T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI

XX. ASIR HALEP MUHADDİSLERİ VE ABDÜLFETTÂH EBÛ GUDDE'NİN HADİSÇİLİĞİ

DOKTORA TEZİ

DANIŞMAN
PROF. DR. ZEKERİYA GÜLER

HAZIRLAYAN
MUHAMMET BEYLER

KONYA 2008

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI

XX. ASIR HALEP MUHADDİSLERİ VE ABDÜLFETTÂH EBÛ GUDDE'NİN HADİSÇİLİĞİ

DOKTORA TEZİ

DANIŞMAN
PROF. DR. ZEKERİYA GÜLER

HAZIRLAYAN
MUHAMMET BEYLER

KONYA 2008

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER **1**

ÖNSÖZ **5**

KISALTMALAR **8**

GİRİŞ **10**

I. KONUNUN ÖNEMİ VE AMACI **10**

II. ARAŞTIRMADA TAKİP EDİLEN YÖNTEM **12**

III. KONUNUN KAYNAKLARI **13**

BİRİNCİ BÖLÜM
HALEP ŞEHRİ VE XX. ASIR HALEP MUHADDİSLERİ

I. HALEP ŞEHRİ **17**
A. Halep'in Tarihçesi 17
1. Halep İsminin Menşei 17
2. İslâm Öncesi Dönem 18
3. İslâmî Dönem 19
a. Osmanlı Öncesi Dönem 20
b. Osmanlı Dönemi 24
B. XX. Asır Halep Şehrine Genel Bakış 28
1. Coğrafî Durum 29
2. Siyasî Durum 29
3. İktisadî Durum 32
4. Dinî-Soysal Yapı 33
5. İlmî Durum 34

II. XX. ASIR HALEP MUHADDİSLERİ **38**
A. Muhaddisler 38
1. Muhammed Kâmil el-Muvakkit (ö. 1338/1920) 38
2. Ahmed el-Mektebî (ö. 1342/1923) 39
3. Muhammed ez-Zerkâ (ö. 1343/1924) 41
4. Muhammed Râgıb et-Tabbâh (ö. 1370/1951) 43
5. Muhammed Necîb Sirâcüddîn (ö. 1373/1954) 49
6. Abdülfettâh Ebû Gudde (ö. 1417/1997) 52
7. Abdullah Sirâcüddîn (ö. 1422/1342) 52
B. Hadisle İlgilenen Diğer İlim Adamları 57
1. Muhammed el-Âlim (ö. 1322/1904) 57
2. Abdullah Sultân (ö. 1324/1906) 58
3. Muhammed el-Cezmâti (ö. 1326/1908) 60
4. Muhammed Rıza ez-Zaîm (ö. 1334/1916) 61
5. Abdürrahmân el-Haccâr (ö. 1336/1918) 62
6. Muhammed Beşîr el-Gazzî (ö. 1339/1921) 64

7. Ahmed es-Sıddîk (ö. 1343/1924) 66
8. Muhammed Kâmil el-Hebrâvî (ö. 1346/1928) 67
9. Îsâ el-Beyânûnî (ö. 1362/1943) 68
10. İbrahim es-Selkînî (ö. 1367/1948) 70
11. Muhammed Saîd el-İdlibî (ö. 1370/1951) 70
12. Muhammed Zeynelâbidîn el-Antâkî (ö. 1370/1951) 71
13. Mahmûd el-Ulebî (ö. 1372/1953) 73
14. Ahmed eş-Şemmâ' (1373/1953) 73
15. Muhammed Necîb Hayyâta (ö. 1387/1967) 74
16. Muhammed Cemîl el-Akkâd (ö. 1387/1966) 75
17. Muhammed Es'ad el-Abacî (ö. 1393/1973) 77
18. Abdullah b. Tâhir Hayrullah (ö. 1399/1979) 78
19. Muhammed el-Hakîm (ö. 1400/1980) 79
20. Ömer Hayyâta (ö. 1409/1988) 80
21. Tâhir Hayrullah el-Hüseynî (ö. 1409/1989) 81
22. Ahmed Serdâr (ö. 1420/1998) 81
C. Değerlendirme 83

İKİNCİ BÖLÜM
EBÛ GUDDE'NİN HAYATI, KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ

I. HAYATI 88
A. Kimliği 88
1. İsmi ve Nesebi 88
2. Doğumu 88
3. Ailesi 88
4. Çocukluğu ve Yetişmesi 89
5. Evliliği ve Çocukları 90
B. Öğrenim Hayatı 91
1. Öğrenciliği 91
2. Hocaları 92
3. Akran ve Arkadaşları 94
C. Görev Hayatı 95
1. Eğitim ve Öğretimi 95
2. Diğer Görevleri 97
D. Vefatı 99

II. KİŞİLİĞİ 100
A. İlmî Kişiliği 101
1. İlim Anlayışı 101
2. İlim Sevgisi 107
3. İlmî Titizliği 111
4. Araştırmacılığı 115
5. Tenkitçiliği 119
6. İslâmî İlimler ve Ebû Gudde 126
7. Mezhep ve Meşrebi 130
B. İrşad ve Tebliğ Yönü 130
C. Siyasî ve İctimaî Yönü 132
D. Ahlâkı 134
E. Hakkında Yapılan Çalışmalar 138

F. Hakkında Söylenen Sözler 143
1. Takdir Edenler 143
2. Tenkit Edenler 148
3. Değerlendirme 150

III. ESERLERİ 151
A. Yayınlanmış Olanlar 151
1. Kitapları 152
a. Akâidle İlgili Olanlar 152
b. Tefsirle İlgili Olanlar 153
c. Fıkıhla İlgili Olanlar 154
d. Tabakât ve Terâcimle İlgili Olanlar 160
e. Eğitim ve Öğretimle İlgili Olanlar 162
f. Ahlâk ve Terbiyeyle İlgili Olanlar 166
g. Çeşitli Konularla İlgili Olanlar 169
2. Tebliğ ve Makaleleri 171
a. Tebliğleri 171
b. Makaleleri 171
3. Katkıda Bulundukları 173
a. Müşterek Çalışmaları 173
b. Fihrist ve Numaralandırmasını Yaptıkları 174
c. Takdim ve Takriz Yazdıkları 174
d. Diğer Katkıları 176
B. Yayınlanmamış Olanlar 177
1. Tamamlananlar 177
2. Eksik Kalanlar 179

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
EBÛ GUDDE'NİN HADİSÇİLİĞİ

I. HADİSÇİ KİMLİĞİNİ OLUŞTURAN ÂMİLLER 183
A. Fıtrî Yatkınlığı 183
B. Etkilendiği Âlimler 183
1. Muhammed Zâhid el-Kevserî (ö. 1371/ 1952) 184
2. Muhammed Râgıb et-Tabbâh 189
3. Abdülhayy el-Leknevî 190
C. İlim Yolculukları 193
D. İcâzetleri 198
1. İcâzet Aldığı Âlimler 199
2. İcâzetini Aldığı Eserler 200
3. Sahip Olduğu İsnadlar 201

II. HADİS İLMİNE KATKILARI 202
A. Öğretimi 203
1. Öğretim Hayatı 203
2. Öğrencileri 204
B. Eserleri 206
1. Telifleri 206
2. Tahkikleri 212
3. Eserlerinin Değerlendirilmesi 237

C. Görüşleri 251
1. Sünnet Kavramı....251
2. Hadis Usûlü....252
3. Hadis Tarihi 253
4. Hadis Problemleri....254
a. Sahâbenin Adaleti....254
b. Mana ile Rivâyet 256
c. Hadisin Sübutu 257
d. Metin Tenkidi....258
e. Hadisleri Anlama ve Yorumlama....261
f. Mevzû Hadis....262
g. *Sahîhayn* Hadislerinin İlmî Değeri....263
h. Hadislerin Sayımı....263
5. Bazı Âlimler ve Eserler 264
6. Önemli Bulduğu Çalışma Konuları....274
7. Sonradan Vazgeçtiği Görüşleri 276

III. DEĞERLENDİRME....278

SONUÇ....286

BİBLİYOGRAFYA 294

EKLER....321

EK I: HALEP HARİTASI....321

EK II: HALEP MUHADDİSLERİ İLE İLGİLİ TABLO....323

EK III: EBÛ GUDDE RESİMLERİ 324

EK IV: EBÛ GUDDE'NİN EL YAZISI ÖRNEĞİ 327

EK V: EBÛ GUDDE'NİN İLİM YOLCULUKLARINI GÖSTEREN TABLO....328

EK VI: EBÛ GUDDE'NİN İCÂZET ALDIĞI ÂLİMLERİN TAM LİSTESİ....329

EK VII: EBU GUDDE'NİN RİVÂYET ETTİĞİ EL-MÜSELSEL Bİ'L-EVVELİYYE HADİSİNİN İSNAD ŞEMASI....335

ÖNSÖZ

Hamd, Allah Teâlâ'ya, salât ve selâm Rasûl-i Ekrem'e, onun ehl-i beytine ve ashâbına olsun.

Şüphesiz yüce İslâm dininin iki ana kaynağından biri Kur'ân-ı Kerîm, diğeri Hadis/ Sünnet'tir. Sahâbe ve tâbiîne göre hadis ile din arasında tam bir münasebet vardır. Nitekim, "Hakikaten bu hadis ilmi, dindir. O halde dininizi kimlerden alıp naklettiğinize iyi bakın!" tavsiyesi, bu noktayı vurgular.

Tarihî süreç içinde bu anlayış, hadisin en güzel şekilde korunup sonraki nesillere naklini kendilerine görev bilmiş bir âlimler topluluğu doğurmuştur. Genel olarak "ehl-i hadis" diye anılan bu topluluk, her nesilde Allah Rasûlü'nün (s.a.) mirasını yüklenerek aşırıların tahrifini, batıl ehlinin istismarını ve cahillerin tevilini ondan savmayı üstlenmiş ve başarmıştır.

İşte, bu görevin coğrafyamıza çok yakın bölgesindeki son temsilcilerini incelemeyi hedefleyen bu tezimizin konusunu "XX. Asır Halep Muhaddisleri ve Abdülfettâh Ebû Gudde'nin Hadisçiliği" olarak belirlemeyi uygun gördük.

Tezimiz, giriş kısmının ardından üç bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Girişte, konunun önemi, amacı, metodu ve kaynakları hakkında bilgi verilmiştir.

Birinci Bölüm'de, Halep şehri ve XX. asır Halep muhaddisleri konu edilmiştir. İlk kısımda Halep şehrinin tarihi, İslâm öncesi, İslâmî ve son dönem olmak üzere üç başlık altında ele alınmış; ardından XX. asır Halep'ine genel bir bakış yapılmıştır. XX. asır Halep muhaddisleri başlıklı ikinci kısmın, bizi hayli uğraştırdığını söylemeliyiz. Çalıştığımız dönemin yakın dönem olması sebebiyle, incelediğimiz hadis âlimlerinin birçoğu ile ilgili bilgilerin kaynaklara henüz yeterli derecede intikal etmemiş olması, bizzat oralara iki defa gidip, yerinde araştırma yapmamızı gerektirmiştir. Bu kısımda, muhaddis olduğuna kanaat getirdiğimiz 7 âlimin hayatı ele alınmış, ardından hadis ilmiyle belli bir düzeyde ilgilenmiş 22 adamından söz edilmiştir.

İkinci Bölüm'de, Abdülfettâh Ebû Gudde'nin hayatı, kişiliği ve eserleri konu edilmiştir. Hayatı kısmında kimliği, öğrenimi, görev hayatı ve vefatı anlatılmış; kişiliği kısmında ilmî kişiliği, irşad ve tebliğ yönü, siyasî ve ictimaî yönü, ahlâkı, hakkında yapılan

çalışmalar ile hakkında söylenenleri yer verilmiş; eserleri de yayınlanmış ve yayınlanmamış olanlar, diye tasnif edilerek tanıtılmıştır.

Üçüncü Bölümde ise, Ebû Gudde'nin hadisçiliği, hadisçi kimliğini oluşturan âmiller ve hadis ilmine katkıları incelenmiştir. Hadisçi kimliğini oluşturan âmiller kısmında fıtrî yatkınlığı, etkilendiği âlimler, ilim yolculukları ve icâzetleri ele alınmış; hadis ilmine katkıları kısmında ise öğretimi, eserleri ve görüşleri incelenmiştir.

Tezin yazımında yöntem olarak *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, Türk Dil Kurumu *İmlâ Kılavuzu* ve Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından kabul edilen *Tez Yazım Kılavuzu* esas alınmıştır. Buna göre; şahıslar, dipnot ve bibliyografyada tanındıkları isim, nisbe, lakap veya soyadları ile belirtilmiştir. Harf-i tarifler mümkün olduğunca az kullanılmaya gayret edilmiştir. Türkçe kitap, dergi, makale başlıklarındaki her kelimenin ilk harfi büyük olarak yazılmıştır. Arapça eserlerde ise özel isimlerin ilk harfleri büyük; diğerlerinde sadece birinci kelimenin ilk harfi büyük yazılmıştır. Dipnot ile bibliyografyada geçen kitap ve dergi adları italik; makale adları ve bölüm başlıkları ise "tırnak" içinde gösterilmiştir. Bibliyografyada yazar ve kaynağın kısa adları özel olarak belirtildiği için dipnotlarda ayrıntılı bilgi verilmemiş, ayrıca gerekli görüldüğü yerlerde kısaltmalar kullanılmıştır. Birden fazla ciltli eserlerde, cilt numarası Romen rakamıyla belirtilmiş, virgülden sonra sayfa numarası verilmiştir. Vefat tarihleri, tespit edilemeyenler hariç, hicrî/milâdî şeklinde gösterilmiştir.

İnternet üzerinden ulaşılan bilgiler ile kişisel görüşmelerin kaynaklandırılmasında Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü *Tez İmlâ Kılavuzu'*ndan istifade edilmiştir. Buna göre, bibliyografyada yazar adı, yazı başlığı, yayın tarihi, internet sitesinin adresi ve erişim tarihlerinden sitede var olanlar verilmiştir. Kişisel görüşmelerde kendisiyle görüşülen şahıs, görüşme konusu, yer ve tarih belirtilmiştir. Gerek internet kaynaklı bilgililer, gerekse kişisel görüşmeler dipnotlarda gösterilirken yine kısaltmaya gidilmiştir.

Ebû Gudde'nin tahkik ettiği eserlerde onun katkılarıyla ilgili hususlara atıf yapılacağı zaman kendisinin ismi zikredilmeksizin müellifin ve eserinin adı verildikten sonra dipnot kısaltması (dn.) kullanılmıştır.

Kütüb-i Tis'a'dan kaynak verilirken *el-Mu'cemu'l-müfehres li elfâzı'l-hadîsi'n-Nebevî'*nin (Concordance) yöntemine uyulmuş, diğer hadis kaynaklarında ise cilt ve sayfa numarası verilmiştir.

Gerek tez konusunun XX. asır Halep Muhaddislerini de kapsayacak şekilde belirlenmesi, gerekse ileriki aşamalarında bize ışık tutan ilk danışmanım değerli hocam Prof. Dr. Ali Osman Koçkuzu beye, bilahare danışmanlığımızı üstlenerek bizi yönlendiren ve yakın alakasını esirgemeyen kıymetli hocam Prof. Dr. Zekeriya Güler beye, tezimizin ilk nüshasını okuyan juri üyeleri Prof. Dr. Bilal Saklan, Prof. Dr. Emin Âşıkkutlu, Prof. Dr. Ahmet Turan Yüksel, Doç. Dr. Mehmet Eren beylere, çalışmamızın bu aşamaya gelmesinde önemli katkılara bulunan Suriye'den Prof. Dr. Nûreddîn Itr, Prof. Dr. Hişâm en-Na'sân'a, Suudi Arabistan'dan Muhammed Avvâme, Mecd Mekkî ve özellikle Selmân Ebû Gudde beylere, Arap dünyası ve Ebû Gudde'nin yakınları ile irtibat kurmamızı sağlayan ve katkılarını esirgemeyen kıymetli hocam Emin Saraç beye, saygıdeğer hocalarım Halil Günenç, Mehmet Savaş beylere, tezimizin son okumasını yapan hocam Abdullah Yücel beye ve arkadaşım Fatih Kaya'ya, tablo ve şemaların oluşturulmasında yardımcı olan Abdullah Aksu kardeşime, hemen her aşamada bana yardım ve desteklerini esirgemeyen değerli ağabeylerim Ömer, Faruk ve Haluk Kolonsağ beylere ve emeği geçen herkese teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim.

Muhammet BEYLER
06 Mart 2008
Pendik-İSTANBUL

KISALTMALAR

a.g.d.	: Adı geçen dergi
a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.i.a.	: Adı geçen internet adresi
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.s.	: Adı geçen söyleşi
a.mlf.	: Aynı müellif
AÜİFD	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
a.y.	: Aynı yer
b.	: İbn
bkz.	: Bakınız
bnt.	: Bint
c.	: Cilt
der.	: Derleyen, derleme
DİA	: Diyanet İslâm Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
dn.	: Dipnot
h.	: Hicrî
haz.	: Yayına hazırlayan
HTD	: Hadis Tetkikleri Dergisi
Hz.	: Hazreti
İAD	: İslâmî Araştırmalar Dergisi
İHAD	: İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi
ihts.	: İhtisar eden

İLAD	: İLAM Araştırma Dergisi
m.	: Milâdî
m.ö.	: Milâttan önce
m.s.	: Milâttan sonra
nşr.	: Neşreden
ö.	: Ölüm tarihi
(r.a.)	: Radıyallâhu anh
s.	: Sayfa
(s.a.)	: Sallallâhu aleyhi ve selem
s.y.	: Sayfa numarası yok.
str.	: Satır
sy.	: Sayı
t.y.	: Tarih yok
thk.	: Tahkîk eden
tkd.	: Takdimde bulunan
trc.	: Tercüme, tercüme eden
v.dğr.	: Ve diğerleri
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve devamı
vr.	: Varak
y.g.k.g.	: Yukarıda geçen kişisel görüşme
y.y.	: Yayın yeri yok
→	: …. baskıdan ofset

GİRİŞ

I. KONUNUN ÖNEMİ VE AMACI

Bir bilim dalıyla ilgili çalışma yapmanın ilk şartı, onun tarihini iyi bilmektir. Bu sebeple biyografi çalışmalarının hadis tarihi açısından önemi büyüktür. Bunun bilincinde olan muhaddisler, her dönemde hadis ricâli ile ilgili eserler telif etmişler, neticede bizlere takdire şâyan, muazzam bir ricâl edebiyatı mirası bırakmışlardır.

Genellikle eski dönem âlimlerinin konu edinildiği bu tür çalışmalarda, yakın dönem ilim adamlarına düşen payın azlığı dikkati çekmektedir. Oysa yakın dönemde yaşamış ilim adamları, büyük ölçüde bizim karşılaştığımız problemlerle karşılaşmış ve onlara kendi imkânları ölçüsünde çözümler üretmişlerdir. Onlar hakkında yapılacak çalışmalar, önlerine çıkan problemlere ne gibi çözümler sunabildikleri, kısaca onların bu alandaki katkılarını görme imkânı sağlayacaktır. Bu da günümüz hadis çalışmalarını onların bıraktıkları yerden sürdürme fırsatı verecektir.

Tezimizin ana konusunu teşkil eden Abdülfettâh Ebû Gudde (ö. 1417/1997), XX. yüzyılın başlarında Halep'te doğmuştur. Halep, aslında yakın bir tarihe kadar bizim bir parçamızdı. Daha doksan yıl önce Osmanlı mülkünün bir parçası, dedelerimizin, babalarımızın memur olarak bulunduğu bir vilayet olan Halep'te hala Osmanlı nüfus kâğıdıyla doğan ihtiyarların yaşadığı dikkate alınırsa yakınlığın derecesi daha iyi anlaşılacaktır. Ayrıca diğer Arap şehirleri içerisinde Halep'in, sadakat, kültür ve medeniyet açısından "En Osmanlı" şehir olarak değerlendirilmesi de onu diğerlerinden farklı kılmaktadır. Abdülfettâh Ebû Gudde'nin henüz bir Osmanlı vilayeti olan Halep'te doğduğu için kendisini Osmanlı teb'asından sayması[1] ve eski Fatih dersiâmlarından olan hocaları Muhammed Zâhid el-Kevserî ile Mustafa Sabri Efendi'den ders almış olması sebebiyle kendisini Fatih medreseleri mezunu olarak görmesi[2], bu yakınlığın bir Halep âliminin gönlündeki yansımasıdır.

XX. asır Halep hadis âlimlerini ve bunlar içerisinde hadis çalışmalarıyla öne çıkan Abdülfettâh Ebû Gudde'yi araştırma konusu yapmak suretiyle kısıtlı bilgilere sahip olduğumuz bu ilim merkezini daha yakından tanı(t)mış olmayı ummaktayız.

---

[1] Saraç, "*20. Asır Halep Muhaddisleri ve Abdülfettâh Ebû Gudde, Hadisçiliği" konulu kişisel görüşme*.
[2] Bkz. Kutlay, "Üstat Abdülfettâh Ebû Gudde", *Yeni Şafak*, 17 Şubat 1999.

Diğer taraftan bilindiği gibi XX. yüzyıl, hem dünya hem de İslâm coğrafyası açısından çok büyük değişimlerin yaşandığı bir dönemdir. İslâm coğrafyası açısından siyasî, iktisadî ve kültürel alanlarda çöküş anlamına gelen bu durum değişikliğinden İslâmî ilimler de büyük ölçüde etkilenmiştir.

XX. yüzyılın ortalarından itibaren İslâm dünyasında dinî ilimlerin öğretimindeki geleneksel usûlün yerini Batı kaynaklı modern üniversite almaya başlamıştır. Daha önce medrese ve dârulhadislerde yürütülen hadis öğretimi 1950'den itibaren modern eğitim kurumlarına ve üniversite kampüsüne taşınmıştır. Söz konusu üniversite modeli, akademik dergi, mezuniyet, yüksek lisans ve doktora tezleri gibi kendi eser verme tarzlarını da beraberinde getirmiştir. Ehliyetin şartı değişmiş, artık icâzetin yerini doktora diploması almış; âlim, yerini akademisyene bırakmıştır. Aynı şekilde ödüllendirme biçimi de değişmiştir; artık talebelere icâzet değil, hem Doğu hem Batı üniversitelerinde geçerli diplomalar verilir olmuştur. Bütün bu değişimler, klasik eğitim-öğretim tarzını tamamen devre dışı bırakmasa da önemli ölçüde zayıflatmıştır[3].

İşte Ebû Gudde, hadis eğitim ve öğretiminde bu denli değişimlerin meydana geldiği bir dönemde yaşamıştır. O, hem geleneksel, hem de modern tarzda eğitim almıştır; yani Ebû Gudde, hem icâzetli, hem de diplomalıdır. Geleneksel halka usûlüyle hadis tedrisatında bulunduğu gibi, üniversite amfilerinde de uzun yıllar dersler ve konferanslar vermiştir.

Ebû Gudde'nin çalışma konusu yapılmasını önemli kılan hususlardan biri de, sahip olduğu bazı özelliklerdir. O kendisine "döneminin ilim seyyahı" dedirtecek kadar ilim yolculukları (rihle) yapmıştır. Sahip olduğu 119 icâzetle bilebildiğimiz kadarıyla Muhammed Abdülhayy el-Kettânî'den (ö. 1382/1962) sonra asrının en çok icâzet sahibi âlimi olmuştur.

O, hadis ilminin hemen her alanında telif ve tahkik ettiği eserleriyle bu ilme önemli katkılarda bulunmuş, Pakistan ve Hindistan'daki hadis birikiminin Arap ve İslâm dünyasına tanıtılması ve aktarılmasında büyük rol oynamıştır.

Bu çalışmada Ebû Gudde'nin konu olarak seçilmesinin sebeplerinden bir diğeri de onun çok yönlü kişiliğidir. O, hadisten başka fıkıh, fıkıh usûlü, Arap dili ve edebiyatında

[3] Bkz. Şentürk, "Çağımızda Hadis Çalışmaları", s. 4.

da söz sahibidir. Ayrıca, sadece bir ilim adamı değil, aynı zamanda bir tebliğ ve siyaset adamıdır.

Diğer taraftan dengeli tavrı, dindarlığı, terbiyesi ve ahlâkıyla sahip olduğu örnek kişiliği ve bilgeliği, onun tez çapında çalışılmaya değer görülmesinin önemli bir başka sebebidir.

Sözünü ettiğimiz hususlar, Abdülfettâh Ebû Gudde'yi ve onu yetiştiren ilim çevresini incelemeyi faydalı, hatta gerekli kılmaktadır.

Bu gerekçeler ışığında tezimizin amaçlarını şöyle ifade edebiliriz:

1. Genelde hadis tarihi, özelde günümüz ricâl tarihinin yazımına katkıda bulunmak,
2. XX. asır Halep'inde hadis ilmiyle belirli düzeyde ilgilenmiş ilim adamlarını tespit etmek,
3. Değişik yönleriyle Ebû Gudde'yi tanı(t)mak,
4. Ebû Gudde'nin İslâmî ilimlere, özellikle hadis ilmine sağladığı katkıları ortaya koymak.

II. ARAŞTIRMADA TAKİP EDİLEN YÖNTEM

Tezimizde Halep muhaddisleri ile ilgili zaman sınırını belirlerken şahısların vefat tarihleri esas alınmıştır. Dolayısıyla XX. asırdan önce vefat eden veya bu asır sona erdiği halde hala hayatta olan hadis âlimleri tez kapsamına dâhil edilmemiştir. Ancak 4 Mart 2002 tarihinde vefat etmiş olmasına rağmen, aradaki sürenin gayet kısa olması ve bu süreyi de evine kapanmış halde geçirmesi sebebiyle, hadis alanındaki tedris ve telif çalışmalarını XX. asırda gerçekleştirdiğini dikkate alarak, Abdullah Sirâcüddîn'e de bu tezde yer vermenin uygun olacağı düşünülmüştür.

Halepli sayılmak için, Râgıb Tabbâh'ın da *İ'lâmu'n-nübelâ bi târîhi Halebi'ş-şehbâ* isimli eserinde esas aldığı[4] "Halep'te doğmuş veya ölmüş yahut oranın ilim ve kültür hayatında iz bırakmış olmayı" ölçü aldık. Buna binaen Halep'te doğmadığı veya ölmediği halde uzun süre

[4] Bkz. I, 28; VII, 539.

burada ikamet etmiş ve yaptığı tedrisatla Halep'in ilim hayatına önemli katkılar sağlamış olan Muhammed Rıza ez-Zaîm'i (ö. 1334/1915) de tezimizde tanıttık.

Muhaddislerin tespitinde zorlandığımızı belirtmeliyiz. Zira, çalıştığımız dönemin yakın dönem olması sebebiyle, incelediğimiz hadis âlimlerinin özellikle asrın ilk çeyreğinden sonra yaşamış olanlarından birçoğu ile ilgili bilgilerin kaynaklara henüz yeterli derecede intikal etmemiş olduğunu gördük. Bir kısmı eser vermemiş, bir kısmı eser verdiği halde eserlerinin birçoğu ya kaybolmuş ya da yayınlanmamış olan pek çok âlim hakkında temin edebildiğimiz malumat, bize o kimsenin muhaddis olup olmadığını tespit etme imkânı sağlayacak yeterlilikte değildi. Karşılaştığımız bu problemi aşmak için muhaddis tanımındaki kriterlerin "örfî" olduğu görüşünü[5] de dikkate alarak, yaşları ve konumları gereği sözü edilen dönemin hadis âlimlerini yakından tanıyan Halep'in yaşayan ilim adamlarının kanaatine başvurmanın isabetli olacağını düşündük. Bu amaçla, hepsi Halepli olan eski Şafii müftüsü Muhammed Dervîş el-Hatîb, Muhammed Fevzî Feyzullah, Nureddin Itr, Muhammed Avvâme ve Adnan Gaşîm ile bizzat görüşüp yaşadığımız bu problemi anlatarak, tespit ettiğimiz isimlerin hadisle ilgilerinin muhaddis sayılabilecek derecede olup olmadığı konusunda kendilerinin kanaatlerini aldık. Sonuç olarak XX. asırda Halep'te hadisle belirli bir düzeyde ilgilendiğini tespit ettiğimiz ilim adamları hakkında, yazılı kaynaklardan ulaşabildiğimiz kendi eserlerinden ve konuyla ilgili olarak gerçekleştirdiğimiz kişisel görüşmelerden istifade ederek muhaddisleri belirlemeye çalıştık. Diğer ilim adamlarının hadis ilmiyle ilgilerini tespit ederken de, hadis eğitimi almış olmalarının yanında gerek tedris gerekse telif yoluyla bu ilme katkıda bulunmuş olmalarını esas aldık.

III. KONUNUN KAYNAKLARI

Tezimizin birinci bölümünde yer alan Halep'in tarihçesi kısmında İbnü'l-Esîr'in (ö. 630/1233) *Kâmil*'i, Ebü'l-Fidâ'nın (ö. 732/1331) *el-Yevâkît ve'd-darab'*i, İbnü'ş-Şıhne'nin (ö. 890/1485) *ed-Dürrü'l-müntehab*'ı, *Salnâme-i Vilâyet-i Haleb,* Kâmil el-Gazzî'nin (ö. 1352/1933) *Nehru'z-zeheb*'i, Muhammed Râgıb et-Tabbâh'ın (ö. 1370/1951) *İ'lâmü'n-*

[5] Tânevî, *Kavâid*, s. 27-29; Ayrıca bkz. eserin muhakkiki Ebû Gudde'nin dipnotu, a.y. Bu hususa değinen bir araştırma için bkz. Eren, "Muhaddislerin Hadis İlmindeki Dereceleri", *Marife*, Konya 2004, sy. 2, s. 279-288.

nübelâ'sı, Tâlib Yâzîcî'nin "Halep" maddesi *(DİA)*, J. Sauvaget'in "Haleb" maddesi *(İA)*, Enver Çakar'ın *XVI. Yüzyılda Haleb Sancağı,* en çok istifade ettiğimiz eserler olmuştur.

XX. asır Halep muhaddisleri ve hadisle ilgilenen diğer âlimleri tespit edebilmek amacıyla, bu dönemde yaşamış ilim adamlarından sözetme ihtimali bulunan 100 cildi aşkın çok sayıda genel veya bölgelere özel terâcim, şahıs biyografisi, tarih kitabı, dergi vb. eser taradık. Hadis ilmiyle ilgisi tespit edilen şahısların tanıtımında yazılı kaynaklar yanında ilgili şahısların yakın veya tanıdıklarıyla gerçekleştirdiğimiz kişisel görüşmelerden de yararlandık. Bu konudaki önemli yazılı kaynağımız, kendisi de muhaddis olan Muhammet Râgıb et-Tabbâh'ın *İ'lâmü'n-nübelâ* isimli eseri olmuştur. Ne var ki, asrın sadece ilk çeyreğinde vefat etmiş ilim adamlarını kapsaması sebebiyle bu kaynaktan istifademiz sınırlı kalmıştır. Ahmed Serdâr'ın (ö. 1420/1998) *İânetü'l-müciddîn* isimli eseri ise, bütün bir asrı kapsamasına rağmen, müellifin esere aldığı ilim adamlarını tavsifte abartılı bir üslup kullanması, hadis alanında çalışmaları olan bazı isimlere hiç yer vermezken bu sahada uzmanlığı olmayan bazı kimselere yer vermesi sebebiyle, bu eserden faydalanırken ihtiyatlı davranmaya dikkat ettik. Abdurrahmân el-Üveysî'nin *Nuhbe min a'lâmi Halebi'ş-şehbâ* isimli eserinden az sayıda ilim adamına yer vermesi, Muhammed Ayntâbî ve Necvâ Osmân'a ait *Haleb fî mieti âm* isimli eserden ise, gerek sadece 1850-1950 yılları arasını kapsaması ve gerekse sınırlı sayıda ilim adamı hakkında son derece özet bilgi vermesi sebebiyle pek az yararlandık. Kullandığımız bir başka kaynak olan Muhammed Adnân Kâtibî'nin *Târîhu'l-iftâ fî Halebi'ş-şehbâ'* isimli eseri, sadece Halep müftüflüğü yapmış ilim adamlarını ele almaktadır. Abdülkâdir Ayyâş'ın (ö. 1394/1974) *Mu'cemü'l-müellifîn es-Sûriyyîn*'i ile Muhammed Zekî Mücâhid'in *el-A'lâmü'ş-Şarkiyye* isimli eserlerinden ilki Suriye genelini, diğeri de bütünüyle Ortadoğu'yu konu edinip az sayıda Halepli âlime yer vermesi, onlardan istifademizi sınırlı kılmıştır. Ziriklî'nin (ö. 1396/1976) *A'lâm*'ı ile Kehhâle'nin *Mu'cemü'l-müellifîn*'i de ihtiyaç halinde başvurduğumuz eserlerdendir. Bu genel kaynaklar yanında Muhammed Yahya et-Tabbâh'ın *Muhammed Râgıb et-Tabbâh hayâtuhû-âsâruhû*, Abdullah Sirâcuddîn'in *Havle tercemeti'ş-Şeyh Muhammed Necîb Sirâcuddîn*'i ile Nureddin Itr'ın *Safahât min hayâti'ş-Şeyh Abdullah Sirâcuddîn'* isimli şahıs biyografileri, ilgili şahıslar hakkında bilgi edindiğimiz önemli çalışmalar olmuştur.

Teziminizin İkinci Bölümü'nü oluşturan Ebû Gudde'nin hayatı, kişiliği ve eserleri konusunda ise en önemli kaynağımız, Ebû Gudde'nin öğrencisi Muhammed Âlu Reşîd

tarafından kaleme alınan *İmdâdü'l-fettâh* isimli eserdir. Ebû Gudde'nin sebeti[6] niteliğinde olan bu eser, onun gözetiminde hazırlanmış olup, merhumun yarım kalan otobiyografisi ile kendisini yakından tanıyan 17 kişinin takrizlerini de ihtiva etmesi bakımından önemlidir. Ebû Gudde adına kurulan sitede isimsiz ve imzasız olarak yayınlanan, fakat Selmân Ebû Gudde'den ağabeyi Muhammed Zâhid Ebû Gudde'ye ait olduğunu öğrendiğimiz[7] Abdülfettâh Ebû Gudde ile ilgili biyografi yazısı[8], İbn Hacer'in (ö. 852/1448) *Lisânü'l-Mîzân* isimli eserinin nâşiri Selmân Ebû Gudde'nin, eserin girişinde babası hakkında kaleme aldığı yazı ile Abdülmaksûd Hoca tarafından düzenlenen Ebû Gudde konulu "Pazartesi Toplantıları"nın (İsneyniyye) yayınlanmış zabıtları, bu bölümde sık kullandığımız kaynaklar arasında yer almıştır. Ayrıca bu hususta yazılmış Arapça ve Türkçe makalelere de ihtiyaç duydukça müracaat ettik.

Tezimizin üçüncü bölümünü teşkil eden Ebû Gudde'nin hadisçiliği konusunun hadis ilmine katkıları kısmını daha çok bizzat kendi eserlerinden hareketle ortaya koymaya gayret ettik.

Tezimizin gerek Halep muhaddisleri gerekse de Abdülfettâh Ebû Gudde ile ilgili bölümlerinde bu yazılı kaynaklardan başka yaptığımız kişisel görüşmelerden de istifade ettik. Suriye'ye gerçekleştirdiğimiz iki ayrı seyahatte Nureddin Itr, Bedî' es-Seyyid el-Lehhâm, Muhammed Dervîş el-Hatîb, Muhammed Fevzî Feyzullah, Adnan Gaşîm, Muhammed Hişâm en-Na'sân, Adnan Kâtibi; Suudi Arabistan'a yaptığımız iki seyahatte Muhammed Avvâme, Selmân Ebû Gudde ve Mecd Mekkî; Türkiye'de Halil Günenç, Emin Saraç, Nureddin Boyacılar, Mehmet Savaş vb. ilim adamlarıyla gerçekleştirdiğimiz kişisel görüşmeler yoluyla henüz yazılı kaynaklara geçmemiş bilgiler elde ettik.

Bu girişten sonra, tezimizin Birinci Bölüm'ünü teşkil eden "Halep Şehri ve XX. Asır Halep Muhaddisleri"ne geçebiliriz.

[6] Bir kimsenin, hocalarının isimlerini, senedlerini, semâ' ettiği hadisleri ve hadis öğrenimi arkadaşlarının isimlerini yazdığı kayıt defteri. Aydınlı, *Hadis Sözlüğü*, s. 277.
[7] Selmân, *y.g.k.g.*
[8] Bkz. *http://www.aboghodda.com/Biography-AR.htm*

BİRİNCİ BÖLÜM
HALEP ŞEHRİ VE XX. ASIR HALEP MUHADDİSLERİ

BİRİNCİ BÖLÜM

HALEP ŞEHRİ VE XX. ASIR HALEP MUHADDİSLERİ

I. HALEP ŞEHRİ

A. Halep'in Tarihçesi

Dünyanın bugün hâlâ ayakta kalabilmiş şehirleri içerisinde en eskisi olan[9] Halep'in XX. asrın başlarına kadar gelen tarihini, İslâm öncesi dönem ve İslâmî dönem diye iki başlık altında ele almak mümkündür. Konuya Halep isminin menşeine değinerek başlamak yerinde olacaktır.

1. Halep İsminin Menşei

Halep şehrinin tarihte değişik isimlerle anıldığı görülmektedir. Hitit dilinde *Hrb*, Akadlar'da *Hallaba, Halman ve Havlan*, Selevkîler döneminde de *Beroia* olarak anılmıştır[10].

Halep (Arapça *Haleb*, Fransızca *Alep*, Almanca, İngilizce ve İtalyancada *Aleppo*) isminin menşei konusunda değişik görüşler bulunmaktadır. Halepliler arasında yaygın olan görüşe göre[11] şehir bu ismi İbrahim (a.s.) zamanında almıştır. İbrahim (a.s.)'in Ken'ân bölgesine hicret ederken bir süre orada ikamet ettiği ve bugün Halep Kalesi'nin bulunduğu tepecikte koyunlarını sağarak sütünü fakir, düşkün ve oradan gelip geçmekte olan yolculara dağıttığı için bu yer, süt anlamına gelen[12] "Haleb" diye anılmaya başlanmıştır[13]. Halkın İbrahim (a.s.)'dan süt alabilmek için "haleb haleb" diye bağırdıkları[14] veya süt sağıldığında, "Hz. İbrahim beyaz ineği sağdı" anlamına gelen «ابراهيمُ حَلَبَ الشَّهْبَاءَ» diyerek halkı süt almaya davet ettikleri için[15] bu ismin verildiği ifade edildiği gibi Halep kelimesinin halen şehrin kalesinin bulunduğu kayalık tepenin lakabı olduğu da söylenmektedir[16].

---

[9] Sauvaget, "Haleb", *İA*, V/1, 117; Hamîde, "Haleb", *Faysal*, s. 35.
[10] Sauvaget, *a.g.e*., V/1, 117.
[11] Gazzî, *Nehru'z-zeheb*, I, 27.
[12] Cevherî, *Sıhâh*, I, 287; Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, II, 304.
[13] Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, II, 282; Gazzî, *a.g.e*., I, 27.
[14] Hamevî, *a.g.e*., II, 282.
[15] İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-haleb,* I, 10; Ebü'l-Fidâ, *el-Yevâkît ve'd-darab*, s. 22.
[16] İbnü'l-Adîm, *a.g.e.,* I, 9; Ebü'l-Fidâ, *a.g.e*., s. 22.

Başka bir görüşe göre Haleb, şehri kurduğu söylenen Haleb b. Mehr'in adıdır[17].

Diğer bir görüşe göre ise, Halep kelimesinin aslı Süryanîce'de "beyaz" anlamına gelen "Haleba"dır. Halep'in toprağı ve taşındaki beyaz rengin şehre hâkim olması sebebiyle ona bu isim verilmiştir[18].

İbnü'l-Adîm (ö. 660/1262) Halep isminin Arapça asıllı olduğu görüşünü tercih ederken[19], Yakut el-Hamevî (ö. 626/1229), Hz. İbrahim zamanında o bölgede Arap bulunmadığından, bu görüşe katılmamaktadır[20]. Hamevî ile aynı kanaatte olan Râgıb et-Tabbâh (ö. 1370/1951), kelimenin gayr-i munsarif olarak kullanılmasının onun başka bir dilden geçtiğini (ucme) gösterdiğini ifade etmektedir[21]. Kamil el-Gazzî (ö. 1351/1933) de şehirde bugün bile Süryanice isimleri bulunan bazı yerlerin varlığını delil göstererek kelimenin Süryanice kökenli olduğunu savunmaktadır[22].

Halep şehri, beyaz anlamına gelen[23] "eş-Şehbâ" sıfatıyla da anılmaktadır. Bu sıfatın, yukarıda anlatılan, Hz. İbrahim'in süt sağdığı ineğin beyaz renkli olmasıyla alakalı olduğunu söyleyenler olduğu gibi, taşı ve toprağının beyazlığı sebebiyle şehre beyaz rengin hâkim olması ile ilgili olduğunu söyleyenler de vardır[24]. Bir başka kanaate göre de Süryanice'de beyaz anlamına gelen "Haleba" kelimesini açıklamak amacıyla Araplar "şehbâ" kelimesini kullanmışlardır[25].

2. İslâm Öncesi Dönem

Anadolu'dan Mezopotamya'ya ve Akdeniz'den İran'a giden ana yolların kavşak noktasında kurulmuş olan Halep şehri, bu coğrafi konumu dolayısıyla, güçlü devletler için daima elde edilmek istenen bir "kızıl elma" olmuştur. Bunun sonucunda bir taraftan ticaret yoluyla ilerleme kaydederken diğer taraftan sık sık tahribat ve yağmalamalara da maruz kalmıştır[26].

---

[17] Hamevî, *a.g.e*., II, 282, İbnü'l-Adîm, *a.g.e.,*I, 12; İbnü'ş-Şıhne, *ed-Dürrü'l-müntehab*., s. 24; *Salnâme*, 220; Tabbâh, *İ'lâmü'n-nübelâ*, I, 83.
[18] Gazzî, *a.g.e*., I, 29.
[19] İbnü'l-Adîm, *a.g.e.,*I, 9.
[20] Hamevî, *a.g.e*., I, 228.
[21] Tabbâh, *a.g.e*., I, 83.
[22] Gazzî, *a.g.e*., I, 29.
[23] İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, I, 509.
[24] *Salnâme*, s. 221; Şâmî, *Mevsûatü'l-müdünü'l-Arabiyye*, s. 52.
[25] Gazzî, *a.g.e*., I, 29.
[26] Yâzîcî, "Halep", *DİA*., XV, 229; "Haleb", *Türk Ansiklopedisi*, XVIII, 343.

İlk olarak m.ö. III. binyıl çivi yazılı Akkad kitabelerinde ismine rastlanan[27] Halep'in hangi tarihlerde ve kimin tarafından kurulduğu kesin olarak bilinmemekle birlikte tarihî kaynaklarda ilk defa Asur kralı Belkurs ve onun valisi Haleb b. Mehr tarafından kurulduğundan bahsedilmektedir[28].

m.ö. XVIII. yüzyılda Yamhad Krallığı'nın başşehri olan Halep, daha sonra Anadolu'da kurulan Hitit Krallığı'nın eline geçerek bu devletin imparatorluk döneminde en önemli eyalet merkezlerinden biri olmuştur[29].

Hititler'den sonra sırasıyla Aramiler, Asurlular ve İranlılar'ın elinde hayli sönük bir dönem geçiren[30] Halep, ancak Helenistik dönemde Suriye Kralı Seleukos Nikatür (ö. m.ö. 281) tarafından Grek mimarisine uygun yeni bir planla imar edilmesiyle eski önemine kavuşmuş ve "Beroia" adını almıştır[31]. Romalılar zamanında uzun bir barış dönemi yaşayan[32] Halep, büyümesine devam etmiş ve kalesi de kutsal mekânları barındıran bir akropol[33] haline gelmiştir[34].

Bizans devrinde Halep'te ticaretin ve komşu ülkelerle iktisadî bağlantıların ilerlemiş olduğu[35], bu yüzden buraya birçok Yahudinin gelerek yerleştiği görülmektedir. Bizanslılar zamanında şehir, Hıristiyanlığın yayılmasında önemli rol oynayan ve çok sayıda kilisenin bulunduğu dinî bir merkez halini almışsa da[36], sürekli İran tehdidi yüzünden bir daha eski önemini kazanamamıştır[37].

3. İslâmî Dönem

Halep'in Müslümanların hâkimiyeti altındaki tarihini Osmanlı öncesi ve Osmanlı dönemi olmak üzere iki başlık halinde özetlemek mümkündür.

---

[27] Yâzîcî, *a.g.e.*, XV, 239.
[28] *Salnâme*, s. 222; Tabbâh, *a.g.e*., I, 80-83.
[29] Yazîcî, *a.g.e*., XV, 240.
[30] Sauvaget, *a.g.e*., V/1, 117.
[31] Yazîcî, *a.g.e*., XV, 240.
[32] "Haleb", *Türk Ansiklopedisi*, XVIII, 343.
[33] Eski Yunan şehirlerinde yüksek bir tepede kurulan, içinde saray ve tapınaklar bulunan iç kale. Ayverdi, *Misalli Sözlük*, I, 79.
[34] Yâzicî, *a.g.e*., XV, 240.
[35] "Haleb", *Türk Ansiklopedisi*, XVIII, 343.
[36] Şa's, *Haleb*, s. 38; Yâzîcî, *a.g.e*., XV, 230; Rifâî, *Haleb*, s. 10.
[37] Sauvaget, *a.g.e*., V/1, 118.

a. Osmanlı Öncesi Dönem

Hz. Ömer'in hilafetine kadar Bizans hâkimiyeti altında kalan Halep, Hz. Ömer döneminde Ebû Ubeyde b. Cerrâh (ö. 18/639) komutasındaki İslâm ordusu tarafından kuşatıldı. Çok geçmeden şehir halkı canlarına, çocuklarına, şehrin surlarına, kiliselerine, evlerine ve Haleb kalesine dokunulmaması şartıyla anlaşma isteyip eman dilediler. Öncü birliklerin komutanı İyâz b. Ganm (ö. 20/641) onlarla bir antlaşma yaptı ve Ebû Ubeyde de bunu onayladı[38]. Müslümanlar Antakya kapısından şehre girdiler. Böylece Halep şehri sulh yoluyla, kale ise zorla (savaşla) fethedilmiş oldu[39].

Halep, Emevîler döneminde iktisadî ve mimarî bakımdan gelişmişse de bazı eyalet valilerinin şehir civarına yerleşmiş olmalarına rağmen hiçbir zaman siyasî ve idarî bir merkez haline gelememiştir[40].

Abbâsîler dönemi, bütün Suriye gibi, Halep'in de sönük devridir[41]. Abbâsîler'in Mısır Valisi Ahmed b. Tolun (ö. 270/884) Halep'i istila etmişse de (264/878) onun ölümünden sonra Abbâsîler şehri geri aldılar (271/884). 290/903'da Karmatîler tarafından kuşatılan şehir daha sonra İhşîdîler'in eline geçti (324/936). İhşîdîler buraya Benî Kilâb kabilesinin reisini vali tayin etti. Bu kabileye mensup bedeviler şehirde birçok tahribata sebep oldular[42].

Nihayet 333/944 yılında Seyfüddevle (ö. 356/967) İhşîdîler'le anlaşarak Halep'i hâkimiyeti altına aldı (333/944)[43] ve Hamdânîler'in başşehri yaptı. İslâmî dönemde ilk kez başşehir olan[44] Halep bu tarihten itibaren bölge tarihinde önemli bir rol oynadı[45].

Bu tarihten sonra Bizans'la mücadeleye başlayan Seyfüddevle şehri onlara karşı uzun süre başarıyla savunduysa da Nikephoros Phokas (ö. 969/358) komutasındaki Bizans güçleri 351/962'de şehri ele geçirmeyi başardı. Bir hafta süren yağma ve tahribat sırasında Seyfüddevle'nin sarayı yıkıldı, binlerce kişi kılıçtan geçirildi ve onbinlercesi de esir alındı[46]. Bizanslıların çekilmelerinden sonra şehre geri dönen Seyfüddevle yeniden imara

---

[38] Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân*, s. 153; İbnü'l-Adîm, *a.g.e*., I, 27-29.
[39] Gazzî, *a.g.e*, III,14.
[40] Yâzîcî, *a.g.e*., XV, 240.
[41] Sauvaget, *a.g.e*., V/1, 118.
[42] İbnü'l-Esîr, *a.g.e*., VII, 316, 410, 526; VIII, 324-328; Gazzî, *a.g.e*., III, 35-43; Yâzîcî, *a.g.e*., XV, 240.
[43] İbnü'l-Esîr, *a.g.e,* VIII, 445; İbnü'l-Adîm, *a.g.e*., I, 111-112.
[44] Rifâî, *a.g.e.*, s. 12; Hamîde, *a.g.e.,* s. 44.
[45] Yâzîcî, *a.g.e*., XV, 240.
[46] Ebü'l-Fidâ, *a.g.e*., s. 98, 107-111; İbnü'l-Adîm, *a.g.e*., I, 132-141.

çalıştıysa da Halep bu felaketten sonra uzun süre belini doğrultamadı[47]. Bu meşhur hükümdar, sadece Bizans'la yaptığı savaşlar ile değil, aynı zamanda Halep'te etrafına topladığı güzide şair ve âlimlerle de şöhret kazanmıştır. Bunlardan el-Mütenebbî (ö. 354/965), Ebû Firâs (ö. 357/968) Ebü'l-Ferec el-İsfahânî ve Farâbî (ö. 339/950) gibi şahsiyetler Halep'i bütün ortaçağ boyunca hafızalarda canlı tutan bir edebiyat ve bilim merkezi haline getirmiştir[48].

Seyfüddevle'nin ölümünden sonra Halep uzun süre istikrara kavuşamadı. Yerine geçen oğlu Ebü'l-Meâlî Sa'düddevle (ö. 381/991)'nin döneminde Halep, fetihten sonraki en karanlık günlerini yaşadı[49]. Bir süre sonra (404/1014) Halep Fâtımîler'in eline geçtiyse de Sâlih b. Mirdâs el-Kilâbî (ö. 420/1029) şehri ele geçirip (414/1023) Mirdâsîler hânedanının merkezi yaptı. Bundan sonra Halep birkaç kez Fâtimîler'le Mirdâsîler arasında el değiştirdi[50].

Mısır seferine çıkan Selçuklu Sultanı Alparslan (ö. 464/1072) Halep'i kuşattı. Reşîdüddevle Mahmûd (ö. ?), Sultan'ın huzuruna çıkarak ona bağlılığını arzedince Halep emîri olarak kalmasına müsaade eden (463/1071)[51] Sultan, Fâtimî hâkimiyetiyle birlikte Şiîliğin hayli yaygınlık kazandığı Halep'te bu mezhebin faaliyetlerini ortadan kaldırmasını şart koştu[52].

Alparslan'ın ölümünden sonra yerine geçen oğlu Melikşah (ö. 485/1092), kardeşi Tutuş'u (ö. 488/1095), Suriye'ye gönderdi. Kuzey Suriye'yi hâkimiyeti altına almak isteyen Tutuş, Halep'i kuşattı ise de muvaffak olamadı. Daha sonra halkın yardım isteyip şehri kendisine teslim edeceklerini bildirmeleri üzerine harekete geçen Şerefüddevle Müslim b. Kureyş (ö. 478/1085) Halep'i alarak buradaki Mirdâsî hâkimiyetine son verdi (472/1080)[53].

Anadolu Selçuklu Sultanı I. Süleyman Şah (ö. 479/1086), Şerefüddevle ile girdiği mücadeleden galip çıkınca (478/1085) Halep'i kuşattı ve şehir halkı bu defa ona karşı Tutuş'tan yardım istedi ve şehri gelip teslim almasını teklif etti. Bu teklif üzerine Halep'e gelen Tutuş, Süleyman Şah'ı yenerek ölümüne sebep oldu (479/1086). Bu savaştan sonra

---

[47] Yâzîcî, *a.g.e*., XV, 240; Rifâî, *a.g.e*, s. 12.
[48] Işıltan, "Seyfüddevle", *İA*, X, 539; Rifâî, *a.g.e*, s. 12. Ayrıca Seyfüddevle'nin Halep'in ilim, kültür ve edebiyatına yaptığı katkılar konusunda geniş bilgi için bkz., Tabbâh, *a.g.e*., I, 249-265.
[49] Sauvaget, *a.g.e.* V/1,118.
[50] İbnü'l-Adîm, *a.g.e*., I, 227 vd.; Gazzî, *a.g.e.*, III, 60-65.
[51] İbnü'l-Esîr, *a.g.e.,* X, 64; Sevim ve Yücel, *Türkiye Tarihi*, I, 48.
[52] Gazzî, *a.g.e.*, III, 64.
[53] İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, X, 114-115; Yâzîcî, *a.g.e*., XV, 240.

Tutuş, Halep'i ele geçirdiyse de Melikşah'ın (485/1092) Halep'e yaklaşması üzerine buradan ayrılmak zorunda kaldı. 23 Şâbân 479/3 Aralık 1086'da bazı devlet adamları ve kumandanlarıyla birlikte şehre gelen Melikşah, Kasîmüddevle Aksungur'u (ö. 487/1094), Halep Şihneliği'ne[54] atamak suretiyle Halep'i doğrudan Selçuklu İmparatorluğu'na bağladı[55].

Melikşah'ın ölümünden sonra imparatorluk içinde saltanat çatışmaları başladı[56]. Tutuş ve oğlu Rıdvan (ö. 507/1113) döneminde Halep Bâtinîler'in propaganda merkezi haline geldi[57]. Halep'te bir türlü huzurun sağlanamaması ve Haçlılar'dan gelen baskılar üzerine şehir yöneticileri, Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar (ö. 512/1118) adına Bağdat Şihneliği yapan Mardin Artuklu Emîri İlgazi'ye (ö. 516/1122) bir heyet göndererek Halep'e gelip yönetimi ele almasını ve kendilerini haçlılara karşı korumasını teklif ettiler. İlgazi'nin şehre girmesiyle (511/1118) Anadolu Selçuklu Melikliği de fiilen sona ermiş oldu[58].

Haçlılara karşı mücadele eden İlgazi'nin ölümü üzerine Emîr Bedruddevle Süleyman Halep'te yönetimi ele geçirdi (516/1122). Kudüs Kralı II. Baudouin (ö. 525/1131) Halep'i tehdit edince Artuklu Belek b. Behrâm (ö. 518/1124) idareyi ele alıp şehri Haçlılar'a karşı savundu. Belek b. Behrâm'ın ölümü üzerine İlgazi'nin oğlu Timurtaş (ö. 549/1154) 22 Mayıs 1124'te şehre hâkim oldu[59]. Ancak Aksungur el-Porsukî'nin (ö. 520/1125) kısa bir süre sonra şehri teslim almasıyla Halep'teki Artuklu hâkimiyeti son buldu (518/1125)[60].

Aksungur'un ölümü üzerine yerine oğlu İzzeddîn Mesud (ö. 521/1124) geçti. Fakat ertesi yıl o da ölünce Irak Selçuklu Sultanı Mahmûd (ö. 525/1131) Halep'i Atabek İmâdüddîn Zengî'ye (ö. 541//1146) verdi[61].

İmâdüddîn Zengî, Haçlılarla girdiği savaşları zaferlerle sonuçlandırıp kısa zamanda Halep'i Haçlı tehdidinden kurtardı. Ölümünden sonra (541//1146) yerine oğlu Nûreddin Mahmud Zengî (ö. 569/1174) geçti. Nûreddin Zengî de aynı şekilde Haçlılar'la savaştı ve çok sayıda kaleyi geri aldı. Adil bir hükümdar olan Nureddin Zengî şehirde huzuru sağladı.

---

[54] Şahne ve Şahane şeklinde de kullanılan bu ifade, Selçuklularda merkezî işlere bakan vali, anlamına gelmektedir. Bkz. Pakalın, *Tarih Deyimleri*, III, 305.
[55] İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, X, 147-150; Gazzî, *a.g.e.*, III, 67.
[56] Sevim ve Yücel, *a.g.e.*, I, 71.
[57] Yâzîcî, *a.g.e.*, XV, 241.
[58] İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, X, 531-532; Gazzî, *a.g.e.*, III, 74-75.
[59] Gazzî, *a.g.e.*, III, 74-76; Yâzîcî, *a.g.e.*, XV, 242.
[60] İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, X, 623-624; Gazzî, *a.g.e.*, III, 76.
[61] İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, X, 643-647.

Surları, kaleyi, ulu camiyi, pazar yerlerini ve yolları tamir ettirip zâviyeler, hastaneler ve adliye binası yaptırdı. Sünnîliği canlandırmak için birçok medreseler kurarak Irak ve el-Cezîre'den dönemin önemli ilim adamlarından bir kısmını getirterek buralarda ders vermelerini sağladı. Halep'te o dönemde güçlü olan Şiîliğe karşı tavır alarak onların bazı sembollerini kaldırdı[62].

Nûreddin Zengî'nin ölümünden sonra (569/1174) yerine oğlu el-Melikü's-Sâlih İsmâil (ö. 578/1183) geçti. Bir süre sonra Selâhaddîn-i Eyyûbî Halep'i kuşattı. Ancak Zengî sülalesine kuvvetle bağlı olan şehir halkı ve askerleri, Selâhaddîn'i kuşatmayı kaldırmaya mecbur ettiler. Selâhaddîn-i Eyyûbî ancak 8 yıl sonra(579/1183), İsmâîl'in ölümüyle Halep'i anlaşmayla teslim alabildi[63]. Selâhaddîn burayı oğlu el-Melikü'z-Zâhir Gâzî'ye (ö. 609/1212) bıraktı. Halep, Melik Gâzî devrinde (582/1186-609/1212) en parlak ve müreffeh dönemini yaşadı. Ticarî hayat canlandı, birçok mimarî eser yapıldı; şehir yeniden bir ilim ve kültür merkezi haline geldi[64]. Şihâbeddîn es-Sühreverdî (ö. 632/1234), Kemâleddîn İbnül'l-Adîm (ö. 660/1262), İbn Şeddâd (ö. 684/1285) ve İbnü's-Salâh (ö. 643/1245) hep bu dönemin âlimleridir.

Halep'in bu ihtişamlı dönemi Moğol istilasına kadar devam etti. 658/1260 yılında Hulâgu (ö. 663/1265) ordusuyla şehri kuşattı. Kısa bir sürede kaleyi de teslim alan Hulâgu halkın pek çoğunu kılıçtan geçirerek şehri yakıp yıktı. Halep'teki Moğol hâkimiyeti Memlûkler'in Ayncâlût savaşında (26 Ramazan 658/3 Eylül 1260) onları yenilgiye uğratmasıyla sona ermesine rağmen Moğollar, birkaç kez daha Halep'e girip zarar vermeye devam ettiler. 749/1348'de bölgede baş gösteren ve pek çok kimsenin ölümüne sebep olan veba salgınından[65] sonra da Timur (ö. 807/1405), Halep'i ele geçirerek bütün şehri yakıp yıktı ve üç gün süren yağmalamalar sırasında birçok insanı öldürdü (803/1400). Halep'in gördüğü en büyük felaketlerden biri olan bu olaydan sonra Timur'un oradan ayrılması üzerine şehre geri dönen Memlûkler Halep'i 922/1516'da Osmanlı hâkimiyetine geçene kadar ellerinde bulundurdular[66].

---

[62] Gazzî, *a.g.e*., III, 87-93; Yâzîcî, a.g.e., XV, 242. Nureddîn Mahmud Zengî'nin Halep'in ilim, kültür ve sanatına yaptığı katkılar konusunda detaylı bilgi için bkz, Tabbâh, *a.g.e*., II, 63-74; III, 14. Ayrıca Nureddin Zengi hakkında Mustafa Eğilmez tarafından kaleme alınmış "Musul ve Halep Atabeyi Nureddin Mahmud" adıyla bir makale çalışması bulunmaktadır (*Türkler*, c. IV, sy. 925).

[63] İbnü'l-Esîr, *a.g.e*., XI, 402-405, 418-422, 427-429, 431; Çakar, *Haleb Sancağı*, s. 10.

[64] Yâzîcî, *a.g.e*., XV, 242; Melik Gâzî'nin Halep'in ilim, kültür ve sanatına yaptığı katkılar konusunda detaylı bilgi için bkz, Tabbâh, *a.g.e*., II, 181-185.

[65] Gazzî, *a.g.e*., III, 131-137, 152-154.

[66] Tabbâh, *a.g.e.,* II, 395 vd.; Gazzî, *a.g.e*., III, 162-172.

Halep şehri uğradığı bu Moğol felaketinden sonra çok yavaş kalkınabildi. Timur'un Halep'ten ayrılırken birçok ilim adamı, sanatkâr, tecrübeli usta ve işçileri de alıp götürmesi[67] ve Moğolların tekrar dönüp, hücum etmeleri korkusu yüzünden şehir yarım asır hemen hemen boş kaldı. Tahrip edilen Halep Kalesi'nin eski duruma getirilmesi 32, yıkılmış olan istihkâmlarının tamir edilmesi ise 130 yıl aldı. Güvenliğin tesisinden sonra da bu defa valilerin isyanları şehrin yeniden kalkınmasına imkân vermemiş; nihayet, 749/1348 yılındaki büyük veba salgını Halep'i felç etmiştir[68]. Fakat bütün bu felaketlere rağmen, Kilikya'daki Ermeni Krallığı'nın yıkılışı ve Avrupa ile İran arasındaki ticari trafiği sağlayan Karadeniz'deki Ceneviz ticaret merkezleri, Halep'in kısa zamanda yeniden kalkınma dönemine girmesine sebep olmuştur[69].

b. Osmanlı Dönemi

Mısır seferine çıkan Osmanlı Padişahı Yavuz Sultan Selim (ö. 926/1520), 24 Ağustos 1516/26 Receb 922 tarihinde Memlûk Sultanı Gavrî (ö. 922/1516) ile Mercidabık'ta karşı karşıya geldi. Osmanlı ordusu Memlûk ordusunu beş altı saat gibi kısa bir zamanda bozguna uğrattı. Memlûk sultanının karargâhı bütün eşyasıyla birlikte ele geçirildi. Osmanlı kuvvetleri vakit kaybetmeden Halep'e girdi[70].

Osmanlı hâkimiyetinin ilk zamanlarında, bir sancak olarak teşkilâtlandırılan Halep, bütün Suriye ve Anadolu'nun doğusu ile güneyindeki bazı sancaklar ile birlikte Şam Beylerbeyliği'ne bağlanmış ve sancağın bu idarî durumu, XVI. yüzyılın ortalarına kadar devam etmiştir[71]. Yavuz Sultan Selim'in ölümü ve yerine Kânûnî Sultan Süleyman'ın (ö. 974/1566) geçmesi üzerine, Şam beylerbeyi Memlûklü Canbirdi Gazâlî (ö. 927/1521) Halep'i de etkileyecek olan büyük bir isyan başlattı. Bu arada Halep'i kuşattıysa da kalede bulunan Osmanlı Garnizonu ile ortak hareket eden Halep halkı ona karşı direndi[72]. İsyanın bastırılmasından sonra bölgedeki idarî teşkilât yeniden düzenlendi; 1549 yılında Halep Beylerbeyliği oluşturuldu ve bu tarihten itibaren Halep sancağı, aynı adla anılan eyaletin paşa sancağı oldu[73].

---

[67] Rifâî, *a.g.e.*, s. 14.
[68] Sauvaget, *a.g.e.* V/1, 121.
[69] Sauvaget, *a.g.e.* V/1, 121.
[70] Uzunçarşılı, *Osmânlı Tarihi*, II, 286-186; Sevim ve Yücel, *a.g.e.*, II, 247.
[71] Çakar, XVI. *Haleb Sancağı*, s. 305.
[72] Sevim ve Yücel, *a.g.e.*, II, 259-260; Gazzî, *a.g.e.*, III, 200, 213-215; Masters, "Halep", *DİA*, XI, 245.
[73] Çakar, *a.g.e.*, s. 305.

Halep, şehir esnafı için hammaddelerin ve bölgede çok aranan ve tüketilen yiyeceklerin sağlandığı Güney Anadolu ile daha yakın bir hale geldi. Ayrıca Anadolu Türk sipahilerinin varlığı, bölgenin Osmanlı teşkilâtına uyum sağlamasına yardımcı oldu. Böylece Halep'te Osmanlı karakteri diğer Arap şehirlerinin birçoğundan daha ağır basan tipik bir İslâm Türk şehri haline geldi. Bu etki dönemin mimari eserlerinin inşa tarzında, mutfağında, hatta müziğinde bile görülmektedir.[74].

Memlûkler döneminde ticari yönden gelişmeye başlamış olan Halep, bu dönemde bütün doğunun belli başlı pazarı haline geldi. Şehrin istikrarlı bir güvenliğe kavuşması ve Osmanlı paşalarının çok büyük imaretlerle birlikte han ve kervansaraylar inşa etmeleri, Halep'in uluslararası ticaretteki öneminin daha da artmasını ve Uzak Doğu'dan gelen kıymetli malların bir pazarlama merkezi durumuna gelmesini sağlamıştır[75]. Batılı ülkelerle imzalanan kapitülasyonlar üzerine şehirde yeni ticaret merkezleri açıldı. 955/1548'de konsolosluklarını ve başlıca ticaret kurumlarını Halep'e nakleden Venedikliler'den sonra 969/1562'de Fransızlar, 991/1583'te İngilizler ve 1022/1613'te Hollandalılar konsolosluklar ve ticaret kurumları açtılar[76]. Bu gelişmelere paralel olarak yapılan sanat şaheseri büyük binalar, çarşılar ve hanlarla birlikte Halep şehrinin fizikî konumu da önemli ölçüde değişmiştir[77].

Halep'in bu zengînlik ve refahı Canbolatoğlu Ali'nin isyanı (1015/1606-1016/1607) ve Osmanlı İran savaşlarının uzaması sonucunda m. XVII. yüzyılın başlarında biraz sarsıldı. Canbolatoğlu Ali'nin 1610'da idamından sonra Halep doğrudan doğruya İstanbul'un merkezî kontrolüne alındı[78]. Osmanlı-İran savaşının sona ermesi (1049/1639) ile birlikte şehir yeniden eski ihtişamına kavuşmuştur[79]. M. XVII. yüzyıl, bir Osmanlı eyaleti olarak Halep'in nüfusunun ve ticarî zenginliğinin zirveye ulaştığı dönemdir. Zaman zaman uzun devreler halinde ortaya çıkıp şehir nüfusunun azalmasına yol açan veba salgınlarına[80] rağmen özellikle Anadolu'dan buraya doğru görülen devamlı göçlerin de etkisiyle Halep'in nüfusu m. XVII. yüzyılda yaklaşık 100.000'e ulaştı. Bu nüfus, Halep'i, İstanbul ile Kahire arasındaki en büyük şehir durumuna getirdi[81].

---

[74] Masters, *a.g.e*., XI, 245.
[75] Çakar, *a.g.e.,* s. 305; Ortaylı, *Seyahatnâme*, s. 38.
[76] Sauvaget, *a.g.e*., s. 121; Gazzî, *a.g.e*., III, 209
[77] Çakar, *a.g.e*., s. 305-306; Masters, *a.g.e*., XI, 245.
[78] Masters, *a.g.e*., XI, 245.
[79] Çakar, *a.g.e*., s. 306.
[80] Gazzî, *a.g.e.,* III, 204, 206.
[81] Masters, *a.g.e*., XI, 245.

Osmanlı İmparatorluğu'nda bir nevi adem-i merkeziyetçiliğin hâkim olduğu M. XVIII. yüzyılda[82] ise Halep'in iktisadî, sosyal ve siyasî açıdan yeniden bir çöküş dönemine girdiği görülmektedir. İran Safevî Devleti'nin dağılması İran menşeli ipeğin veriminde düşüşlere yol açtı ve 1142/1730'lardan sonra Avrupalı tüccarların faaliyetlerinin azalmasına ve Halep'in ticarî yönden zayıflamasına neden oldu[83]. Avrupalı tâcirlerin yokluğu onlara tercümanlık yapan ve bu durumdan faydalanarak bazı ayrıcalıklar elde eden[84] Yahudi ve özellikle Hıristiyan Araplar gibi yerli gayr-i müslim unsurların ön plana çıkmasına yol açtı. Böylece Halep'in gittikçe gelişen mahallelerinde şehrin en güzel binalarında oturan varlıklı Hıristiyan Arap tüccar burjuvazisi doğmuş oldu[85]. Bu tüccar zümresinden bazıları, geleneksel Katolik kilisesinden çıkıp yeniden şekillenmiş Katolik cemaatlerini oluşturdular. Bu da diğer Hıristiyan cemaatler içerisinde gerginliğe yol açtı[86]. Diğer taraftan yeniçerilerle, gerek Halep'in ileri gelenleri ve gerekse halkı arasında meydana gelen çatışmalar daha da büyüdü[87]. Osmanlı'nın Halep'e tayin ettiği bazı vali ve yakınlarının halkın tepkisini çekecek davranışlarda bulunmaları ve idarede kimi zaman ortaya çıkan bozukluklar zaman zaman halk içerisinde ciddi rahatsızlıklara, hatta ayaklanmalara sebep oldu[88]. Şehri bunalıma sokan bu çekişme ve huzursuzluklar ve bu arada meydana gelen veba salgınları ile depremler[89], şehrin ekonomisinin ve siyasî kurumlarının çöküşüne zemin hazırladı. Osmanlı merkezî gücü ise II. Mahmud (ö. 1255/1839) dönemine (1223/1808-1255/1839) kadar düzeni sağlayıp duruma yeniden hâkim olmayı başaramadı[90].

Çok geçmeden Mısırlı İbrahim Paşa (1248/1832)'de Halep'i işgal etti ve şehir Mehmet Ali Paşa'nın (ö. 1264/1848) hâkimiyetine girdi[91]. Osmanlı-Mısır anlaşmazlığı

---

[82] Ortaylı, *a.g.e*., s. 34.
[83] Sauvaget, *a.g.e*., V/1, 121; Masters, *a.g.e*., XI, 245.
[84] Gazzî, *a.g.e*., III, 242.
[85] Masters, *a.g.e*., XI, 245; Sauvaget, *a.g.e*., V/1, 122.
[86] Gazzî, *a.g.e*., III, 251; Masters, *a.g.e*., XI, 245.
[87] Tabbâh, *a.g.e*., III, 299, Gazzî, *a.g.e.,* III, 238, 243.
[88] Tabbâh, *a.g.e.* III, 292 vd.; Gazzî, *a.g.e*., III, 233, 238 vd.
[89] Tabbâh, *a.g.e*., III, 297, 306 vd.; Gazzî, *a.g.e*., III, 235, 245, 255.
[90] Masters, *a.g.e*., XI, 245. II. Mahmud dönemindeki ve daha sonraki Halep isyanları ile ilgili olarak olarak Türkçe'de kaleme alınmış makale çalışmaları bulunmaktadır. Bunlardan bazıları şunlardır: Tukin, "II. Mahmud Devrinde Halep İsyanı (1813-1819)", *Tarih Vesikaları*, İstanbul 1941, c. I, sy. 4, s. 256-265; Berker, Şevki, "Adana Valisi Cebbarzade Celalettin Paşa ve Mahmut II. Devrinde Diyarbakır ve Halep İsyanları", *Görüşler*, Adana 1944, c. VI, sy. 60, s. 3-4; Gülsoy, Ufuk, "1856 Halep ve Nablus Olayları", Tarih İncelemeleri Dergisi, İzmir 1994, sy. 9, 279-288.
[91] Sevim ve Yücel, *a.g.e*., IV, 212-233; Gazzî, *a.g.e*., III, 273.

sırasında zaten bozulmuş olan iktisadî durum daha kötü bir hale geldi[92]. Halep için birçok açıdan yıkıcı olan bu dönem, 1256/1840 yılına kadar sürdü[93].

Osmanlı idaresinin tekrar kurulmasından sonra zaten siyasî güç mücadeleleri ile dengelerin hayli sarsılmış olduğu Halep'te[94], müslüman kesim üzerine askeri mükellefiyetin ve ferdî verginin yükleneceği söylentisi kargaşaya sebep oldu[95]. Nitekim 1266/1850 yılı Kurban Bayramının ikinci günü, zengin Hıristiyan mahallelerinden başlayıp müslüman mahallelerine de sıçrayan, Halep tarihinde görülmemiş ölçüde büyük bir şehir ayaklanması meydana geldi. İki hafta kadar süren bu ayaklanmada Vali Mustafa Zarif Paşa (ö. 1297/1963) Halep'ten kaçtı. Osmanlı ordusu, asilerin bulunduğu bölgeyi topa tutup pek çok kişinin ölümüyle sonuçlanan kanlı sokak çatışmalarının ardından duruma hâkim oldu ve isyanın elebaşısı olan yeniçeri zümrelerinin reisi Abdullah el-Bâbinsî'yi (ö.1267/1851) ele geçirdi[96].

Tanzimat reformlarının bir parçası olarak geliştirilen 1281/1864 Vilâyet Nizamnâmesi kısmî değişikliklerle 1283/1866'da Halep'te uygulandı. Bu tarihte yeni nizamnâmeye göre oluşturulan ve yeniden teşkilatlandırılma görevi Cevdet Paşa'ya (ö. 1312/1895) verilen Halep vilâyeti, Urfa, Maraş, Kozan, Adana Payas, Halep merkez ve Zor sancaklarından teşekkül ediyordu. Cevdet Paşa iki yıl süren valiliği döneminde Zor sancağı dışında Halep vilâyetine bağlı sancaklarda ve merkezde yeniden teşkilâtlanmayı gerçekleştirdi. Kuruluşunda çok geniş tutulan Halep vilâyeti sınırları 1869'da Adana, Kozan ve Payas sancaklarının çıkarılmasıyla daraltıldı[97].

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Halep'te idarî yönden olduğu kadar sosyal, ekonomik, ilmî ve kültürel açıdan da birçok gelişmeler kaydedilmiştir[98]. Demiryoluyla 1906'da Hama ve Şam'a, 1912'de İstanbul ve Bağdat'a bağlanması üzerine[99] daha da gelişen Halep'te, özellikle II. Abdülhamid Han (ö. 1233/1918) devrinde (1293/1876-1327/1909) halkın padişahın şahsında Osmanlı'ya bağlılığının arttığı görülmektedir[100]. Nitekim Abdurrahman el-Kevâkibî (ö. 1320/1902) dışarıda tutulacak olursa Halep halkı, Arap milliyetçiliği

[92] Ayntâbî ve Osmân, *Haleb fî mieti âm*, I, 7.
[93] Tabbâh*, a.g.e*., III, 345 vd.; Gazzî, *a.g.e*., III, 278 vd.
[94] Ayntâbî ve Osmân, *a.g.e*, I, 7-8.
[95] Gazzî, *a.g.e*., III, 284.
[96] Tabbâh, *a.g.e.*, III, 351-353; Masters, *a.g.e*., XI, 245; Rifâî, *a.g.e*., s. 103.
[97] Masters, *a.g.e*., XI, 245.
[98] Bkz., Tabbâh, *a.g.e*., III, 364 vd.
[99] Ayntâbî ve Osmân, *a.g.e.*, II, 36, 129.
[100] Ayntâbî ve Osmân, *a.g.e.*, II, 178.

cereyanından pek etkilenmemiştir. Bunun sonucu olarak da Arap isyanı diye adlandırılan harekete çok az sayıda Haleplinin katıldığı görülmektedir[101].

I. Dünya Savaşı sonlarında Osmanlı hâkimiyetinden çıkan Halep bu savaşta Osmanlı devletine içten destek verdi. Savaşın başlamasıyla (20 Şaban 1332/21 Temmuz 1914) birlikte seferberlik ilan edilince Halepliler orduya yazılmak için uzun kuyruklar oluşturmuş ve Şeyhülislâm'ın seferberlik fetvasının Halep'te okunması üzerine on binlerce kişinin katıldığı ve hamasi konuşmaların yapıldığı gösteriler düzenlenmiştir[102]. Nitekim Halep, Çanakkale, Kafkas, Irak, Filistin ve Sînâ gibi cephelere iki tabur asker göndermiş ve özellikle Anafartalar Muharebesinde İngiliz güçlerinin yenilgiye uğrayıp çekilmelerinde (1333/1915) Halep'li askerlerin büyük payı olmuştur. Hatta bu zaferden sonra Osmanlı devleti, ordunun ve özellikle Arap taburunun sergilediği kahramanlıkları göstermek amacıyla Arap memleketlerinden oluşturulan bir heyeti savaş meydanına getirtmiş ve burada Halep heyetinden Bedreddîn en-Na'sânî (ö. 1361/1942) düzenlenen merasimde bir kaside okumuştur[103].

1336/1918 yılının Zilhicce/Eylül ayında Allenby (ö. 1936) komutasındaki İngiliz ordusu ile Osmanlı ordusu arasında, Halep ve çevresinde çatışmalar yaşanmaya başlandı[104]. Ay sonuna doğru Yedinci Ordu Komutanı Mustafa Kemal Paşa ve Osmanlının son valisi Mustafa Abdülhâlik Bey (ö. 1376/1957), Halep'ten ayrıldılar[105]. Böylece Osmanlı ordusunun Suriye'den çekildiği en son yer olan[106] Halep'te yaklaşık 400 yıl süren Osmanlı hâkimiyeti son bulmuş oldu.

B. XX. Asır Halep Şehrine Genel Bakış

XX. asır Halep şehrini coğrafi, siyasî ve iktisâdî durum, dinî-sosyal yapı ve ilmî durum açısından şöyle ele almak mümkündür:

---

[101] Masters, *a.g.e.*, XI, 245.
[102] Gazzî, *a.g.e.*, III, 436, 441; Ayntâbî ve Osmân, *a.g.e.*, II, 142 vd.
[103] Ayntâbî ve Osmân, *a.g.e.*, II, 142-144.
[104] Bu dönemde yaşanan çatışmalarla ilgili olarak yayınlanmış bir makale çalışması için bkz. Hatipoğlu, "II. Dünya Savaşı Sonunda Halep Sokak Muharebeleri ve Mustafa Kemal Paşa", *Atatürk Araştırma Merkezi*, Ankara 1998, c. XIV, s.y. 42, s. 1163-1175.
[105] Gazzî, *a.g.e.*, III, 497 vd.; Rifâî, *a.g.e.*, s. 17-18.
[106] Rifâî, *a.g.e.*, s. 17-18.

1. Coğrafî Durum

Halep şehri 38 derece, 68 dakika ve 5 saniye doğu boylamı ile 40 derece 12 dakika güney enlemi arasında[107], denizden 440-370 metre yükseklikte olup[108] Kilis ve Bâb ovalarıyla Cebel-i Sim'ân'ın birleştiği mevkide yer almaktadır[109].

Suriye'nin kuzeyinde yer alan Halep şehri, Türkiye sınırına 45 km uzaklıkta olup güneyde 146 km mesafede Hama, batıda 186 km'de Lâzkiye, doğuda 192 km'de Rakka, kuzeybatıda 165 km'de İskenderun şehirleri bulunmaktadır[110].

Halep şehrinin yüzölçümü 16.978 km² olup[111], sınırları içerisinde 4 dağ, 3 nehir, 3 baraj ve 4 göl bulunmaktadır. Arazinin %35'i sarı, %23'ü kara, %23'ü kireç, %10'u kırmızı ve %9'u da değişik renkli topraktan oluşmaktadır[112].

Yarı-çöl iklim tipine sahip olan şehirde kışlar kısa, rutubetli ve soğuk; yazlar uzun, sıcak ve kuru geçmektedir. Gece-gündüz ve yaz-kış arasındaki büyük ısı farkları, yağmurların azlığı ve düzensizliği (yıllık ortalama 40-50 güne dağılmış olarak, 420 mm.) ile dikkat çeken sert bir havası vardır[113]. Yağmurun azlığı nedeniyle gerekli su 80 km. kuzeydeki Fırat nehrinden borularla getirilmektedir[114].

2. Siyasî Durum

I. Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru İtilâf Devletleri ile Arapların hücumlarını sıklaştırmaları neticesinde Dördüncü Ordu Kumandanı Cemal Paşa'nın (ö. 1340/1922) başarısız savunma teşebbüslerinden vazgeçmesi üzerine gerek ordu ve gerekse yöneticilerinin şehirden çekilmesinden sonra bedevilerden oluşturulan Arap ordusu ve ardından İngilizler Halep'i işgal etti (15 Zilhicce 1336/29 Eylül 1918)[115]. Şerif Hüseyin'in (ö. 1350/1931) oğlu Emir Faysal'ın (ö. 1352/1933) vekili olarak (23 Zilhicce 1336/27 Ekim 1918'de Halep'e gelen Şerîf Nâsır (ö. 1353/1334), şehrin işlerini yürütecek kadroları seçecek bir şûrâ meclisi toplanmasını istedi. Toplanan bu meclis, içlerinden Kâmil Paşa el-

---

[107] Sauvaget, *a.g.e.*, V/1, 117.
[108] Rifâî, *a.g.e.*, s. 6.
[109] *Sâlnâme*, s. 216.
[110] "el-Mevkiu ve'l-cografya", *www.aleppo-sy.com*.
[111] "Haleb", *el-Mevsûatü'l-Arabiyye*, IX, 499.
[112] "el-Mevki' ve'l-Coğrafya", *a.g.i.a*.
[113] Sauvaget, *a.g.e.*, V/1, 117.
[114] "Haleb", *Grolier Encyclopedia*, VII, 46.
[115] Harîtânî, "Halep", *DİA*, XI, 247; Ayntâbî ve Osmân, *a.g.e.*, II, 168-169; Gazzî, *a.g.e.*, III, 497 vd., Rifâî, *a.g.e.*, s. 17-18; Yâgî ve Şâkir, *Târîhü'l-âlemi'l-İslâmî, s. 120.*

Kudsî'yi reis olarak seçerek çalışmalara başladı. Kısa bir süre sonra Faysal da Halep'e gelerek Halepliler'den babası Hüseyin için biat aldı[116].

1919 yılının sonlarına doğru İngiliz ordusunun Halep'ten çekilmesinin ardından 18/ Cemaziyülâhır 1338/8 Mart 1920 tarihinde Şam'da toplanan Eşraf Kongresi, Suriye Krallığı'nın kurulduğunu açıklayarak Şerîf Hüseyin'in oğlu Faysal'ı tahta geçirdi[117].

Emîr Faysal'ın Suriye Kralı olarak taç giymesine rağmen Fransızlar Sykes-Picout ve Manda anlaşmasına göre Şam ve Halep'e girdiler (8 Zilka'de 1338/23 Temmuz 1920)[118]. Böylece Suriye'de yaklaşık 15 yıl sürecek Fransız işgali başlamış oldu[119]. Fransa'nın Suriye'deki yüksek komiseri General Gouraud (ö. /1946) (18 Zilhicce 1338/1 Eylül 1920 tarihli bildirisiyle, Halep'in 72.243 km²'lik bir saha üzerinde kurulan özerk bir bölgenin merkezi olduğunu ilan etti[120]. Bir süre sonra bundan vazgeçen Fransızlar, (1341/1922 yılında Halep özerk bölgesiyle, onunla birlikte oluşturulan Şam, Dürzî ve Alevî özerk bölgelerini birleştirerek merkezi Halep olan Birleşik Suriye adında federal bir devlet kurup başına Subhî Berekât el-Hâlidî'yi getirdiler[121]. 1342/1924'te bu federal devlet Suriye adı altında üniter hale getirildi ve hükümet merkezi Şam'a kaydırıldı. İskenderun ise yarı bağımsız statüyle doğrudan Beyrut'taki Fransız yüksek komiserliğine bağlandı[122]. Daha sonra İskenderun Fransa ile Türkiye arasında imzalanan bir antlaşma ile Türkiye'ye ilhak edildi (7 Cemaziyülevvel/24 Haziran 1939)[123].

II. Dünya savaşı başlarken Fransa'da Almanya yanlısı Vichy hükümeti iktidarı ele geçirdi. İngiliz savaş uçakları, Halep'in Barun otelindeki Fransız komuta merkezini bombaladı (1360/1941). İngiliz güçleriyle Hür Fransa hükümeti güçleri birlikte hareket ederek Halep'e girip Suriye'deki Vichy hükümetine bağlı yönetime son verdiler[124].

İçerideki milliyetçi ayaklanmaların ve dışarıdan gelen baskıların artması sonucu[125] General Catroux'un, Fransa'nın Suriye'deki bütün yetkilerini yerel yönetime devredeceğini açıklaması üzerine Suriye bağımsızlık için ilk adımı atmış oldu (14

[116] Gazzî, *a.g.e*., III, 507 vd.; Rifâî, *a.g.e*., s. 19.
[117] Gazzî, *a.g.e*., III, 573; Yâgî ve Şâkir, *a.g.e*., s. 127.
[118] Ayntâbî ve Osmân, *a.g.e*., II, 226 vd.; Gazzî, *a.g.e*., III, 577-578; Harîtânî, *a.g.e.*, XI, 247.
[119] Şa's, *a.g.e*., s. 50.
[120] Harîtânî, *a.g.e*., XI, 247.
[121] Ayntâbî ve Osmân, *a.g.e*., III, 27-28; Harîtânî, *a.g.e*., XI, 247.
[122] Harîtânî, *a.g.e*., XI, 247.
[123] Ayntâbî-Osmân, *a.g.e*., III, 200; Yâgî ve Şâkir, *a.g.e*., s. 138.
[124] Harîtânî, *a.g.e.,* XI, 247.
[125] Rifâî, *a.g.e*., s. 23.

Cemaziyülâhir 1363/5 Haziran 1944)[126]. 17 Rabiülevvel 1364/29 Şubat 1945'te Birleşmiş Milletler tarafından da bağımsız bir devlet olarak tanındı. Fransa bağımsızlık çalışmalarını geciktirince ülkenin her tarafında Fransa aleyhine gösteriler başladı. Buna şiddetle karşı koyan Fransız askerleri 8-9 Cemaziyülâhır 1364/20-21 Mayıs 1945 günleri Halep'te iki öğrenciyi öldürüp baskılarını arttırdılar ve daha sonra parlamentoya yürüdüler. Suriyelilerle Fransızlar arasında çıkan çatışmalara Birleşmiş Milletler müdahale ederek yabancı güçlerin ülkeden çekilmesine karar verdi ve çekilme işlemi 14 Cemaziyülevvel 1365/15 Nisan 1946'da tamamlandı[127].

Bağımsızlığın ardından 1366/1947'de yapılan seçimlerde Şükrî el-Kuvvetlî (ö. 1387/1967) cumhurbaşkanlığına seçildi. Fakat çok geçmeden Suriye diğer Arap ülkeleriyle birlikte Filistin'de İsrail'le savaşa girdi ve yenilgiye uğradı. 1368/1949'da Hüsnî ez-Zaîm (ö. 1368/1949) askeri darbe ile yönetimi ele geçirdi. Bu dönemde yönetimde istikrarı sağlayamayan Suriye'de iktidar birkaç defa el değiştirdi. 1377/1958 yılında Mısır'la birleşme kararı alındı. Ancak yeni bir askeri darbe ile 1381/1961'de bu birleşme son buldu. Bu darbe dönemi bir yıldan kısa sürdü ve yeniden anayasal sürece geçilerek seçim yapıldı. Mustafa ez-Zerkâ ve Abdülfettâh Ebû Gudde gibi bazı tanınmış ilim adamlarının Halep milletvekili olarak Parlementoya girdiği bu seçimlerden sonra Ma'rûf ed-Devâlîbî başbakanlık görevine getirildi. Fakat çok geçmeden 22 Şevvâl 1381/28 Mart 1962'de yeni bir askeri darbe ile parlementer sistem ilga edildi[128].

Arap Sosyalist Ba's Partisi (Hizbu'l-Ba's el-Arabî el-İştirâkî) 1383/1963'te iktidarı ele geçirdi. Bunu takip eden 10 yılda askeri darbelerle peş peşe gelen yönetim değişiklikleri yaşandı; ancak Ba's'ın hâkim konumu sürdü. 1387/1967 tarihinde İsrail'le yapılan savaşa da giren Suriye, başlangıçta bazı başarılar kazandıysa da sonradan geri çekilmek zorunda kaldı[129].

Son olarak Ba's partisi hükümetinin Savunma Bakanı, Hava Kuvvetleri Komutanı Hafız Esed (ö. 1421/2000), 1390/1970'te darbe yaparak yönetimi ele geçirdi[130]. Böylece m. XX. asrın sonuna kadar sürecek Hâfız Esed iktidarı başlamış oldu.

---

[126] Ayntâbî ve Osmân, *a.g.e*., III, 214.
[127] Harîtânî, *a.g.e*., XI, 248; Yâgî ve Şâkir, *a.g.e*., s. 131-141.
[128] Yâgî ve Şâkir, *a.g.e*., s. 142, Rifâî, *a.g.e*., s. 23-24; "Halep", *Büyük Larousse*, XXVIII, 10889.
[129] Yâgî ve Şâkir, *a.g.e*., s. 142; Rifâî, *a.g.e*., s. 23-24; "Halep", *Büyük Larousse*, XXVIII, s. 10889.
[130] Yâgî ve Şâkir, *a.g.e*., s. 142; Rifâî, *a.g.e*., s. 23-24; "Halep", *Büyük Larousse*, XXVIII, 10889.

1400/1980'li yıllarda İhvân-ı Müslimîn'in iktidara karşı muhalefeti Hama'da binlerce kişinin ölümüyle sonuçlandı[131]. Bu olaydan sonra iktidar özellikle Sünnî müslümanlar üzerinde baskısını artırdı[132].

Hafız Esed'in 1421/2000 yılında ölmesi üzerine onun yerine geçen oğlu Beşşâr Esed, halen ülkenin idaresini elinde bulundurmaktadır[133].

Görüldüğü gibi XX. asra hala bir Osmanlı vilayeti olarak giren Halep I. Dünya savaşının ardından Suriye Krallığına getirilen Faysal'ın idaresinde kısa bir süre kaldıktan sonra Fransızların işgaline girmiştir. Yaklaşık 15 yıl süren bu işgalin ardından bağımsızlığını kazanan Suriye bu dönemden sonra sık sık yaşanan darbeler sebebiyle siyasî istikrarı bir türlü sağlayamamıştır. 1421/1970'te Hafız Esed'in yönetime el koymasıyla ülke m. XX. asrın sonuna kadar süren baskıcı Ba's rejimi altına girmiştir.

3. İktisadî Durum

Anadolu'dan Mezopotamya'ya ve Akdeniz'den İran'a giden ana yolların kavşak noktasında kurulmuş olan Halep şehri, bu coğrafi konumu dolayısıyla eskiden beri hep önemli bir ticaret merkezi olmuştur[134]. Bu konumu dolayısıyla Ortaçağ'da Avrupalılar'ın "Yeni Tedmür" dedikleri[135] Halep'in iktisadî durumu XIX. yüzyılda Suriye bölgesinde Şam ve Beyrut'un yükselişiyle sarsıldı, hatta çökmeye yüz tuttu. Asrın sonlarına doğru Hatay ve Adana bölgelerindeki bataklıkların ıslah edilip ziraatın verimliliğinin arttırılmasının ve ticaretin canlanmasının yol açtığı kısmî bir iyileşme görüldü[136].

Halep'in demiryoluyla 1906'da Hama ve Şam'a, 1912'de İstanbul ve Bağdat'a bağlanması üzerine[137] XX. asrın başlarında şehrin iktisadî durumu daha da gelişti. Fakat Osmanlı Devleti'nin dağılmasıyla bu gelişme kesintiye uğradı[138]; 1939 yılında İskenderun'un Türkiye'ye ilhak edilmesiyle de geleneksel ticarî bölgesinden büyük ölçüde

---

[131] Dursun, "İslâm", *DİA,*XXIII, 34.
[132] Reşîd, *İmdâdü'l-fettâh* (Muhammed Taki el-Osmânî'nin takrizi), s. 65.
[133] "Ruesâü'd-devle fî Sûriya", *http://www.asharqalarabi.org.uk/paper/s-shaamiat.htm*.
[134] Ayntâbî ve Osmân, *a.g.e*., II, 22; Ortaylı, *a.g.e*., s. 39.
[135] Yâzîcî, *a.g.e*., XI, 244.
[136] Masters, *a.g.e*., XI, 246.
[137] Ayntâbî ve Osmân, *a.g.e.*, II, 36, 129.
[138] Gazzî, *a.g.e*., I, 131-132, Ayntâbî ve Osmân, *a.g.e.*, III, 37. Osmanlının son döneminde Halep'e yapılan yatırımlarla ilgili olarak Türkçe'de yayınlanmış bir makale çalışması için bkz. Karaköse, "İkinci Meşrutiyet Döneminde Halep Şehrine Elektrik ve Tramvay Getirme Çalışmaları (1910-1915)", *Fırat Üniversitesi Orta-Doğu Araştırmaları Dergisi*, Elazığ 2003, c. I, s. 1, s. 99-127.

kopmuş olan Halep ekonomik buhran geçirdi[139]. Ancak kara ve demir yollarının merkezinde bulunduğundan Şam'la mukayese edildiğinde yine de bir ticaret merkezi olarak önemini korudu[140].

XX. asrın ikinci yarısına girilirken ziraat ve sanayi alanlarında gerçekleştirilen yatırımlarla Halep'in iktisadî hayatında yeniden bir iyileşme dikkati çekmektedir[141]. Halep-Lazkiye arasına demir yolu döşenmesiyle tarım ürünlerini Lazkiye yoluyla ihraç eden bir ticaret merkezi haline geldi[142].

Halep bir ticaret merkezi olmasının yanı sıra aynı zamanda Suriye'nin en önemli sanayi merkezlerinden biridir. Şehirde cam, çimento, sıvı yağ, un, makine, deri ve özellikle çeşitli tekstil fabrikaları bulunmakta, gümüş ve altın kuyumculuğu yanında geleneksel el dokuma tezgâhları da faaliyetlerine devam etmektedir[143].

Düzgün karayolları, demir yolu ve uluslararası havalimanına da sahip olan[144] Halep, 1990'lı yıllarda özel sektörün ekonomideki ağırlığının artmasıyla birçok alanda önemli gelişmeler kaydetmiş[145] ve böylece Suriye'nin başkenti olan Şam'la boy ölçüşecek hale gelmiştir[146].

4. Dinî-Soysal Yapı

Halep şehri Suriye'nin diğer şehirlerinden farklı olarak[147], zamanla birbiriyle kaynaşan çeşitli din ve fırkaya mensup Arap, Türkmen, Kürt, Ermeni ve Yahudi gibi milletlerden oluşan karmaşık etnik bir yapıya sahiptir[148]. Araplar'ın da ilgi duyduğu Türkçe, Halep'te en çok konuşulan ikinci dildir[149].

Halep şehrinin nüfusu 1320/1902'de yaklaşık % 71'i Müslüman, % 22'si Hıristiyan ve % 7'si Yahudi olmak üzere 108.561 olup erkek ile kadın nüfus birbirine çok yakındı[150].

---

[139] Rifâî, *a.g.e*., s. 16, 19; Harîtânî, *a.g.e*., XI, 248. Bu dönemde sınırlarda meydana gelen değişimlerin etkileri ile ilgili olarak bkz. Bayraktar, "Kurtuluş Harbi Sonrası Ulusal Sınırlarda Meydana Gelen Değişimin Halep ve Gaziantep Etkileri", *Tarih ve Toplum*, İstanbul 2001, c. XXXV, sy. 206.
[140] Harîtânî, *a.g.e*., XI, 248.
[141] "Halep", *Büyük Larousse*, XXVIII, 10886; Rifâî, *a.g.e*., s. 118-123.
[142] Harîtânî, *a.g.e*., XI, 248.
[143] Harîtânî, *a.g.e*., XI, 248; "Haleb", *el-Mevsûatü'l-Arabiyye*, IX, 500; "Halep", *Grolier Encyclopedia*, VII, 46.
[144] "Halep", *Grolier Encyclopedia*, VII, 46; "Halep", *Büyük Larousse*, VIII, 4953.
[145] Rifâî, *a.g.e*., s. 123-124.
[146] "Halep", *Ana Britaninnica*, XX, 303; Harîtânî, *a.g.e*., XI, 248.
[147] "Halep", *Ana Britanicca*, X, 303.
[148] Harîtânî, *a.g.e*., XI, 248; et-Tekvînü's-sükkânî fî Haleb", *www.aleppo-sy.com.*
[149] Ortaylı, *a.g.e.,* s. 24-25, 41.
[150] *Salnâme*, s. 200.

Nüfus, 1946'da 340.000'e, 1992'de ise (tahmini olarak) 1.445.000'e yükselmiştir[151]. Kendisine bağlı yerleşim merkezleriyle birlikte hesaplandığında, Halep ilinin nüfusu, 2003'te 3.097.000'e ulaşmıştır[152].

Halep şehrindeki müslümanların çok büyük çoğunluğu Sünnî olmakla birlikte Şiî ve Dürzî de bulunmaktadır. Sünnîlerin çoğu Hanefî mezhebine bağlıdır. İkinci derecede Şafiî mezhebi gelmektedir. Hanbelî ve Malikî yok denecek kadar azdır[153]. Tarikatların oldukça yoğun olarak faaliyetini sürdürdüğü Halep'te, Kadirî Halvetî, Rufaî Halvetî ile Şazelî tarikatları daha yaygındır[154]. Özellikle Halep için önemli Osmanlı müesseselerinden biri olan Halep Mevlevîhânesi[155], Türkiye Cumhuriyetin'in kurulmasından sonra, İstanbul'daki ünlü mevlevîlerin göçettikleri bir merkez olmuştur[156].

Hıristiyanlar içerisinde en kalabalık kitle Rum Ortodokslardır. Onları Rum Katolikler ve Ermenî Katolikler takip etmektedir. Ardından sırasıyla Süryanî, Marunî ve Ermeniler gelmektedir[157].

Bazı sınırlı olaylar dışında Halep'te üç büyük din müntesiplerinin, karşılıklı hoşgörü içerisinde yaşadıkları belirtilmektedir[158].

5. İlmî Durum

Bir önceki asrın ilk çeyreği biterken (1237/1822) Halep'te ortaya çıkan ve birçok ilim adamının ölümüne sebep olan veba salgını ile aynı asrın ortalarında (1264/1848) meydana gelen ve medreselerin çoğunun yıkılmasına sebep olan deprem sonrasında zayıflayan ilmî faaliyetler, özellikle Ahmed el-Hâccâr (ö. 1278/1862) ve oğlu Abdurrahmân el-Hâccâr ile talebesi Ahmed et-Tirmânînî'nin (ö. 1293/1876) gayretleri sonucu yeniden canlanmıştır[159]. Fakat bir taraftan XX. asrın başlarında yaşanan I. Dünya savaşı ve Osmanlı Devletinin dağılmasından sonra yaklaşık yarım asır süren siyasi

---

[151] Harîtânî, *a.g.e*., XI, 248.
[152] "Halep", *Ana Britanicca*, X, 303.
[153] Gazzî, *a.g.e*., I, 154-156, 165-172.
[154] Gazzî, *a.g.e*., I, 155.
[155] Halep Mevlevîhânesi ile ilgili yayınlanmış bazı makale çalışmaları bulunmaktadır: Küçük, "Halep Mevlevihanesi", *İLAM Araştırma Dergisi*, İstanbul 1998, c. III, sy. 2, s. 73-106; a.mlf., "Suriye'de İki Mevlevîhâne: Halep ve Şam Mevlevîhâneleri", *Birinci Uluslar arası Mevlânâ Mesnevî ve Mevlevîhâneler Sempozyumu Bildirileri*, Manisa 2002, c. XIV, sy. 373, s. 283-316; Ürün, "Halep, Şam ve Trablusşam Mevlevîhânelerinin Günümüzdeki Durumu", *10. Millî Mevlânâ Kongresi (Tebliğler)*, Konya 2002, s. 73 vd.
[156] Ortaylı, *a.g.e*., s. 39.
[157] *Salnâme*, s. 224.
[158] Gazzî, *a.g.e*., I, 84.
[159] Tabbâh, *a.g.e*., VII, 296; Yahyâ, *Râgıb et-Tabbâh*, s. 12.

istikrarsızlık ve ardından gelen katı Ba's rejimi, diğer taraftan bu şartlarda girişilen medreselerin ıslâhı çalışmaları, bir önceki asrın ikinci yarısında canlanan ilmî hareketliliğin sürdürülmesini engellemiştir.

XX. asrın başlarında Halep'te dinî ilimlerin öğretildiği, çoğu tarihî özelliğe sahip 32 medrese bulunmaktaydı[160]. Asrın ortalarına gelindiğinde ise, mevcut 44 medreseden sadece 7 tanesi eğitime fiilen devam edebiliyordu. Bunlar Salâhiyye, Kursâniyye, İsmâiliyye, Osmâniyye, Ahmediyye, Esediyye/Cevvâniye, Rahîmiyye, Şa'bâniyye ve Hüsreviyye medreseleridir[161]. Eğitim kalitesi açısından Hüsreviyye'nin önde geldiği[162] bu medreseler içerisinde, Kursâniyye gibi özellikle hadis tedrisatı ile ön plana çıkanlar[163] bulunduğu gibi vakfiyesinde hadis derslerini verecek hocanın muhaddis olmasını şart koşanlar[164] da bulunmaktaydı.

Aynı asrın ortalarına doğru, bağımsız ve kendi imkânlarıyla eğitimlerini sürdüren bu medreselerin, bekleneni veremediği gerekçesiyle, ıslah edilmesi tartışmaları başladı. Başını Râgıb et-Tabbâh'ın çektiği bu hareketin gayretleri sonucu 1368/1949 yılında Halep Evkâf Dairesi, medreseleri birleştirme kararı aldı ve dinî eğitimi Ma'hedü'l-ulûmi'ş-şer'iyye yeni adıyla Şa'bâniyye ve el-Külliyetü'ş-şer'iyye adıyla[165] Hüsreviyye medresesi olmak üzere iki yerde topladı. Burada takip edilecek müfredâta müspet ilimler ve yabancı dil eklenerek modern bir tarza sokuldu[166].

Dönemin önde gelen âlimlerinden bazıları, dinî ilimlerin tedrisatında gerilemeye sebep olacağı gerekçesiyle bu değişikliğe şiddetle karşı çıktı[167]. Gelen tepkilere aldırmadan eğitime başlayan bu okullar, genel liselerle denk kabul edilmeyince diploma problemi ile karşılaştılar. el-Külliyetü'ş-şer'iyye problemi aşmak için müfredâtta yeniden düzenlemeye gitmek durumunda kaldı[168]. Fark derslerinin eklenmesi neticesinde 1972 yılında genel

---

[160] *Salnâme*, s. 218. Halep'teki tarihî medreselerle ilgili bir araştırma yazısı için bkz. Cuha, "el-Medârisü'l-eseriyye fî medîneti Haleb", *Evrâk*, Madrid 1982-1983, s. 65-78.
[161] Bekrû, *et-Ta'lîmü'ş-şer'î fî Haleb*, s. 23-25.
[162] Hüsreviyye Medresesinin tanıtımı ve Halep'in ilmî hayatındaki önemi hakkında bkz. Tabbâh, *a.g.e*., III, 157-163.
[163] Gazzî, *a.g.e*., II, 135; Bekrû, *a.g.e*., s. 29.
[164] Tabbâh, *a.g.e*., III, 261.
[165] Bu isim 1959 yılına kadar kullanılmış daha sonra es-Sâneviyyetü'ş-şer'iyye adıyla değiştirilmiştir. Bkz. Bekrû, *a.g.e*., s. 93 dn.
[166] Tabbâh, *a.g.e*., III, 161-163; Gazzî, *a.g.e*., I, 135-136; Yahyâ, *a.g.e.*, s. 12-13; Bekrû, *a.g.e*., s. 62-63; 94-99, 104-107.
[167] Bkz. Itr, s. 33-35; Yayha, *a.g.e.,* s. 11, 13; Bekrû, *a.g.e*., s. 95; Serdâr, *a.g.e.,* II, 350-351;.
[168] Ma'hedü'l-ulûmi'ş-şer'iyye ile 1960'lı yıllardan itibaren dinî eğitim vermeye başlayan Kiltâviyye Medresesi'nin diplomaları resmiyet kazanamadı. Bekrû, *a.g.e,* 106-107.

liselerle denkliği kabul edilip[169] es-Sâneviyyetü'ş-şer'iyye adını aldı[170]. Bu ikinci değişiklikle Halep'te dinî ilimlerin öğretildiği en önemli kurum, dinî ağırlıklı müfredata sahip olmaktan iyice uzaklaşmış oldu. Bu değişikliğin öğrenciler üzerindeki olumsuz etkileri ortaya çıkınca, önceleri bu değişiklikleri destekleyen birçok ilim adamının hatta bizzat önayak olan Muhammed Râgıb et-Tabbâh'ın pişman oldukları belirtilmektedir[171].

1963 yılında yaşanan darbe ile iktidarın Ba's Partisinin eline geçmesinden sonra birçok ilim ve fikir adamının hapsedilmesi, özellikle 1400/1980'de yaşanan ve binlerce kişinin ölümüyle sonuçlanan Hama olayları sonrasında iktidarın artan baskıları, ilmî hayatı derinden etkiledi. Cami ve evlerde yapılan özel derslere kısıtlamalar getirildi ve çok sayıda ilim adamı ülkeden ayrılmak zorunda kaldı[172].

Ba's iktidarına kadar medreselerden başka camilerin de dinî ilimlerin tedrisatında önemli rol oynadığı görülmektedir. el-Câmiu'l-kebîr, el-Hâc Mûsa, Hamevî, Bankûsa, Ebü'd-Dereceyn, Seyfuddevle, Zekî Paşa ve Sıddîk camileri ile Şahin Bey mescidi XX. asırda dinî ilimlerin okutulduğu camilerden bazılarıdır[173].

XX. asır Halep'inde yaşamış önemli ilim adamlarından bazıları şunlardır: Kâmil el-Muvakkit (ö. 1338/1920), Muhammed Beşîr el-Gazzî (ö. 1339/1921), Ahmed el-Mektebî (ö. 1342/1923), Muhammed ez-Zerkâ (ö. 1343/1924), Kâmil el-Gazzî (ö. 1351/1932) Ahmed ez-Zerkâ (ö. 1357/1937), İsa el-Beyânûnî (ö. 1362/1943), Muhammed en-Nâşid (ö. 1362/1942), İbrahim es-Selkînî (ö. 1367/1948), Muhammed Saîd el-İdlibî (ö. 1370/1951), Muhammed Râgıb et-Tabbâh (ö. 1370/1951), Muhammed Necîb Sirâcuddîn (ö. 1373/1954), Ahmed eş-Şemmâ' (ö. 1373/1954), Muhammed er-Reşîd (ö.1381/1962), Muhammed Necîb Hayyâta (ö. 1387/1967), Muhammed Es'ad el-Abacî (ö. 1393/1973), Abdülfettâh Ebû Gudde (ö. 1417/1997), Mustafa ez-Zerkâ (ö. 1420/1999), Hasan Ebû Gudde ve Abdullah Sirâcuddîn.

Yine muasır ilim adamlarından Muhammed Fevzî Feyzullah, Abdüssettâr Ebû Gudde, Nureddin Itr, Hasan Itr, Muhammed Ali es-Sâbûnî, Muhammed Avvâme, Mahmûd

---

[169] Bekrû, *a.g.e*., s. 99, 100 dn.
[170] Serdâr, *a.g.e.,* II, 276.
[171] Itr, *Safahât*, s. 33-35.
[172] Mesela bkz. Itr, *a.g.e*., s. 94.
[173] Bkz. Tabbâh, *a.g.e.,* VII, 617-617; Sirâcüddîn, *Terceme,* s. 33, 230; Reşîd, *a.g.e*., s. 162; İbn Hacer, *a.g.e. (*nâşirin girişi) I, 34; Itr, *a.g.e.,* s. 35-36; Zâhid, "Abdülfettâh Ebû Gudde", *http://www.aboghodda.com/Biography-AR.htm*.

Mîre, Mahmûd Tahhân, ve Züheyr Nâsır, Adnân el-Gaşîm bu dönemde yetişmiş önemli ilim adamlarındandır.

İlmî hayatın bir başka unsuru olan kütüphanelere gelince, XX. asrın başlarında (1320/1902) Halep'in 7 kütüphaneye sahip olduğu görülmektedir[174]. Zaman içerisinde bu sayının arttığı veya eksildiği anlaşılan bu kütüphanelerden, kaynaklarda adı geçenler şunlardır: Ahmediyye Medresesi Kütüphanesi, Osmâniyye diye bilinen Rizâiyye Medresesesi Kütüphanesi, Mahmûd Efendi diye bilinen el-Câmiu'l-kebîr Kütüphanesi, Hüsreviyye Medresesi Kütüphanesi, Seyyid Es'ad Kütüphanesi, Mevleviyye Tekkesi Kütüphanesi, Abdülkâdir Efendi, Haleviyye ve Bahşiyye kütüphaneleri[175]. Kimi zaman birbirine nakillerin yapıldığı bu kütüphaneler, daha sonra Mektebâtü'l-Vakfiyyeti'l-İslâmiyye adında bir yerde toplanmış[176] ardından da tamamı Dımaşk'taki Esed Kütüphanesine nakledilmiştir[177].

Bu dönemde hadis ilminin durumuna bakıldığında, bir önceki asrın ikinci yarısında özellikle Abdüsselâm et-Tirmânînî'nin (ö. 1305/1888) gayretiyle meydana gelen hareketliliğin[178], onlardan sonra bir miktar azalmış olsa da, XX. asrın ilk yarısında Râgıb et-Tabbâh'la birlikte yeniden canlılık kazandığı görülmektedir. Tabbâh'ın, bir taraftan gerek tedrisatı ve gerekse bu alanda kaleme aldığı eserleriyle, hadis ilminin Halep'te gelişmesine büyük hizmeti dokunurken diğer taraftan medreselerin ıslâhı çalışmalarına önayak olmak suretiyle Halep'teki dinî eğitimin önemli ölçüde gerilemesine sebep olmuştur. Tabbâh'tan sonraki dönemde daha çok onun talebeleri Abdülfettâh Ebû Gudde ile Abdullah Sirâcuddîn'in çalışmaları dikkat çekmektedir. Günümüzde ise Mahmûd Tahhân, Nureddîn Itr, Mahmûd Mîre, Muhammed Avvâme ve Adnân el-Gaşîm gibi ilim adamları gerek siyasî ve gerekse başka sebeplerle daha çok Halep dışındaki başka yerlerde hadis ilmine hizmet vermektedirler.

---

[174] *Salnâme*, s. 218,
[175] Gazzî, *a.g.e*., I, 143; Tabbâh, *a.g.e*., VII, 649.
[176] Bekrû, *a.g.e*., s. 46.
[177] Karâfî, İhkâm, s. 74 dn.
[178] Abdüsselâm et-Tirmânî'nin hayatı ve hadis alanındaki çalışmaları ile ilgili geniş bilgi için bkz. Tabbâh, *a.g.e*., VII, 389-394.

II. XX. ASIR HALEP MUHADDİSLERİ

İlgili eserlerin taranması sonucunda XX. asır boyunca Halep'te hadis ilminde çalışmalar yapmış 29 ilim adamı tespit edilmiştir. Bunlardan 7 tanesi muhaddis sayılabilecek düzeyde iken, diğer 22'sinin hadis ilmiyle ilgilerinin kendilerini muhaddis olarak tanımlamamıza imkân sağlayacak düzeyde olmadığı görülmüştür.

Bu sebeple XX. asırdaki hadis âlimlerini, "muhaddisler" ve "hadisle ilgilenen diğer ilim adamları" diye tasnif ederek tanıtmak uygun olacaktır.

A. Muhaddisler

Bu kısımda XX. asır Halep'inde hadis ilmiyle muhaddis seviyesinde ilgilenmiş 7 ilim adamının hayatları üzerinde durulacak, tezimizin ikinci ve üçüncü bölümlerinde müstakil olarak tanıtılacağı için Abdülfettâh Ebû Gudde'ye burada yer verilmeyecektir.

1. Muhammed Kâmil el-Muvakkit (ö. 1338/1920)

Kâmil b. Ahmed b. Abdurrahmân, 1270/1854 yılından sonra doğdu. el-Muvakkit lakabı, ailesinin, vakti ve bilhassa namaz vakitlerini belirleme görevinden gelmektedir. Dedesinin babası Abdullah'tan itibaren aile Halep'in muvakkitliğini üstlenmiştir[179].

Öğrenimini büyük ölçüde hocası Ahmed et-Tirmânînî'den aldı. Onun vefatından sonra Ahmed ez-Züveytînî'den (ö. 1316/1898) Arap dili, fıkıh ve hadis okudu. Babasından astronomi öğrendi. Bu alanda kendini yetiştiren Muhammed Kâmil, Halep'in en yetkili ismi oldu[180].

Hocası Ahmed ez-Züveytînî'nin Halep Müftülüğü döneminde fetva katibi olarak görev aldı. Muvakkitliğini yaptığı Emevî Camii'nde hadis dersleri de verdi. Hocası Züveytînî'nin vefatı üzerine 1316/1898'de muharrirlik görevinden ayrılan Muhammed Kâmil, evine kapanıp kendisini ibadete ve hadis kitaplarını okumaya verdi[181].

Ahmed ve Muhammed adındaki iki erkek çocuğu kendi hayatında vefat edince aileden muvakkitlik görevini ifa edecek kimse kalmadı[182].

Aralarında Muhammed Râgıb et-Tabbâh'ın da bulunduğu birçok kimse kendisinden istifade etti[183].

---

[179] Tabbâh, *a.g.e*., VII, 572.
[180] Tabbâh, *a.g.e*., VII, 572.
[181] Tabbâh, *a.g.e*., VII, 572; Serdâr, *a.g.e*., II, 149.
[182] Tabbâh, *a.g.e*., VII, 573.

Muhammed Kâmil el-Muvakkit, 24 Ramazan 1338/10 Haziran 1920 tarihinde vefat etti[184].

Hanbelî olan Muvakkit, fıkıh ve hadis alanlarında mahirdir. Abdullah Sirâcüddîn'in kendisini "meşhur muhaddis" diye tanımladığı[185] Muhammed Kâmil el-Muvakkit, verdiği hadis dersleri ve icâzetlerle hadis ilmine hizmet etmiştir[186].

Kendisinin *Künûzü'l-ahbâr fî ahâdîsi'n-nebiyyi'l-muhtâr* isimli 1 eseri bulunmaktadır. Burada Celâlüddîn es-Suyûtî'nin (ö. 911/1505) *el-Câmiu's-sagîr*'ini iki cilt halinde özetlemiştir[187].

2. Ahmed el-Mektebî (ö. 1342/1923)

Ahmed b. Mustafâ b. Abdülvehhâb, 1263/1847 yılının Recep/Haziran ayında dünyaya geldi[188]. Döneminin önemli âlimlerinden olan büyük dedesi Muhammed b. Ahmed (ö. 1171/1758), mektepte çocuk okuttuğundan dolayı Mektebî diye anılmaya başlandı[189].

İlk hocası Ahmed et-Tirmânînî'den nahiv dersi aldı. Ayrıca Abdülkâdir el-Habbâl (ö. 1300/1883), Şehîd Muhammed b. Abdülazîz et-Tirmânînî (ö. 1302/1885) ve İsmâil el-Lebâbîdî'den (ö. 1290/1873) de ders okudu.

1280/1863 yılında Mısır'a giderek el-Ezher'e kaydoldu. Orada Muhammed el-Enbâbî (ö. 1313/1896), Muhammed el-Hudarî (ö. 1287/1870), Ahmed er-Rifâî (ö. 1325/1907), Ahmed el-Uchûrî (ö. 1293/1876) ve İbrahim es-Sakka (ö. 1298/1881) başta olmak üzere birçok hocadan nahiv, sarf, maânî, beyân, Şâfiî fıkhı, hadis, usul ve diğer ilimleri okudu. 1290/1873 yılına kadar Mısır'da kalan Ahmed el-Mektebî, Muhammed el-Hudarî ile Abdüllatîf el-Halîlî'den icâzet aldı.

Aynı yıl Halep'e dönen Mektebî, 4 yıl Osmaniye Medresesi'nde tahsiline devam etti. Daha sonra Şam'a geçerek Murâdiyye Medresesi'ne girdi. Şam'da kaldığı 5 yıl içerisinde Muhammed Bedrüddîn el-Hasenî (ö. 1354/1935) ile yakın dostluk kurdu. 1299/1882 senesinde, ikinci defa Mısır'a giden Mektebî, orada 7 yıl kaldı. Bu esnada Ezher'de

---

[183] Tabbâh, *a.g.e*., VII, 573.
[184] Tabbâh, *a.g.e*., VII, 573.
[185] Sirâcüddîn, *a.g.e.,* s. 30.
[186] Tabbâh, *a.g.e*., VII, 572-573.
[187] Tabbâh, *a.g.e*., VII, 572..
[188] Tabbâh, *a.g.e*., VII, 617.
[189] Tabbâh, *a.g.e.,* VI, 508.

derslere katıldı ve aynı zamanda Ahmed el-Bâbî el-Halebî'nin (ö. 1316/1898) kurduğu matbaada musahhihlik yaparak birçok kitabın tashihinde bulundu[190].

Tahsil hayatını tamamlamış olarak 1305/1888'in sonunda Halep'e döndü. el-Câmiu'l-kebîr'de hadis hocalığı yaptıktan sonra, Sâhibiyye Medresesi müderrisliğine getirildi. Buralarda verdiği dersler büyük rağbet gördü. Daha sonra sırasıyla Musa er-Reyhânî, Dilyevâtiyye ve son olarak da Hüsreviyye Medresesi'nde hocalık yaptı[191]. Muhammed Râgıb et-Tabbâh,[192] Îsâ el-Beyânûnî,[193] Muhammed Es'ad el-Abacî,[194] Muhammed Necîb Hayyâta[195] ve Muhammed el-Hakîm'in (ö. 1400/1980)[196] de aralarında bulunduğu, o dönemde yetişmiş olan bütün ilim adamları kendisinden istifade etti. Halka da açık olan bazı ders ve vaazlarına Halepliler yoğun ilgi gösterirdi[197].

Ahmed el-Mektebî, 6 Safer 1342/17 Eylül 1923 Cumartesi gecesi vefat etti.[198]

Râgıb et-Tabbâh'ın kendisini "hadis ilminde tartışmasız otorite" olarak nitelendirmesi[199], onun hadis sahasındaki üstün yerini ortaya koymaktadır. Şafiî fıkhında, Halep'te döneminin en yetkili ismi olan Mektebî, "Halep bölgesinin Şâfiî fakîhi" diye anılmaktadır[200]. Nahiv ilminde de "imam" olarak kabul edilen Mektebî, usûl-i fıkıh, matematik, tecvid ve hatt ile de yakından ilgilenmiştir[201].

Ahmed el-Mektebî'nin çeşitli konulara ait 13 adet eseri bulunmaktadır:

1. *Hâşiye alâ Hâşiyeti'l-Hudarî alâ Şerhi İbni Akîl*.
2. *Hâşiye ala's-Sehâviyye fi'l-hisâb*.
3. *Risâle fi'l-hayz alâ mezhebi'l-Hanefiyye*.
4. *Risâle fi'l-hayz alâ mezhebi'ş-Şâfiiyye*.
5. *Risâle fi fazli Âşûrâ'*.
6. *Risâle fî zevi'l-erhâm*.

---

[190] Tabbâh, *a.g.e.,* VII, 617.
[191] Tabbâh, *a.g.e.,* VII, 617-617.
[192] Tabbâh, *a.g.e.,* VI, 619.
[193] Beyânûnî, *Fethu'l-mücîb (*Ebû Gudde'nin girişi), s. 15.
[194] Kâtibî, *Târîhu'l-iftâ,* s. 271.
[195] Serdâr*, a.g.e.*, II, 276.
[196] Kâtibî *a.g.e., s.* 279.
[197] Tabbâh, *a.g.e.,* VII, 618.
[198] Tabbâh, *a.g.e.,* VII, 618; Ayntâbî ve Osmân, *a.g.e.,* III, 38; Mücâhid, *el-A'lâmü'ş-Şarkiyye*, I, 277-278.
[199] Tabbâh, *a.g.e*., VII, 618.
[200] Tabbâh, *a.g.e*., VII, 617.
[201] Tabbâh, *a.g.e*., VII, 618; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, II, 178.

7. *Risâle fî ilmi'l-hatt.*
8. *Risâle fi'l-ihlâs.*
9. *Risâle fi'r-ru'yâ.*
10. *Risâle fî ilmi't-tecvîd.*
11. *Risâle fi'l-âbâr.*
12. *Risâle fi's-sülûk fi't-tarîk*[202].
13. *Risâle fi'l-imlâ*[203].

3. Muhammed ez-Zerkâ (ö. 1343/1924)

Muhammed b. Osmân b. Muhammed ez-Zerkâ, 1258/1842 yılında doğdu. Daha önce ilimle iştigali ettiği bilinmeyen bir aileden gelen ez-Zerkâ, önceleri ticaretle uğraştı. 15 yaşına geldiğinde dinî ilimlere karşı ilgi duymaya başladı. Gerek babası ve gerekse iş ortağının ticarete devam etmesi yönündeki ısrarları, netice vermedi. Babasından hayır dua isteyerek Kursâniyye Medresesi'nde ilim tahsiline başladı[204].

Medresedeki zor şartlara rağmen hıfzını tamamladı. Abdüllatîf en-Neccârî'den nahiv, fıkıh v.b. dersler aldı. Ardından Mustafa Efendi er-Reyhânî'den (ö. 1281/1864) ders okumaya başladı ve nahiv, fıkıh, akâid, mantık alanında birçok klasik metni ezberledi. Daha sonra ders aldığı Mustafâ Efendi el-Kürdî, Ahmed et-Tirmânînî ve diğer hocalarının dikkatini çekti ve onlardan özel ilgi gördü. Abdüsselam et-Tirmânînî'den *Sâhîh-i Buhârî*'yi ve başka hadis kitaplarını; İbrahim el-Lebâbîdî'den (ö. 1314/1896) fıkıh usûlü; Mustafâ eş-Şorbacî'den (ö. 1301/1884) ferâiz; Ali el-Kal'acî'den (ö. 1295/1896) de Hanefî fıkhı okudu[205]. Daha 30 yaşını doldurmadan Halep'teki ilim çevrelerinde adı duyulmaya başladı.

Tedris faaliyetine resmen 1299/1882 yılında, Şâbâniyye Medresesinde başladı. Saîdiyye, Ahmediye, Osmâniyye medreselerinde ve el-Hâc Mûsa Camii'nde de dersler verdi.

Tedris hayatının ilk yarısında nahiv, fıkıh, fıkıh usûlü ve hadis gibi değişik dersler okutan ez-Zerkâ, ikinci yarısında daha çok fıkıh derslerine ağırlık verdi. Yaşı ilerleyince

[202] Bkz. Tabbâh, *a.g.e.,* VII, 617-619; Kehhâle, *a.g.e.,* II, 178; Ziriklî, *A'lâm*, I, 258; Ayyâş, *Mu'cemu'l-müellifîne's-sûriyyîn,* s. 492.
[203] Ayntâbî ve Osmân, *a.g.e.,* III, 38.
[204] Tabbâh, *a.g.e.,* VI, 629.
[205] Tabbâh, *a.g.e.,* VI, 630-631.

derslerini kendi evine taşıdı; vefatına kadar süren bu dönemde sadece fıkıh ve hadis dersleri verdi[206]. İbn Âbidîn'in (ö. 1252/1836) *Reddü'l-Muhtâr*'ını okutmaya özel önem veren ez-Zerkâ (yaklaşık her 10 yılda bir bitirmek üzere, toplam 3 defa baştan sona kadar okuttu, dördüncüyü okuturken "Kitabu'l-İkrâr"a geldiğinde vefat etti), Kastallânî'nin (ö. 923/1517) *İrşâdü's-Sârî*'sini, Müslim'in (ö. 261/875) *Sahîh'ini*, Suyûtî'nin *el-Câmiu's-Sagîr*'ini de okutmuştur[207].

Derslerine, hoca-talebe, yaşlı-genç, Halep'in içinden ve dışından birçok kimse katılıyordu. Muhammed Beşîr el-Gazzî (ö. 1339/1922), Kâmil el-Gazzî, Mustafa el-Hilâlî (ö. 1337/1919), Râcî Miknâs, oğlu Ahmed ez-Zerkâ, Muhammed Necîb Sirâcüddîn, Mahmûd el-'Ulebî (ö. 1372/1953), Abdülkerîm et-Tirmânînî, Muhammed Râgıb et-Tabbâh, Muhammed en-Nâşid, Ahmed el-Haccâr (ö. 1278/1862) ve Muhammed Necîb Hayyâta gibi önemli isimler, onun talebelerinden sadece bazılarıdır[208].

Muhammed ez-Zerkâ, ayrıca birçok görevlerde de bulunmuştur. 1300/1883 yılında getirildiği Halep Şer'î Mahkeme Nâipliği[209] görevinden 1303/1886'da kendi isteğiyle ayrıldı. 1304/1887 yılında Halep Fetvâ Eminliği'ne tayin edildi. Daha sonra yeniden getirildiği Şer'î Mahkeme Nâipliği görevini, değişik aralıklarla 1311/1894 yılına kadar sürdürdü. 1332/1914 yılında Şeyhülislâmlık tarafından Fetvâ Emîni Muâvinliği görevini üstlenmek üzere İstanbul'a davet edildi. Dönemin Halep valisi Celal Bey'in (ö. 1344/1926) ısrarı üzerine kabul ettiği bu görevde 5 ay kaldı. İstanbul'da gördüğü büyük ilgiye rağmen, gerek ilerlemiş yaşında aile ve memleket hasretine dayanamaması ve gerekse de soğuk hava şartlarına uyum sağlayamaması sebebiyle, affını isteyerek Halep'e döndü. Osmanlı Devleti tarafından kendisine Haremeyn-i Muhteremeyn payesi[210] verildi. Suriye Krallığı döneminde, 1337 yılında Halep Kadılığı'na tayin edildi. Birkaç ay sonra Dımaşk Temyiz Meclisi'ne seçildiyse de yaşının ilerlemiş olması sebebiyle bunu kabul etmedi[211].

---

[206] Tabbâh, *a.g.e.,* VI, 630, 634.
[207] Tabbâh, *a.g.e.,* VI, 632.
[208] Tabbâh, *a.g.e.,* VI, 631-632; Serdâr, *a.g.e.,* II, 276.
[209] Şer'i mahkemelerin hâkimlerine verilen unvandır. Kadı yerine kullanılırdı. Nâip tabiri, nâiplerin Anadolu ve Rumeli kazaskerlerinin niyâbetini (vekilliğini) yapmalarından dolayı idi. Bkz. Pakalın, *a.g.e*., II, 644-645.
[210] İlmiye rütbelerinden birinin adı olan bu paye, İzmir paye-i mücerredinden büyük, İstanbul payesinden küçüktü. Bu payeyi ihrâz edenlere *"Fazîletlû"* elkâbı kullanılırdı. Bkz. Pakalın, *a.g.e*., I, 746-747.
[211] Tabbâh, *a.g.e.,* VII, 633-634; Kâtibî, *a.g.e.,* s. 257.

30 Muharrem 1343 tarihine tekabül eden Cumartesi gecesi vefat eden ez-Zerkâ, Mevlevî tekkesinin kabristanlığına defnedildi[212].

Şöhreti kendi memleketini hatta Suriye sınırlarını aşarak bütün İslâm topraklarına yayılmış olan, Halep'in eşine az rastlanır bu âliminin en yetkili olduğu saha, Hanefî fıkhıdır. Hanefî mezhebinde otorite olarak kabul edilen[213] Zerkâ, aynı zamanda Halep'in tanınmış kârîlerinden olup, hadis ilminde de derin bir bilgiye sahiptir. Râgıb et-Tabbâh, onu: "O, hadis ilminin ulu camisi ve yemyeşil bahçesiydi" şeklinde tavsif etmektedir[214].

Muhammed ez-Zerkâ, ardında eser bırakmamıştır. Bunun sebebi ise tedris faaliyetine ağırlık vermesinin yanında, üstlendiği resmî görevler ve toplumdaki konumu itibariyle halkın dinî ve sosyal problemleriyle uğraşmak durumunda kalması gösterilmektedir. Bunun büyük bir kayıp olduğunu söyleyen Tabbâh, kendisinin vefatıyla birlikte ilminin de göçtüğünü üzülerek ifade etmektedir[215].

Ardında yazılı bir eser bırakmamakla birlikte, yaklaşık 60 yıl süren tedris hayatında çok sayıda talebe yetiştirmesinin yanında, daha önce ilim adamı yetiştiği bilinmeyen Zerkâ ailesinde yeni bir gelenek başlatmıştır. Kendisinden sonra oğlu Ahmed ez-Zerkâ, torunu Mustafa ez-Zerkâ gibi yaşadıkları dönemlerde Halep'in en saygın ilim adamları arasında yer alan ve nihayet bugün torunu Mustafa'nın oğlu Enes ez-Zerkâ ile devam eden bir ilim ailesinin kurulmasına öncülük etmiştir[216].

4. Muhammed Râgıb et-Tabbâh (ö. 1370/1951)

Muhammed Râgıb b. Mahmûd b. Hâşim, 18 Zilhicce 1293/3 Ocak 1877 tarihinde doğdu[217]. Tabbâh lakabıyla anılmakta olup[218] nesebi Hz. Peygamber'e dayanmaktadır[219].

Dedesi Hâşim, Halep'in değişik camilerinde dersler vermiş, hatta bir ara İstanbul'dan kendisine kadılık teklifi gelmiş fakat o kabul etmemiş, Halvetî Kâdirî tarikatına bağlı, geçimini basmacılık yaparak sağlayan bir âlimdi. Dedesinin basmacılık mesleğini devam ettiren amcası Abdüsselâm (ö. 1308/1891) ve babası Mahmûd (ö. 1309/1892) da, ilimle

---

[212] Tabbâh, *a.g.e.,* VII, 638; Ayntâbî ve Osmân, *a.g.e.,* III, 50.
[213] Ebû Gudde, Terâcimu sitte, s. 83.
[214] Tabbâh *a.g.e*., VII, 629, 631.
[215] Tabbâh, *a.g.e.,* VII, 636.
[216] Zerkâ, *Fetâvâ* (nâşirin girişi), s. 27; Tabbâh, *a.g.e.,* VII, 638; Ayntâbî ve Osmân, *a.g.e.,* III, 50.
[217] Tabbâh, *el-Envâru'l-celiyye*, s. 347.
[218] Kehhâle, *a.g.e.,* IX, 305; Ziriklî, *a.g.e.,* VI, 123.
[219] Tabbâh, *İ'lâmü'n-nübelâ*, VII, 318-319; Yahyâ*, a.g.e.*, s. 4.

iştigal eden, tasavvuf ehli kimselerdi. Ailesindeki bu ilmî, tasavvufî ve ticarî ortam, Muhammed Râgıb et-Tabbâh'ın kişiliğinin oluşmasında etkili olmuştur[220].

İlköğrenimine mahalle mektebinde başlayan Tabbâh, 8 yaşında hıfzını tamamladı. Sonra Muhammed Arîf'ten yazı dersi aldı. 11 yaşına geldiğinde Mansûriyye İptidâî Medresesi'ne girdi[221]. Burada Arapça yanında Türkçe, Farsça ve Fransızca dersleri gördü. Özellikle Türkçeyi iyi derecede öğrendi. İptidâiyeden mezun olunca, öğrenimini İstanbul'da sürdürmek istediyse de buna imkân bulamadı[222].

Ağabeyinin askere gitmesi üzerine eğitimine ara vermek durumunda kaldı. Bir süre çarşıdaki dükkânında babasına yardımcı oldu. 14 yaşında iken babası ile birlikte Hicaz'a ticari bir seyahate çıktı. Hicaz dönüşü Şa'bâniyye Medresesi'nde derslere katılmaya başladı[223]. Babasının 1309/1892 yılında ölümüyle derslerine ara vermek zorunda kaldı. Fakat hac yolculuğuna çıkan annesinin öğrenimine devam etmesi vasiyeti üzerine, ticaretle olan bağını tamamen koparmamak kaydıyla, tahsil hayatına geri döndü[224].

Şa'bâniyye, İsmâiliyye, Ahmediyye medreseleri, el-Hâc Musa Camii v.b. yerlerde değişik hocalardan sarf, nahiv, belâgat, mantık, münâzara, akâid, hikmet, fıkıh, fıkıh usûlü, dersleri aldı. Yine hocalarından Mustalahu'l-hadîs'te Zürkânî'nin (ö. 1122/1710) *Şerhu'l-Beykûniyye*'sini; hadiste Ali el-Azîzî'nin (ö. 1070/1659) *es-Sirâcü'l-münîr bi-şerhi'l-Câmii's-sagîr*'ini ve Buhârî'nin (ö. 256/870) *el-Câmiu's-sâhîh*'ini okudu[225].

Çok sayıda hocadan istifade eden et-Tabbâh, özellikle Muhammed Killizeyye'nin (ö. 1366/1947) ahlâkından, Muhammed Rızâ ez-Zaîm'in mücadeleci kişiliğinden, Muhammed ez-Zerkâ ve Muhammed Beşîr el-Gazzî'nin ise ilmî kişiliklerinden etkilendi[226]. Son hocası olan Muhammed ez-Zerkâ'dan 1322/1904-1327/1909 yılları arasında istifade etti[227]. Muhammed Şerefülhak ed-Dihlevî (ö. 1351/1933), Muhammed Rızâ ez-Zaîm, Kâmil el-Muvakkit, Tâhir el-Cezâirî (ö. 1338/1920), Muhammed Bedruddîn el-Hasenî, Muhammed Abdullah el-Kettânî (ö. 1345/1927), Muhammed Abdülhayy el-Kettânî, Yusuf en-Nebhânî (ö. 1350/1932)'nin de aralarında bulunduğu 15 ayrı âlimden icâzet aldı[228].

---

[220] Yahyâ, *a.g.e.,* s. 5.
[221] Tabbâh, *el-Envâru'l-celiyye*, s. 348; Ayntâbî ve Osmân, *a.g.e.,* I, 92.
[222] Yahyâ, *a.g.e.,* s. 5-6.
[223] Tabbâh, *a.g.e.*, s. 348.
[224] Tabbâh, *a.g.e.,* s. 348; Yahyâ, *a.g.e.,* s. 6.
[225] Tabbâh, *a.g.e.,* s. 349-353.
[226] Yahya, *a.g.e.,* s. 8.
[227] Tabbâh, *a.g.e.,* s. 348-353; Ayntâbî ve Osmân, *a.g.e.,* I, 92.
[228] Serdâr, *a.g.e.,* II, 204-232.

Talebelik döneminden sonra yoğun bir okuma faaliyetine girişen Tabbâh, bir taraftan da nadir bulunan kitapların bir nüshasını çıkarıyordu (istinsah). Büyük zevk alarak yaptığı bu zahmetli iş sonucunda, henüz kaynak eserlerin pek basılmamış olduğu o dönemde, birçok kitabın nüshasını elde etmiş oldu[229].

Okumak ve yazmaktan vakit buldukça seyahatlere çıktı. Önceleri ticarî faaliyetleri dolayısıyla gerçekleştirdiği bu seyahatleri, daha sonraları sadece ilmî amaçla devam ettiren Tabbâh, gittiği yerlerdeki önemli ilim ve fikir adamlarıyla görüşüp istifade etti[230]. Ayrıca birçok ilim adamıyla mektuplaşmak suretiyle de ilmî gelişmesini sürdürdü[231].

Müslüman âlimlerden başka Batılı müsteşriklerle de yakın irtibat kurdu. Halep'e gelen müşteşrikleri evinde ağırlayan[232] Tabbâh, aynı zamanda birçoğuyla yazışarak fikir alışverişinde bulundu. Özellikle Freitz Krenkow (ö. 1953) ile arkadaşlık kuran Muhammed Râgıb, D. S. Margoliouth (ö. 1940) ve Karl Sussheim'in (ö. 1947) de aralarında bulunduğu birçok müsteşrikle yazıştı[233].

Tedris hayatına 1337/1919 yılında, Arapça, kompozisyon ve dini ilimler müderrisi olarak, Şemsü'l-maârif Medresesi'nde başladı. Ardından Hüsreviyye Medresesi'ne 1340/1921 tayin olan Tabbâh, önce siyer ve hadis daha sonra tarih, hadis, hadis usûlü ve İslâm kültürü derslerini okuttu[234].

Tedris hayatı süresince birçok âlim kendisinden istifade etmiştir. Muhammed Necîb Hayyâta[235], Muhammed el-Hakîm (ö. 1400/1980)[236], Ömer Miknâs (ö. 1407/1987)[237], Abdülfettah Ebû Gudde[238], Mustafa ez-Zerkâ[239], Abdullah Sirâcüddîn[240] bunlardan bazılarıdır.

Önce Hüsreviyye Medresesi müdürlüğüne, 1355/1937 tarihinde de Halep'te dinî eğitim yapan medreselerin genel müdürlüğüne getirildi. Bu idarecilik dönemlerinde gerek

---

[229] Ebû Abdillah İbnü'l-Hanbelî'nin (ö. 971/1563) *Dürrü'l-Habeb fîi târîhi a'yâni Haleb*'i, İbnü'ş-Şıhne'nin (ö. 890/1485) *ed-Dürrü'l-müntehab fî târîhi memleketi Haleb*'i, Ebû Bekr es-Sicistânî'nin (ö. 330/941) *Garîbü'l-Kur'ân*'ı, ve Zeynüddin el-Irâkî'nin (ö.806/1404) *et-Takyîd ve'l-izâh*: *Şerhu Mukaddimeti İbni's-Salâh*'ı onun birer nüshasını çıkardığı çok sayıda eserden bir kaçıdır. Bkz. Yahya, *a.g.e.,* s. 9.
[230] Yahya, *a.g.e.,* s. 9.
[231] Yahya, *a.g.e.,* s. 18-19.
[232] Yahya, *a.g.e.,* s. 27.
[233] Yahya, *a.g.e.,* s. 18-19
[234] Yahya, *a.g.e.,* s. 11.
[235] Serdâr, *a.g.e.,* II, 276.
[236] Kâtibî, *a.g.e.,* 279.
[237] Kâtibî, *a.g.e.,* 284.
[238] Bkz. Reşîd, *a.g.e.,* s.124; İbn Hacer, *a.g.e. (*nâşirin girişi) I, 22.
[239] Zerkâ, *a.g.e. (*nâşirin girişi), s. 29.
[240] Itr, *a.g.e.,* s. 30.

medreselerin ıslahı ve gerekse statülerinin yükseltilmesi için büyük gayret gösterdi. Dinî ilimlerin yanında müspet ilimlerin de okutulması konusundaki gayretleri sonuç verdi ve medreselerin ıslahına yönelik hazırlanan yeni düzenleme, 15 Ağustos 1943 yılında onaylanarak yürürlüğe girdi. Medreselerin ıslahı konusunda yaptığı çalışmalar, birçok ilim adamının tepkisini de çekti[241]. Çok geçmeden bu değişikliğin öğrenciler ve tedrisat üzerindeki olumsuz etkilerini gören daha önce bu değişiklikleri destekleyen birçok ilim adamı, hatta bizzat Muahmmed Râgıb et-Tabbâh'ın yaptıklarına pişman oldukları belirtilmektedir[242]. Halep'te Ezher türü bir Dinî İlimler Akademisi kurulması için de uzun süre çaba harcayan Tabbâh, buna muvaffak olamadı[243].

Halep'te eğitim ve öğretime yaptığı hizmetlerden dolayı dönemin önemli ilim ve fikir adamlarının takdirini kazanan[244] Muhammed Râgıb, 1368/1949 yılında devlet tarafından, birinci derece Suriye üstün başarı madalyası ile ödüllendirildi[245].

Muhammed Râgıb et-Tabbâh, tedris faaliyeti dışında birçok ilmî görevlerde de bulunmuştur: 1328/1910 yılında Halep Maârif Meclisi, 1341/1923'te el-Mecmau'l-ilmiyyü'l-Arabî, 1348/1930'da Tarihî Eserler Kurulu (Cem'iyyetü'l-âsâr'il-kadîme) ve 1349/1931'de Halep Millî Müzesi (el-Methafü'l-vatanî) üyeliklerine seçildi[246].

Geçimini daha küçük yaştayken öğrendiği baba mesleği basma üretimi ve satışından sağlayan[247] Muhammed Râgıb et-Tabbâh, yakalandığı Nikris[248] hastalığı sebebiyle, ömrünün son 4 ayını Halep'teki evinde kitap okuyarak ve ibadet ederek geçirdi[249]. 25 Ramazan 1370/29 Haziran 1951 tarihine tekabül eden Cuma günü sabahı vefat etti[250].

Arap dili ve edebiyatı ve fıkıh ilmiyle de yakından ilgilenen[251] Tabbâh'ın en yetkili olduğu iki alan, tarih ve hadistir[252]. Bu alanlarda yaptığı çalışmalar sebebiyle "Halep'in

[241] Bkz. Yahyâ, *a.g.e.,* s. 11, 13; Serdâr, *a.g.e.,* II, 350-351; Bekrû, *a.g.e*., s. 95;
[242] Itr, *a.g.e*., s. 33-35
[243] Yahya, *a.g.e.,* s. 12-13; Itr, *a.g.e.,* s. 34-35.
[244] Bkz. Yahya, *a.g.e.,* s. 13.
[245] Yahya, *a.g.e.,* s. 26-27.
[246] Yahya, *a.g.e.,* s. 19-20.
[247] Yahya, *a.g.e.,* s. 8.
[248] Vücutta ürik asidin artması sonucunda daha ziyade el, ayak parmaklarında ve eklemlerde ortaya çıkan, ağrılı şişiklerle seyreden bir metabolizma hastalığı. Ayverdi, *Misalli Sözlük,* II, 2351.
[249] Abdullah Sirâcüddîn, Halep'te gerçekleştirdiği eğitim reformunun öğrenciler üzerindeki olumsuz etkilerini görünce Tabbâh'ın büyük bir pişmanlık duyduğunu ve bunun onun vefatıyla sonuçlanan sürecin başlamasına sebep olduğunu ifade etmektedir. Bkz. Itr, *a.g.e*., s. 35
[250] Yahya, *a.g.e.,* s. 28; Ayntâbî ve Osmân, *a.g.e.,* I, 94.
[251] Kehhâle, *a.g.e.,* IX, 305.

tarihçisi"[253] ve "Halep'in muhaddisi"[254] unvanlarıyla anılmıştır. Zâhid el-Kevserî[255] ile Abdullah Sirâcüddîn[256], kendisini "allâme" diye nitelendirmektedir.

Hanefî olan Tabbâh[257], tasavvufî eğilime sahip olup, Arap dilinde önemli çalışmalar yapmıştır[258]. Kaleme aldığı eserler yanında kurduğu matbaada birçok eserin gün yüzüne çıkmasına hizmet etmiştir. Gerçekleştirdiği eğitim reformu ve yetiştirdiği çok sayıda ilim adamlarıyla XX. asırda Halep'in hadis ilmine damgasını vurmuştur.

Muhammed Râgıb et-Tabbâh'ın bir kısmı yayınlanmış bir kısmı da henüz yayınlanmamış çok sayıda eseri bulunmaktadır:

1. *İ'lâmü'n-nübelâ bi târîhi Halebi'ş-şehbâ*[259]. Yedi ciltten oluşan bu eser, Halep'in tarihi, kültürü ve önemli şahsiyetlerini anlatmaktadır.
2. *el-Envâru'l-celiyye min muhtasari'l-esbâti'l-Halebiyye*[260]. Halepli âlimlere ait sebetleri ihtiva eden 3 ayrı eserin özetleri ile müellifin kendi icâzetlerini ve bazı hocalarının biyografilerini ihtiva etmektedir.
3. *el-Misbâh alâ Mukaddimeti ibni's-Salâh.* İbnü's-Salâh'ın (ö. 643/1245) *Mukaddime*'si üzerine müellifin yazdığı ta'liklerdir.
4. *Zülkarneyn ve seddü's-Sîn men hüve ve eyne hüve.*
5. *Ravdiyyât.*
6. *es-Sekâfetü'l-İslâmiyye*[261].
7. *el-Metâlibü'l-aliyye fi'd-durûsi'd-dîniyye.* I-III[262].

---

[252] Aşağıda isimleri verileceği üzere hadis alanında eserleri bulunan Tabbâh'ın İbnü's-Salâh'ın *Mukaddime*'si üzerine kaleme aldığı *el-Misbâh alâ Mukaddimeti ibni's-Salâh* isimli çalışması, kenkidisinin hadis ilimlerindeki melekesini ortaya koymaktadır.

[253] Bkz. İbn Kayyim, *el-Menâru'l-münîf* (muhakkikin girişi), s. 14; Ziriklî, *a.g.e.,* VI, 123; Kehhâle, *a.g.e.,* IX, 305; Ayyâş, *a.g.e.,* s. 311-312; Serdâr, *a.g.e.,* II, 199; Itr, *a.g.e.,* s. 30; Sirâcüddîn, *a.g.e.,* s. 15; Kâtibî, *a.g.e.,* s. 284; Üveysî, *Nuhbe*, s. 769; Zerkâ, *a.g.e. (*nâşirin girişi), s. 29.

[254] Bkz. İbn Kayyim, *a.g.e. (*muhakkikin girişi), s. 14; Ayntâbî ve Osmân, *a.g.e.,* I, 94; Serdâr, *a.g.e.,* II, 199; Itr, *a.g.e.,* s. 30, 185; Sirâcüddîn, *a.g.e.,* 15; Kâtibî, *a.g.e.,* s. 284; Üveysî, *a.g.e.,* s. 769; Zerkâ, *a.g.e. (*nâşirin girişi), s. 29.

[255] Kevserî, *Makâlât*, s. 504.

[256] Sirâcuddîn, a.*g.e*., s. 15.

[257] Reşîd, *a.g.e*., s. 250; Serdâr, *a.g.e.,* II, 199.

[258] Tabbâh'ın gerek genel olarak Arap diline yaptığı hizmetler ve gerekse de Halep'in Arapça kültürüne yaptığı katkılarla ilgili geniş bilgi için bkz. Yahya, *a.g.e.,* s. 9-10.

[259] Birinci baskı Halep, 1341/1923; ikinci baskı Halep, 1408/1988, nşr. Muhammed Kemâl.

[260] Halep, 1351/1932.

[261] Halep, 1369/1950.

[262] Halep, 1330/1911.

8. *İzatü'l-ebnâ bi târîhi'l-enbiyâ.*
9. *Temrînü't-tullâb fî sınâati'l-i'râb.*
10. *Tercemetü Kemâliddîn İbni'l-'Adîm el-müteveffâ 660 hicriyyen maa beyâni târîhihi'l-'azîm: Buğyetü't-taleb min târîhi Haleb ve eyne tûcedu eczâuhu'l-mahtûta maa'l-kelâmi aleyhâ.*
11. *el-Medâris fi'l-İslâm.*
12. *Mecmûa min şi'ri'l-edîb Ömer b. Habîb el-Halebî.*
13. *Şerhu hadîsi "Allâhümme innî eûzu bike mine'l-hemmi ve'l-hazen"*
14. *es-Siyâsetü fi'l-Kur'ân.*
15. *Resâil hadîsiyye.* Anlaşılmasında zorluk çekilen bazı hadisler üzerine yaptığı bir çalışma.
16. *Risâle fî şerhi hadîsi tûli Âdem aleyhisselâm el-mezkûr fî Sahîhayi'l-Buhârî ve Müslim ve'l-cevâb ani'l-işkâli'llezî zekerahu el-hâfız İbn Hacer fî şerhihi li hâza'l-hadîs.*
17. *Terceme mushebe li'l-hâfizi'l-kebîr Ahmed İbni Hacer el-Askalânî.*
18. *el-Fethu'l-mübîn alâ Nûri'l-yakîn fî sîreti seyyidi'l-mürselîn.*
19. *Osmanlı idaresindeki Halep vilayetine bağlı belde ve köyler hakkında bir risale.*
20. *Mâ liulemâi Haleb mine'l-müellefât ve'd-devâvîn.*
21. *Dîvânu Ebî Firâs.*
22. *Risâle muktadabe fi'l-arûz*[263].

Yazı hayatı kitap telifi ve neşriyle sınırlı olmayan Tabbâh'ın makale ve araştırmaları, değişik dergi ve gazetelerde yayınlanmıştır. Mısır'da yayınlanan *el-Feth, el-Mektebe, ez-Zehrâ;* Dımaşk'ta yayınlanan *el-Hakâik, el-Mecmaul-ilmî,* Halep'te yayınlanan *el-İ'tisâm, el-Câmiatü'l-İslâmiyye* ve *el-Âdiyyât* isimli dergilerle, Beyrut'ta yayınlanan *Semerâtü'l-*

[263] Serdâr, *a.g.e.,* II, 232-234; Yahyâ, *a.g.e*., s. 30-31.

fünûn, el-Hakîka, el-Belâğ, el-Müfîd; Mısır'da yayınlanan *Sada'ş-Şehbâ* isimli gazeteler, onun makale ve araştırmalarının yayınlandığı süreli yayınlardandır[264].

Muhammed Râgıb et-Tabbâh 1341/1922 yılında el-Matbaatü'l-ilmiyye adını verdiği bir matbaa kurarak[265] aralarında Hattâbî'nin (ö. 388/998) *Meâlimü's-Sünen'i*[266], Hâkim en-Nîsâbûrî'nin (ö. 405/1014) *el-Medhal*'i, Hâzimî'nin (ö.584/1188) *el-İ'tibâr mine'n-nâsih ve'l-mensûh mine'l-âsâr*'ı[267], İbnü's-Salâh'ın *Ulûmu'l-hadîs*'i ile birlikte Irâkî'nin (ö. 806/1404) *et-Takyîd ve'l-îzâh*'ı[268] ve İbnü'l-Kayyim'in (ö. 751/1350) *et-Tıbbü'n-nebevî*'si[269] gibi önemli birçok eseri ilk defa kendisi neşretmiştir[270]. Neşrettiklerinin dışında, yayınevleri ve yazarların tashih için gönderdiği birçok eserin de tashihini yapmıştır[271].

Muhammed Râgıb et-Tabbâh'ın *et-Tercemetü'z-zâtiyye* adında henüz yayınlanmış bir otobiyografi çalışması bulunmaktadır[272]. Oğlu Muhammed Yahya da, *Muhammed Râgıb et-Tabbâh hayâtühû – âsâruhû* isimli bir tez çalışması yapmıştır[273]. Ayrıca Muhammed Zâhid el-Kevserî (ö. 1371/1952), kendisinin vefatı üzerine *Fakîdü'l-ilm ve'd-dîn el-Allâme Muhammed Râgıb et-Tabbâh el-Halebî* başlıklı makale kaleme almıştır[274]. Ayrıca Halep'te yayınlanan bazı dergiler onun vefatı dolayısıyla özel sayılar yayınlamışlardır[275]. Mecd Mekkî Tabbâh'ın geniş biyografisini de ihtiva eden bir kitap hazırlığı içerisinde olduğunu haber vermektedir[276].

5. Muhammed Necîb Sirâcüddîn (ö. 1373/1954)

Muhammed Necîb b. Muhammed b. Yûsuf Sirâcüddîn el-Hüseynî, 1274/1858 yılında doğdu[277]. Halep'in tanınmış ailelerinden olan Sirâcüddîn ailesinin soyu, Hz.

---

[264] Yahya, *a.g.e.,* s. 11, 32. Mecd Mekkî, Muhammed Râgıb Tabbâh'ın ilmî araştırma ve makalelerini derleyen bir kitap hazırlığı içerisinde olduğunu ifade etmektedir. Bkz. Zerkâ, *a.g.e. (*nâşirin girişi), s. 29 dn. Takip edebildiğimiz kadarıyla, bu çalışma henüz yayınlanmamıştır.
[265] Ayntâbî ve Osmân, *a.g.e.,* I, 94; Ziriklî, *a.g.e.,* VI, 124; Kehhâle, *a.g.e.,* IX, 305; Ayyâş, *a.g.e.,* s. 311.
[266] Halep, 1932/1351-1934/1352, I-IV.
[267] Halep, 1345.
[268] Halep, 1931/1350.
[269] Halep, 1927.
[270] Tabbâh'ın neşrettiği eserlerin bir listesi için bkz. Yahya, *a.g.e.,* s. 18, 32-33; Ayyâş, *a.g.e.,* s. 311-312..
[271] Yahya, *a.g.e., s.* 17.
[272] Bkz. Yahya, a.g.e., s. 6, 1. dn; 8 dn.
[273] 1376/1957 yılında Suriye Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde yapılan bu çalışma, henüz yayınlanmamıştır.
[274] Bkz. *a.g.e.*, s. 504.
[275] Kevserî, *a.g.e*., a.y.
[276] Zerkâ, *a.g.e. (*nâşirin girişi), s. 29 dn.
[277] Sirâcüddîn, *a.g.e.,* s. 6.

Hüseyin vasıtasıyla Peygamber (s.a.)'e dayanmaktadır[278]. Muhammed Necîb'in ismini, dönemin tanınmış âlimlerinden Ahmed et-Tirmânînî vermiştir[279].

Kursâniyye Medresesi'nde başlayan tahsiline, önce İsmâiliyye, ardından Şa'bâniyye medreselerinde devam etti. Buralarda nahiv, belâgat, mantık ve fıkıh dersleri gören Muhammed Necîb, bu ilimlere dair birçok metni ezberledi[280]. Akâid-kelâm, tefsir ve hadis ilimlerine duyduğu ilgi üzerine, bu alanlarda kendisini daha iyi yetiştirmek amacıyla, medrese dışından birçok hocadan ders aldı. Bir taraftan da yoğun bir okuma faaliyetine girişti[281].

Muhammed Kâmil el-Muvakkit, Muhammed ez-Zerkâ, Muhammed Beşîr el-Gazzî ve Bekrî b. Ahmed ez-Züberî (ö. 1312/1894) onun ders aldığı hocalarından bazılarıdır. Züberî ve Gazzî'den başka Muhammed Kâmil el-Muvakkit, Abdülhayy el-Kettânî ile Muhammed Bedruddîn el-Hasenî'den hadis icâzeti almıştır[282].

Tahsilini tamamladıktan sonra tedris hayatına başlayan Muhammed Necîb, Kursâniyye, İsmâiliyye ve Şa'bâniyye medreselerinde müderrislik yaptı. Ardından Emevî Camii'nde, daha önce Ahmed et-Tirmânînî tarafından verilmekte olan dersin hocalığına getirildi. Birinci derece il müderrisliği görevine getirilince diğer bütün derslerini devretti. Bir süre sonra Hamevî Camii müderrisliğine tayin edilen Muhammed Necîb, Bankûsâ Camii'nde de dersler verdi[283].

Hadis derslerine, hadis meclislerinin geleneğine uygun olarak, okuttuğu kitabın müellifine kadar uzanan kendi isnadını zikrederek başlar ve dersin sonunda da dua etmeyi ihmal etmezdi. Buhârî'nin *Sahîh'*i, Tebrîzî'nin (ö. 741/1340) *Mişkâtü'l-Mesâbîh*'i onun okuttuğu hadis kitaplarından bazılarındır.

---

[278] Itr, *a.g.e.,* s. 16.

[279] Muhammed Necîb'in babası, bir gece rüyasında çok sevdiği hocası Ahmed et-Tirmânînî'nin sarığını çıkararak kendisine giydirdiğini görür. Sabah sevinçle hocasının yanına koşup durumu anlatınca, Ahmed et-Tirmânînî, bu rüyayı, bir erkek çocuğunun dünyaya geleceği ve kendisinin sarığını giyeceği şeklinde yorumlayarak, doğacak çocuğa Muhammed Necîb adını koymasını söyler. Bir süre sonra gerçekten bir erkek çocuğu dünyaya gelince babası, bebeği alıp hocası Tirmânînî'nin yanına götürür. Hocası onu okuyarak dua eder ve bu çocuğun ileride büyük biri olacağını söyler. Sirâcüddîn, *a.g.e.,* s. 6.

[280] Sirâcüddîn, *a.g.e.,* 17-20.

[281] Bu dönemde okuduğu ve mütalaa ettiği eserlerin bir listesi için bkz. Sirâcüddîn, *a.g.e.,* 20, 28-30.

[282] Serdâr, *İ'lâmü't-talebe*, s. 27; a.mlf., *İ'lâmü'l-müciddîn,* II, 255-256.

[283] Sirâcüddîn, *a.g.e.,* s. 33, 230.

Kendisinden başta Abdülfettah Ebû Gudde[284], Muhammed Necîb Hayyâta[285], Muhammed Belankû (ö. 1412/1991)[286], oğlu Abdullah Sirâcüddîn[287], Muhammed Zeynelabidîn el-Cezbe[288] olmak üzere birçok ilim adamı istifade etmiştir.

95 yaşına geldiğinde güç ve kuvvetten düşen Muhammed Necîb, ders halkalarını oğlu Abdullah'a devretti. Vefat ettiği 26 Şa'ban 1373/27 Nisan 1954 tarihine[289] kadar tecrübesiyle ona destek oldu[290].

Hadis ilmi onun yetkili olduğu sahalardan biridir. Ezberinde çok sayıda hadis bulunan Muhammed Necîb, derslerinde sık sık ezberinden hadisler nakleder, ayrıca bunların râvîlerini ve kaynaklarını da belirtmeye özen gösterirdi[291]. Abdullah Sirâcüddîn kendisini muhaddislerin büyüklerinden saymıştır[292]. Hadis ilminin yayılması hususunda büyük gayretleri olan[293] Sirâcüddîn'e, Hind âlimlerinin "muhyi's-sünne" lakabını verdikleri belirtilmektedir[294].

Tefsir ilmine de vukufu bululan Muhammed Necîb özellikle işârî tefsirde mahirdi[295]. O, akâid fıkıh, tasavvuf ve Arap diliyle de ilgilenmiştir[296]. Hanefî olan[297] Sirâcuddîn, Tasavvufî bağı da bulmaktadır[298]. Müteşâbih ayetler konusunda daha güvenli bulduğu için selef âlimlerinin metodunu benimseyen[299] Sirâcüddîn, İbn Teymiye'yi (ö. 728/1327) takdir eder ve görüşlerine değer verirdi[300]. Nureddîn Itr, kendisinin, hadis ilimleri, tefsir, fıkıh, akâid, ahlâk ve tasavvufta "zamanının allâmesi" olduğunu belirtmiştir[301].

Talebeliği ve hocalığı sırasında tuttuğu notlar dışında herhangi bir yazılı eseri bilinmemektedir[302].

---

[284] Hâşimî, *Abdülfettâh Ebû Gudde*, s. 18.
[285] Serdâr, *a.g.e.,* II, 276.
[286] Kâtibî, *a.g.e.,* 288.
[287] Itr, *a.g.e.,* s. 18.
[288] Serdâr, *a.g.e.,* II, 370.
[289] Sirâcüddîn, *a.g.e*., s. 6.
[290] Itr, *a.g.e.,* s. 39-41.
[291] Sirâcüddîn, *a.g.e.,* s. 233.
[292] Sirâcuddîn, *a.g.e*., s. 1.
[293] Sirâcüddîn, *a.g.e.,* s. 230.
[294] Itr, *a.g.e.,* s. 39.
[295] Sirâcüddîn, *a.g.e.,* s. 29.
[296] Itr, *a.g.e.,* s. 39.
[297] Serdâr, *a.g.e.,* II, 253.
[298] Sirâcüddîn, *a.g.e.,* s. 7.
[299] Sirâcüddîn, *a.g.e.,* s. 21.
[300] Gaşîm, *y.g.k.g*.; Hâşimî, a.g.e., s. 119.
[301] Itr, *a.g.e.,* s. 39.
[302] Serdâr, *a.g.e.,* II, 259, 353.

Oğlu Abdullah Sirâcüddîn'in, babasının hayatı ve ilmî kişiliği hakkında *Havle tercemeti'l-merhûm el-imâm el-allâmeti'eş-şehîr ve'l-ârifi'l-kebîr fadîletü seyidî el-vâlid eş-şeyh Muhammed Necîb Sirâcüddîn el-Hüseynî radiyallahu teâlâ anh* isimli bir eseri bulunmaktadır[303].

6. Abdülfettâh Ebû Gudde (ö. 1417/1997)

Abdülfettâh Ebû Gudde'nin hayatı, eserleri ve ilmî kişiliği ile hadisçiliği tezin ikinci ve üçüncü bölümlerinde işleneceği için burada ayrıca yer verilmemiştir.

7. Abdullah Sirâcüddîn (ö. 1422/1342)

Abdullah b. Muhammed Necîb b. Muhammed, 1343/1924 yılında doğdu. Babası, yukarıda tanıtmaya çalıştığımız Muhammed Necîb, annesi yine yukarıda tanıtmaya çalıştığımız Ahmed el-Mektebî'nin kızı Hadîce hanımdır (ö. 1460/1980)[304]. Büyük oğluna nisbetle Ebü'n-Necîb künyesiyle ve Sirâcüddîn ailesinin soyunun dayandığı ehli beyte nisbetle el-Hüseynî diye anılmaktadır[305].

İlk öğrenimini Süleymân Camii'ndeki mahalle mektebinde aldı. Daha sonra Sultâniyye Camii Medresesi'ne 4 yıl devam etti. Buralarda okuma yazma, hesap, imlâ, Kur'ân-ı Kerîm, nahiv ve dinî ilimler dersleri gördü. Babasının rehberliğinde 11 yaşında başladığı hıfzını, 13 yaşında tamamladı. Babasının değişik yerlerdeki derslerine katılan Sirâcüddîn, bir süre de Abdülvehhâb el-Mısrî'den (ö. 1413/1992) özel nahiv dersi aldı[306].

13 yaşına geldiğinde Hüsreviyye Medresesi'ne kaydoldu. Son sınıf olan altıncı sınıfa kadar okulun en başarılı öğrencisi olarak öğrenimine devam eden Abdullah Sirâcüddîn, bir yandan da yaz tatillerinde Kütüb-i Sitte'yi ezberliyordu. Mezuniyetine birkaç ay kala medrese programında köklü değişiklikler öngören yeni düzenleme yürürlüğe girdi. Bu düzenlemeye göre programa yeni eklenen dersleri görmeleri amacıyla, beşinci ve altıncı sınıf öğrencilerine tekrar dördüncü sınıftan başlama zorunluluğu getirilince, Abdullah Sirâcüddîn, birçok arkadaşıyla birlikte mezun olmadan Hüsreviyye Medresesi'nden ayrıldı[307].

---

[303] Halep, 1422/2002.
[304] Itr, *a.g.e.,* s. 15-16, 121.
[305] Itr, *a.g.e.,* s. 15-16.
[306] Itr, *a.g.e.,* s. 17-19.
[307] Serdâr, *a.g.e.,* II, 350-351.

Hüsreviyye'den ayrıldıktan sonra babasının Şa'bâniyye Medresesi'ndeki odasına kapandı. Bazı özel dersler yanında babasının rehberliğinde yoğun bir okuma faaliyetine girişti. Kendisi için hayli yetiştirici olan bu dönemde birçok hacimli eseri okudu ve kimi klasik metinler yanında çok sayıda hadis ezberledi[308].

İbrâhîm es-Selkînî, Muhammed Râgıb et-Tabbâh, Muhammed Es'ad el-Abacî, Ahmed eş-Şemmâ', Ahmed el-Kürdî (ö. 1373/1953) Muhammed Saîd el-İdlibî, İsâ el-Beyânûnî, Muhammed İbrâhim es-Selkînî (ö. 1422/2001), Feyzullah el-Eyyûbî (ö. ?) ve Ömer Mes'ûd el-Harîrî'nin de aralarında bulunduğu dönemin önemli ilim adamlarından ders aldı[309]. Aralarında babası Muhammed Necîb, Muhammed Râgıb et-Tabbâh, Muhammed b. Muhammed Ca'fer el-Kettânî (ö. 1393/1972) ve Alevî el-Malikî (ö. 1391/1971) ve Mustafâ ez-Zerkâ olmak üzere sayıları ondan fazla âlimden de icâzet aldı[310].

Abdullah Sirâcüddîn, 19 yaşında evlendi. Bu evliliğinden beşi erkek, dördü kız, 9 çocuğu oldu[311].

Tedris hayatına Halep Evkâf Dâiresi'nin Ebü'd-Dereceyn Camii müderrisliği için açtığı imtihanı kazanarak başladı. Halep'in tanınmış bazı hocalarının da katıldığı bu imtihanı, henüz 20 yaşlarında bir genç olan Abdullah Sirâcüddîn'in kazanması, adının ilim çevrelerinde duyulmasına sebep oldu. Burada fıkıh ve nahiv dersleri okutan Sirâcüddîn, daha sonra Ma'hedü'l-ulûmi'ş-şer'iyye müderrisliğine getirildi. Burada hadis, mustalah, tefsir, fıkıh ve usûl-i fıkıh dersleri okuttu. Daha sonra es-Sâneviyyetü'ş-Şer'iyye'de ders vermeye başladı[312].

22 yaşlarında, babası Muhammed Sirâcüddîn, yaşlılığı sebebiyle kendi ders halkalarını oğlu Abdullah'a bıraktı. Ayrıca Sirâcüddîn, Bankûsâ, Emevî ve Hamevî camilerinde gerek öğrencilere özel ve gerekse halka açık dersler yaptı[313].

Abdullah Sirâcuddîn, tedris faaliyetlerinin yanında medrese kurmakla da meşgul olmuştur. 1377/1958 yılında kapatılmış olan Ma'hedü'l-ulûmi'ş-şer'iyye'nin tamirinde bizzat çalışmış, açılmasını sağlamış ve eğitime devam etmesine katkıda bulunmuştur.

---

[308] Itr, *a.g.e.,* s. 35.
[309] Itr, *a.g.e.,* s. 30.
[310] Serdâr, *İ'lâmü't-talebe*, s. 26-29; a.mlf. *İ'lâmü'l-müciddîn*, II, 356-366; Itr, *a.g.e.,* s. 192.
[311] Itr, *a.g.e.,* s. 123-125.
[312] Itr, *a.g.e.,* s. 35-36, 38-39.
[313] Itr, *a.g.e.,* s. 38-39, 64.

Dâru'l-huffâz'ın yanında, Cem'iyyetü't-ta'lîmi'ş-şer'î, Medresetü't-ta'lîmi'ş-şer'î ve Dâru'l-hadîs gibi müesseseler de kurmuştur[314].

1400/1980'de patlak veren Hama olaylarından sonra ülkeden ayrılıp Medîne'ye mücâvir oldu. Burada kendini ibadete ve telife verdi. Aynı zamanda Medine'de bir medresenin açılmasına önayak oldu. 1403/1983 yılında Halep'e geri dönen Abdullah Sirâcüddîn, yaklaşık 4 yıllık bir aradan sonra et-Ta'lîmü'ş-Şer'î Medresesi, el-Emevî ve Bankûsâ camilerinde dersler vermeye başladı[315].

Başta kız kardeşinin oğlu ve damadı Nûreddîn Itr, Mahmûd Mîre, Züheyr Nâsır, Abdullah Necîb Sâlim ve halen Suriye müftüsü olan Ahmed Bedrüddîn Hassûn[316] olmak üzere birçok âlim kendisinden istifade etmiştir[317].

Mekke, Medine yanında Dımaşk, Humus, Hama, Bağdat ve Kudüs gibi şehirlere ilmî seyahatlerde bulunan Abdullah Sirâcüddîn, geçirdiği fıtık ameliyatının ardından nekâhet döneminden kurtulamayarak 20 Zilhicce 1422/4 Mart 2002 tarihinde vefat etmiştir[318].

Akâid, fıkıh, usûl-i fıkıh ve tasavvufla da ilgilenen Abdullah Sirâcüddîn'in en yetkili olduğu iki saha hadis ve tefsirdir[319]. Derslerde ve eserlerinde geçen hadislerin kaynağını vermeye ve farklı rivâyetlerini zikretmeye özen gösteren[320] Sirâcüddîn, Kütüb-i sitte yanında, Ahmed b. Hanbel'in Müsned'i ve başka bazı eserlerdeki çok sayıda hadisi de ezberlemiştir. Ezberlediği hadislerin sayısının 80 bini bulduğunu kaydeden Nûreddîn Itr, kendisini "hâfız" diye nitelendirmiştir[321].

Yine Itr, birçok ilim dalındaki uzmanlığından dolayı kendisine "allâme" ve "şeyhulislâm" unvanlarını kullanırken[322], Muhammed Avvâme "allâme, muhakkik, mütekellim, müfessir,

[314] Itr, *a.g.e.,* s. 64-67, 71-73.
[315] Itr, *a.g.e.,* s. 97-104.
[316] Katibî, *a.g.e.,* s. 308.
[317] Itr, *a.g.e.,* s. 129-131; Reşîd, *a.g.e.,* s. 114, 1. dn; Katibî, *a.g.e.,* s. 308; Feyzullâh, *y.g.k.g.*
[318] Itr, a.g.e., s. 109-115.
[319] Itr, *a.g.e*., s. 38; Avvâme, *Eseru'l-hadîs*, s. 13. Eserlerinde ezberinden rivâyet farklarına da işaret etmek suretiyle çok sayıda hadis nakleden Abdulallah Sirâcüddîn'in özellikle *Şerhu'l-Manzûmeti'l-Beykûniyye* isimli çalışması, kendisinin hadis usûlünde mahir olduğunu göstermektedir.
[320] Itr, *a.g.e.,* s. 49.
[321] *A.g.e*., s. 28.
[322] *A.g.e*., s. 1.

muhaddis" diye nitelendirmektedir[323]. Hanefî olan Sirâcuddîn[324], tasavvufla ilişkisi de bulunmaktadır[325].

Abdullah Sirâcüddîn'in tefsir, mustalahü'l-hadis, akâid ve ahlâk gibi değişik alanlarda birçok eseri bulunmaktadır:

1. *Havle tefsîri sûreti'l-Fâtiha: ümmü'l-Kur'âni'l-Kerîm.*
2. *Havle tefsîri sûreti'l-Hucurât.*
3. *Havle tefsîri sûreti Kâf.*
4. *Havle tefsîri sûreti'l-İnsân.*
5. *Havle tefsîri sûreti'l-Kevser.*
6. *Havle tefsîri sûreti İkra' bismi rabbikellezî halak.*
7. *Havle tefsîri sûreti'l-İhlâs ve'l-Muavvizeteyn ba'dehâ.*
8. *Hedyü'l-Kur'ân'il-Kerîm ile'l-hucceti ve'l-burhân.*
9. *Hedyü'l-Kur'ân'il-Kerîm ilâ ma'rifeti'l-avâlim ve't-tefekkür fi'l-ekvân.*
10. *Tilâvetü'l-Kur'âni'l-Mecîd: Fezâilühâ Âdâbuhâ Hasâisuhâ*[326].
11. *Şehâdetü lailâhe illallah Seyyidinâ Muhammedün Rasûlüllah –sallallahu aleyhi ve sellem- fazlühâ meânîhâ metâlibuhâ.*
12. *Seyyidünâ Muhammedün Resûlullah –sallallahu aleyhi ve sellem- hisâlühü'l-hamîde şemâilühü'l-mecîde*[327].
13. *el-Hedyü'n-nebevî ve'l-irşâdâtü'l-Muhammediyye -sallallahu aleyhi ve sellem- ilâ mekârimi'l-ahlâk ve mehâsini'l-âdâbi's-seniyye*[328].
14. *et-Tekarrubu ilallah teâlâ: fazluhû tarîkuhû merâtibuhû*[329].
15. *es-Salâtü fi'l-İslâm: menziletühâ fi'd-dîn fezâilühâ âsâruhâ âdâbuhâ.*
16. *es-Salâtü ale'n-nebiyy -sallallahu aleyhi ve sellem- ahkâmuhâ fezâilühâ fevâidühâ.*

[323] Avvâme, *a.g.e.,* s. 13.
[324] Serdâr, *a.g.e*., II, 349.
[325] Avvâme, *a.g.e*., s. 13.
[326] 1385
[327] 1394/1974, Halep, 1410/1990.
[328] Halep, 1419/1999.
[329] Halep, 1408, ikinci baskı 1418/1997.

17. *Suûdü'l-akvâl ve raf'u'l-a'mâl ile'l-kebîri'l-müteâl zi'l-izzi ve'l-celâl.*

18. *ed-Duâ' fezâiluhû âdâbuhû mâ verade fi'l-münâsebât ve muhtelifi'l-evkât*[330].

19. *el-Îmânü bi avâlimi'l-âhire ve mevâkifihâ*[331].

20. *el-Îmânü bi'l-melâiketi aleyhimüsselâm ve maahu bahs havle âlemi'l-cin*[332].

21. *Havle tercemeti'l-merhûm el-imâm el-allâme eş-şehîr ve'l-ârifi'l-kebîr fadîletü seyidî el-vâlid eş-şeyh Muhammed Necîb Sirâcüddîn el-Hüseynî radiyallahu teâlâ anh.*

22. *Şerhu'l-Manzûmeti'l-Beykûniyye fî mustalahi'l-hadîs*[333].

23. *Ed'iyetü's-sabâh ve'l-mesâ' ve maahâ istiğâsât.*

24. *Menâsikü'l-hac ve yelîhâ ahkâmü ziyâreti'n-nebiyy -sallallahu aleyhi ve sellem- ve âdâbuhâ*[334].

25. *el-Ed'iye ve'l-ezkârü'l-vâride fî esnâi'l-leyl ve etrâfi'n-nehâr*[335].

Nûreddîn Itr, Abdullah Sirâcüddîn'in hayatı, kişiliği ve eserleri hakkında *Safahât min hayâti'l-imâm şeyhi'l-İslâm eş-şeyh Abdullah Sirâcüddîn el-Hüseynî radiyallahu anh* adında bir eser kaleme almıştır[336]. Yine Ahmed Muhammed Serdâr *İ'lâmü't-talebeti'n-nâcihîn fî mâ alâ min esânîdi'ş-şeyh Abdullah Sirâcüddîn* adıyla Abdullah Sirâcüddîn'in sebetini yayınlamıştır[337]. Ayrıca yine Ahmed Serdâr'ın kaleme alınmış ve Abdullah Sirâcüddîn'ın hocaları tarikiyle rivâyet ettiği hadislerden derlediği *Erbaûne hadîsen nebeviyyen bi esânîdi'ş-şeyh Abdullah Sirâcüddîn min erbaîne kitâben* isimli bir eseri daha bulunmaktadır. Türkçemizde İbrahim Hatiboğlu tarafından "Abdullah Sirâcuddîn el-Hüseynî" adıyla yayınlanmış bir vefeyât yazısı bulunmaktadır[338]. Ayrıca Nureddîn İtr, kendisiyle ilgili daha geniş bir eserin hazırlığı içerisinde olduğunu haber vermektedir[339]. Takip edebildiğimiz kadarıyla bu çalışma henüz yayınlanmamıştır.

---

[330] Halep, 1416/1995.
[331] 1370.
[332] Halep, 1370, 1379, 1391/1972, 1392, 1419/1999.
[333] Halep, 1372.
[334] Itr, *a.g.e.,* s. 231-233.
[335] Halep, 1383/1963. Bkz. Ayyâş, *a.g.e*., s. 242.
[336] Halep, 1424/2003.
[337] Halep, 1414/1994.
[338] *HTD*, cilt: IV, sayı: 1, İstanbul, 2006, s. 225-229.
[339] Itr, *a.g.e.,* s. 12.

B. Hadisle İlgilenen Diğer İlim Adamları

Gerek muhaddis olarak tanımladığımız ilim adamlarıyla mukayese imkânı sağlaması gerekse de XX. asır Halep'inin hadis birikimini daha iyi görme fırsatı sunması bakımından hadisle ilgilenen diğer ilim adamları hakkında kısaca bilgi vermek isabetli olacaktır.

Bu amaçla XX. asır Halep'inde muhaddis düzeyinde olmasa da hadis eğitimi almış ve bu alanda tedris faaliyetinde bulunmak yahut eser vermek suretiyle hadis ilmine katkıda bulunmuş 22 ilim adamını kısaca şöyle tanıtmak mümkündür:

1. Muhammed el-Âlim (ö. 1322/1904)

Muhammed b. Ali b. Ebû Bekr, 1246/1830 yılında Halep'in Hârim kazasında dünyaya geldi. el-Âlim namıyla tanınmaktadır. Kısa sürede hıfzını tamamladı. Bir süre sonra Halep'e giderek Salâhiyye Medresesi'ne girdi[340].

1268/1852 yılında Mısır'a giderek Ezher'e kaydoldu. Burada 8 yıl süren öğrenciliği sırasında dikkatleri üzerine çeken el-Âlim, hocası Hasan el-Adevî'nin (ö. 1805/1886) yardımcılığını üstlendi. İsmi geçen hocasından başka Muhammed ed-Demenhûrî (ö. 1288/1871), Muhammed el-Hudarî, Muhammed el-Enbâbî (ö. 1313/1895), Muhammed el-Aşmâvî ve Mustafa el-Mübellit'ten (ö. 1284/1867) icâzet aldı. Ezher'de, hocalarının huzurunda kelam, hadis ve mantık dersleri verdi[341].

1277/1860 yılında memleketine geri dönen Muhammed el-Âlim, bir taraftan tedris faaliyetiyle meşgul olurken diğer taraftan telife yöneldi. 1289/1872'de ailesiyle birlikte Halep'e göçerek oraya yerleşti.[342]

Ramazan 1322/Kasım 1904 tarihinde Halep'de vefat eden Muhammed el-Âlim, ardında Ali ve Ahmed adında iki erkek çocuk bıraktı. Her ikisi de ilim adamı olarak yetişen bu çocuklardan Ali, Halep; Ahmed ise İdlib kadılığı görevinde bulunmuşlardır[343].

Şâfiî olan Muhammed el-Âlim, özellikle hadiste mahir olmakla birlikte kelam ve fıkıhla da ilgilenmiştir: Rüya tabirinde de uzman olan merhum, kadirî tarikatına mensuptur[344].

---

[340] Tabbâh, *İ'lâmü'n-nübelâ,* VII, 490.
[341] Tabbâh, *a.g.e.,* VII, 490; Serdâr, *a.g.e.,* II, 135.
[342] Tabbâh, *a.g.e.,* VII, 491.
[343] Tabbâh, *a.g.e.,* VII, 491.

Muhammed el-Âlim tedris faaliyeti yanında birçok eser de vermiştir. Kaleme aldığı eserler şunlardır: 1. *es-Sirâcü'l-münîr fî ahâdîsi'l-beşîri'n-nezîr*. Buhârî üzerine yapılmış ihtisar çalışmasıdır. 2. *es-Sirâcü'l-münîr* üzerine yazdığı şerh. 3. *Risâle fî ilmi'l-kelâm*. 4. Hz. Peygamber'in doğumunu konu alan iki kıssa 5. *el-Kerîmiyye*. Hanefî mezhebinin sahih fetvalarını derlemeyi amaçladığı bu eserini tamamlamaya muvaffak olamamıştır[345]. 6. *Risâle fi ilmi'l-fıkh*[346].

2. Abdullah Sultân (ö. 1324/1906)

Sultân diye tanınan Abdullah b. Abdülkâdir b. Muhammed, 25 Muharrem 1260/15 Şubat 1844 tarihinde doğdu. İlim geleneği olan bir ailenin ferdi olarak dünyaya gelen Abdullah, hıfzını tamamlayıp yazmayı öğrendikten sonra babasının ve dedelerinin hocalık yaptıkları İsmâîliyye medresesine girdi. Başta babası Abdülkâdir Sultân olmak üzere Mustafa er-Reyhânî, Ali el-Kal'acî ve Mustafa eş-Şorbacî'den ders aldı. Kısa zamanda kabiliyeti ve başarısıyla dikkat çeken Abdullah, 1281/1864 yılında Mısır'a gidip Ezher'e girdi. 20 yıl öğrenimine devam ettiği Ezher'de, tanınmış hocalarından İbrahim es-Sakka, Muhammed ed-Demenhûrî, Muhammed el-Enbâbî ve Hüseyn et-Trablusî'den icâzet aldı[347]
.

1290/1873 yılında Halep'e dönen Abdullah Sultan, İsmâîliyye Medresesi'ne müderris; Emevî Camii'ne hadis hocası olarak tayin edildi. Halep'e döner dönmez, bir süre öteden beri ilgi duyduğu modern ilimlerle ilgili dersler aldı. Bu arada Türkçe ve biraz Fransızca öğrendi. 1308/1890 yılında Mekteb-i Sultânî'nin Arapça hocalığına getirildi. Başta Muhammed Râgıb et-Tabbâh olmak üzere birçok ilim erbabı kendisinden ders aldı[348].

Maârif Meclisi ile Hukuk ve Ceza Mahkemesi üyeliklerine getirildi. Yaklaşık 20 yıl süreyle yürüttüğü bu görevleri sırasında, dine aykırı olan hususlarda tavizsiz bir tavır takındı. Kişiliği ve davranışlarıyla idarecilerin fikrine başvurdukları biri haline geldi.

---

[344] Tabbâh, *a.g.e.,* VII, 491; Kehhâle, *a.g.e.,* X, 302.
[345] Tabbâh, *a.g.e.,* VII, 491; Ziriklî, *a.g.e.,* IV, 301.
[346] Ayyâş, *a.g.e.,* s. 230.
[347] Tabbâh, *a.g.e.,* VII, 501.
[348] Tabbâh, *a.g.e.,* VII, 501-502.

Osmanlı Devleti tarafından kendisine önce *İzmir Paye-i Mücerredî*[349] sonra da *Mevâlî payesi*[350] verildi. Defalarca fetva makamına aday olarak gösterildi[351].

6 Ramazan 1324/23 Ekim 1906 tarihinde Halep'te vefat etti[352].

Abdullah Sultan'ın, hadis ilmi yanında fıkıh, usûl-i fıkıh, ferâiz, nahiv ve mantık sahasında da derinliğine bir bilgiye sahipti. Hanefî olan Sultân, aynı zamanda bir şairdi[353].

Değişik alanlarda bir çok eserleri bulunmaktadır: 1. *Mecmû' fî ilmi'l-hadîs*. 2. *Şerh alâ metni'l-İzhâr li'l-Birgivî*. 3. *Hâşiye kübrâ alâ Îsâgocî*, 4. *Hâşiye suğrâ alâ Îsâgocî*. 5. *Hâşiye alâ metni't-Tehzîb fi'l-mantık*. 6. *Takrîrât alâ Hâşiyeti Nesemâti'l-eshâr alâ Şerhi'l-Menâr fî usûli'l-fıkh.* 7. *Mecmû' fî taârîfi'l-felsefeti't-tabîiyye ve'l-mantık. 8. Risâle fi'l-mantık*. 9. *Risâle fi'l-mubâhât*. 10. *Risâle fi'l-muharremât fi'l-fıkh*. 11. *Risâle fi's-süneni'l-müekkede ve'l-müstahabbe*. 12. *Risâle fi'l-mekrûhât*. 13. *Risâle fi'l-furûzi'l-ayniyye*. 14. *Dîvân*. Tamamlanmamıştır. 14. *Hâşiye alâ Mirkâti'l-vusûl ilâ ilmi'l-usûl*[354]. 15. *el-Fıkhu'l-hanefî*. 16. *en-Nahv fi'l-kavâidi'l-arabiyye*. 17. *es-Sarf ve ebvâbuhû ve kavâidühû*. 18. *el-Maânî ve'l-beyân fi'l-belâga*. 19. *el-Arûz ve mîzânü'ş-şi'r ve'l-kavâfî ve'l-buhûr*[355]. Ayrıca her ilimle ilgili olarak soru-cevap şeklinde risaleler kaleme almış ve bunları Türkçeye de tercüme etmiştir[356].

---

[349] İlmiye rütbelerinden birinin adıdır. Müderris payesinden büyük, Haremeyn'den küçüktür. Elkâb olarak bu rütbe sahiplerine *"fazîletlû"* kullanılırdı. Pakalın, *a.g.e.*, II, 109.

[350] Buradaki Mevâlî ifadesinden mevleviyyet kastedilmiş olmalıdır. Osmanlı'da ilmiyye rütbesi olarak kullanılan mevleviyyetler üç derece idi. Mahrec mevleviyyetleri, Bilâd-ı hamse mevleviyyetleri, Haremeyn mevleviyetleri. Mahrec mevleviyetleri: İzmir, Selânik, Yenişehir Fener, Hanya, Kuds'u Şerîf, Halep, Trabzon, Sofya, Galata, Havas-ı Refia (Eyüp ve mülhakatı) kadılıkları idi.Bilâd-ı hamse mevleviyetleri de şunlardı: Mısır, Şam, Bursa, Edirne, Filipe kadılıkarı. Haremeyn mevleviyetleri ise Mekke ve Medine kadılıkları idi. Bunlar, aşağıdan yukarıya doğru sıralanmış olup, şartları oluşanlar bir üst mertebeye yükselirdi. Daha geniş bilgi için bkz. Pakalın, *a.g.e.*, II., 519-521.

Abdullah Sultan'la ilgili kaynaklarda ek bir bilgi bulunmamakla birlikte, Halepli olması sebebiyle, kendisine verilen bu payenin Mahrec mevleviyyeti payesi olduğu akla gelmektedir. Fakat, zaten bu mevleviyyetlerden olan İzmir Paye-i Mücerredî'ne daha önce sahip olduğu düşünüldüğünde, kendisinin ikinci olarak aldığı bu payenin, bir üst mertebe olan Bilâd-ı hamse payesi olması, akla daha uygun gelmektedir.

[351] Tabbâh, *a.g.e.,* VII, 501-502.

[352]Tabbâh, *a.g.e.,* VII, 501-503.

[353] Tabbâh, *a.g.e.,* VII, 501-502; Serdâr, *a.g.e.,* II, 137. Şiirlerinden örnekler görmek için bkz. Tabbâh, *a.g.e.,* VII, 503-507.

[354] Tabbâh, *a.g.e.,* VII, 502.

[355] Serdâr, *a.g.e.,* II, 138-139.

[356] Tabbâh, *a.g.e.,* VII, 502. Bu eserlerin tamamı henüz basılma imkânı bulamadan dağılmış ve kaybolmuştur. Tabbâh, *a.g.e.,* VII, 502; Serdâr, *a.g.e.,* II, 138-139; Mücâhid, *a.g.e.,* I, 341.

3. Muhammed el-Cezmâti (ö. 1326/1908)

Muhammed b. Abdullah b. Necîb 1262/1846 veya 1263/1846 yılında Halep'te dünyaya geldi. El-Cezmâtî diye tanınan Muhammed, daha küçük yaşta iken ilme olan merakıyla dikkat çekti. Anne tarafından dedesi olan Ahmed et-Tirmânînî'den naklî ve aklî ilimler okuyan el-Cezmâtî, ferâiz ilmini Mustafa eş-Şorbacî'den aldı. 1278/1861 yılında Mısır'a gitti ve 6 yıl okudu. Muhammed ed-Demenhûrî, İbrahim es-Sakkâ, Muhammed el-Enbâbî, Muhammed er-Râfiî (ö. 1312/1894) ve dönemin Mısır Müftüsü Abdülkâdir er-Râfiî'nin de aralarında bulunduğu birçok âlimden istifade etti[357]. Ders aldığı hocalarından birçoğu kendisine icâzet verdi.[358]

Halep'e dönünce tedris faaliyetine başladı. el-Câmiu'l-kebîr'de ve başka yerlerde dersler vermeye başladı. Dersleri öğrenciler tarafından büyük ilgi gördü. Başta Muhammed Râgıb et-Tabbâh olmak üzere ilim yolcusu kendisinden istifade etti[359].

Getirildiği Halep müftülüğü fetvâ eminliği görevini 1316/1898 yılına kadar sürdürdü. Dönemin Halep valisi tarafından Halep müftülüğüne resmen atanmışsa da bu göreve fiilen başlayamadan İstanbul'dan Muhammed el-Ubeysî (ö. 1340/1922) müftü olarak atanınca, Muhammed ez-Zerkâ ile birlikte yürüttükleri fetva eminliği görevinden beraberce ayrıldılar[360].

Sağlık problemlerine rağmen ömrünün sonuna kadar tedris faaliyetine devam eden Muhammed el-Cezmâtî, 14 Muharrem 1326/16 Şubat 1908 tarihinde vefat etti[361].

Gerek naklî ve gerekse aklî ilimlerde yetişmiş bir ilim adamı olan Muhammed el-Cezmâtî'yi Muhammed Râgıb et-Tabbâh, "Halep'te ilmin direklerinden biri" şeklinde nitelendirmiştir[362]. Hanefî fıkhında otorite kabul edilen Cezemâtî, özellikle akar alım-satımı, şirketler ve miras davalarında anlaşmazlıklarda Halep'in başvuru kaynağı idi[363].

Herhangi bir eseri bilinmemektedir[364].

---

[357] Tabbâh, *a.g.e.,* VII, 513.
[358] Serdâr, *a.g.e.,* II, 140.
[359]Tabbâh, *a.g.e.,* VII, 515; Serdâr, *a.g.e.,* II, 140.
[360] Tabbâh, *a.g.e.,* VII, 513-514; Kâtibî, *a.g.e.,* s. 247.
[361] Tabbâh, *a.g.e.,* VII, 514.
[362] Tabbâh, *a.g.e.,* VII, 515.
[363] Tabbâh, *a.g.e.,* VII, 514.
[364] Tabbâh, *a.g.e.,* VII, 513-515.

4. Muhammed Rıza ez-Zaîm (ö. 1334/1916)

Muhammed Rızâ b. Muhammed b. Yûsuf ed-Dekkât, 1274/1857 yılında Dımaşk'ta doğdu. Osmanlı ordusunda Alay Müftüsü[365] olarak görev yaptığı için Zaîm diye anılmıştır. Küçük yaşta ilim tahsiline başlayan ez-Zaîm, Molla Tâhâ el-Kürdî (ö.1302/1884), Muhammed et-Tantâvî (ö. 1306/1889), Molla Nâsıruddîn el-Geylânî ve Molla Îsâ el-Kürdî'den (ö.1331/1912) ders aldı. Edebi İlimleri Tâhir el-Cezâirî'den, hadis, vaz' ve beyan ilimlerini Muhammed Bedruddîn el-Hasenî'den okudu. Hasenî'den genel icâzet aldı. Daha sonra Mısır'a giderek Ezher âlimlerinden istifade etti. Ardından tekrar Dımaşk'a dönerek tahsilini burada tamamladıktan sonra bir süre müderrislik yaptı[366].

1304/1886-1887 yılında İstanbul'da katıldığı Alay Müftülüğü imtihanını kazanan Muhammed Rızâ, Trablusgarp'a tayin edildi. Burada verdiği derslerden bölgede asker olmayan öğrenciler de istifade ettiler. Daha sonra önce Şam'a ardından da Kayseri'ye gönderildi. 1311/1893 yılında Havrân ayaklanması başlayınca ayaklanmayı bastırmak üzere gönderilenler arasında idi. Bir yıl sonra tekrar eden ayaklanmada yine görevlendirilen ez-Zaîm, burada ağır yaralandı. Her iki ayaklanmanın bastırılmasında gösterdiği başarılardan dolayı ödüllendirildi[367].

1313/1895 yılında Halep'e tayin edilince hemen tedris faaliyetine koyuldu. Burada kaldığı 10 yıl içerisinde sarf, nahiv, mantık, munâzara, maânî, beyân, bedî', arûz, fıkıh, usûl-i fıkıh okuttu. Başta Muhammed Râgıb Tabbâh olmak üzere birçok öğrenci kendisinden istifade etti[368].

1322/1904 yılında Maraş'a, oradan Zeytûne'ye gönderilen ez-Zaîm, 1324/1906'da tekrar Halep'e döndü ve yine derslere başladı. 1326/1908 yılında II. Abdülhamid'in tahtan indirilmesinden sonra ortaya çıkan kargaşa ortamında Antakya, İskenderun, İdlib ve Maarra gibi Halep'e bağlı yerleşim merkezlerinde birlik ve beraberliğe çağıran konuşmalar

---

[365] Alay imamının üstündeki rütbeyi haiz, sarıklı zâbite verilen addı. Teşrifatta binbaşının önünde gelirdi. Askerlere dinî vazifeleri öğretmek için alaylarda bulunurdu. Pakalın, *a.g.e*., I, 46.

[366] Tabbâh, *a.g.e.,* VII, 535.

[367] Tabbâh *a.g.e.,* VII, 535-536. Râgıb et-Tabbâh, kendisinin dördüncü rütbe ile mükafatlandırıldığını belirtmektedir. Pakalın'ın verdiği listeye göre Osmanlı'daki askeri rütbelerin dördüncüsü, "mirlivalık" rütbesidir. Bkz. *a.g.e*., III, 69. Şu halde Muhammed Rızâ'ya verilen rütbe, mirlivalık rütbesi olmalıdır. Mirliva (mir-i liva şeklinde de kullanılmaktadır), askeri rütbelerden birinin adıdır. Miralay (albay) terfi edince mirliva, mirliva terfi edince ferîk olurdu. Miralaya kadar askerî erkâna "bey" denildiği halde, mirliva ile ondan yukarıdaki rütbede bulunanlara "paşa" denilirdi. Elkâp olarak da "saadetlû efendim" yazılırdı. Pakalın, *a.g.e*., II, 545.

[368] Tabbâh, *a.g.e.,* VII, 536.

yaptı[369]. Balkan harbine de katılarak askerleri gayrete getiren konuşmalarda bulundu. Düşman askerlerini püskürten birlikler arasında Edirne'ye giren ez-Zaîm Selîmiye Camii'nde duygulu bir hutbe okudu[370]. Balkan harbi sona erince Şam'a döndü. Bir süre sonra Hicaz demir yoluna düzenlenen sabotajları engellemek için Medine'ye gitti. Burada 4 ay kaldıktan sonra tekrar Şam'a döndü.

I. Dünya savaşının ilan edilmesiyle harbe iştirak eden Zaîm, 18 Rabiulevvel 1334 tarihinde, İngiliz askerlerinin açtığı ateş sonucu Süveyş Kanalı'nda şehit düştü[371].

Zaîm, görevi icabı gittiği hemen her yerde dersler vererek birçok talebenin yetişmesine katkıda bulundu. İlminden başka mücadeleci kişiliği ve vatanperverliği ile öğrencilerine örnek oldu[372]. Halep'te bulunduğu süre içerisinde büyük çaba harcayarak Hüsreviyye ve başka medreselerin tamirini ve yeniden ilim hayatına kazandırılmalarını sağladı[373].

Muhammed Bedruddîn el-Hasenî'den icâzeti bulunan Zaîm verdiği hadis dersleri ile hadis ilmine hizmet etti[374], Muhammed Rızâ, 1368/1949 yılında 136 gün Suriye Cumhurbaşkanlığı yapan Hüsnî ez-Zaîm'in (ö. 1368/1949) babasıdır[375].

Eser verdiği bilinmemektedir.

5. Abdürrahmân el-Haccâr (ö. 1336/1918)

Abdürrahmân b. Ahmed b. Kâsım yaklaşık olarak 1270/1854 yılında dünyaya geldi. Dedesi Kâsım Şennûn'a (ö. ?) nisbetle İbn Şennûn diye anılmaktadır. Halep'in tanınmış âlimlerinden olan babası Ahmed el-Hâccâr (ö. 1278/1861)[376], o 8 yaşında iken vefat etti.

Hıfzını tamamladıktan sonra Osmâniyye Medresesine girdi. Burada Ahmed ez-Züveytînî, Ahmed et-Tirmânînî, gibi dönemin önde gelen âlimlerinden istifade etti. Ayrıca babasının talebesi Abdülkâdir el-Habbâl'den de hadis dersi gördü ve ondan babası kanalıyla gelen icâzeti aldı[377].

---

[369] Tabbâh, *a.g.e.,* VII, 536.
[370]Tabbâh, *a.g.e.,* VII, 538.
[371] Tabbâh, *a.g.e.,* VII, 538.
[372] Yahya, *a.g.e.,* s. 8.
[373] Tabbâh, *a.g.e.,* VII, 536-538; Yahya, *a.g.e.,* s. 7.
[374] Tabbâh, *a.g.e.,* VII, 536.
[375] Ziriklî, *a.g.e.,* II, 228-229; Ayntâbî ve Osmân, *a.g.e.,* II, 150.
[376] Ahmed el-Haccâr hakkında geniş bilgi için bkz. Tabbâh, *a.g.e.,* VII, 295-299.
[377] Tabbâh, *a.g.e.,* VII, 545.

1300/1883 yılından önceki bir tarihte Mısır'a gidip Ezher'de öğrenim görmeye başladı. Burada yaklaşık 3 yıl kaldıktan sonra İstanbul'a geçti. Bir ara Hindistan'a gittiyse de, çok kalmadan Halep'e geri döndü[378].

El-Câmiu'l-kebîr'de daha önce babası tarafından verilmekte olan hadis dersini üstlenerek tedris hayatına başladı. Ardından Şa'bâniye Medresesi Camii imam hatipliğine ve Şahin Bey Mescidi'nin müderrisliğine getirildi. Bir süre sonra Hilâliyye Zâviyesi'nin şeyhliğini üstlendi. Okuttuğu nahiv, fıkıh vb. derslerinden çok sayıda öğrenci istifade etti[379].

1310/1892 yılında Rakka müftülüğüne getirildi. Burada büyük bir cami ve mektep inşa eden Haccâr, İmam Malik'in (ö. 179/795) *Muvattâ*'ını okuttu[380].

29 Zilhicce 1336/4 Ekim 1918 cumartesi gecesi Rakka'da vefat etti.[381]

Râgıb Tabbâh, 1264/1848 yılında maruz kaldığı veba salgını sebebiyle şehrin ilmi hayatının ciddi bir gerilemeye girmesinden sonra babası Ahmed'in ve kendisinin Halep ve civarında ilmin yeniden canlanmasında büyük katkıları bulunduğunu ifade etmektedir[382]. Gerek Halep'te ve gerekse Rakka'da verdiği hadis dersleriyle de hadis ilminin gelişmesine hizmet etmiştir[383]. Hanefî olan Haccâr[384], Rufâî tarikatına mensuptur[385].

Abdürrahmân el-Haccâr'ın 4 adet eseri bulunmaktadır: 1. *en-Nâficetü'l-miskiyye fi'z-zibâi'l-Hindiyye*. Ruh konusunu ve bu hususta âlimlerin ihtilaflarını inceleyen bir risaledir. 2. *el-Eksâl fî hadîsi'l-inzâl*. "İnnema'l-mâu mine'l-mâi" hadisini konu edindiği bir risaledir. 3. Bazı cuma hutbelerinden oluşan bir eseri 4. Nikâh akitlerinde yaptığı konuşmalardan oluşan bir eseri[386].

[378] Tabbâh, *a.g.e.,* VII, 545-546.
[379] Tabbâh, *a.g.e.,* VII, 546.
[380] Tabbâh, *a.g.e.,* VII, 546.
[381] Tabbâh, *a.g.e.,* VII, 547.
[382] Tabbâh, *a.g.e.,* VII, 296.
[383] Tabbâh, *a.g.e.,* VII, 546-547.
[384] Serdâr, *a.g.e.,* II, 141,
[385] Tabbâh, *a.g.e.,* VII, 546.
[386] Tabbâh, *a.g.e.,* VII, 547.

6. Muhammed Beşîr el-Gazzî (ö. 1339/1921)

Muhammed Beşîr b. Muhammed Hilâl b. Muhammed el-Âlâcâtî, 1274/1857 yılında doğdu. Gazze asıllı olan ana bir üvey kardeşi Kâmil el-Gazzî'nin evinde büyüdüğü için, onun ailesine nisbetle el-Gazzî diye anılmıştır[387].

7 yaşına geldiğinde hıfzını tamamladı. 13 yaşına geldiğinde, Seyyâfiyye Medresesi'ne girdi. Burada üstün zekâ ve ezber kabiliyeti ile dikkat çeken Muhammed Beşîr, 20 günden az bir süre içerisinde İbn Mâlik'in (ö. 672/1274) *Elfiyye*'sini ezberledi. Yine kısa bir süre içerisinde önemli miktarda Arap şiiri, edebî ve ahlâkî eser yanında Nesefî'nin (ö. 710/1310) *Kenzü'd-Dekaik* isimli eserinin büyük bölümünü ezberledi. 1295/1878 yılında Rizâiyye Medresesine geçti. Muhammed el-Bedevî (ö. 1331/1912), Şehîd et-Tirmânînî, Mustafâ el-Kürdî, Muhammed ez-Zerkâ, Muhammed es-Sâbûnî, Hasan el-Kürdî ve İshâk Efendi et-Türkî gibi döneminin en önemli âlimlerinden sarf, nahiv, maânî, beyân, aruz, mantık, munâzara, akâid, kelâm, fıkıh, ferâiz, tefsir, hadis, hadis usulü vb. dersler aldı. Dinî ilimler yanında, tabiat ilimleri ve Batı felsefesiyle de ilgilendi[388].

Genç yaşta iken başladığı el-Câmiu'l-kebîr'in Hanefî mihrabı imamlığı görevini, 15 yıl aralıksız sürdürdü. Yaklaşık 50 yaşında Halep Fetva Eminliği'ne getirildi. Ardından Sa'dullah ve Kursâniyye medreseleri müderrisliğine atandı. Tedris hayatı boyunca Arap dili ve edebiyatı yanında tefsir, hadis[389] başta olmak üzere birçok alanda dersler verdi. Özellikle *Kâdî Beyzâvî*'yi okutmakta son derece mahir olan el-Gazzî'den başta Muhammed Râgıb Tabbâh, Îsâ el-Beyânûnî,[390] Muhammed Necîb Hayyâta[391] olmak üzere birçok Arap ve Ali Kemal bey (ö. 1340/1922), Mazhar bey, Manastarlı Rıfat bey (ö. 1325/1907) gibi birçok Türk edebiyatçı ve yazar istifade etti[392].

Daha sonra Halep İttihat ve Terakkî Cemiyeti'nin başkanlığına seçildi. O sırada kendisine Halep müftülüğü teklif edildiyse de bunu kabul etmedi. İstanbul'daki Meclis-i Mebûsan'a Halep milletvekili olarak seçildi. I. Dünya savaşı başladığında Halep'e dönen Muhammed el-Gazzî, önce Hukuk Mahkemesi üyeliğine, ardından başkanlığına getirildi.

---

[387] Zirikli, *a.g.e.,* VI, 53; Kâtibî, *a.g.e.,* s. 249; Ayntâbî ve Osmân, *a.g.e.,* III, 9.
[388] Tabbâh, *a.g.e.,* VII, 574-575.
[389] Râgıb et-Tabbâh, kendisinden Buhâri dersleri okuduğunu belirtmektedir. Bkz. Tabbâh, *el-Envâru'l-celiyye*, s. 352.
[390] Beyânûnî, *a.g.e. (*Ebû Gudde'nin girişi), s. 15.
[391] Serdâr, *a.g.e.,* II, 276.
[392] Tabbâh, *a.g.e.,* VII, 577-580.

Halep'in Osmanlı idaresinden çıkmasından sonra önce Rizâiyye Medresesi müderrisliğine, sonra Şer'î Mahkeme kadılığına getirildi. Fransız işgalinden sonra Halep'in müstakil bir devlet olduğu dönemde de Halep Devleti Kâdi'l-kudâtlığına getirildi[393].

Kâdi'l-kudâtlık görevine getirilmeden hastalık belirtileri ortaya çıkan Muhammed Beşîr, makamına ancak bir iki defa gidebildi. 20 Receb 1339/29 Mart 1921 Salı gecesi vefat etti[394].

Hiç evlenmemiş ilim adamlarından olan[395] Muhammed Beşîr'i Muhammed Râgıb et-Tabbâh, "allâme" diye nitelendirmektedir[396]. Onun en yetkili olduğu alan Arap dili, şiiri ve edebiyatıdır. Ebü'l-Ferec el-İsfahânî'nin (ö. 357/967) *el-Egânî*'si, Ebû Temmâm'ın (ö. 231/846) *Dîvânü'l-Hamâse*'si, Ebû Ali el-Kâlî'nin (ö. 356/960) *el-Emâlî*'si, Ebü'l-Abbâs el-Müberred'in (ö. 286/899) *el-Kâmil*'i yanında Buhtürî (ö. 284/897), Mütenebbî (ö. 354/965) ve Maarrî'nin (ö. 449/1057) divanları başta olmak üzere Arap dili ve edebiyatına ait birçok eseri ezbere bilen Muhammed Beşîr'in bu sahadaki namı Suriye sınırlarını aşmıştı. Ayrıca maânî, beyân, mantık, tecvid, tefsir, fıkıh ve hadis ilminde de derin bilgi sahibiydi[397]. Hanefî olan ve ileri derecede Türkçe bilen Gazzî, Emevî Camii'nde ve Osmaniyye medresesinde Buhârî dersleri okutmuştur[398].

Yazmaya pek önem vermediği belirtilen[399] Muhammed Beşir'in 8 adet eseri bulunmaktadır: 1. Zeynüddîn er-Râzî'nin (ö. 666/1268) *Muhtâru's-Sıhâh* isimli eserindeki kelimeleri öykü diliyle anlatan bir lugat çalışması. 2. *Dürrü'l-Muhtâr* ve hâşiyelerinden derlediği müftâ bih fetvalardan oluşan tamamlanmamış bir fıkıh kitabı 3. Bir araya getirildiğinde büyük bir cildi bulacak hacimde fetvaları. 4. Mushafın kenarına basılacak kadar kısa bir Kur'ân tefsiri. 5. Tecvid ilmiyle ilgili bir risale 6. *Hadâiku'r-Rend.* Ziya Paşa'nın (ö. 1297/1880) *Tercî-i Bend*'ini Arapçaya tercümesidir. 7. *Nazmu'ş-Şemsiyye.* Necmüddîn el-Kâtibî'nin (ö. 675/1277) *Risaletü'ş-Şemsiyye* isimli klasik mantık eserinin manzum hali[400]. 8. *el-Metalibü'l-aliyye alâ metni'l-Cezeriyye*[401].

---

[393] Tabbâh, *a.g.e.,* VII, 576-577; Ayntâbî ve Osmân, *a.g.e.,* III, 8.
[394] Tabbâh, *a.g.e.,* VII, 577, 583.
[395] Ebû Gudde, *el-Ulemâu'l-uzzâb*, s. 217.
[396] A.g.e., VII, 577, 574.
[397] Tabbâh, *a.g.e.,* VII, 580; Kehhâle, *a.g.e.,* IX, 103-104.
[398] Tabbâh, *a.g.e.,* VII, 578-580.
[399] Tabbâh, *a.g.e.,* VII, 578.
[400] Tabbâh, *a.g.e.,* VII, 578.
[401] Kahire, 1315.

7. Ahmed es-Sıddîk (ö. 1343/1924)

Ahmed b. Ahmed b. Abdülkâdir, 1260/1844 yılında dünyaya geldi. Dedelerinden birinin Hz. Ebû Bekir'in soyundan gelen bir ailenin kızıyla evlenmesi üzerine, aile Sıddîk diye anılmıştır.

İlköğrenimine 16 yaşında başladı. Yaklaşık 3 yıl, Cevher el-İclî'den (ö. 1279/1862) nahiv ve fıkıh okuduktan sonra, hocasının vasiyeti üzerine Ahmed et-Tirmânînî'nin derslerine devam etti. Daha sonra Kursâniyye Medresesi'ne girerek orada iki sene okudu. Ardından Dımaşk'a giderek Hayyâtîn Medresesi'nde Abdülkâdir el-Hatîb'den (ö. 1312/1894'ten sonra), bir yıl ders okudu. 1283/1866 yılında Mısır'a gitti ve birkaç ay orada kaldıktan sonra hac görevini ifa etmek üzere Mekke'ye oradan da Medine'ye gitti. Medine'de kaldığı iki yıl içerisinde Abdülkâdir el-Haffâr, Abdullah ed-Derrâcî (ö. 1296/1879), Abdülcebbâr b. Ali el-Basrî'nin de aralarında bulunduğu birçok hocadan ders aldı. Özellikle el-Azeb el-Mısrî, Dâvûd el-Bağdâdî, Yusuf el-Hanbelî en-Nablusî'den hadis konusunda istifade etti[402]. Hocası Abdülcebbâr'ın emriyle 1285/1868 senesinde Basra'ya giderek orada yaklaşık 5 yıl tedris faaliyetinde bulundu.[403]

1291/1874 yılında Halep'e geri dönen Ahmed es-Sıddîk bir süre sonra ticari amaçla seyahatlere çıkmaya başladı. Özellikle Hindistan'a yaptığı seyahatten büyük bir kazanç elde etti. 1302/1885 yılından itibaren kendisini tedrise veren es-Sıddîk'ın verdiği derslerden çok sayıda talebe istifade etti[404].

14 Rebiyühâhir 1343/11 Kasım 1924 Salı günü vefat etti[405].

Ahmed es-Sıddîk, tasavvuf ve fıkhın yanında hadis sahasında da kendini yetiştirmiştir[406]. Hanefî olan Sıddîk[407], Nakşibendî tarikatına mensuptur[408]. Aynı zamanda şairlik yönü de olan Sıddîk, sahip olduğu geniş kütüphanesini ilim ehlinin istifadesine sunmuştur[409].

Ahmed es-Sıddîk'ın eserleri şunlardır: 1. *el-Abkatü'l-ilâhiyye fi't-tarîkati'n-Nakşibendiyye*. 2. *el-Miskü'n-nedî fi'l-meşrebi'n-Nakşibendî*. 3. *Şikmeccetü'l-müsâmir*

[402] Serdâr, *a.g.e.,* II, 169.
[403] Tabbâh, *a.g.e.,* VII, 626.
[404] Tabbâh, *a.g.e.,* VII, 627.
[405] Tabbâh, *a.g.e.,* VII, 629.
[406] Serdâr, *a.g.e.,* II, 166.
[407] Serdâr, *a.g.e.,* II, 168 dn.
[408] Tabbâh, *a.g.e.,* VII, 626.
[409] Tabbâh, *a.g.e.,* VII, 627-628.

fîmâ yahtâcu ilehyi'l-müsâfir. 4. *es-Sebîketü'l-ascediyye fi'r-rihlet mine'l-Basra ile'd-diyâri'l-Hindiyye*. 5. *Şerhu Kasîdeti İbni Düreyd*. 6. *Nazmu metni Delîli't-tâlib fî mezhebi'l-Hanâbile*. 7. *Kitâb fi'l-mevâiz*. 8. *Dîvân*[410].

8. Muhammed Kâmil el-Hebrâvî (ö. 1346/1928)

Muhammed Kâmil b. Muhammed b. Şihâbüddîn Ahmed, 25 Rabiulevvel 1265/17 Şubat 1849 tarihinde doğdu. Hebrâvî ailesi Hâşimî soyundandır[411].

İlk hocası Mustafâ el-Asîl'den (ö. 1279/1862) hıfzını tamamlayıp, yazı, nahiv ve kıraât dersleri aldı. Ardından Mustafâ eş-Şorbâcî'den sarf ve ferâiz okudu. Hüseyin el-Kürdî (ö. 1340/1922), Abdülhamîd Dede (ö. 1304/1887), Ahmed et-Tirmânînî, Muhammed el-Cezmâtî, Muhammed ez-Zerkâ, Abdüsselâm et-Tirmânînî'den sarf, nahiv, belâgat, aruz, kafiye, astronomi, matematik ve Hanefî fıkhı dersleri aldı. Abdülkâdir el-Habbâl'den tefsir, akâid, munâzara, astronomi yanında hadis ve ulûm-i hadis dersleri alarak, özellikle hadiste kendisinden birçok kitap okudu. Yine Muhammed Şehîd et-Tirmânînî'den Şafiî fıkhı, usûl-i fıkıh, nahiv, mantık vb. dersler aldı. Zekâsı ve ahlâkıyla hocalarının dikkatini çekip, onların takdirlerini kazandı[412].

Tedris hayatına kendi muhitinde genel dersler vererek başladı. Geçim sıkıntısı nedeniyle ticarete atıldı. Bir süre sonra zenginleşti. Batıdan getirttiği makinelerle Mekke'de modern değirmen kurdu. Şerîf Hüseyin'in adamlarının zorla un almak istemeleri üzerine, Osmanlı askerleri ile çıkan çatışma sonucunda değirmeni kullanılmaz hale geldi. Bir süre sonra Halep'e geri dönmek durumunda kalan Muhammed Kâmil, sermayesini kaybettiği için yine maddî sıkıntıya girdi[413]. Hicaz'da bulunduğu yıllarda ilimle irtibatını koparmayan Hebrâvî, bölge âlimlerinden istifade etti[414]. Gerek Halepli hocalarından ve gerekse Hicâz âlimlerinden otuzun üzerinde icâzet aldı[415].

Halep'e döndüğünde Hüsreviyye Medresesi müderrisliğine getirildiyse de yaşının ilerlemiş olması sebebiyle bir süre sonra bu görevi bırakmak zorunda kaldı[416]. Muhammed Râgıb et-Tabbâh gibi bazı ilim adamları, kendisinden istifade etmiş ve icâzet almışlardır[417].

---

[410] Tabbâh, *a.g.e.,* VII, 627. Hayatıyla ilgili olarak ayrıca bkz. Kehhâle, *a.g.e.,* I, 150; Mücâhid, *a.g.e.,* II, 543-544; Serdâr, *a.g.e.,* II, 254; Üveysî, *a.g.e.,* 759-761.
[411] Tabbâh, *el-Envâru'l-celiyye*, s. 405.
[412] Tabbâh, *a.g.e.,* s. 406-408.
[413] Tabbâh, *a.g.e.,* s. 408.
[414] Tabbâh, *a.g.e.,* s. 408.
[415] Tabbâh, *a.g.e.,* s. 370-371.
[416] Tabbâh, *a.g.e.,* s. 408.

Evine kapanıp ibadetle meşgul olan Muhammed Kâmil el-Hebrâvî, 18 Şaban 1346/9 Şubat 1928 tarihinde vefat etti[418].

Şafiî olan[419] el-Hebrâvî'nin en yetkili olduğu alan Şafiî fıkhıdır. Talebesi Tabbâh, "Muhammed Kâmil el-Hebrâvî ile Ahmed el-Mektebî'den sonra Şafiî fıkhında onlar gibisi gelmemiştir" değerlendirmesini yapmaktadır[420]. Hadis sahasında da yetişmiş biri olan ve aynı zamanda şairlik yönü de bulunan el-Hebrâvî, ticarete atılması ve uzun süre Halep'ten uzak kalması sebebiyle kendisinden pek istifade edilememiştir[421].

Şu eserleri bulunmaktadır: 1. *el-Kalâidü'l-burhâniyye ala'l-Manzûmeti's-Semlâliyye*. 2. *ed-Dürerü'l-vehbiyye fi'l-a'mâli'l-faraziyyeti'l-cedveliyye*. 3. *Şerhu'l-Ukûdü'l-burhâniyye*. 4. *Manzûme fi'l-vefki'l-müselles*[422].

9. Îsâ el-Beyânûnî (ö. 1362/1943)

Îsâ b. Hasan b. Bekrî, 1294/1877 yılında dünyaya geldi. Doğduğu yer olan Halep'in İ'zâz kazasının Beyânûn köyüne nisbetle el-Beyânûnî diye anılmaktadır.

10 yaşında Halep'e giderek Osmâniyye Medresesi hocalarından olan ağabeyi Hamâde el-Beyânûnî'den ders almaya başladı. Ahmed el-Haccâr'dan Kur'ân-ı Kerîm ve tecvid dersleri alarak hıfzını tamamladı. Dönemin ileri gelen hattatlarından Beşîr el-Hayyânî'den yazı dersi alarak hat sanatını öğrendi[423].

13 yaşına geldiğinde Osmâniyye Medresesi'ne girdi. Burada yine ağabeyi Hamâde, Mustafâ el-Hilâlî, Hüseyin el-Kürdî, Muhammed Beşîr el-Gazzî, Ahmed el-Mektebî, Saîd es-Sinkerî (ö. 1312/1894) ve Ahmed el-Bedevî gibi âlimlerden sarf, nahiv, mantık, maânî, beyân, bedî, edebiyat, fıkıh, tefsir, hadis ve tasavvuf dersleri aldı[424]. Ahmed el-Mektebî ve Muhammed Bedruddîn el-Hasenî kendisine hadis ilminde icâzet verdi[425].

1331/1913 yılında Maarra beldesinde açılan müderrislik imtihanını birincilikle kazanınca tedris hayatına orada başladı[426]. 6 yıl bu görevi yaptıktan sonra, Halep'te Osmaniyye Medresesi Camii hatipliği ve Hüsreviyye Medresesi müderrisliğine getirildi.

---

[417] Tabbâh, *a.g.e.*, s. 409-410.
[418] Tabbâh, *a.g.e.,* s. 408.
[419] Serdâr, *a.g.e*., II, 170.
[420] Tabbâh, *a.g.e*., s. 410.
[421] Tabbâh, *a.g.e*., s. 409.
[422] Tabbâh, *a.g.e*., s. 409-410.
[423] Beyânûnî, *a.g.e. (*Ebû Gudde'nin girişi), s. 14.
[424] Ebû Gudde, *a.g.e.,* s. 14-16.
[425] Serdâr, *a.g.e.,* II, 194-195.
[426] Serdâr, *a.g.e.,* II, 191; Beyânûnî, *a.g.e. (*Ebû Gudde'nin girişi), s. 17.

Hüsreviyye'de ahlâk, nahiv ve fıkıh dersleri okuttu. Başka medreselerde ve kendi evindeki derslerinden başka değişik camilerde kadınlara yönelik dersler yaptı. Muhammed Necîb Hayyâta[427], Mustafâ ez-Zerkâ, Abdülfettâh Ebû Gudde, Ebû Bekr el-Habeşî ve Muhammed Yâsîn el-Fâdânî'nin de aralarında bulunduğu birçok ilim adamı kendisinden istifade etti[428].

Tasavvufa karşı özel bir ilgisi olan el-Beyânûnî bu alandaki kitapları çokça okurdu. Bu ilgisinin gittikçe artması üzerine önce aynı zamanda bir Kadirî şeyhi olan hocası Mustafâ el-Hilâlî'ye intisap etti. Sonra Muhammed Hayrullah'dan Rufâî, Muhammed Ebü'l-Hâlid ed-Dimeşkî'den Reşîdî ve Muhammed Ebü'l-Hafs el-Himsî'den de Nakşibendî tarikatlerinden icâzet almıştır[429].

1362/1943 yılında gittiği hac sırasında, menâsikini tamamladıktan sonra, Mekke'de dizanteri hastalığına yakalandı. Medine'ye getirilerek hastaneye yatırılan Beyânûnî 3 Zilhicce 1362/30 Kasım 1943 tarihinde vefat etti[430].

Fıkıh ilminde mahir olan[431] Îsâ el-Beyânûnî, hadis ilmiyle de ilgilenmiştir. Şafiî olan Beyânûnî'nin aynı zamanda şairlik yönü de bulunmaktadır[432].

Daha ziyade tasavvuf ağırlıklı 14 eseri bulunmaktadır: 1. *Kenzü'l-hibât fi's-salâti alâ seyyidi'l-kâinât. 2. Kitâbu'l-münkerât* I-II. 3. *Mevâddü'l-akli's-selîm fî mütâbaati'n-nebiyyi'l-kerîm*. 4. *Tahzîru'l-insân min âfâti'l-kalbi ve'l-lisân*. 5. *Ekvâbu'r-rahîk fî âdâbi't-tarîk.* 6. *el-Ârâb fi'l-âdâb*. 7. *Erbaûne hadîsen fi'l-mahabbeti'n-nebeviyye maa şurûhihâ*. 8. *Ma'rifetü'l-abdi rabbeh bi'z-zikri ve'l-mahabbeh*. 9. *Selâsetü devâvîn fi'l-hutabi'l-cumeiyye*. 10. *Dîvân*. 11. *İ'lâmü'l-insân bi ahkâmi's-sıyâm*. 12. *Mecmûa fi'l-mübeşşirât*. 13. Muhammed Yâsîn el-Fâdânî'ye yazdırdığı kendi biyografisi. 14. On altı adet mevlit[433].

---

[427] Serdâr, *a.g.e.,* II, 276.

[428] Beyânûnî, *a.g.e. (*Ebû Gudde'nin girişi), s. 17-18; Serdâr, *a.g.e.,* II, 193-194; Ayntâbî ve Osmân, *a.g.e.,* III, 193; Zerkâ, *a.g.e. (*nâşirin girişi), s. 24.

[429] Serdâr, *a.g.e.,* II, 192.

[430] Beyânûnî, *a.g.e. (*Ebû Gudde'nin girişi), s. 19-20.

[431] Beyânûnî, *a.g.e. (*Ebû Gudde'nin girişi), s. 17.

[432] Aynı zamanda talebelerine şiir de ezberleten el-Beyânûnî'nin Ebû Gudde'nin kendisinden ezberlediği örnek bir şiir için bkz. Ebû Gudde, *Safahât*, s. 178.

[433] Serdâr, *a.g.e.,* II, 194-195. Abdülfettâh Ebû Gudde, Îsâ el-Beyânûnî'nin kaleme aldığı mevlitlerin sayısının yirmiyi aştığını ifade etmektedir. Beyânûnî, *a.g.e. (*Ebû Gudde'nin girişi), s. 19.

10. İbrahim es-Selkînî (ö. 1367/1948)

İbrahim b. Muhammed b. Saîd Hatîb, yaklaşık 1256/1840 yılında dindar bir ailenin çocuğu olarak dünyaya geldi. Selkîn adındaki yerleşim merkezine nisbetle Selkînî diye anılmaktadır[434].

Döneminin tanınmış ilim adamlarından ders aldı[435]. İsmâîliyye, Kursâniyye, Hüsreviyye gibi birçok medresede uzun yıllar ders verdi. Bir asrı aşan hayatının büyük bölümünü tedris faaliyetiyle geçiren Selkînî, diğer dersler yanında özellikle Arap dili, fıkıh ve hadis dersleri okuttu[436]. Muhammed Necîb Hayyâta,[437] Mustafâ ez-Zerkâ,[438] Abdülfettâh Ebû Gudde[439], oğlu Muhammed es-Selkînî, Muhammed el-Hâmid (ö. 1388/1968) Ömer Miknâs[440] Abdullah Sirâcüddîn[441] başta olmak üzere çok sayıda ilim erbabı kendisinden istifade etti[442].

Daha önce harabe haldeki Hüsreviyye medresesinin yeniden ilim hayatına kazandırılmasında önemli katkıları oldu. Tavâşî camiinde 50 yıldan daha uzun bir süre hatiplik yaptı.[443]

19 Muharrem 1367/2 Aralık 1947 Salı günü vefat etti[444].

Arap dili yanında tefsir, hadis, fıkıh, usûl-i fıkıh ve ahlâk ilmiyle de ilgilenmiştir[445]. Hanefî olan Seklînî, özellikle fıkıh ilminde derin bilgiye sahiptir[446]. Diğer ilimler yanında yaptığı hadis tedrisatıyla, Halep'te hadis ilminin yayılmasına katkıda bulunmuştur.

Bildiğimiz kadarıyla eseri bulunmamaktadır[447].

11. Muhammed Saîd el-İdlibî (ö. 1370/1951)

Muhammed Saîd b. Ahmed el-İdlibî 1287/1870 yılında doğdu. Künyesi Ebû Ahmed'dir[448].

---

[434] Üveysî, *a.g.e.,* s. 767.
[435] Üveysî, *a.g.e.,* s. 767.
[436] Reşîd, *a.g.e.,* s. 150; Zerkâ, *a.g.e. (*nâşirin girişi), s. 24.
[437] Serdâr, *a.g.e.,* II, 276.
[438] Zerkâ, *a.g.e. (*nâşirin girişi), s. 24.
[439] Reşîd, *a.g.e.,* s. 150.
[440] Kâtibî, *a.g.e.,* s. 284.
[441] Itr, *a.g.e*., s. 30.
[442] Üveysî, *a.g.e.,* s. 767.
[443] Üveysî, *a.g.e.,* s. 767.
[444] Üveysî, *a.g.e.,* s. 768.
[445] Üveysî, *a.g.e.,* s. 767.
[446] Reşîd, *a.g.e.,* s. 249.
[447] Üveysî, *a.g.e.,* s. 767.

Öğrenimine Kur'ân dersiyle başlayan el-İdlibî, Mustafâ el-Hilâlî[449], Saîd es-Sinkerî, Muhammed et-Tarîbîşî (ö. 1302/1885), Abdüssemî b. Ahmed el-Kürdî (ö. 1338/1920) ve Kâmil el-Muvakkit gibi dönemin önde gelen ilim adamlarından istifade etti. Daha sonra kendisinden ders almaya başladığı Ahmed el-Mektebî'nin vefatına kadar (1342/1923) yaklaşık çeyrek asır hocasının yanında kalarak, ondan özellikle hadis konusunda istifade etti[450].

Hocası el-Mektebî'nin Dilyevâtîyye Medresesi'ndeki derslerini kendisine bırakması üzerine tedris hayatına başlamış oldu. Muâvvizeyn ve Emevî camilerinde hadis dersleri verdi[451]. Kendisinden başta Abdülfettâh Ebû Gudde ve Muhammed Necîb Hayyâta olmak üzere birçok ilim yolcusu istifade etti[452].

Muhammed Saîd el-İdlibî, 18 Şevval 1370/22 Temmuz 1951 günü vefat etti[453].

Şafiî fıkhı ve usûlünde oldukça geniş bilgiye sahip olan İdlibî, özellikle hadis ilminde mahirdi. Hocası Ahmed el-Mektebî'nin onun hadis bilgisinde önemli payı vardır. Şâfiî olan İdlîbî, *Sahîh-i Buhârî*'ye karşı özel bir ilgisi sebebiyle hadis derslerinde bu eseri okutmuştur. Rufâî tarikatına mensuptur[454].

İdlibî'nin bildiğimiz kadarıyla eseri bulunmamaktadır.

12. Muhammed Zeynelâbidîn el-Antâkî (ö. 1370/1951)

Muhammed Zeynelâbidîn b. Ahmed, 1292/1875 yılında Antakya'da doğdu. Künyesi Ebû Abdurrahmân'dır. Kürt asıllı olup, doğum yerine nisbetle Antâkî, Kuzey Irak'taki Balisân bölgesine nisbetle Bâlisânî diye anılmaktadır[455].

Ufak yaşta anne ve babasını kaybeden Muhammed Zeynelâbidîn, ilköğrenimini Antakya'da aldı. Ardından Halep'e gelip, Ahmediye Medresesi'ne girdi. Medresenin müdürü Hüseyin el-Kürdî'den aklî ilimler, kelâm ve usûl okudu. Daha sonra Ahmed el-Mektebî'nin derslerine uzun süre devam etti ve ondan fıkıh ve usûl-i fıkıh öğrendi. Hasan

---

[448] Serdâr, *a.g.e.,* II, 238.
[449] Tabbâh, *İ'lâmü'n-nübelâ.,* VII, 549.
[450] Serdâr, *a.g.e.,* II, 238.
[451] Serdâr, *a.g.e.,* II, 238.
[452] Reşîd, *a.g.e.,* s. 150; Serdâr, *a.g.e.,* II, 276.
[453] Serdâr *a.g.e.,* II, 240.
[454] Serdâr, *a.g.e.,* II, 240.
[455] Serdâr, *a.g.e.,* II, 241.

el-Kürdî ve Ahmed el-Mektebî'den başka İsâ el-Beyânûnî ile Muhammed Es'ad el-Abacî gibi hocalardan icâzet aldı[456].

Medreseden mezun olduktan sonra memleketi Antakya'ya dönüp ders vermeye başladı. Bir süre sonra Mısır'a gitmeye karar verip el-Ezher'e kaydoldu. Burada aralarında Muhammed Abduh'un (ö. 1323/1905) da bulunduğu birçok ilim adamından istifade etti. Mısır'da uzun süre ilim tahsil ettikten sonra yine memleketi Antakya'ya döndü[457].

Fransızların Antakya'yı işgal etmeleri üzerine İskenderun'a gitti. Bölge âlimleri kendisini İskenderun müftüsü seçtiler. Fransızların kendisine İskenderun Kadılığı tekliflerini reddetti. Bunun üzerine bugün Tunceli Mazgirt'e bağlı olan Bilan köyüne sürgüne gönderilip, uzun süre ev hapsinde tutuldu. Emir Faysal'ın arabuluculuğu ile cezası kaldırılarak Dımaşk'a getirildi. Burada Muhammed Bedruddîn el-Hasenî ile Emir Faysal'dan yakın ilgi gördü. Muhammed Kürd Ali tarafından kendisine teklif edilen el-Mecmau'l-İlmiyyü'l-Arabî üyeliğini, memleketine dönmek istediğinden, ancak oradan yazışmak şartıyla kabul etti[458]. Ardından Antakya'ya dönen Muhammed Zeynelâbidîn, hadis dersleri vermeye başladı.

1357/1938 yılında tekrar Halep'e geçen el-Antâkî'ye şehrin âlimleri ve ileri gelenleri büyük ilgi gösterdi. Hüsreviyye ve Ahmediye medreselerinde dersler vermeye başladı.

Muhammed Zeynelâbidîn, 1370/1951 yılında Halep'te vefat etti.

Muhammed Zeynelâbidîn, Arap dili, fıkıh, İslâm felsefesi yanında hadis ilmiyle de ilgilenmiştir[459]. Hadis tedrisatında bulunduğu bilinen el-Antâkî, Şafiî mezhebine mensuptur[460].

Aslen Halepli olmadığı halde, Halep'in ilmî hayatına etkisi ve Halep'te vefat etmiş olması sebebiyle çalışmamızda yer verdiğimiz el-Antâkî'nin, herhangi bir eseri bilinmemektedir[461].

---

[456] Serdâr, *a.g.e.,* II, 241-242.
[457] Serdâr, *a.g.e.,* II, 242.
[458] Serdâr, *a.g.e.,* II, 242-243.
[459] Serdâr, *a.g.e.,* II, 241.
[460] Reşîd, *a.g.e.,* s. 250.
[461] Serdâr, *a.g.e.,* II, 241-248.

13. Mahmûd el-Ulebî (ö. 1372/1953)

Mahmûd b. Bekrî b. Ahmed el-Ulebî, yaklaşık 1296/1879 yılında doğdu. Babası Emevî Camiî müderrislerinden olup Şafiî müftülüğü yapmış bir âlimdir. Henüz küçük yaşta iken annesini kaybederek öksüz kaldı[462].

Hıfzını babasının yanında tamamladı ve ilköğrenimini de ondan aldı. Daha sonra Mustafâ ez-Zerkâ'dan Hanefî fıkhı ve usûlü, Muhammed Beşîr el-Gazzî'den Arap dili ve edebiyatı ile tefsir, Muhammed el-Hanefî'den akâid, Abdullah el-Mu'tî'den (ö. 1353/1934) ferâiz dersleri aldı[463].

Görev hayatına müftülükle başlayan el-Ulebî ardından kadılık yaptı. Suriye'deki Fransız işgal yönetiminin görevine son vermesi üzerine Osmâniyye Medresesi'nde hocalığa başladı. Gerek burada ve gerekse başka medreselerde hadis, fıkıh ve tefsir dersleri verdi[464].

Aralarında Ahmed el-Kürdî, Abdüssettâr et-Tirmânînî, Sabri el-Eşter (ö. 1339/1921) ve Muhammed Necîb Hayyâta'nın da bulunduğu birçok zevat kendisinden ders aldı[465].

Mahmûd el-Ulebî, 14 Ramazan 1372/ 27 Mayıs 1953 günü vefat etti[466].

Hadis ilmi yanında fıkıh, tefsir ve tasavvufla da ilgilenen Ulebî'nin herhangi bir eseri bilinmemektedir[467].

14. Ahmed eş-Şemmâ' (1373/1953)

Ahmed b. Muhammed, 1287/1870 yılının Safer/Mayıs ayında dünyaya geldi. Künyesi Ebû Muhammed olup Şemmâ' diye anılmaktadır[468].

İlköğrenimini aldıktan sonra Kur'ân-ı Kerîm'i ezberledi. Ardından Ahmed el-Mektebî ve başka hocalardan nahiv, mantık ve belâgat dersleri aldı. Sonra Bekrî ez-Züberî'nin derslerine devam etti[469].

Tahsilini hocası Züberî'nin yanında tamamlayan eş-Şemmâ' Deyr/Dîr Camii'nde tefsir ve hadis, Hüsreviyye Medrese'sinde de tefsir müderrisliğine getirildi. Değişik

[462] Üveysî, *a.g.e.,* s. 776.
[463] Üveysî, *a.g.e.,* s. 776.
[464] Üveysî, *a.g.e.,* s. 776-377.
[465] Üveysî, *a.g.e.,* s. 777.
[466] Üveysî, *a.g.e.,* s. 778.
[467] Üveysî, *a.g.e.,* s. 776-778.
[468] Serdâr, *a.g.e.,* II, 249.
[469] Serdâr, *a.g.e.,* II, 249.

camilerde imamlık, el-Câmiu'l-kebîr'de de hatiplik yaptı[470]. Aralarında Muhammed el-Hakîm[471], Ömer Miknâs[472], Muhammed Belankû[473] ve Muhammed Bilâl'in (ö. 1421/2000)[474] de bulunduğu çok sayıda ilim adamı kendisinden istifade etti.

Ahmed eş-Şemmâ', 11 Rabiulevvel 1373/17 Kasım 1953 tarihinde vefat etti[475].

Hanefî olan Şemmâ', tefsir ve fıkıh yanında hadis ilmiyle de ilgilenmiştir. *Sahîh-i Buhârî* okuttuğu ve hadis icâzeti verdiği bilinmekte olup, Rufâî tarikatına mensuptur[476].

el-Hutabü'l-câmiiyye adında bir eseri bulunmaktadır[477].

15. Muhammed Necîb Hayyâta (ö. 1387/1967)

Muhammed Necîb b. Muhammed b. Muhammed Hayyâta 1321/1903 yılının Ramazanında dünyaya geldi. Künyesi Ebû Muhammed'dir. Hayyâta lakabıyla anılmaktadır.

İlköğrenimini mahalle mektebinde gördükten sonra hıfzını tamamladı. Bir müddet marangoz atölyesinde ve kokucu dükkânında çalıştı[478]. Daha sonra ilme merak saran Muhammed Necîb fırsat buldukça çevresindeki ilim halkalarına katıldı. İbrâhîm es-Selkînî, Ahmed el-Mektebî, Muhammed ez-Zerkâ, Muhammed Beşîr el-Gazzî, Muhammed Necîb Sirâcüddîn, Muhammed el-Hanîfî (ö. 1342/1928), Muhammed Saîd el-İdlibî, Muhammed en-Nâşid, Ahmed eş-Şemmâ', Muhammed el-Kürdî, Muhammed el-Abacî gibi Halep'in ileri gelen âlimlerinden ders aldı. Ayrıca Abdullah el-Mu'tî'den ferâiz dersi alarak bu alanda uzmanlaştı. Ardından Hüsreviyye medresesine başladı ve 1347/1928 yılında buradan mezun oldu[479]. Muhammed Zeynelabidîn el-Balsânî ve Seyyid Alevî el-Mâlikî, Muhammed Râgıb et-Tabbâh ve Îsâ el-Beyânûnî'den icâzet aldı[480]. Kıraat ilmine de merak salan Hayyâta Ahmed el-Mısrî'den icâzet aldı[481].

---

[470] Serdâr, *a.g.e.,* II, 249.
[471] Kâtibî, *a.g.e*., s 279.
[472] Kâtibî, *a.g.e*., s 284.
[473] Kâtibî, *a.g.e*., s 287.
[474] Kâtibî, *a.g.e*., s 292.
[475] Serdâr, *a.g.e*., II, 252.
[476] Serdâr, *a.g.e*., II, 249.
[477] Serdâr, *a.g.e*., II, 252.
[478]Serdâr, *a.g.e.,* II, 275.
[479]Serdâr, *a.g.e.,* II, 275-276, 278.
[480] Serdâr, *a.g.e.,* II, 276-278.
[481] Serdâr, *a.g.e.,* II, 277.

Ardından tedris hayatına başlayan Hayyâta gerek resmi ve gerekse özel dersler verdi. es-Sâneviyyetü'ş-Şer'iyye ve Ma'hedü'l-Ulûmi'ş-Şer'iyye'de Kur'ân-ı Kerîm, tecvid ve ferâiz dersleri verdi. Ayrıca Medresetü'l-Huffâz'da fıkıh, tecvid, Kur'ân-ı Kerim, hadis ve başka dersler okuttu[482].

Muhammed Necîb Hayyâta, 05 Cemaziyülâhir 1387/9 Eylül 1967 günü vefat etti[483].

Tedris çalışmaları yanında tasavvufla da ilgilenen Muhammed Necîb, birkaç tarikatten icâzeti bulunmaktadır[484].

Hanefî olan Hayyâta, feraiz ve kıraât ilimlerinde mahir olması yanında hadis ve fıkıh ilmiyle de ilgilenmiştir[485].

Aynı zamanda tasavvuf ehli bir kimse olan Muhammed Necîb el-Hayyâta'nın birçok eseri bulunmaktadır[486]: 1. *Keşfü'l-hicâb şerhu Hidâyeti'l-mürtâb*. 2. *ed-Dürerü'l-hisân fî tecvîdi'l-Kur'ân*. 3. *Hulâsatü'l-cuhûd fî tahrîri'l-merdûd*. 4. *Kifâyetü'l-mürîd min ahkâmi't-Tecvîd*. 5. *er-Riyâzu'z-zehiyye şerhu's-Sirâciyye*. 6. *er-Ravzatü'l-behiyye şerhu'r-Rahbiyye*. 7. *Tenbîhu zevi'l-erhâm limâ fî yevmi'l-cum'ati mine'l-fezâili ve'l-ahkâm.* 8. *Sefînetü'n-necât fî mühimmâti süneni's-salât*. 9. *Akrabu'l-vusûl ilâ hedyi'r-Resûl*. 10. *Murşidü'l-İslâm ilâ hacci beytillâhi'l-harâm*. 11. *el-Mevâizu'l-Halebiyye fi'l-hutabi'l-minberiyye.* 12. *Mecmau'l-urab fî fükâhâti'l-Arab*. 13. *Tilbetü'l-erîb liğâyeti'l-edîb*. 14. *Günyetü'l-kurrâ fi'l-kıraâti'l-aşr min tarîki'ş-Şâtıbiyye ve'd-Dürre*. 15. *et-Tebyînu ve'l-beyân alâ Bedâi'i'l-burhân*. 16. *Hidâyetü'l-kurrâ ila't-Tayyibeti'l-garrâ.* 17. *el-Minhatü'l-ilâhiyye fi'l-fevâidi'ş-şer'iyye*. 18. *et-Tezkiratü'l-aliyye fi'l-mevâdi'i'l-muhtelifeti'l-behiyye*[487].

16. Muhammed Cemîl el-Akkâd (ö. 1387/1966)

Muhammed Cemîl b. Muhammed Yâsîn el-Akkâd, 1311/1896 yılında doğdu[488].

İlköğrenimini babasının yanında tamamladı[489]. 7 yaşında hıfzını tamamlayıp Halep'in değişik camilerindeki ders halkalarına katıldı[490]. Buralarda nahiv, sarf, belâgat

[482] Serdâr, *a.g.e.,* II, 276.
[483] Serdâr, *a.g.e.,* II, 280.
[484] Serdâr, *a.g.e.,* II, 278-279.
[485] Serdâr, *a.g.e.,* II, 275-278; Reşîd, *a.g.e.,* s. 250.
[486] Ahmed Muhammed Serdâr, bu eserlerden ilk onunun yayınlanmış olduğunu ifade etmektedir. a.g.e., II, 279.
[487] Serdâr, *a.g.e.,* II, 279-280.
[488] Aile defteri ve hizmet sicilinde doğum tarihi 1311/1893 olarak belirtilmiştir. Bkz. Kâtibî, *Dîvân*, s. 19.
[489] Serdâr, *a.g.e.,* II, 295.

gibi dersler gördü. Arap dili ve edebiyatına karşı özel bir ilgi duyan el-Akkâd, aruz ilmini iyice öğrendi ve eski Arap şiirleriyle yakından ilgilenerek birçok şairin divanını ezberledi. Henüz 15 yaşına gelmeden şiir yazmaya başladı. Bir süre daha ilim tahsiline devam eden Cemil el-Akkâd, genç yaşta Fârûkiyye medresesi muallimliğine getirildi[491].

1335/1916 yılında Mısır'a gidip Ezher'e kaydoldu. Aralarında Muhammed Bahît el-Mutîî (ö. 1354/1935), Yûsuf ed-Dicvî[492] (ö. 1365/1945), İsâ Mennûn (ö. 1376/1956), Muhammed Hıdr Hüseyn'in (ö. 1377/1957) de bulunduğu birçok ilim adamından istifade etti. Burada kaldığı 14 yıl içerisinde el-Ezher'den değişik diplomalarla birlikte, aralarında hadisin de bulunduğu birçok ilimde icâzet aldı[493].

Mısır'da tebliğ ve irşat faaliyetleri yanında edebiyat çevrelerinde de dikkatleri üzerine çekmişti. Özellikle yaz aylarında kırsal bölgelere gidip toplantı ve konferanslar düzenleyen el-Akkâd bu çalışmaları esnasında aralarında din adamlarının da bulunduğu 27 Hıristiyanın ve bazı oryantalistlerin İslâm'ı seçmesine sebep oldu[494]. Dönemin meşhur edebiyatçılarından Tâhâ Hüseyin'i tenkit eden yazılar yayınlamış, ona karşı Kahire'de oluşan tepkinin başını çekenlerden olmuştu[495].

1354/1935'te Halep'e dönen[496] el-Akkâd, 1355/1936 senesinde öğretmen okullarında Dinî İlimler ve Arap Dili Edebiyatı müderrisliğine getirildi. 1368/1949 yılında Emevî Camii hatipliğine tayin edildi. 1373/1954 yılında Ebü'd-Dereceyn Camii'nde ders okutmakla görevlendirildi. Son olarak 1384/1964 yılında İl Müderrisliği'ne getirildi.

Muhammed Cemîl el-Akkâd vefat ettiği 21 Zilhicce 1387/20 Mart 1968 tarihine kadar İl Müderrisliği görevini sürdürdü[497]. Tedris hayatı süresince aralarında Ebû Gudde'nin de bulunduğu birçok öğrenci kendisinden istifade etti[498].

Yazdığı şiirlerle Halep'in kültür hayatında önemli bir isim olan[499] Cemîl el-Akkâd, hayatının büyük bölümünü din hizmeti ve irşad faaliyetiyle geçirmiştir[500]. Arap dili ve edebiyatında ayrı bir yeri olan el-Akkâd, genel olarak dinî ilimlerle birlikte hadis ilmiyle

---

[490] Ayntâbî ve Osmân, *a.g.e.,* I, 204.
[491] Kâtibî, *a.g.e.,* s. 19.
[492] Bu kelimenin Dücvî şeklinde de okunabileceğine dair bkz. Reşîd, a.g.e., s. 259 dn.
[493] Bkz. Kâtibî, *a.g.e*., s. 20; Serdâr, a.g.e., II, 296, 301-306,
[494] Bkz. Kâtibî, *a.g.e.,* s. 21.
[495] Kâtibî, *a.g.e.,* s. 20-21.
[496] Ayntâbî ve Osmân, *a.g.e.,* I, 205.
[497] Kâtibî, *a.g.e.,* s. 24-25.
[498] *İsneyniyye,* XI, 654.
[499] Kâtibî, *a.g.e.,* s. 24-25; Ayntâbî ve Osmân, *a.g.e.,* I, 205.
[500] Kâtibî, *a.g.e.,* s. 22.

de ilgilenmiştir[501]. Hanefî olan Akkâd, gerek hadis dersleri vermek ve hadis ezberletmek, gerekse de öğrencileri hadis ilmine teşvik etmek suretiyle Halep'in hadis kültürüne katkıda bulunmuştur[502].

Cemîl el-Akkâd'ın değişik gazete ve dergilerde yayınlanmış çok sayıda makale ve araştırma yazıları bulunmaktadır[503]. Adnan Kâtibî kendisinin şiirlerini derleyerek *Dîvânü'l-Allâme eş-Seyh Muhammed Cemîl el-Akkâd maa dirâse an hayâtihi ve şi'rih* adıyla yayınlamıştır[504].

17. Muhammed Es'ad el-Abacî (ö. 1393/1973)

Muhammed Es'ad b. Ahmed b. Es'ad, 1305/1887 yılında doğdu. Künyesi Ebû Âdil'dir[505].

İlköğrenimini mahalle mektebinde tamamladı. Sonra sırasıyla Dilyevâtiyye, Şa'bâniyye, Osmâniyye medreselerinde tahsiline devam etti. Buralarda Ahmed el-Mektebî'den fıkıh, hadis, tefsir; Muhammed el-Killâvî'den Şafiî fıkhı ve usûlü; Muhammed el-Hanîfî ile Beşîr el-Gazzî'den fıkıh ve Arap dili dersleri aldı. el-Câmiu'l-kebîr'de Muhammed el-Âlim'in ders halkasına katıldı. Ahmed el-Mektebî ile Bedruddîn el-Hasenî, kendisine icâzet verdiler[506].

Tahsilini tamamlayan el-Abacî, 1340 senesinde İsmâiliyye Medresesi müdürlüğüne getirildi. İki yıl sonra Hüsreviyye medresesi yöneticiliğine tayin edildi. 1344 senesinde ise bu görevden istifa etti ve aynı medresenin önce nahiv ve belâgat sonra Şafii fıkhı müderrisliğine getirildi. 1368 yılında Ma'hedü'l-Ulûmi'ş-Şer'iyye Şafii fıkhı ve usûlü müderrisliğine atandı[507]. Tedris hayatı boyunca aralarında Abdülfettâh Ebû Gudde,[508] Abdullah b. Tâhir Hayrullah,[509] Muhammed el-Hakîm,[510] Ömer Miknâs[511] ve Ahmed Muhammed Serdâr'ın da bulunduğu birçok ilim yolcusu kendisinden istifade etti[512].

---

[501] Serdâr, *a.g.e.,* II, 295, 301-306.
[502] Ebû Gudde, *a.g.e.,* XI, 654; .Serdâr, *a.g.e.,* II, 298; Ayntâbî ve Osmân, *a.g.e.,* I, 205; Reşîd, *a.g.e.,* s. 250.
[503] Yazılarının neşredildiği gazete ve dergilerle ilgili olarak daha geniş bilgi için bkz., Kâtibî, *a.g.e.,* s. 21 dn.
[504] Halep, 1424/2003.
[505] Serdâr *a.g.e.,* II, 307.
[506] Kâtibî, *a.g.e.,* s. 271-272.
[507] Serdâr, *a.g.e.,* II, 307.
[508] Reşîd, *a.g.e.,* s. 153.
[509] Serdâr, *a.g.e.,* II, 314.
[510] Kâtibî, *a.g.e.,* s. 279.
[511] Kâtibî, *a.g.e.,* s. 284.
[512] Serdâr, *a.g.e.,* II, 313.

Tedris görevi yanında Halep Evkâf Meclisi üyeliği ve Bakırcı Camii imamlığını da yürüttü. 1370 yılında getirildiği Halep Şafii Müftülüğü görevine ömrünün sonuna kadar devam etti.

Muhammed Es'ad el-Abâcî, 1393/1973 tarihinde vefat etti[513].

Şafii fıkhı ve usûlü yanında hadis ve nahiv ilimlerinde mahir olan Muhammed Es'ad el-Abacî, bu ilimlerde Halep'in önde gelen isimlerindendir[514].

5 eseri bulunmaktadır: 1. *Süllemü'l-vusûl ilâ ilmi'l-usûl.* Halep medreselerinde ders kitabı olarak okutulmuştur. 2. *Hâşiye alâ kitâbi Gayeti'l-vusûl şerhi kitâbi Lübbi'l-usûl*. 3. *İthâfü'l-mürîd fî ilmi't-tecvîd.* 4. *Risâle fî beyâni'l-mekâdîri'ş-şer'iyye ala'l-mezhebi'ş-Şâfiî ve'l-Hanefî*[515]. 5. *Fetâvâ*[516].

18. Abdullah b. Tâhir Hayrullah (ö. 1399/1979)

Abdullah b. Tâhir Hayrullah, 1315/1897 senesinde doğdu. Künyesi Ebû Muhammed'dir[517].

Hafızlığını tamamladıktan sonra bazı özel hocalardan dersler aldı. Ardından Hüsreviyye Medresesi'ne kaydoldu. Burada Muhammed Es'ad el-Abacî, İbrahim es-Selkînî, Ahmed ez-Zerkâ, Ahmed eş-Şemmâ', Kâmil el-Gazzî, İsâ el-Beyânûnî ve Muhammed Râgıb et-Tabbâh'ın da aralarında bulunduğu birçok ilim adamından istifade etti. Tabbâh'tan hadis icazeti aldı[518].

Hüsreviyye'den 1348/ 1930 yılında mezun olan Abdullah b. Tâhir, Halep'in değişik camilerinde imamlık yaptı. 1357/1938 yılından itibaren değişik kazalarda müftülük yaptı. Daha sonra Hüsreviyye medresesi ve Ma'hedü'l-Ulûmi'ş-Şer'iyye müderrisliğine getirilen Abdullah hadis vb. dersler okuttu. 1370/1951 yılında vekaleten Halep müftülüğüne atandı[519].

Abdullah b. Tâhir Hayrullah, 1399/1979 yılında vefat eti[520].

Hanefî olan Hayrullah fıkıh, usûl-i fıkıh, tefsir ve hadis ilimleriyle ilgilenmiştir[521].

---

[513] Kâtibî, *a.g.e.,* s. 272.
[514] Kâtibî, *a.g.e.,* s. 271; Serdâr *a.g.e.,* II, 307.
[515] Serdâr, *a.g.e.,* II, 308.
[516] Kâtibî, *a.g.e.,* s. 48.
[517] Serdâr, *a.g.e.,* II, 314.
[518] Serdâr, *a.g.e.,* II, 314.
[519] Serdâr, *a.g.e.,* II, 319-320, 321.
[520] Serdâr, *a.g.e.,* II, 319-320.

Herhangi bir eseri bilinmemektedir[522].

19. Muhammed el-Hakîm (ö. 1400/1980)

Muhammed b. Abdülkâdir b. Muhammed el-Hakîm, 1323/1905 yılında ilim geleneği olan dindar bir ailenin çocuğu olarak dünyaya geldi.[523] Künyesi Ebü's-Suûd'dur. Halep'in modern tıbbı bilen ilk hekimi olan dedesi Muhammed'e nisbetle el-Hakîm olarak anılmaktadır[524].

İlk eğitimini mahalle mektebinde alan Muhammed el-Hakîm, daha sonra değişik mescitlerdeki derslere devam etti. Ardından Hüsreviyye Medresesi'ne kaydoldu. Beşinci sınıfa geldiğinde eğitimine Ezher'de devam etmek üzere okuldan ayrılarak Mısır'a gitti. Ancak orada bir yıl kaldıktan sonra Halep'e geri döndü ve Hüsreviyye'ye devam ederek 1345/1927 yılında buradan mezun oldu.

Burada Muhammed Es'ad el-Abacî, Ahmed eş-Şemmâ', Ahmed ez-Zerkâ, Ahmed el-Kürdî, İsâ el-Beyânûnî, Muhammed el-Hanîfî, Ahmed el-Mektebî ve Muhammed en-Nâşid gibi dönemin önde gelen ilim adamlarından istifade etti. Özel ilgi duyduğu hadis ilmini ise Muhammed Kâmil el-Hebrâvî ve Muhammed Râgıb et-Tabbâh'tan okudu ve onlardan icâzet aldı[525]. Ardından Dımaşk Üniversitesi Hukuk fakültesine girdi ve 1360/1941 yılında buradan mezun oldu[526].

Tahsilini tamamladıktan sonra değişik yerlerde kadılık yaptı. Sonra el-el-Külliyyetü'ş-Şer'iyye müdürlüğüne getirildi. Ardından değişik ilmî ve idarî görevlerde bulunan el-Hakîm, 1386/1967 yılından itibaren Halep müftülüğüne getirildi. Suriye Parlamentosu'nda Halep milletvekilliği de yaptı.

Bu görevlerinden başka tedris faaliyetiyle de meşgul olan Muhammed el-Hakîm Hüsreviyye, Fârûkiyye gibi birçok medresede hocalık yaptı[527]. Aralarında Ebû Gudde'nin[528] de bulunduğu çok sayıda ilim adamı kendisinden istifade etti.

---

[521] Serdâr, *a.g.e.,* II, 314-319.
[522] Serdâr, *a.g.e.,* II, 314-319.
[523] Kâtibî, *a.g.e.,* s. 278.
[524] Serdâr, *a.g.e.,* II, 322.
[525] Kâtibî, *a.g.e.,* s. 278-279.
[526] Serdâr, *a.g.e.,* II, 323; Kâtibî, *a.g.e.,* s. 279.
[527] Kâtibî, *a.g.e.,* s. 280.
[528] Hâşimî, *a.g.e.*, s. 18.

Yaşı ilerleyince ifta, Emevî Camii hatipliği ve Osmaniyye Medresesi'nde verdiği dersler dışındaki görevlerinden elini çekti. Vefat ettiği 21 zilhicce 1400/30 Ekim 1980 tarihine kadar bu faaliyetlerine devam etti[529].

Hanefî olan Hakîm, derin bir fıkıh bilgisi yanında hadis ilmiyle de ilgilenmiştir[530]. Üstün bir hitabet yeteneğine sahip olan el-Hakîm[531], iyi derecede Fransızca bilmekte olup kimi yabancı okullarda bu dilde dersler vermiştir[532].

Muhammed el-Hakîm'in eseri bulunmamaktadır[533].

20. Ömer Hayyâta (ö. 1409/1988)

Ömer b. Muhammed b. Muhammed, 13 Zilhicce 1329/4 Aralık 1911 tarihinde doğdu. Soyu Peygamber'e (s.a.) dayanmakta olup, Hayyâta lakabıyla anılmaktadır[534].

Kur'ân-ı Kerîm'i okumayı öğrendikten sonra Kursâniye ve İsmâiliye medreselerinde Arap dili ve dinî bilgiler dersi aldı. Ardından Husreviyye Medresesi'ne girdi. Muhammed Es'ad el-Abâcî, Muhammed en-Nâşid, İbrâhîm es-Selkînî, Ahmed ez-Zerkâ, Îsâ el-Beyânûnî, Ahmed eş-Şemmâ' ve Muhammed Râgıb et-Tabbâh gibi birçok âlimden istifade etti. Hocası Tabbâh'tan icâzet aldı[535].

Husreviye'den mezun olduktan sonra fark derslerini vererek lise diploması aldı. Ardından Dımaşk'a giderek Tıp Fakültesine kaydoldu. Dımaşk'ta kaldığı süre içerisinde Muhammed Bedruddîn el-Hasenî'nin hadis ve diğer derslerine katıldı. Yine Ali ed-Dakr (ö. 1362/1943), Ebu'l-hayr el-Meydânî (ö. 1380/1960), Saîd el-Burhânî (ö. 1386/1966), Abdülvehhâb Dibsuzeyt ed-Dımaşkî (ö. 1389/1969) gibi âlimlerden istifade etti[536].

1361/1942 yılında Tıp Fakültesi'nden mezun olup Halep'e döndü. Burada kendisine özel muayenehane açan Hayyâta, aynı zamanda hadis dersleri veriyordu[537].

17 Rabiulevvel 1409/27 Ekim 1988 tarihinde Avârız Camii'nde ikindi namazı sonrası hadis dersi verirken vefat etti[538].

---

[529] Kâtibî, *a.g.e.,* s. 281.
[530] Kâtibî, *a.g.e.,* s. 278;
[531] Serdâr, *a.g.e.,* II, 322.
[532] Yusuf, *Tetimmetü'l-A'lâm*, II, 108.
[533] Serdâr, *a.g.e.,* II, 339.
[534] Serdâr, *a.g.e.,* II, 341.
[535] Serdâr, *a.g.e.,* II, 344.
[536] Serdâr, *a.g.e.,* II, 344-445.
[537] Serdâr, *a.g.e.,* II, 345.
[538] Serdâr, *a.g.e.,* II, 345.

Hanefî olan Ömer Hayyâta, fıkıh yanında hadis ilmiyle de ilgilenmiştir. Özellikle mustalahu'l-hadîs alanında birikimi olan Hayyâta, uzun yıllar hadis dersleri vermek suretiyle Halep'in hadis kültürüne katkıda bulunmuştur[539].

Eseri bulunmamaktadır[540].

21. Tâhir Hayrullah el-Hüseynî (ö. 1409/1989)

Tâhir b. Beşîr Hayrullah el-Hüseynî, 1340/1922 senesinde dünyaya geldi.

Hıfzını tamamladıktan sonra girdiği el-Külliyetü'ş-Şer'iyye'nin hazırlık bölümünü 1945 yılında bitirdi. Ardından Mısır'a gitti ve 1372/1953'de Ezher Üniversitesi Usûlüddin Fakültesi'nden mezun oldu[541].

Mısır'dan döndükten sonra tedris faaliyetine koyuldu. Değişik dini liselerde dersler verdi. Aynı zamanda imamlık ve Bankusa, Ömer b. Abdülaziz ve Ravda camilerinde hatiplik yaptı. es-Sâneviyyetü'ş-Şer'iyye'de önce idarecilik sonra da tefsir ve hadis dersleri müderrisliği yaptı. Ayrıca değişik mescitlerde dersler okuttu.[542]

1979 yılında Medine'ye gidip mücâvir olarak orada kalan Tâhir Hayrullah, 1400/1980-1407/1987 yılları arasında İslâm Üniversitesi Dava ve Usûlüddîn Fakültesi'nde hadis dersleri verdi.

Tâhir Hayrullah 27 Cemaziyülevvel 1409/04 Ocak 1989 günü Medine'de vefat etti[543].

Tâhir Hayrullâh, tefsir yanında özellikle hadis ilmiyle ilgilenmiştir. Gerek Halep ve gerekse Medine'de dini okullar, camiler ve üniversite gibi değişik mahfillerde uzun süre hadis dersleri okutarak bu ilme hizmet etmiştir[544].

Eseri bilinmemektedir[545].

22. Ahmed Serdâr (ö. 1420/1998)

Safiyyüddîn Ahmed b. Muhammed b. Bekrî Serdâr, 1346/1927 yılında doğdu. Künyesi Ebû Muhammed'dir.

---

[539] Serdâr, *a.g.e.,* II, 341, 345.
[540] Serdâr, *a.g.e.,* II, 339.
[541] Üveysî, *a.g.e.,* s. 833-834.
[542] Üveysî, *a.g.e.,* s. 834.
[543] Üveysî, *a.g.e.,* s. 834-836.
[544] Üveysî, *a.g.e.,* s. 833-836.
[545] Üveysî, *a.g.e.,* s. 833-837.

7 yaşında hıfzını tamamladı. Medresede okutulan bazı klasik metinleri ezberledi. Şa'bâniyye ve Kursâniyye medreselerindeki bazı hocaların derslerine katıldı. Sonra Şa'bâniyye medresesine girdi. Ardından Dımaşk'a giderek Dâru'l-hadis'e kaydoldu. Burada nahiv, sarf, belâgat, mantık, akâid, hadis ve mustalahu'l-hadis dersleri aldı. 1365/1946 yılında Dâru'l-hadis'ten mezun oldu[546].

Mezuniyet sonrası Halep'e dönen Serdâr, Halep'in değişik köylerinde yaklaşık 4 yıl muallimlik yaptı. Bu esnada çok sayıda öğrenci ve hafız yetiştirdi. Ma'hedü'l-ulûmi'ş-şer'iyye'de bir müddet daha eğitim gördü. Abdullah Sirâcüddîn ve Muhammed Zeynelâbidîn el-Cezbe gibi önemli ilim adamlarından istifade etti. Daha sonra Ürdün'e giderek Dâru Amman Enstitüsü'ne kaydını yaptırdı. Açık öğretim yapan bu enstitünün imtihanlarını vererek buradan mezun oldu[547].

İcâzetlere karşı özel bir ilgi duyan Ahmed Serdâr, Hindistan, Pakistan, Suudi Arabistan, Mısır, Fas, Yemen gibi değişik ülkelerden birçok ilim adamından icâzet aldı[548].

Müderrislik yanında değişik camilerde hatiplik de yapan Ahmed Serdâr, Halep'teki el-Mektebâtü'l-Vakfiyye müdürlüğünü de yaptı[549].

29 Ramazan 1420/5 Ocak 2000 tarihinde vefat etti[550].

Tarih[551] yanında özellikle isnad ve icâzetlere olan ilgisi ile dikkat çeken Ahmed Serdâr, "Halep bölgesinin müsnidi" diye anılmış ve kendisinin bu ilgisi, birçok ilim adamı tarafından övülmüştür [552].

Çoğu isnad ve icâzetlerle ilgili olan 7 eseri bulunmaktadır: 1. *Muhammedün Rasûlullâh: insânü'l-hak ve'l-kâidü'l-a'lâ sallallâhu aleyhi ve sellem*. I-III. 2. *ed-Dürer ve'l-cevâhirü'l-gavâlî min ulûmi'l-esânîdi'l-avâlî*[553]. 3. *İ'lâmü'l-talebeti'n-nâcihîn fî mâ alâ min esânîdi'ş-şehy Abdullah Sirâcüddîn*[554]. 4. *Erbaûne hadîsen nebeviyyen bi esânîdi'ş-şeyh Abdullah Sirâcüddîn min erbaîne kitâben*. 5. *Bulûgü emâniyyi'l-ebrâr fi't-ta'rîfi bi şuyûhi ve esânîdi müsnidi'd-diyâri'l-Halebiyye eş-şeyh Ahmed b. Muhammed*

[546] Üveysî, *a.g.e.,* s. 848-849.
[547] Üveysî, *a.g.e.,* s. 850-851.
[548] Üveysî, *a.g.e.,* s. 851-852.
[549] Üveysî, *a.g.e.,* s. 851.
[550] Üveysî, *a.g.e.,* s. 857.
[551] Itr, *a.g.e*., s. 192 dn.
[552] Bkz. Üveysî, *a.g.e.,* s. 852-853.
[553] Halep, 1413/1992.
[554] Halep, 1414/1994,

Serdâr el-Halebî eş-Şâfiî[555]. I-II. 6. *İânetü'l-müciddîn fî terâcimi a'lâmi'l-muhaddisîn mine'ş-şuyûhi'l-Halebiyyîn.* I-II. 7. *Bugyetü'l-mürîd fî ulûmi'l-esânîd*[556].

Ahmed Serdâr'ın sebetini konu edinen 3 ayrı eser kaleme alınmıştır. Bunlardan biri bizzat kendisine ait olan ve yukarıda adı geçen *Bulûgü emâniyyi'l-ebrâr* isimli çalışma, diğeri Hâlid Abdülkerîm b. Ali et-Türkistânî el-Mekkî'nin *İ'lâmü'r-ruvâti'l-muhaddisîne'l-ahyâr bi ba'zi mâ alâ min esânîdi'ş-şeyh Ahmed b. Muhammed Serdâr el-Halebî eş-Şâfiî*[557], üçüncüsü ise Hüsâmuddîn b. Selîm el-Keylânî'nin *el-Emâli fi a'la'l-esânîdi'l-avâlî*[558] isimli çalışmasıdır.

C. Değerlendirme

Bu tezde tanıtmaya çalıştığımız Abdülfettâh Ebû Gudde dışındaki 6 muhaddis yanında hadisle ilgilenen 22 ilim adamıyla ilgili olarak şu değerlendirmeleri yapmak mümkündür:

Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki, sözü geçen ilim adamlarının hemen hepsi, İslâmî ilimlerin her alanında, belli ölçüde eğitim almış kimselerdir. Bundan dolayıdır ki, katı branşlaşma görülmediği gibi, birden fazla ilim dalında uzmanlaşan çok sayıda âlim bulunmaktadır. Bunlardan bazıları hadisçi kişilikleriyle öne çıkarken bazıları da başka alanlardaki uzmanlıklarıyla dikkati çekmektedir.

Tanıtımını yaptığımız 7 muhaddis içerisinde hadisçi kişiliği en belirgin olanlar, Muhammed Râgıb et-Tabbâh ile Abdullâh Sirâcüddîn'dir. Tabbâh, sahip olduğu değerli icâzetler yanında, uzun ve verimli tedris faaliyeti ile hadis alanındaki telif ve neşirleriyle dikkat çekerken, Sirâcüddîn ise daha ziyade ezberinde bulunan 80 bin hadis ile ön planda yer almaktadır.

Her halükarda Halep'in hadis ilmi açısından asrın en önemli şahsiyeti, tartışmasız, Muhammad Râgıb et-Tabbâh'tır. O gerek tedris gerekse telif ve neşirleriyle XX. asırda Halep'in hadis ilmine en büyük katkıyı sağlamıştır.

---

[555] İki ciltten oluşan bu eserin birinci cildi Hâlid Abdülkerîm b. Ali Türkistânî el-Mekkî tarafından 1417/1996'da Halep'te, ikinci cildi ise Ahmed Serdar'ın kendisi tarafından 1418/1998'de yine Halep'te yayınlanmıştır.
[556] Üveysî, *a.g.e.,* s. 854-855.
[557] Halep, 1415/1994.
[558] Halep, 1418/1997.

Sözü geçen ilim adamları içerisinde başka alanlarda da öne çıkanlar bulunmaktadır. Muhammed ez-Zerkâ, Hanefî fıkhı; Ahmed el-Mektebî, Şafiî fıkhı; Muhammed Rızâ ez-Zaîm, mücadeleci kişiliği; Muhammed Beşîr el-Gazzî, Arap dili ve edebiyatı; Îsâ el-Beyânûnî, ahlâk ve terbiye; Ahmed Serdâr, topladığı isnad ve icâzetlerle temâyüz etmiştir.

Bazı ilim adamlarının hadis ilmindeki seviyelerine uygun olarak veya dine ve ilme hizmetleriyle isim yaptıkları, dolayısıyla değişik şöhret ve lakablarla anıldıkları görülmektedir. Bu kabilden olmak üzere, ilim adamlarının hadis alanındaki seviyelerini belirtmek amacıyla Muhammed Râgıb et-Tabbâh "Halep Muhaddisi", Muhammed Necîb Sirâcüddîn "Muhyi's-sünne", Abdullah Sirâcüddîn "Şeyhulislâm" ve "Hâfız", Ahmed Serdâr "Halep bölgesinin Müsnidi" olarak anılmışlardır. Muhammed ez-Zerkâ ile Ahmed el-Mektebî "Halep bölgesinin fakihi", Îsâ el-Beyânûnî de "Halep'in mürebbîsi" ünvanlarıyla anılmışlardır.

Yine kimi ilim adamlarına gerek ilmî gerekse diğer hizmetlerinden dolayı paye ve ödüller verildiği görülmektedir. Osmanlı Devleti tarafından Abdullah Sultân'a önce "İzmir Paye-i Mücerredî" sonra da "Mevâlî payesi", Muhammed ez-Zerkâ'ya "Haremeyn-i Muhteremeyn payesi", Muhammed Rızâ ez-Zaîm'e "Mirlivâ payesi" verilmiştir. Osmanlı sonrasındaki tek ödül ise, Muhammed Râgıb et-Tabbâh'a verilen, "Birinci derece Suriye üstün başarı madalyası"dır.

Adı geçen ilim adamlarından 16'sının eser verdikleri görülmektedir. İkisi muhaddis, onu da hadisle ilgilenenlerden olmak üzere, toplam 12'si hiç eser vermezken üçü de birer eser vermişlerdir. Bu durum, Halep âlimlerinin telif konusundaki zafiyetlerinden serzenişte bulunan ve bunu telafi etmek için çaba harcayan[559] Muhammed Râgıb et-Tabbâh'ı haklı çıkarır vaziyettedir.

Bu dönemde sözü geçen ilim adamları tarafından 156 adet eser kaleme alınmıştır. Bu eserlerden 61'i muhaddislere, 95'i hadisle ilgilenen diğer ilim adamlarına aittir. Birçoğu henüz basılmamış olan bu eserlerin isimlerine bakıldığında, 15 tanesinin doğrudan veya dolaylı yoldan hadis ilmiyle ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Bunlar içerisinde biri Buharî'nin *Sahîh*'i, diğeri Suyûtî'nin *el-Câmiu's-sagîr*'i üzerine kaleme alınmış olmak üzere 2 ihtisar çalışması yanında, biri şerhiyle birlikte 2 kırk hadis, 1 *Buhârî* muhtasarı şerhi, 3 adet tek yahut toplu hadis şerhleri bulunmaktadır. Biri Muhammed Râgıb et-Tabbâh'ın *el-Misbâh alâ Mukaddimeti İbni's-Sahâh*'ı diğeri de Abdullah Sirâcüddîn'in *Şerhu'l-Manzûmeti'l-Beykûniyye*'si olmak üzere 2 adet ulûm-i hadis eseri ve 5 adet sebet bulunmaktadır.

[559] Yahyâ, *a.g.e.*, s. 10.

İlim adamlarının bağlı bulundukları mezheplere bakıldığında on altısının Hanefî, dokuzunun Şafiî, birinin de Hanbelî mezhebine bağlı oldukları görülmektedir. Malikî mezhebine bağlı ilim adamı bulunmazken, iki ilim adamının hangi mezhebe bağlı oldukları ile ilgili bir bilgiye rastlayamadık.

Mezkûr ilim adamlarından 9 tanesinin tarikat ilişkisinin bulunduğu göze çarpmaktadır.

İlim adamlarından 4 tanesinin iyi derecede yabancı dil bildikleri görülmektedir. Muhammed Râgıb et-Tabbâh ile Abdullah Sultân iki dil bilirken diğerleri birer dil bilmektedirler. Tabbâh Türkçe ile Farsça, Sultan Türkçe ile Fransızca, Muhammed Beşîr el-Gazzî Türkçe, Muhammed el-Hakîm de Fransızca bilmektedir. Kaynaklarda her hangi bir bilgiye rastlamamakla birlikte, Osmanlı ordusunda Alay Müftülüğü gibi önemli görevlerde bulunmuş olan Muhammed Rızâ ez-Zaîm'in de Türkçe bildiğini tahmin ediyoruz. Abdullah Sultân ile Muhammed Beşîr el-Gazzî, aynı zamanda Türkçe eser verirken, Muhammed el-Hakîm yabancı okullarda Fransızca dersler vermiştir.

İlim adamlarının siyasetle ilgilerine göz attığımızda, bu alana uzak durdukları göze çarpmaktadır. Bunlardan sadece iki tanesi doğrudan siyasetle ilgilenmiştir. Muhammed Beşîr el-Gazzî, uzun dönem İstanbul'da Halep mebusu olarak bulunurken, Muhammed el-Hakîm de Suriye Parlamentosunda milletvekili olarak görev yapmıştır.

Adı geçen ilim adamlarından bazılarının ilim yolculuklarına çıktıkları görülmektedir. En çok rihle de bulunanlar Muhammed Ragıb et-Tabbâh ile Abdullah Sirâcuddîn'dir. Bu seyahatlerde en çok tercih edilen yer Mısır olmuştur.

İlköğretimin yapıldığı mektebler dışında İslâmî ilimlerin tedrisatı, medreseler, camiler ve ulema evlerinde yapılmaktadır. Asrın ilk yarısının sonlarında medrese eğitiminin el-Külliyetü'ş-Şer'iyye ile Ma'hedü'l-ulûmi'ş-şer'iyye'de toplanmasıyla, diğer medreselerin faaliyetlerinin büyük ölçüde azaldığı görülmektedir. Yine ilk dönemlerde bir hayli canlı olan cami ve ulemâ evlerindeki tedrisat, 1963'de Baas Partisinin iktidarı ele geçirmesinden sonra neredeyse durma noktasına gelmiştir.

Tanıtımını yaptığımız ilim adamlarının hemen hepsi, tedris faaliyetinde bulunmuşlardır. Asrın ilk yarısında geleneksel usûle uygun olarak, ilim adamları hemen her alanla ilgili dersler verirken, el-Külliyyetü'ş-Şer'iyye'nin kurulmasıyla birlikte asrın ikinci yarısından itibaren, okutulan derslerde branşlaşmaya gidildiği görülmektedir.

Sözü geçen ilim adamlarından sadece ikisi, Halep dışında tedrisatta bulunmuşlardır. Bunlardan Ahmed es-Sıddîk 5 yıl Basra'da, Tâhir Hayrullah ise yaklaşık 7 yıl Medine İslâm üniversitesinde tedrisatta bulunmuşlardır.

XX. asır Halep'inde ilmin gelenek haline geldiği kimi ilim ailelerinin oluştuğu da görülmektedir. Sultân, Zerkâ, Tabbâh ve Sirâcüddîn aileleri bunlardandır.

Yaptığımız çalışma esnasında dikkatimizi çeken hususlardan biri de, tanıtımını yaptığımız ilim adamlarından büyük çoğunluğunun tedris görevinden başka hatiplik yapmak, vaaz vermek ve halka açık ders düzenlemek suretiyle insanlara tebliğ ve irşatta bulunduklarıdır. Çoğunlukla hasbî olarak gerçekleştirdikleri bu faaliyetlerle halktan kopmamış ve onların problemleriyle yüzleşme imkânı bulmuşlardır.

Yine ilim adamlarından dinî vecibeleri yerine getirmede zafiyeti bulunan aykırı bir ilim adamı tipine rastlamadığımızı da ifade etmeliyiz.

Çalışmamızda yer verdiğimiz ilim adamlarından 11 tanesinin, Halep ricâline yönelik eserlerden başka olarak Ziriklî'nin *A'lâm*'ı ve Kehhâle'nin *Mu'cemü'l-müellifîn*'i gibi genel terâcim kitaplarında da tanıtımlarının yapıldığı görülmektedir. Bu durum, bu sayıda ilim adamının mahallî olmaktan çıkıp, şöhretinin Halep sınırlarını aştığını göstermektedir.

Yapılan bu değerlendirmede dikkat çeken hususlar EK II'de tablo halinde sunulmuştur.

İKİNCİ BÖLÜM
EBÛ GUDDE'NİN HAYATI, KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ

İKİNCİ BÖLÜM

EBÛ GUDDE'NİN HAYATI, İLMÎ KİŞİLİĞİ ve ESERLERİ

I. HAYATI

A. Kimliği

1. İsmi ve Nesebi

İsmi, Abdülfettâh b. Muhammed b. Beşîr b. Hasan el-Kureşî el-Mahzûmî el-Hâlidî'dir. Doğduğunda, dokuma işi ve ticaretiyle meşgul olan babası ile dedesinin, bin parça mal satıp çok bereketli bir gün geçirmeleri üzerine kendisine "darlıkları, sıkıntıları gideren, bereket kapılarını açan Allah Teâlâ'nın kulu" anlamına gelen Abdülfettâh ismini vermişlerdir[560].

Soyu Halid b. Velîd'e (r.a.) dayanmaktadır[561]. Künyesi Ebû Gudde'dir. Büyük oğluna nisbetle Ebû Zâhid, hocası Muhammed Zâhid el-Kevserî'nin adlandırması sebebiyle[562] Ebü'l-Futûh olarak da anılmaktadır[563].

2. Doğumu

Ebû Gudde 17 Receb 1335/ 9 Mayıs 1917 günü[564], Halep'in tarihi kapılarından biri olan Bâbu'l-Hadîd'in yakınında bulunan Cübeyle mahallesindeki bir evde dünyaya geldi[565].

3. Ailesi

Ebû Gudde ailesi, muhitlerinde tanınmış, orta halli, dindar bir aile idi[566]. Babası Muhammed ile dedesi Beşîr önceleri dokuma işi ve ticaretiyle meşgul oluyorlardı. Ürettikleri dokumaları aynı zamanda Halep dışına ve özellikle Anadolu'ya satıyorlardı.

---

[560] İbn Hacer, *a.g.e. (*nâşirin girişi) I, 13.
[561] Reşîd, *a.g.e. (*Ebû Gudde'nin otobiyografisi), s.141. Ebû Gudde ailesinin elinde bunu belgeleyen bir soy ağacı kütüğü bulunmaktaydı. Bkz. Zâhid, *a.g.i.a.*
[562] Reşîd, *a.g.e*., s. 146 dn.
[563] İbn Hacer, *a.g.e. (*nâşirin girişi) I, 12; Reşîd, *a.g.e*, s. 146.
[564] Bkz. Zâhid, *a.g.i.a*.
[565] Bkz. Reşîd, *a.g.e.,* s. 142.
[566] İbn Hacer, *a.g.e. (*nâşirin girişi) I, 13; *İsneyniyye*, XI, 601.

Ancak Türkiye'deki kılık kıyafet değişikliği sebebiyle işleri bozulunca dokumayı bırakıp kumaş ticaretine başladılar[567].

Babası Muhammed, çok Kur'ân okuyan, ilme ve âlimlere karşı büyük bir saygı ve sevgi duyan birisiydi. Annesi Fâtıma da ibadetine düşkün, dindar bir hanımefendiydi[568].

Ebû Gudde'nin ikisi erkek, ikisi kız olmak üzere toplam 4 kardeşi vardır. En büyükleri, Fransızlara karşı verdiği mücadelesiyle bilinen Abdülkerim'dir (ö. 1402/1982). Abdülkerim, İslâm iktisadı konusunda önemli çalışmaları bulunan ve Kuveyt Evkaf bakanlığı tarafından yayınlanan *İslâm Fıkıh Ansiklopedisi* (*Mevsûatü'l-fıkhi'l-İslâmî*) ve birçok uluslararası ilmi komisyonlarda üyelik ve raportörlük yapan[569] Prof. Dr. Abdüssettâr Ebû Gudde'nin de babasıdır. Diğer erkek kardeşinin adı Abdülganî'dir (ö. 1393/1974). O da İslâm ceza hukukunda değerli çalışmaları bulunan, Kral Suûd Üniversitesinde öğretim üyesi Hasan Ebû Gudde'nin babasıdır. Kız kardeşlerinin adları ise Şerîfe ve Naîme'dir[570].

Dedesi 95 yaşında iken 1355/1935 yılında, babası da 63 yaşında iken 1360/1940 yılında vefat etmiştir[571].

4. Çocukluğu ve Yetişmesi

Çocukluğu ailesinin yanında geçmiştir. 8 yaşına geldiğinde dedesi onu el-Medresetü'l-Arabiyyeti'l-İslâmiyye adında özel bir okula kaydettirdi. Burası Halep'te verdiği eğitimin kalitesiyle ün salmış, ücretinin yüksek oluşu sebebiyle şehrin ancak gelir düzeyi yüksek ailelerine mensup çocukların okuyabildiği bir okuldu. Dördüncü sınıfa kadar buraya devam edip okuma ve yazmayı öğrendi.[572]

Henüz 10 yaşında iken okuma-yazması, diksiyonu ve terbiyeli oluşu sebebiyle, mahallenin ileri gelenlerinin katıldığı, haftalık akşam sohbetlerinde takip edilen Vâkıdî'nin (ö. 207/823) *Târîhu Futûhi'ş-Şâm* vb. kitapları okuması için özellikle çağırılır olmuştu. Böylece daha küçük yaşta mahalle eşrafının sohbetlerine katılıp onlardan istifade etme imkânı bulmuştur[573].

---

[567] İbn Hacer, *a.g.e. (*nâşirin girişi) I, 13.
[568] Bkz. Reşîd, *a.g.e.,* s. 142; Ebû Gudde, *Safahât*, s. 170.
[569] Bkz. *İslâm Ticaret Hukuku Kongresi*, s. 1100.
[570] Zâhid, a*.g.i.a.*; İbn Hacer, *a.g.e.,* (nâşirin girişi) I, 14.
[571] Zâhid, *a.g.i.a*
[572] Bkz. Reşîd, *a.g.e*., s. 143.
[573] Bkz. Reşîd, *a.g.e*., s. 143-144; İbn Hacer, *a.g.e. (*nâşirin girişi), I, 15.

Daha sonra Muhammed Ali el-Hatîb'in medresesine girdi. Burası sadece Kur'ân-ı Kerîm, fıkıh ve güzel yazı dersi veren özel bir medreseydi. Bir miktar güzel yazmayı öğrenen Ebû Gudde birkaç ay sonra buradan ayrıldı[574].

Bir süre sonra dedesi ve babası, bir zanaat öğrenmesinin yerinde olacağını düşünerek, kendisini bir dokuma tezgâhında çalışmaya gönderdiler. Kısa zamanda dokumayı iyi derecede öğrenen Abdülfettâh bu işe iki üç yıl devam etti[575].

Ardından yine dedesi ve babası, onu ticaret tecrübesi edinmesi için tüccar dostlarından birinin yanına verdiler. Alış-verişin yanı sıra, muhtemel hırsızlık olaylarına karşı dükkândaki malları gözetliyordu. Burada yaklaşık iki yıl kaldıktan sonra yine çarşıda başka bir aile dostunun dükkânında 3 yıl daha çalışarak ticaret tecrübesini arttırdı[576].

Dokumacılık zanaatı yanında yeterli ölçüde ticaret bilgi ve becerisi elde ettiğine kanaat getiren dedesi ve babası artık onun ticarete atılabileceğine karar verdiler ve kendisine bir sermaye ortağı buldular. Daha 16 yaşına bile gelmemiş bir delikanlı olan Abdülfettâh, çarşıdaki bir ticaret dükkanını tek başına çalıştırmaya başlamıştı[577].

5. Evliliği ve Çocukları

Ebû Gudde, 1950 yılında[578], Abdüllatîf el-Hâşimî ile Nebîhe Kebevâr'ın kızları Fâtıma Dellâl ile evlendi. Aynı zamanda yakın arkadaşı Prof. Dr. Muhammed Ali el-Hâşimî ile Prof. Dr. Muhammed Âdil el-Hâşimî'nin kız kardeşleri olan Fâtıma Hanım, kocasının ilmî ve dinî çalışmalarında destek olmuş, zor günlerinde hep yanında bulunmuştur[579]. Tek eşi olup[580] kendisiyle mesut bir hayat sürdüğü bu hanımdan üçü erkek, sekizi kız olmak üzere 11 çocuğu dünyaya gelmiştir. Bunlar;

1. Muhammed Zâhid: 25.09. 1952 tarihinde doğan bu ilk çocuğuna Ebû Gudde, babasının ve çok sevdiği hocası Zâhid el-Kevserî'nin adını vermiştir. Riyad Üniversitesi Şehir Mühendisliği bölümünde lisans; Kanada Toronto Üniversitesi İşletmecilik Bölümünde yüksek lisansını tamamlamış olan Muhammed Zâhid aynı zamanda dini ilimlerle ve edebiyatla da

[574] Bkz. Reşîd, *a.g.e*., s. 144.
[575] Bkz. Reşîd, *a.g.e*., s. 144.
[576] Bkz. Reşîd, *a.g.e*., s. 145.
[577] Bkz. Reşîd, *a.g.e*., s. 145.
[578] Feyzullah, *y.g.k.g.*
[579] Zâhid, *a.g.i.a.*
[580] Feyzullah, *y.g.k.g.*

ilgilenmektedir. Evli ve 4 çocuk babası olan Muhammed Zâhid'in ilk çocuğunun adı Abdülfettâh'tır. Halen Kanada'da ikamet etmektedir.

2. Meymûne: Evli ve 8 çocuk annesidir.
3. Âişe: Arap dilinde lisansını tamamlamış olup, halen Kanada'da ikamet etmektedir. Evli ve 8 çocuk annesidir.
4. Dr. Eymen: Kalp hastalıkları uzmanı olup, aynı zamanda dini eğitim veren bir okulun yöneticiliğini yapmaktadır. Evli ve 7 çocuk sahibidir.
5. Fâtıma: Arap dilinde lisansını tamamlamış olup, evli ve 4 çocuk annesidir.
6. Hâle: Arap dilinde lisansını tamamlamış olup, evli ve 7 çocuk annesidir.
7. Hasnâ': Evli ve 6 çocuk annesidir.
8. Lübâbe: İlahiyat alanında yüksek lisansını tamamlamış olup evli ve 6 çocuk annesidir.
9. Selmân: Hadiste yüksek lisansını tamamlamış olup, aynı branşta halen doktora yapmaktadır. Evli ve 3 çocuk babasıdır.
10. Ümâme: İmâm Muhammed b. Su'ûd İslâm Üniversitesi Da'va Fakültesi mezunu olup evli ve 8 çocuk annesidir.
11. Cümâne: Evli ve 4 çocuk annesidir[581].

B. Öğrenim Hayatı

Ebû Gudde ticarî hayattaki başarısına rağmen 19 yaşına geldiğinde gönlüne ilim sevgisi düşen Ebû Gudde, Hüsreviyye medresesine kaydolarak geç sayılabilecek bir yaşta öğrencilik hayatı başlamış oldu[582].

1. Öğrenciliği

Ebû Gudde 1356/1936 yılında Hüsreviyye Medresesi'nde öğrenime başladı. 6 yıl burada eğitim gören Ebû Gudde, 1362/1942 yılında mezun oldu. Bir süre daha Halep'te bazı âlimlerden özel dersler aldı[583].

---

[581] Zâhid, *a.g.i.a.*
[582] İbn Hacer, *a.g.e. (*nâşirin girişi), I, 17; Zâhid, *a.g.i.a.*
[583] *İsneyniyye*, XI, 609.

Ardından Mısır'a gitti ve 1944 yılında el-Ezher Üniversitesi İslâm Hukuku Fakültesi'ne (Câmi'atü'l-Ezher Külliyyetü'ş-Şerî'a) başladı[584].

Mısır'da geçirdiği ilk aylarda umduğu ortamı bulamayınca geri dönmeyi düşündü. Ancak bir arkadaşının tavsiyesiyle Fatih dersiamlarından Osmanlı Şeyhulislâm Ders Vekili Muhammed Zâhid el-Kevserî (ö. 1371/1952) ile tanışınca Mısır'da kalıp ondan istifade etmeye karar verdi[585].

1948 yılında İslâm Hukuku Fakültesi'nden "âlimiyye" diploması alarak mezun oldu. Ardından aynı üniversitenin Arap Dili ve Edebiyatı Fakültesi'nde (Külliyyetü'l-Lugati'l-Arabiyye) iki yıl öğretim metotları (usûlü't-tedrîs) ihtisası yaparak 1370/1950 yılında Pedagoji diploması aldı[586]. Çok yakınları dışında pek kimsenin bilmediği bu ihtisası, kendisinin öğretim hayatında başarılı olmasında önemli bir rol oynamıştır[587].

Mısır'da bulunduğu süre içerisinde Ezher hocalardan ders almakla yetinmemiş, dışarıdan dönemin önemli ilim adamlarından da istifa etmeye özen gösterdi[588].

Babasının vefatından (1361/1942) sonra maddi sıkıntıya düşen Ebû Gudde, zor şartlara rağmen Mısır'daki tahsilini tamamlayarak 1951 yılında memleketi Halep'e dönmüşdü[589].

2. Hocaları

Eserlerinde değişik hocalardan ilim öğrenmenin faydalarına yer veren[590] Ebû Gudde, mümkün oldukça fazla hocadan istifade etmeye gayret etmiştir. İcâzet aldıklarıyla (şeyhu'l-icâze) birlikte, sayısı 183'ü bulan ilim adamlarından 120 kadarının derslerine katılmıştır[591].

Çoğu Halep, Şam ve Mısır'da olmak üzere Hindistan, Pakistan, Kuzey Afrika vb. değişik bölgelerdeki hocalarından bazıları şunlardır[592]:

---

[584] İbn Hacer, *a.g.e. (*nâşirin girişi) I, 17; Reşîd, *a.g.e*., s. 147; Zâhid, *a.g.i.a*.
[585] Yıldırım, "Abdülfettah Ebû Gudde", *İLAD*, İstanbul 1997, sy. 1, s. 199; Bahçıvan, "Abdülfettâh Ebû Gudde'den İlim Yolcularına…", *SÜİFD*, 2005 Konya, sy. 20, s. 251 dn.
[586] İbn Hacer, *a.g.e. (*nâşirin girişi) I, 17-18; Reşîd, *a.g.e.*, s. 147-148; *İsneyniyye*, XI, 602; *A.g.i.a*; Feyzullah, *y.g.k.g*.
[587] Reşîd, *a.g.e. (*Muhammed Avvâme'nin yazısı), s. 125.
[588] *İsneyniyye*, XI, 609; Reşîd, *a.g.e., s*. 117-118.
[589] İbn Hacer, *a.g.e. (*nâşirin girişi) I, 18; Hâşimî, *Abdulfettâh Ebû Gudde*, s. 14.
[590] Ebû Gudde*, Safahât*, s. 47-48.
[591] Reşîd, *a.g.e. (*Muhammed Avvâme'nin yazısı), s. 123, 247-268; İbn Hacer, *a.g.e. (*nâşirin girişi) I, 28; Hâşimî, *a.g.e*., 175.
[592] Hocalarının tam bir listesi için bkz. Reşîd, *a.g.e*., s. 247-268.

Halep:

Ahmed b. Muhammed ez-Zerkâ, İsa b. Hasan el-Beyânûnî, Muhammed en-Nâşid, İbrahim b. Muhammed es-Selkînî, Muhammed Râgıb et-Tabbâh, Muhammed Saîd b. Ahmed el-İdlibî, Muhammed Necîb b. Muhammed Siracuddîn, Ahmed b. Muhammed eş-Şemmâ', Muhammed er-Reşîd, Muhammed Necîb Hayyâta, Muhammed Cemîl b. Yâsîn el-Akkâd, Emînullah Ayruz (ö. 1390/1969), Muhammed Es'ad el-Abacî, Ahmed b. Muhammed Saîd el-İdlibî (ö. 1398/1977), Muhammed b. Abdülkadir el-Hakîm, Mustafa ez-Zerkâ, Muahmmed İbrâhim es-Selkînî (ö. 1422/2001).

Mısır:

Yûsuf b. Ahmed b. Nasr ed-Dicvî, Hasan b. Ahmed el-Bennâ (ö. 1368/1948), Muhammed Zâhid el-Kevserî, Mustafa Sabri Efendi (ö. 1373/1953), Abdülvehhâb b. Abdülvâhid Hallâf (ö. 1375/1955), İsâ b. Yûsuf Mennûn, Ahmed b. Muhammed Şâkir (ö. 1377/1957), Mahmûd Halîfe (ö. 1377/1957), Muhammed Hıdr Hüseyn, Ahmed b. Abdürrahmân el-Bennâ es-sââtî (ö. 1378/1958), Mahmûd Şeltût (ö. 1383/1963), Hasan el-Hudaybî (ö. 1393/1972), Muhammed Ebû Zehre (ö. 1394/1974), Abdülhalîm Mahmûd (ö. 1398/1977), Abdülganî Abdülhâlik (ö. 1403/1983), Muhammed Abdülvehhâb el-Buhayrî (ö. 1407/1986), Haseneyn Muhammed Mahlûf (ö. 1410/1989), Abdullah b. Muhammed b. es-Sıddîk el-Gumârî (ö. 1413/1992), Abdülvehhâb Hammûde, Muhammed Ali es-Sâyis, Muhammed Abdürrahîm el-Kişkî, Ahmed Fehmî Ebû Sünne,

Dımaşk:

Muhammed Ali b. Abdülganî ed-Dakr (ö. 1362/1942), Abdülkâdir b. Muhammed el-Mubârek el-Hasenî (ö. 1365/1945), İbrahim b. Muhammed Hayr el-Galâyînî (ö. 1377/1957), Muhammed Saîd el-Burhânî, Abdülvehhâb Dibsuzeyt, Muhammed el-Mekkî b. Muhammed b. Ca'fer el-Kettânî, Muhammed Ebü'l-Yüsr Âbidîn (ö. 1401/1980).

Hind Altkıtası:

Muhammed Yûsuf b. Muhammed İlyâs el-Kandehlevî (ö. 1384/1964), Muhammed Bedr Âlem el-Mirtehî el-Hindî (ö. 1385/1965), Zafer Ahmed el-Osmânî et-Tânevî (ö. 1394/1973), Ebü'l-Vefâ Mahmûd Şâh b. Mubarek Şâh el-Afgânî (ö. 1395/1974), Muhammed Şefî' ed-Düyûbendî (ö. 1396/1975), Muhammed Yûsuf el-Bennûrî (ö. 1397/1976), Ebü'l-A'lâ el-Mevdûdî (ö. 1399/1978), Muhammed Zekeriyyâ b. Muhammed Yahyâ el-Kandehlevî (ö. 1402/1981), Habîburrahmân b. Sâbir b. İnâyetullah el-A'zamî (ö.

1412/1991), Muhammed İdris el-Kandehlevî (ö. 1394/1974), Ebü'l-Hasan Ali b. Abdülhayy en-Nedvî (ö. 1999/1420), Muhammed Abdürreşîd en-Nu'mânî.

Suudi Arabistan:

Muhammed Yahya b. Eman (ö. 1387/1966), Alevî b. Abbâs el-Hasenî (ö. 1391/1970), Hasan b. Muhammed el-Meşşâd (ö. 1399/1978), Muhammed Nûr Seyf (ö. 1403/1982) Muhammed Yâsîn b. Muhammed İsa el-Fâdânî el-Endünîsî (ö. 1410/19899.

Bahreyn:

Muhammed b. Ebû Bekr b. Abdullah b. Ebû Bekr el-Molla (ö. 1394/1973), Muhammed b. İbrahim Âlu'ş-Şeyh Mubârek (ö. 1404/1982), Ahmed b. Abdülaziz Âlu'ş-Şeyh Mubârek (ö. 1409/1988).

Kuzey Afrika:

Ahmed b. Muhammed b. es-Sıddîk el-Gumârî (ö. 1380/1960), Ebü'l-İs'âd Muhammed Abdülhayy b. Muhammed Abdülkebîr el-Kettânî (ö. 1382/1962), Muhammed Tahir b. Muhammed b. Muhammed et- Tûnusî İbn Aşur (ö. 1394/1973), Ahmed Sahnûn[593].

Hocaları içerisinde en çok istifade ettikleri, Halep'te, Îsâ el-Beyânûnî, Muhammed en-Nâşid, İbrâhim es-Selkînî, Râğıb Tabbâh, Muhammed Said İdlibî, Muhammed Necîb Sirâcuddîn, Muhammed Es'ad Abacî, Muhammed el-Hakîm, Muhammed es-Selkînî, Mustafa Zerkâ; Mısır'da, Yusuf ed-Dicvî, Muhammed Zâhid el-Kevserî, Mustafa Sabri Efendi, Ahmed Muhammed Şâkir, Muhammed Hıdır el-Hüseyn, Abdullah b. Muhammed İbnü's-Sıddîk el-Gumârî'dir[594].

Ebû Gudde, hocalarından istifadesini sadece onlardan ders aldığı dönemle sınırlı tutmamıştır. Onların yanından ayrıldıktan sonra bir imkânını bulup sık sık ziyaret etmek, mektup, faks ve telefon gibi iletişim araçları kullanmak suretiyle onların ilminden ve tecrübelerinden yararlanmaya devam etmiştir[595].

3. Akran ve Arkadaşları

Ebû Gudde dönemindeki birçok ilim adamıyla dostluklar kurarak onlarla ilmî ilişkiler içirisinde olmuştur. Bunlardan bazılarının isimleri şöyledir:

---

[593] Bkz. Reşîd, *a.g.e*., s. 247-267; İbn Hacer, *a.g.e. (*nâşirin girişi) I, 21-28.
[594] Reşîd, *a.g.e. (*Muhammed Avvâme'nin yazısı), s. 123 vd; 149, *İsneyniyye*, XI, 602, 648.
[595] Reşîd, *a.g.e. (*Muhammed Avvâme'nin yazısı), s. 131. İbn Hacer, *a.g.e. (*nâşirin girişi) I, 25, 26, Hocalarına sorduğu bazı sorulara aldığı cevaplara eserlerinde yer vermiştir. Meselâ bkz. *Safahât*, s. 129 dn.

Ahmed İzzüddîn el-Beyânûnî, Muhammed Fevzî Feyzullah, Muhammed Ali el-Murâd el-Hamevî, Muhammed Behcet b. Mahmûd el-Eserî el-Bağdâdî, Emced ez-Zehâvî, Muhammed Mahmûd es-Savvâf, Abdürrezzâk Afîfî, Abdullah b. İbrâhîm el-Ensârî el-Katarî, Muhammed eş-Şâzelî en-Nîfer et-Tûnusî, Abdülazîz b. Muhammed Uyûnu'-Sûd el-Humusî, Abdürraûf Ebû Tûk ed-Dimaşkî, İsmâil b. Muhammed el-Ensârî el-Morîtânî (ö. 1417/1997), Abdülazîz b. Hamed Âlu's-Şeyh Mubârek, Ahmed b. Ali Âlu's-Şeyh Mubârek, Alî Tantâvî ed-Dımaşkî, Ahmed Sahnûn[596] el-Cezâîrî, Ma'rûf ed-Devâlîbî, Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, Abdullah b. Ali el-Mutavvi' el-Küveytî, Muhammed Hamîdullah el-Hindî, Mennâ' b. Halîl el-Kattân, Yusuf el-Karadavî, Muhammed Nemr, Muhammed Abdürreşîd en-Nu'mânî, Ebü'l-Hasen en-Nedvî, Şuayb el-Arnâvûd, Ahmed b. Abdullah ed-Dûğân, Muhammed el-Habîb b. el-Hoca et-Tûnusî, Muhammed b. Ahmed eş-Şâtirî, Muhammed Emin Saraç, Husâmuddîn el-Kudsî[597], Abdullah Siracuddîn[598], Ali Yakup Cenkçiler[599], Muhammed Mustafâ A'zamî[600], Abdülazîz Uyûnü's-sûd[601], Fuâd es-Seyyid[602], Ahmed Ubeyd[603], Abdullah el-Habeşî el-Yemenî[604], Vehbî Süleymân Gavcî[605], Fazlullah b. Ahmed Ali el-Geylânî (ö. 1399/1978)[606], Abdurrahman Zeynelabidîn el-Antâkî[607].

C. Görev Hayatı

Ebû Gudde'nin görev hayatını eğitim ve öğretimi ile diğer görevleri şeklinde iki başlık altında toplamak mümkündür.

1. Eğitim ve Öğretimi

Mısır'da tahsilini tamamlayarak 1951 yılında memleketi Halep'e dönen[608] Ebû Gudde, aynı yıl Maarif Bakanlığı tarafından açılan liseler için Din ve İslâm Terbiyesi (ed-

[596] Bu kelimenin Suhnûn şeklinde de okunabileceğine dair bkz. Şâkir, *Tashîhu'l-kütüb*, s. 34 dn.
[597] Selman, *a.g.e*., I, 31-33; Zâhid, *a.g.i.a.*
[598] Avvâme*, a.g.e*., s. 119.
[599] Ebû Gudde, *el-Ulemâu'l-uzzâb*, s. 245, 1.dn.
[600] Ebû Gudde, *Tahkîku ismeyi's-Sâhîhayn*, s. 55, 57.
[601] Keşmîrî, *a.g.e*., s. 367.
[602] İbnü'l-Kayyim, *el-Menâru'l-münîf* (muhakkikin girişi), s. 14.
[603] İbnü'l-Kayyim, *a.g.e. (*muhakkikin girişi), s. 16 dn.
[604] Hazrecî, *Hulâsa* (muhakkikin girişi), s. 15.
[605] Zebîdî, *Bülgatü'l-erîb* (muhakkikin girişi), s. 146.
[606] Leknevî, *Zaferü'l-emânî*, s. 182 dn.
[607] Karâfî, *İhkâm* (muhakkikin girişi), s. 26-27 dn.
[608] İbn Hacer, *a.g.e. (*nâşirin girişi) I, 18; Hâşimî, *a.g.e.*, s. 14.

diyâne ve't-terbiyeti'l-İslâmiyye) müderrisliği imtihanına katıldı. Birincilikle kazandığı bu imtihan sonrasında görev hayatına başlamış oldu[609].

Ebû Gudde, öğretim hayatına başladığı bu sırada yoğun bir okuma ve telif dönemine girdi. Bir süre sonra insanların vaaz ve irşada olan ihtiyacını gözlemlemesi, bu yönlü sosyal faaliyetlere de vakit ayırmasına sebep olunca, giriştiği ilmî yoğunluğu aynı ölçüde sürdüremedi[610].

Hannânu, Me'mûn ve Sanâi' gibi Halep'in ileri gelen liseleri yanında, dini eğitim yapan Şa'baniyye ve kendisinin de mezun olduğu Hüsreviyye medreselerinde 11 yıl süren[611] müderrisliğin ardından, 1962 yılında Halep milletvekili olarak Suriye Meclisine seçilince öğretim faaliyetine ara vermek durumunda kaldı. Fakat kısa süre sonra Şam'daki Dımaşk Üniversitesi İslâm Hukuku Fakültesi'ne atanınca aynı yıl öğretime yeniden geri dönmüş oldu[612].

Dımaşk Üniversitesi'nde görev yaptığı 1962-1964 yılları arasında değişik dersler verdi[613]. Ardından iki yıl süreyle Fakülte bünyesinde bazı idarî görevlerde bulundu[614].

1965 yılında, davet üzerine[615] Suriye'den ayrılıp Suudi Arabistan'a giden Ebû Gudde, bilâhare İmam Muhammed b. Suûd İslâm Üniversitesi'ne dönüşen[616] İslâm Hukuku ve Arap Dili fakültelerinde ders vermeye başladı[617].

1966 yılının yaz mevsiminde memleketine dönen Ebû Gudde bir süre sonra Suudi Arabistan'a yerleşerek[618] yine İmam Muhammed b. Suûd İslâm Üniversitesi'nde önce İslâm Hukuku Fakültesi'nde, sonra Yüksek Hukuk Enstitüsü (el-Ma'hedü'l-Âlî li'l-Kadâ), ardından da Usûlüddîn Fakültesi'nde öğretim görevlisi (el-Üstâz el-muallim) olarak çalıştı[619].

---

[609] Reşîd, *a.g.e*., s. 160; İbn Hacer, *a.g.e. (*nâşirin girişi) I, 33; Zâhid, *a.g.i.a*.
[610] Hâşimî, *a.g.e*., s. 78.
[611] Saîdî, *a.g.e*., XII, 602.
[612] İbn Hacer, *a.g.e. (*nâşirin girişi) I, 34; Reşîd, *a.g.e*., s. 160; Hâşimî, *a.g.e*., s. 14.
[613] Reşîd, *a.g.e.*, s. 160; İbn Hacer, *a.g.e. (*nâşirin girişi) I, 34; Hâşimî, *a.g.e*., s. 14.
[614] *İsneyniyye*, XII, 603; Zâhid, *a.g.i.a.*
[615] Bkz. Reşîd, *a.g.e*., s. 161.
[616] Selmân, *a.g.e*., I. 34. Bu üniversite daha önce Riyad Üniversitesi adıyla anılmaktaydı. Bkz. Şentürk, *a.g.m.*
[617] *A.g.i.a*; Ebû Gudde, *er-Rasûlü'l-muallim*, s. 5.
[618] Önce Fas Kralı II. Hasan'ın daveti üzerine oraya yerleşmeye karar veren Ebû Gudde, Suriye Hükümeti'nin sadece Suudi Arabistan'a yerleştiği taktirde ailesinin ülkeden ayrılmasına izin vereceğini bildirmesi üzerine, oraya yerleşmek zorunda kalmıştır. Gaşîm, *y.g.k.g.*
[619] İbn Hacer, *a.g.e. (*nâşirin girişi) I, 34; *İsneyniyye,* XI, 603; Leknevî, e*r-Raf'u ve't-tekmîl*, s. 432 dn.; Reşîd, a.g.e., s. 102; Özafşar, *Kevserî*, s. 56.

İmam Muhammed b. Suûd İslâm Üniversitesi'nde 23 yıl ders verdikten sonra 1988 yılında buradan ayrıldı ve Riyad'da Kral Suûd Üniversitesi'nde tedris faaliyetine devam etti. Eğitim Fakültesi'nde bir süre ders verdikten sonra, ilmî çalışmalarına daha fazla vakit ayırabilmek amacıyla kendi isteğiyle[620] 1990 senesinde emekli oldu[621].

Suudi Arabistan'da görev yaptığı dönemde; aralarında Sudan, Yemen, Katar, Hindistan ve Pakistan'ın da bulunduğu değişik ülkelerdeki birçok üniversitede misafir ilim adamı olarak bulundu[622].

Lise ve üniversitedeki modern öğretimi yanında, özel derslerinde geleneksel usulle tedris faaliyetini sürdürdü. Halep'te halka açık cami dersleri yanında, öğrencilere yönelik özel dersler verirken, Suudi Arabistan'da ise önceleri belli ölçüde ders verme imkânı bulduysa da[623], 1979 yılındaki Kâbe baskınının ardından, özel derslerini iptal etmek zorunda kaldı[624].

Ebû Gudde 11 yılı Halep'te, 3 yılı Şam'da ve 25 yılı da Suudi Arabistan'da olmak üzere yaklaşık 40 yıl süren resmi öğretim hayatının yaklaşık dörtte birini lise (orta öğretim), dörtte üçünü ise üniversitede (yüksek öğretim) geçirmiştir. Üniversitedeki hocalığının Suudi Arabistan'daki bölümünde 20 den fazla yüksek lisans ve doktora tezine danışmanlık yapmış ve çok sayıda tez savunması jürilerinde bulunmuştur[625].

2. Diğer Görevleri

Ebû Gudde, eğitim ve öğretim yanında ilmî, idarî ve siyasî başka birçok görevlerde de bulundu.

Halep'te lise müderrisliği yaptığı sırada ders programlarının hazırlanması[626], Din Bilgisi ve Ahlâk dersi kitaplarının yazılması çalışmalarına iştirak etti[627].

---

[620] Reşîd, *a.g.e*., s. 162.
[621] Reşîd, *a.g.e*., s. 162; İbn Hacer, *a.g.e. (*nâşirin girişi) I, 34.
[622] Reşîd, *a.g.e*, s. 159; İbn Hacer, a.g.e. (nâşirin girişi) I, 35; İsneyniyye, XI, 603; Zâhid, *a.g.i.a*.
[623] Katırcî, *a.g.m*., I, 18.
[624] Mekkî, *"20. Asır Halep Muhaddisleri ve Abdülfettâh Ebû Gudde'nin Hadisçiliği" konulu kişisel görüşme*. Özel derslerinin Suudi Arabistan yetkililerinin engellemelerine maruz kaldığına dair bkz. Boyacılar, "Hocam Abdulfettâh Ebû Gudde ile", *http://www.davetci.com.*
[625] Boyacılar, *a.g.i.a.*; Bahçıvan, a.g.m., s. 251 dn.
[626] *İsneyniyye,* XI, 603.
[627] İbn Hacer, *a.g.e.* (nâşirin girişi) I, 40; *İsneyniyye*, XI, 605.

Bazı eserlerde, kendisinin Halep âlimleri tarafından Halep Müftülüğü'ne seçildiğine dair nakledilen bilgi[628], onun bu makama ehil olduğu yönündeki ifadelerin[629] yanlış değerlendirilmesinden kaynaklanmış olmalıdır[630].

1962 yılında Suriye Meclisi'ne milletvekili seçildi. Kısa bir süre sonra Meclisin feshedilmesi üzerine milletvekilliği sona erdi[631].

Dımaşk Üniversitesinde görev yaptığı 1962-1964 yılları arasında Fakülte tarafından çıkarılan Fıkıh Ansiklopedisi'nin (el-Mevsûatü'l-fıkhiyye) müdürlüğünü üstlendi[632].

Görev yaptığı İmâm Muhammed b. Suûd Üniversitesi İslâm Hukuku Fakültesi ve Yüksek Hukuk Enstitüsü'nün ders programlarının hazırlanmasında görev aldı. Suudi Arabistan ve Irak'ta "el-Meclisü'l-ilmî" üyeliği yaptı[633].

Hasan Habenneke'nin vefatı üzerine boşalan Uluslararası Râbıta İslâm Teşkilatı Kurucu Konsey Üyeliği'nin (el-Meclisü't-te'sîsî li-Rabıtatil'l-âlemi'l-İslâmî) Suriye temsilciliği görevinde bulundu[634].

Aralarında Sudan, Yemen, Katar, Hindistan ve Pakistan'ın da bulunduğu değişik ülkelerdeki birçok üniversitede misafir öğretim üyesi olarak görev yaptı[635].

Fas kralı II. Hasan'ın, Dâru'l-hadîsi'l-Haseniyye'nin başına geçmesi teklifini kabul etmeyen Ebû Gudde, sık sık oraya gitmek suretiyle bu talebi kısmen karşılamaya çalıştı[636].

Ayrıca Suriye, Irak, Fas, Yemen, Somali, Sudan, Hindistan, Pakistan, Afganistan, Türkiye ile Avrupa ve Amerika kıtasındaki değişik ülkelerde, çok sayıda uluslararası konferans ve kongrelere katıldı[637].

---

[628] Abaza ve Mâlih, *İtmâmu'l-vefâ*, s. 161; Yıldırım, a.g.m., s. 200.

[629] Mesela Abdurrahmân Dibsuzeyt'in (ö. 1389/1968) ifadesi şöyledir: "Müftü seçimle belirlense idi, bu makamı Abdülfettâh Ebû Gudde hak ederdi". Bkz. İbn Hacer, *a.g.e. (*nâşirin girişi) I, 59; Reşîd, *a.g.e*., s. 257 dn. Muhammed Âlu Reşîd, bu ifadenin Suriye müftülüğü hakkında söylendiğini belirtmektedir. a.y.

[630] Bu bilgi, Ebû Gudde'nin gözetiminde yazılmış ve kendi sebeti olan *İmdâdü'l-fettâh* isimli eserde, adına kurulmuş internet sitesinde yeralan ve büyük oğlu Zahid'e ait olan yazıda ve küçük oğlu Selman'ın kaleme aldığı biyografide (*Lisân'ül-Mizân*'ın girişi, I, 12 vd.) yer almamamaktadır.

[631] Reşîd, *a.g.e*., s. 160; İbn Hacer, *a.g.e. (*nâşirin girişi) I, 34; Hâşimî, *a.g.e*., s. 14.

[632] *İsneyniyye,* XII, 603; Zâhid, *a.g.i.a.*

[633] Reşîd, *a.g.e*., s. 163; Zâhid, *a.g.i.a*.; *İsneyniyye,* XI, 603.

[634] Reşîd, *a.g.e*., s. 162; Zâhid, *a.g.i.a.*

[635] Reşîd, *a.g.e*, s. 159; Zâhid, *a.g.i.a*.; İbn Hacer, a.g.e. (nâşirin girişi) I, 35; *İsneyniyye*, XI, 603.

[636] Zâhid, *a.g.i.a*., Reşîd, *a.g.e,* s. 158.

[637] Reşîd, *a.g.e*., s. 160; Zâhid, *a.g.i.a*.; İbn Hacer, *a.g.e. (*nâşirin girişi) I, 35; *İsneyniyye,* XI, 603.

D. Vefatı

1989 yılında geçirdiği göz ameliyatı sonrası görme kabiliyeti zayıflayan Ebû Gudde, aletler yardımıyla okuyabiliyordu. Bu dönemden sonra ilmi çalışmalarını büyük ölçüde hanımının yardımıyla sürdürebildi[638].

1995 yılında Burunay Sultanı adına Ebû Gudde'ye verilen Uluslararası Hadise Hizmet Ödülü vefatından önce memleketi Suriye'ye dönmesine zemin hazırladı. İngiltere'de düzenlenen ödül töreninde hazır bulunan Suriye Büyükelçisi Muhammed Hızır'ın ülkesi nezdindeki girişimleri ve ülke içinden Muhammed Saîd Ramazan el-Bûtî'nin de katkıları sonucunda Devlet Başkanı Hafız Esed aynı yıl Ebû Gudde'yi Suriye'ye davet etti[639]. Ülkedeki İslâmî hareketle hükümet arasında arabuluculuk yapmak ve böylece hapishanelerdeki siyasî tutukluların serbest bırakılmasını sağlayabilmek amacıyla vaki daveti kabul edince 17 yıllık vatan hasreti sona ermiş oldu. Burada birkaç ay kalan Ebû Gudde, rahatsızlanınca tedavi olmak amacıyla Suudi Arabistan'a geri döndü[640].

Emeklilik sonrası kendisini yoğun bir şekilde telif ve tahkik çalışmalarına veren Ebû Gudde özellikle son dönemlerde temposunu daha da artırınca[641] seksene yaklaşmış yaşlı bedeni bu yoğunluğu kaldıramadı; 1996 yılının Aralık ayında çok okumadan kaynaklanan[642] aşırı yorulmaya bağlı olarak sağ gözündeki retina yırtıldı. Riyad'daki Göz Hastanesi'ne (Müsteşfa'l-uyûn et-tehassusî) kaldırılan Ebû Gudde'ye başarısız bir ameliyat gerçekleştirildi. Ameliyat sonrası gözünde ve başında şiddetli ağrılar oluştu[643].

Sancılarına rağmen çalışmalarına devam eden Ebû Gudde bir süre sonra mide ağrısı şikâyetiyle Kral Faysal İhtisas Hastanesi'ne (Müsteşfa'l-Faysal et-tehassusî) kaldırıldı. İç kanama geçirdiği anlaşılan Ebû Gudde'nin bir müddet sonra ciğer ve böbrekleri işlevini yitirdi ve komaya girdi[644]. Zaman zaman bilinci açılan ve kelime-i şehadeti dilinden eksik etmeyen Ebû Gudde, 17 Şubat 1997/9 Şevvâl 1417 pazar günü seher vaktinde 80 yaşında

---

[638] Zâhid, *a.g.i.a.*
[639] Zâhid, *a.g.i.a.*; Selman, *a.g.k.g.*
[640] Hâşimî, *a.g.e.*, s. 15-16; Zâhid, *a.g.i.a.*
[641] Oğlu Selmân babasının son dönemindeki çalışmalarını "Kitaplarının tamamlanıp yayınlanmasına bu kadar düşkün olduğunu daha önce hiç görmemiştim" diye tasvir etmektedir. Bkz. Ali el-Kârî, *Fethu bâbi'l-İnâye* (neşredenin notu), s. İ.
[642] Reşîd, *a.g.e.* (Muhammed Takî el-Osmânî'nin yazısı), s. 67.
[643] Reşîd, *a.g.e.*, s. 165.
[644] Zâhid, *a.g.i.a.*; Reşîd, *a.g.e.*, s. 165.

iken Riyad'da vefat etti. Cenazesini pazartesi sabahı küçük oğlu Selmân ve yakın öğrencisi Muhammed Âlu Reşîd yıkadı[645].

Suriye devlet başkanı Hâfız Esed, Muhammed Saîd Ramazan el-Bûtî aracılığıyla taziyelerini sunarak, ailesinin arzu etmesi durumunda Ebû Gudde'nin na'şının Suriye'ye getirilmesini teklif etti ve bu amaçla ailenin emrine özel uçak tahsis edileceğini bildirdi[646]. Fakat aile buna razı olmadı[647].

Riyad Râcihî Mescidi'nde Pazartesi günü öğle namazı sonrasında çok sayıda ilim adamı, öğrenci ve sevenlerinin katıldığı kalabalık bir cemaatin iştirakiyle cenaze namazı kılındı. Ardından Suud Kraliyeti tarafından tahsis edilen özel bir uçakla na'şı Medine-i Münevere'ye nakledildi. Yatsı namazı sonrası Mescid-i Nebevî'de yine kalabalık bir cemaatle ikinci defa cenaze namazı kılındıktan sonra vasiyet ettiği gibi[648] Cennetü'l-bakî' kabristanlığına defnedildi[649].

Vefat haberinin duyulması üzerine birçok ilim, fikir ve siyaset adamı, devlet ricali, uluslararası İslâmi kuruluş taziye mesajları gönderdi[650]. Birçok gazete ve dergide taziye mesajları ve vefat yazıları yayınlandı[651]. Türkiye, Hindistan, Katar ve Fas'ta birçok camide gıyabi cenaze namazı kılındı[652]. Mekke-i Mükerreme, Medine-i Münevvere, Cidde, Riyad, Halep, Beyrut, Hindistan, Yemen, Fas ve Türkiye'de anma merasimleri düzenlendi[653].

Ebû Gudde'nin ölüm haberinden çok duygulanan Yusuf el-Karadâvî, Katar'da Cuma hutbesini Ebû Gudde'ye tahsis etti[654]. Birçok şair onun ardından mersiyeler yazdı[655].

II. KİŞİLİĞİ

Ebû Gudde'yi ilmî kişiliği, irşad ve tebliğ, siyasî ve ahlâkî yönlerden ele almak mümkündür. Burada onun çok yönlü özelliği ele alındıktan sonra hakkında yapılan çalışmalara değinilecek ve hakkında söylenenlere yer verilecektir.

---

[645] Reşîd, *a.g.e*., s. 165
[646] Zâhid, *a.g.i.a*.
[647] Selmân, *y.g.k.g*.
[648] Memdûh, *eş-Şeza'l-fevvâh*, s. 12; Mar'aşlî, *Nesrü'l-cevâhir*, II, 1947.
[649] Reşîd, *a.g.e*., s. 165.
[650] Aileye gönderilen bu taziye mesajlarının bir sureti Selmân Ebû Gudde tarafından bize takdim edilmiştir.
[651] Bkz. Reşîd, *a.g.e*., s. 168; Memdûh, *a.g.e.,* s. 13.
[652] İbn Hacer, *a.g.e. (*nâşirin girişi) I, 62.
[653] Reşîd, *a.g.e*., s. 165.
[654] Reşîd, *a.g.e*., s. 218; Zâhid, *a.g.i.a*.
[655] Ebû Gudde'nin ardından yazılan mersiyelerin bır kısmı için bkz. Reşîd, *a.g.e*., s. 169-177.

A. İlmî Kişiliği

Ebû Gudde'nin ilim anlayışı, ilim sevgisi, ilmî titizliği, araştırmacılığı, tenkitçiliği, hadis dışındaki diğer İslâmî ilimlerle ilişkisi ile mezhep ve meşrebi başlıkları altında ele alınacaktır.

Sözü edilen alt başlıklara geçmeden önce bazı eserlerde doktor unvanıyla anılmasını[656] dikkate alarak kendisinin akademik kariyere sahip olup olmadığına temas ederek konuya açıklık getirmek yerinde olacaktır.

Ebû Gudde Mısır Ezher Üniversitesi'nden doktor unvanı almak için girişimde bulunmuş fakat bu girişim sonuçlanmamıştır. Bu durumu Muhammed Ali es-Sâbûnî şöyle anlatmaktadır:

"Ben ve Ebû Gudde Ezher Üniversitesi'ne doktora müracaatında bulunduk. Bunun için gerekli ön hazırlıkları tamamladık, geriye sadece mülâkat kalmıştı ki o aşamada Mısır ile Suriye'nin arası açıldı. Mısır hükümeti Suriyeli öğrencilerin öğrenim hakkını engelleyince, bu girişimimiz sonuçsuz kaldı"[657].

Ebû Gudde'nin ilmi kişiliğini incelemeye onun ilim anlayışını ele alarak başlamak isabetli olacaktır.

1. İlim Anlayışı

Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki, Ebû Gudde'ye göre ilimde niyet ve amaç son derece önemlidir. İlim, her türlü maddî çıkar ilişkisinden uzak, yalnızca Allah için tahsil edilmelidir. İlim öğrecisi, önce kendisine sonra da insanlara faydalı olmaya niyet etmelidir. Ona göre uygulanmayan ilim meyvesiz ağaca benzer[658].

İlmi büyük bir nimet ve imkân olarak telakki eden[659] Ebû Gudde'ye göre, samimi olmak ve ilmi ciddiye almak çok önemlidir. O, ilmi ilâhî bir emanet olarak görmekte ve ona özen göstermenin, onu ciddiye almanın aynı zamanda ilim adamlarının boynunun borcu olduğunu düşünmektedir[660].

Ebû Gudde, ilim tahsil edecek öğrencinin bazı vasıflara sahip olmasını gerekli görmektedir. Öğrenci canlı, ciddî, çalışkan, istekli, azim ve himmet sahibi olmalıdır. Her halükarda onun gündemini ilim işgal etmelidir; ilimle uyanmalı, ilimle yemeli, ilimle

---

[656] *İsneyniyye*, XI, 653. Ayrıca bkz. Reşîd, *a.g.e*., s. 641 dn.
[657] Sâbûnî, *"Halep Muhaddisleri Abdülfettâh Ebû Gudde'nin Hadisçiliği" konulu kişisel görüşme*.
[658] Bahçıvan, "Abdülfettâh Ebû Gudde'den İlim Yolcularına", *SÜİFD*, Konya 2005, sy. 20, s. 252, 254, 256.
[659] Ebû Gudde, *Kıymetü'z-zemen*, s. 16.
[660] Ebû Gudde, *Safahât*, 257 dn.; Bahçıvan, *a.g.m*., s. 257.

dolaşmalı ve ilimle uyumalıdır. Gündelik problemler, siyâsî ve iktisâdî gelişmeler kendisini ilim yolundan alıkoymamalıdır. İlim "hem evvel, hem âhir, hem de orta"dır. Bunun için de gaflete sevk edecek kadar fazla yememelidir. İbn Atâullah el-İskenderî'nin de dediği gibi "Başlangıçta zor ve ağır şartlara tahammül etmeyen, ilimde yanıp tutuşmayan bir öğrencinin, aydınlık sonu olamaz!"[661].

Öğrenci inatçı olmamalı, kavrayamadığı konuyu istişare ve müzakere yoluyla çözmelidir. Zira onun mükemmel yetişebilmesi, okuduğu metni iyi anlamasına bağlıdır. Bu sebeple okula gitmeden önce dersini mutlaka gözden geçirmeli, derse iyi hazırlanmalı, gerektiğinde ilmî konuları tartışabilmelidir. Hakikatin ortaya çıkması ve bilginin kalıcı olması açısından bu güzeldir. Edeb olsun diye hocasına hiç soru sormayan ve hep "înşallah" diyerek sadece dinleyen öğrencinin bu tutum ve davranışı doğru değildir! Dinlenen dersler, öğrenci tarafından ikinci defa tekrar edilirse, anlaşılır ve sağlıklı olur. Sadece imtihan günü öncesi dersi gözden geçirmek, kalıcı ve faydalı olmaz, çabucak unutulur.

Yine öğrenci günahların her türlüsünden kaçınmalı, nezih bir hayat yaşamalı, iffetli, edepli ve şuurlu olmalıdır. Eğer insan bu ruh ve şuurdan uzak bir şekilde yetişecek olursa, o zaman müsteşriklerden bir farkı kalmaz![662].

Ayrıca ilmin hocadan alınması da önem arzetmektedir. İlmi âlimlerin ağzından değil, sadece kitaplardan öğrenen kimsenin (suhufî) çokça hataya düşebileceklerini belirten Ebû Gudde, bu konuda uyarılarda bulunmaktadır[663].

Diğer taraftan kendisinden ilim alınacak hocanın da imkân nisbetinde iyi seçilmesi gerekmektedir. Hoca ilim sevgisiyle dolup taşan, yapıcı tenkit zihniyetine sahip, güçlü, sâlih, teşvik edici, ilmî emanete sahip güvenilir, yüksek meziyet ve faziletlerle mücehhez, azimli ve himmet ehli olmalıdır. Hoca yaptığı çalışmaları yalnız maaş karşılığı bir görev olarak görmemelidir. Yalnız maaş karşılığı hizmet veren hoca, sadece kendisinin değeridir, ucuz adamdır, sıradan bir memurdur ve yaptığı da sıradan bir iş olarak değerlendirilir. Böyle eksik ve gevşek bir adamdan hayır gelmez![664].

---

[661] Güler, "Abdülfettâh Ebû Gudde ile..", *Altınoluk*, İstanbul 1996, sy. 130, s. 9.
[662] Güler, a.g.m., s. 10.
[663] Ebû Gudde, *İsnâd*, s. 45.
[664] Güler, a.g.m., s. 9.

Öğrenimde hoca ile öğrenci arısında kurulacak iletişim ve diyalog çok önemlidir. Çünkü hoca ile öğreci arasında bir tür "çekim kanunu" vardır. Öğrenci takrir edilen dersi edep, hürmet ve dikkatle dinlemelidir. Bu durum hocada şevk ve sürur meydana getirir[665].

Ayrıca Ebû Gudde'ye göre aslolan öğrencinin tek bir hocayla yetinmeyip değişik hocalardan istifade etmesidir. Zira ilimde fazilet tek bir hocayla sınırlı değildir; tat, konum ve bilgi seviyelerine göre çeşitli hocalara dağıtılmıştır. Dolayısıyla arının değişik çiçeklerden bal alması gibi öğrenci de çeşitli hocalardan yararlanmayı bilmelidir[666]. Bu konuda öğrencinin ufku geniş olmalı ve çeşitli hocalardan istifade etmesine engel olacak her türlü davranıştan kaçınmalıdır. Bu bağlamda ileride temas edileceği üzere Ebû Gudde'nin hocaları arasındaki sert tartışmalar onun her birinden istifade etmesine engel olmamıştır[667].

Ebû Gudde'ye göre ilimde esas olan taklit değil, tahkiktir[668]. Nakledilen bilgiyi hemen kabullenmek yerine elinden geldiğince geniş bir şekilde araştırmak ve bu araştırma sonunda ortaya çıkan malzemeyi süzgeçten geçirdikten sonra iyice muhakeme edip ancak ondan sonra bir neticeye varmak en sağlam yoldur. Meselâ kendisi senetlerde geçen "روينا" ifadesinin okunuşuyla (Raveyna/Ruvvînâ) ilgili olarak Halep'te kendisinden ders okurken hocası Tabbâh'ın getirdiği açıklamayla yetinmemiş, Mısır'a gidince hocaları Muhammed Zâhid el-Kevserî, Ahmed Muhammed Şâkir ve Abdullah İbnü's-Sıddîk el-Gumârî'ye ayrı ayrı sormakla birlikte bu konuyu bir de kaynaklardan uzun süre araştırdıktan sonra ancak gönlünün yattığı bir sonuca varmıştır[669].

Ona göre ilmî emanete riayet etmek son derece önemlidir. Sözün sahibine, bilginin kaynağına nispet edilmesinin okuyucuda oluşturacağı güven[670] yanında bilgiden istifade eden kimselerin, onun sahibine bir de rahmet okumaları gerekmektedir[671]. Ebû Gudde bu hususta hassas davranmadıkları gerekçesiyle birçok ilim adamını tenkit etmiştir[672].

Ebû Gudde ilmî çalışmalarda tarafsız davranmayı ilmî emanetin bir gereği olarak görmektedir. İlim adamının mezhebi, meşrebi, hocası, dost hatırı onun hakka bağlılığını

---

[665] Güler, a.g.m., s. 10.
[666] *İsneyniyye*, XI, 648-649.
[667] Reşîd, *a.g.e*. (Muhammed Avvâme'nin yazısı), s. 125.
[668] Ali el-Kârî, *Masnû'*, s. 201 dn.
[669] Leknevî, *el-Ecvibetü'l-fâzıle*, s. 184-185 dn.
[670] Muhâsibî, *Risâletü'l-müsterşidîn* (muhakkikin girişi), s. 21.
[671] Muhâsibî, *a.g.e. (*muhakkikin girişi), s. 14-16.
[672] Misalleri için bkz. Ebû Gudde, *Kıymetü'z-zemen*, s. 6, 7; Zehebî, *Zikru men yu'temed* (muhakkikin girişi), s. 166.

asla gölgelememelidir[673]. Şu ifadeleri onun hakka bağlılığı konusundaki tavrını net bir şekilde ortaya koymaktadır: "Hüküm, delilleriyle açık bir şekilde ortaya çıkınca delilsiz söylenenlerin hepsi kaybolur"[674], ''Büyük bir imâmdan geldiği halde senedi sahih olmayan haber kabul edilmez, fakat küçük bir âlimden gelen senedi sahih haber kabul edilir''[675].

Hanefî olmasına rağmen yeri geldiğinde Ebû Hanîfe'nin (ö. 150/767) hataya düştüğünü açıkça belirtmesi[676], Muhammed Zâhid el-Kevserî, Ahmed Muhammed Şâkir ve Abdullah İbnü's-Sıddîk el-Gumârî gibi çok sevdiği hocalarına bile itiraz ve tenkitlerde bulunması[677] yanında taassubun her türlüsünü ve mutaassıp kişileri tenkit etmesi[678], hatta taassuba lânet okuyarak onun insanları kör ve sağır hale getirdiğini ifade etmesi[679] ve ilim hayatı boyunca bu gibi kimselerden gelen sıkıntılara maruz kalması[680] sözden öte bunu uyguladığını göstermektedir. Ebû Gudde'yi yakından tanıyan ilim adamları da kendisinin tarafsız ve taassuba karşı olan tavrını vurgulamışlardır[681].

İtidalli davranmayı da ilim adamı için gerekli görmüştür. "İtidal, büyük kimselerin vasfıdır"[682], ''Âlimin süsü, sahip olduğu donanım, ilim ve eserlerinde dengeyi koruması, söz gelimi vaaz ve irşâd ilminin hadis ve rivâyet ilmine baskın çıkmasına İzin vermemesidir"[683] gibi sözleriyle o dengeli davranmayı tavsiye etmiştir.

Diğer taraftan tavırlarında ve değerlendirmelerinde ölçüyü kaçıran ilim adamlarını tenkit etmesi[684], Allah Teâlâ'dan, rıza ve öfke hallerinde ölçülü davranmayı, ifrat ve tefritten uzak kalmayı dilemesi[685], etrafında böyle davranan kimseleri Hz. Ali'nin "Dostunu bir yere kadar sev, bir gün bakarsın düşmanın oluvermiş; düşmanına da bir yere kadar kız, bir gün bakarsın

---

673 *İsneyniyye*, XI, 641-642.
674 Fâsî, *Risâle fî cevâzi hazfi kâle* (muhakkikin girişi), s. 321.
675 Ebû Gudde, *Safha müşrika*, s. 97.
676 Tânevî, *Kavâid*, s. 137 dn.
677 Misaller için bkz. Ebû Gudde, *Tahkîku ismeyi's-Sâhîhayn*, s. 53-54, 58-59; Ali el-Kârî, *Masnû'*, s. 184 dn.; Hâzimî, *Şurût*, s. 131 dn.; İbn Abdilberr, *İntikâ*, s. 123 dn.
678 Misaller için bkz. İbn Abdilberr, *İntikâ*, s. 231-232 dn., 234, dn, 236-239 dn.; *İsneyniyye,* XI, 640-641.
679 Bkz. Tânevî, *a.g.e.,* s. 321 dn.
680 Bkz. Reşîd, a.g.e. (Mustafa ez-Zerkâ'nın yazısı), s. 21 (Muhammed Takî el-Osmânî'nin yazısı), s. 67.
681 Bkz. Reşîd, a.g.e. (Mustafa ez-Zerkâ'nın yazısı), s. 20-21 (Muhammed Takî el-Osmânî'nin yazısı), s. 66-67; Hâşimî, *a.g.e*., s. 20
682 Tânevî, *a.g.e.,* s. 193 dn.
683 Leknevî, *er-Raf'u ve't-tekmîl*, s. 421 dn.
684 Misaller için bkz. Sübkî, *a.g.e.,* s. 46 dn.; Leknevî, *Zaferü'l-emânî*, s. 332 dn.
685 Sübkî, *a.g.e.,* s. 46 dn.

dostun oluvermiş"[686] sözüyle uyarması da, kendisinin bunu uygulamaya gayret ettiğini göstermektedir[687].

Fıkhî mezheplere ve tasavvuf okullarına yaklaşımı, bazı yanlış davranışlarından dolayı bütün tasavvuf erbabını kınamanın haksızlık, insaf ve adalet sınırlarını aşmak anlamına geleceği, aynı durumun tefsir, hadis ve fıkıh ehli kimseler için de geçerli olduğunu belirtmesi[688], İbn Teymiye ve İbnü'l-Kayyim'e (ö. 751/1372) bakışı[689], şüphesiz onun mutedil karakterini gösteren örnekler arasındadır. Zaten onun bu mutedil kişiliği kendisini tanıyan ilim adamları tarafından da takdir edilmiştir[690].

Ebû Gudde, insanları överken ve yererken ölçülü davranmanın özellikle önem arz ettiğini düşünmektedir[691]. O, kendisini: "Allah'a hamdolsun, methiyeyi rasgele tartan ve övgüyü gelişi güzel dağıtan biri değilim"[692] diye nitelendirmiş ve abartılı anlatımlara tepki göstermiştir[693]. Mesela Ali el-Kârî'nin Ebû Hanîfe, İbn Hazm'ın Muhammed b. Nasr el-Mervezî hakkında bütün hadisleri bildikleri yönündeki sözlerine: "Bu sözleri, hadislerin çoğunu bildikleri şeklinde yorumlamak gerekir, zira hadis ve sünnetin tamamının ümmetin herhangi bir ferdi tarafından bilinmesi normal olarak mümkün değildir"[694] diyerek karşı çıkmıştır.

Yine Ebû Gudde'ye göre ilim adamı haddini bilmeli, gurur ve kibire kapılmamalıdır. Bilmediği şeyler için "bilmiyorum" diyebilmeli, kaynaklara müracaat ederek, kendi hocasına veya diğer hocalara sorarak bilmediğini öğrenmelidir. Belli bir ilim dalında ihtisas yapıp mesela "doktor" ünvanını aldıktan sonra "ben artık her seyi bilirim" edasıyla kibir ve gurura kapılan kimse, acınacak bir insandır[695].

Hak yanlısı olmak ve hakkı savunmak da bir ilim adamı için önemlidir. İlim adamı yanlış bilgi ve değerlendirmeler karşısında susmamalı, haksızlığa maruz kalanları savunmalıdır. Bu bağlamda eserlerde bu noktada yapılan yanlışlara dikkat çekmiş ve haksız tenkitlere maruz kalanları savunmuştur. Yeri geldiğinde genelde ehl-i rey özelde

---

[686] *Tirmizî*, Birr, 60. Tirmizî bu sözün merfu rivâyetinin de bulunduğunu belirtmekle birlikte Hz. Ali'ye nisbetle mevkuf olmasını daha doğru bulmuştur.
[687] Hâşimî, *a.g.e*., s. 121.
[688] Hallâl, *a.g.e.,* s. 73-75 dn.; *Kitâbü'l-asâle*, II, 70-72.
[689] Bkz. Ebû Gudde, *Kelimât*, s. 24-35.
[690] Mesela bkz. Ebû Gudde, *Hutbetü'l-hâce* (Yusuf el-Karadâvî'nin önsözü), s. 4; Hâşimî, *a.g.e.,* s. 120.
[691] Mesela bkz. Ebû Gudde, *el-Ulemâu'l-uzzâb*, s. 63.
[692] Keşmîri, *Tasrîh* (muhakkikin girişi), s. 13 dn.
[693] Zebîdî, *a.g.e.,* s. 162 dn.
[694] Nu'mânî, *Ebû Hanîfe*, s. 35 dn.
[695] Güler, a.g.m., s. 10.

Hanefî mezhebi[696], tasavvuf câmiası[697] ile Ebû Hanîfe[698], Mâlik (ö. 179/795)[699], Şâfiî (ö. 204/819)[700] gibi mezhep imamları ve Zehebî (ö. 748/1348) [701], İbn Teymiyye[702], Hâkim en-Neysâbûrî (ö. 405/1014)[703], Kevserî[704] gibi âlimleri maruz kaldıkları haksız ithamlara karşı savunmuştur.

Ebû Gudde, ilim adamının tenkide ve ilmî denetime açık olmasını önemli bulmuştur. O, bazı eserlerini kaleme aldıktan sonra hocalarına ve sahanın uzmanı ilim adamlarına arz edip, onların tenkit ve tasviplerini almıştır[705].

Bununla birlikte ilim adamının sabit fikirli olmamasını ve kendisine yöneltilen tenkitlerden istifade etmesini de önemsemektedir. Kendisi görüşlerinde hatalı olduğunu anlayınca bunlardan vazgeçerek eserlerinde de bunu açıkça ifade etmiştir[706]. Bir defasında Müslim'in *Sahîh*'inde geçtiği belirtilen bir hadisi, bazı hadis fihristleri, *el-Mu'cemü'l-müfehres* ve *etraf* kitaplarında bulamayınca *Müslim*'de bulunmadığını kaydetmiş fakat daha sonra bir öğrencisinin uyarısı üzerine eserin bir sonraki baskısında yaptığı yanlışı itiraf ederek kendisini uyaran öğrenciye teşekkür etmiş ve hatasından dolayı Allah'tan kendisini bağışlamasını dilemiştir[707].

Diğer taraftan ona göre ilim, hayatın belli bir döneminde ilgilenilip sonra biten bir uğraş değildir. İlim adamı hayatı boyunca ilimle meşgul olmalı hatta vefat ederken gönlünde gerçekleştirmeyi arzuladığı çok sayıda ilmî çalışma bulunmalıdır[708]. O, belli bir

---

[696] Misaller için bkz. Leknevî, *er-Raf'u ve't-tekmîl*, s. 70-75 dn., 73-92 dn.
[697] Misaller için bkz. *Kitâbü'l-asâle,* II, 56, 70-72; Hallâl, *el-Hass ale't-ticâre*, s. 73 dn.
[698] Misaller için bkz. Leknevî, *er-Raf'u ve't-tekmîl*, 83-91 dn., 393-399 dn., 422-423 dn.; Sübkî, *Kâide fi'l-cerhi ve't-ta'dîl*, s. 60-63 dn.; Kevserî, *Fıkhu elhi'l-Irâk*, s. 88-89 dn.; Tânevî, *a.g.e*., s. 96 dn., 186-187 dn., 308-338 dn., Hâzimî, *a.g.e.,* s. 161-162 dn.; İbn Abdilberr, *İntikâ*, s. 212-229 dn., 230-254 dn.
[699] Mesela bkz. Sübkî, *a.g.e.,* s. 30-31 dn.
[700] Mesela bkz. Sübkî, *a.g.e.,* s. 34 dn.
[701] Misaller için bkz. Leknevî, *er-Raf'u ve't-tekmîl*, s. 311-319 dn.; Sübkî, *a.g.e., s.* 44-46 dn., 66-67 dn., 77-78 dn.; Zehebî, *Mûkıza*, s. 90-91 dn.
[702] Meselâ bkz. Leknevî, *Zaferü'l-emânî*, s. 422 dn.
[703] Meselâ bkz. Hâzimî, *Şurût*, s. 130-133 dn.
[704] Meselâ bkz. Ebû Dâvûd, *Risâle*, s. 15-25.
[705] Misaller için bkz. Leknevî, *er-Raf'u ve't-tekmîl*, s. 247 dn.; Karâfî, *İhkâm* (muhakkikin girişi), s. 6; Muhâsibî, *a.g.e. (*Haseneyn Muhammed Mahlûf'un takrizi), s. 23.
[706] Ebû Gudde'nin daha sonra vazgeçip bunları eserlerinde belirttiği görüşleriyle ilgili misaller için bkz. Ebû Gudde, *Safahât*, s. 179 dn. , 328 dn.; a.mlf., *Lemehât*, s. 29-30 dn., 117, 2.dn,; a.mlf. *İsnâd*, s. 23; Leknevî, *er-Raf'u ve't-Tekmîl*, s. 19 dn., 124 dn; 137-138 dn., 139 dn., 213-221 dn., 350 dn., 352-353 dn.; Muhâsibî, *a.g.e*., s. 146 dn; 233 dn; Tânevî, *a.g.e*., s. 244 dn; Leknevî, *Zaferu'l-Emânî* (muhakkikin notu), s. 27 dn., 573-580;
[707] Leknevî*, er-Raf'u ve't-tekmîl*, s. 206-207 dn.
[708] Hâşimî, *a.g.e*., 137-138.

akademik kariyere sahip olduktan veya belli bir noktaya geldikten sonra ilmî çalışmaları ihmal eden ilim adamı tipini tenkit etmiştir[709].

Ayrıca şu sözleri de onun ilim anlayışına ışık tutacak mahiyettedir:

"Bir dirhemlik mal, bir kantar altın ister; fakat bir dirhemlik ilim, iki kantar altın ister".

"İlim, anlaşıldıkça kendisine aşık olunur".

"Tamamını okumadıkça, kitap sana sırrını açmaz"[710].

2. İlim Sevgisi

Ebû Gudde'nin ilim hayatını şekillendiren unsurların başında onun ilim sevgisi gelmektedir. O ilme olan düşkünlüğü sayesinde ilim çevreleri tarafından takdir edilen bir konuma gelebilmiş ve ardında çok sayıda eser bırakabilmiştir.

Çocukluk döneminde bir süre zanaat öğrenip ardından 5 yıl kadar ticaret tecrübesi edinen Ebû Gudde, daha sonra ailesinin kendisi için bulduğu bir sermaye ortağı ile Halep çarşısında kurdukları dükkânı işletmeye başlamıştır. Başarılı bir ticaret hayatı sürerken 19 yaşına geldiğinde gönlüne ilim sevgisi düşmüştür. Hüsreviyye medresesine girme isteğini babasına açmış fakat babası kabul etmemiştir. Bu hususta kararlı davranan Ebû Gudde, babasını ikna etmeleri için hatırlı kimseleri aracı koyunca, onların ısrarına dayanamayan babası oğlunun okula başlamasına razı olmuştur[711].

Hüsreviyye medresesine başvurusu önce kabul edilmiş fakat daha sonra burada eğitim görebilmek için 18 yaşını aşmamış olma şartı bulunduğu, kendisinin ise 19 yaşında olduğu gerekçesiyle geri çevrilmiştir. Dönemin Halep Evkâf Müdürü ile iyi ilişkiler içerisinde olan eniştesi vasıtasıyla özel bir izin alınarak yaş sınırı uygulamasından muaf tutulan Ebû Gudde, geç sayılabilecek bir yaşta öğrencilik hayatına başlamıştır[712].

Ebû Gudde'nin öğrencilik hayatına ilerlemiş bir yaşta ve içten gelen bir sevgi sonucu önündeki engelleri aşarak başlamış olması kendisine bazı avantajlar sağlamıştır[713]. O, elde ettiği bu imkânın kıymetini bilerek ve yaşının verdiği olgunlukla kendisini ilme vermiş, çok geçmeden de disiplini, çalışkanlığı ve başarısıyla arkadaşlarının ve hocalarının ilgi

[709] Bkz. Ebû Gudde, *Safahât*, 257 dn.
[710] İbn Hacer, *a.g.e. (nâşirin girişi)*, I, 62.
[711] İbn Hacer, *a.g.e. (*nâşirin girişi) I, 17.
[712] İbn Hacer, *a.g.e. (*nâşirin girişi), I, 17; Zâhid, *a.g.i.a.*
[713] Reşîd, *a.g.e. (*Muhammed Avvâme'nin yazısı), s. 119.

odağı haline gelmiştir[714]. Öyle ki, bir süre sonra derse gelemeyen Medrese hocaları, Ebû Gudde'yi vekil bırakmışlardır[715].

Öğrenciliği sırasında ders kitaplarıyla yetinmeyen Ebû Gudde, onların şerh ve haşiyelerinden hazırlanıp gelmesi ve hocalarıyla derste konuları tartışması okuduğu dersleri daha iyi bellemesine yardımcı olmuştur. Gerek Halep'te gerekse Mısır'daki öğrenciliği sırasında özel dersler de almaya özen gösteren Ebû Gudde, böylece kendisini daha iyi yetiştirmeye gayret etmiştir.

Ebû Gudde'nin ilim sevgisini en iyi şekilde gösteren hususlardan biri onun kitaba olan düşkünlüğüdür. Sadece kitap temini için ilim seyahatlerine çıkan[716] Ebû Gudde, kimi kitapların bir âlimin kütüphanesinde bulunmamasını onun açısından büyük bir mahrumiyet olarak değerlendirmiştir[717]. Bazı eserler için "ona bakmak ebedî bir saadet, onun gibisini elde etmek büyük bir fetihtir"[718] değerlendirmesinde bulunmuş. Abdürrezzâk b. Hemmâm'ın (ö. 211/827) *Musannef*'inin basılacağı haberini "müjde" olarak karşılaşmıştır[719].

İlim adamının hayatında kitabın yerini, ruhun cesetteki ve sağlığın bedendeki yerine benzeten[720] Ebû Gudde, onları kardeş ve dostlar olarak görmekte ve "benim dünyadaki sevgilim, kitabımdır"[721] demektedir. Kendisini meşgul etmek isteyen birileri geldiğinde kitaplarını ve onların müelliflerini kastederek: "Evimde değişik yerlerden ve farklı zamanlardan gelmiş misafirlerim var, onlarla ilgilenmeliyim…." diyerek imâlı bir karşılık verdiği anlatılmaktadır.

Gittiği şehir ve ülkelerde ilk fırsatta oraların kitapçı ve kütüphanelerine giden[722] Ebû Gudde, özellikle Pakistan ve Hindistan kütüphanelerinde uzun süren çalışmalar yapmıştır.

Bazen bir kitabın aylarca hatta yıllarca peşine düştüğü olmuş, bazı kitapları bulduğu takdirde namaz kılmayı adamıştır[723]. Öğrenciliği sırasında önemli gördüğü bir kitabı almak için babasından hatıra kalan kuşağı satmış[724], meyve yememiş[725], daha sonraları

---

[714] Reşîd, *a.g.e*., s. 147; İbn Hacer, *a.g.e. (*nâşirin girişi) I, 17; Hâşimî, a.g.e., s. 116; Memdûh, *a.g.e*., s. 4; *İsneyniyye*, XI, 602.
[715] Reşîd, *a.g.e. (*Muhammed Avvâme'nin yazısı), s. 120.
[716] Reşîd, *a.g.e. (*Abdülvehhâb Ebû Süleyman'ın yazısı), s. 92.
[717] Leknvî, *er-Raf'u ve't-tekmîl*, s. 128 dn.
[718] Tânevî, *a.g.e*., s. 9.
[719] Kevserî, *Fıkhu ehli'l-Irâk*, s. 11 dn.
[720] Ebû Gudde, *Safahât*, s. 256.
[721] Ebû Gudde, *a.g.e.,* s. 332.
[722] Reşîd, *a.g.e. (*Muhammed Avvâme'nin yazısı), s. 135.
[723] Ebû Gudde, *a.g.e.,* s. 279.
[724] Ebû Gudde, *a.g.e.,* s. 278-279; Hâşimî, *a.g.e.,* s. 31.
[725] İbn Hacer, *a.g.e. (*nâşirin girişi), I, 18.

babasından kalan mirasın büyük bir bölümünü kitaba harcamıştır[726]. Maddi imkânları yerinde olmadığı zamanlarda gerçek değerinden çok yüksek fiyata satılan bir kitabı gördüğünde kendi kendine: "Ben bu kitabı ömrümde bir defa satın alacağım, bunun için harcadığım para yeniden kazanılabilir fakat bu kitabı şimdi kaçırırsam belki bir daha hiç kavuşamayacağım" diye telkinde bulunarak onu satın almaktadır[727].

Dostlarına ve öğrencilerine çokça kitap edinmelerini, bu konuda cimri davranmamalarını ve evlerinde kütüphane oluşturmalarını tavsiye eden[728] Ebû Gudde, kendisi de önce Halep sonra da Riyad'daki evinde çok geniş birer kütüphane oluşturmuştur. Ortadoğu şehirlerine değişik bölgelerde basılan kitapların pek gelmediği bir dönemde Hindistan, Pakistan, Kuzey Afrika'nın muhtelif yerleri olmak üzere çok değişik bölgelerde basılmış eserleri bir şekilde temin edip kütüphanesine katmaya gayret etmiştir[729]. Halep Milli Kütüphane sorumlusunun, aradıkları kitapları burada bulamayan okuyucuları, Ebû Gudde'nin evindeki kütüphaneye yönlendirdiği anlatılmaktadır[730].

Memleketi Halep'ten uzun süre ayrı kalınca 1978-1982 yılları arasında kütüphanesinin bir kısmı yağmalanmış[731], kalan kısmı Halep Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Kütüphanesi'ne nakledilmiştir[732]. Onun kitaplarına olan düşkünlüğü dolayısıyla, ani üzülme neticesinde felç geçirmesinden korkan yakınları uzun süre bu durumu kendisine haber verememişlerdir. Ancak yıllar sonra Halep'e geri döndüğünde Fakültede kalan kitapları kendisine iade edilen Ebû Gudde, kütüphanesinin halini görünce çok üzülmüştür[733].

Riyad'da bulunduğu dönemde yeni bir kütüphane oluşturmaya başlayan Ebû Gudde yıllar sonra en büyük özel kütüphaneye sahip kişiler arasında ilk akla gelenlerden biri haline gelmiştir[734]. Kütüphanesinde bulunan kitaplarla ilgili 25[735] veya 30 bin[736] gibi farklı rakamlar verilmektedir. Muhammed Avvâme, Ebû Gudde'nin vefatından yaklaşık 20 yıl önce bir radyoya verdiği mülakatta ısrarlı sorular üzerine kütüphanesinde 20 bin civarında

---

[726] Hâşimî, *a.g.e*., s. 30.
[727] *İsneyniyye*, XI, 645.
[728] Ebû Gudde, *a.g.e.,* s. 167 dn.; Hâşimî, *a.g.e*., s. 117; *İsneyniyye*, XI, 646
[729] Reşîd, *a.g.e. (*Muhammed Avvâme'nin yazısı), s. 134; Hâşimî, *a.g.e*., s. 30.
[730] Bkz. Hâşimî, *a.g.e*., s. 118.
[731] Zâhid, *a.g.i.a.;* Hâşimî, *a.g.e*., s. 154.
[732] Gaşîm, *a.g.k.g*.
[733] Gaşîm, *y.g.k.g.*
[734] Reşîd, *a.g.e. (*Muhammed Avvâme'nin yazısı), s. 133.
[735] Kutlay, a.g.m.
[736] Yıldırım, a.g.m. s. 202.

kitap bulunduğunu belirttiğini, fakat sonradan bu sayının katlandığını tahmin ettiğini söylemiştir[737].

Uğrunda çektiği sıkıntılar Ebû Gudde'nin ilim sevgisinin en önemli göstergeleridir. Yukarıda sözü geçtiği üzere ticaret hayatından ilim hayatına geçebilmek için bazı engelleri aşan Ebû Gudde, babasının vefatından sonra ilim tahsiline yokluk içerisinde devam etmiştir. O kadar ki, tek bir elbise ile idare etmek zorunda kaldığı olmuştur. Mısır'daki tahsilini de maddî imkânsızlıklar içerisinde sürdüren[738] Ebû Gudde, ailesinden gelen harçlığın gecikmesi üzerine iki gün boyunca aç kalmıştır[739].

Mısır'daki tahsilini tamamlayıp memleketine dönerken yaşadığı bir dizi sıkıntıdan[740] başka, uzun yıllar görev yaptığı Suudi Arabistan'da genelde ilmî duruşu özelde de Kevserî ile olan hoca-talebe ilişkisi sebebiyle hayli sıkıntılara maruz kalmıştır[741].

İlim uğrunda fedakârlıktan kaçınmayan Ebû Gudde, bir taraftan uzak ülkelerin en ücra köylerinde inzivâya çekilmiş âlimleri bulurken[742] diğer taraftan da onun istifadesini engelleyecek her türlü hissî yaklaşımdan özellikle kaçınmıştır. Sözgelimi en sevdiği hocası Muhammed Zâhid el-Kevserî ile Ahmed Muhammed Şâkir ve Ahmed İbnü's-Sıddîk el-Gumârî arasındaki sert tartışmalar, onun her birinden istifade etmesine engel olmamıştır[743].

İleride ele alınacağı üzere onun çok sayıda ilim yolculuğuna çıkmış olması da Ebû Gudde'nin ilim sevgisini göstermektedir. Birçoğunu özel imkânlarıyla gerçekleştirdiği bu seyahatleri sayesinde çok sayıda ilim adamından istifade etme ve onlardan icazet alma fırsatını elde etmiştir.

İlmî çalışmalara daha fazla vakit ayırabilmek amacıyla zamanını iyi değerlendirmeye gayret eden Ebû Gudde, gençliğinde kimi zaman bir iki gün hiç uyumadan çalışmış, ihtiyarlığı döneminde de günde uyuduğu birkaç saati çok görmüştür[744]. Bir yere gideceği zaman yanında kitap bulundurmaya ve fırsat buldukça okumaya gayret etmiştir[745]. Çıktığı uzun seyahatlerde üzerinde çalıştığı eserleri de yanında götüren Ebû Gudde, yolculuk esnasında veya gideceği yere vardığında kaynak gerektirmeyen ve bulunduğu ortamda

[737] Reşîd, *a.g.e. (*Muhammed Avvâme'nin yazısı), s. 133.
[738] Ebû Gudde, *Safahât*, s. 278.
[739] Ebû Gudde, *a.g.e*., s. 250-251.
[740] Bkz. Ebû Gudde, *a.g.e*., s. 253-255.
[741] Reşîd, *a.g.e. (*Muhammed Takî el-Osmânî'nin yazısı), s. 67; Bahçıvan, *a.g.m.*, s. 251 dn.
[742] Reşîd, *a.g.e. (*Muhammed Avvâme'nin yazısı), s. 123.
[743] Reşîd, *a.g.e. (*Muhammed Avvâme'nin yazısı), s. 125.
[744] İbn Hacer*, a.g.e. (*nâşirin girişi), I,
[745] Katırcî, a.g.m. I, 19.

yapabileceği çalışmalarıyla ile meşgul olmuştur[746]. Yayınlanmış birçok çalışmasının özellikle sonuç kısımlarında bu nevi notlara rastlamak mümkündür[747].

Hayatının son döneminde yaşadığı sağlık problemleri sebebiyle ilmî çalışmalarında kendisine yardımcı olan hanımı, Ebû Gudde'nin o andan sonra gerçekleştirmeyi düşündüğü ilmî projelerin bir insan ömrüne sığmayacak kadar fazla olduğunu ifade etmiştir[748]. Eserlerinde son nefesinde bile ilimle meşgul âlimlerin menkıbelerine[749] yer veren Ebû Gudde, hocalarından birinin "İlim sevdalısı gönlünde yüz inşallah ile ölür" sözünü sık sık aktardığı ve "Ben de gönlümde bin inşallah ile öleceğim" dediği nakledilmektedir[750].

1989 yılında görme kabiliyeti de iyice zayıflayan Ebû Gudde, bu hâliyle bile ısrarlı bir şekilde ilmi çalışmalarını sürdürmüştür. Bilâhare sağ gözünü de yitirmiş fakat şiddetli ağrılarına rağmen çalışmalarına yine de ara vermemiştir. Daha önce geçtiği üzere, başarısız bir ameliyatın ardından komaya giren ve zaman zaman bilinci açılan Ebû Gudde, son kez kendine geldiğinde "Ne oldu, kitap (*Lisânü'l-Mîzân*) basıldı mı?" diye sormuş ve tekrar bilinci kapanmıştır. Bu, kendisinden duyulan son söz olmuştur[751].

Gerçekten de vefat ettiğinde gönlünde olanlardan başka yazıya geçmiş fakat değişik aşamalarda kalarak tamamlanmamış çok sayıda çalışması olduğu daha önce geçmişti.

3. İlmî Titizliği

Ebû Gudde'nin dikkat çeken yönlerinden biri de, ilmî çalışmalarda gösterdiği titizliktir.

O, ilmî çalışmalarda titiz davranmayı, ilmi ciddiye almanın bir göstergesi olarak değerlendirmekte ve bunu ilmin âlimler üzerindeki hakkı olarak görmektedir. Bu sebeple çalışmalarını aceleye getirip gerekli özeni göstermeyen kimselerin ilmi hafife aldıklarını ve ona zulmettiklerini düşünmektedir. Ona göre ilim, bu gibi kimselerin tasallutundan mutlaka korunmalıdır[752].

Bu anlayışı sebebiyle Ebû Gudde, ilmî çalışmalarda titiz davranmaya ve en güzelini yapmaya gayret etmiştir. O, bazen bir meselenin, hatta bir kelimenin hakkını verebilmek

---

[746] İbn Hacer, *a.g.e. (*nâşirin girişi), I, 38.
[747] Misaller için bkz. Ebû Gudde, *Safahât,* s. 395; Zehebî, *Mukiza* (muhakkikin notu), s. 93; Leknevî, *Sibâhatü'l-fikr* (muhakkikin notu), s. 94.
[748] Hâşimî, *a.g.e*., 138.
[749] Mesela bkz. Ebû Gudde, *Kıymetü'z-zemen*, s. 28-29.
[750] Hâşimî, *a.g.e*., 138.
[751] Reşîd, *a.g.e. (*Muhammed Takî el-Osmânî'nin yazısı), s. 67.
[752] Bkz. Ebû Gudde, *Ahtâu'd-doktor en-Nedvî*, s. 713-714.

için büyük çaba harcamış ve üzerinde uzun süre çalışmıştır. İleride temas edileceği üzere cerh ve ta'dîl ifadelerinin tam olarak hangi anlamda kullanıldıkları, "عَزَب"[753] ve "وهِم"[754], "يُشَامُّ"[755] kelimelerinin anlamları ve kullanımları, İbnü'l-Kayyim'in *İ'lâmü'l-muvakkiîn* diye bilinen eserinin isminin zabtı[756] ve "مشايخ" ile "مكايد" gibi kelimelerin kullanımı[757] konusundaki incelemelerinde onun titizliğini görmek mümkündür. O, bir Hindistan ziyaretinde, kendisine ziyaret sebebi sorulunca, bölge âlimleri tarafından yanlış kullanılan "مشايخ" kelimesine işaret ederek " 'مشايخ' kelimesini hemzeli olarak kullanmayın, çünkü caiz değildir' demek için geldim"[758] cevabını vermiştir.

Ebû Gudde'nin yakın talebesi Muhammed Avvâme'nin bizzat şahit olduğu şu manzara, onun titizliğini gözler önüne sermektedir:

"Bir defasında *el-Ecvibetü'l-fâzıle* isimli eserin tashih çıktılarını kendisine takdim etmek üzere evine gittim. Her zamanki gibi beni misafir odasına aldı. Fakat oda geniş olmasına rağmen her taraf açık kitaplarla dolu olduğundan oturacak boş bir yer bulamadım. Gülümseyerek: 'Hayırdır, inşallah?' dedim. Bunun üzerine: 'şu kitapta bir kelimeye rastladım, 3 aydır onunla uğraşıyorum, elhamdülillah şimdi onu çözdüm. Bundan dolayı bütün kitapları buraya serdim, hepsinde o kelime ile ilgili bilgilere bakıyordum. Kitabın müellifi imâm Şâfiî'nin 'إحالة' ile amel ettiğini belirtiyor. Bundan neyi kastettiğini anlamamıştım. Çok aradım, filan ve filan hocalarıma sordum, onlarda da bir cevap bulamadım. Ancak şimdi anladım ki, o kelimenin doğrusu zan anlamındaki 'إخالة' dir. O da zaten usûl-i fıkıh kitaplarının kıyas bahsinde illetin tespiti için kullanılan yollardan biridir"[759].

Sözü geçen manzaraya şahit olan Muhammed Avvâme, Ebû Gudde'nin "itkan sahibi" kimseyi tanımladığı şu ifadelerinin kendisine tam olarak uyduğunu ifade etmektedir: "İtkan sahibi, ilmî açıdan sahîh bir sözün zâyî olup gitmesini ve onun yerine zayıf bir sözün geçip yaygınlık kazanmasını kıskanır. Doğru, onu neşelendirir; yanlış, üzer. Tahrifi düzeltip tashih etmedikçe gönlü huzur bulmaz. İtkan, ilme bir halel gelmesin diye çırpınmaktan doğar[760].

İleride söz edileceği üzere bir kitabın tahkikine başlamadan önce onun yazmalarını temin etme konusunda yoğun çaba harcamış ve bu amaçla maddi külfetlere girmiştir. Bazen kitabın tahkikini tamamladıktan sonra daha önce ulaşamadığı bazı yazmalardan haberdar olması üzerine, kitabın neşrini uzun süre durdurup, bu yazmayı elde ettikten sonra onunla karşılaştırma yoluna gitmiştir.

---

[753] Bkz. Ebû Gudde, *el-Ulemâu'l-uzzâb*, s. 34-38 dn.
[754] Bkz. Leknevî, *er-Raf'u ve't-tekmîl* (muhakkikin eki), s. 549-554.
[755] Bkz. Ebû Gudde, *Safahât*, 45-46 dn.
[756] Bkz. Tânevî, *a.g.e.,* s. 97-98 dn.
[757] Bkz. Leknevî, *er-Raf'u ve't-tekmîl*, s. 46-47 dn.
[758] Leknevî, *a.g.e*., s. 48 dn.
[759] Reşîd, *a.g.e. (*Muhammed Avvâme'nin yazısı), s. 130.
[760] Bkz. Reşîd, *a.g.e.* (Muhammed Avvâme'nin yazısı), s. 129-130.

Ebû Gudde'nin titizliğini kelimelerin okunuşlarını gösterme konusundaki sergilediği özende görmek mümkündür. O, konusu itibariyle ilim ehli dışındaki okuyuculara da hitap eden eserlerinde daha yaygın olmakla birlikte, eserlerinin genelinde problemli veya yanlış okunma ihtimali olan kelimelerin okunuşlarını özellikle göstermek gibi bir uygulamaya gitmiştir.

Gösterdiği dikkat ve titizlik sayesinde tahkik ettiği ve nakilde bulunduğu eserlerde pek çok yanlışı tespit ederek düzeltmiştir. Eserlerinde bazen toplu halde[761], bazen de yeri geldikçe düştüğü notlarda sayıları binlerle ifade edilecek kadar çok ve çeşitli yanlışı tespit edip tashih etmiştir.

Ebû Gudde'nin tespit edip tashih ettiği yanlışları, kabaca rivâyetlerin sened[762] ve metinlerindeki[763] yanlışlar, şahıs isimlerinde[764], doğum[765] ve ölüm[766] tarihlerindeki

---

[761] Bkz. Ebû Gudde, *Ahtâu'd-doktor en-Nedvî* (tamamı); Hazrecî, *a.g.e*. (muhakkikin girişi), s. 26-39; *Nesâî*, IX, s. 269-275; Münzirî, *a.g.e*. (muhakkikin girişi), s. 6-13; Leknevî, *Zaferü'l-emânî* (muhakkikin girişi), s. 11-12, İbn Hacer, *a.g.e*. (muhakkikin girişi), I, 136-145.

[762] Misaller için bkz. Alî el-Kârî, *a.g.e*., s. 4 dn., 24 dn., 25 dn., 253 dn.; Meydânî, *Tuhfetü'n-nüssâk*, s. 65, dn.; İbn Hazm, *a.g.e.,* s. 130 dn.; Şeybânî, *a.g.e*., s. 78-79 dn., 79 dn.; Ehdel, *a.g.e.,* s. 136 dn.; İbn Abdilber, *İntikâ*, s. 38 4. dn., 88 dn., 144 dn., 148 dn., 203 dn., 263 dn., 268 dn., 268 dn.; Tahâvî, *Tesviye*, s. 290-291 dn.

[763] Misaller için bkz. Ebû Gudde, *Safahât*, s. 41 dn.; a.mlf. *er-Rasûlü'l-muallim*, s. 94 dn.; a.mlf., *Terâcimu sitte*, s. 80 dn.; Muhâsibî, *a.g.e.*, s. 174 dn., (muhakkikin eki) 254; Alî el-Kârî, *Fethu bâbi'l-inâye*, s. 36 dn., 38 dn., 56 dn., 72 dn., 83 dn., 84 dn., 89 dn., 100 dn., a.y., a.y., a.y., 104 dn., 110 dn., 113 dn., 114 dn., a.y., 115 dn., 124 dn., 139 dn., 140 dn., 147 dn., 150 dn., 159 dn., 192 dn., 247 dn., 274 dn.; Leknevî, *Sibâhatü'l-fikr*, s. 53 dn.; Cezâirî, *Tevcîhü'n-nazar*, II, 733 dn., 734-735 dn.; İbn Teymiyye, *Risâletü'l-ülfe* (muhakkikin girişi), s. 11; Şeybânî, *a.g.e.,* s. 241-242 dn.; İbnü's-Sıddîk, *el-Minehu'l-matlûbe*, s. 60 dn.; Ehdel, *a.g.e.*, s. 136 dn.

[764] Misaller için bkz. Ebû Gudde, *Safahât*, s. 91; 207 dn., 301 dn., 312 dn.; a.mlf., *el-Ulemâu'l-uzzâb*, s. 39 dn., 86 dn., 98-99 dn., 186 dn.; a.mlf., *Kıymetü'z-zemen*, s. 42 dn., 45-46 dn.; a.mlf., *İsnâd*, s. 46-47 dn.; a.mlf., *Menhecü's-selef*, s. 40 dn.; a.mlf., *er-Rasûlü'l-muallim*, s. 181, dn.; a.mlf., *Hutbetü'l-hâce*, s. 15 dn.; Leknevî, *er-Raf'u ve't-tekmîl*, s. 124 dn., 134 dn., 201 dn., 205 dn., 252 dn., 255 dn., 256 dn., 258 dn., 262 dn., 278 dn., 297 dn., 301 dn., 350 dn., 365 dn., 371 dn, 417 dn.; a.mlf., *el-Ecvibetü'l-fâzile*, s. 68 dn., 94 dn., 166 dn., 174 dn., 178 dn.; Keşmîrî, *a.g.e.*, s. 148 dn., 223-234 dn., 230 dn., 367 dn.; Leknevî, *İkâmetü'l-hücce*, s. 29 dn., 32 dn., 49 dn.; Karâfî, *a.g.e.*, s. 174, dn.; Alî el-Kârî, *Fethu bâbi'l-inâye*, s. 3. dn., 36 dn., 49 dn., 112 dn., 114 dn., 150 dn.; aSübkî, *Kâide fi'l-cerhi ve't-ta'dîl*, s. 25-27 dn.; İbnü'l-Kayyim, *a.g.e.*, s. 58 dn., 79 dn., 109 dn.; .Ali el-Kârî, *Masnû'*, s. 112 dn., 247, dn.; Hazrecî, *a.g.e*. (muhakkikin girişi), s. 16, Tânevî, *a.g.e.*, s. 30 dn., 57 dn., 183-184 dn., 267 dn., 274 dn., 279 dn., 407-408 dn., 414 dn., (muhakkikin eki) 550; Sehâvî, *el-Mütekellimûn fi'r-ricâl*, s. 103 dn., 105 dn., 111. dn., 112-113 dn., 115 dn., 120 dn., 121 dn., 124 dn., 128 dn., 130 dn., 131 dn., 132 dn., 140 dn., 142 dn.; 157 dn. 174 dn.; 187 dn., 189 dn.; Zehebî, *Zikru men yu'temed kavlühû*, s. 175 dn., 176 dn., 177 dn., 180 dn., 185 dn., 188 dn., 189 dn., 190 dn., 194 dn., 196 dn., 198 dn., 199 dn., 200 dn., 201 dn., 203 dn., 206, dn., 210 dn., 211 dn., 212 dn.; 213 dn., 214 dn., 215 dn.; 217 dn., 217-218 dn., 223 dn., 224 dn., 225 dn., 226 dn., 227 dn.; a.mlf., *Mûkiza*, s. 46 dn., 57 dn., 72 dn., (muhakkikin eki) 107; İbnü'l-Hanbelî, *a.g.e.*, s. 36-37 dn, 37 dn., 43 dn.; 65 dn.; Zebîdî, *a.g.e.*, s. 204-207 dn., (muhakkikin eki) 210; Münzirî, *a.g.e.*, s. 41 dn., 43 dn., 47 dn., 62 dn., 63 dn., 64 dn.; Cezâirî, *Tibyân*, s. 36 dn., 83 dn., 95 dn., 154 dn.; Leknevî, *Tuhfetü'l-ahyâr*, s. 54 dn.; Meydânî, *Tuhfetü'n-nüssâk*, s. 65, dn.; Hallâl, *a.g.e.*, s. 23 dn.; 46 dn., 49 dn.; a.y., 50 dn.; 58 dn., 60-61 dn., 83 dn.; Cezâirî, *Tevcîhü'n-nazar*, I, 16 dn., 51 dn., 73 dn., 93 dn., 177 dn., 184 dn., 213 dn., 217 dn., 223 dn., 251 dn., 254 dn., 271 dn.; a.y., 272 dn.; a.y., 279 dn., 281 dn., 286 dn., 327 dn.; 401 dn., 402 dn., 415 dn., 435 dn., 439 dn., 440 dn., 442 dn., 443 dn., 446 dn.; a.y., 448 dn., 449 dn.; 462 dn., 468 dn.; a.y., 469 dn., 473 dn.; a.y., 480 dn., 484 dn.; II, 577 dn., 590 dn., 606 dn., 607 dn., 608 dn., 613

yanlışlar, isimlerin karıştırılması[767], kitap isimlerindeki yanlışlar[768], kelime ve cümle yanlışları[769], Arap dili yanlışları[770] şeklinde tasnif etmek mümkündür.

İleride tanıtımı yapılırken de ifade edileceği üzere Leknevî'nin *Zaferü'l-emânî* isimli eserinin Takiyyüddîn en-Nedvî tarafından gerçekleştirilen tahkikli neşrini, sadece bir defa

---

dn., 616 dn., 617 dn., 631 dn., 633 dn., a.y., 634 dn., 636 dn., 638 dn., 639 dn., 641 dn., 644 dn., a.y., 648 dn., 649 dn. a.y., 650-651 dn.; 695 dn.; a.y., a.y., 712 dn., 713 dn., 732 dn., 748 dn.; a.y.; Leknevî, *Zaferü'l-emânî*, s. 45-46 dn., 51 dn.; a.y., a.y., 57 dn., 60, dn., 78 dn., 86 dn., 87 dn., 91 dn., 103 dn., 136 dn., 145 dn., 151 dn.; 169 dn., 175 dn., 187 dn., 188 dn.; a.y., 208 dn., 223 dn., 228 dn., 232 dn., 236 dn., 270 dn., 271 dn., 281 dn., 283 dn., 286 dn., 287 dn., 288 dn., a.y., 289 dn.; a.y., a.y., 290 dn., 301 dn., 302 dn., a.y., 304 dn., 305 dn., 306 dn.; a.y., a.y., 307 dn.; a.y., 307-308 dn., 308 dn., 309 dn., 350 dn., 372 dn., 390 dn., 419 dn., 434 dn.; 435 dn., 438 dn., (muhakkikin eki) 568, 568-569, 569; İbn Hazm, *a.g.e.*, s. 130 dn.; İbn Teymiyye, *el-Halâl ve'l-harâm*, s. 15 dn.; Makdisî, *a.g.e.*, s. 94 dn.; 103 dn.; Hazimî, *a.g.e.*, s. 162 dn.; Nu'mânî, *İbn Mâce*, s. 197 dn.; Şeybânî, *a.g.e.*, s. 122 dn.; İbnü's-Sıddîk, *el-Minehu'l-matlûbe*, s. 62 dn.; İbn Abdilber, *İntikâ* (muhakkikin girişi), s. 19 dn., 33 dn., 48 dn., 51 dn., 54 dn., 63 dn., 78 dn., 88 dn., 105 dn., 126 dn., 128 dn., 130 dn., 137 dn., 139 dn., 142 dn., 143 dn., 186 dn., 193 dn., 196 dn., 198 dn., 202 dn., 206-207 dn., 211 dn., 215 dn., 216 dn., 256 dn., 258 dn., 262 dn.; 264 dn., 266 dn.; a.y., 270 dn., 292 dn.; 297 dn., 305 dn.; a.y., 323 dn.; a.mlf., *Mukaddimetü't-Temhîd*, s. 48 dn., 101 dn., 123 dn., 126 dn.;142 dn.; Meyyânişî, *a.g.e.*, s. 251 dn.

[765] Misaller için bkz. Ebû Gudde, *el-Ulemâu'l-uzzâb*, s. 158, dn.; Leknevî, *Zaferü'l-emânî*, s. 517 dn.; Şeybânî, *a.g.e.* (muhakkikin girişi), s. 34 dn.

[766] Misaller için bkz. Ebû Gudde, *el-Ulemâu'l-uzzâb*, s. 99 dn., 158 dn., a.mlf., *Kıymetü'z-zemen*, s. 79 dn.; Leknevî, *er-Raf'u ve't-tekmîl*, s. 100 dn., 270 dn., 274 dn.; Leknevî, *İkâmetü'l-hücce*, s. 16 dn., 24 dn.; Karâfî, *a.g.e.*, s. 174 dn.; Alî el-Kârî, *Fethu bâbi'l-inâye*, s. 9-10 dn.; Zehebî, *Zikru men yu'temed kavlühû*, s. 173 dn.; Münzirî, *a.g.e.*, s. 80 dn.; Meydânî, *Tuhfetü'n-nüssâk* (muhakkikin girişi), s. 25; Leknevî, *Zaferü'l-emânî*, s. 556 dn.; İbnü's-Salâh, *a.g.e.*, s. 198 dn.; Fâsî, *a.g.e.*, s. 323 dn.

[767] Misaller için bkz. Ebû Gudde, el-Ulemâu'l-uzzâb, s. 98 dn., 99 dn., 275, dn.; a.mlf., *er-Rasûlü'l-muallim*, s. 182, dn.; Leknevî, *er-Raf'u ve't-tekmîl*, s. 112 dn.; Sübkî, *Kâide fi'l-müerrihîn*, s. 74-75 dn.; İbnü'l-Kayyim, *a.g.e*. (muhakkikin girişi), s. 8; Ali el-Kârî, *Masnû'*, s. 209-211 dn., 247, dn., 254-255 dn.; Sehâvî, *el-Mütekellimûn fi'r-ricâl*, s. 129-130 dn., 181 dn.; Münzirî, *a.g.e*., s. 43-44 dn.; Leknevî, *Tuhfetü'l-ahyâr*, s. 65 dn.; Cezâirî, *Tevcîhü'n-nazar*, I, 339, dn.; Leknevî, *Zaferü'l-emânî*, s. 58 dn., 142-143 dn., 144 dn., 264 dn., 441 dn.; Şeybânî, *a.g.e*., s. 79 dn.;

[768] Misaller için bkz. Ebû Gudde, *el-Ulemâu'l-uzzâb*, s. 212 dn.; Leknevî, *er-Raf'u ve't-tekmîl*, s. 50 dn., 78 dn., 96 dn.; 227-228 dn., 249 dn., 328 dn., 364 dn.; a.mlf., *el-Ecvibetü'l-fâzile*, s. 67 dn., 80 dn., 171 dn.; 197-201 dn.; Karâfî, *a.g.e.* (muhakkikin girişi) s. 18 dn.; Alî el-Kârî, *Fethu bâbi'l-inâye*, s. 47 dn., 48 dn., 72 dn., 81 dn.; Sübkî, *Kâide fi'l-cerh ve't-ta'dîl* (muhakkikin girişi), s. 12-13; Tânevî, *a.g.e*., s. 200 dn., 222 dn., 299 dn., 395 dn.; Sehâvî, *el-Mütekellimûn fi'r-ricâl*, s. 120-121, 136. dn., 134, 135, 202. dn.; Zehebî, *Zikru men yu'temed kavlühû*, s. 161, a.mlf., *Mûkiza* (muhakkikin girişi), s. 14, a.y., 79 dn.; Hazrecî, *a.g.e.*, s. 22, Leknevî, *Sibâhatü'l-fikr*, s. 21 dn., 91 dn.; Zebîdî, *a.g.e.* (muhakkikin girişi), s. 145, 145; 173; Cezâirî, *Tibyân,* s. 17-18 dn.; Şâkir, *Tashîhu'l-kütüb*, s. 26 dn.; Meydânî, *Keşfü'l-iltibâs* (muhakkikin girişi), s. 56; Cezâirî, *Tevcîhü'n-nazar*, I, 210 dn., 220 dn.; Leknevî, *Zaferü'l-emânî*, s. 164 dn.; Şeybânî, *a.g.e.* (muhakkikin girişi) s. 22-23; İbnü's-Sıddîk, *el-Minehu'l-matlûbe*, s. 84 dn., İbn Hacer, *a.g.e*. (muhakkikin girişi), I, 82 dn.

[769] Misaller için bkz. Ebû Gudde, *Safahât*, s. 264-265, 4. dn.; Ebû Gudde, *el-Ulemâu'l-Uzzâb*, s. 35-36 dn., 185 dn., Ebû Gudde, *İsnâd,* s. 51-74; Leknevî, *er-Raf'u ve't-tekmîl*, s. 76 dn., 135 dn., 137-138 dn., 284-285 dn.; Keşmîrî, *a.g.e.*, s. 252 dn.; Alî el-Kârî, *Fethu bâbi'l-inâye*, s. 192, 3. dn.; a.mlf., *Masnû'*, s. 58-60 dn.; Zehebî, *Zikru men yu'temed kavlühû*, s. 156-158 dn.; a.mlf., *Mûkiza*, s. 88-89 dn.; Cezâirî, *Tevcîhü'n-nazar*, I, 365-366 dn., 366-367 dn.; II, 600-601 dn.; Leknevî, *Zaferü'l-emânî*, s. 70-71 dn.; 429-430 dn.; Hâzimî, *a.g.e.,* s. 125-126 dn.; Şeybânî, *a.g.e.*, s. 204-205 dn.; 231 dn.

[770] Misaller için bkz. Leknevî, *er-Raf'u ve't-tekmîl*, s. 46-48 dn, 50 dn., 109 dn.; a.mlf., *el-Ecvibetü'l-fâzile*, s. 167 dn.; Muhâsibî, *a.g.e*., s. 151 dn.; Karâfî, *a.g.e*., s. 39-40 dn.; İbnü'l-Kayyim, *a.g.e.*, s. 20 dn.; Ali el-Kârî, *Masnû'*, s. 177 dn., 206 dn.; Zehebî, *Mûkiza*, s. 35 dn.; Leknevî, *Sibâhatü'l-fikr*, s. 94 dn.; İbnü'l-Hanbelî, *a.g.e*., s. 101 dn.; Zebîdî, *a.g.e.*, s. 176; Münzirî, *a.g.e*., s. 45 dn., 46 dn., 61 dn., 72 dn.; Leknevî, *Zaferü'l-emânî*, s. 64 dn.; 94 dn.; 224 dn., 251, Cezâirî, *Tevcîhü'n-nazar*, I, 90 dn., 106 dn., 119 dn., 254 dn.

okuyarak, üstelik atıfları da kontrol etmeksizin ve genelde teknik birçok yanlışlar ile tekrar eden ve iç içe girmiş olanlarına yer vermeden 678 adet yanlış bulması, Ebû Gudde'nin titizliğini ve ilmî yanlışları tespit etme konusundaki yeteneğini göstermesi bakımından önemlidir.

Eserlerine geniş ve çok çeşitli indeksler hazırlayan Ebû Gudde'nin yayın aşamasında da titiz davrandığı görülmektedir. Kaleme aldığı kitapların dizgisi tamamlandıktan sonra en az iki kez okuyup tashih ettiği bilinmektedir[771]. 1388-1398/1968-1978 yılları arasında hemen her yıl kitaplarının basıldığı Beyrut'a giderek onların basımına bizzat nezaret etmiştir[772]. Eserlerinde matbaa yanlışlarına pak az rastlanması[773], onun gösterdiği bu titizliğin sonucudur.

Nitekim onun ilmî çalışmalarında gösterdiği dikkat ve titizlik, birçok ilim adamının dikkatini çekmiş ve kendisini takdirle anmalarına sebep olmuştur[774].

4. Araştırmacılığı

İlmî kişiliğin bir göstergesi olan araştırmacılık açısından bakıldığında Abdülfettâh Ebû Gudde ile ilgili olarak şunları söylemek mümkündür:

Ebû Gudde'ye göre ilmî çalışmalarda derin araştırmalarda bulunmak son derece önemlidir. O ancak derinlemesine yapılacak araştırmalar sayesinde bazı konulardaki köklü hataların ortaya çıkarılabileceğini ve ilmî meselelerin hakkının verileceğini düşünmektedir[775].

Bu düşünceyle kendisinin çok zahmetli araştırmalara girdiği görülmektedir. O, değişik yerlerdeki kütüphanelerde araştırmalar yapmış ve tahkik edeceği bazı eserlerin yazma ve az bulunan baskılarını temin edebilmek için çok çaba harcamış ve büyük masraflara girmiştir.

Suriye, Mısır, Hicâz, Necd, Magrib, Irak, Pakistan, Hindistan ve Türkiye'nin de aralarında bulunduğu birçok ülkenin değişik kütüphanelerinde bizzat çalışmalar

[771] İbn Hacer, *a.g.e*. (nâşirin girişi), I, 9.
[772] Reşîd, *a.g.e*, s. 160; Zâhid, *a.g.i.a*.
[773] Bu konuda bir fikir vermesi bakımından şu tespitimizi belirtmeliyiz ki, tez çalışmamız münasebetiyle Ebû Gudde'nin eserlerini okurken gözümüze çarpan dizgi hatalarının sayısı elliyi geçmemiştir.
[774] Meselâ bkz. Muhâsibî, *a.g.e.* (Haseneyn Mahlûf'un takrizi) s. 24; Reşîd, *a.g.e*. (Muhammed Avvâme'nin yazısı), s. 130-132.
[775] Reşîd, *a.g.e*., s. 129-132.

yapmıştır[776]. İleride sözü edileceği üzere özellikle Pakistan ve Hindistan kütüphanelerindeki araştırmaları öyle bir noktaya gelmiştir ki bu ülkenin ilim adamlarından kendi kütüphanelerindeki eserler hakkında Ebû Gudde'nin bilgisine başvuranlar olmuştur.

Tahkik ettiği eserlerden Keşmîrî'nin *et-Tasrîh bimâ tevâtere fî nüzûli'l-Mesîh*'i, Leknevî'nin *er-Raf'u ve't-tekmîl*'i ile Ali el-Kârî'nin *Fethu bâbi'l-inâye* ve *el-Mevzûâtü's-sugrâ*'sının nüshalarını elde etmek için uzun süre uğraşmak zorunda kalmıştır. *Tasrîh*'in matbu nüshasını 6 sene boyunca Mısır'da, daha sonra da Mekke, Medine, Bağdat gibi diğer birçok Arap şehirlerinde olmak üzere toplam 15 yıl aramış fakat ulaşamamış, ancak Hindistan'a gittiğinde bölge âlimlerinden Muhammed Şefî'in kendi nüshasını Ebû Gudde'ye hediye etmesiyle temin edebilmiştir[777]. Yine *er-Raf'u ve't-tekmîl*'in ilk baskısını Hindistan ve Pakistan'da ilmî faaliyetleriyle tanınan 30 ayrı yerleşim merkezinin irili ufaklı hemen bütün kütüphane ve kitapçılarında aramasına rağmen bulamamış, nihayet Ebü'l-Vefâ el-Afgânî'nin uzun süren gayretleri sonucunda temin edebilmiştir[778]. *Fethu bâbi'l-inâye*'nin yazmasını Mısır, Hicâz, Necd, Mağrib, Irak, Şam ve başka yerlerdeki kütüphanelerde uzun süre aramış fakat bulamamış, hatta yayınlanmış nüshasına ulaşması bile 10 yılını almıştır[779]. *El-Mevzûâtü's-sugrâ*'yı ise yaklaşık 20 yıl aradıktan sonra ancak matbu nüshasını temin edebilmiştir[780].

Araştırma yaparken sadece yazılı kaynaklarla yetinmeyen Ebû Gudde, özellikle içinden çıkamadığı meselelerde şifahî veya yazılı olarak ilim adamlarının görüşlerine başvurmuştur. Değişik konularda hocalarından Muhammed Rağıb et-Tabbâh, Muhammed Zâhid el-Kevserî, Ahmed Muhammed Şâkir, Abdullah İbnü's-Sıddîk el-Gumârî ve özellikle Mustafa ez-Zerkâ'ya şifahi veya yazılı olarak müracaat ettiği ve onların görüşlerine eserlerinde yer verdiği görülmektedir[781]. Tedmur Askeri hapishanesinde tutuklu iken *Kavâid fî ulûmi'l-hadîs* isimli eserindeki bir ifadesiyle neyi kastettiğine dair

[776] Alî el-Kârî, *Fethu bâbi'l-inâye* (muhakkikin girişi), s. 7-8; Zehebî, *a.g.e. (*muhakkikin girişi), s. 55.
[777] Keşmîrî, *a.g.e. (*muhakkikin girişi), s. 3-4.
[778] Leknevî, *er-Raf'u ve't-tekmîl* (muhakkikin girişi), s. 16.
[779] Ebû Gudde'nin bu eseri temin etmek için ortaya koyduğu çabanın dikkat çekici hikayesi için bkz. Ali el-Kârî, *Fethu bâbi'l-inâye* (muhakkikin girişi), s. 7-8, a.y. dn.
[780] Alî el-Kârî, *Masnû' (*muhakkikin girişi), s. 11.
[781] Misaller için bkz. Ebû Gudde, *Terâcim*, s. 198-199 dn.; Leknevî, *el-Ecvibetü'l-fâzıle*, s. 184-185 dn.; Karâfî, *a.g.e.,* s. 270; Tânevî, *a.g.e*., s. 7, 59 dn., 97-98 dn. 254 dn.; İbn Abdilberr, *İntikâ*, s. 312-313 dn.

yazdığı mektubu kendisini ziyarete gelen bazı dostları aracılığı ile müellif Tânevî'ye göndermiş ve gelen cevabı adı geçen eserin tahkikinde yayınlamıştır[782].

Araştırmalarında zaman zaman öğrencilerinden de yararlandığı görülmektedir**.** Mesela yakın öğrencisi Muhammed Avvâme'den bir konuyla ilgili olarak Zehebî'nin *Mîzânü'l-i'tidâl*'ini taramasını[783], yine başka gayretli 3 öğrencisinden Ebû Nuaym'ın *Hilyetü'l-evliyâ* isimli eserinde geçtiği söylenen bir hadisin yerini bulmalarını istemiştir[784].

Ebû Gudde'nin araştırmacılığı esas olarak üzerinde çalıştığı konularda görülmektedir. O eserlerinde yeri geldikçe ele aldığı konular için ne denli araştırmalarda bulunduğunu okuyucularla paylaşmıştır. Uzun süreler zihninde bir soru işareti olarak taşıdığı meseleleri her fırsatta bilgi edinebileceği eserlere ve ilim adamlarına müracaat ederek cevap aramış, bunun sonucunda bazı soru işaretlerine cevaplar bulduğu[785] gibi her şeye rağmen cevapsız kalanlar[786] da olmuştur. Zehebî'nin *Mîzânü'l-i'tidâl*'inde geçtiği söylenen bir naklin yerini tespit etmek için 20 gün içerisinde *Mîzân*'ı baştan sona taramıştır[787]. Aradığı bilgiye ulaşamadığında "her şeyin bir zamanı vardır"[788] diyerek ümidini yitirmemiş, daha sonra ulaştığında da: "Anlaşılan o ki, muvaffakiyetin belli vakitleri var. Fakat bunlar az ve değerli olduğundan her isteyen istediği her zaman buna ulaşamıyor" yorumunu yapmıştır[789].

Buhârî, Müslim ve Tirmizî'nin (ö. 279/892) *Kütüb-i sitte* içerisinde yer alan eserlerinin tam adlarını tespiti[790], Zehebî'nin *Mûkiza* isimli risalesinin ona aidiyetini ispatı[791], *Hulâsatü Tezhîbi Tehzîbi'l-Kemâl fî esmâi'r-ricâl* isimli eserin müellifi Safiyyüddîn Ahmed b. Abdullâh el-Hazrecî (ö. 923/1517'den sonra) ile *İthâfü'l-hâssa bi tashîhi'l-Hulâsa* isimli haşiyesinin sahibi Ali b. Salâhuddîn el-Kevkebânî'nin

---

[782] Tânevî, *a.g.e*., s. 442 dn.
[783] Leknevî, *er-Raf'u ve't-tekmîl*,
[784] Keşmîrî, *a.g.e*., s. 215 dn.
[785] Uzun süre araştırıp sonuca ulaştıklarıyla ilgili misaller için bkz. Ebû Gudde, *Safahât*, s. 257-258 dn.; a.mlf, *el-Ulemâu'l-uzzâb*, s. 229 dn.; Leknevî, *el-Ecvibetü'l-fâzıle*, s. 143 dn.; Alî el-Kârî, *Fethu bâbi'l-inâye*,(muhakkikin notu), s. 294; Zehebî, *Zikru men yu'temed* (muhakkikin girişi), s. 162-163; Leknevî, *Zaferü'l-emânî*, s. 584.
[786] Bir sonuca varamadığı misallerle ilgili olarak bkz. Ebû Gudde, *Safahât*, s. 126 dn., 220 dn.; a.mlf., *İsnâd*, s. 23 dn.; Leknevî, *er-Raf'u ve't-tekmîl*, s. 375 dn., a.y., Karâfî, *a.g.e. (*muhakkikin girişi), s. 12, 13; . İbnü'l-Kayyim, *a.g.e.,* s. 154 dn.; Cezayirî, *Tevcîhü'n-nazar*, II, 654, 1. dn; Leknevî, *Zaferü'l-emânî*, s. 254 dn.
[787] Ebû Gudde, İsnâd, s. 51 dn.
[788] Ebû Gudde, *İsnâd*, s. 23 dn.; İbnü'l-Kayyim, *a.g.e*., s. 154 dn.; Cezayirî, *a.g.e*., II, 889-890 dn.
[789] Karâfî, *a.g.e.*, s. 153-157 dn.
[790] Bu konudaki araştırmasını Ebû Gudde, *Tahkiku ismeyi's-sahihayn ve'smi Câmi'i't-Tirmizî* adıyla müstakil bir eser olarak yayınlamıştır.
[791] Zehebî, *Mûkıza* (muhakkikin girişi), s. 14-16.

biyografileri[792], Zehebî'nin *Mîzânü'l-i'tidâl*'inin kimi nüshalarının tahrif edilerek Ebû Hanîfe aleyhinde bazı ifadelerin eklendiğinin ispatı[793], Hz. Peygamber'den rivâyet edilen ve "hutbetü'l-hâce" diye bilinen giriş duasının bütün kitapların başında yer alması gerektiği görüşünün doğru olmadığına dair yüzlerce delil getirmesi[794] ve "tehâdüs" kelimesinin h. yedi, sekiz, dokuz ve onuncu asırlarda konuşma ve mektuplaşma dilindeki anlamını[795] konu edinen incelemeleri onun araştırmacılık vasfını ve ilgi alanını yansıtan önemli örneklerdendir.

Ebû Gudde, araştırmaları sayesinde alanlarında otorite olan bazı âlimlerin ulaşamadığı bilgi ve sonuçlara ulaşmayı başarmıştır. Meselâ Irâkî ve Sehâvî'nin ulaşamadığı bazı hadislere ulaşmış[796], Ebü'l-Haccâc el-Mizzî (ö. 742/1341), İbn Hacer el-Askalânî ve Ali el-Kârî'nin Hz. Aişe'ye hitâben "Yâ Humeyrâ" diye başlayan hadislerden biri dışında mevzû olmayan rivâyet bulunmadığı yolundaki ifadelerine rağmen bu şekilde başlayan ve mevzû olmayan rivâyetler tespit etmiştir[797]. Müslim ile Buharî arasında tartışma konusu olan, hadisin sahih kabul edilebilmesi için râvînin hocasıyla karşılaşıp ondan hadis almasının (likâ) gerekip gerekmediği konusundaki ihtilafta, İbn Hacer'in, "Şayet Müslim, aynı dönemde yaşadıkları halde birbirleriyle görüştükleri tesbit edilemeyen bir râvîden Buhari'nin hadis rivâyet ettiğine dair bir örnek getirebilseydi haklı olurdu" sözüne karşı Ebu Gudde yaptığı araştırma sonucunda böyle bir hadis bulmuştur[798].

Yine titiz araştırmaları sonucunda bazı konularda âlimler arasında birbirini taklit etmeleri sonucu meydana gelen zincirleme hataları tespit ederek ortaya çıkarmaya muvaffak olmuştur[799].

Ebû Gudde'nin, zahmetli araştırmaların ardından çözüme kavuşturduğu meselelere eserlerinde yer verdikten sonra kendisini muvaffak kıldığı için Allah Teâlâ'ya hamd ettiği görülmektedir[800].

---

[792] Bkz. Hazrecî, *a.g.e.,* (muhakkikin girişi), s. 12-18.
[793] Leknevî, *er-Raf'u ve't-tekmîl*, s. 121-125. 1. dn.
[794] Bkz. Ebû Gudde, *Hutbetü'l-hâce*, s. 28-46.
[795] Bkz. Karâfî, *a.g.e.*, s. 153-157 dn.
[796] Bkz. Ali el-Kârî, *Masnû*', s. 67 dn., 134-135 dn.
[797] Bkz. Alî el-Kârî, *a.g.e*., s. 212-213 dn.
[798] Zehebî, *Mûkıza*, s. 33-34 dn., 123-124 dn.
[799] Misaller için bkz. Ebû Gudde, *Safahât,* s. 264-265 dn.; a.mlf., *el-Ulemâu'l-uzzâb*, s. 35-36 dn.; a.mlf., *İsnâd*, s. 22-23, 2. dn ; 51-74; Leknevî, *er-Raf'u ve't-tekmîl*, s. 135 dn., 137-138 dn.; s. 284-285 dn.; Keşmîrî, *a.g.e.,* s. 252 dn.; Alî el-Kârî, *Fethu bâbi'l-inâye*, s. 192 dn.; a.mlf., *Masnû*', s. 59-60 dn.; Zehebî, *Zikru men yu'temed*, s. 156-158 dn.; a.mlf., *Mûkıza*, s. 88-89 dn.; Zebîdî, *a.g.e.,* s. 204-207. 2. dn.; Hallâl, *a.g.e*., s. 23 dn.; Cezayirî, *a.g.e*., I, 365-366 dn., 366-367 dn.; II, 600-601 dn.; Leknevî, *Zaferü'l-emânî*, s. 70-71 dn., 103 dn., 429-430 dn., 563-566; Ehdel, *Sünniyyetü raf'i'l-yedeyn*, s. 136-137 dn.; İbn Abdilberr, *a.g.e*., s. 128 dn.

Ebû Gudde'yi yakından tanıyan bazı ilim adamlarının kendisinin araştırmacığından övgüyle söz etmeleri[801], onun ilim çevreleri tarafından nasıl değerlendirildiği hakkında bir fikir vermektedir.

5. Tenkitçiliği

Şüphesiz Abdülfettâh Ebû Gudde'nin ilmî kişiliğini oluşturan en önemli yönlerden biri onun tenkitçiliğidir. Bu yönüne kendisinin tenkide bakışı ve tenkitteki amacına değinerek başlamak yerinde olacaktır.

Öncelikle Ebû Gudde, "İnsan zayıf yaratılmıştır"[802] ayeti ile "İnsanoğlunun hepsi çokça hata eder, hata edenlerin hayırlıları çok tövbe edenleridir"[803] hadisini de delil getirerek peygamberlerden başka hiçbir kimsenin hataya karşı korunmuş olmadığını, dolayısıyla ashâb-ı kirâm da dâhil, bütün büyük âlimlerin ve salih kimselerin ictihad hatası yapabileceklerini, yetiştiği çevrenin etkisi vb. sebeplerde yanılabileceklerini[804] açıkça ifade etmektedir. O, Halep muhaddislerinden Muhammed ez-Zerkâ'nın "Anlayış arazdır; gelir, gider"[805] sözünü yeri geldikçe takdir ederek aktarmakta ve insan kaleminden çıkmış hiçbir kitabın kusursuz olamayacağını[806] ifade etmektedir.

Hata işleyen kimsenin konumundan dolayı hatasının görülmemezlikten gelinemeyeceğini, aksine hatayı yapan kim olursa olsun bunun ortaya konulup tenkit edilmesi gerektiğini[807] ifade eden Ebû Gudde, bunun kesinlikle edep ve saygı sınırları içerisinde yapılması gerektiğinin de altını çizmektedir. İslâm âdâbı ve müslüman ahlâkına yakışmayan bir dille yapılan tenkitleri "büyükleri zaafa uğratmak" olarak değerlendiren Ebû Gudde, gerçekte bunun tenkitte bulunan açısından bir "zarar ve perişanlık" belirtisi olduğunu ve aynı zamanda "Kim zerre kadar iyilik yapmışsa onu görür. Kim de zerre kadar kötülük yapmışsa onu görür"[808] âyetlerinde ifade edilen Allah'ın hükmünü dikkate almamak anlamına geleceğini

---

[800] Misaller için bkz. Tânevî, *a.g.e*., s. 549, Zehebî, *Mûkıza*, s. 34 dn., 89, dn; Zebîdî, *a.g.e*., s. 204-207. 2. dn.
[801] Bkz. Ebû Gudde, *Safahât* (Mustafa ez-Zerkâ'nın takrizi), s. 11; Memdûh, *a.g.e*., s. 49; Reşîd, *a.g.e.* (Muhammed Avvâme'nin yazısı), s. 129-132.
[802] Nisâ (4), 28.
[803] *Tirmizî*, Kıyâme, 49; *İbn Mâce*, Zühd, 30; *Dârimî*, Rikâk, 18; *Müsned,* III, 198.
[804] Muhâsibî, *a.g.e.* (muhakkikin girişi), s. 24 dn.; Kitâbü'l-asâle, II, 55.
[805] Leknevî, *er-Raf'u ve't-tekmîl*, s. 178 dn.; Hâzimî, a.g.e., s. 133 dn.
[806] Leknevî, *a.g.e*., s. 341 dn.
[807] Muhâsibî, *a.g.e.* (muhakkikin girişi), s. 24 dn.; Kitâbü'l-asâle, II, 55.
[808] Zilzâl (99), 7-8.

belirtmektedir. O, bu konuda takınılması gereken tavrı "Büyüklerin yanlışlarını terbiyenizi takınarak tenkit edin, ama onları yıpratmayın!" şeklinde prensipleştirmektedir[809].

Ebû Gudde dile getirdiği tenkitlerdeki amacını ilim ehlini hataya düşmekten korumak[810], yapılmış hataların düzeltilmesini sağlamak[811], yanlış bilgilenen kimseleri uyarmak[812], Allah Resûlü'nün hadisini ve sünnetini değişikliğe uğramaktan korumak[813] gibi ifadelerle ortaya koymaktadır. Bir tahkik çalışmasına yönelik olarak kaleme aldığı reddiyenin gerekçesi, onun tenkitten neyi amaçladığını toplu olarak göstermesi bakımından önem arz etmektedir:

"İlmin hakkını vermek, ilim ehlini yanlışa düşmekten korumak, ehil olmadığı halde eski eserleri neşretmeye cüret edenlere ders vermek, ilmin hafife alınıp zulmedilmesine engel olmak ve değerli eserlerini ciddiye almayan, gerekli özeni göstermeyen kimselerin tasallutundan müellifi korumak"[814].

Ebû Gudde'nin tenkide bakışı ve tenkitten güttüğü amaç, onun ilmî hayatı boyunca niçin yoğun bir tenkit faaliyeti içerisinde bulunduğunu açıklamaktadır. Kendisinin bilinen yayınlanmış ilk yazısının bir tenkit yazısı olması[815] ve yine yayınlanmış ilk eserinin bir reddiye çalışması olması[816], onun tenkitçi kişiliğini göstermesi bakımından çok anlamlıdır.

Ebû Gudde'nin eserlerinin neredeyse tamamında dile getirdiği tenkitler yanında reddiye tarzında kaleme aldığı birçok müstakil eseri de bulunmaktadır. Bazen başkalarının tenkitlerine eserlerinde yer vererek dolaylı olarak tenkite katıldığı da görülmektedir[817]. *Kelimât fi keşfi ebâtîl ve iftirâât, Menhecü's-selef fi's-süâli ani'l-ilm, Ahtâu'd-doktor Takıyyiddîn en-Nedvî fî tahkîki kitâbi Zaferi'l-emânî* ve *Hutbetü'l-hâce* isimli telifleri ile *et-Tasrîh bimâ tevâtere fî nüzûli'l-Mesîh, Tashîhu'l-kütüb sun'u'l-fehâris*, *Fihristü Süneni'n-Nesâi*, *Kavâid fî ulûmi'l-hadîs*, *Mekânetü'l-İmâm Ebû Hanîfe fi'l-hadîs, el-İntikâ*

---

[809] Muhâsibî, *a.g.e. (*muhakkikin girişi), s. 24 dn.
[810] Leknevî, *a.g.e.*, s. 137 dn.
[811] Leknevî, *a.g.e.*, s. 135 dn.
[812] Leknevî, *a.g.e.*, s. 46 dn.
[813] Ebû Gudde, *Lemehât*, s. 182 dn.
[814] Ebû Gudde, *Ahtâu'd-doktor en-Nedvî*, s. S. 713-714. Bu eser, Leknevî'nin *Zaferü'l-emânî* isimli eseri üzerine Takıyyüddîn en-Nedvî tarafından gerçekleştirilen tahkik çalışmasına reddiye olarak kaleme alınmıştır.
[815] Ebû Gudde'nin yazarlık hayatına dair ulaştığımız en eski çalışması onun bir edebiyat ve sanat dergisi olan *Risâle* dergisinde yayınlanan (bkz. *a.g.d.*, Kahire 1365/1946, sy. 658, s. 171) ve dönemin önde gelen edebiyatçılarından Ahmed Emin ile Muhammed Kürd Ali'ye yönelik tenkidini konu edinen yazısıdır. Bkz. *a.g.d.* Kahire 1365/1946, sy. 658, s. 171.
[816] Ebû Gudde'nin yayınlanmış ilk eseri, yakın arkadaşı Ahmed İzzeddin el-Beyânûnî ile birlikte kaleme aldıkları *Kabesât min nûri'r-nübüvve* isimli eserdir. İlk defa 1951 yılında yayınlanan ve bir siyer çalışması olan bu eser, hakaret maksadıyla Hz. Peygamber'e koyun çobanı diyen Ebû Şilbâye adındaki birine reddiye olarak kaleme alınmıştır. İbn Hacer, *a.g.e. (*nâşirin girişi) I, 40.
[817] Mesela bkz. Tânevî, *a.g.e*., s. 100-108 dn.; Nu'mânî, *İbn Mâce,* s. 291-320.

fî fedâili'l-eimmeti's-selâseti'l-fukahâ' ile *Selâsü resâil fî'stihbâbi'd-duâ'* isimli tahkikleri onun doğrudan veya dolaylı olarak kaleme aldığı reddiye tarzındaki müstakil çalışmalarıdır.

Onun tenkitlerini sınıflar, şahıslar, eserler, görüşler ve davranışlara yönelik tenkitler şeklinde gruplandırmak mümkündür. Tenkitlerini genellikle isim vererek yapan Ebû Gudde'nin bazen isim vermeden tenkitte bulunduğu da görülmektedir[818].

Esasen özel bir çalışma konusu olabilecek bu tenkitlerinde Ebû Gudde, aralarında sahalarının otorite isimlerinin ve bazı hocalarının da bulunduğu çok sayıda âlimin görüşlerine karşı çıkarak kendilerine itirazda/tenkitte bulunmuştur. Muhammed b. Abdurrahmân İbn Ebî Zi'b (ö. 159/776)[819], Hâris el-Muhâsibî (ö. 243/857)[820], Yahya İbn Maîn (ö. 233/848)[821], Buhârî[822], Müslim[823], Ebû Dâvûd (ö. 275/1148)[824], Tirmizî (ö. 279/892)[825], Ebû Bekr el-Hallâl (ö. 311/923)[826], Ukaylî (ö. 322/934)[827], İbn Ebî Hâtim (ö. 327/939)[828], İbn Hibbân (ö. 354/965)[829], İbn Adî (ö. 365/976)[830], Dârekutnî (ö. 385/995)[831], Ebû Abdillah İbn Mende (ö. 395/1005)[832], Hâkim en-Nîsâbûrî (ö. 405/1014)[833], İbn Hazm[834], Beyhakî (ö. 458/1066)[835], İbn Abdilberr (ö. 463/1071)[836], Hatîb

---

[818] İsim vermeden yönelttiği tenkitlerle ilgili misalleri için bkz. Ebû Gudde, *Safahât*, s. 91; 221; a.mlf., el-Ulemâu'l-uzzâb, s. 11; a.mlf., *es-Sünnetü'n-nebeviyye*, s. 30; Keşmîrî, *a.g.e.,* s. 185 dn.; İbn Abdilberr, *Mukaddimetü't-Temhîd*, s. 140-141, dn

[819] Sehâvî, *el-Mütekellimûn fi'r-ricâl*, s. 149 dn.

[820] Misaller için bkz. Muhâsibî, *a.g.e*., s. 154 dn., 171-172 dn., 172 dn., 176 dn., 241 dn.

[821] Mesela bkz. Sübkî, *a.g.e.,* s. 33-34 dn.

[822] Misaller için bkz. Leknevî, *er-Raf'u ve't-tekmîl*, s. 398-403 dn.; Tânevî, *a.g.e*., s. 380-384 dn., 414 dn.; Zehebî, *a.g.e*., s. 60-63 dn.; İbn Abdilberr, *İntikâ*, s. 278-279 dn.;

[823] Misaller için bkz. Zehebî, *Mûkıza*, s. 44 dn., 44-45 dn., 115 vd., 116 dn.

[824] Misaller için bkz. Ebû Dâvûd, *Risâle*, s. 33 dn., 34 dn., 49 dn., 54, 1. dn

[825] Meselâ bkz. Leknevî, *el-Ecvibetü'l-fâzıle*, s. 70-71 dn.

[826] Meselâ bkz. Hallâl, *a.g.e.,* s. 80-81 dn.

[827] Meselâ bkz. Ebû Gudde, *Halku'l-Kurân*, 13.

[828] Misaller için bkz. Ebû Gudde, *Halku'l-Kurân*, 13; Sehâvî, *a.g.e.,* s. 148-149 dn.

[829] Misaller için bkz. Leknevî, *er-Raf'u ve't-tekmîl*, s. 320-322 dn.; Tânevî, *a.g.e*., s. 121 dn., 184-187 dn.; Sübkî, *a.g.e.*, s. 68-69 dn.; İbn Abdilberr, *İntikâ* (muhakkikin girişi), s. 6 dn., 231-254 dn. 236-237 dn., 238 dn.

[830] Misaller için bkz. Leknevî, *a.g.e.,* s. 1 dn., 213 dn.

[831] Misaller için bkz. Leknevî, *a.g.e*., s. 70 dn., 306 dn., 339-341 dn.; Cezayirî, *a.g.e*., I, 306 dn.

[832] Meselâ bkz. Makdisî, *Şurût*, s. 99 dn.

[833] Misaller için bkz. Ebû Gudde, *Lemehât*, s. 18 dn., 144; Cezayirî, *a.g.e*., I, 428 dn.; Makdisî, *a.g.e*., s. 98 dn.; Hazimî, *a.g.e.,* s. 158 dn.

[834] Misaller için bkz. Ebû Gudde, *Lemehât*, s. 58 dn.; Leknevî, *a.g.e.,* s. 294-298, 305 dn.; Tânevî, *a.g.e*., s. 268-269 dn. , 269 dn., 272 dn.; Cezayirî, *a.g.e*., I, 337 dn., 338 dn.; İbn Hazm, *Risâle*, s. 133 dn. Nu'mânî, *İbn Mâce*, s. 55 dn.

[835] Misaller için bkz. Tânevî, *a.g.e*., s. 112-113 dn., Leknevî, *Zaferü'l-emânî*, s. 479 dn.

[836] Misaller için bkz. bkz. Leknevî, *el-Ecvibetü'l-fâzıle*, s. 229-230 dn.; İbn Abdilberr, *Mukaddimetü't-Temhîd*, s. 113 dn.

el-Bağdâdî (ö. 463/1071) [837], Sa'd b. Ali ez-Zencânî[838], Muhammed b. Tâhir el-Makdisî (ö. 507/1113)[839], Abdullah İbnü's-Sîd el-Batalyevsî (ö. 521/1127)[840], İbnü'l-Cevzî (ö. 579/1201)[841], Ömer b. Abdülmecîd el-Meyyânişî (ö. 583/1187)[842], Muhammed b. Tahir el-Hazimî (584/1188)[843], Mecdüddin İbnü'l-Esir (606/1210)[844], İbnü'l-Kattân (ö. 628/1231)[845], Muhyiddîn İbnü'l-Arabî (ö. 638/1240)[846], İbnü's-Salâh (ö. 643/1245)[847], Münzirî (ö. 656/1258)[848], Nevevî (ö. 676/1277)[849], Şihâbuddîn el-Karâfî (ö. 684/1285)[850], İbn Dakîk el-Îd (ö. 702/1302)[851], İbn Teymiyye[852], Abdülazîz el-Buhârî (ö. 730/1330)[853], İbn Seyyidinnas (ö. 734/1334)[854], Ebü'l-Haccâc el-Mizzî (ö. 742/1341)[855], Zehebî (ö. 748/1348)[856], İbnü'l-Kayyim (ö. 751/1350)[857], Tacüddin es-Sübkî (ö. 771/1370)[858], Bedruddîn ez-Zerkeşî (ö. 794/1392)[859], Zeynüddîn el-Irâkî (ö. 806/1404)[860], İbn Haldûn (ö.

---

[837] Misaller için bkz. Leknevî, *er-Raf'u ve't-tekmîl*, s. 59-63 dn., 113 dn.; Nu'mânî, *a.g.e*., s. 51 dn.

[838] Meselâ bkz. Leknevî, *Zaferü'l-emânî*, s. 204-205 dn.

[839] Misaller için bkz. Makdisî, *a.g.e.*, s. 91 dn., 96 dn.

[840] Meselâ bkz. Cezayirî, *a.g.e*., II, 752-753 dn.

[841] Misaller için bkz. Ebû Gudde, *Lemehât*, s. 62; Leknevî, *er-Raf'u ve't-tekmîl*, s. 420 dn.

[842] Misaller için bkz. Ebû Gudde, *Lemehât*, s. 218-219; İbnü'l-Hanbelî, *Kafvü'l-eser*, s. 37-39 dn., 97 dn.; Leknevî, *Zaferü'l-emânî*, s. 46-48, 1. dn.; İbn Abdilberr, *a.g.e.,* s. 17-18; Meyyânişî, *Mâ lâ yeseu'l-muhaddis*, s. 215-219, 257 dn., 266 dn., 268 dn., 270 dn., a.y. 2. dn., 271 dn., 272 dn., a.y., 273 dn., 274 dn.

[843] Misaller için bkz. Hazimî, *a.g.e.*, s. 130-133 dn., 158 dn.

[844] Misaller için bkz. Ebû Gudde, *el-Ulemâu'l-uzzâb*, s. 35 dn.; Cezayirî, *a.g.e*., I, 230 dn.

[845] Meselâ bkz. Leknevî, *er-Raf'u ve't-tekmîl*, s. 232 dn.

[846] Misaller için bkz. Leknevî, *Zaferü'l-emânî*, s. 298 dn.;(muhakkikin notu) 567.

[847] Misaller için bkz. Muhâsibî, *a.g.e. (*muhakkikin girişi), s. 40 dn.; Leknevî, *el-Ecvibetü'l-fâzıle*, s. 144-149 dn.; a.mlf. *Zaferü'l-emânî*, s. 152-153 dn., 156 dn., 219 dn.;

[848] Misaller için bkz. Muhâsibî, *a.g.e.*, s. 139 dn.; Münzirî, *Cevâbü'l-es'ile*, s. 56-60 dn.

[849] Misaller için bkz. Tânevî, *a.g.e.*, s. 89 dn.; Zehebî, *Mûkıza*, s. 127-128, İbnü's-Sıddîk, *el-Minehu'l-matlûbe*, s. 59.

[850] Misaller için bkz. Karâfî, *a.g.e.*, s. 41-42 dn., 57 dn., 73-74 dn., 87 dn.

[851] Misaller için bkz. Ebû Gudde, *Lemehât*, s. 13; Leknevî, *er-Raf'u ve't-tekmîl*, s. 177-178 dn., 233 dn.

[852] Misaller için bkz. Tânevî, *a.g.e.*, s. 100-108 dn.; Zehebî, *Mûkıza*, s. 152 dn.; Leknevî, *Tuhfetü'l-ahyâr*, s. 139-144, a.mlf., *Zaferü'l-emânî*, s. 145-146 dn. Cezayirî, *a.g.e.*, I, 504 dn.; İbn Teymiyye, *Risâletü'l-ülfe*, s. 105 dn.; a.mlf. *el-Halâl ve'l-harâm*, s. 19 dn.

[853] Meselâ bkz. Leknevî, *er-Raf'u ve't-tekmîl*, s. 99 dn.

[854] Meselâ bkz. Makdisî, *a.g.e.*, 93-94, 1. dn; Hazimî, *a.g.e*., s. 167 dn.

[855] Misaller için bkz. Ebû Gudde, *Halku'l-Kurân*, 13; Ali el-Kârî, *Masnû'*, s. 212-213 dn.

[856] Misaller için bkz. Ebû Gudde, *Safahât*, s. 83 dn.; a.mlf. *Lemehât*, s. 18, 1.dn. a.mlf. *Ümerâü'l-mü'minîn*, s. 128-129; a.mlf. *Safha müşrika*, s. 131 dn., 162. Leknevî, *a.g.e.*, s. 59-63 dn., 286 dn.; Zehebî, *Zikru men yu'temed*, s. 165-166; a.mlf. *Mûkıza* (muhakkikin girişi), s. 6, 38 dn., 40-41 dn., 41 dn., a.y., 67 dn., 71-72, dn.; Makdisî, *a.g.e.*, s. 94 dn. Hazimî, *a.g.e.,* s. 158 dn., 167 dn.; İbnü'l-Hanbelî, *a.g.e.*, s. 106 dn.; İbnü's-Sıddîk, *a.g.e*., s. 71;. İbn Abdilberr, *Mukaddimetü't-Temhîd,* s. 99 dn.

[857] Misaller için bkz. İbnü'l-Kayyim, *a.g.e. (*muhakkikin girişi), s. 12, 12-13, 24 dn., 83 dn., 56 dn., 60 dn., 65 dn., 87 dn.; . 94 dn., 112-113 dn., 118-119 dn., 120 dn., 123 dn., 124 dn., 125 dn., 126 dn., 127 dn., a.y., 128-129 dn., 129 dn., a.y., 130 dn., 134 dn., 145-146 dn.;153 dn.; Nu'mânî, *el-İmâm İbn Mâce*, s. 37 dn.; İbnü's-Sıddîk, *a.g.e.*, s. 66-67 dn.

[858] Misaller için bkz. Leknevî, *a.g.e.*, s. 319, 2. dn.; Muhâsibî, *a.g.e. (*muhakkikin girişi), s. 40 dn.; Tânevî, *a.g.e.*, s. 193 dn.; Sübkî, *a.g.e.*, s. 24 dn., 44-45 dn., 45 dn., 55 dn., 55-56 dn., 66-67 dn., 76-78 dn.; Nu'mânî, *a.g.e.*, s. 243 dn.

[859] Meselâ bkz. Leknevî, *Zaferü'l-emânî*, s. 58 dn.

[860] Misaller için bkz. Ebû Gudde, *er-Rasûlü'l-muallim*, s. 181 dn.; Muhâsibî, *a.g.e.*, s. 154 dn.; Leknevî, *a.g.e*., s. 219 dn.

808/1406)[861], Fîrûzâbâdî (ö. 817/1415)[862], İbnü'l-Vezîr (ö. 840/1436)[863], İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1448)[864], Sehâvî (ö. 902/1496)[865], Suyûtî (911/1505)[866], Zekeriyya el-Ensârî (ö. 926/1520)[867], İbn Arrâk (ö. 963/1556)[868], İbnü'l-Hanbelî (ö. 971/1563)[869], Ali el-Kârî[870], Münâvî (ö. 1031/1622)[871], Abdülhak ed-Dihlevî (ö. 1052/1642)[872], Ebû Abdillah ez-Zürkânî (ö. 1122/1710)[873], Aclûnî (ö. 1162/1749)[874], Şâh Veliyyullâh ed-Dihlevî (ö. 1176/1762)[875], Emîr es-San'ânî (ö. 1182/1768)[876], Murtazâ ez-Zebîdî (ö. 1205/1790)[877], Abdülalî el-Leknevî (ö. 1225/1810)[878], Ahmed et-Tahtâvî (ö. 1231/1816)[879], Abdülazîz ed-Dihlevî (ö. 1239/1824)[880], Abdülhayy el-Leknevî[881], Şemsülhak el-Azîmâbâdî (ö.

---

[861] Meselâ bkz. Leknevî, *er-Raf'u ve't-tekmîl*, s. 73 dn.

[862] Meselâ bkz. Ebû Gudde, *Nemâzic*, s. 18-19.

[863] Meselâ bkz. Leknevî, *a.g.e.,* s. 223 dn.

[864] Misaller için bkz. Ebû Gudde, *el-Ulemâu'l-uzzâb*, s. 35-36 dn.; a.mlf., *Lemehât*, s. 60, 218-219; a.mlf. *Hutbetü'l-hâce*, s. 16 dn.; Leknevî, *a.g.e.*, s. 82 dn., 242 dn., 337 dn.; Keşmîrî, *a.g.e.*, s. 268 dn.; Ali el-Kârî, *Masnû'*, s. 209-211 dn., 212-213 dn.; Tânevî, *a.g.e.*, s. 356-357 dn.; Zehebî, *Mûkıza*, s. 136 dn.; İbnü'l-Hanbelî, *a.g.e.*, s. 37-39 dn., 97 dn.; Cezayirî, a.g.e., I, 267 dn.; Leknevî, *Zaferü'l-emânî*, s. 46-48, 1. dn.; Ehdel, *a.g.e.*, s. 140 dn.; İbn Abdilberr, *Mukaddimetü't-Temhîd*, s. 17-18; Meyyânişî, *a.g.e.*, s. 215-216; İbn Hacer, a.g.e. (muhakkikin girişi) I, 87, 95, 98, 100, 102, a.y., a.y., 103, 105, 106-107, 114-118.

[865] Misaller için bkz. Ebû Gudde, *Lemehât*, s. 156; Leknevî, *er-Raf'u ve't-tekmîl*, s. 213, 221 dn., 282-283 dn.; Ali el-Kârî, *a.g.e.,* s. 80 dn., 88 dn., 165 dn., 166 dn.; Tânevî, *a.g.e.*, s. 189-190 dn.; Sehâvî, *a.g.e. (*muhakkikin girişi), s. 84-85, 107-108 dn.; Zehebî, *Zikru men yu'temed*, s. 166; a.mlf. Zehebî, *Mûkıza*, s. 11; Cezayirî, *a.g.e.*, I, 297 dn.; Leknevî, *Zaferü'l-emânî*, s. 71 dn.; Meyyânişî, *a.g.e.,* s. 272 dn.

[866] Misaller için bkz. Ebû Gudde, Lemehât, s. 90 dn.; Leknevî, *er-Raf'u ve't-tekmîl*, s. 95-96 dn.; Ali el-Kârî, *a.g.e.*, s. 71 dn., 209-211 dn. Tânevî, *a.g.e.*, s. 37 dn., 63-64 dn.; Zehebî, *Zikru men yu'temed*, s. 158 dn.; Münzirî, *a.g.e.,* s. 55 dn.; Leknevî, *Zaferü'l-emânî*, s. 466 dn.; Nu'mânî, *a.g.e.*, s. 215-216 dn.

[867] Meselâ bkz. Ebû Gudde, *Lemehât,* s. 79, 1.dn.

[868] Misaller için bkz. Ali el-Kârî, *a.g.e.,* s. 33-34 dn., 71 dn.

[869] Misaller için bkz. İbnü'l-Hanbelî, *a.g.e. (*muhakkikin girişi), s. 16-17, 88 dn., 96-97 dn.

[870] Misaller için bkz. . Ebû Gudde, *Lemehât,* s. 62; a.mlf., *Hutbetü'l-hâce*, s. 27; Alî el-Kârî, *Fethu bâbi'l-inâye*, s. 26 dn., 29 dn., 34 dn., 45 dn., 63 dn.; a,y.; 70 dn., 74-75 dn., 78-79 dn., 87-88 dn., 92 dn., 96 dn., 97 dn., 105 dn., 131 dn., 140 dn., 143 dn., 147 dn. 166 dn., 198 dn., 200 dn., 204 dn., 217 dn., 219 dn., 225 dn., 235 dn., 251 dn., 251-252 dn., 269 dn., 270 dn., 281 dn.; a.mlf., *Masnû'*, s. 43 dn., 131 dn., 166 dn., 166 dn., 169-170 dn., 172 dn., 185 dn., 203-204 dn., 205 dn., 226 dn., 230-231 dn., 231 dn., 250 dn.; İbnü'l-Kayyim, *a.g.e.*, s. 17, 65 dn., 121, dn; Nu'mânî, *a.g.e.*, s. 55 dn.

[871] Meselâ bkz. Keşmîrî, *a.g.e.*, s. 214 dn.

[872] Meselâ bkz. Leknevî, *Sibâhatü'l-fikr*, s. 65 dn.

[873] Meselâ bkz. Ebû Gudde, *Lemehât*, s. 79, 1.dn. 151.

[874] Misaller için bkz. Ali el-Kârî, *a.g.e.*, s. 273; Zebîdî, *a.g.e.*, s. 162 dn., 164 dn.

[875] Ebû Gudde, *Menhecü's-selef*, 9-10; Leknevî, *el-Ecvibetü'l-fâzıle*, s. 89-90 dn.

[876] Meselâ bkz. Hâzimî, *a.g.e.*, s. 182 dn.

[877] Ebû Gudde, *es-Sünnetü'n-nebeviyye*, s. 35-36 2. dn.; Leknevî, *er-Raf'u ve't-tekmîl*, s. 177 dn.; Zebîdî, *a.g.e.*, s. 174 dn.

[878] Meselâ bkz. Leknevî, *a.g.e.*, s. 290 dn.

[879] Meselâ bkz. Tânevî, *a.g.e.*, s. 95, 2 dn

[880] Misaller için bkz. Leknevî, *el-Ecvibetü'l-fâzıle*, s. 90-91 dn. Muhâsibî, *a.g.e.*, s. 255.

[881] Misaller için bkz. Leknevî, *er-Raf'u ve't-tekmîl*, s. 23, dn.; s. 24, dn.; s. 26 dn., 105 dn., 111 dn., 114-116, 2. dn; 180 dn., 198 dn., 222 dn., 277 dn., 311 dn., 348 dn., 359 dn., 403 dn.; a.mlf., *el-Ecvibetü'l-fâzıle*, s. 27 dn., 28 dn., 42 dn., 169-170 dn.; *İkâmetü'l-hücce*, s. 9 dn., 24 dn., 29 dn., 131 dn.; Tânevî, *a.g.e.*, s. 180-181 dn.; Leknevî, *Sibâhatü'l-fikr*, s. 31 dn., 37 dn., 45-46 dn.; *Tuhfetü'l-ahyâr*, s. 47 dn., 53-54 dn., 64 dn.; *Zaferü'l-emânî (*muhakkikin girişi), s. 8; 26 dn., 28 dn., 59 dn., 62 dn., 78 dn., 79 dn., 80 dn., 122 dn., 137 dn., 144 dn., 152 dn., 175 dn., 195 dn., 201-203 dn., 204 dn., 205 dn., 214 dn., 259 dn., 269 dn., 272 dn., 278 dn., 279 dn., 310 dn., 347 dn., 357 dn., 365 dn., 376 dn., 390 dn., 410 dn., 422 dn., 427 dn., 466 dn., 467 dn., 510 dn., 531-532 dn., 538 dn., 541 dn., 557 dn.;(muhakkikin notu) 571, 581.

1329/1911)[882], Cemâlüddîn el-Kasimî (ö. 1332/1914)[883], Tâhir el-Cezâirî[884], Enver Şah el-Keşmîrî (ö. 1352/1933)[885], Muhammed Habîbullah eş-Şınkîtî (ö. 1363/1943)[886], Kevserî[887], Muhammed b. Hasan el-Hacvî (ö. 1376/1956)[888], Brockelmann (ö. 1956)[889], Ahmed Şâkir (ö. 1377/1957)[890], Ahmed İbnü's-Sıddîk el-Gumârî (ö. 1380/1960)[891], Muhammed Abdülhayy el-Kettânî (ö. 1382/1962)[892], Muhammed Fuâd Abdülbâkî[893], Ziriklî (ö. 1396/1976)[894], Zafer Ahmed et-Tânevî[895], Muhammed Şefî'[896], Abdullah İbnü's-Sıddîk el-Gumârî (ö. 1414/1993)[897], Beşşâr Avvâd Ma'rûf[898], Abdülvehhâb Abdüllatîf[899], Ekrem Ziyâ el-Ömerî[900], Subhî es-Sâmerrâî[901], Abdülazîz İbnü's-Sıddîk el-Gumârî[902], Elbânî[903], Muhammed Lutfî es-Sabbâğ[904], Fevkiyye Hüseyin Mahmûd[905], Fuad Sezgin[906] ve M. Said

---

[882] Meselâ bkz. Leknevî, *a.g.e.*,(muhakkikin notu), s. 580-581.
[883] Meselâ bkz. Leknevî, *a.g.e.*, s. 182-186 dn.
[884] Misaller için bkz. Cezâîrî, *Tibyân* (muhakkikin girişi), s. 7, 257 dn.; a.mlf., *Tevcîhü'n-nazar*, I, 185 dn., 199 dn., 216-217 dn., 237 dn., 259 dn., 313 dn., 420 dn.; II, 654 dn., 750 dn., 705 dn., 737 dn.
[885] Misaller için bkz. Leknevî, *er-Raf'u ve't-tekmîl*, s. 98 dn. Tasrîh, s. 158 dn., 221 dn., 229 dn., 258 dn., 359 dn.; İbnü's-Salâh, *Risâle*, s. 211 dn.
[886] Misaller için bkz. Ebû Gudde, *Ümerâü'l-mü'minîn*, s. 120-122, 125.
[887] Misaller için bkz. Ebû Gudde, *Lemehât*, s. 211; Ali el-Kârî, *Fıkhu elhi'l-Irâk*, s. 28 dn.; Leknevî, *et-Ta'lîku'l-mümecced* (Ebû Gudde'nin takdimi) I, 10-12.; Makdisî, *a.g.e.*, s. 101-102 dn.; Hazimî, *a.g.e.,* s. 123-124 dn., 128 dn., 131 dn., 134 dn.; İbn Abdilberr, *İntikâ*, s. 81 dn., 123 dn. Leknevî, *Zaferü'l-emânî*, s. 182-186 dn.
[888] Misaller için bkz. Ebû Gudde, *Terâcim*, s. 152 dn., 153 dn., a.y., 153-154 dn., 156 dn., 201 dn.
[889] Meselâ bkz. *Nu'mânî*, *a.g.e.*, s. 14.
[890] Misaller için bkz. Ebû Gudde, *Lemehât*, s. 115, 1.dn.; Leknevî, *er-Raf'u ve't-tekmîl*, s. 183-184 dn.; İbnü'l-Kayyim, *a.g.e.*, s. 53 dn.; Zehebî, *Zikru men yu'temed*, s. 198 dn.; Münzirî, *a.g.e.*, s. 55 dn.; Şâkir, *Tashîhu'l-kütüb*, s. 42 dn.
[891] Misaller için bkz. Leknevî, *a.g.e.*, s. 327 dn.; Keşmîrî, *a.g.e.*, s. 275-276, 369.
[892] Meselâ bkz. Ebû Gudde, *Ümerâü'l-mü'minîn*, s. 118-119 dn.
[893] Misaller için bkz. Zehebî, *a.g.e.*, s. 198-199 dn.; Cezayirî, *a.g.e.*, II, 711 dn.
[894] Misaller için bkz. Ebû Gudde, *a.g.e.*, s. 114 dn.; a.mlf., *İsnâd*, s. 59 dn.; Hazrecî, *a.g.e. (*muhakkikin girişi), s. 8; Zebîdî, *Bülgatü'l-erîb* (muhakkikin girişi), s. 173.
[895] Misaller için bkz. Tânevî, *a.g.e.*, s. 38 dn., 61 dn., 67 dn., 78-79 dn., 83, 87 dn., 88 dn., 89 dn., 132 dn. 180-181 dn., 196 dn., 223 dn., 254, dn., 348 dn., 426 dn., 450 dn., 451 dn.; İbn Abdilberr, *a.g.e.,* s. 279 dn.
[896] Meselâ bkz. Keşmîrî, *a.g.e.*, s. 293 dn.
[897] Misaller için bkz. Leknevî, *a.g.e.*, s. 59-63 dn.; Ali el-Kârî, *Masnû'*, s. 184 dn. İbnü's-Salâh, *a.g.e.*, s. 198 dn. 199 dn., 211; İbnü's-Sıddîk, *a.g.e.*, s. 77 dn., 100 dn., 102 dn., 103 dn.; İbnü's-Sıddîk, *Tenbîhü'l-bâhis*, s. 153-154 dn. 174 dn., 178 dn.
[898] Misaller için bkz. Leknevî, *a.g.e.*, s. 127 dn., a.y., a.y.; Sehâvî, *a.g.e.*, s. 139 dn.; Zehebî, *a.g.e. (*muhakkikin girişi), s. 158 dn., 161.; a.mlf., *Mûkıza* (muhakkikin girişi), s. 13.
[899] Meselâ bkz. Zehebî, *Zikru men yu'temed* (muhakkikin girişi), s. 163.
[900] Meselâ bkz. Ebû Gudde, *İsnâd*, s. 17 dn.
[901] Misaller için bkz. Leknevî, *a.g.e.*, s. 96 dn.; İbnü'l-Hanbelî, *a.g.e.*, s. 39-40 dn.
[902] Meselâ bkz. Tânevî, *a.g.e.,* s. 179 dn.
[903] Misaller için bkz. Ebû Gudde, *Hutbetü'l-hâce* (tamamı); Münzirî, *a.g.e. (*muhakkikin girişi), s. 15-19; Nu'mânî, *a.g.e.*, s. 252-253 dn.; İbn Abdilberr, *İntikâ*,(muhakkikin notu), s. 348-349.
[904] Ebû Dâvûd, *a.g.e.,* (muhakkikin girişi), s. 15-24.
[905] Meselâ bkz. İbn Abdilberr, *Mukaddimetü't-Temhîd*, s. 140 dn.
[906] Meselâ bkz. Nu'mânî, *a.g.e.*, s. 14.

Hatiboğlu[907] bunlardan bazılarıdır. Bu şahıslara yönelttiği tenkitlerden hadis ilmiyle ilgili olanlarına çalışmamızın "Ebû Gudde'nin Hadisçiliği" başlıklı üçüncü bölümünde değinilecektir.

Bu isimler içerisinde İbn Hibbân, Elbânî ve Takıyyüddîn en-Nedvî, Ebû Gudde'nin tenkitlerinde öne çıkan isimlerdir. İbn Hibbân Ebû Hanîfe'ye yönelttiği haksız tenkid ve iftiralar içeren ithamlarından dolayı, Nedvî *Zaferü'l-emânî* üzerine yaptığı tahkik nedeniyle, Elbânî de Ebû Gudde ile olan ihtilafı yanında düştüğü çok sayıda ilmî hatadan dolayı kendisinin tenkitlerine maruz kalmışlardır.

Tenkit ederken elinden geldiğince dengeli ve seviyeli bir üslûp yanında nezaketli bir dil kullanmaya dikkat ettiği görülmektedir. Sözgelimi İbnü'l-Kayyim'in *el-Menârü'l-münîf* isimli eserinde hata ettiğini düşündüğü konularda, "müellifin bir sevap kazandığını düşündüğüm hususlarda iki sevap kazanmak umuduyla kendisine itiraz ve tenkitlerde bulundum"[908] diye yaptığı işi gayet zarîf bir dille ortaya koymuştur. Yine bazı ilim adamlarının yanlışlarını dile getirdikten sonra "mükemmeliyet sadece Allah'a mahsustur"[909] diyerek bu tür yanlışlara herkesin düşebileceğini ifade etmiş, önemli yanlışlar yaptığını gördüğü ilim adamları için Allah'ın (c.c.) affını dilemiştir[910].

Fakat İslâm inancına aykırı olan hususlarda, vahim sonuçlar doğuran yanlışlarda veya ilmî ahlâka uymayan, taraflı ve kötü niyetli olduğunu düşündüğü şahıslara karşı üslûbunu sertleştirdiği de bir gerçektir. Mesela Ebû Hanîfe'nin bidatçi olduğu, tekfirini gerektiren sözler söylediği, küfre düşmekten dolayı iki kere tövbeye davet edildiği vb. son derece ağır itham ve iftira içeren nakillerde bulunan İbn Hibbân'a[911], hocası Zehebî hakkında terbiye sınırlarını aşan tenkitlerde bulunan Tâcüddîn es-Sübkî'ye[912] ve özellikle hadis uyduran, mevzû hadislerin yayılmasına katkıda bulunan[913] ve mevzû olduğunu bildiği halde uyarıda bulunmadan eserlerinde bunlara yer veren ilim adamlarına[914] karşı üslûbunun sertleştirdiği görülmektedir.

---

[907] Meselâ bkz. Ebû Gudde, *İsnâd*, s. 26 dn.
[908] İbnü'l-Kayyim, *a.g.e. (*muhakkikin girişi), s. 17.
[909] Leknevî, *er-Raf'u ve't-tekmîl*, s. 61 dn.
[910] Bkz. Ebû Gudde, *Halku'l-Kur'ân*, s. 13; Leknevî, *a.g.e.*, s. 39 dn.; Sübkî, *a.g.e.*, s. 55 dn.
[911] Bkz. İbn Abdilberr, *İntikâ*, s. 231-240 dn.
[912] Bkz. Sübkî, *a.g.e.*, s. 45 dn., 46 dn., 55, 1. dn, 60 dn.
[913] Bkz. Ali el-Kârî, *Masnû*', s. 235 dn., 242 dn.
[914] Bkz. Ebû Gudde, *Lemehât,* s. 144; Leknevî, *a.g.e.,* s. 419 dn.

Ebû Gudde'nin tenkitlerinden kendisi de nasibini almıştır. Bu bağlamda eserlerinde çok defa içe dönük tenkitlerde bulunduğu da görülmektedir[915].

Ebû Gudde'nin tenkitçiliğiyle ilgili olarak bir hususa dikkat çekmek gerekmektedir ki o da, kendisinin cedelci bir kişiliğe sahip olmadığıdır[916]. O, polemiğe girmeden gördüğü yanlışları delilleriyle birlikte ortaya koymayı önemsemiştir. Tenkitlerinin değerlendirilmesini ilim adamlarının takdirine sunarak[917] hayatta olan yanlış sahiplerinin bundan istifade edip etmemelerini kendilerine bırakmıştır.

6. İslâmî İlimler ve Ebû Gudde

Ebû Gudde'nin ilmî kişiliğinde dikkati çeken bir diğer husus da onun hadis dışında bazı ilimlerdeki uzmanlığıdır. Önce Halep'in o dönemdeki ilmî birikimini kendisinde toplamış olan Hüsreviyye medresesinde, ardından Mısır'daki öğrenciliği sırasında iyi bir eğitim alan Ebû Gudde, ayrıca katıldığı çok sayıda özel dersler sayesinde İslâmî ilimlerin hemen hepsinde güçlü bir altyapı oluşturmuştur. Çok sayıda ilim adamı tarafından "allâme" olarak nitelendirilen[918] Ebû Gudde, akâid ve tefsir ilmiyle ilgilenmiş olmakla birlikte özellikle hadis, fıkıh ve Arap dilinde yetkili bir hale gelmiştir.

Hadisçiliği ileride ayrıca ele alınacağı için burada onun akâid, tefsir, fıkıh ve Arap dilindeki yerine değinilecektir.

Akâid sahasında iki tahkik, iki de telif çalışması bulunmaktadır. Abdurrahmân b. Ebî Zeyd el-Kayravânî'nin *el-Akîdetü'l-İslâmiyye elletî yüneşşeu aleyha's-sığâr* isimli risalesi ile Keşmîrî'nin *et-Tasrîh bimâ tevâtere fî nüzûli'l-Mesîh* adlı kitabını tahkik eden Ebû Gudde, *Mes'eletü halki'l-Kurân* isimli kitapçıktan başka bir de makale[919] kaleme almıştır. Ayrıca eserlerinde zaman zaman itikâdî açıdan sakıncalı olan hususlara değinmiş, özellikle Allah Teâlâ ile ilgili isim ve sıfat kullanımında yapılan yanlışlara dikkat çekmiştir[920].

Akâid ilmiyle bu düzeyde ilgilenen Ebû Gudde'nin kelam ilmine ise pek ilgi duymadığı görülmektedir. Akâid ve tevhîd eserlerine felsefenin sokulmasının belki

---

[915] Misalleri için bkz. Ebû Gudde, *Kıymetü'z-Zemen*, s. 76 dn.; Leknevî, *a.g.e.*, s. 154 dn., 159 dn., 206-207 dn., 248-249 dn.; a.mlf., *İkâmetü'l-hücce*, s. 29 dn.

[916] Avvâme, *y.g.k.g.*; Reşîd, *a.g.e.* (Mustafa ez-Zerkâ'nın yazısı), s. 21; Hâşimî, *a.g.e.*, 154.

[917] Leknevî, *a.g.e.*, s. 47 dn.

[918] Bkz. bu tezin "Hakkında Söylenenler" başlığı.

[919] Bkz. Reşîd, *a.g.e.*, s. 608-619

[920] Misaller için bkz. Ebû Gudde, *Safahât*, s. 214 dn.; Muhâsibî, *a.g.e.* (muhakkikin girişi), s. 18-19 dn., 112 dn., 116 dn., 249-252, Karâfî, *a.g.e.*, s. 57 dn.; Münzirî, *a.g.e.*, (muhakkikin girişi), s. 16-17; Leknevî, *Zaferü'l-emânî*, s. 201-203 dn.

dönemin bir gereği olduğu, fakat bu uygulamanın alanın uzmanı olmayan kimselerin bu eserlerden istifadesini zorlaştırdığı[921] şeklindeki ifadeleri yanında "değerine rağmen kelam ilmine herkesin ihtiyacı olmayacağı, her beldede bir kişinin bu ilimle ilgilenmesinin yeterli olacağı"[922] yolundaki nakillere eserlerinde yer vermesi onun kelam ilmine bakışını yansıtmaktadır.

Tefsir ilmiyle ilgisi ulûmu'l-Kur'ân sahasında Tâhir el-Cezâîrî'nin *et-Tibyân li-ba'zi'l-mebâhisi'l-müteallika bi'l-Kur'ân alâ tarîki'l-itkân* isimli eserini tahkik edip yayınlaması ve eserlerinde yeri geldiğinde ilgili ayetleri açıklaması şeklinde kendisini göstermektedir.

Fıkıh ilmi ise Ebû Gudde'nin yetkili olduğu sahalardan biridir. Mısır Ezher Üniversitesi İslâm Hukuku Fakültesi'nde aldığı fıkıh ihtisası yanında gerek Halep'te gerek Mısır'da bu sahada önde gelen birçok ilim adamından özel olarak istifade ettiğine daha önce değinilmişti. Dımaşk Üniversitesi İslâm Hukuku Fakültesinde görev yaptığı 1962-1964 yılları arasında; Hanefî fıkhı, fıkıh usûlü ve mukayeseli fıkıh dersleri, Riyad İmam Muhammed b. Suûd İslâm Üniversitesi'ndeki 23 yıllık görevi esnasında mukayeseli fıkıh, fıkıh usûlü, ahkâm hadisleri dersleri olmak üzere uzun yıllar fıkıh okutmuştur[923].

Dımaşk Üniversitesi İslâm Hukuku Fakültesi tarafından çıkarılan Fıkıh Ansiklopedisi'nin fıkıh kitaplarını fihristleme çalışmalarında bulunmuş ve daha önce başkaları tarafından başlatılmış olan Zâhirî fıkıh sözlüğünü tamamlamış olan Ebû Gudde, aynı zamanda 1962-1964 yılları arasında Ansiklopedinin müdürlüğünü de yapmıştır[924]. Bunlardan başka ileride görüleceği gibi fıkıh sahasında biri telif, onbiri tahkik olmak üzere toplam 12 adet eser kaleme almıştır. Buna göre hadisten sonra en fazla eseri fıkıh sahasında vermiştir.

Bütün bu çalışmaları sonucunda Hanefi fıkhı ile usûl-i fıkıhta derinleşen Ebû Gudde, Şafiî fıkhı ve genel fıkıh yanında mukayeseli fıkıhla da yakından ilgilenmiştir[925]. Fıkhü'l-hadîsi iyi bilen Ebû Gudde, ahkâm hadislerini şerh etmede mahirdir[926].

Kendisine sorulan fıkhî sorulara eserlerinde verdiği cevaplar[927], fıkıh ıstılahlarına getirdiği açıklamalar[928], bazı kitaplarda yer alan yanlış ve eksik bilgilere yaptığı tashihler

---

[921] Kayravânî, *Akîde* (muhakkikin girişi), s. 15.
[922] Muhâsibî, *a.g.e. (*muhakkikin girişi), s. 51 dn., 58 dn.
[923] Reşîd, *a.g.e. (*Muhammed Avvâme'nin yazısı) 122, s. 160-161; İbn Hacer, *a.g.e. (*nâşirin girişi) I, 34-35; Hâşimî, *a.g.e*., s. 14; Boyacılar, *a.g.i.a.*
[924] *İsneyniyye*, XII, 603; Zâhid, *a.g.i.a.*
[925] Reşîd, *a.g.e. (*Muhammed Avvâme'nin yazısı), s. 122-123.
[926] Boyacılar, *a.g.i.a.*; Kutlay, a.g.m.

ve bunu yaparken kullandığı dil[929], kendisinin fıkıh ilminin problemlerine, literatürüne ne denli vakıf olduğunu göstermektedir. Bu sahadaki eserleri ve özellikle Ali el-Kârî'nin *Fethu bâbi'l-inâye*, Karâfî'nin *İhkâm*'ı üzerine yaptığı tahkikler, Ebû Gudde'nin fıkıhtaki üstün melekesini açıkça ortaya koymaktadır.

İslâm hukukunun güncel meseleleri konusunda gerçekleştirilen uluslar arası kongrelere davet edilmesi[930], XX. Asır İslâm Hukukçularını konu edinen akademik çalışmalarda kendisine yer verilmesi[931] yanında aralarında zamanımızın önde gelen fıkıh âlimlerinin de bulunduğu çok sayıda ilim adamının kendisini "fakîh" ve "usulcü" diye tavsif etmeleri[932] Ebû Gudde'nin fıkıh ilmindeki yerinin ilim çevreleri tarafından nasıl değerlendirildiği hakkında bir fikir vermektedir.

Ebû Gudde'nin hadisten sonra en yetkili olduğu saha Arap dili ve grameridir. Öğrenciliğinin ilk yıllarından itibaren Arap dili ve edebiyatına özel bir ilgi gösteren[933] Ebû Gudde, Halep'in bu sahada tanınmış âlimlerinden aldığı dersler yanında büyük ölçüde özel gayretiyle[934] kendisini yetiştirmiştir.

Lügat, nahiv, sarf, belâgat ilimlerinde mahir olan Ebû Gudde'nin, kelimelerin zabtını şahidleriyle, nahiv meselelerini de farklı görüşleri ve delilleriyle birlikte bildiği belirtilmektedir[935]. Yazılı ve sözlü anlatımda da üstün bir kabiliyete sahip olan Ebû Gudde, Arap dilini en güzel bir şekilde kullanmaya özen göstermektedir[936].

Henüz Mısır'da öğrenci olduğu sırada dönemin ünlü edebiyatçılarına yönelik edebiyat dergilerine tenkit yazıları[937] göndermesiyle dikkati çeken[938] Ebû Gudde, Arap dili ve edebiyatı ile dolaylı yoldan ilgili kabul edilebilecek Büstî'nin *Kasîdetü unvâni'l-hikem*'i üzerine yaptığı tahkik çalışması dışında direkt bir eseri bulunmamaktadır.

---

[927] Mesela bkz. Muhâsibî, *a.g.e.,*(muhakkikin notu), s. 256-257.
[928] Misaller için bkz. Alî el-Kârî, *Fethu bâbi'l-inâye* (muhakkikin girişi), s. 11-18, 162 dn.
[929] Misaller için bkz. Kevserî, *Fıkhu elhi'l-Irâk*, s. 14 dn., 18-20 dn.; Leknevî, *Zaferü'l-emânî*, s. 205-206 dn.
[930] Meselâ 1996 yılında Konya'da düzenlenen I. Uluslararası İslâm Ticaret Hukukunun Günümüzdeki Meseleleri Kongresi'ne müzakereci olarak katılmış, ilgili gündem konuları hakkındaki görüş ve değerlendirmelerini sunmuştur. Bkz. *İslâm Ticaret Hukuku Kongresi*, s. 562-564, 1077.
[931] Bkz. *İHAD*, Konya 2005, sy. 6, s. 575-584.
[932] Bkz. bu tezin "Hakkında Söylenenler" başlığı.
[933] İbn Hacer, *a.g.e. (*nâşirin girişi), I, 55.
[934] Feyzullah, *y.g.k.g.*
[935] Reşîd, *a.g.e. (*Muhammed eş-Şâzilî en-Nîfer), s. 24 (Muhammed Avvâme'nin yazısı), s. 121; Reşîd, a.g.e., s. 24.
[936] Reşîd, a.g.e. (Muhammed eş-Şâzilî en-Nîfer), s. 24 (Muhammed Avvâme'nin yazısı) 121.
[937] Mesela bkz. *Risâle*, Kahire 1365/1946, sy. 658, s. 171.
[938] Bkz. İbn Hacer, *a.g.e. (*nâşirin girişi), I, 55. Reşîd, a.g.e. (Muhammed Receb el-Beyyûmî'nin yazısı), s. 100-101.

Eserlerine aldığı şiirlerden iyi derecede şiir bildiği de anlaşılan Ebû Gudde[939], eserlerinde şiirlere geniş açıklamalar getirmiş[940], deyimleri izah etmiş[941], edebi sanatlara değinmiş[942], kelimelerin zaman içerisindeki anlam değişikliği ve anlam kaymalarına dikkat çekmiş[943], sözlüklere intikal etmemiş özel kullanımları tespit ederek anlamlarını vermiş[944], sık sık dil yanlışlıklarına işaret etmiş[945] ve nihayet Suyûtî, İbn Hişâm (ö. 761/1360) gibi sahanın otoritelerinin görüşlerine esaslı itiraz ve eleştiriler yöneltmiştir[946].

Yakından tanıyan bazı hocalarının ve ilim adamlarının onu "konuşan sözlük" olarak nitelendirmesi[947], zor beğenen bir kişi olarak tanınan Halep'in önde gelen Arap dili ve edebiyatçısı Abdülvehhâb Sâbûnî'nin Ebû Gudde'nin bu sahadaki üstün yerini kabullenmesi[948] ve Muhammed Avvâme'nin kendisini nahiv ilminde "hüccet" diye nitelendirmesi[949] Ebû Gudde'nin bu alandaki konumu hakkında fikir vermektedir.

Ebû Gudde'nin yetkili olduğu fıkıh usûlü, mukayeseli fıkıh, ahkâm hadisleri ve Arap dilinde direk bir eser vermemiş olduğu dikkati çekmektedir. Bu sahip olduğu birikimin müstakil eserlerle kalıcı olarak ortaya konmamış olması bakımından bir eksikliktir.

Diğer İslâmî ilimlerdeki güçlü alt yapısı yanında özellikle Arap dili ve fıkıh ilimlerini iyi bilmesi, kendisinin genel olarak tahkik çalışmalarında ve özellikle de fıkhu'l-hadis alanında derinleşmesine yardımcı olmuştur.

---

939 Hemen bütün eserlerinde şiirlere bolca yer verdiği görülen Ebû Gudde'nin mesela *Safahât min sabri'l-ulemâ* isimli eserindeki şiirler, 240 beyit civarında olup toplam 14 sayfa yer tutmaktadır. Bkz. s. 402-415.

940 Misaller için bkz. Ebû Gudde, *Safha müşrika*, s. 155-159; İbnü'l-Hanbelî, *a.g.e.*, s. 54-55 dn.

941 Misaller için bkz. Ebû Gudde, *el-Ulemâu'l-uzzâb*, s. 52 dn.; a.mlf., *Kıymetü'z-zemen*, s. 85 dn.

942 Misalleri için bkz. Zehebî, *Mûkıza*, s. 49 dn.; Fâsî, *Risâle (*muhakkikin girişi), s. 318-320.

943 Mesela bkz. Ebû Gudde, *Safahât*, s. 347 dn.

944 Mesela bkz. Zehebî, *a.g.e.,* s. 47 dn.

945 Misalleri için bkz. Ebû Gudde, *Safha müşrika*, s. 139 dn.; Leknevî, *el-Ecvibetü'l-fâzıle*, s. 24 dn.; Cezayirî, *a.g.e.*, I, 119; 4. dn.

946 Ebû Gudde, Leknevî'nin Zaferü'l-emânî isimli eserine yaptığı tahkikte (s. 226 dn.) *Cem'u fa'l alâ ef'âl sahîhun kıyâsiyyun* adlı henüz yayınlanmamış bir risâle çalışmasından söz ederek, Sibeveyh, İbn Hişâm vb. âlimlerin görüşünün aksine, her üç harfi de sahih olan fe'l (فَعْل) veznindeki isimlerin cemilerinin ef'âl (افعال) şeklinde cemilenmesinin sahih ve kurala uygun (kıyâsî) olduğunu savunarak buna delil teşkil eden 100 ayrı kelime tespit etmiştir. Yine Ebû Muhammed Abdullah b. es-Sîd el-Batalyevsî (ö. 521/1127) ile Ebû Mansûr Mevhûb b. Ahmed el-Cevâlîkî (ö. 540/1145) gibi eski dönem edebiyatçıları ile son dönem edebiyatçılarından Muhammed Muhammed Hüseyin'in bir beyte getirdikleri açıklamalara itiraz ederek doğru gördüğü açıklamayı delilleriyle birlikte zikretmiştir. Ebû Gudde, Safha *müşrika*, s. 155-159.

947 Reşîd, *a.g.e. (*Muhammed Avvâme'nin yazısı), s. 122.

948 Reşîd, *a.g.e. (*Muhammed Avvâme'nin yazısı), s. 121.

949 Reşîd, *a.g.e. (*Muhammed Avvâme'nin yazısı), s. 120.

7. Mezhep ve Meşrebi

Ehl-i sünnet itikadına bağlı olan Ebû Gudde, Allah'ın (c.c.) isimleri ve sıfatları konusunda selef metodunu benimsemektedir. Bu hususta âyet ve hadislerde geçen ifadeleri "te'vîl, tahrif, teşbih ve temsile gitmeksizin" olduğu gibi kabul eden[950] Ebû Gudde kritik kelâmî konulara dalmaktan daima uzak durmuştur.

Amelde Hanefî[951] olan Ebû Gudde, kendi özelinde fetvadan ziyade takva ile amel etmeye özen gösterdiği[952], fetva verirken ise mezhebe sıkı sıkıya bağlı kalmayarak "tesâhüle varmayan bir müsâmaha" içerisinde hareket ettiği kabul edilmektedir[953]. İçtihat derecesine ulaşmamış, kaynakları ve teferruatıyla dini hükümlere tam bir şekilde vakıf olmayan kimselerin mezheplere bağlı olması gerektiğini düşünen[954] Ebû Gudde, âlimler tarafından verilen ruhsatların peşinden koşulmasını ve şaz görüşlerle amel edilmesini hoş karşılamamıştır[955].

Tasavvufla ilişkisi gönül bağından öteye geçmemiştir. Hocalarından İsa el-Beyânûnî'nin tarikata intisabı konusundaki ısrarlarına rağmen kendisi her hangi bir tarikata bağlanmamıştır[956]. Dine aykırı gördüğü hususlarda kendilerini tenkit etmekle[957] birlikte, genel olarak tasavvuf ehli kimselere karşı gönlünde sevgi besleyip saygı duyan[958] Ebû Gudde, yeri geldikçe maruz kaldıkları haksız tenkitlere karşı da onları savunmaktan geri durmamıştır[959].

B. İrşad ve Tebliğ Yönü

Çalışmalarını sadece ilme hizmetle sınırlı tutmayan Ebû Gudde, davet, tebliğ ve irşad yoluyla halka hizmet alanlarında da önemli vazifeler ifa etmiştir. Cuma hatipliği yanında, değişik camilerde halka açık dersler veren Ebû Gudde, irşad ve tebliğ merkezli bazı organizasyonlarda aktif görevler almıştır.

---

[950] Ebû Gudde, *Kelimât*, s. 37.
[951] Leknevî, *Er-Raf'u ve't-tekmîl*, s. 432 dn.
[952] Savaş, *y.g.k.g.*; Hâşimî, *a.g.e.*, s. 144.
[953] Reşîd, *a.g.e. (*Muhammed Avvâme'nin yazısı), s. 122. Müsamahalı görüşleri tercih ettiğine dair misaller için bkz. Muhâsibî, *a.g.e.*,(muhakkikin notu), s. 257-258. Alî el-Kârî, *Fethu bâbi'l-inâye*, s. 64 dn. ; 108 dn., 258 dn.
[954] *İsneyniyye*, XI, 639.
[955] Reşîd, *a.g.e. (*Muhammed Avvâme'nin yazısı), s. 122.
[956] Avvâme, *y.g.k.g.*; Selmân, *y.g.k.g.*
[957] Misaller için bkz. Leknevî, *Sibâhatu'l-fikr* (muhakkikin girişi), s. 9-13; a.mlf., *Tuhfetü'l-ahyâr*, s. 52-53 dn.; *Kitâbü'l-asâle*, II, 70-72.
[958] Leknevî, *a.g.e.,* s. 52-53 dn.
[959] Mesela bkz. *Kitâbu'l-Asâle,* c., s. 56, 70-72; Hallâl, *a.g.e.*, s. 73 dn.; *Kitâbü'l-asâle*, II, 70-72.

Öğretim hayatına başladığı sırada yoğun bir okuma ve telif faaliyetine girişen Ebû Gudde, bir süre sonra insanların vaaz ve irşada olan ihtiyacını görünce, ilmî yoğunluğunu bir miktar düşürüp, irşad ve tebliğ faaliyetlerine de vakit ayırmaya karar verdi[960].

Halep'te, önce Hamevî ardından Hüsreviyye camilerinde irad ettiği etkili hutbeleriyle kısa zamanda ün saldı. Başta Halep olmak üzere çevre illerden binlerce insan kendisini dinlemek üzere camiye gelince etraftaki yollar kapandı[961].

Değişik camilerde birçok dersler verdi. Cuma namazının ardından Celsetü't-tafakkuh fi'd-dîn adını verdiği ve yaklaşık bir saat süren fıkıh dersleri ilgiyle takip edildi. Yine Zeki Paşa camiinde Salı günleri fıkıh, Seyfüddevle camiinde Perşembe günleri ahlâk konularını işlediği hadis, Sıddîk camiinde de siyer dersleri verdi[962].

Bu düzenli derslerinden başka, muhtelif yer ve zamanlarda özel sohbet programları ve konferanslarla, insanlara sık sık vaz ve nasihatte bulunmaya özen gösterdi[963].

İrşad faaliyetlerini memleketi Halep'le sınırlı tutmayan Ebû Gudde bu amaçla gerçekleştirdiği birçok yurtdışı seyahati yanında, değişik amaçlarla çıktığı seyahatlerde de irşad ve tebliğden geri kalmayarak, bu faaliyetlerini uluslararası alana taşımıştır[964].

Bu bağlamda Afganistan'a giderek, Rus işgaline karşı savaşan gruplar arasındaki anlaşmazlıkların giderilmesi için çaba harcadı[965].

Fas'ta 1964 yılında başlayıp yaklaşık 22 yıl her Ramazan devam eden ed-Durûsü'l-Haseniyye'deki[966] dersleri, Kral II. Hasan ve birçok ilim adamı yanında, kalabalık bir halk kitlesi tarafından ilgiyle takip edildi[967].

Özellikle Avrupa, Amerika ve Kanada gibi müslümanların azınlık olarak yaşadığı ülkelere gerçekleştirdiği seyahatlerde verdiği konferans, ders ve vaazlarla onların dini bilgilerinin ve İslâmî kültürlerinin gelişmesine önemli katkılarda bulundu[968].

---

[960] Hâşimî, *a.g.e*., s. 78.
[961] Hâşimî, *a.g.e*., 143, Reşîd, *a.g.e*., s. 162; İbn Hacer, *a.g.e. (*nâşirin girişi) I, 34; Zâhid, *a.g.i.a.*
[962] Reşîd, *a.g.e*., s. 162; İbn Hacer, *a.g.e. (*nâşirin girişi) I, 34; *a.g.i.a.*
[963] İbn Hacer, *a.g.e. (*nâşirin girişi) I, 34; Haşimî, *a.g.e*., s. 143 vd.
[964] Bkz. Reşîd, *a.g.e*., s. 160.
[965] Reşîd, *a.g.e*., s. 160
[966] Fas Kralı II. Hasan'ın huzurunda Ramazan aylarında düzenlenen ve *ed-Dürûsü'l-Haseniyye* adıyla anılan bu dersler, usul ve muhteva bakımından Osmânlı huzur derslerine benzemektedir. Bkz., İpşirli, "Osmanlı Asırlarında Ramazan", *Tarihte Ramazan*, s. 24.
[967] Reşîd, *a.g.e. (*Muhammed b. Abdülhâdî el-Mennûnî el-Hasenî'nin takrizi), s. 48.
[968] Reşîd, *a.g.e. (*Abdülvehhâb Ebû Süleyman'ın yazısı), s. 92.

Diğer taraftan İslâmi davet kapsamında değerlendirilebilecek önemli bazı organizasyonlarda aktif olarak yer aldı. Halep'te bulunduğu dönemde ilim adamları ve İslâm terbiyesi dersi öğretmenleriyle şehrin eğitiminin görüşüldüğü periyodik toplantılara öncülük etti[969].

Daha önce Mısır'da içerisinde yer aldığı[970] Müslüman Kardeşler Teşkilatı'nın Suriye liderliğini (el-Murâkıbü'l-âm) ısrarlı talepler karşısında üstlenmek durumunda kaldı. Biri 1972-1976, diğeri 1986-1990 yılları arasında olmak üzere iki ayrı dönem bu görevi yerine getiren Ebû Gudde, esasen organizeden çok ilmî çalışmaları ve fiilen tebliğde bulunmayı tercih ettiğinden, her iki dönemde sürenin dolmasından hemen sonra bu görevden ayrıldı[971].

İrşad ve tebliğ yolunda karşılaştığı sıkıntılara göğüs geren[972] Ebû Gudde, irşad esnasında yapıcı olmaya gayret eder, gördüğü yanlışlıkları düzeltirken itham etmeden, tatlı bir dil kullanmaya özen gösterirdi[973].

İrşad ve tebliğde bulunmak için özel bir davet beklemeyen Ebû Gudde, değişik sebeplerle insanlarla bir arada bulunduğu ortamları, onlara faydalı olmak için fırsat bilirdi[974]. Şu örnek onun irşad ve tebliğe olan düşkünlüğünü göstermesi bakımından önemlidir:

Ölüm döşeğindeyken başucunda bekleyen kızı ona su içirmeye çalışıyordu. Babasının durumunun sebep olduğu üzüntüyle farkında olmadan suyu sol eliyle içirmeye kalkışınca, Ebû Gudde konuşamadığı için, kendisine işaretle bir şeyler anlatmaya çabalamış fakat kızı bir şey anlamamıştı. Bunun üzerine kızının elini tutarak sarsınca, durumu farkederek suyu sağ eline almıştır[975].

C. Siyasî ve İctimaî Yönü

İrşad ve tebliğ yönü yanında, siyasî ve ictimaî yönü de bulunan Ebû Gudde'nin, siyasete atılışı, milletvekili seçilişi, faaliyetleri, tutuklanışı ve sonunda ülkesinden ayrılmak zorunda kalışını şöyle özetlemek mümkündür:

---

[969] Haşimi, *a.g.e*., s. 117; Zâhid, *a.g.i.a*
[970] Yıldırım, *a.g.m*., s. 200.
[971] Reşîd, *a.g.e. (*Muhammed Takî el-Osmânî'nin takrizi), s. 65; Hâşimî, *a.g.e*., s. 19; İbn Hacer, *a.g.e. (*nâşirin girişi) I, 35; Zâhid, *a.g.i.a*.
[972] *İsneyniyye*, XI, 611.
[973] Misaller için bkz. Hâşimî, *a.g.e.*, s. 119-120.
[974] Haşimi, *a.g.e*., s. 144.
[975] İbn Hacer, *a.g.e. (*nâşirin girişi), I, 64.

Suriye-Mısır ittifakının 1961 yılında sona ermesinden sonra, ülkenin içerisinde bulunduğu şartlar ve müslümanların düştüğü zor durum sebebiyle siyasete atılmaya karar verdi[976].

1962 yılında[977] çok yüksek bir oyla[978] Halep'ten Suriye Parlementosu'na milletvekili olarak seçildi[979]. Vekilliği sırasında dini ve Müslümanları ilgilendiren konulardaki hassasiyeti ile dikkat çekti[980]. Suriye Anayasasından devletin dininin İslâm olduğu maddesinin çıkarılması yönündeki girişimlere karşı durdu[981].

Kısa süre sonra Meclisin feshedilmesi üzerine milletvekilliği sona erdi. Aynı yıl Şam'daki Dımaşk Üniversitesi İslâm Hukuku Fakültesi'ne atandı[982].

Bu dönemde, Suriye'nin diktatörlüğe doğru kaydığını gören Ebû Gudde, Halep âlimlerini bir araya getirerek ortak bir cephe oluşturmak istemişse de, bu girişimi başarılı olamadı[983].

İslâm Hukukunun uygulanması gerektiğini savunan Ebû Gudde, dinin saygınlığını zedeleyeceğini düşündüğü bir takım girişimlere karşı sert tepki göstermesi sebebiyle[984], birçok ilim, fikir ve siyaset adamıyla birlikte, Ba's Partisi iktidarınca tutuklanarak Tedmur'daki Askeri Hapishane'ye konuldu[985].

05.06.1967 tarihinde İsrail'in Tedmur'u bombalaması üzerine hükümet hapishaneyi tahliye kararı aldı. Burada yaklaşık 11 ay süren tutukluluk döneminden sonra serbest kaldı[986].

Hapishaneden tahliye olduktan bir müddet sonra[987] siyasî sebeplerle ülkesinden ayrılmak zorunda kalan[988] Ebû Gudde'nin, ömrünün sonlarına kadar sürecek gurbet hayatı başlamış oldu.

---

[976] Reşîd, *a.g.e. (*Muhammed Takî el-Osmânî'nin yazısı), s. 65.
[977] Ebû Gudde'nin milletvekili seçildiği tarih, Muhammed Zâhid Ebû Gudde tarafından 1961 olarak verilirken (bkz. *a.g.i.a.*) Halil İbrahim Kutlay tarafından (bkz. a.g.m.) 1963 olarak verilmektedir. Biz Muhammed Âlü Reşîd'in (*a.g.e.*, s. 163) ve Selmân Ebû Gudde'nin (İbn Hacer, *a.g.e. (*nâşirin girişi) I, 34) verdiği 1962 tarihini esas aldık.
[978] İbn Hacer, *a.g.e. (*nâşirin girişi) I, 34. Halepli seçmenlerden, o güne kadar hiçbir ilim adamının ulaşamadığı derecede yüksek bir oy alarak milletvekilliğine seçildiğine dair bkz.. Haşimi, *a.g.e.*, 144-145.
[979] Reşîd, *a.g.e.*, s. 163; İbn Hacer, *a.g.e. (*nâşirin girişi) I, 34; Zâhid, *a.g.i.a.*
[980] Zâhid, *a.g.i.a.*
[981] Zâhid, *a.g.i.a.*
[982] Reşîd, *a.g.e.*, s. 160; İbn Hacer, *a.g.e. (*nâşirin girişi) I, 34; Hâşimî, *a.g.e.*, s. 14.
[983] Hâşimî, *a.g.e.,* s. 147-148
[984] Reşîd, *a.g.e.* (Muhammed Takî el-Osmânî'nin takrizi), s. 66; Hâşimî, *a.g.e.*, s 145 vd.
[985] *a.g.i.a*; Karâfî, *a.g.e. (*muhakkikin notu), s. 269; Tânevî, *a.g.e. (*muhakkikin girişi), s. 5 (muhakkikin notu) 474.
[986] Karâfî, *a.g.e. (*muhakkikin notu), s. 269; *a.g.i.a.*

Siyasete atılma gerekçesi, milletvekilliği sırasındaki faaliyetleri ve daha sonraki dönemde takındığı tavra bakarak Ebû Gudde'nin, siyasetle daha çok davetçi kişiliği sebebiyle ilgilendiği söylenebilir. Bu açıdan kendisini siyasetçi olarak nitelendirmek zor gözükmektedir.

D. Ahlâkı

Ebû Gudde'nin kişiliği açısından önemli olan hususlardan biri de onun ahlâkıdır. O, sahip olduğu ahlâkla kendisini tanıyan ve görenlerin dikkatini çekmiş ve takdirini kazanmıştır.

Halep'in değişik liselerinde 11 yıl süreyle İslâm terbiyesi dersleri veren Ebû Gudde, ahlâk ve terbiye sahasında biri telif üçü tahkik olmak üzere 4 adet eser kaleme almıştır.

Uzun boylu, sık sakallı, güler yüzlü ve zarif görünümlü biri olan Ebû Gudde, yumuşak huylu, ağır başlı, ince kalpli, samimi ve duygusal bir mizaca sahiptir. Dürüst, güvenilir, cömert, sabırlı, bağışlayıcı, düşünceli, dengeli, çok konuşmayan dinî ve ahlâki değerlere son derece bağlı biri olarak tanınmaktadır. Ziyaret etmeyi, âlim biyografileri okumayı ve yüzmeyi sevdiği, insanların kusurlarını araştırmak ve onlara yük olmaktan hoşlanmadığı, yiyip içmeye önem vermediği bilinmektedir[989].

Onun ahlâkı açısından önem arzeden bazı yönleri kendisini yakından tanıyanlar tarafından şöyle anlatılmaktadır:

Öncelikle o, ibadetine düşkün biriydi. Sürekli abdestli olmaya gayret eder, namazı ilk vaktinde ve cemaatle kılmaya özen gösterir, sıkça hac ve umre yapar, her gün mutlaka Kur'ân okur, çokça zikreder, teheccüd ve kuşluk namazlarını ihmal etmez ve sünnetleri yerine getirmeye itina gösterirdi[990].

İyi bir aile reisi olan Ebû Gudde, hanımına, çocuklarına ve torunlarına iyi davranır, onlar tarafından sevilir ve saygı duyulurdu[991].

Genel olarak âlimlere özel olarak da hocalarına karşı son derece saygılı, öğrencilerine karşı da şefkatli davranırdı. Allah'tan hocalarına karşı saygıyı kendisine

---

[987] Karâfî, *a.g.e. (*muhakkikin notu), s. 269.
[988] Boyacılar, *a.g.i.a.*
[989] Reşîd, *a.g.e. (*Mustafa ez-Zerkâ'nın yazısı), s. 20; 163-164; İbn Hacer, *a.g.e. (*nâşirin girişi), I, 36-40, 60-62; Zâhid, *a.g.i.a*, Memdûh, *a.g.e.*, s. 15-21; Kutlay, a.g.m.; Yıldırım, a.g.m., s. 201; Beyler, "Abdülfettâh Ebû Gudde" *HTD*, İstanbul 2003, sy. 1, s. 221.
[990] Reşîd, *a.g.e*., s. 163-164; İbn Hacer, *a.g.e. (*nâşirin girişi), I, 37.
[991] İbn Hacer, *a.g.e. (*nâşirin girişi), I, 37.

nasip etmesini dileyen Ebû Gudde[992], Ebû Muhammed Rizkullah et-Temîmî'nin (ö. 488/1095) şu sözünü sıkça tekrar ederdi:

"Bizden istifade edip de bizi rahmetle yâd etmemeniz size yakışmaz"[993].

Vefat eden hocalarını hayırla yâd eder, her fırsatta onlara rahmet okur ve dua ederdi[994]. Hatta bağışlanmayı isterken önce hocalarını, sonra kendisini daha sonra da ana babasını anardı[995].

Hayatta olan hocalarına hürmette kusur etmezdi. 75 yaşlarında iken bile hocası Mustafa ez-Zerkâ'nın elini öpüyor, ceketini tutma ve terliklerini düzeltme hususunda onunla çekişiyordu[996].

Onun hocalarına olan saygısını Muhammed Avvâme;

"Öğrencisi olarak 37 yıl süreyle kendisinin yanında bulundum, hocalarına onun kadar saygılı başka bir âlim görmedim" diye anlatmaktadır[997].

Öğrencilerine değer verir ve isteklerini geri çevirmezdi. Onların başarılı olması için elinden geleni esirgemez, oğullarından önce öğrencileri için dua ederdi[998]. Onların kendi karşısında eğik durmamalarını ve ilmi konularda hiç çekinmeden kendisiyle tartışmaya girmelerini isterdi[999].

İnsanlara da iyi davranırdı[1000]. Gönül kırmamaya çalışır, başkalarına yük olmayı sevmezdi. İnsanlar arasında yapıcı ve birleştirici olmaya gayret eder, yıkıcı ve ihtilafı körükleyici söz ve davranışlara itibar etmezdi[1001]. Nefsi için intikam alma peşine düşmez, muhalifleri için bile dua ederdi[1002].

Özellikle öğrencilere ilgi gösterir ve onları ilme teşvik edici iltifatlarda bulunurdu. Pakistan'a gittiğinde Karaçi'deki Dâru'l-ulûm'u ziyaret eden Ebû Gudde, burada Arapça öğrenimi gören henüz küçük yaştaki Muhammed Takî el-Osmânî'nin Arapça konuşma yapması üzerine kurumun ziyaretçi defterine "Kendisini Allah için sevdiğim kardeşim Muhammed

---

[992] Karâfî, *a.g.e.*, s. 214 dn.
[993] Hâşimî, *a.g.e*., 167.
[994] Katırcî, *a.g.m*., II, 20.
[995] Meselâ bkz. Nu'mânî, *Ebû Hanîfe* (muhakkikin notu), s. 156.
[996] Katırcî, *a.g.m*., II, 20.
[997] Reşîd, *a.g.e. (*Muhammed Avvâme'nin yazısı), s. 131.
[998] Kutlay, a.g.m.
[999] Hâşimî, *a.g.e.,* s. 164-165.
[1000] Hâşimî, *a.g.e.,* s. 168.
[1001] Reşîd, *a.g.e*., s. 164; Kutlay, *a.g.m*.
[1002] Memdûh, *a.g.e.*, s. 15.

Takî el-Osmânî'nin Arapça olarak yaptığı konuşmasındaki fesâhati, Arapların kendi dillerindeki eksiklerini göstermiştir" diye yazmış, oradan ayrılırken Osmânî'ye: "Bir elma olsaydın, seni yerdim" diye sevgisini ifade etmiş ve ondan sonra kendisine "Hind ve Pakistan elması" diye hitap etmiş hatta bazı eserlerinde kendisinden bu şekilde söz etmiştir[1003].

Müslümanların dertleriyle dertlenir, elinden geldikçe yardımcı olmaya çalışırdı. Nice gecelerini müslümanların halini düşünerek ve buna üzülerek uykusuz geçirmiştir. Hatta bir defasında kendisini ziyarete gelen birinin, yaşadığı İslâm ülkesinde müslümanların çektiği sıkıntıları anlatması üzerine o gece saatlerce uyuyamamış sabaha doğru bir süre uyuyup kalktığında, kulağından rahatsızlandığını görmüş, bundan sonra da artık o kulağı ile bir daha işitememiştir[1004].

Onun ahlâkında dikkat çeken hususlardan biri de mütevazı kişiliğidir. Kendisini tanıtırken unvanlarını öne çıkarmamış, sadece ismini söylemekle yetinmiş[1005], eserlerini de "ilmin hizmetkârı" imzasıyla yayınlamıştır[1006].

Kendisi adına düzenlenen bir merasimde hocası Mustafa ez-Zerkâ'nın kendisi hakkındaki övücü ifadelerini:

"Değerli hocam, kendi saf, temiz ve aydınlatıcı özünde var olan özellikleri bana nispet etmiş, kendisine bakıp muhatabı veya dostu yahut hizmetçisinin bu vasıflara haiz olduğunu düşünmüştür. Bunlar, Allah Teâlâ'nın kendisine bahşettiği faziletten bana serptiği damlalardır" şeklinde mütevazı ve yumuşak bir üslupla karşılık vermiştir[1007].

Fakat aynı mecliste dostlarından şair Ziyâuddîn es-Sâbûnî'nin kendisini Ebû Hanîfe'ye benzetmesi üzerine mahcubiyet duyarak ağlamış ve üslubunu sertleştirerek, Ebû Hanife'nin yanında bir kum tanesi veya toprak parçası kadar bile olamayacağını belirtmiş, kendisinden bahsedilirken böyle bir dilin kullanılmasından rahatsızlık duyarak bu gibi sözleri dinlemesinin ve kabul etmesinin mümkün olmadığını söylemiş, bundan dolayı mecliste bulunanlardan özür dilemiştir[1008].

Öğrencilerinden istifade etmekten çekinmeyip eserlerinde onların görüş ve katkılarını bizzat kendi ifadeleriyle ve isimlerini vererek aktardıktan sonra teşekkür

---

[1003] Reşîd, *a.g.e. (*Muhammed Takî el-Osmânî'nin yazısı), s. 64-65. Eserlerinde kendisinden bu şekilde söz ettiğinin misâli için bkz. Keşmîrî, *a.g.e.*, s. 76 dn.
[1004] Reşîd, *a.g.e.*, s. 164; İbn Hacer, *a.g.e. (*nâşirin girişi), I, 37.
[1005] Katırcî, a.g.m., II, 21-22.
[1006] Misaller için bkz. Leknevî, *er-Raf'u ve't-tekmîl* (muhakkikin girişi), s. 17; Karâfî, *a.g.e. (*muhakkikin girişi), s. 29; Alî el-Kârî, *Fethu bâbi'l-inâye* (muhakkikin girişi), s. 28.
[1007] *İsneyniyye*, XI, 636.
[1008] *İsneyniyye*, XI, 636; Hâşimî, *a.g.e.*, s. 171.

etmesi[1009], arkadaşları ve öğrencileriyle gittiği gezilerde yemeğin hazırlanmasına katkıda bulunması[1010], oğlu hatta torunu yaşındaki öğrencilerinin bile elini öpmelerine razı olmaması[1011] onun tevazuunu gösteren davranışlarındandır.

Ebû Gudde aynı zamanda vefalı bir kimseydi. Gördüğü iyiliği unutmaz, mümkünse karşılık verme yoluna giderdi. Zehebî'nin *el-Mûkiza fî ilmi mustalahi'l-hadîs* isimli eserinin tahkiki için Paris'te ikamet eden Muhammed Hamidullah'tan eserin yazmasının fotokopisini istemesi üzerine Hamidullah, eseri bizzat yazıya geçirip karşılaştırmasını yaparak kendisine göndermiş, bunun üzerine Ebû Gudde eseri yayınladığında kendisine teşekkür etmiştir[1012]. Fakat bununla yetinmeyen Ebû Gudde, yaklaşık 12 yıl sonra Paris'e yolu düştüğünde orada oturduğunu bildiği Hamidullah'ın evini uzun uğraştan sonra bulup bizzat teşekkür edebilmek için ziyaretine gitmiştir. Fakat 73 yaşında, hasta ve görme duyusu zayıflamış olan Ebû Gudde, kulakları ağır işiten Muhammed Hamidullah'la iletişim problemi yaşadığından ancak işaret diliyle teşekkür edebilmiştir[1013].

Hep daha iyisini ve daha güzelini arayan bir yapısı vardı. Müslümanların ahlâk, ticaret, sanat ve ilimde yükselmelerini ve hep en önde olmalarını arzu ederdi[1014].

Ayrıca o ince ruhlu ve gözü yaşlı biriydi. Kur'ân okurken, İslâm'ın yüceliğinden bahsedildiğinde, selef-i sâlihînin ve pek sevdiği hocalarının sözü geçtiğinde, müslümanların maruz kaldığı zulüm ve haksızlıkları duyduğunda ve birileri tarafından övüldüğünde ağlardı[1015].

Zamanının kıymetini iyi bilir, boşa harcamamaya son derece dikkat ederdi. Bütün vaktini okumak, okutmak, eser yazmak, insanlara faydalı olmak veya ibadet etmekle geçirirdi[1016].

Ebû Gudde aynı zamanda düzenli, disiplinli ve zevk sahibi bir kimseydi. Sabah evden çıkmadan o gün yapacaklarını not ederdi[1017]. Yayınlayacağı kitapların tashihlerini

[1009] Reşîd, *a.g.e. (*Muhammed Avvâme'nin yazısı), s. 133, 163. Misaller için bkz. Leknevî, *a.g.e.*, s. 206-207 dn.; Keşmîrî, *a.g.e.*,(muhakkikin notu), s. 370, 371, Tânevî, *a.g.e. (*muhakkikin girişi), s. 6, 100-108 dn.
[1010] Hâşimî, *a.g.e*., s. 118.
[1011] Hâşimî, *a.g.e.,* s 167
[1012] Zehebî, *Mûkıza* (muhakkikin girişi), s. 12.
[1013] Katırcî, a.g.m., II, 21.
[1014] İbn Hacer, *a.g.e. (*nâşirin girişi), I, 36.
[1015] İbn Hacer, *a.g.e. (*nâşirin girişi), I, 37; Memdûh, *a.g.e.*, s. 15; Hâşimî, *a.g.e*., s. 163.
[1016] İbn Hacer, *a.g.e. (*nâşirin girişi), I, 38.
[1017] Kutlay, a.g.m.

bizzat kendisi yapar, sayfa düzeni ve harflerin puntosuna varıncaya kadar her şeyiyle ilgilenir, matbaa hatalarını asgariye indirmek için büyük çaba harcardı[1018].

Giyim ve kuşamındaki zarâfet, yeme ve içmesindeki kibarlık, yürüme, konuşma ve davranışlarındaki nezâket, el yazısındaki güzellik görenlerin dikkatini çekerdi. Üzerinde taşıdığı kokunun kabından, yazdığı kaleme varıncaya kadar kullandığı eşyalarda ve verdiği hediyelerde onun incelik ve zevkini görmek mümkündü. Kütüphanesindeki kitapların ve kapısındaki ayakkabıların dağınık durması onu rahatsız ederdi[1019]. O, İslâm'ı ince bir zevk ve estetik olarak görürdü[1020].

Kendisini yakından tanıyanların şu ifadeleri Ebû Gudde'nin ahlâkî yapısının çevresi tarafından nasıl algılandığını gözler önüne sermektedir:

Ebû Gudde'nin ahlâkî yapısıyla ilgili olarak hocası Mustafa ez-Zerkâ: "Ben kendisini tanıdığım uzun yıllardan beri onun takva, terbiye, ilim ahlâkı, dostluğa sadakati, üstünlüğü, dürüstlüğü, emaneti vb. bakımlardan kendisinin hiçbir eksiğini görmediğime şahitlik ederim"[1021] derken, talebesi Hasan Katırcî: "Kesinlikle abartmıyorum, sanki kendisinden edep damlıyordu"[1022] demiştir. Ahmed Sakr ise: "Ahlâka *'cesede bürün!'* denilse, Ebû Gudde olurdu" diyecek kadar ona övgü yağdırmıştır[1023].

Vefat haberinin oluşturduğu yankılardan söz ettiğimiz yerde ve tezimizin Hakkındaki Çalışmalar ile Hakkında Söylenenler kısmında da görüleceği üzere Hindistan-Pakistan'dan Türkiye'ye kadar dünyanın birçok ülkesinde çok sayıda insanın kendisini içten sevip saygı duymasında onun sahip olduğu ahlâkî meziyetlerin büyük etkisi olmalıdır.

E. Hakkında Yapılan Çalışmalar

Ebû Gudde hakkında yapılmış çok sayıda kitap, makale vb. çalışmalar bulunmaktadır. Hakkında kaleme alınmış müstakil kitaplar yanında birçok kitapta da kendisi ile ilgili bilgi ve değerlendirmelere yer verilmiştir.

Tespit ettiğimiz 6 adet müstakil kitap çalışmasından ilk üçü Ebû Gudde'yi tanıtan, biri görüşlerini derleyen diğer ikisi de ona reddiye olarak kaleme alınmış olup şunlardır:

[1018] Kutlay, a.g.m.; Katırcî, a.g.m., II, 22.
[1019] Hâşimî, *a.g.e.*, s. 157-159, 162; *İsneyniyye*, XI, 628. Zâhid, *a.g.i.a.*
[1020] İbn Hacer, *a.g.e. (*nâşirin girişi), I, 62.
[1021] Reşîd, *a.g.e. (*Mustafa ez-Zerkâ'nın yazısı), s. 20.
[1022] Katırcî, a.g.m., II, 17.
[1023] Hâşimî, *a.g.e.*, s. 178.

1. Muhammed Âlu Reşîd, *İmdâdu'l-fettâh bi esânîdi ve merviyyâti'ş-şeyh Abdulfettah*, Riyâd 1419/1999.

2. Muhammed Ali el-Hâşimî, *eş-Şeyh Abdulfettâh Ebû Gudde kemâ araftuhu,* Beyrut, 1425/2004.

3. Mahmûd Saîd Memdûh, *eş-Şeza'l-fevvâh fî ahbâri seyyidî eş-şeyh Abdulfettah Ebu Gudde*, y.y. 1998/1419.

4. Mâcid ed-Derviş, *el-Fevâidü'l-müstemedde min tahkîkâti'l-allâme e'ş-şeyh Abdülfettâh Ebû Gudde rahimehullâh fi ulûmi mustalahi'l-hadîs*. Trablus 1426/2005[1024].

5. Rabî' b. Hâdî Ümeyr el-Medhalî, *Taksîmü'l-hadîs ilâ sahîh ve hasen ve zaîf beyne vâkii'l-muhaddisîn ve muğâletâti'l-müteassıbîn – raddün alâ Ebî Gudde ve Muhammed Avvâme-*, Kahire 1423/2003[1025].

6. Ebû Muhammed Bedîuddîn er-Râşidî es-Sindî, *Nakzu Kavâid fî ulûmi'l-hadîs li'ş-şeyh Zafer Ahmed et-Tânevî bi tahkîki'ş-şeyh Abdülfettâh Ebû Gudde*, takdim ve ta'lik: Selâhuddîn Makbûl Ahmed, Kuveyt 1424/2003[1026].

Ebû Gudde ile ilgili bilgi ve değerlendirmelere yer verdiğini tespit ettiğimiz eserler de şunlardır:

1. Ahmed İbrahim Bek, *el-Muâmelâtü'ş-şer'iyyetü'l-mâliyye*, nşr. Es'ad Seyyid Ahmed, Karaçi t.y., (nşr.'nin girişi) s. 17-21.

[1024] 176 sayfalık hacme sahip olan bu eserde müellif, sünnetin dindeki yeri, hadis ilimleri ve tarihi hakkındaki bazı görüşlerini Ebû Gudde'nin eserlerinden hareketle derlemeyi amaçlamıştır. Ebû Gudde'nin sözü geçen konulardaki görüşlerinden pek azına üstelik kaynak belirtmeden ve yüzeysel olarak yer verirken, onun eserlerinde değinmediği kimi konularda başka ilim adamlarının görüşlerine yer ayırdığı görülmektedir. (Mesela bkz. s. 59 vd.). Eserin ilmî olmaktan çok, okumalar esnasında tutulan bazı notlardan oluştuğu söylenebilir.

[1025] Eser, Ebû Gudde'ye ve eserinde bir incelemesine yer verdiği öğrencisi Muhammed Avvâme'ye reddiye olarak kaleme alınmıştır. İbn Teymiye ve İbnü'l-Kayyim'in "Ahmed b. Hanbel'in 'zayıf hadis' değerlendirmesinin 'hasen hadis' anlamına geldiği" ile İbn Teymiye'nin "hasen teriminin ilk defa Tirmizî tarafından kullanıldığı" yönündeki görüşlerine itiraz eden (bkz. Tânevî, *a.g.e*., s. 100-108 dn.) Ebû Gudde ve Avvâme'yi isabetli bulmayarak sert bir dille eleştirmektedir. Eser, 182 sayfadır.

[1026] Müellif Sindî bu eseri Suudi Arabistan'daki bir dostunun isteği üzerine (bkz. Sindî, *Nakzu Kavâid,* s. 64) Tânevî'nin *İnhâu's-seken* isimli çalışmasına reddiye olarak yayınlamıştır. Esasen Ebû Gudde ile doğrudan ilgisi olmayan bu çalışma, daha sonra notlar düşerek yeniden neşreden Selâhuddîn Makbûl Ahmed tarafından biraz da zorlanarak, bu eseri tahkik edip *Kavâid fî ulûmi'l-hadîs* ismiyle yayınlayan Ebû Gudde ile irtibatlandırılmıştır. Müellif, konu konu Tânevî'ye itirazlarını kısa ve sade bir şekilde dile getirirken; nâşir, kaleme aldığı uzun girişinde Tânevî yanında Ebû Gudde ve Kevserî'yi, genel olarak ehl-i hadise özel olarak da Buhârî'ye haksız tenkitler yönelttiklerini belirterek, hayli sert, itham edici ve müstehzî bir dille tenkitlerde bulunmuştur.

2. Ebû Gudde, İlim Uğrunda, trc. Faruk Beşer, İstanbul 1985, (tercüme edenin yazısı) s. 11-14.

3. *I. Uluslararası İslâm Ticaret Hukukunun Günümüzdeki Meseleleri Kongresi*, editör Mehmet Bayyiğit, Konya 1997, s. 1099-1100.

4. Muhammed Hayr Ramazan Yûsuf, *Tetimmetü'l-A'lâm li'z-Ziriklî : vefeyât 1397-1415 h. 1977-1995 m*, Beyrut, 1998/1418, I-II.

5. Nizâr Abaza ve Muhammed Riyâd Mâlih, *İtmâmu'l-vefâ: Zeyl li-kitâbi'l-A'lâm li Hayriddîn ez-Ziriklî*, Beyrut 1999, s. 161-162.

6. a.mlf., *Mu'cemu'l-müellifîn el-muâsırîn*, Riyad 1425/2004, I, 366-367.

7. Muhammed Receb el-Beyyûmî, *en-Nahdatü'l-İslâmiyye fî siyeri a'lâmiha'l-muâsırîn*, Dımaşk 1420/1999.

8. Abdülfettâh Ebû Gudde ve Ahmed İzzüddîn el-Beyânûnî, *Kabesât min nûri'r-nübüvve*, tkd. Muhammed Ebü'l-Feth el-Beyânûnî, nşr. Abdülmecîd el-Beyânûnî, Beyrut 1420/1999, (takdim yazısı) s. 31-43.

9. Abdullah el-Ukayl, A'lâmü'l-hareke ve'd-da'veti'l-İslâmiyye el-muâsıra, Kuveyt 1422/2001.

10. İbn Hacer el-Askalânî, *Lisânü'l-Mîzân*, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde, nşr. Selmân Ebû Gudde, Beyrut 1423/2002, (nşr.'in girişi) I, 7-73.

11. Abdülfettâh Ebû Gudde, *Safahât min sabri'l-ulemâ alâ şedâidi'l-ilm ve't-tahsîl*, nşr. Selmân Ebû Gudde, Beyrut 1424/2003, (nşr'in girişi) s. 7-36.

12. Seyit Bahçıvan, "Abdülfettâh Ebû Gudde (ö. 17 Şubat 1997)'den İlim Yolcularına…", *SÜİFD*, Konya 2005, sy. 20, s. 251, dn.

13. Yusuf Mar'aşlî, *Nesrü'l-cevâhir ve'd-dürer fi ulemai'l-karni'r-rabi' aşer*, Beyrut 2006/1427, I, 1945-1952. Birlikte: *Ikdü'l-cevher fi ulemai'r-rub'i'l-evvel mine'l-karni'l-hamis aşer*, Yusuf Mar'aşlî.

Değişik dergi, gazete ve internet sitelerinde yayınlanan makale ve yazılardan tespit ettiklerimizden bazıları ise şöyledir:

1. Mecelletü'l-İ'tisâm, Kahire 1410/1990, s. 12.

2. Zekeriya Güler, "Büyük Hadis Âlimi Abdülfettâh Ebû Gudde ile…", *Altınoluk*, İstanbul 1996, sy. 130, s. 9-11.

3. Hasan Katırcî, "el-Allâmetü'ş-Şeyh Abdülfettâh Ebû Gudde kalle nazîruhû fî ilmihî ve edebihî I-II", *Minberu'd-dâiyât*, Beyrut 1417, sy. 21-22, s. 17-23; sy. 23, s. 17-22.

4. Abdülvehhâb Ebû Süleyman, "Fakîdü'l-ilm el-allâme el-muhaddis el-fakîh eş-şeyh Abdülfettâh Ebû Gudde", Ukâz, Cidde 1417/1997, s. 1150[1027].

5. "eş-Şeyh Abdülfettâh Ebû Gudde", *Müctema'*, Kuveyt 1417, sy. 1239, s. 34-37.

6. "Dem'a sâfiye alâ fazîleti'ş-Şeyh Abdülfettâh Ebû Gudde rahimehullah", *Minberu'd-dâiyât*, Beyrut 1417, sy. 23, s. 23.

7. "Sadâ vefâti'l-allâme el-Murabbî, ed-dâiye semâhatü'ş-seyh Abdülfettâh Ebû Gudde fî Lübnân", *Minberu'd-dâiyât*, Beyrut 1417, sy. 23, s. 24.

8. "Risâletü uhtin kârie fî Kanada ani'ş-şeyh Abdülfettâh", *Minberu'd-dâiyât*, Beyrut 1417, sy. 23, s. 25.

9. Ahmed Hamdi Yıldırım, "Abdülfettah Ebû Gudde", *İLAD*, İstanbul 1997, c. II, sy. 1, s. 199-202.

10. *Mecelletü'l-Ezher*, Kahire 1418/1497, s. 1.

11. Halil İbrahim Kutlay, "Vefatının 2. Yıldönümünde Üstat Abdülfettâh Ebû Gudde ve Örnek İlmi Şahsiyeti", *Yeni Şafak*, 17 Şubat 1999.

12. Muhammet Beyler, "Abdülfettâh Ebû Gudde (9 Şevval 1917/17 Şubat 1997)", *HTD*, İstanbul 2003, sy. 1, s. 217-221.

13. "el-Vefâ li ricâli'l-vefâ", t.y., *www.basaernews.i8.com,* (07 Mayıs 2005)

14. "Abdülfettâh Ebû Gudde… alâ tarîki's-selefi's-sâlih", 19/04/2003, *http://www.ikhwanonline.com/Article.asp?ArtID=434&SecID=371#1#1* (11 Ağustos 2007)

15. Ali Pekcan, "Abdülfettâh Ebû Gudde (1917-1997)", *İHAD*, Konya 2005, sy. 6, s. 575-584.

16. "Abdülfettâh Ebû Gudde", *www.ikhwanonlinet.com,* t.y., (07 Mayıs 2005)

[1027] Bu makale daha sonra Muhammed Âlu Reşîd'in *İmdâdü'l-fettâh* isimli eserinde de yayınlanmıştır. Bkz. *a.g.e.*, s. 81-95.

17. Muhammed Zâhid Ebû Gudde, "Abdülfettâh Ebû Gudde", t.y., *http://www.aboghodda.com/Biography-AR.htm* (12 Kasım 2005).

18. Boyacılar, Nureddin, "Hocam Abdulfettâh Ebû Gudde ile", t.y., *http://www.davetci.com* (17 Aralık 2005)

19. Mecd Mekkî, "Nemâzic min resâili'l-ulemâ ve edebihim el-ilmî", 20.01.2007, *www.İslâmsyria.net* (21 Mayıs 2007).

20. Mes'ûd Ahmed el-A'zamî, "Beyne'l-muhaddisi'l-A'zamî ve'l-muhaddisi'l-Halebî", 12.03.2007, *www.İslâmsyria.net* (21 Mayıs 2007).

21. Züheyr Sâlim, "eş-Şeyh Abdülfettâh Ebû Gudde", 27 Ramazan 1424, *http://www.asharqalarabi.org.uk/center/rijal-a-a.htm* (11 Ağustos 2007)

22. "el-Allâmütü'ş-Şeyh Abdülfettâh Ebû Gudde rahimehullâhu teâlâ", t.y., *www.itihad.org* (07 Ocak 2006).

23. Muhammed Takiy el-Osmânî, "el-Allâmetü'ş-şeyh Abdülfettâh Ebû Gudde rahimehullahu Teâlâ". *Belâğ*, Pakistan Zilhicce 1417[1028].

Yaşayan ilim adamlarına yönelik olarak Abdülmaksûd Hoca tarafından Suudi Arabistan'da gerçekleştirilen "İsneyniyye" (Pazartesi) toplantılarından Ebû Gudde adına düzenlenen ve kendisini yakından tanıyan birçok ilim adamının katılıp konuşma yaptığı oturumun tutanakları da aynı adlı (İsneyniyye) süreli yayının XI. cildinde (s. 595-676) yayınlanmıştır.

Kitap ve makalelerden başka Ebû Gudde ile gerçekleştirilmiş 2 röportaj da yayınlanmıştır:

1. *Müctema'*, Kuveyt 1417/1997, sy. 1240.
2. *İslâmî Araştırmalar Dergisi,* Ankara 1997, sy. 1-2-3, s. 138-144.

Ayrıca *İslâmî Araştırmalar Dergisi* yukarıda sözü geçen tarihli Hadis-Sünnet özel sayısını M. Tayyip Okiç ile birlikte Abdülfettâh Ebû Gudde'ye armağan olarak yayınlamıştır.

[1028] Urduca olarak kaleme alınan bu makale daha sonra Muhammed Ekrem en-Nedvî tarafından Arapçaya tercüme edilerek Muhammed Âlu Reşîd'in *İmdâdü'l-fettâh* isimli eserinde neşredilmiştir. Bkz. *a.g.e*., s. 63-69.

Abdülfettâh Ebû Gudde adına oğulları Muhammed Zâhid ve Eymen Ebû Gudde tarafından[1029] *www.aboghodda.com* adresinde kurulmuş bir internet sitesi de bulunmaktadır.

Ebû Gudde hakkında yayınlanan çalışmalardan başka şu çalışmaların da yayınlanacağı duyurulmuş fakat takip edibildiğimiz kadarıyla henüz yayınlanmamıştır:

1. Muhammed Âlü Reşîd, *Kitâbü'l-allâme el-muhaddis eş-şeyh Abdülfettâh Ebû Gudde bi aklâmi nuhbetin min ulemâi'l-asr*[1030]
2. Muhammed Ekrem en-Nedvî, *el-Keşfü ve'l-îzâh limâ isteşkele ba'zu'n-nâs min tahkîkâti'ş-şeyh Ebû Gudde*[1031].
3. Selmân Ebû Gudde, Abdülfettâh Ebû Gudde'nin hayatı[1032].
4. Selmân Ebû Gudde, Abdülfettâh Ebû Gudde'nin makaleleri[1033].
5. Selmân Ebû Gudde, Abdülfettâh Ebû Gudde'nin takdim ve takrizleri[1034].

Abdülfettâh Ebû Gudde hakkında İslam dünyasında bazı tez çalışmalarına başlandığı yolunda bilgilere ulaştık. Fakat henüz tamamlanmış bir tez çalışmasından haberdar değiliz.

F. Hakkında Söylenen Sözler

Abdülfettâh Ebû Gudde'nin ilmî kişiliği ve ahlâkıyla ilgili olarak birçok ilim adamı değerlendirmelerde bulunmuştur. Bunların büyük bir çoğunluğu takdir ederken az sayıda ilim adamının kendisini tenkit ettiği de görülmektedir.

1. Takdir Edenler

Aralarında hocaları ve akranları ile kendisini tanıyan veya takip edenlerin de bulunduğu çok sayıda ilim adamı Ebû Gudde'yi takdir etmiş ve hakkında övücü ifadelerde bulunmuştur. Bunlardan dikkat çeken bazılarını vefat veya doğum tarihlerine göre sıralayarak şöylece vermek mümkündür:

- Muhammed Zâhid el-Kevserî:

[1029] Selmân, *y.g.k.g.*
[1030] Eserin ilanı için bkz. Reşîd, *a.g.e.*, s. 688.
[1031] Reşîd, *a.g.e.*, s. 642 dn.
[1032] İbn Hacer, *a.g.e. (*nâşirin girişi), I, 11.
[1033] *y.g.k.g.*
[1034] *y.g.k.g.*

Ebû Gudde'nin Zeylaî'nin *Nasbu'r-râye* isimli eserinde geçen bir kelime ile ilgili olarak çeşitli kaynaklardan yararlanarak düştüğü notu gören Kevserî, Ebû Gudde'nin ilmî yeteneğine hayranlık duyarak notun altına şöyle yazmıştır:

"Ey pek aziz kardeş!.. Bu notunda beni titreten bir coşku gördüm"[1035].

- Muhammed Ebû Zehre:

Eski Ezher şeyhi Muhammed el-Hıdır Hüseyin adına düzenlenen anma merasiminde konuşmacılardan birinin, Hıdır Hüseyin'in selef-i sâlihînin son temsilcisi olduğunu söylemesi üzerine Muhammed Ebû Zehre itiraz etmiş ve şöyle demiştir:

"Bunun anlamı, Üstad Hıdır'ın vefatıyla selef-i sâlihînin artık bittiğidir. Oysa hala Müslümanlar içerisinde selefin minvali üzere yürüyenler bulunmaktadır. Dolayısıyla, 'o selef-i sâlihînin son temsilcilerindendir', dememiz daha uygun olacaktır. Şu bir gerçektir ki, selef-i sâlihînin son temsilcileri hala hayatın karanlığını aydınlatan ışıklar saçmaktadırlar. Bu kimselerden biri Üstad Abdülfettâh Ebû Gudde'dir. Onun gönlü tertemiz selelif-i sâlihînin sevgisiyle doludur. Kendisi onların izinde yürümekte ve o dönemlerde yaşananları ihya etmektedir"[1036].

- Haseneyn Muhammed Mahlûf:

"Kardeşim, dostum, üstad, allâme, muhakkik, değerli ilim adamı Abdülfettâh Ebû Gudde'ye… Allah başarıda daim kılsın"[1037].

- Abdullah İbnü's-Sıddîk el-Gumârî:

Ebû Gudde'nin bir araştırmasını kendisine gönderip kanaatini almak istemesi üzerine şöyle bir kanaat belirtmiştir:

"Talebemiz allâme, muhaddis, saygıdeğer ilim adamı Abdülfettâh Ebû Gudde'nin bana gönderdiği araştırmasını okudum. Onu güzel ve faydalı buldum. Bu araştırma, geniş bilgisi ve nasları anlayıp uygulamadaki mahareti yanında kendisinin hadis ilminin kaidelerini ne denli bildiğini ve hadis âlimlerinin ıstılahlarına ne kadar hâkim olduğunu göstermektedir"[1038].

- Habîburrahmân el-A'zamî:

Abdülfettâh Ebû Gudde'ye hitaben,

"Ey şeyh! Sana hocalarıma duyduğum gibi saygı duyuyorum"[1039].

[1035] Reşîd, *a.g.e. (*Muhammed Avvâme'nin yazısı), s. 126.
[1036] Reşîd, *a.g.e. (*Muhammed Receb el-Beyyûmî'nin yazısı), s. 96.
[1037] Muhâsibî, *a.g.e. (*Haseneyn Muhammed Mahlûf'un takrizi), s. 23.
[1038] Leknevî, *er-Raf'u ve't-tekmîl*, s. 247 dn.
[1039] Reşîd, *a.g.e. (*Muhammed Avvâme'nin yazısı), s. 127.

- Mustafa ez-Zerkâ:

"Allâme, muhakkik, muhaddis, fakîh, değerli ilim adamı Abdülfettâh Ebû Gudde kardeşimiz, ilim ve fazilette İslâm'ın büyük bir hazinesi idi… Yaşantısında ve İslâm ahlâkında güzel bir örnekti. İlmin takvadan ayrıldığı bu asırda onun gibisi az bulunur"[1040].

"O, ilim emanetini hakkıyla ifa eden nadir kimselerdendir. İlmi, yaşantısı ve ahlâkında selef-i sâlihîni en güzel bir şekilde temsil eden ve o tarihlerden günümüze kadar uzanmış bir âlimdi"[1041].

"O, hadis ilminde kendisine başvurulan *'otorite'* (hüccet) haline gelmiştir. Beni kendisinin fıkıhta başvuru kaynağı olarak görürdü, ben de uzun zamandır kendisini hadiste başvuru kaynağım olarak görüyorum"[1042].

"Kalbimde kendimden daha büyük bir sevgisi, benden yaşça küçük olmasına rağmen gönlümde saygısı bulunan pek değerli ve sevgili kardeşim, Üstad Abdülfettâh Ebû Gudde…"[1043].

- Ebü'l-Hasen en-Nedvî:

"Bu asırdaki muhaddislerin güvenecekleri allâme, fakîh, usûlcü, muhakkik, İslâm davetçisi, irşâd ehli, muttakî ve sâlih insan, saygıdeğer ilim adamı Abdülfettâh Ebû Gudde…"[1044].

"Büyük gayreti, isabetli görüşleri, değişik ilimlerdeki uzmanlığı ile selef âlimlerinin hatırası rabbânî bir âlim"[1045].

- Muhammed Abdürreşîd en-Nu'mânî:

"… Halep diyârının medâr-ı iftiharı, allâme, derin anlayış sahibi, büyük âlim, büyük bilge, edîb, meşhur muhaddis, kıymetli ilim adamı Abdülfettâh Ebû Gudde…"[1046].

- Muhammed Gazâlî (ö. 1416/1996):

"Hadisle ilgili bir konuda okuduğum bir bilgi karşısında şaşırdım ve meseleyi saygıdeğer hadis âlimi Ebû Gudde'yi görünceye kadar da kimseye açmadım. Konuyu ona anlattım ve görüşünü aldım…"[1047] diyerek hadiste karşılaştığı problemi açacağı en güvenilir kişi olarak Ebû Gudde'yi gördüğünü ifade etmiştir.

- Yusuf el-Karadâvî:

"Sevgili dostumuz, büyük muhaddis, fakîh, İslâm davetçisi, irşâd ehli, allâme, değerli ilim adamı Abdülfettâh Ebû Gudde…"[1048].

[1040] Reşîd, *a.g.e.* (Mustafâ ez-Zerkâ'nın takrizi), s. 13-14.
[1041] Reşîd, *a.g.e.* (Mustafâ ez-Zerkâ'nın takrizi), s. 14.
[1042] Reşîd, *a.g.e.* (Mustafâ ez-Zerkâ'nın konuşması), s. 20.
[1043] Ebû Gudde, *Safahât* (Mustafa ez-Zerkâ'nın takrizi), s. 11.
[1044] Reşîd, *a.g.e.* (Ebü'l-Hasen en-Nedvî'nin takrizi), s. 35.
[1045] Ebû Gudde, *a.g.e.* (Ebü'l-Hasen en-Nedvî'nin takrizi), s. 12.
[1046] Reşîd, *a.g.e.* (Muhammed Abdürreşîd en-Nu'mânî'nin takrizi), s. 59.
[1047] Gazâlî, *Kur'ân'ı Anlamada Yöntem*, s. 221.
[1048] Ebû Gudde, *Hutbetü'l-hâce* (önsüz), s. 3.

"Allâme Abdülfettâh Ebû Gudde, geniş bilgisi, itidâli, dikkati ve ortaya koyduğu hüküm ve görüşlerinde titiz araştırmalarıyla tanınmaktadır"[1049].

- Muhammed Avvâme:

"Değerli hocamız, güven kaynağımız (umde?) allâme, ilim seyyahı, Allah vergisi yeteneklere sahip, nesiller yetiştiren, hocaların hocası üstat Abdülfettâh Ebû Gudde, zamanımızda kendisiyle görüşüp, yanında bulunmak, edebinden, ahlâkından ve yönlendirmesinden istifade etmek için yollara düşülen ilim otoritelerinden biridir"[1050].

- Muhammed Takî el-Osmânî:

"Allâme, muhakkik, büyük muhaddis, saygıdeğer ilim adamı Abdülfettâh Ebû Gudde (r.a.), ilmî derinliği, geniş bilgisi, titiz tahkiki, ince anlayışı yanında takvâsı, sünnete uyma konusundaki gayreti, zarîf ve yüce ahlâkıyla eşine az rastlanır bir şahsiyettir. Kısa bir süre bile yanında bulunan ona karşı sevgi duyar"[1051].

- Emin Saraç:

"Abdülfettâh Ebû Gudde, tanıdığım âlimler içerisinde ayrı bir yere sahiptir. Ahlâkına çok hayran olmuşumdur. Tevazuu, zühdü, samimiyeti, vefası, nezaketi, zarâfeti… Hasıl-ı kelâm o, ahlâkı hamîde ile muttasıf idi. Özellikle hocalarına karşı çok saygılıydı. Muhammed Zâhid el-Kevserî'ye bağlılığı çok fazlaydı. Bu yüzden Suudi Arabistan'da hayli sıkıntılara maruz kalmıştır. Fatih Camii'nde Kevserî'nin ders verdiği yeri kendisine gösterdiğimde hıçkırarak ağlamıştır.

Hadis ve fıkıh ilimlerinde mahir idi. Geniş malumata sahipti. Arapçayı çok güzel kullanırdı.

Kendisi aynı zamanda mücahid bir kişiliğe sahipti. Bundan dolayı memleketinden hicret etmek zorunda kalmıştır.

Konya'da iken beraberce bir kahvaltıya davet edilmiştik. Kahvaltı biraz uzayınca, rahatsız oldu ve 'Kahvaltımız 22 dakika sürdü; bu çok uzun bir vakit. İlim ehli 3-5 dakikada karnını doyurup çalışmalarına dönmeli!' diye uyarıda bulunmuştur."[1052]

- Halil Günenç:

"Abdülfettâh Ebû Gudde, İslâm âleminde tanınan, değerli bir âlimdir. Özellikle hadis ilminde müstesna bir yeri vardır. İlmî seyahatlere düşkünlüğü bilinmektedir. Aynı zamanda büyük bir fakihtir. Birçok uluslar arası fıkıh toplantısında beraber bulunduk. Beni *el-Mecmau'l-fikhî* üyeliğine tavsiye etmiştir. Mücahit bir kişiliği vardır. İslam ahlâkıyla muttasıf birisidir. Allah kendisine gani gani rahmet eylesin."[1053]

- Mehmet Savaş:

[1049] Ebû Gudde, *a.g.e. (*önsüz), s. 4.
[1050] Reşîd, *a.g.e. (*Muhammed Avvâme'nin yazısı), s. 115.
[1051] Reşîd, *a.g.e. (*Muhammed Takî el-Osmânî'nin takrizi), s. 61.
[1052] Saraç, y.g.k.g.
[1053] y.g.k.g.

"Selef âlimlerinde gördüğümüz gibi ilim, ahlâk ve fazileti kendisinde toplamıştır. Zühd ve takvası her kes tarafından bilinmektedir. Bilir ve tatbik ederdi. Fetvadan ziyade takvâya önem verirdi. Ben, ilim adamlarına onun kadar saygılı birini pek görmedim. Akademisyenler arasında saygın bir yeri vardı. Özellikle hadisçiliği ile öne çıkmıştır. İslâm'ın bir bütün olarak yaşanmasını isterdi. Onu sadece bir fikir olarak değil, uğruna gerekirse canını bile vereceği yegane dâvası olarak görürdü"[1054].

- Nurettin Boyacılar:

"Rabbânî âlim, muhaddis, fakîh, usulcü, edîb, muhakkik… İlmiyle âmil, zühd ve takva sahibi, mürebbî bir zattı"[1055].

- Ali Osman Koçkuzu:

Ebû Gudde'yi 1966 yılından beri çalışmalarıyla tanıyan, kendisiyle mektuplaşmış olan fakat o tarihten 30 yıl sonra (Mayıs 1996) görüp sohbet etme imkânı bulan Ali Osman Koçkuzu Bey şöyle demiştir:

"Abdülfettâh Ebû Gudde Hocaefendi beklediğimin çok üstünde ruhuma ve gözüme tesir etti. Sevebileceğim kişilik olarak belirdi, elhümdülillah"[1056].

- İbrahim Canan:

"İslâm âleminin tanınmış muhaddislerinden Abdülfettâh Ebû Gudde…"[1057].

- Raşit Küçük:

"Ebû Gudde, birinci sınıf ilim adamı, birinci sınıf hadis âlimi, birinci sınıf fikir adamı, birinci sınıf dâva adamı ve birinci sınıf gönül insanıdır"[1058].

- Zekeriya Güler:

Yıl 1996. Büyük hadis âlimi Abdülfettâh Ebû Gudde ile Üsküdar'dan Fatih'e giderken otomobilde yapılan sohbetin coşku ve heyecanı canlılığını kaybetmiş değildir. Hiç unutmuyorum, ön koltukta oturan Ebû Gudde Hocaefendiye şu suâli yöneltiyorum : "Efendim, bazı fıkıh kitaplarında "Yemeğe tuzla başlamak ve tuzla bitirmek sünnettendir, çünkü bunda yetmiş derde devâ vardır" diye bir hüküm cümlesi mevcut. Galiba burada geçen sünnet kelimesi, Rasûl-i Ekrem'in sünneti değildir. Zira ehl-i hadise göre, "Yâ Ali, sana tuzu tavsiye ederim. Çünkü tuz, yetmiş derde şifâdır; cüzzâm baras (alaca denilen cilt hastalığı) ve delilik" diye tuzun faziletine dair nakledilen haberlerin asılsız (mevzû) olduğu zât-ı âlinizin tesbitleri arasında var. Acaba, sünnet-i nebeviyyeden kaynağı olmadığı halde bu uygulamanın, bazı müslümanlar bilhassa erbâb-ı tasavvuf tarafından açılan bir çığır olduğunu söylemek mümkün müdür? ".

[1054] Savaş, *y.g.k.g.*
[1055] Boyacılar, *a.g.i.a.*
[1056] Güler, a.g.m., s. 11.
[1057] Tânevî, *Yeni Usûl-i Hadis* (trc.'nin açıklaması), s.y.
[1058] *"Abdülfettâh Ebû Gudde'nin Hadisçiliği" konulu kişisel görüşme.*

Bu suâle aziz üstadın cevabı şöyle olmuştu : "Evet, bu yorum ve tesbitlerin doğrudur. Açıkça söylemek gerekir ki, yemeğe tuzla başlamak ve tuzla bitirmek sünnet değildir. Hatta ben daha ileri bir şey söylemek istiyorum: Tuzdan son derece uzak durmak lazım. Nitekim hekimler 'İki zehirden kaçının: Tuz ve şeker' (İttakı es-sümmeyn es-sükkere ve'l-milh) derler".

Bu cevap üzerine Emin Saraç Hocaefendi, "Ama üstadım, İstanbul'da yemeğe tuzla başlamak ve tuzla bitirmek yaygın bir tatbikat, nasıl öyle olabiliyor?" diyerek tavzih istemişti. Ancak Ebû Gudde, gayet ciddi ve vakur bir tavırla "Şeyh Emin, öyle ise delilini getir!" diye mukabelede bulununca, Emin Saraç Hocaefendi "Estağfirullah üstadım, zât-ı âliniz daha iyi bilir" diyerek hürmetlerini arzetmişti.

Abdülfettâh Ebû Gudde gibi rabbânî bir âlimin tahkik ruhunu ve ilim zihniyetini aksettiren bu sohbet münasebetiyle onu hürmet ve rahmetle yâd etmek bir vefa borcudur. Onun hoşlandığı ve tekrarladığı sözlerden birisi, Bağdatlı Hanbelî âlim Ebû Muhammed et-Temîmî'nin (ö. 488/1095), öğrencilerine vasiyeti hatırlatan şu tembihi idi: "Bizden faydalandıktan sonra anıp da bizi rahmetle yâd etmemek, size hiç de yakışmaz!".

Bu itibarla, ilim ve ahlâkıyla etrafını aydınlatan Abdülfettâh Ebû Gudde el-Halebî'yi rahmetle anmak ve onun aziz ruhunun şâd olmasını niyaz etmek, bir vazife telakki edilmelidir.

- Faruk Beşer:

"Üstadın her biri diğerinden değerli olan telif ve tahkik eserleri…", "İslâm dünyası onu, Kevserî'nin halefi ve ilminin varisi olarak tanır"[1059].

- Mehmet Hayri Kırbaşoğlu:

"Ebû Gudde, ilmî emanete sahip, iyi bir muhakkiktir. Geleneğin içerisinde kalmış olmasına rağmen yeri geldiğinde geleneği eleştirebilmiştir. Onun ilim anlayışı bugünkü ilim adamlarında da olsa… O da bize yeterdi"[1060].

- Halil İbrahim Kutlay:

"İslâm âleminde alanında bir benzeri bulunmayan büyük bir âlim, değerli bir şahsiyet… Büyük muhaddis, fakîh, edîb, hatip, ilim, fikir ve dâva adamı, edep, ahlâk ve fazilet timsali…"[1061].

2. Tenkit Edenler

Ebû Gudde'yi takdir eden pek çok ilim adamı yanında kendisini tenkit edenler olmuştur[1062]. Bunlardan öne çıkanlar Muhammed Nâsıruddîn el-Elbânî, Bekr Ebû Zeyd ve Muhammed Lutfî es-Sabbâğ'dır[1063].

[1059] Ebû Gudde, *İlim Uğrunda* (mütercimin "kitabın yazarı" başlıklı giriş)s. 12–13.
[1060] Kırbaşoğlu, "*Abdülfettâh Ebû Gudde'nin Hadisçiliği*" *konulu kişisel görüşme*.
[1061] Kutlay, a.g.m.
[1062] Bu konuyla ilgili olarak bkz. Memdûh, *eş-Şeza'l-fevvâh*, s. 149-154.
[1063] Ebû Gudde

Adı geçen ilim adamlarının kaleme aldıkları yazılarda Ebû Gudde'nin aslında cahil ve müteassıp bir Hanefî olduğu, ileri gelen hadis âlimlerine dil uzattığı, İbn Teymiyye ile İbnü'l-Kayyim'i sevmediği halde Suudi Arabistan'da bulunuyor olması sebebiyle seviyormuş gibi davrandığı vb. bunlardan bazılarıdır[1064]. Onlar ayrıca şu tenkitleri de yöneltmişlerdir:

Muhammed Nâsırüddîn Elbânî:

Abdülfettâh Ebû Gudde'nin Suudi Arabistan'da görev yaptığı İslam Hukuku Fakültesi yönetiminin ders kitabı olarak okunan ve Elbânî'nin hadislerini tahric ettiği Tahâvî'nin *el-Akîdetü't-Tahâviyye* isimli eseriyle ilgili kendisinden görüş istemesi ve onun da bunu yazılı olarak iletmesi üzerine[1065] Elbânî kendisine cevap verirken aynı zamanda tenkitler de yöneltmiştir. Ebû Gudde'nin hadis ilmini bilmediği[1066], dar görüşlü olduğu[1067], yalan söylediği[1068], ehl-i hadise[1069] ve ehl-i sünnet ve'l-cemaat inancına düşman olduğu[1070] onun yönelttiği tenkitlerden bazılarıdır.

Bekr Ebû Zeyd:

Ebû Gudde'nin el-*el-Ulemâu'l-uzzâb ellezîne âserü'l-ilme ale'z-zevâc* isimli eserinde evlenmemeyi övdüğü gerekçesiyle tasavvufî eğilime ve doğum kontrolü propagandası yapan Kilise'ye hizmet ettiği[1071], inancında sapma[1072], mizacında bozukluk bulunduğu[1073], nasları tahrîf ettiği[1074] vb.

Muhammed b. Lutfî es-Sabbâğ:

Ebû Gudde'nin kendisinin bir tahkik çalışmasını tenkit etmesi[1075] üzerine Sabbâğ, kaleme aldığı cevabî yazıda, onu tahkik çalışmalarını gereksiz dipnotlarla şişirdiği[1076],

---

[1064] Bkz. Tahâvî, *Akîde* (Muhammed Nâsıruddîn el-Elbânî'nin yazısı), s. 13-57; Ebû Zeyd, *Berâetü ehli's-sünne*, s. 5-47; a.mlf., *Nezâir*, 187-196; Ebû Dâvûd, *Risâle* (thk. Muhammed Lutfî es-Sabbâğ), s. 3-34.
[1065] Ebû Gudde, *Kelimât*, s.y. (önsöz); Tahâvî, *a.g.e*., s. 14.
[1066] Tahâvî, *a.g.e*., s. 18, 21, 26.
[1067] Tahâvî, *a.g.e*., s. 18.
[1068] Tahâvî, *a.g.e*., s. 17.
[1069] Tahâvî, *a.g.e*., s. 43
[1070] Tahâvî, *a.g.e*., s. 15.
[1071] Ebû Zeyd, *Nezâir*, s. 186.
[1072] Bkz. Memdûh, *a.g.e.*, s. 163.
[1073] Ebû Zeyd, *a.g.e.*, s. 188,
[1074] Bkz. Memdûh, *a.g.e.,* s. 160 vd.
[1075] Ebû Gudde bu tenkidi Sabâğ'ın Ebû Dâvûd'un *Risâleti Ebî Dâvûd ilâ ehli Mekke fî vasfi Sünenihî* isimli eserinin tahkikine (Beyrut 1394, 1405) yönelik olarak yapmıştır. Ebû Gudde'nin tenkitleri için bkz. Ebû Dâvûd, *a.g.e.,* (muhakkikin girişi), s. 15-24.
[1076] Ebû Dâvûd, *a.g.e*. (thk. Muhammed Lutfî es-Sabbâğ), s. 3-4, 28.

küstah ve kibirli olduğu[1077], aslında bir derleyici[1078] olduğu halde âlim geçindiği[1079], doğru söylemediği[1080], insanların kusurlarını araştırdığı[1081] vb. tenkitler yöneltmiştir.

3. Değerlendirme

Yukarıda görüldüğü gibi Ebû Gudde'yi takdir eden çok sayıda ilim adamı yanında, kendisini tenkit eden bazı ilim adamları da bulunmaktadır. Durumu ilmî açıdan kısaca söyle değerlendirmek mümkündür:

Öncelikle Elbânî ile Sabbâğ'ın tenkitlerinin, Ebû Gudde'nin kendilerine yönelttiği ilmî eleştiriler üzerine dile getirildiği dikkati çekmektedir. Ebû Gudde, ileride anlatılacağı üzere, Elbânî'nin *Sahîhayn*'da geçen hadislerin sıhhatiyle ilgili ayrıca değerlendirmeye gitmesini; Sabbâğ'ın da Ebû Dâvûd'un *Risâle ilâ ehli Mekke* isimli eserine yaptığı tahkik çalışmasını ve onun Kevserî'ye yönelik eleştirilerini tenkit ettikten sonra kendileri tarafından böyle bir tepkiye maruz kalmıştır.

Yukarıda adı geçen Elbânî, Ebû Zeyd ve Sabbâğ'ın benzer hususları dile getirdikleri, zaman zaman birbirlerinden yararlandıkları, çok sert bir dil yanında ağır itham, hatta hakaretler içeren ifadeler kullandıkları görülmektedir. Daha önce nakledildiği üzere işi, Ebû Gudde'nin ehl-i hadis ile ehl-i sünnet ve'l-cemaat inancına düşman olduğu, kiliseye hizmet ettiği, inanç ve mizaç bozukluğu noktasına kadar götürmüşlerdir.

Ebû Gudde'nin bu durum karşısında tavrına bakıldığında, kendisine yönelik tenkit, itham ve hakaretlere önce cevap vermemiş, fakat bunun gittikçe artıp propagandaya dönüşmesi üzerine, sevenlerinin de ısrarlarıyla *Kelimât fî keşfi ebâtîl ve iftirâât* isimli bir kitapçık kaleme almıştır. Bu eserde Elbânî ve takipçileri tarafından kendisine yöneltilen bu ağır itham ve hakaretlere seviyeli bir üslûpla cevap verdiği ve muhaliflerinin kullandığı dile aynı tarzda karşılık verme yoluna gitmediği görülmektedir. Ebû Gudde'nin Ebû Zeyd'e ismen cevap verdiğine rastlanmazken[1082], Sabbâğ tenkitlerini zaten onun vefatından sonra yayınlamıştır[1083].

[1077] Ebû Dâvûd, *a.g.e.*, s. 7.
[1078] Ebû Dâvûd, *a.g.e.*, s. 13.
[1079] Ebû Dâvûd, *a.g.e.*, s. 29.
[1080] Ebû Dâvûd, *a.g.e.*, s. 13, 27.
[1081] Ebû Dâvûd, *a.g.e.*, s. 19.
[1082] Mahmûd Saîd Memdûh, Bekr Ebû Zeyd'in Ebû Gudde hakkında söylediklerini ele alarak cevap vermiştir. Bkz. *a.g.e.*, s. 154-226.
[1083] Selmân, *a.g.k.g.*

Ebû Gudde'yi tenkit eden ilim adamlarının Selefî eğilimleri yanında genelde Hanefî özelde Kevserî aleyhtarlılıklarıyla öne çıkmış olmaları, kanaatimizce, onların Ebû Gudde'ye karşı tavırlarını anlaşılır kılmaktadır. Suudi Arabistan'da yaygın olan Selefîlik akımına mesafeli, Hanefî mezhebine bağlı, onu savunan ve Kevserî'nin talebesi bir muhaddis olarak Ebû Gudde'nin temsil ettiği bu çizgi, ikamet ettiği Suudi Arabistan'da kendisini hedef haline getirmiştir.

Diğer taraftan Suudi Arabistan'da tepkiye maruz kalan sadece Ebû Gudde değildir. Onun gibi Selefîliğe mesafeli, Hanefi ve aynı zamanda Kevserî'ye karşı sevgi ve saygı besleyen Muhammed Ali es-Sâbûnî[1084] ve Muhammed Avvâme[1085] gibi ilim adamları da benzer tenkit ve ithamlara maruz kalmışlardır.

Netice olarak adı geçen kişilerin yönelttiği tenkit ve ithamlar, Selmân b. Fehd el-Ûde'nin de ifade ettiği[1086] gibi mezhep ve meşrep farklılığından kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Şu halde hadis âlimlerinin cerhin kabulü için aradıkları tarafgirlik, taassup ve düşmanlık gibi subjektif unsurlardan uzak olma şartının[1087] gerçekleşmediği görülmektedir. Ayrıca onların, itidal üzere olmak; cerhi yanında varsa, adâlet yönüne de değinmek, gerektiğinde gereği kadar cerhetmek gibi cerh ve ta'dîl âdâbına[1088] uymadıkları da açıktır. Yukarıda görüldüğü üzere kendisini yakından tanıyan İslam dünyasının değişik bölgelerinden çok sayıda ilim adamının Ebû Gudde hakkındaki tanıklıkları ve övgü dolu sözleri onun adaletini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla adı geçen ilim adamlarının bu gibi tenkit ve ithamlarının objektif olamayacağını söylemek mümkündür.

III. ESERLERİ

Ebû Gudde'nin yayınlanmış çok sayıda eseri yanında hala yayınlanmamış birçok çalışması da bulunmaktadır.

A. Yayınlanmış Olanlar

Yayınlanmış eserlerinin çoğu kitap çalışmalarıdır. Az sayıda tebliğ ve makalesi de yayınlanmıştır. Bizzat kendisinin kaleme aldıklarından başka katkıda bulunduğu çalışmalar da söz konusudur.

[1084] Sâbûnî, *a.g.k.g*.
[1085] Avvâme, *a.g.k.g*.
[1086] Bkz. Ûde, "Ebû Gudde…", *www.islamsyria.net/Details.php?QType=1* (01 Nisan 2008)
[1087] Bkz. Sübkî, Kâide fi'l-cerhi ve't-ta'dîl, s. 19 vd.; Aşıkkutlu, *Hadiste Ricâl Tenkidi*, s. 74-75.
[1088] Bkz. Aşıkkutlu, *Hadiste Ricâl Tenkidi*, s. 73-74.

1. Kitapları

Kitap çalışmalarından bir kısmı telif, büyük çoğunluğu ise tahkik ve neşir çalışmalarıdır. Ebû Gudde'nin değişik ifadelerle nitelendirdiği ve hepsinin neşrini bizzat kendisinin gerçekleştirdiği bu tür çalışmaları, kitaplarının sonunda eserlerinin listesini verirken kendisinin de yaptığı gibi, tahkikleri genel başlığı altında ele alınmıştır.

Hadisle ilgili çalışmaları ileride ayrıca ele alınacağından burada diğer alanlardaki çalışmaları kısaca tanıtılacaktır. Hadis yanında başka bir alanla da ilgisi olan eserleri de yine orada ele alınacaktır.

Abdülfettâh Ebû Gudde'nin hadis dışındaki alanlarda şu ana kadar yayınlanmış 31 adet kitap çalışması bulunmaktadır. Bazıları birlikte basılmış olan bu çalışmaların her biri müstakil eser olarak ele alınarak ilgili olduklarını düşündüğümüz alanlara göre tasnif edilmiş, birden çok ilimle ilgili eserlerin tasnifinde daha yakın gördüğümüz ilim dalı tercih edilmiştir. Eserler önce telif sonra tahkikler olmak üzere, ilk baskılarındaki yayın tarihine göre sıralanmıştır.

Ebû Gudde'nin Suriye'de ikameti sırasında, eserleri genellikle Halep'teki Mektebu'l-matbûâti'l-İslâmiyye tarafından; Suriye'den ayrıldıktan sonra ise büyük ölçüde Beyrut'taki Dâru'l-beşâiri'l-İslâmiyye tarafından yayınlanmıştır. Ülkesinden ayrıldıktan sonra Halep'teki Mektebu'l-matbûâti'l-İslâmiyye kapanmış, fakat Ebû Gudde eski yayınevinin ismini sembolik olarak eserlerinin kapağına yazmaya devam etmiştir[1089]. Eserlerin çoğunun bu yayınevlerince basıldığı dikkate alınarak tanıtımda iç kapakta farklı yayınevlerinden çıktığı ifade edilenler ayrıca belirtilecektir.

Bu sıralamaya göre Ebû Gudde'nin hadis dışındaki eserlerini akâid, tefsir, fıkıh, tabakât ve terâcim, eğitim ve öğretim, ahlâk ve terbiye ile çeşitli konular şeklinde tasnif ederek kısaca şöyle tanıtmak mümkündür:

a. Akâidle İlgili Olanlar

Ebû Gudde'nin akâid ilmiyle ilgili 2 tahkik çalışması bulunmaktadır. Bunlardan biri, Muhammed Enver Şâh el-Keşmîrî'ye (ö. 1352/1933) ait olan *et-Tasrîh bimâ tevâtere fî nüzûli'l-Mesîh* isimli eseri üzerinedir. Esasen akâid ilminin konularından birini teşkil ediyor ise de, eserin hemen tamamının bu konudaki hadislerden oluştuğunu dikkate alarak

[1089] Selmân, *y.g.k.g.*

bunun tanıtımı hadisle ilgili eserleri kısmına bırakılmıştır. Akâid sahasındaki diğer çalışması ise şudur:

el-Akîdetü'l-İslâmiyye elletî yüneşşeu aleyha's-sığâr

İbn Ebî Zeyd el-Kayravânî'ye (ö. 382/ 996) ait küçük bir risaledir. Küçük çocuklara ilk akaid bilgilerini öğretmek amacıyla kaleme alınmıştır.

Risalenin telif sebebini, değerini, müellifin hayatını ve küçük yaştaki çocuklara temel akaid bilgilerinin öğretilmesinin önemini anlatan bir giriş yazısı ekleyen Ebû Gudde, eserin anlaşılmasını kolaylaştıracak katkılar yanında, gerekli gördüğü yerlerde bazı açıklamalarda bulunmuştur.

Gözden geçirilmiş beşinci baskısı Selmân Ebû Gudde tarafından gerçekleştirilmiş bu eser, 42 sayfa halinde 1425/2004 yılında Beyrut'ta basılmıştır[1090].

b. Tefsirle İlgili Olanlar

Ebû Gudde'nin bu alandaki tek çalışması Tâhir el-Cezâirî'nin (ö. 1338/1920) *et-Tibyân li-ba'zi'l-mebâhisi'l-müteallika bi'l-Kur'ân alâ tarîki'l-itkân* isimli eserini neşre hazırlık çalışmasıdır. Eserde bu sahada kaleme alınmış kimi çalışmalar gibi belli konuların tekrarına gidilmeyip, Kur'ân ve Kur'ân ilimleri ile ilgili esaslı ve önemli bazı konuların hakkı verilerek işlendiğini[1091] ifade eden Ebû Gudde, onu seviyeli bir Kur'ân kültürü edinmek isteyen her branştan ilim erbabı için faydalı[1092] ve yüksek öğretim düzeyinde ders kitabı olarak okutulmaya uygun[1093] görmektedir.

Eserin neşrinde daha önceki baskıyı[1094] esas alan muhakkik, girişe müellifle ilgili bir tanıtım yazısı eklemiş, metnin anlaşılmasını ve istifadeyi kolaylaştıracak katkılarda bulunmuş, sözü geçen baskıda görülen yanlışları düzeltmiş, kitabın hacmini arttırmamak düşüncesiyle pek fazla dipnot kullanmamıştır. Ayrıca eserin 6 farklı fihristini hazırlamıştır.

Eserin 1412 tarihli ikinci baskısı[1095], Beyrut'ta gerçekleştirilmiş olup 356 sayfadır.

[1090] Birinci baskı y.y. 1414/1993, ikinci baskı y.y. 1415/1994, üçüncü baskı y.y. 1416/1996, dördüncü baskı y.y. 1422/2001.
[1091] Bkz. Cezayirî, *Tibyân* (muhakkikin girişi), s. 6.
[1092] Bkz. Cezayirî, *a.g.e*. (iç kapak)
[1093] Cezayirî, *a.g.e. (*muhakkikin girişi), s. 7.
[1094] Kahire 1334.
[1095] Ebû Gudde'nin neşriyle gerçekleştirilen ilk baskı Beyrut 1411, üçüncü baskı (nşr. Selmân Ebû Gudde) Beyrut 1425.

c. Fıkıhla İlgili Olanlar

Hadisten sonra en çok eser verdiği ilim dalı olan fıkıhla ilgili 1'i telif, 11'i tahkik olmak üzere toplam 12 kitap çalışması bulunmaktadır. Muhammed Zâhid el-Kevserî'nin *Fıkhu ehli'l-İrâk ve hadîsuhum* isimli eserine yapmış olduğu tahkik çalışması hadis ilmi ile de alakası dolayısıyla tezin üçüncü bölümünde tanıtılacaktır. Fıkıh ilmi ile ilgili çalışmaları şunlardır:

1. *Hutbetü'l-hâce leyset sünne fî müstehelli'l-kütüb ve'l-müellefât*

Ebû Gudde'nin daha önce yayınlanmış bir makalesinin[1096] ayrı basımı olan bu risâle, Muhammed Nâsıruddîn Elbânî'ye (ö. 1420/1999) reddiye olarak kaleme alınmıştır. Elbânî'nin Hz. Peygamber'den rivâyet edilen ve "hutbetü'l-hâce" diye bilinen giriş duasının[1097] kitap, makale, hutbe, konferans vb. faaliyetlere başlarken okunması gerektiği görüşünün doğru olmadığını, bunu uygulamayanlara yönelttiği eleştirilerde haksız olduğunu vurgulamakta ve bunun sadece önemli sözlü hitapların başında okunmasının müstehap olduğunu dile getirmektedir. Buna delil olarak onlarca hadis yanında, Hz. Peygamber'in mektuplarını göstermiş, eserlerine bu girişle başlamayan tam 318 âlimin uygulamasını örnek vermiştir.

1420/1999 tarihinde Beyrut'ta neşredilmiş olup 64 sayfadır.

2. *İkâmetü'l-hücce alâ enne'l-iksâre fi't-teabbudi leyse bi bid'a*

Abdülhayy el-Leknevî'ye (ö. 1304/1886) aittir. İbadete düşkünlüğü ve çokça ibadet etmeyi bid'at sayan görüşe reddiye olarak kaleme alınmıştır. Konu geniş bir şekilde ve çok sayıda delille işlenmektedir.

Daha önce gerçekleştirilmiş iki ayrı baskısından[1098] yola çıkarak eseri tahkik eden Ebû Gudde, hadisleri ve yapılan nakilleri alındıkları kaynaklarla karşılaştırarak yerlerini göstermiştir. Mevcut baskılardaki hataları düzeltmiş, gerekli gördüğü yerlerde kısa bilgiler vermiş ve 4 ayrı fihrist eklemiştir.

1410 tarihinde gerçekleştirilen ikinci baskısı 195 sayfadır[1099].

[1096] *Mecelletü Merkezi buhûsi's-sünne ve's-sîre,* Katar 1417/1996-1997, sy. 9. Bkz. Ebû Gudde, *Hutbetü'l-hâce*, s. 3.

[1097] Bu dua ile ilgili rivâyetleri ve kaynaklarını toplu halde görmek için bkz. Ebû Gudde, *a.g.e.*, s. 7-20.

[1098] 1291 Hindistan, 1337 Leknev.

[1099] Elimizdeki nüshada yayın yeri belirtilmemekle birlikte, Reşîd bu eserin Kahire'de yayınlandığını ifade etmektedir. *A.g.e.*, s. 201. Birinci baskı Halep 1386/1966. Ayrıca Ebû Gudde'nin bu çalışmaya önemli

3. *el-İhkâm fî temyîzi'l-fetâvâ ani'l-ahkâm ve tasarrufâti'l-kâdî ve'l-imâm*

Ebu'l-Abbâs Şihâbuddîn Ahmed el-Karâfî'ye (ö. 684/1285) aittir. Fetva ile hükmün ve kadı ile devlet başkanının tasarrufları arasındaki farkları izah etmektedir. Dönemindeki ilim adamlarıyla müellif arasında bu konu etrafında günlerce süren tartışmalar[1100] sırasında, kendisine yöneltilen sorulara verdiği cevapları ihtiva etmektedir. Müellif tartışmada geçtiği şekliyle önce soruları zikretmiş ardından bunlara cevaplar vermiştir. Eser, toplam 40 soru ve bunlara verilen cevaplarlardan oluşmaktadır.

Önce 4 ayrı yazmadan eseri neşreden Ebû Gudde, daha sonra beşinci bir nüshaya ulaşınca daha önceki neşri onunla karşılaştırmıştır[1101]. Eserin çok kıymetli olduğunu, dolayısıyla neşrinin de buna yakışır şekilde olması gerektiğini belirtmiş ve bunun için özel gayret sarfetmiştir[1102]. Yazma nüshalardaki yanlışları düzeltmek için hayli emek harcamış, bunun için eserden nakillerde bulunduğunu tespit ettiği kimi kitaplardan metnin izini sürmüştür[1103]. Problemli konular, nüshalar arası karşılaştırma ve son okumada, sahasında otorite olan ilim adamlarının görüşlerine başvurmuş ve onların katkılarına dipnotlarda yer vermiştir[1104].

Girişte, eser ve müellifle ilgili bilgiler veren muhakkik, kimi zaman sayfalarca süren[1105] açıklama ve nakillerle konuların daha iyi anlaşılması ve zenginleşmesine katkıda bulunmuştur. Eserin son tarafında, problemli bir meselede konunun uzmanı bazı âlimlerin görüşlerine[1106] ve imam Karâfi gibi zanaat sahibi bir ilim adamı olan Abdurrahman Zeynelâbidîn el-Kürdî'nin (ö. 1410/1989) onun yakın arkadaşı Mustafa ez-Zerkâ tarafından kaleme alınmış biyografisine[1107] yer vermiştir. Muhakkik ayrıca esere ait 7 ayrı fihrist de hazırlamıştır.

1416/1995 tarihinde Beyrut'ta gerçekleştirilen ilaveli ikinci baskısı 338 sayfadır[1108].

4. *Fethu bâbi'l-inâye bi şerhi kitâbi'n-Nukâye*

---

ilâvelerinin bulunduğu ve bunların yeni baskıya ekleneceği duyurulmuştur. Bkz. İbn Hacer, *a.g.e. (*nâşirin girişi) I, 46; Reşîd, *a.g.e*., s. 181.

[1100] Bkz. Karâfî, *a.g.e.,* s. 30 vd.

[1101] Yazma nüshalarıyla ilgili geniş bilgi için bkz. Karâfî, *a.g.e.*, s. 6, 12 vd.

[1102] Bkz. s. 12.

[1103] Bkz. s. 15-16.

[1104] Bkz. s. 6, 8, 12, 14.

[1105] Mesela bkz. s. 256-264.

[1106] Bkz. 270-279.

[1107] Bkz. 280-291.

[1108] Birinci baskı Halep 1387/1967.

Sadruşşerîa Ubeydullah b. Mes'ûd'un (ö. 747/1346) *en-Nukâye* isimli eserine Ali el-Kârî (ö. 1014/1606) tarafından yapılan bir şerh çalışmasıdır. Hanefî fıkıh kitapları arasında ayrı bir yeri olan[1109] bu eser, konuları delilleriyle birlikte işlemekte, diğer mezheplerin görüşlerine ve delillerine de yer vermektedir.

Fıkhî konular açık ve sade bir dille anlatıldığı için bu eseri tahkik edip neşretmeyi tercih eden Ebû Gudde, böylece dinini kavramak isteyen, ibadetinin ve din bilgisinin doğru olmasına özen gösteren kimselerin, özellikle de gençlerin eline kaynak bir eser sunmayı amaçlamıştır[1110]. Bu sebeple olsa gerektir ki girişte her okuyucunun ihtiyaç duyacağı bazı fıkıh terimlerini ve kitapta adı geçen Hanefî âlimlerinin hayatını kısaca açıklamıştır[1111].

Muhakkik eserin yazma nüshasına ulaşmak için uzun süre uğraşmış fakat başaramayınca[1112] daha önce yayınlanan 3 ayrı baskısından[1113] istifade ederek bu eseri tahkik etmiştir. Yanlışları düzeltmek için yoğun çaba harcamış, bunun için eserdeki nakilleri ve hadisleri asıl kaynaklarıyla karşılaştırma yoluna gitmiştir. Buna rağmen hala bir miktar yanlışların bulunduğunu kabul eden[1114] Ebû Gudde, eserin anlaşılması ve konunun tamamlanmasına yardımcı olacak izahlar getirmiş, müellifin tahricini yapmadığı hadislerin tahricini yapmıştır[1115]. Muhakkik, eserin sonunda bibliyografya ve kısa bir konu fihristi eklemiştir.

Diğer eserlerine harcamadığı emeği bu esere harcadığını belirten[1116] Ebû Gudde, çalışmasını tamamlayamadan vefat etmiştir[1117]. Yayınlanan ilk cildin Selmân Ebû Gudde'nin neşriyle gerçekleşen Beyrut 1426/2005 tarihli ikinci baskısı 298 sayfadır[1118].

5. *Sibâhatü'l-fikr fi'l-cehri bi'z-zikr*

[1109] Eser hakkında daha geniş bilgi için bkz. Ali el-Kârî, *Fethu bâbi'l-İnâye* (muhakkikin girişi), s. 26 vd.
[1110] *A.g.e.*, I, 5.
[1111] *A.g.e.*, s. 11 vd.
[1112] Muhakkik bu eserin yazmalarını Mısır, Hicâz, Necid, Fas, Irak, Şam ve başka yerlerdeki kütüphanelerde aramış fakat bulamamıştır. Hatta bu eserin nadir bulunan Kazan baskısına yaklaşık on yıl süren titiz bir araştırma sonrasında ancak ulaşabilmiştir. Bunun hayli ilgi çekici hikayesi için bkz. *a.g.e.*, I, 7-8 dn.
[1113] Kazan 1320/1902; Kazan 1325/1907; Dehli'de (Delhi) 1351, Bu son baskı Muhammed İ'zâz Ali'nin haşiyesiyle birlikte de yayınlanmıştır.
[1114] *A.g.e.*, s. 10.
[1115] *A.g.e.*, I, 10.
[1116] *A.g.e.*, s. 10.
[1117] Ebû Gudde birinci cildin neşrinden sonra birçok eserinin sonunda diğer ciltlerini de yayınlayacağını ifade etmiş fakat eserin hacminin büyüklüğü dolayısıyla ona geniş bir zaman ayırmak ve hakkını verebilmek amacıyla bunu ertelemiştir. Vefatından iki yıl önce kitap üzerinde çalışmaya yeniden başlamış ancak ömrü vefa etmemiştir. Üçte birlik bir kısmı Ebû Gudde tarafından tamamlanmış olan bu çalışmayı, oğlu Selman bitirip yayınlamayı planlamaktadır. (Bkz. *Fethu bâbi'l-İnâye* (nâşirin girişi), s.y.). Eserin birinci baskısı 1387/1967 tarihinde Halep'te gerçekleştirilmiştir.
[1118] Eserin birinci baskısı 1387/1967 tarihinde Halep'te gerçekleştirilmiştir.

Abdülhayy el-Leknevî'ye aittir. Eserde sesli (cehrî) ve sessiz (sirrî) zikrin mahiyeti, cehrî zikri kabul etmeyenlerin delilleri ve bunların tartışılması, bunu kabul edenlerin delilleri, cehrî zikrin müstahab olduğu ve son olarak cehrî zikrin müstahab ve mekruh olduğu yerler ele alınmaktadır. Eserde konuyu delillendirme sadedinde çok sayıda hadis zikredilmiştir.

Daha önce gerçekleştirilmiş baskıyı[1119] esas alan Ebû Gudde, bu baskıda bol miktarda bulunan yanlışlıkları düzeltmiş, ihtiyaç olan yerlerde metni harekelemiş, cümle ve paragrafları düzenlemiştir. Konu açısından önem arzettiği gerekçesiyle, zikri geçen hadislerin tahricini yaparak hükümlerini açıklamış ve eserin daha iyi anlaşılmasını sağlayacak kısa açıklamalar ve ilâvelerde bulunmuştur.

Girişte meşru ve yasak zikirlerden söz eden Ebû Gudde, eserin sonuna 5 ayrı fihrist eklemiştir.

Urduca'ya da tercüme edilen[1120] bu eserin 1415/1994 tarihli Beyrut baskısı 120 sayfadır[1121].

6. *el-Halâl ve'l-harâm ve ba'zu kavâidihimâ fi'l-muâmelâti'l-mâliyye*

Ahmed İbn Teymiyye'ye (ö. 728/1328) ait bir risâledir. Mısır'a gerçekleştirdiği bir seyahatte, fakihlerden birinin, günümüzde helalinden beslenmenin imkânsız olduğu yönündeki görüşünün kendisine sorulması üzerine bu risaleyi kaleme alan İbn Teymiyye soruya ticârî işlemlerle ilgili 5 önemli kaide (asl) çerçevesinde cevap vermektedir.

Daha önce, müellifin *Mecmûatü'r-resâili'l-kübrâ*[1122] ve *Mecmûu'l-fetâvâ*[1123] isimli eserlerinin içerisinde yayınlanmış halini esas alan Ebû Gudde, bu baskılardaki hataları düzeltmiş, hadisleri kısaca tahric etmiş ve gerek gördüğü bazı hususlarda açıklamalarda bulunmuştur.

Eser, 38 sayfa olarak 1416 yılında Beyrut'ta basılmıştır[1124].

7. *Tuhfetü'n-nüssâk fi fadli's-sivâk*

[1119] Leknev 1340.
[1120] Reşîd, *a.g.e.*, s. 196.
[1121] Tahkikli ilk baskı Beyrut 1408/1988.
[1122] Kahire, 1322; Beyrut, 1392.
[1123] Riyâd 1381, XXIX, 311-331.
[1124] Ayrıca Ebû Gudde'nin Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin (ö. 189/805) *Kitâbü'l-Kesb*'ine yaptığı tahkik çalışmasıyla birlikte de basılmıştır. Beyrut 1417.

Müellifi Abdülganî el-Meydânî'dir (ö. 1298/1881). Eser, "misvakın tarifi ve hükmü" başlıklı bir giriş ile misvakın ne zaman ve nasıl kullanılacağı ile faydalarından bahseden üç bölüm ve sonuç kısmından oluşmaktadır.

Müellifin torunu Yusuf b. Muhammed b. Abdülganî el-Meydânî'nin elinde bulunan yazmayı esas alarak bu eseri neşreden Ebû Gudde, müellifin tahricini yapmadığı hadislerin çok kısa tahricini yapmış ve gerekli gördüğü yerlerde bazı açıklamalar getirmiştir.

Ebû Gudde, esere yazdığı 25 sayfalık girişte İslâm'ın genel olarak temizliğe verdiği önemden, özel olarak da misvakın değerinden bahsettikten sonra, eseri ve müellifini tanıtmaktadır. Çalışmanın sonunda, muhakkike ait, misvakın sağ elle mi yoksa sol elle mi kullanılacağını konu edinen bir inceleme yazısı bulunmaktadır.

Eser, 1414/1993 tarihinde yayınlanmış[1125] olup 103 sayfadır.

8. *Risâle fi'l-imâme fi cevâzi'l-iktidâi bi'l-muhâlifi fi'l-furû'*

Ebû Muhammed Ali ibn Hazm'a (ö. 456/1064) ait bir risaledir. Bir Malikî fakihin, farklı mezhepten olan bir imamın arkasında namaz kılmanın hükmünü sorması üzerine bu risaleyi kaleme alan İbn Hamz, bunun caiz olduğunu ilmî ve doyurucu bir üslûpla açıklamıştır.

Resâilu İbn Hazm adıyla İhsân Abbâs'ın tahkikiyle yayınlanmış olan baskıyı[1126] esas alan Ebû Gudde, kimi düzeltmelerde bulunmuş, hadisleri tahric etmiş ve bazı açıklamalar eklemiştir.

1419/1999 yılında Beyrut'ta ikinci baskısı yapılmış olan bu risâle 24 sayfadır[1127].

9. *Kitâbü'l-Kesb*

Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'ye (ö. 189/805) aittir. Beraberinde Şemsüleimme Muhammed b. Ahmed es-Serahsî'nin (ö. 483/1090) şerhi de yer almaktadır. Sahasında ilk olma özelliğini taşıyan[1128] bu eserde; helal, şüpheli, mekruh ve haram olan kazanç çeşitleri dile getirilmekter ve bunlarla ilgili meseleler ele alınmaktadır.

[1125] Elimizdeki nüshada yayın yeri belirtilmemekle birlikte Reşîd bu eserin Beyrut'ta yayınlandığını haber vermektedir. Reşîd, a.*g.e*., s. 201.
[1126] Beyrut 1981.
[1127] Bu baskı Ebû Gudde'nin İbn Teymiyye'nin *Risâletü'l-ülfe* isimli eserine yaptığı tahkik çalışmasıyla birlikte de yayınlanmıştır. Bkz. s. 117-140. Birinci baskı Beyrut 1417/1996.
[1128] Ebû Gudde, *Kitâbü'l-kesb*, s. 15

Muhakkık bu eseri biri Serahsî'nin el-*Mebsût* isimli eserinin içinde, diğer ikisi ayrı basım ve iki de yazma olmak üzere toplam 5 nüshadan[1129] istifade ederek yayınlamıştır. Nüsha farklılıklarından sadece belirtilmesinde yarar gördüklerini dipnotlarda veren muhakkik, varolan yanlışları düzeltmiş, hadislerin kısaca tahrîcini yapmış[1130], metnin ve şerhin anlaşılmasına yardımcı olacak açıklamalarda bulunmuş, ayrıca eserle ilgili 7 ayrı fihrist hazırlamıştır.

Girişte kazanç çeşitleri ve bu alanda yapılan çalışmalar hakkında bilgi veren muhakkik, imam Muhammed ile Serahsî'yi ve eserlerini de tanıtmıştır.

1417/1997 tarihli Beyrut baskısı 307 sayfadır[1131].

10. *Muhtasaru't-Tuhfeti'l-mergube fî afdaliyyeti'd-duâ' ba'de'l-mektûbe*

Aslı Muhammed Hâşim es-Sindî'ye (ö. 1174/1760) ait olan risâleye Ebû Gudde tarafından yapılmış bir ihtisar çalışmasıdır. Farz namazlardan sonra dua etmenin faziletinden bahsetmektedir.

Ebû Gudde, daha önce Seyyid Şecâat Ali'nin tahkikiyle[1132] yayınlanan baskıyı esas alarak, problemli rivâyetleri ve fıkhî nakilleri hazfetmek suretiyle eseri özetlemiştir. Ayrıca mevcut baskıda bulunan yanlışları düzeltmiş, eserde geçen rivâyetlerin tahrîcini yapmış ve bazı açıklamalarda bulunmuştur.

Ebû Gudde'nin 1417/1997 yılında Beyrut'ta yayınlanan *Selâsü resâil fî'stihbâbi'd-duâ'* isimli derleme çalışmasının içerisinde yer alan bu risâle, 32 sayfadır[1133].

11. *el-Minehu'l-matlûbe fi'stihbâbi raf'i'l-yedeyn fi'd-duâ' ba'de's-salavâti'l-mektûbe*

Ahmed el-Gumârî'ye (ö. 1380/1960) aittir. Müellifin henüz 22 yaşında iken üç günde kaleme aldığı[1134] bu risale aşağıda tanıtacağımız Muhammed el-Ehdel'in (ö. 1258/1841)

[1129] Bu nüshaların tanıtımı için bkz. *a.g.e.,* s. 21 vd.
[1130] Esasen muhakkik önce nüsha farklarının tamamını dipnotta belirterek eseri tamamlamış, fakat bunun okuyucuyu yoracağı ve konuyu dağıtacağını düşünerek, verilmesinde yarar gördüğü farklılıkların dışındakileri hazfetmiştir. Yine daha önce kitapta geçen hadislerin genişçe tahricini yaptığı halde, bunun eseri bir fıkıh çalışmasından çok hadis çalışmasına dönüştüreceğini düşünerek, daha sonra tahrîclerini kısaltma yoluna gitmiştir. Bkz. s. 25 vd.
[1131] İbn Teymiyye'nin *Risâletü'l-helâl ve'l-harâm*'ı ile birlikte.
[1132] Karaçî 1403.
[1133] Bkz. *a.g.e*., s. 15-47.
[1134] İbnü's-Sıddîk, *el-Minehu'l-matlûbe*, s. 11.

aynı konudaki risalesi üzerine yapılmış bir çalışmadır. Konuyla ilgili hadisler çok değişik kaynaklardan toplanmış ve mesele farklı açılardan ele alınmıştır.

Daha önce gerçekleştirilmiş baskıyı[1135] esas alan Ebû Gudde, eserde geçen hadis ve nakillerin kaynaklarını göstermiş, ayrıca gerekli gördüğü yerlerde duruma göre bazen kısa bazen de uzun açıklamalarda bulunmuştur.

71 sayfa olan bu eser yukarıda sözü geçen *Selâsü resâil fi'stihbâbi'd-duâ'* isimli eser içerisinde yayınlanmıştır[1136].

12. *Sünniyyetü raf'i'l-yedeyn ba'de's-salavâti'l-mektûbe*

Muhammed b. Abdurrahmân el-Ehdel'e (ö. 1258/1841) aittir. Farz namazlarından sonra elleri kaldırarak dua yapmanın sünnet olup olmadığı yönündeki bir soru üzerine kaleme alınmıştır. Konu, özlü ama kuşatıcı bir uslûpla ele alınarak, bunun sünnet olduğu ifade edilmiştir.

Abdullah el-Gumârî'nin (ö. 1413/1992) tahkikiyle gerçekleştirilen baskıyı[1137] esas alan Ebû Gudde, eserdeki nakillerin kaynaklarını göstermiş, ayrıca gerekli gördüğü açıklamalarda bulunmuştur.

Girişte müellifin hayatıyla ilgili bir tanıtım yazısı yer almaktadır.

26 sayfalık bir hacme sahip olan bu çalışma, *Selâsü resâil fi'stihbâbi'd-duâ'* isimli eser içerisinde yayınlanmıştır[1138].

d. Tabakât ve Terâcimle İlgili Olanlar

Tahkik ettiği eserlerin girişlerinde müelliflerinin hayatlarına yer veren Ebû Gudde'nin bu sahada ikisi telif biri tahkik olmak üzere 3 müstakil çalışması bulunmaktadır. Muhammed Abdürreşîd en-Nu'mânî'nin *el-İmâm İbn Mâce ve kitâbuhü's-Sünen* isimli eserine yaptığı tahkik çalışması, hadis ilmiyle alakası dolayısıyla tezin üçüncü bölümünde tanıtılacaktır. Bu sahada kaleme aldığı diğer eserler şunlardır:

1. *el-Ulemâu'l-uzzâb ellezîne âserü'l-ilme ale'z-zevâc*

[1135] Başka on bir risale ile birlikte Fas'ta yayın tarihi belirtilmeden basılmıştır. Bkz. *a.g.e.*, s. 11.
[1136] Bkz. s. 49-119.
[1137] Bu eser, muhakkikin *İtkânü's-san'a fî tahkîki ma'na'l-bid'a* isimli başka bir çalışmasıyla birlikte iki ayrı baskısı yapılmıştır. Birincisinde basım yeri ve tarihi belirtilmemiş, ikincisi 1406 tarihinde Beyrut'ta yayınlanmıştır.
[1138] Bkz. s. 121-146.

Eserde kendilerini ilme adayarak bekâr yaşamayı tercih etmiş veya evlenememiş 35 âlimin hayatı anlatılmaktadır.

Daha önce bu konuda yapılmış herhangi bir çalışmaya vakıf olmadığını[1139] ifade eden Ebû Gudde eserini gençleri ilme teşvik amacıyla kaleme almıştır[1140].

Âlimlerin bekârlığı tercih sebebini ve hükmünü incelediği bir giriş ile eserine başlayan müellif, onların hayatlarını kaynaklardan yaptığı nakillerle işlemiş, nadiren söze girerek değerlendirmede bulunmuştur. Eser, müellifin vardığı sonuçları ve değerlendirmeleri ihtiva eden bir sonuç bölümü ile esere hazırladığı 7 ayrı fihristle tamamlanmaktadır.

Dördüncü ve ilâveli baskısı, 1416/1996 yılında Beyrut'ta gerçekleştirilmiş olup 323 sayfadır[1141].

2. *Terâcimu sitte min fukahâi'l-âlemi'l-İslâmî fi'l-karni'r-râbi' aşer ve âsâruhumu'l-fıkhiyye*

Eserde değişik bölge ve mezheplerden seçilmiş, muasır 6 fıkıh âliminin hayatları, ilmî çalışmaları ve bazı görüşleri anlatılmaktadır.

Tanıtılan âlimler şunlardır. 1. Hindistan'lı Hanefî alim Muhammed Enver Şâh el-Keşmîrî (ö. 1352/1933). 2. Halepli Hanefî alim Ahmed ez-Zerkâ (ö. 1358/1938). 3. Mısır'lı Hanefî alim Ahmed b. İbrahim el-Hüseynî (1364/1944). 4. Fas'lı Malikî alim Muhammed b. Hasan el-Hâcvî (ö. 1376/1956). 5. Kudüs asıllı olup daha sonra Mısır'a yerleşen Şâfî alim İsâ Mennûn (ö. 1376/1956). 6. Necid bölgesinden Hanbelî alim Muhammed b. İbrahim Âlü'ş-Şeyh (ö. 1389/1968) [1142].

[1139] Ebû Gudde, *el-Ulemâu'l-uzzâb*, s. 14.

[1140] Bkz. *a.g.e.*, s. 15.

[1141] Birinci baskı Beyrut 1402/1982, ikinci baskı 1403/1983 Riyad, üçüncü baskı 1403/1983 Lahor.

[1142] Bu eser, İmam Muhammed b. Suud Üniversitesi tarafından 1396/1975 yılında Riyad'da dözenlenen Uluslararası İslâm Fıkhı Konferansı sekreterliğinin Ebû Gudde'den Üniversite dergisinin (*Mecelletü Dâreti'l-Melik Abdülazîz*) konferansa özel sayısında yayınlanmak üzere "Çağdaş Fıkıh Âlimleri" başlıklı üç veya dört âlimin hayatını işleyen bir yazı isteği üzerine kaleme alınmıştır. Ebû Gudde, İsâ Mennûn dışındaki beş âlimle ilgili yazıyı tamamlayarak teslim etmiş fakat yazının uzun olması ve dergide bu konuya ayrılan bölümün sınırlı tutulması sebebiyle sadece Muhammed b. İbrahim Âlü'ş-Şeyh ile ilgili yazı yayınlanmıştır. (bkz. *a.g.d.*, Riyad 1396/1977, sy. 2, s. 176-205) Ebû Gudde hazırladığı beş biyografiye İsâ Mennûn'u da ekleyerek bu eserde yanınlamıştır. Ayrıca dergide yayınlanmış olan Muhammed b. İbrahim Âlü'ş-Şeyh'in hayatı bu eserde bir miktar genişletilerek yer almıştır. Bkz. Ebû Gudde, *el-Ulemâu'l-uzzâb*, s. 5-7.

Ebû Gudde, Beyrut 1417/1997 tarihli birinci baskısı 334 sayfa olan bu eserinin basılmasından kısa bir süre önce vefat ettiğinden, yayınlanmış halini görememiştir[1143].

3. *el-İntikâ fî fedâili'l-eimmeti's-selâseti'l-fukahâ Mâlik b. Enes el-Asbahî el-Medenî ve Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî el-Muttalibî ve Ebî Hanîfe en-Nu'mân b. Sâbit el-Kûfî ve uyûni ahbârihim eş-şâhide bi imâmetihim ve fazlihim fî âdâbihim ve ilmihim*

İbn Abdilberr'e (ö. 463/1071) ait olan bu kitapta üç mezheb imamının (Mâlik b. Enes (ö. 179/795), Muhammed b. İdris eş-Şâfiî (ö. 204/820) ve Ebû Hanîfe Nu'mân b. Sâbit (ö. 150/767) hayatları ile ilim, edep ve faziletlerini anlatan haberlere yer verilmektedir.

Ebû Gudde, daha önce muasır ilim adamı Hüsâmüddîn el-Kudsî tarafından Zahid el-Kevserî'nin kitabın yaklaşık yarısına kadar düştüğü notlarıyla birlikte yayınlanan[1144] baskıyı, 3 ayrı yazma nüsha[1145] ile karşılaştırarak neşretmiştir. Kevserî'nin notlarını da ekleyen Ebû Gudde, gerekli gördüğü yerlerde, bazen kısa bazen de geniş açıklamalar yapmıştır. Kitabın adı geçen baskısında var olan yanlışları yazma nüshaların yardımıyla düzeltmiş, bu baskının sayfa numaralarını kenarlarda vermiş ve eserin anlaşılmasını kolaylaştıracak katkılarda bulunmuştur.

Ebû Gudde eserin girişinde müellifin yer vermediği Ahmed b. Hanbel ve konumu ile ilgili bilgiler vermiş ve muhaddislerin hadis senedlerini okurken söyledikleri halde çok sık tekrar edildiği için yazıya geçirmedikleri ifadeleri izah etmiştir[1146]. Ebû Hanîfe ve arkadaşlarının hayatı bölümünde verdiği geniş bilgiler yanında, onlara yöneltilen haksız eleştirilere de cevap vermiştir[1147].

Eser 1417/1997 yılında Beyrut'ta basılmış olup 437 sayfadır.

e. Eğitim ve Öğretimle İlgili Olanlar

İki yıl pedagoji ihtisası görmüş olan[1148] Abdülfettâh Ebû Gudde, bu alanda tamamı telif 5 eser kaleme almıştır. Bunları şöyle tanıtmak mümkündür:

1. *Safahât min sabri'l-ulemâ alâ şedâidi'l-ilm ve't-tahsîl*

[1143] İbn Hacer, *a.g.e.* (nâşirin girişi) I, 27.
[1144] Kahire 1350, Matbaatü'l-Maâhid.
[1145] Nüshalarla ilgili geniş bilgi için bkz. Ebû Gudde, *el-İntikâ*, s. 14-20.
[1146] Bkz. *a.g.e.*, s. 23 vd.
[1147] Bkz. *a.g.e.*, s. 230 vd.
[1148] İbn Hacer, *a.g.e.* (nâşirin girişi) I, 17-18; Reşîd, *a.g.e.*, s. 147-148.

Eser, ilim yolunun ne denli çetin bir yol olduğunu ve âlimlerin ilim tahisili sırasında çektiği sıkıntıları anlatmaktadır.

İlim ehlinin gayretlerini artırmak, bu yolda karşılaşacakları sıkıntıları göğüslemelerinde onlara yardımcı olmak ve İslâm tarihinin altın sayfalarını insanlığın dikkatine sunmak amacıyla kaleme alınmıştır[1149].

Kitaba malzeme teşkil eden bilgiler, müellifin bir eğitimci ve yol gösterici gözüyle genel tabakat okumalarında tuttuğu notlardan seçtikleriyle oluşmuştur[1150]. Konuyla ilgili bilgiler 8 başlık altında toplanmıştır: 1. Âlimlerin sıkıntıya katlanmaları. 2. Rahatlarından fedakarlık etmeleri. 3. Zor hayat şartlarına karşı direnmeleri. 4. Aç-susuz kalmaları. 5. Gurbette sefillik çekmeleri. 6. Kitap veya varlıklarını kaybetmeleri 7. Kendilerini ilme adamaları. 8. Mallarını harcamaları. Sonuç bölümünde nakledilen haberlerden çıkarılan 50 ders ve öğüde yer verilmiştir[1151].

Tanıyanları tarafından, Ebû Gudde'nin ilme ve âlimlere karşı taşıdığı duyguları yansıttığı ifade edilen[1152] eserde, Mustafa ez-Zerkâ'nın övgü, Ebü'l-Hasan en-Nedvî ve Ahmed Sahnûn'un da takriz yazılarına yer verilmiştir[1153]. Eserde ilim ehli dışındaki okuyucuların da istifadesi düşünülerek, kolay anlaşılmasını sağlayacak bol miktarda açıklayıcı bilgiler verilmiştir.[1154]

Eser, Türkçe ve Urduca'ya tercüme edilmişitir. Türkçe'de biri Faruk Beşer[1155], diğeri Serdâr Yolaçan[1156] tarafından yapılmış iki ayrı tercümesi bulunmaktadır. Urduca tercümesi ise Abdüssettâr Selâm Kâsimî tarafından gerçekleştirilmiştir[1157].

Gözden geçirilmiş yedinci baskısı Selmân Ebû Gudde'in neşriyle 1424/2003 tarihinde Beyrut'ta gerçekleştirilmiş olup 508 sayfadır[1158]. Bu baskıda, müellifin kimi

---

[1149] Ebû Gudde, *Safahât*., s. 18. Eserin aslı müellifin 20 Mart 1991 tarıhinde Riyad'ta Şeriat Fakültesi'nin amfisinde verdiği bir konferanstır. Bkz. Ebû Gudde, *a.g.e*., s. 21 dn.
[1150] Bkz. s. 6.
[1151] Bkz. s. 555 vd.
[1152] Reşîd, *a.g.e. (*Muhammed Avvâme'nin yazısı), s. 129; Haşimî, *a.g.e*., s. 11.
[1153] Bkz. s. 11 vd.
[1154] Bkz. s. 7.
[1155] Bu terceme "*İlim Uğrunda*" adıyla 1985 yılında İstanbul'da yayınlanmıştır.
[1156] Bu tercüme ise *"İlim Uğruna"* adıyla 2006 yılında yine İstanbul'da yayınlanmıştır.
[1157] Diyobend 1407.
[1158] Birinci baskı Beyrut 1391/1971, ikinci baskı Beyrut 1394/1974, genişletilmiş üçüncü baskı Beyrut 1411/1991, dördüncü baskı Beyrut 1414/1994, beşinci baskı Beyrut 1418/1997, altıncı baskı Beyrut 1421/2003.

düzeltmeleri ile birlikte naşir tarafından kaleme alınmış müellifin biyografisine[1159] de yer verilmiştir.

2. *Kıymetü'z-zemen inde'l-ulemâ*

Eserde, İslâm âlimlerinin zamana verdikleri önem ve bunun karşılığında elde ettikleri başarılar anlatılmaktadır[1160]. Günümüz öğrencilerinin azim ve gayretlerini arttırmak amacıyla kaleme alınmıştır[1161].

Asrısaadetten başlayarak günümüze kadar gelen konu ile ilgili bilgiler tasnife tabi tutulmaksızın, zaman sırasına göre verilmiştir. Eserin sonunda ilmî çalışmalarda verimi arttırmaya yardımcı olacak tavsiyeler yer almaktadır[1162]. Eserin sonunda 7 ayrı fihrist ile müellifin çalışmaları esnasında rastladığı, değişik kitapların başlarında veya sonlarındaki boş yapraklara yazılmış beyitlerden seçtiği bazı şiirlere yer verilmiştir.

Müellifin yaklaşık 20 yıllık bir emeğinin mahsulü olan[1163] bu eserin, yukarıda tanıtımını yaptığımız Safahât isimli eseri gibi onun ilme ve âlimlere verdiği değeri yansıttığı ifade edilmektedir[1164].

İslâm Âlimlerinin Gözüyle Zamanın Kıymeti adıyla Türkçeye Enbiya Yıldırım tarafından tercüme edilen[1165] bu eserin yedinci baskısı, 1417/1996 yılında Beyrut'ta gerçekleştirilmiş olup 157 sayfadır[1166].

3. *Menhecü's-selef fi's-süâli ani'l-ilmi ve teallümi mâ yekau ve mâ lem yeka'*

Müellifin daha önce yayınlanmış bir makalesinin[1167] genişletilmiş hali olan bu kitapçık, selef âlimlerinin meydana gelmiş olaylarla henüz gerçekleşmemiş olaylar hakkında bilgi edinme yöntemlerini konu edinmektedir.

[1159] Bkz. s. 9-36. Bu biyografi, daha önce İbn Hacer'in *Lisânü'l-Mîzân* isimli eserinin baş tarafında yayınlanmış olan (bkz. I, 12-73) biyografinin bir özetidir. Ebû Gudde, *Safahât* (nâşirin girişi) I, 5.

[1160] Eserin aslı müellifin 18 Ekim 1971 tarihinde Riyad'daki Şeriat Fakültesi'nde yaptığı kısa bir konuşmadır. Bu konuşma daha sonra *Advâu'ş-Şerîa* isimli Fakülte dergisinin 1394 yılının beşinci sayısında yayınlanmıştır. Bkz. Ebû Gudde, *Kıymetü'z-zemen*, s. 13 dn.

[1161] Bkz. s. 15.

[1162] Bkz. s. 100 vd.

[1163] Bkz. s. 7.

[1164] Bkz. Reşîd, *a.g.e. (*Muhammed Avvâme'nin yazısı), s. 129.

[1165] İzmir 1995, Işık Yayınları.

[1166] Birinci baskı Beyrut 1404/1984, ikinci baskı Lahor 1405/1985, üçüncü baskı Kahire 1406/1986, dördüncü baskı Beyrut 1407/1987, genişletilmiş beşinci baskı Beyrut 1410/1990, altıncı baskı Beyrut 1415/1995. Diğer taraftan Ebû Gudde'nin yeni baskıda ilâve etmek üzere hazırladığı notların yakında yayınlanacağını haber verilmiş (Reşîd, *a.g.e*., s. 180), fakat daha sonra eserin iki yeni baskısı yapıldığı halde bu ilâveler eklenmemiştir. Anlaşılan vefatından sonra Ebû Gudde'nin eserlerini neşreden oğlu Selman, fırsat bulup bu ilâveleri yeni baskılara ekleyememiştir.

Müellif, bu eserinde selef ulemasının eserlerinde kısa ve işârî konuşmayı tercih ettiklerini ve bu üslûplarına vakıf olmanın onlardan yapılan nakilleri anlamak açısından önemli olduğunu izah etmektedir. Soru sorma ve meydana gelmiş olaylarla henüz gerçekleşmemiş olaylar hakkındaki soru yöntemleri konusundaki iki örnekten[1168] hareketle konuyu inceleyen müellif, selef âlimlerinin üslûplarına vakıf olmamanın yol açtığı yanlış anlama problemine dikkat çekmektedir.

1412/1992 yılında Dâru'l-Kalem tarafından Beyrut'ta yayınlayan bu çalışma 84 sayfadır.

4. *Nemâzic min resâili'l-eimmeti's-selef ve edebihimi'l-ilmî*

Eserde, selef imâmlarının yazdığı mektuplardan 3 tanesi ele alınarak onların ilim ahlâkı incelenmektedir.

Ele alınan örnekler, hicrî II. asrın müctehit imamlarından üçünün mektuplarını ihtiva etmektedir: Birincisi İmam Ebû Hanîfe'nin (ö. 150/767) Osman b. Müslim el-Bettî'ye (ö. 143/760) gönderdiği mektup olup, kendisinin murcienin görüşlerini taşıdığı iddiasına cevap vermektedir. İkincisi Mâlik b. Enes'in (ö. 179/795) Leys b. Sa'd'a (ö. 175/791) yazdığı mektuptur. Medine âlimlerinin görüşlerini ve Medine ehlinin amelinin önemini anlatmaktadır. Üçüncüsü de Leys b. Sa'd'ın imam Mâlik'e gönderdiği cevabi mektuptur ki, kendisinin Medine ehlinin görüşüne niye uymadığını açıklamaktadır.

Ebû Gudde, konunun önemini ifade eden kısa bir girişin ardından Ebû Hanife ve Malik'e göre daha az bilinen Leys b. Sa'd ile Osman b. Müslim el-Bettî'yi tanıtmakta ve ardından mektupları sunmaktadır. Kitap selef âlimlerinin birbirlerini eleştirirken, bunu ilim adabına yakışır bir şekilde yaptıklarını anlatan, değişik örnek ve değerlendirmeleri ihtiva eden sonuç bölümüyle tamamlanmaktadır.

Eser, 66 sayfa olup 1417/1996 yılında Beyrut'ta basılmıştır.

5. *er-Rasûlü'l-muallim sallallâhu aleyhi ve sellem ve esâlîbuhû fi't-ta'lîm*

[1167] İmam Muhammed b. Suûd İslâm Üniversitesi Usûluddîn fakültesi tarafından yayınlanan *Külliyeti Usûliddîn* dergisinin 1398 yılı 1. sayısında yayınlanmıştır. Bkz. Ebû Gudde, *Menhecü's-selef*, s. 7.

[1168] Sözü geçen iki örnekten biri İbn Abbâs (r.a.)'ın rivâyet edilen ve ashabın "Hz. Peygamber'e sadece on üç konuda soru yönelttiği ve bunların tamamının Kur'ân-ı Kerîm'de zikredildiği" sözü, diğeri de İbn Ömer'in: "Henüz gerçekleşmemiş olaylarla ilgili soru sorma. Zira ben Ömer b. el-Hattâb'dan henüz gerçekleşmemiş olaylarla ilgili soru soranlara la'net ettiğini duydum" ifadesidir. Tahrici ve yorumu için bkz. s. 11 vd.

Müellifin daha önce vermiş olduğu bir konferansın[1169] genişletilmiş hali olan bu eser, bir eğitimci olarak Hz. Peygamber'den ve onun öğretim metotlarından sözetmektedir.

İki bölümden oluşan eserin birinci bölümünde Hz. Peygamber'in şahsiyeti tanıtılırken, ikinci bölümünde Hz. Peygamber'in uygulamalarından müellifin tespit ettiği 40 eğitim ve öğretim yöntemi örneklendirilerek işlenmektedir. İlim erbâbı dışındaki okuyucunun da istifadesi düşünülerek, kolay anlaşılmasını sağlayacak bol miktarda açıklayıcı bilgiler verilmiştir[1170].

Tamamlanması yaklaşık 30 yıl süren bu çalışma, Enbiya Yıldırım tarafından *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed ve Öğretim Metodları* adıyla Türkçeye tercüme edilmiştir[1171].

226 sayfalık hacme sahip olan bu eser, 1417/1996 yılında Beyrut'ta yayınlanmıştır[1172].

f. Ahlâk ve Terbiyeyle İlgili Olanlar

Bu alanla ilgili biri telif, üçü tahkik 4 çalışması bulunmaktadır. Bunları şöylece tanıtmak mümkündür:

1. *Min edebi'l-İslâm*

Müellifin ihmal edildiğini ve yanlış bilindiğini gördüğü İslâmî görgü ve nezaket kuralları ele alınmaktadır[1173].

Eserde İslâm âdâbının önemi vurgulandıktan sonra aile içi, misafirlik, hasta ziyereti, taziye, sohbet ve düğün ile ilgili 35 adet görgü ve nezaket kuralı, ayet, hadis ve sahabe-tabiîn uygulamalarıyla desteklenerek işlenmektedir.

Başka dillere de tercüme edilmiş[1174] olan bu eser Türkçeye Osman Arpaçukuru tarafından *Hayatın içinden görgü ve nezaket* adıyla çevrilmiştir[1175].

7 sayfalık bir özeti daha önce *Risâletü'l-Müsterşidîn*'in içerisinde yer alan[1176] bu eser, 1412/1992 yılında Beyrut'ta yayınlanmış olup 51 sayfadır[1177].

[1169] Bu konferans, Riyad'daki Şerîat ve Arap Dili fakülte yönetimlerinin talebi üzerine, 7 Şubat 1966 tarihinde Fakülteler binasının amfisinde verilmiştir. Bkz. Ebû Gudde, *er-Rasûlu'l-muallim*, s. 5.
[1170] Bkz. s. 5.
[1171] İstanbul 1998.
[1172] Eserin aynı yıl ikinci baskısı gerçekleştirilmiştir. Reşîd, *a.g.e*., s. 207.
[1173] Bkz. s. 5.
[1174] Bkz. Reşîd, *a.g.e*., s. 201.
[1175] İstanbul 2002, İlke Yayıncılık.

2. *Risâletü'l-müsterşidîn*

Hâris el-Muhâsibî'ye (ö. 243/857) ait olan bu eserde, tasavvuf ve ahlâkla ilgili konularda selef âlimlerinin düşünceleri, nasihat üslûbuyla işlenmektedir.

Önce iki ayrı yazmadan eseri neşreden Ebû Gudde, sonradan 3 ayrı yazma nüshaya daha ulaşınca önceki neşri bunlarla karşılaştırmıştır[1178]. Var olan yanlışları düzeltmiş, hadisleri tahriç etmiştir. Özellikle gençlerin ihtiyacı olduğunu düşünerek, selef âlimlerinin hayatlarından misaller getirmiş, konuyu tamamlayıcı ve açıklayıcı geniş bilgiler vermiştir. İlim erbabı olmayan okuyucunun da istifadesini dikkate alarak, eserin anlaşılmasını kolaylaştıracak notlar yanında, diğer eserlerinden farklı olarak kendi ta'liklerinin yanına konusunu da yazmıştır. Muhakkikin bu katkılarıyla eser, aslının birkaç katı hacme kavuşmuştur.

Girişte dönemin Mısır Müftüsü Haseneyn Muhammed Mahlûf'un (ö. 1410/1990) takrizi[1179] ile imam Şâtıbî'nin (ö. 790/1398) tasavvuf ile ilgili görüşlerini ifade eden bir nakle[1180] yer veren Ebû Gudde, ardından eserin müellifi Muhâsibî'nin hayatını geniş bir şekilde tanıtmıştır[1181].

Ebû Gudde'nin en çok sevdiği ve değer verdiği eserlerden biri olan bu çalışma hakkında oğlu Selmân, "bu eser 'babamın ruhudur' desem, doğru söylemiş olurum" değerlendirmesini yapmaktadır[1182].

İlim ehli okuyucudan başka özellikle gençlerin istifadesini amaçladığı bu çalışmasını Ebû Gudde, henüz genç yaşta vefat eden yeğeni Abdülhâdî Ebû Gudde'ye ithaf etmiştir[1183].

Değişik ülkelerdeki birçok üniversitede ders kitabı olarak okutulan[1184] bu eserin, Türkçede Ali Arslan[1185], Faruk Beşer[1186] ve Mehmet Talha Odabaşı[1187] tarafından yapılmış 3 ayrı tercümesi bulunmaktadır.

[1176] Bkz. s. 5 dn.
[1177] Ebü'l-Feth el-Büstî'nin *Kasîdetü unvâni'l-hikem*'i ile birlikte. Bkz. *a.g.e*., s. 53-66.
[1178] Bu yazmaların tanıtımı için bkz. s. 6-9, 38-39.
[1179] Bkz. s. 23 vd.
[1180] Bkz. s. 30 vd.
[1181] Bkz. s. 40-65.
[1182] Bkz. (nâşirin girişi), s. أ
[1183] Bkz. s. 39.
[1184] Bkz. s. 5, Reşîd, *a.g.e*., s. 181.
[1185] İstanbul 1963. Bkz. s. 5.
[1186] İstanbul 1990. Bu tercüme *Selefi Tasavvuf* adıyla Risale Yayınları tarafından basılmıştır.

Selmân Ebû Gudde tarafından 1426/2005 yılında Beyrut'ta gerçekleştirilen on birinci baskısı, 326 sayfadır[1188].

3. *Kasîdetü unvâni'l-hikem*

Ebü'l-Feth Ali b. Muhammed b. el-Hüseyin el-Büstî'ye (ö. 400/1010) ait bir kaside olup, ahlâkî nasihatler ve hikmetli sözler içermektedir.

Diğer tahkik ve neşir çalışmalarının aksine bu *Kaside'*yi hangi mahtut veya matbu eserden neşrettiği hakkında bilgi vermeyen Ebû Gudde, metinde geçen kelimelerin zabtını yapmış ve beyitlerin anlaşılmasını kolaylaştıracak izahlarda bulunmuştur.

Girişte önsöz ile kaside sahibinin kısa biyografisine yer vermiştir.

Ebû Gudde bu kasideyi babaların oğullarına, hocaların talebelerine ezberletebileceği gayet faydalı bir kaside olarak nitelendirmektedir.

Beyrut 1412/1992 tarihli ikinci baskısı[1189] 14 sayfadır.

4. *Risâletü'l-ülfe beyne'l-müslimîn*

İbn Teymiye'nin eserlerinde Müslümanlar arasında kaynaşmayı işlediği bazı bölümlerin bir araya getirilmesinden oluşan bir derleme çalışmasıdır.

İbn Teymiyye'nin *Hilâfü'l-ümme fi'l-ibâdât ve mezhebü ehli's-sünne ve'l-cemâa* isimli risalesi[1190] ile yine aynı müellifin *Mecmûu'l-fetâvâ* isimli eserinden konuyla ilgili bölümlerini[1191] bir araya getiren Ebû Gudde, eserde geçen hadisleri kısaca tahrîc etmiş ve konunun anlaşılmasına yardımcı olacak açıklamalarda bulunmuştur.

Ebû Gudde müslümanların birbirine düşmesinde İslâm düşmanlarının rolü, günümüzde ihtilafın artması, birlik ve beraberliğin önemi, selef âlimlerinin kendilerinden farklı düşünen kimselerin görüşlerine gösterdikleri saygı ile farklı düşünmelerine rağmen sevgi ve kardeşliği koruyabildiklerine dair örnekler ihtiva eden bir giriş kaleme almıştır[1192].

[1187] İstanbul 2002. Bu tercüme *Hakîkati Arayanlara Kılavuz* adıyla Mavi Yayıncılık tarafından yayınlanmıştır. Bu tercümede "hacmin iyice büyümemesi" gerekçesiyle, Ebû Gudde'nin açıklamaları üzerinde önemli tasarruflarda bulunulmuştur. Bkz. s. 8.

[1188] Birinci baskı Halep 1384/1964, genişletilmiş ikinci baskı Beyrut 1391/1971, üçüncü baskı Beyrut 1394/1974, dürt, beş, altı ve yedinci baskılar Kahire t.y., genişletilmiş sekizinci baskı Beyrut 1416/1995, dokuzuncu baskı Beyrut 1419/1999, onuncu baskı Kahire 1421/2001.

[1189] Ebû Gudde'nin *Min edebi'l-İslâm*'ı ile birlikte. Birinci baskı Beyrut 1404/1984.

[1190] *Mecmûatü'r-resâili'l-münîriyye*, Kahire 1924, III, 115-127.

[1191] İbn Teymiyye, *Mecmûu'l-fetâvâ*, Riyad 1381, XXIV, 242-252; IXX, 116-128; III, 282-288; III, 310-314; XXIV, 170-176; III, 415-422.

[1192] Bkz. s. 5-19.

1419/1999 yılında Beyrut'ta yayınlanmış olan ikinci baskı 24 sayfadır[1193].

g. Çeşitli Konularla İlgili Olanlar

Ebû Gudde'nin yukarıda belirttiğimiz alanlar dışında da biri telif diğerleri tahkik 4 adet eseri bulunmaktadır. Bu eserler şunlardır:

1. *Kelimât fi keşfi ebâtîl ve iftirâât*

Muhammed Nâsiruddîn el-Elbânî, Züheyr eş-Şâvîş ve destekçilerinin Ebû Gudde hakkında ortaya attıkları iftira ve yalanları ortaya çıkarmak amacıyla kaleme alınmıştır. Adı geçen sahışlarla müellif arasındaki problemin başlangıcı, seyri ve mahiyeti ile ilgili açıklayıcı bilgiler vermektedir.

Müellif, bu eseri, önceleri herkesi ilgilendirmediği gerekçesiyle sınırlı sayıda bastırmış[1194] ve bunu satışa sunmayarak sadece işin içyüzünü merak eden ilim adamlarına takdim etmiştir. Fakat karalama gayretlerinin gittikçe artması ve sevenlerinin ısrarı üzerine eseri yayınlamak durumunda kalmıştır.

1411/1991 yılında Beyrut'ta yayınlanan bu eser, 50 sayfadır[1195].

2. *et-Terkîm ve alâmâtühû fi'l-lüğati'l-Arabiyye*

Eser, Ahmed Zeki Paşa'ya (ö. 1353/1934) aittir. Arapça imlada yaşanan sıkıntıyı aşmak amacıyla Mısır Milli Eğitim Bakanlığı'ının talebi üzerine dönemin önemli edebiyatçı ve ilim adamlarının da katkılarıyla kaleme alınmıştır[1196].

Ebû Gudde, o zaman yaklaşık 70 yıl önce (1330/1912) ve sadece 300 adet basılmış olan bu eserin tekrar yayınlanması konusunda kendisine gelen ısrarlı talepler üzerine, var olan yanlışları düzeltmek ve az sayıda dipnot ekleyerek sözü geçen baskıyı[1197] aynen yayınlama yoluna gitmiştir.

Kaleme aldığı 14 sayfalık girişte eser ve önemi hakkında bilgi veren Ebû Gudde, bu alanda daha önce yapılan bazı çalışmalara değinmiş ardından müellifi kısaca tanıtmıştır.

[1193] İbn Hazm'ın *Risâletü'l-ülfe* isimli eserine yaptığı tahkik çalışmasıyla birlikte yayınlanmıştır. Bkz. *a.g.e*., s. 117-140. Birinci baskı Beyrut 1417/1996.
[1194] Riyad 1394/1974.
[1195] Aynı baskı *Cevâbu'l-Hâfız el-Münzirî* ile *Umerâu'l-mü'minîn fi'l-hadis*'i de içerisine alan derleme çalışmayla birlikte de yayınlanmıştır.
[1196] Bkz. s. 3 vd.
[1197] Mısır 1330/1912.

1416/1995 tarihli ikinci baskısı[1198], Beyrut'ta gerçekleştirilmiş olup toplam 72 sayfadır.

3. *Tashîhu'l-kütüb ve sun'u'l-fehârisi'l-mu'ceme ve keyfiyyetü zabti'l-kitâb ve sebku'l-müslimîn el-ifrenc fî zâlik*

Ahmed Muhammed Şâkir'e (ö. 1377/1957) ait olup, kendisinin Tirmizî'nin (ö. 279/892) *Sünen*'i üzerine yazdığı şerhin mukaddimesinden bir bölümün[1199] ayrı basımıdır. Yayınlanacak kitapların tashihi, ayrıntılı fihristlerin hazırlanması, metin zabtının nasıl olacağı ve bunu Müslüman ilim adamlarının Batılılardan daha önce gerçekleştirdikleri anlatılmaktadır.

Müsteşriklerin bu sahadaki çalışmalarını gözünde büyütüp, Müslümanların geri kaldığını zanneden ilim adamı ve aydınları uyarmayı amaçlamaktır[1200].

Yukarıda sözü geçen baskıdan bu kısmı neşreden Ebû Gudde, konunun daha iyi anlaşılmasını sağlamak amacıyla başlıklar eklemiş, gerekli gördüğü yerlerde notlar düşmüş ve kendisinin notlarıyla müellifinkileri ayırmak için ismini yazmış veya (ع) harfiyle buna işaret etmiştir.

Ebû Gudde, girişte eserin önemi ve amacından söz etmiş, ayrıca kendisinin *Sünen-i Nesâî* üzerine yaptığı fihrist çalışmasına yazdığı mukaddimenin konuyla ilgili olan kısmına bir takım ilâveler yaparak bu eserin sonuna eklemiştir[1201]. Ayrıca değeri bilinmediğini düşündüğü fihrist çalışmalarında muhir bir ilim adamı olan Mustafâ el-Beyyûmî'nin çalışmalarıyla ilgili bir yazı da eklemiştir. Çalışma, kitapların neşri ile ilgili olarak muhakkikin bazı tercih ve hassasiyetlerini ihtiva eden bir yazı ile son bulmaktadır[1202].

110 sayfa olarak 1414/1993 yılında Beyrut'ta yayınlanmıştır.

4. *el-Hass ale't-ticâre ve's-sınâa ve'l-amel*

Ebû Bekr el-Hallâl'e (ö. 311/923) ait bir risaledir. Tevekkül ettikleri düşüncesiyle çalışmayı terk eden kimselerin tavırlarının yanlış olduğunu açıklamak ve ticaret yapma, zanaat öğrenme ve çalışmaya teşvik etme amacıyla kaleme alınmıştır. Konuyla ilgili hadislere, selef âlimlerinin ve özellikle Ahmed b. Hanbel'in görüşlerine yer verilmiştir.

[1198] Tahkikli ilk baskı Beyrut 1407/1987.
[1199] Bkz. *el-Câmiu's-sahîh*, Kahire 1937, I, 16-66.
[1200] Bkz. s. 6.
[1201] Bkz. s. 75-95.
[1202] Bkz. s. 96-102.

Daha önce Hüsâmüddîn el-Kudsî tarafından neşredilen baskıyı[1203] esas alan muhakkik, eserde görülen yanlışları düzeltmiş, gerek gördüğü yerde kelimelerin okunuşu ve açıklamasını vermiş, paragraf düzenlemesinde bulunmuş, rivâyetleri numaralandırmış, eserde geçen hadisleri tahriç etmiş ve sıradan herkesin okuyacağını da dikkate alarak eserin anlaşılmasını kolaylaştırıcı bazı katkılarda bulunmuştur.

Ebû Gudde girişte eser hakkında bilgi vermiş, konuyu günümüz açısından değerlendirmiş, eserin tahkikinde takip ettiği yöntemden sözetmiş, ardından müellifi ve eserin râvîlerini kısaca tanıtmıştır.

1415/1995 yılında Beyrut'ta yayınlanan bu eser, 119 sayfadır.

2. Tebliğ ve Makaleleri

Eserlerini daha çok kitap telifi ve tahkiki şeklinde vermeyi tercih eden Ebû Gudde'nin az sayıda yayınlanmış tebliğ ve makalesi de bulunmaktadır.

a. Tebliğleri

Kendisinin tespit edebildiğimiz 2 tebliği bulunmaktadır. Biri 1402/1982 yılında Cezayir'de düzenlenen XVI. İslâm Düşüncesi sempozyumunda sunduğu "Vaz'u'l-hadîs: Esbâbuhu ve netâicuhu" başlıklı tebliğidir. Hadis uydurma sebepleri ve sonuçlarını inceleyen bu çalışmasını, daha sonra geliştirerek *Lemehât min târîhi's-Sünne ve ulûmi'l-hadis* ismiyle kitap olarak yayınlamıştır[1204].

Diğer tebliği 1996 yılında Konya'da düzenlenen Gençlik Kongresi'nde sunduğu el-*Kavâidü'r-reîsiyye fi't-terbiyeti ve't-ta'lîmi'l-İslâmî* başlıklı tebliğidir ki burada İslâmi eğitim ve öğretimin ana unsurları olan öğretici, öğrenci, metod ve araçları işlenmektedir[1205].

b. Makaleleri

Ebû Gudde'nin birçoğu daha sonra kitap olarak da yayınlanan makalelerinden tespit edebildiklerimiz[1206] şunlardır:

[1203] Dımaşk 1348.
[1204] Bkz. Ebû Gudde, *Lemehât*, s. 6.
[1205] Bahçıvan, *y.g.k.g.*
[1206] Ebû Gudde'nin yayınlanmış makalelerinin tam listesini Selmân Ebû Gudde'den istediğimizde, bunların toplu halde kendisinde de bulunmadığını, hatta tam bir listesini çıkarması için zamana ihtiyaç duyduğunu ifade etmiştir. *Y.g.k.g.* Yurakıda isimleri liste halinde sunulan makaleler, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi

1. Ta'bîrât hâtie fî cenbillâhi Teâlâ[1207].
2. Ef'âlün lâ harece fîhâ[1208].
3. Rabtü'l-İslâm fî ahkâmihî beyne'l-mukaddimât ve'n-netâic[1209].
4. Kıymetü'z-zemen inde'l-ulemâ[1210].
5. el-İsnâdü mine'd-dîn[1211].
6. Muhammed b. İbrâhîm Âlü'ş-Şeyh'in hayatı hakkında bir makale[1212].
7. Mustafa Sibâî hakkında bir makale[1213].
8. Hutbetü'l-hâce leyset sünne fî müstehelli'l-kütüb ve'l-müellefât kemâ kâlehu'ş-Şeyh el-Elbâni[1214].
9. Menhecü's-selef fi's-süâli ani'l-ilmi ve fî teallümi mâ yekau ve mâ lem yeka'[1215].
10. eş-Şeyh Nasr el-Hûrînî ve Teymûr Paşa[1216].
11. Sa'deddin Teftazanî'nin (ö. 792/1390) *Risâletü'l-hudûd* isimli risâlesinin tahkikli neşri[1217].
12. Fakîhunâ ve mürşidünâ el-Allâme Yûsuf el-Karadâvî[1218].
13. Ayrıca İslâm dergisi için kaleme aldığı bir makalesi de "Üstad Abdülfettâh Ebû Gudde ile" başlığıyla yayınlanmıştır[1219].

(İSAM) Kütüphanesinin Süreli Yayınlar bölümünde bulunan dergiler içerisinde Ebû Gudde'nin makalelerinin yayınlanma ihtimali olan dergileri taramamız sonucunda ulaştığımız veya Ebû Gudde'nin eserlerinde yahut hakkında yapılmış çalışmalarda sözü geçen makalelerden oluşmaktadır.

[1207] Katar'da yayınlanan *Mecelletü'l-Ümme'*nin 1405/1985 tarihli 53. sayısında yayınlandığına dair bkz. Reşîd, *a.g.e.*, s. s. 608. Ayrıca bu makale adı geçen eserde de yayınlanmıştır. Bkz. s. 608-619.

[1208] *Edvaü'ş- Şerîa*, Riyad 1392, s.y. 3, s. 34-41.

[1209] *Edvaü'ş- Şerîa*, Riyad 1393, s.y. 4, s. 196-204.

[1210] *Edvaü'ş- Şerîa*'nın 1394 tarihli 5. sayısında yayınlandığına dair bkz. Ebu Gudde, *Kıymetü'z-zemen*, s. 13 dn.

[1211] *Edvaü'ş- Şerîa*, Riyad 1396, s.y. 7, s. 44-65.

[1212] *Mecelletü Dâretü'l-Melik Abdülazîz*, Riyad 1396/1977, sayı: 2, s. 176-205. Ebû Gudde bu makaleyi daha sonra geliştirerek *Terâcimu sittetin min fukahâi'l-âlemi'l-islâmî* isimli kitabında yayınlamıştır. Bkz. s. 255 vd.

[1213] *Hadâretü'l-İslâm* dergisinde yayınlandığına dair bkz. Zâhid, *a.g.i.a.*

[1214] Katar'da yayınlanan *Mecelletü Merkezi buhûsi's-sünne ve's-sîre*'nin h. 1417 tarihli 9. sayısında yayınlandığına dair bkz. Ebû Gudde *Hutbetü'l-hâce*, s. 3; Yusuf, *Mu'cemu'l-müellifîn el-muâsırîn*, I, 367.

[1215] *Mecelletü Külliyeti Usûliddîn bi Câmiatı'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye*'nin 1398 tarihli 1. sayısında yayınlandığına dair bkz. Ebû Gudde, *Menhecü's-selef*, s. 7.

[1216] *Risâle*, Kahire 1365/1946, sy. 658, s. 171.

[1217] *Edvâu'ş-şerîa*, Riyad 1404, sy. 15, s. 9-23. Ayrıca izinsiz (Selmân, y.g.k.g.) ayrı basımı da yapılmıştır. Y.y., t.y. (Dâru'l-kitâbi'l-Arabî)

[1218] *Yusuf el-Karadâvî kelimât fî tekrîmihi*, 1424/2004, I, 37 vd.

14. Vurûdu lafzi "emra dînihâ" fî hadîsi tecdîdi'd-dîn alâ ra'si külli mieti âm[1220].

Selmân Ebû Gudde, babasının makalelerini toplu halde yayınlamayı planlamaktadır[1221]. Takip edebildiğimiz kadarıyla bu çalışma henüz yayınlanmamıştır.

3. Katkıda Bulundukları

Tek başına kaleme aldığı eserler yanında bazı eserlere değişik aşamalarda katkıda bulunduğu da olmuştur. Katkılarını genel olarak; müşterek çalışmaları, fihrist-tertip ve numaralandırmasını yaptıkları, takdim-takriz yazdıkları ve diğer katkıları diye tasnif etmek mümkündür.

a. Müşterek Çalışmaları

Ebû Gudde'nin birlikte kaleme aldığı eserleri olduğu gibi, başkaları tarafından başlanmış çalışmaları tamamladığı da olmuştur. Kendisinin aynı zamanda ilk eseri[1222] olan *Kabesât min nûri'n-nübüvve* isimli çalışmayı[1223] Ahmed İzzüddîn el-Beyânûnî (ö. 1395/1974) ile birlikte kaleme almışlardır[1224]. Yine adı geçen dostuyla birlikte liselerde okutulmak üzere 6 adet ders kitabının telifini gerçekleştirmişlerdir[1225].

Bir süre Dımaşk Üniversitesi İslâm Hukuku Fakültesi tarafından hazırlanan Fıkıh Ansiklopedisi (el-Mevsûatü'l-fıkhiyye) projesi için fıkıh kitaplarını fihristleme çalışmalarında bulunmuştur. Daha önce başkaları tarafından başlatılmış fakat tamamlanamamış olan Zâhirî fıkıh sözlüğü çalışması Ebû Gudde tarafından ikmal edilerek[1226] *Mu'cemü'l-fıkhi'z-Zâhirî müstahlasan mine'l-Muhallâ li'bni Hazm* adıyla iki cilt halinde yayınlanmıştır[1227].

[1219] Bkz. *İslâm*, Ankara-İstanbul 1984, sy. 10, s. 16-17.

[1220] Rabat'ta yayınlanan *Da'vetü'l-hak* isimli derginin 1405 Rabiulevvel/1985 tarihli 242. sayısında yayınlandığına dair bkz. İbn Abdilberr, *İntikâ*,(muhakkikin notu), s. 341. Ayrıca Ebû Gudde daha sonra bazı ilavelerde bulunarak İbn Abdilber'in adı geçen eserinin tahkikinde bu makaleyi tekrar yayınlamıştır. Bkz. s. 341-350.

[1221] *Y.g.k.g*.

[1222] İbn Hacer, *a.g.e. (*nâşirin girişi) I, 40.

[1223] Bir siyer çalışması olan bu eser hakaret maksadıyla Hz. Peygamber'e koyun çobanı diyen Ebû Şilbâye adındaki birine reddiye olarak kaleme alınmıştır. İbn Hacer, *a.g.e. (*nâşirin girişi) I, 40.

[1224] Birinci baskı yy. 1951, ikinci baskı Beyrut 1420/1999, nşr. Abdülmecîd el-Beyânûnî.

[1225] İbn Hacer, *a.g.e. (*nâşirin girişi) I, 40; *İsneyniyye*, XI, 605. Bu eserler Bakanlık adına yayınlanmış olup üzerlerinde müelliflerin isimleri yer almamaktadır. Avvâme, *y.g.k.g*.

[1226] Reşîd, *a.g.e. (*Mustafa ez-Zerkâ'nın yazısı), s. 20.

[1227] Dımaşk 1966, I-II.

b. Fihrist ve Numaralandırmasını Yaptıkları

Kendi eserlerine ayrıntılı fihristler hazırlamaya özen gösteren Ebû Gudde, ayrıca *Sünenü'n-Nesaî (es-sugrâ)*'daki hadisleri numaralandırmış ve esere 9 ayrı fihrist hazırlamıştır.

Hadisleri eserin başından sonuna kadar devam eder bir şekilde numaralandırması yanında *Miftâhu künûzi's-sünne* ve kısaca *Concordance* diye anılan *el-Mu'cemü'l-müfehres li-elfâzi'l-hadîsi'n-nebevî* adlı fihristlerin kullandığı sisteme uygun olarak da numarlandıran Ebû Gudde, ayrıca *Tuhfetü'l-eşrâf bi ma'rifeti'l-etrâf* isimli etraf kitabında *Nesâî*'ye nisbet edilerek verilen hadislerin Abdüssamed Şerefüddîn tarafından hazırlanmış fihristini[1228] sisteme uyarlayarak bu çalışmaya eklemiştir. Girişte konuyla ilgili eserlerden sözeden Ebû Gudde, esas aldığı *Nesâî* baskısında[1229] var olan yanlışları düzeltmiş, *el-Mu'cemü'l-müfehres'*in sistemini tanıtmış ve Müslümanlar tarafından kaleme alınan etrâf ve fihristleme çalışmalarından sözetmiştir.

Ebû Gudde'nin 3 yılını alan bu çalışma, *Sünenü'n-Nesâi'*nin dokuzuncu cildi olarak yayınlanmış[1230] olup 364 sayfadır.

Hatîb el-Bağdâdî'nin (ö. 463/1071) *Târîhu Bağdâd* isimli eserindeki hadislerin tertibini yapıp fihristlerini çıkardığı ve *el-Cem'u ve't-tertîb li ahâdîsi Târîhi Hatîb* adını verdiği 4 ciltlik henüz yayınlanmamış 2 çalışması da bulunmaktadır[1231].

Ayrıca yukarıda ifade edildiği gibi bir süre Dımaşk Üniversitesi İslâm Hukuku Fakültesi tarafından hazırlanan Fıkıh Ansiklopedisi projesi için fıkıh kitaplarını fihristleme çalışmalarında bulunduğu da bilinmektedir[1232].

c. Takdim ve Takriz Yazdıkları

Bazı eserleri ve/veya müelliflerini tanıtmak amacıyla yahut kendisinden talep edilmesi üzerine[1233] çok sayıda takdim-takriz yazmıştır. Bunlardan tespit edebildiklerimiz şunlardır:

[1228] Bu fihrist, kendisinin *Keşşâf* isimli çalışmasında (s. 307-374) yer almaktadır.
[1229] Kahire 1348/1930, I-VIII (Suyûtî'nin *Şerhu Süneni'n-Nesâî*'si ve Ebü'l-Hasan Nureddin es-Sindî'nin *Hâşiyetu Süneni'n-Nesâî*'si ile birlikte).
[1230] Birinci baskı Beyrut, 1406/1986; ikinci baskı Beyrut, ?; üçüncü baskı Beyrut, 1988. Selmân Ebû Gudde, bu çalışmanın üç defa da izinsiz baskısının yapıldığını belirtmektedir. Bkz. *a.g.e*., I, 45.
[1231] Bkz. Reşîd, *a.g.e*., s. 214.
[1232] Yıldırım, a.g.m., s. 200.
[1233] Memdûh, *a.g.e*., s. 41. Mesela bkz. Ebû Gudde, *Ahtâu'd-doktor en-Nedvî*, s. 713.

1. Fazlullâh el-Geylânî el-Hindî, *Fazlullâhi's-samed fî tavzîhi'l-Edebi'l-müfred*.
2. Muhammed Avvâme, *Eseru'l-hadîsi'ş-şerîf fi'htilâfi'l-eimmeti'l-fukahâ'radiyallahu anhum*.
3. Muhammed b. Abdülazîm el-Mekkî, *el-Kavlu's-sedîd fî ba'zi mesâili'l-ictihâdi ve't-taklîd*, thk. Câsim b. Muhammed el-Yâsîn.
4. Ali el-Kârî, *Şerhu Şerhi Nuhbeti'l-fiker fî mustalahâti ehli'l-eser*, thk. Muhammed Nizâr Temîm ve Heysem Nizâr Temîm.
5. Abdürraûf el-Münâvî (ö. 1031/1622), *et-Teysîr bi şerhi'l-Câmii's-sağîr,* nşr. Muhammed b. Abdullah Âlü Reşîd.
6. Semur el-Aşşâ, *et-Teysîr fî hıfzi'l-esânîd*.
7. Ubeydullâh el-Es'adî, *el-Mûcez fî ilmi usûli'l-fıkh*.
8. Muhammed Takî el-Osmânî, *Tekmiletü Fethi'l-mulhim fî şerhi Sahîh-i Müslim*.
9. Abdullah b. Muzaffer Hüseyn el-Haydarâbâdî (ö. 1384/1964), *Zücâcetü'l-mesâbîh*.
10. İbn Hazm ez-Zâhirî, *Risâletü'l-elvân*, thk. Ebû Abdirrahman ez-Zâhirî[1234].
11. Zafer Ahmed et-Tânevî, *İ'lâü's-Sünen*.
12. Abdürraûf el-Münâvî, *et-Teysîr bi-şerhi'l-Câmii's-sagîr*[1235].
13. Muhammed İlyâs el-Bâre Benkevî, *Şerhu Hayâti's-sahâbe radiyallâhu anhum*[1236].
14. Abdülhayy el-Leknevî, *et-Ta'lîku'l-mümecced alâ Muvatta-i Muhammed*, thk. Takiyyuddîn en-Nedvî[1237].

[1234] Yukarıda adları geçen eserlere Ebû Gudde'nin takdim-takriz yazdığına dair bkz. Reşîd, *a.g.e*., s. 640-641.
[1235] Bu iki esere takdim-takriz yazdığına dair bkz. Memdûh, *a.g.e*., s. 45.
[1236] Ebû Gudde'nin takriz yazdığı bu eseri Muhammed Âlü Reşîd her ne kadar Muhammed Yûsuf el-Kandehlevî'nin *Hayâtu's-sahâbe* isimli eseri olarak veriyorsa da doğrusu Muhammed İlyâs'ın o eser üzerine kaleme aldığı şerh çalışmasıdır. Bu şerh Ebû Gudde ve Ebu'l-Hasen en-Nedvî'nin takrizleriyle 1421/2000 tarihinde Dâru İbni Kesîr (Dımaşk-Beyrut) tarafından yayınlanmıştır.
[1237] Beyrut 1412/1991 (Malik b. Enes'in *Muvattâ*'ı ile birlikte).

15. Celâlüddîn es-Suyûtî, *el-Bâhir min hükmi'n-Nebiyy sallallahu aleyhi ve sellem bi'l-bâtını ve'z-zâhir*, thk. Mehmet Hayri Kırbaşoğlu[1238].

16. Ahmed ez-Zerkâ, *Şerhu'l-kavâidi'l-fıkhiyye*[1239].

Selmân Ebû Gudde, babasının kaleme aldığı takdim ve takrizleri toplu halde yayınlamayı planladığını bize haber vermiştir[1240]. Takip edebildiğimiz kadarıyla bu mukaddimeler henüz yayınlanmamıştır.

d. Diğer Katkıları

Ebû Gudde bunlardan başka, tez yönetmek, jürisinde bulunmak, neşrine yardımcı veya önayak olmak gibi değişik şekillerde birçok esere katkılarda bulunmuştur.

Suudi Arabistan'ın değişik üniversitelerinde görev yaptığı 30 yıla yakın süre içerisinde, yirmiyi aşkın öğrencinin yüksek lisans ve doktora tezlerini yöneterek ve çok daha fazlasının da tez jürisinde yer alarak bu çalışmalara katkı sağlamıştır[1241].

Diğer taraftan, kimi çalışmaların neşrine de yardımcı olmuştur. Muhammed Yusuf el-Kandehlevî'nin *Hayatu's-sahâbe* isimli eserini neşretmek üzere çalışmaya başlamış

[1238] Muhammed Alü Reşîd'in Ebû Gudde'nin takdim yazdıkları arasında saydığı (bkz. Reşîd, *a.g.e*., s. 640) bu eser, esasen Ebû Gudde tarafından neşredilmiş bir çalışmadır. Yayıncılardan birinin basılmak üzere hadisle ilgili küçük hacimli bir eser istemesi üzerine, M. Sait Hatiboğlu tarafından daha önce kendisine hediye edilen ve hemen elinin altında olan bu kitapçığı kendisine vermiştir. Ebû Gudde isminin eserin üzerinde yeralmasının esere güven telkin edeceği gerekçesiyle yayıncı kendisinden eserin son okumasını yapmasını isteyince o da kabul etmiştir. Eseri okuyarak daha iyi anlaşılmasını sağlamak amacıyla pragraflarını düzenlemiş, özel isimlerin ve bazı ifadelerin zabtını yapmış, eserde hala kalmış kimi yanlışları tashih etmiş ve az sayıda dipnot eklemiştir. Yayıncının aceleci davranması sebebiyle Türkçe kısmını tercüme ettiremeye fırsat bulamayan Ebû Gudde, bunun yerine müellif Suyûtî'nin kısa biyografisini eklemiştir (bkz. s. 5-6). Eserin kapağında "tahkik ve tahricini yapan" unvanıyla Mehmed Hayri Kırbaşoğlu ile "son okumasını yapan" (karaehû) unvanıyla da Abdülfettâh Ebû Gudde'nin adları yazılmıştır.

Eserin muhakkiki Kırbaşoğlu, "Ebû Gudde benim çalışmamı, üzerine "karaehû" yazarak bastırdı. Üstelik danışmanım M. Said Hatiboğlu'nun adını bile yazmamışlar!" diyerek tepki göstermiştir (*y.g.k.g.*).

Bu tepkiye Ebû Gudde'nin oğlu Selmân, "Öncelikle, babam bu çalışmadan kesinlikle her hangi bir gelir elde etmemiştir. Esasen bu eseri yayınlamaktaki amacı da çok sevdiği hocaları Kevserî ve Sabri Efendi'nin doğduğu topraklarda yetişmiş Türk ilim adamlarının Arap dünyası tarafından tanınmalarına aracı olmaktır" diye karşılık vermiştir (*y.g.k.g.*).

Ebû Gudde'nin eserin girişinde bu çalışmanın M. Said Hatiboğlu danışmanlığında yapıldığını belirttiği (bkz. s. 5) ve yukarıda sözü edilen katkılarda bulunup eseri neşrettiği düşünüldüğünde "son okumasını yapan" unvanıyla adının kitapçık üzerine yazılmasında yadırganacak bir durum gözükmemektedir. Esasen eser, hacmi itibariyle kendisinden maddi veya manevi bir çıkar beklenmesine pek elverişli olmadığı da açıktır. Kaldı ki, üzerinde Ebû Gudde isminin yazılmış olması, en azından kendisini takdir eden geniş ilim çevreleri tarafından eserin tanınmasına sebep olduğu da bir gerçektir. Zaten yayıncının Ebû Gudde'nin isminin yazılmasını istemesi de bunu göstermektedir. Bunun dışında Ebû Gudde'nin eseri neşrederken izin alıp almadığı hususu akla gelmektedir ki, bu husus bizce kapalıdır. İzin almadığı düşünülse dahi, böyle hasbi bir davranışın tepkiyle karşılanacağını hesap edememiş olmalıdır.

[1239] Dımaşk 1419/1998, nşr. Mustafa Ahmed ez-Zerkâ.

[1240] *Y.g.k.g.*

[1241] Boyacılar, *a.g.i.a*., Selmân Ebû Gudde'den babasının yönettiği ve jürisinde bulunduğu tezler hakkında bilgi istedik, fakat kendisi bunun elinde hazır bulunmadığını, bunları tespit etmek için araştırmaya gerek olduğunu ifade etmiştir. bkz. *y.g.k.g.*

fakat daha sonra yaptığı hazırlıkları eseri neşretmek isteyen başka kişilere devretmiştir[1242]. Yine Veliyyullâh ed-Dihlevî'nin (ö. 1176/1762) *el-İnsâf fî beyâni esbâbî'l-ihtilâf* isimli eserinin neşri için hazırlıklara başlamış fakat Ahmed Râtib Armûş'un da böyle bir çalışma yapmış olduğunu öğrenince, onun çalışması tamamlanınca gözden geçirerek bazı mülahazalarını arzetmiş, bu mülahazalar eserde yer almıştır[1243]. Ayrıca Zeki Muhammed Mücâhid'in *el-A'lâmu'ş-şarkiyye* isimli eserinin neşrine de yardımcı olmuştur[1244].

Yine bazı önemli eserlerin telif ve tahkikine önayak olmuştur. Sevenlerini ve öğrencilerini yönlendirmek suretiyle yazılmasına sebep olduğu birçok eser[1245] yanında, İbn Atıyye'nin (ö. 541/1147) *el-Muharraru'l-vecîz fî tefsîri'l-kitâbi'l-azîz*'i[1246] ile İbn Abdibberr'in *et-Temhîd'i*[1247] gibi hacimli eserlerin basılmasını Fas kralı II. Hasan'a önermiş ve yayınlanmasına öncülük etmiştir[1248].

B. Yayınlanmamış Olanlar

Ebû Gudde vefat ettiğinde bir kısmı tamamlanmış, bir kısmı da eksik kalmış çok sayıda çalışması bulunuyordu[1249]. Tamamlanan çalışmalardan vefatından önce matbaaya teslim edilmiş[1250] olanlar ile henüz teslim edilmemiş olanların bir kısmı Selmân Ebû Gudde tarafından son okuması yapılarak yayınlanmıştır.

1. Tamamlananlar

Ebû Gudde'nin tamamladığı çalışmalardan bir kısmının yayınlanacağı duyurulurken diğer kısmının yayınlanıp yayınlanmayacağı hakkında bilgi verilmemiştir.

[1242] Bkz. Ebû Gudde, *Şerhu Hayâti's-sahâbe* isimli esere yazdığı tariz, s. 19.

[1243] Bkz. Armûş, *İnsâf* isimli eserin önsüzü, s. 6. Ebû Gudde'nin katkısı gözden geçirmek ve bazı mülahazalarını arzetmekten ibaret olan bu eser, Ahmed Râtıb Armuş tarafından neşredilmiştir. Eserin kapağında naşirin adının yazılmayıp "gözden geçiren ve talkite bulunan" vasfıyla sadece Ebû Gudde'nin isminin yazılmış olması, bu eserin kendisi tarafından neşredildiği şeklinde yanlış bir algılalamaya sebebiyet verecek tarzdadır/bir uygulamadır.

[1244] Reşîd, *a.g.e. (*Muhammed Receb el-Beyyûmî'nin yazısı), s. 102.

[1245] Mesala bkz. Boyacılar, *a.g.i.a*. Yine hocası Kevserî'nin değişik eserlere yazdığı takdimlerin bir araya getirilmesinden oluşan *Mukaddimâtü'l-imâm el-Kevserî* isimli eserin neşri (Beyrut 1418/1997) , Ebû Gudde'nin yönlerdirmesiyle, aralarında Muhammed Avvâme ve Muhammed Reşîd'in de bulunduğu bir grup öğrencisi ve seveni tarafından gerçekleştirilmiştir. Bkz. Selmân, *y.g.k.g.*

[1246] Mağrib 1975, I-X.

[1247] Thk. Mustafâ b. Ahmed el-Alevî ve M. Abdülkebir el-Bekrî, Magrib 1402/ 1982, I-XXIV.

[1248] Bkz. Reşîd, *a.g.e*., s. 159.

[1249] İbn Hacer, *a.g.e. (*nâşirin girişi) I, 8; Hâşimî, *a.g.e*., s. 137-138.

[1250] İbn Hacer, *a.g.e. (*nâşirin girişi) I, 8; y.g.k.g.; Reşîd; *a.g.e*., s. 215; *y.g.i.a.*

Tamamladığı çalışmalardan 5 tanesinin yayınlanacağı duyurulmuştur. Biri kendi eserinin ihtisarı, biri tertip ve fihrist, diğer ikisi de tahkik çalışması olan bu eserleri şunlardır:

1. *Hulâsütü Safahât min sabri'l-ulemâ*[1251].
2. *el-Cem'u ve't-tertîb li ahâdîsi Târîh'l-Hatîb*[1252].
3. İrâkî'nin *Tahrîcu ahâdîsi'l-İhyâ* isimli eserinin tahkiki[1253].
4. Şebbîr Ahmed el-Osmânî'nin *Mebâdiu ilmi'l-hadîs* isimli eserinin tahkiki[1254].
5. Muhammed Saîd Sünbül'ün *el-Evâilü's-Sünbüliyye* isimli eserinin tahkiki[1255].

Ayrıca *Mes'eletü halki'l-Kurân*[1256] ve *Kıymetü'z-zemen*[1257] isimli telifleri ile Leknevî'nin *er-Raf'u ve't-tekmîl*[1258], *el-Ecvibetü'l-fâzile*[1259], *İkâmetü'l-hücce'*si[1260], ve Zehebî'nin *el-Mûkiza*[1261] isimli eserlere ilavelerinin bulunduğu ve bunların yeni baskılarında ekleneceği de duyurulmuştur.

Ebû Gudde'nin tamamlandığı halde yayınlanıp yayınlanmayacağı hakkında herhangi bir bilgi verilmeyen ikisi telif, dördü tahkik olmak üzere toplam 6 adet çalışmasını da tespit ettik.

1. *Cem'u fa'l alâ ef'âl sahîhun kıyâsiyyun*[1262].
2. *Mecâlisü's-ş-Şeyh Halîl el-Hâlidî ve makâlâtühû*[1263].
3. Kâsım b. Kutluboğa'nın *el-Kavlü'l-mübteker alâ şerhi Nuhbeti'l-fiker* isimli hâşiyesinin tahkiki[1264].

[1251] Bkz. Reşîd, *a.g.e*., 189.
[1252] Bkz. Reşîd, *a.g.e*., s. 214.
[1253] Bkz. Reşîd, *a.g.e*., s. 214.; Ebû Gudde, *Terâcim*, s. 26 dn.; Zehebî, *Mûkıza,*(muhakkikin notu), s. 131; Cezayirî, *Tevcîhü'n-Nazar*, I, 81 dn.
[1254] Bkz. Reşîd, *a.g.e*., s. 214.
[1255] Reşîd, *a.g.e.*, s. 588 dn.
[1256] Bkz. Reşîd, *a.g.e*., s. 184.
[1257] Bkz. Reşîd, *a.g.e*., s. 180.
[1258] Bkz. İbn Hacer, *a.g.e. (*nâşirin girişi) I, 49; Reşîd, *a.g.e*., s. 180.
[1259] Bkz. İbn Hacer, *a.g.e. (*nâşirin girişi) I, 47; Reşîd, *a.g.e*., s. 181; İbnü's-Salâh, *a.g.e*., s. 193 dn.
[1260] Bkz. İbn Hacer, *a.g.e. (*nâşirin girişi) I, 46; Reşîd, *a.g.e*., s. 181.
[1261] Bkz. İbn Hacer, *a.g.e. (*nâşirin girişi) I, 50.
[1262] Leknevî, *Zaferü'l-emânî*, s. 226 dn.
[1263] Ebû Gudde, *el-Ulemâu'l-uzzâb*, s. 237 dn.

4. Üsâme b. Münkiz eş-Şeyzerî'nin *el-İ'tibâr* isimli eserinin tahkiki[1265].
5. Şevkânî'nin *el-Fevâidü'l-mecmûa fi'l-ahâdîsi'l-mevzûa* isimli eserinin tahkiki[1266].
6. Sübkî ve Heysemî'nin *Tertîbü Sikâti'l-İclî* isimli çalışmalarının tahkiki[1267].

2. Eksik Kalanlar

Ebû Gudde'nin niyet edip bazılarını belli bir aşamaya getirdiği çok sayıda tamamlanmamış çalışması da bulunmaktadır. Bunlardan bazıları büyük ölçüde tamamlanmış iken bazıları yazım veya hazırlık yahut proje aşamasında kalmıştır.

Alî el-Kârî'nin *Fethu bâbi'l-inâye* isimli eserinin birinci cildini tahkik edip daha önce yayınlayan Ebû Gudde, ikinci cildini yayınlayacağını uzun süre eserlerinin sonunda haber vermiştir[1268]. Hacmi büyük olan bu eserin hakkını vermek için kendisine geniş bir vakit ayırmak isteyen Ebû Gudde, buna ancak vefatından iki sene önce fırsat bulabilmiş ve çalışmaya başlamıştır. Yaklaşık eserin üçte birine gelince vefat etmiştir[1269].

Atyebü'n-nukûl fi't-teberruki bi âsâri'r-Râsûl adlı bir kitap çalışmasında bulunduğunu belirten ve zaman zaman içeriğinden sözeden Ebû Gudde, Allah Teâlâ'dan tamamlama konusundan yardım istemiştir[1270].

Ayrıca kütüphanesi ve özel çalışma dosyaları tam olarak taranıp düzenlenmediği için[1271] henüz hangi aşamada olduğu tespit edilemeyen çok sayıda tamamlanmamış çalışma projesi bulunmaktadır. Çeşitli ilimlerle ilgili olan bu çalışmalarından öne çıkan bazılarını telif, derleme ve tahkikleri şeklinde tasnif ederek şöylece sıralamak mümkündür[1272]:

Telifleri:

Menâhicü'l-muhaddisîn fî tedvîni'l-hadîs ve mesâdiru İbni'l-Mulakkin fî kitâbihî el-Bedru'l-münîr, *Nübûgü'l-muhaddisîne's-selef fî kesreti'l-mahfûz ve tevcîhu killeti'l-*

[1264] İbnül-Hanbelî, *a.g.e.*, s. 44 dn.
[1265] Ebû Gudde, *Safahât*, s. 269 dn; Selmân, *y.g.k.g.*
[1266] Ahmed Bek, *el-Muâmelâtü'ş-şer'iyye (*nâşirin girişi), s. 20.
[1267] Ahmed Bek, *a.g.e*., s. 21.
[1268] Misaller için bkz. Ebû Gudde, *er-Rasûlü'l-muallim*; Leknevî, *el-Ecvibetü'l-fâzıle*; Keşmîrî, *a.g.e*.
[1269] Alî el-Kârî, *Fethu bâbi'l-inâye* (nâşirin girişi), s.y.
[1270] Alî el-Kârî, *a.g.e*., s. 121 dn., 131 dn.
[1271] Selmân, *y.g.k.g.*
[1272] Bu liste 13 Ocak 2007 tarihinde Cidde'deki evinde yaptığımız kişisel görüşme esnasında Selmân Ebû Gudde'den alınmıştır.

hadîsi'llezî beyne eydînâ, *er-Rifku bi'l-hayevân, el-Ehâdîsü'r-Reteniyye, Mecmua terâcimi men cürriha liennehu min ehli'r-re'y*, *Besâtînü'l-ervâh ve'r-reyyânîn*.

Derlemeleri:

el-Ensâbü'l-mecmûa, Mecmûatü'r-resâili'l-fıkhiyye, Mecmûu resâil lügaviyye, Mukaddimâtü'l-imâm el-Leknevî ve ba'zu hâtimâtihâ.

Tahkikleri:

Buhârî'nin *Cüz'ül-Kırâetü halfe'l-imâm*; Tirmizî'nin *eş-Şemâilü'l-Muhammediyye* (Ali el-Kârî'nin veya Münâvî'nin şerhiyle birlikte); Humeydî'nin *el-Cem'u beyne's-Sahîhayn*, Mâverdî'nin *el-Ahkâmü's-sultâniyye*; İbn Abdilberr'in *Câmiu'l-ulûm ve'l-hikem*; Hatîb el-Bağdâdî'nin *el-fakîh ve'l-mütefakkih*; Gazâlî'nin *Mustasfa min ilmi'l-usûl*; İbnü'l-Cevzî'nin *Ezkiyâ*'; Kâsânî'nin *Bedâiu's-sanâi'*; Merğînânî'nin Hidâye (Aynî'nin şerhi, Leknevî'nin talikatı vb. eserlerden katkılar sağlanarak); Süleyman b. Musa el-Kelâî'nin *el-İktifâ bi sîreti'l-Mustafâ ve's-selâseti'l-hulefâ'*; İbn Salâh'ın *Mukaddime* (İrâkî, İbn Hacer ve Zerkeşî'nin notlarıyla birlikte); İbnü'l-Kayyim'in *Furûsiyye*, *Miftâhu dâri's-saâde*, Hâdi'l-*ervâh*; İbn Kesîr'in *Tefsîr* (Ebû Gudde tarafından yapılacak bir ihtisar çalışmasıyla birlikte); İbn Receb el-Hanbelî'nin *Şerhu hadîsi'l-ilm* (Hz. Ali'nin ilim ve âlimlerin taksimi ile ilgili hadisinin şerhi ile birlikte); Irâkî'nin *Şerhu Elfiyyeti'l-Irâkî*; İbn Haldun'un *Mukaddime*; Seyyid Şerif Cürcânî'nin *Ta'rîfât*; İbn Hacer'in *Nüzhetü'n-nazar Şerhu Nuhbeti'l-fiker* (İbn Kutluboğa'nın haşiyesiyle birlikte); Sehâvî'in (e. 902/1497) *el-İ'lân bi't-tevbîh*; Suyûtî'nin *el-Leâli'l-masnûa*, *Zeylü'l-Mevzûât*; İbn Nüceym'in (ö. 970/1563) *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, İbn Hacer el-Heytemî'nin *el-Hayrâtü'l-hisân fî menâkibi Ebî Hanîfe en-Nu'mân*; Hazrecî'nin *Hulâsatü Tezhîbi Tehzîbi'l-Kemâl*[1273]; Fettenî'nin *Kânûnü'l-mevzûât*, *el-Muğnî fî esmâi'r-ricâl*, *Mecmau bihâri'l-envâr*; Ali el-Kârî'nin *el-Mevzûâtü'l-kübrâ*, *Şerhu'l-menâsik*; Zürkânî'nin *Şerhu'l-Mevâhibi'l-ledünniyye*; Leknevî'nin *el-Fevâidü'l-behiyye fî terâcimi'l-hanefiyye*, *Keşfü's-setr fî idhâhi'l-meyyiti'l-kabr*[1274], *Zecrü'n-nâs an inkâri eseri İbn Abbâs*[1275], *Nüzhetü'l-fikr fî sübhati'z-zikr* ve *en-Nefha bi tahşiyeti'n-Nüzhe*[1276]; Necmüddîn el-Hanbelî'nin *Akyisetü'r-Rasûl* (Alâuddîn el-Kîkendî'nin *Muhtasar*'ı ile birlikte)[1277]; Kevserî'nin *Makâlât*; Muhammed el-Hacvî (ö.

[1273] Ayrıca bkz. Hazrecî, *Hulâsa* (muhakkikin girişi), s. 40.
[1274] Ayrıca bkz. Leknevî, *er-Raf'u ve't-tekmîl*, s. 188 dn.
[1275] Ayrıca bkz. Leknevî, *a.g.e.*, s. 188 dn.
[1276] Ayrıca bkz. Leknevî, *Zaferü'l-emânî*, s. 283 dn.
[1277] Ayrıca bkz. Kevserî, *Fıkhu ehli'l-Irâk*, s. 22 dn.

1376/1956)'nin *el-Fikru's-sâmî fî târîhi'l-fıkhi'l-İslâmî*; Abdülhayy el-Kettânî'nin *et-Terâtibü'l-idâriyye*; Tânevî'nin *İnhâü's-seken*'inin ikinci bölümü, *İncâü'l-vatan* (tekmile ve tahkik)[1278].

[1278] Bu eserlerden vefatından sonra tahkik edilip yayınlanlar dışındakilerin büyük çoğunluğunu Ebû Gudde görüp incelemiş, fakat ilmî bulmadığı için yeniden tahkik edilmesi gerektiğini düşünerek projeleri içerisine almıştır. Bu husus Selmân Ebû Gudde aracılığıyla bir suretini temin ettiğimiz Ebû Gudde tarafından tutulmuş özel çalışma notlarında açıkça görülmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
EBÛ GUDDE'NİN HADİSÇİLİĞİ

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
EBÛ GUDDE'NİN HADİSÇİLİĞİ

I. HADİSÇİ KİMLİĞİNİ OLUŞTURAN ÂMİLLER

Ebû Gudde'nin hadisçi kimliğini oluşturan âmilleri, onun hadis ilmine olan fıtrî yakınlığı, etkilendiği âlimler ve ilim yolculukları şeklinde ele almak mümkündür.

A. Fıtrî Yatkınlığı

Ebû Gudde'nin hadisçi kimliğini oluşturan âmillerin başında, sahip olduğu bazı yetenekler (mevhibe-i ilâhiyye) gelmektedir.

O, hadise olan özel ilgi ve sevgisi yanında, tanıyanları tarafından da ifade edildiği üzere güçlü hafıza, keskin zekâ, gelişmiş bir muhakeme gücü, ayrıca zevkine düşkün olmayan, mutedil, çalışkan, gayretli, fedakâr, dirençli, titiz, ayrıntıyı seven bir yapıya sahiptir[1279]. Onun bazı hocaları, öğrenci arkadaşları ve kendisini yakından tanıyan ilim adamlarının dikkatini çekip, onların hayret ve takdirlerini celbeden[1280] bu özellikleri, genel olarak bütün ilmî çalışmalarında, özel olarak da hadis çalışmalarında kendisine önemli avantajlar sağlamıştır.

B. Etkilendiği Âlimler

Abdülfettâh Ebû Gudde'nin kişiliğinin oluşmasında şüphesiz pek çok ilim adamının etkisi olmuştur. Özellikle ahlâkî yönden İsâ el-Beyânûnî, fıkhî açıdan da Mustafâ ez-Zerkâ, onun hadis dışında etkilendiği âlimlerin başında gelmektedir[1281].

Ebû Gudde'nin hadisçi kimliğinin oluşumunda, ikisi hocası olmak üzere 3 âlimin daha etkili olduğu görülmektedir. Bunların en etkili olanından başlayıp, haklarında kısaca bilgi verdikten sonra, Ebû Gudde'nin onlarla münasebeti ve etkilendiği düşünülen yönlerine işaret edilecektir.

[1279] Reşîd, *a.g.e*. (Mustafâ ez-Zerkâ'nın yazısı), s. 18-19; (Muhammed Avvâme'nin yazısı), s. 119; İbn Hacer, *a.g.e. (*nâşirin girişi), I, 60-61.

[1280] Mesela bkz. Reşîd, *a.g.e*. (Mustafâ ez-Zerkâ'nın yazısı), s. 18-19; (Muhammed Receb el-Beyyûmî'nin yazısı), s. 99; (Muhammed Avvâme'nin yazısı) 119-122, 126, 127.

[1281] Bkz. *İsneyniyye*, XI, 647-649; Reşîd, *a.g.e*. (Muhammed Avvâme'nin yazısı), s. 123, 148-152; İbn Hacer, *a.g.e*. (nâşirin girişi), I, 22-26.

1. Muhammed Zâhid el-Kevserî (ö. 1371/ 1952)

Muhammed Zâhid el-Kevserî, 27 veya 28 Şevval 1296/13 veya 14 Ekim 1879 tarihinde sabaha karşı, Düzce'nin babasının adı ile anılan Hacı Hasan köyünde dünyaya geldi. Kafkasya'dan buraya hicret eden Çerkez asıllı bir aileye mensuptur. "Kevsrak" (Kevser'in oğlu) adıyla anılan ceddine nispetle Kevserî, doğum yerine nispetle de Düzcevî diye anılmaktadır[1282].

İlk tahsilini babasının yanında gören Kevserî, yörenin önde gelen âlimlerinden dersler aldı. İbtidâiye ve rüşdiyeyi Düzce'de bitirdikten sonra 1311/1893 yılında İstanbul'a gitti. Yaklaşık 10 yıl süren bir öğrenimin ardından 1322/1904 yılında icâzet alarak tahsilini tamamladı[1283].

Başta babası Hasan Hilmî (ö. 1345/1926) olmak üzere İbrahim Hakkı el-Eğînî (ö. 1318/1900), Hasan b. Abdullah el-Kastamonî (ö. 1329/1910), Ali Zeynelâbidîn el-Alasonî (ö. 1336/1917), Yusuf Ziyâuddîn et-Tikveşî (ö. 1339/1920)'nin de aralarında bulunduğu çok sayıda hocadan ders almıştır[1284].

1324/1906 yılında girdiği ruûs imtihanında başarılı olan Kevserî, Fatih Camii'nde "dersiâm" sıfatıyla tedrise başladı. 1331/1913'de "İstanbul Müderrisliği Ruûsu"na layık görüldü[1285]. Bir süre tedris faaliyetinde bulunan Kevserî, medreselerin ıslahı konusunda İttihat ve Terakki yanlılarına muhalefet edince Kastamonu'daki bir medreseye tayin edildi. Burada yaklaşık 3 yıl görev yaptıktan sonra tekrar İstanbul'a dönerken bindiği teknenin batması üzerine boğulma tehlikesi yaşadı. İstanbul'a dönünce bir ay kadar Dâru'ş-şafaka'da müderrislik yapmasının ardından Süleymaniye medresesi bünyesinde bulunan Medresetü'l-Mütehassısîn'e atandı. Bir müddet sonra önce Ders Vekâleti azalığına, 1338/1919 yılında da Ders Vekilliğine getirildi. Fakat yöneticilerin bazı uygulamalarına direndiğinden bir müddet sonra azledilince ders vekâleti azalığı görevine geri döndü[1286].

1341/1922 yılında hakkında tutuklama emri çıkarıldığını duyunca ailesine bile haber veremeden doğruca limana gitti ve İskenderiye'ye hareket eden bir gemiye binerek ülkeyi terk etti. Birkaç gün İskenderiye'de kaldıktan sonra Kahire'ye geçtiyse de bir süre sonra tekrar İskenderiye'ye döndü. Mısır'da bulunduğu süre içerisinde biri 1342/1923 diğeri de

[1282] Hayrî, *el-İmâmü'l-Kevserî*, s. 5; Özafşar, *Muhammed Zâhid el-Kevserî*, s. 25.
[1283] Hayrî, *a.g.e*., s. 5-6; Özafşar, *a.g.e*., s. 25.
[1284] Hayrî, *a.g.e*., s. 58-62. Aşağıda görüleceği üzere Kevserî'nin hocalarını tanıttığı *et-Tahrîru'l-vezîz fî mâ yebtegîhi'l-müstecîz* isimli eseri Abdülfettâh Ebû Gudde tarafından tahkik edilerek neşredilmiştir.
[1285] Bkz. Hayrî, *a.g.e*., s. 6; Özafşar, *a.g.e*., s. 29.
[1286] Hayrî, *a.g.e.,* s. 6-8. Ders vekaletinden azledilmesi ile ilgili geniş bilgi için bkz. *a.g.e*., s. 15-17.

1346/1928 yılında olmak üzere iki kere Şam'a giden Kevserî, her gidişinde orada yaklaşık bir yıl kalarak değişik ilmî çalışmalarda bulundu. Kahire'de Dâru'l-Mahfûzâti'l-Mısriyye'de tercümanlık görevine başlayıp mütevazı bir gelire kavuşunca, yaklaşık 8 yıllık bir ayrılıktan sonra ailesini yanına getirtti.

Kahire'de bulunduğu süre zarfında daha ziyade telif ve tahkik çalışmalarına ağırlık veren Kevserî, evinde bazı özel dersler de verdi. Genelde İslâm dünyası özelde de Mısır'daki basın ve yayını takip eden Kevserî, yanlış bulduğu görüşlere karşı sert yazılar yazdı. Bu yazılardan rahatsız olan kimilerinin Kevserî'nin sınır dışı edilmesi için yüksek düzeyde bazı girişimleri söz konusu olmuşsa da kendisini seven ilim ve devlet adamları buna engel oldular.

Hayatının sonuna doğru şeker, yüksek tansiyon ve yaşlılığa bağlı hastalıklar yanında maddî sıkıntıya girmesine rağmen ilmî faaliyetlerine devam etti. Daha sonra görme zorluğu ve prostat hastalığı da bunlara eklendi ve bir süre hastanede tedavi gördü. 19 Zülkâde 1371/9 Ağustos 1952 günü, öğleden sonra, 75 yaşında iken vefat etti[1287].

Özellikle İstanbul'da ve Mısır'da çok sayıda öğrenci kendisinden istifade etmiştir. İstanbul Fatih Camii müderrisliğinde bulunduğu sırada verdiği derslere iştirak eden öğrenci sayısına kendi kuşağından hiç kimsenin ulaşamadığı ve Mısır'da bizzat icâzet verdiği öğrencilerinin sayısının 300'ün üzerinde olduğu ifade edilmektedir[1288]. Alosonyalı Hacı Cemal (Öğüt), Ahmed Hayrî, Hüsâmüddîn el-Kudsî, Abdülfettâh Ebû Gudde, Ali Aksoy ve M. Emin Saraç gibi pek çok ilim adamı onun öğrencilerindendir[1289].

Kevserî'nin en yetkili olduğu alanlar hadis ve fıkıhtır[1290]. Hadislerin sened ve metin tenkidinde mahir olan Kevserî, kelam, tefsîr, tarih, Arap dili ve edebiyatı gibi İslâmî ilimlerin hemen hepsinde derin bilgiye sahiptir[1291]. Bir çok ilim adamı kendisini "allâme" olarak kabul ederken[1292], Muhammed Ebû Zehre, "büyük imâm" ve "kelimenin gerçek anlamıyla müceddid" diye nitelendirmiştir[1293].

Tenkitçi bir kişiliğe sahip olan Kevserî, Hanefîliğin aleyhinde bulunanlarla hesaplaşma içerisine girmesiyle, dinî açıdan yanlış gördüğü inançlara, dinde reform (ıslâh)

[1287] Hayrî, *a.g.e*., 8-11; Özafşar, *a.g.e*., s. 34-42.
[1288] Hayrî, *a.g.e*., s. 67.
[1289] Hayrî, *a.g.e*., s.68-70; Yargı, a.g.m., s. 314.
[1290] Mustafa Sabri, *Mevkifü'l-akl,* III, 393 dn.
[1291] Beyyûmî, *en-Nahdatü'l-İslâmiyye*, II, 493-494; Sifil, *a.g.e*., s. 154.
[1292] Misaller için bkz. Kevserî, *Mukaddimât* (nâşirin girişi), s. 6, 8; Hayrî, *a.g.e*., 21; Sifil, *a.g.e*., s. 150.
[1293] Bkz. Kevserî, *a.g.e.* (Muhammed Ebû Zehre'nin yazısı), s. 12.

ve yenileştirme (tecdîd) çabalarına, mezhepleri birleştirme ve mezhepleri terk etme gibi düşüncelere şiddetle karşı çıkarak geleneksel fıkıh ve usûlünü savunmasıyla dikkati çekmiştir[1294].

Kevserî'nin bir kısmı Mısır'a göçmeden önce bir kısmı da göçtükten sonra kaleme aldığı toplam 54 eseri bulunmaktadır. Mısır'a göçmeden önce kaleme aldığı 21 eserinin çoğunun yayınlanmamış olması bir tarafa akibeti de bilinmemektedir. Göç ettikten sonra kaleme aldığı 33 eserin çoğu yayınlanmıştır[1295]. Eserlerinden belli başlıcaları şunlardır: 1. *İrgâmü'l-merîd fî şerhi'n-Nazmi'l-atîd li tevessüli'l-mürîd*[1296]. 2. *el-Medhalü'l-âm li ulûmi'l-Kur'ân*[1297]. 3. *Safaâtü'l-burhân alâ safahâti'l-udvân*[1298]. 4 *el-İşfâk alâ ahkâmi't-talâk*[1299]. 5. *et-Tahrîru'l-vecîz fî mâ yebtegîhi'l-müstecîz*[1300]. 6. *Te'nîbü'l-Hatîb alâ mâ sâkahû fî tercemeti Ebî Hanîfe mine'l-ekâzîb*[1301]. 7. *Nazratün âbira fî mezâimi men yünkiru nüzûle Îsâ aleyhisselâm kable'l-âhirah*[1302]. 8. *en-Nüketü't-tarîfe fi't-tahaddüsi an rudûdi İbn Ebî Şeybe alâ Ebî Hanîfe*[1303]. 9. *Mahku't-tekavvül fî mes'eleti't-tevessül*[1304]. 10. *el-İstibsâr fi't-tehaddüsi ani'l-cebri ve'l-ihtiyâr*[1305]. 11. *İhkâku'l-hakk bi ibtâli'l-bâtıl fî Mügîsi'l-halk*[1306].

Değişik süreli yayınlarda çıkan çok sayıdaki makalesi *Makâlâtü'l-Kevserî* adıyla neşredilmiştir[1307]. Ayrıca 33 esere tahkik ve ta'likte bulunmuş ve 34 adet esere takdim ve takriz yazmıştır[1308]. Mukaddime ve takizleri *Mukaddimâtü'l-İmâmi'l-Kevserî* adıyla

---

[1294] Yargı, a.g.m. s. 313.
[1295] Eserlerin tam listesi için bkz. Kevserî, *a.g.e.,* s. 698-702.
[1296] y.y., 1421/2000 (el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs). Bu eser *Altun Silsile* adıyla Vehbi Şahinalp ve Zahid Kalfagil tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir. İzmir 1983.
[1297] İstanbul'da kaleme alınan bu eser, ulûmü'l-Kur'ân ile ilgili olup iki ciltten oluşmaktadır. Basılma imkânı bulamadan daha müellifin hayatında kaybolan bu eseri Ahmed Hayrî, Kevserî'nin en önemli eseri olarak tavsif etmektedir. Bkz. *a.g.e*., s. 37.
[1298] Dımaşk 1348.
[1299] Mısır t.y. (Matbaatü Mecelleti'l-İslâm)
[1300] Kahire 1360. Ayrıca Abdülfettâh Ebû Gudde'nin tahkikiyle de yayınlanmış olup ileride bunun hakkında ayrıca bilgi verilecektir.
[1301] nşr. İzzet Attâr el-Hüseynî, y.y., 1361/1942.
[1302] y.y., 1362/1943, 1987/1408.
[1303] y.y., 1365 (Matbaatü'l-Envâr).
[1304] Kahire 1369; y.y., 1997/1417.
[1305] Kahire 1370
[1306] Kahire 1408/1988.
[1307] nşr. Râtib Hâkimî, Humus 1388, y.y., t.y. Kevserî'nin bu eseriyle ilgili Türkçede bir değerlendirme yazısı için bkz. Sifil, "Makâlâtü'l-Kevserî'nin değerlendirilmesi", *Muhammed Zâhid el-Kevserî*, s. 147-171.
[1308] Bu eserlerin listesi için bkz. Kevserî, *Mukaddimât*, s. 645-647, 702.

yayınlanmıştır[1309]. Kevserî'nin 3 adet Türkçeden Arapçaya tercüme çalışması da bulunmaktadır[1310].

Kevserî hakkında birçok tez, kitap ve makale çalışması yapılmıştır. Hakkındaki çalışmalardan dikkat çekenleri şunlardır[1311]: 1. Ahmed Hayrî, *el-İmâmü'l-Kevserî* (kitap)[1312]. 2. Hâmid İbrahim Muhammed, *eş-Şeyh Muhammed Zâhid b. Hasan b. Ali el-Kevserî ve cuhûduhu'l-kelâmiyye* (doktora tezi)[1313]. 3. Mehmet Emin Özafşar, *Muhammed Zâhid el-Kevserî: Hayatı, Eserleri, Fikirleri ve Hadisçiliği* (yüksek lisans tezi)[1314]. 4. Zayfullah Hamed Necî el-Menâsîr, *Cuhûdü'l-Kevserî fî ulûmi'l-hadîs* (yüksek lisans tezi)[1315]. Muhammed Said Havvâ, *el-Kevserî ve cuhûduhû fî ulûmi'l-hadîs* (kitap)[1316] 5. Muhammed Ebû Zehre, *el-İmâmü'l-Kevserî* (makale)[1317].

Ayrıca Kevserî hakında Türkiye'de 2 sempozyum düzenlenmiştir. Her ikisi de Düzce'de gerçekleştirilen bu sempozyumların ilki ulusal çapta olup 9-10 Aralık 1995'te yapılmış ve burada sunulan bildiriler *Muhammed Zâhid el-Kevserî: Hayatı, Eserleri, Tesirleri* adıyla yayınlanmıştır[1318]. Diğeri ise uluslar arası çapta olup 24-25 Kasım 2007 tarihlerinde gerçekleştirilmiştir[1319].

Şüphesiz hocaları içerisinde Ebû Gudde'nin hemen hemen her açıdan en çok etkilendiği kişi Muhammed Zâhid el-Kevserî'dir[1320]. O, okumak için gittiği Mısır'da geçirdiği ilk aylarda umduğu ortamı bulamayınca geri dönmeyi düşünmüş, ancak bir arkadaşının tavsiyesiyle Kevserî ile tanışınca orada kalıp ondan istifade etmeye karar vermiştir[1321]. O, Kevserî hakkında şöyle demiştir: "Onu tanıyınca 'derya gibi' deyiminin ne anlama

[1309] Dımaşk-Beyrut 1418/1997.
[1310] Bkz. Özafşar, *a.g.e*., s. 65.
[1311] Diğer çalışmalarla ilgili olarak bkz. Yargı, a.g.m., s. 317-318.
[1312] Kahire 1420/1999.
[1313] Ezher Üniversitesi Usûlü'd-dîn Fakültesi 1988.
[1314] Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 1989.
[1315] Ürdün Üniversitesi 1993.
[1316] Bkz. Özafşar, "Kevserî'nin Hayatı", *Muhammed Zâhid el-Kevserî*, s. 32; Yargı, a.g.m., s. 318.
[1317] Kevserî'nin *İhkâku'l-hak*, *Makâlât* ve *Mukaddimât* isimli eserlerinin girişinde yer alan bu makale Nizameddin İbrahimoğlu tarafından Türkçeye de tercüme edilmiştir. Bkz. "İmâm Kevserî", *İHAD*, Konya 2005, sy. 5, s. 335-340.
[1318] İstanbul 1996.
[1319] Bkz. *http://www.duzce.bel.tr/index.php?option=com_content&task=view&id=597&Itemid=1*.
[1320] Reşîd, *a.g.e*. (Muhammed eş-Şâzilî en-Nîfer'in yazısı), s. 25; a.mlf., (Muhammed Avvâme'nin yazısı), s. 124; Avvâme, *y.g.k.g.*; Selmân, *y.g.k.g.*
[1321] Yıldırım, "Abdülfettah Ebû Gudde", *İLAD*, İstanbul 1997, sy. 1, s. 199; Bahçıvan, "Abdülfettâh Ebû Gudde (ö. 17 Şubat 1997)'den İlim Yolcularına…", *SÜİFD*, 2005 Konya, sy. 20, s. 251 dn.

geldiğini anladım"[1322], "Ders aldığım bütün hocalarım hakkında kendi kendime: 'bunun gibi olabilirim' derdim. Fakat üstat Kevserî'yi görünce: 'Hayır, bunun gibi asla olamam' dedim"[1323].

Kevserî, yaşlılığı ve kitap çalışmaları sebebiyle genel olarak ancak seçkin öğrencilerine haftada bir gün ayırabildiği dönemde Ebû Gudde'ye 4 gün ayırmış[1324], çok beğendiği bu öğrencisi nadiren gelemediğinde de kendisine sitem etmiştir[1325]. Bunun üzerine Ebû Gudde, okul ve kitapçılar dışında vaktini çoğunlukla Kevserî'nin yanında geçirerek ondan olabildiğince fazla istifade etmeye gayret etmiştir[1326].

Hocası Kevserî'ye çok özel bir sevgi ve saygı besleyen Ebû Gudde[1327], Mısır'dan ayrılıp Halep'e döndükten sonra da kendisiyle irtibatı koparmamıştır[1328]. Kevserî'yi "benim ilimdeki dayanağım" diye tavsif etmiş[1329], ona olan bağlılığını kendisini ona nisbet ederek ifade etmiş[1330], eserlerinde kendisine hayranlığını dile getirmiştir[1331].

Yine eserlerinde ondan çokça nakilde bulunmuş[1332], kendisinin 2 eserini tahkik ederek yayınlamış[1333], bazı eserlerini ona ithaf etmiş[1334], yukarıda geçtiği üzere ilk oğlunun ismini Muhammed Zâhid koymuş, Türkiye'ye geldiğinde hocasının memleketi Düzce'yi özel olarak ziyaret etmiş ve İstanbul Fatih Camii'nde Kevserî'nin ders okuttuğu yerleri gezerken duygulanıp gözyaşlarına engel olamamıştır[1335]. İlmî açıdan Kevserî'nin vârisi olarak görülen[1336] Ebû Gudde, bundan dolayı Kevserî aleyhtarları tarafından yoğun saldırılara maruz kalmıştır[1337].

Hocası Kevserî'nin İslâmî ilimlerin değişik alanlarında ve çok sayıda eser vermesi, hadis-fıkıh ilişkisine yaklaşımı, fıkhu'l-hadise önem vermesi, genelde kaynaklara özelde

---

[1322] Yıldırım, a.g.m., s. 119-120.
[1323] Reşîd, *a.g.e.* (Muhammed Avvâme'nin yazısı), s. 120.
[1324] Saraç, *y.g.k.g.*
[1325] Reşîd, *a.g.e*. (Muhammed Avvâme'nin yazısı), s. 124.
[1326] Bkz. Reşîd, *a.g.e*. (Muhammed Avvâme'nin yazısı), s. 127; Feyzullah, *y.g.k.g.*
[1327] İbn Hacer, *a.g.e*. (nâşirin girişi), I, 26.
[1328] Reşîd, *a.g.e*. (Muhammed eş-Şâzilî en-Nîfer'in yazısı), s. 25.
[1329] A'zamî, "Beyne'l-muhaddisi'l-A'zamî ve'l-muhaddisi'l-Halebî", *www.İslâmsyria.net*.
[1330] Ahmed Hayrî, onun kendisini "Abdülfettâh Ebû Gudde el-Hanefî el-Kevserî" diye takdim ettiğini belirtmektedir. Bkz. Hayrî, *a.g.e*., s. 67-68.
[1331] Meselâ bkz. Ali el-Kârî, *Masnû'*, 271 dn.
[1332] Buna bir misâl olarak İbn Abdilberr'in *İntikâ* isimli eserine Ebû Gudde'nin düştüğü dipnotlara bakılabilir.
[1333] İleride tanıtımı yapılacak olan bu eserler et-*Tahrîru'l-vecîz fî mâ yebtegîhi'l-müstecîz* ile *Fıkhu ehli'l-Irâk ve hadîsühüm* isimli eserlerdir
[1334] İleride temas edileceği üzere Ebû Gudde, iki adet eserini hocası Kevserî'ye ithaf etmiştir.
[1335] Saraç, *y.g.k.g.*; Kutlay, a.g.m.
[1336] Reşîd, *a.g.e*. (Muhammed Takî el-Osmânî'nin yazısı), s. 66; Ebû Gudde, *İlim Uğunda* (mütercimin girişi), s. 12.
[1337] Bkz. Reşîd, *a.g.e*. (Muhammed Takî el-Osmânî'nin yazısı), s. 66-67; (Muhammed Receb el-Beyyûmî'nin yazısı), s. 103; Bahçıvan, a.g.m., s. 251.

de yazma eserlere vukûfu, eserlerinde ele aldığı konuları çok sayıda ve pek bilinmeyen nakillere yer vererek zenginleştirmesi, araştırmalarındaki titizliği, meseleleri bir sonuca ulaştırmadaki mahareti, ayrıca Hind alt kıtası âlimleriyle irtibatı[1338], mevzû hadislerden sakındırmadaki titizliği, dönemindeki ilim adamlarıyla yazışmak suretiyle onlarla ilmî ilişkiler kurması, öğretim yeteneği, tahkik ettiği eserlere uzun ve doyurucu notlar düşmesi, eserlerinde unvan kullanmaması, maruz kaldıkları haksız ithamlara karşı özelde Ebû Hanîfe'yi genelde de Hanefî mezhebini savunması ve tenkitçilik yönü Ebû Gudde'nin Kevserî'den etkilendiği hususlardır[1339].

2. Muhammed Râgıb et-Tabbâh

Tezin XX. asır Halep muhaddislerinin konu edildiği bölümünde hayatı ve ilmî kişiliği ele alınan Muhammed Râgıb et-Tabbâh, Ebû Gudde'nin etkilendiği hocalarının ilkidir.

Ebû Gudde, Hüsreviyye medresesindeki öğrenciliği sırasında kendisinden istifade etmesinden başka aynı zamanda ondan özel ders de almıştır. İbnü's-Salâh'ın *Mukaddime*'si[1340] ile Ali el-Kârî'nin *el-Mevzûâtü'l-kübrâ*'sı[1341] hocası Tabbâh'tan okuduğu eserlerden bazılarıdır.

Çok sevdiği ve sık sık andığı bu hocasıyla münasebetini öğrencilik dönemiyle sınırlı tutmayan Ebû Gudde, 1370/1951 yılında vefat edinceye kadar kendisiyle irtibatını sürdürerek ondan istifade etmeye devam etmiştir[1342].

Ebû Gudde'nin, Tabbâh'ın ilim yolculuklarına olan düşkünlüğü, mümkün oldukça fazla hocadan istifade etme gayreti[1343], görüştüğü ve istifade ettiği âlimlerden icâzet almaya özen göstermesi, Hind alt kıtası âlimleriyle münasebeti[1344], dönemindeki ilim

---

[1338] Yukarıda temas edildiği üzere Ebû Gudde'nin Hint alt kıtası âlimleriyle temasında Muhammed Ragıb et-Tabbâh'ın da etkisi bulunmaktadır. Tabbâh'ın etkisi daha ziyade ilgi uyandırma ve gönül bağı kurma şeklinde tezahür ederken, Kevserî'nin ise gerek bölge âlimlerinin eserleri üzerinde çalışmayı tavsiye etmesi gerekse de kendi yanına gelen bölge âlimleriyle tanıştırma ve irtibat kurdurma gibi doğrudan etkisi söz konusudur. Avvâme, *y.g.k.g.*; Memdûh, *a.g.e*., s. 7-8.

[1339] Bkz. Reşîd, *a.g.e*. (Muhammed eş-Şâzilî en-Nîfer'in yazısı), s. 25; (Muhammed Avvâme'nin yazısı), s. 124, 135, 150; Kevserî, *Mukaddimât*, (Muhammed Ebû Zehre'nin yazısı), s. 13; Memdûh, *a.g.e*., s. 7-8, 18; Ebû Gudde, *Lemehât,* 234; Avvâme, *y.g.k.g.*; Feyzullah, *y.g.k.g.*; Selmân, *y.g.k.g.*

[1340] Bkz. Leknevî, *el-Ecvibetü'l-fâzıle*, s. 184 dn.

[1341] Bkz. İbnü'l-Kayyim, *el-Menâru'l-münîf* (muhakkikin girişi), s. 14; Ali el-Kârî, *Masnû'* (muhakkikin girişi), s. 12, 171 dn.

[1342] İbn Hacer, *a.g.e*. (nâşirin girişi), I, 22.

[1343] Yahya, *a.g.e.,* s. 9.

[1344] Avvâme, *y.g.k.g.*

adamlarıyla yazışmak suretiyle ilmî gelişmesini sürdürmesi[1345], geniş kitap bilgisi[1346], telif ve tahkikteki mahareti, Arap dili ve edebiyatındaki derin bilgisi, Arapçayı güzel kullanma konusundaki titizliği, öğretim yeteneği, yaygın olarak icâzet vermesi ve onun alçak gönüllülüğünden[1347] de etkilendiğini söylemek mümkündür.

3. Abdülhayy el-Leknevî

Muhammed Abdülhayy b. Muhammed Abdülhalîm b. Muhammed Emînullah, 26 Zilkade 1264/23 Ekim 1848 tarihinde Banda'da (Hindistan) doğdu. Soyunun dayandığı Ebû Eyyûb el-Ensârî'ye nisbetle Ensârî, doğduğu kasabaya (Sihâlî) nisbetle Sihâlevî, kasabanın bağlı olduğu şehre (Leknev) nisbetle de Leknevî olarak anılmaktadır. Künyesi Ebü'l-Hasenât'tır[1348].

10 yaşında iken hıfzını tamamlayan Leknevî, bölgenin tanınmış âlimlerinden olan babası Muhammed Abdülhalîm'den (ö. 1285/1868) aklî ve naklî ilimler ile Farsça ve yazı dersleri aldı. Ardından babasıyla birlikte Haydarâbâd'a gitti ve onun müderrislik yaptığı Medresetü'n-Nizâmiyye'de bir taraftan babasından ders alırken diğer taraftan tedris ve telif çalışmalarında bulundu. 15 yaşında iken yine babasıyla hacca gitti ve dönüşte bir süre daha Haydarâbâd'da ilmî çalışmalarına devam etti[1349]. Daha sonra memleketi Banda'ya döndü ve 1283/1866 yılında amcası Muhammed Mehdî'nin kızıyla evlendi[1350]. Babasının Haydarâbâd Adâlet Bakanlığı'nı yürütürken vefat etmesi üzerine, bu görev kendisine teklif edildiyse de ilmî faaliyetlerinin aksamasından endişe ettiği için bunu kabul etmedi[1351].

1292/1875 yılında ikinci kere hacca giden Leknevî, burada ve yolculuk esnasında uğradığı yerlerde birçok ilim adımından istifade etti, yazma ve az bulunan matbu eserler temin etti[1352]. Ahmed b. Zeynî Dehlân (ö. 1304/1886), Osman ed-Dimyâtî, Abdurrahmân b. Muhammed el-Küzberî (ö. 1262/1846), Ebû Ali Muhammed el-Ömerî ve Muhammed b. Abdullah b. Humeyd onun icâzet aldığı âlimlerden bazılarıdır[1353].

[1345] Yahya, *a.g.e.,* s. 18-19.
[1346] Reşîd, *a.g.e*. (Muhammed Avvâme'nin yazısı), s. 135.
[1347] Bkz. Reşîd, *a.g.e*. (Muhammed Avvâme'nin yazısı), s. 124, 135, 150; İbn Hacer, *a.g.e*. (nâşirin girişi), I, 22.
[1348] Leknevî, *er-Raf'u ve't-tekmîl* (muhakkikin girişi), s. 19-20.
[1349] Leknevî, *a.g.e*., s. 21.
[1350] Nedvî, *Abdülhayy el-Leknevî*, s. 73-74.
[1351] Leknevî, *a.g.e*., s. 27-28.
[1352] Leknevî, *el-Ecvibetü'l-fâzile* (muhakkikin girişi), s. 13.
[1353] Leknevî, *a.g.e*., s. 27-28.

Yukarıda temas edildiği üzere daha öğrencilik yıllarında ders vermeye başlayan[1354] Leknevî, aralarında Zâhir Ahsen en-Nimevî (ö. 1327/1907), Abdülhamîd el-Ferâhî (ö. 1348/1930) ve Abdülbâkî el-Leknevî'nin (ö. 1364/1944) de bulunduğu çok sayıda öğrenci yetiştirdi[1355].

1303/1886 yılının ortalarında hastalanan Leknevî, 30 Rabiulevvel 1304/27 Aralık 1886 pazartesi gecesi 39 yaşında iken Leknev'de vefat etti[1356].

Hadis ve fıkıh ilimlerinde söz sahibi olan Leknevî, fıkhu'l-hadiste oldukça mahirdir[1357]. Hanefî olmasına rağmen mezhebin görüşüne muhalif açık bir delil bulduğunda onunla amel eden[1358] Leknevî, kelam, tefsir, usûl-i fıkıh, tarih, siyer, terâcim, ensâb, lugat, nahiv, sarf, mantık, münazara, felsefe gibi değişik ilimlerde derin bilgiye sahiptir. İlmî çalışmalarında dikkatli, kudretli, mütevazı, insaflı, dengeli olarak kabul edilen Leknevî'nin kaynak eserlere vukûfu ilim adamlarının hayretini celbetmiştir[1359].

Tahkik ederek neşrettiği kitaplara mukaddimeler yazmak, eserin müellifi, şârihleri, o sahada yazılan diğer eserler hakkında bilgi vermek, eserin muhtelif nüshalarına başvurarak güvenilir bir nüsha ortaya koymak ve gerekli yerlere notlar düşmek suretiyle o zamana göre yeni bir tahkik usûlü geliştirdiği kabul edilmiştir[1360].

Sıddîk Hasan Han (ö. 1307/1890) ve Sehsevânî ile yazılı tartışmaları olmuştur[1361].

İngiliz idaresinin Hind alt kıtasını işgalinin en yoğun yaşandığı dönemde dinin temel kaynaklarına dönüş hareketine önem vermiş, bu durum halkın kendisine olan güvenini arttırmıştır. Seyyid Ahmed Han öncülüğünde devam eden İngiliz yanlısı çabaların halk nezdindeki etkisinin azalmasında önemli rol oynamıştır[1362].

Eser vermeye henüz 12 yaşında iken başlayan ve seyahatlerinde bile telif çalışmalarına ara vermeyen Leknevî'nin İslâmî ilimlerin değişik alanlarında kaleme aldığı eserlerin sayısı 120'ye ulaşmaktadır[1363]. Öne çıkan bazıları şunlardır: 1. *Şerhu'l-Hısni'l-*

[1354] Leknevî, *er-Raf'u ve't-tekmîl*, s. 21.
[1355] Davudî, *a.g.e.,* s. 177; Nedvî, *a.g.e*., s. 320.
[1356] Bkz. Nedvî, *a.g.e*., s. 79-80.
[1357] Leknevî, *et-Ta'lîku'l-mümecced* (Abdülfettâh Ebû Gudde'nin takdimi), I, 39.
[1358] Ebû Gudde, Zaferü'l-emânî (muhakkikin girişi), s. 7; Daudî, *a.g.e*., s. 176; Nedvî, *a.g.e*., s. 321.
[1359] Leknevî, *et-Ta'lîku'l-mümecced* (Abdülfettâh Ebû Gudde'nin takdimi), I, 39.
[1360] Bkz. Hatiboğlu, "Leknevî", *DİA*, XXVII, 134.
[1361] Leknevî, *el-Ecvibetü'l-fâzile* (muhakkikin girişi), s. 16; Daudî, *a.g.e*., s. 176; Nedvî, *a.g.e*., s. 321.
[1362] Hatiboğlu, *a.g.e*., XXVII, 134.
[1363] Nedvî, *a.g.e.*, s. 321.

Hasîn li'bni'l-Cezerî[1364]. 2. *Tuhfetü'l-ahyâr bî ihyâi sünneti Seyyidi'l-ebrâr*[1365]. 3. *İkâmetü'l-hücce alâ enne'l-iksâre fi't-teabbudi leyse bi bid'a*[1366]. 4. *et-Ta'lîku'l-mümecced alâ Muvattai'l-İmâm Muhammed*[1367]. 5. *er-Raf'u ve't-tekmîl fi'l-cerhi ve't-ta'dîl*[1368]. 6. *el-Âsârü'l-merfûa fi'l-ahbâri'l-mevzûa*[1369]. 7. *el-Ecvibetü'l-fâzile li'l-es'ileti'l-aşereti'l-kâmile*[1370]. 8. *Hayru'l-haber fî ezâni hayri'l-beşer*[1371]. 9. *Zaferü'l-emânî bi-şerhi Muhtasari's-Seyyidi'ş-Şerîf el-Cürcânî fî mustalahi'l-hadîs*[1372]. 10. *es-Siâye fî keşfi mâ fî Şerhi'l-Vikâye*[1373]. 11. *Umdetü'r-riâye fî halli Şerhi'l-Vikâye*[1374]. 12. *Hâşiyetü'l-Hidâye*[1375]. 13. *el-Fevâidü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*[1376].

Leknevî hakkında bizzat kendisinin kaleme aldığı ve değişik eserlerinin başında yer verdiği biyografisi[1377] yanında, Veliyyüddîn en-Nedvî'nin *el-İmâm Abdülhayy el-Leknevî Allâmetü'l-Hind ve İmâmü'l-muhaddisîn ve'l-fukahâ*[1378] isimli bir kitabı ile Abdülfettâh Ebû Gudde'nin tahkik ettiği veya takriz yazdığı kimi eserlerinin girişlerinde yer alan yazılar[1379] bulunmaktadır. Türkiye'de Hilal Mertoğlu tarafından, *Abdu'l-Hayy el-Leknevi'nin Hayatı ve Hadis Anlayışı* adıyla bir yüksek lisans tezi hazırlanmıştır[1380]. Ayrıca

---

[1364] Leknev 1278, 1306, Mekke 1304, 1307.

[1365] Hindistan 1288, 1292. Bu eserin Abdülfettâh Ebû Gudde tahkikli baskılarıyla ilgili bilgi ileride verilecektir.

[1366] Hindistan 1291, Leknev 1337. Eserin Abdülfettâh Ebû Gudde tahkikli baskılarıyla ilgili bilgi ileride verilecektir.

[1367] Leknev 1297, 1306 (taşbaskı), 1346; nşr. Takıyyüddîn en-Nedvî, I-III, Dımaşk-Beyrut, 1412/1991.

[1368] Leknev 1301/1884 (Zehebî'nin *Mîzânü'l-i'tidâl*'i ile birlikte). Bu eserin Abdülfettâh Ebû Gudde'nin tahkikiyle yapılan sekiz ayrı baskısı ile ilgili olarak ileride ayrıca bilgi verilecektir.

[1369] Leknev 1304; nşr. M. Saîd Besyûnî Zağlûl, Beyrut 1405/1984.

[1370] Bu eser ilk defa Abdülfettâh Ebû Gudde tarafından tahkikli bir şekilde yayınlanmış olup, yayın bilgileri ileride verilecektir.

[1371] Leknev 1303, 1323 (Leknevî'nin *Mecmûatü'r-resâili's-sitte*'si içinde).

[1372] Leknev 1304, thk. Takıyyüddîn en-Nedvî, Dubâi 1415/1995. Abdülfettâh Ebû Gudde'nin tahkikli neşri ile ilgili bilgi ileride verilecektir.

[1373] Delhi 1306, 1328, 1331; Leknev 1314 (Mergînânî'nin *Hidâye*'si ile birlikte).

[1374] Leknev t.y., Delhi 1916 (Leknevî'nin *Mukaddimetü Umdeti'r-Riyâye*'si ile birlikte).

[1375] Leknev 1324 (Mergînânî'in *Hidâye*'si ile birlikte).

[1376] Leknev t.y. (Matbaa-i Çeşme-i Feyz); Kahire 1324/1906; nşr. Ahmed Za'bî, Beyrut 1418/1998 (Leknevî'nin *et-Ta'lîkâtü's-seniyye ale'l-Fevâidi'l-behiyye*'si ile birlikte).

[1377] Leknevî'nin *En-Nâfiu'l-kebîr li men yutâliu'l-Câmiu's-sagîr, et-Ta'lîku'l-mümecced alâ Muvattai'l-İmâm Muhammed, es-Siâye fî Keşfi mâ fî Şerhi'l-Vikâye, Umdetü'r-riâye fî halli Şerhi'l-Vikâye ve et-Ta'lîkâtü's-seniyye ale'l-Fevâidi'l-Behiyye* isimli eserlerinde yer alan otobiyografileri Abdülfettâh Ebû Gudde tarafından derlenerek yine kendisinin *er-Raf'u ve't-tekmîl* isimli eserinin girişinde neşredilmiştir. (Bkz. s. 18-33). Ebû Gudde'nin bu derlemesi Nizameddin İbrahimoğlu tarafından Türkçeye tercüme edilerek yayınlanmıştır. Bkz. "Kendi Kaleminden İmâm Leknevî (1264-1304/1848-1887); Hayatı ve Eserleri", *İHAD*, Konya 2005, sy. 6, s. 41-54.

[1378] Dımaşk-Beyrut 1415/1995.

[1379] Bkz. Leknevî, *er-Raf'u ve't-tekmîl* (muhakkikin girişi), s. 18-39; a.mlf., *el-Ecvibetü'l-fâzile* (muhakkikin girişi), s. 11-16; a.mlf., *et-Ta'lîku'l-mümecced* (Abdülfettâh Ebû Gudde'nin takdimi), I, 38-44; a.mlf., *Tuhfetü'l-ahyâr* (muhakkikin girişi), s. 31-37.

[1380] Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003.

DİA'da İbrahim Hatiboğlu tarafından kaleme alınmış "Leknevî" maddesi[1381] de bulunmaktadır.

Hocası Kevserî'nin Leknevî'nin eserlerini okumasını tavsiye etmesi üzerine onun kitaplarını okuyan[1382] Ebû Gudde'nin, tanıdıkça Leknevî'ye olan sevgi ve saygısı artmıştır. Yeri geldikçe onun ilmî derinliği, uslûbü ve ahlâkına olan hayranlığını ifade etmekten de geri kalmayan[1383] Ebû Gudde, Hindistan ve Pakistan seyahatinde onun evini ve kabrini ziyaret etmiş, ailesiyle görüşmüştür[1384]. Tahkik çalışmalarına Leknevî'nin *er-Raf'u ve't-tekmîl* isimli eseriyle başlayan Ebû Gudde, ileriki aşamalarda onun 5 adet eserini daha tahkik ederek yayınlamıştır. Ayrıca daha önce temas edildiği üzere başladığı halde vefatı dolayısıyla yarım kalan bazı tahkik çalışmaları da bulunmaktadır.

Leknevî ile hocası Kevserî'nin ilmî kişilikleri arasında büyük bir benzerlik olduğunu ifade eden[1385] Ebû Gudde, Leknevî'nin İslâmî ilimlerin değişik alanlarında ve çok sayıda eser vermesi, seyahatlerinde de eser çalışmalarına devam etmesi, onun geliştirdiği tahkik usûlü, hadis-fıkıh ilişkisindeki yaklaşımı, fıkhu'l-hadise önem vermesi, fıkhî mezheblere bağlılık anlayışı, kaynaklara olan vukufu, eserlerinde ele aldığı konuları çok sayıda ve pek bilinmeyen nakillere yer vererek zenginleştirmesi, araştırmalarındaki titizliği, ölçülü ve insaflı oluşu ve meseleleri bir sonuca ulaştırmadaki mahareti[1386] noktalarında kendisinden etkilenmiştir.

C. İlim Yolculukları

Ebû Gudde'nin hadisçi kimliğini oluşturan en önemli hususlardan biri de onun ilim yolculuklarıdır. İmkânların kıtlığı ve şartların zorluğuna rağmen ilmî seyahatlere özel bir önem veren Ebû Gudde, bu seyahatlerini hayatının son dönemlerine kadar sürdürmüştür. 1944 yılında Mısır'la başladığı bu seyahatler 1996 yılında Türkiye ile son bulmuştur[1387].

[1381] Bkz. XXVII, 133-136.
[1382] Leknevî, *et-Ta'lîku'l-mümecced* (Abdülfettâh Ebû Gudde'nin takdimi), I, 40.
[1383] Meselâ bkz. Leknevî, *er-Raf'u ve't-tekmîl* (muhakkikin girişi), s. 16; a.mlf., *el-Ecvibetü'l-fâzile*, s. 12-16; a.mlf., *et-Ta'lîku'l-mümecced* (Abdülfettâh Ebû Gudde'nin takdimi), I, 39-41.
[1384] Leknevî, *er-Raf'u ve't-tekmîl*, s. 14-15; a.mlf., *el-Ecvibetü'l-fâzile* (muhakkikin girişi), s. 16; a.mlf., *Tuhfetü'l-ahyâr* (muhakkikin girişi), s. 37.
[1385] Bkz. Leknevî, *er-Raf'u ve't-tekmîl* (muhakkikin girişi), s. 15-16.
[1386] Reşîd, *a.g.e.* (Muhammed eş-Şâzilî en-Nîfer'in yazısı), s. 26; Leknevî, *a.g.e.* (Abdülfettâh Ebû Gudde'nin takdimi), I, 39-41; Nedvî, *a.g.e.*, s. 321.
[1387] Zâhid, *a.g.i.a.*

Daha önce de belirtildiği üzere ilim tahsili için Mısır Ezher Üniversitesi'ne giden Ebû Gudde, burada yaklaşık 6 yıl kalmıştır[1388]. Mısır'da iken 1948 yılından önceki bir tarihte Filistin'e de bir seyahat gerçekleştirmiştir[1389].

1376/1956 yılında hac vazifesini yerine getirmek amacıyla Mekke ve Medine'ye gitmiş, burada bazı ilmî faaliyetlerde bulunmuştur[1390].

1382/1962 yılında Irak'a, oradan da Hindistan ve Pakistan'a geçen Ebû Gudde, yaklaşık 3 ay süren bu seyahatinde Irak, Hindistan ve Pakistan'ın ilmî açıdan önemli olan birçok şehrini gezmiştir. Bir süre sonra deniz yoluyla yine Irak üzerinden Hindistan ve Pakistan'a ikinci bir seyahate çıkmış ayrıca daha sonraki tarihlerde fırsat buldukça buralara giderek bölgeyle olan bağını hayatının sonuna kadar sürdürmüştür[1391].

1383/1963 yılında Somali'ye giden Ebû Gudde, burada İslâm Konferansı Teşkilatının toplantısına katılmıştır. Bu seyahati muhtemelen Ortadoğu dışına gerçekleştirdiği ilk seyahattir[1392].

Aynı yıl Dımaşk Üniversitesinde öğretim üyeliği görevinde bulunmak üzere Şam'a gitmiş ve 1383/1963-1385/1965 yılları arasında yaklaşık 3 yıl burada kalmıştır[1393].

Daha önce temas edildiği üzere Ebû Gudde, 1383/1964 yılında Kral II. Hasan'ın daveti ile konferans ve Kral adına düzenlenen dersler vermek üzere 1986 yılına kadar her yıl Ramazan ayında Fas'a gitmiştir[1394].

1383/1964 yılında yine hac vazifesi için Hicâz'a giden[1395] Ebû Gudde, ertesi yıl tekrar Suudi Arabistan'a giderek Riyad'daki İslâm Hukuku Fakültesi'nde ders vermeye başlamıştır. Aynı yılın yaz mevsiminde memleketine dönen Ebû Gudde, bir süre sonra Suudi Arabistan'a taşınarak[1396] hayatının sonuna kadar burada ikamet etmiştir[1397].

Suudi Arabistan'da bulunduğu yıllarda da ilim yolculuklarından geri kalmayan Ebû Gudde 1388-1398/1968-1978 yılları arasında hemen her yıl Lübnan'a gitmiş, yaz aylarını

[1388] Bkz. Tez Metni, "Öğrenciliği" başlığı.
[1389] Zâhid, *a.g.i.a.*
[1390] Ebû Gudde, *Safahât*, s. 280; Reşîd, *a.g.e*, s. 155.
[1391] Reşîd, *a.g.e. (*Muhammed Takî el-Osmânî'nin yazısı), s. 65, 155, 159.
[1392] Zâhid, *a.g.i.a.*
[1393] Hâşimî, *a.g.e*., s. 14.
[1394] Reşîd, *a.g.e. (*Muhammed el-Mennûnî'nin takrizi), s. 48, 158; Zâhid, *y.g.i.a.*
[1395] Leknevî, *el-Ecvibetü'l-fâzıle* (muhakkikin girişi), s. 11.
[1396] Zâhid, *a.g.i.a.*.
[1397] İbn Hacer, *a.g.e. (*nâşirin girişi) I, 34; Reşîd, *a.g.e. (*Abdülvehhâb Ebû Süleymân'ın yazısı), s. 82.

burada geçirmiştir. Lübnan'da bulunduğu süre içerisinde irşad ve tebliğ faaliyetleri yanında eselerinin basımına nezaret etmiştir[1398].

Yine muhtelif tarihlerde değişik ülkelerdeki üniversitelerin daveti üzerine pek çok ülkeye seyahatte bulunmuştur. 1396/1976'da Sudan[1399], 1398/1978'de Yemen[1400], muhtelif tarihlerde Katar[1401], Hindistan ve Pakistan'a[1402] giderek buralardaki üniversitelerde misafir öğretim üyesi olarak dersler vermiştir[1403].

Üniversiteler dışındaki değişik çevrelerden gelen davetler üzerine de çok sayıda ilmî seyahate çıkmıştır. 1404/1984'de Cezayir'e gidip burada dersler vermiş[1404], yine değişik tarihlerde birçok defa Birleşik Arap Emirlikleri'ne gitmiş, orada muhtelif ilmî çalışmalar yanında irşad faaliyetlerinde de bulunmuştur[1405].

1414/1994 yılında İmam Buhârî Sempozyumu'na katılmak üzere Özbekistan'a giden Ebû Gudde Buhara, Semerkand ve Taşkent'i ziyaret ederek yine dersler vermiş ve irşad faaliyetinde bulunmuştur[1406].

Afganistan'a da giden[1407] Ebû Gudde, burada dersler vermiş ve birbirleriyle çatışan müslüman gruplar için arabuluculuk yapmıştır.

Ayrıca aralarında Kuveyt, Brunay, Tunus, Ürdün, Güney Afrika'nın da bulunduğu birçok Müslüman ülkeye de ziyaretleri olmuştur[1408].

İslâm ülkelerinden başka Fransa, İngiltere, Almanya, İtalya, Vatikan, İsviçre, Hollanda gibi Avrupa ülkeleri yanında Amerika ve Kanada'ya da bazılarına birçok defa olmak üzere gitmiştir[1409].

Ebû Gudde Türkiye'ye de birçok defa gelmiştir. Türkiye aynı zamanda onun son yurt dışı seyahatini gerçekleştirdiği ülkedir. İstanbul'da Süleymaniye kütüphanesinde

---

[1398] Reşîd, *a.g.e*, s. 160; Zâhid, *a.g.i.a*.
[1399] Reşîd, *a.g.e*, s. 159; İbn Hacer, *a.g.e. (*nâşirin girişi) I, 35.
[1400] Reşîd, *a.g.e*, s. 159; İbn Hacer, *a.g.e. (*nâşirin girişi) I, 35; Ebû Gudde, *Safahât*, s. 161.
[1401] Bkz. Leknevî, *er-Raf'u ve't-tekmîl* (muhakkikin girişi), s. 13; Zâhid, *a.g.i.a*.
[1402] Reşîd, *a.g.e*. (Ebü'l-Hasen en-Nedvî'nin takrizi), s. 35; Hâzimî, *a.g.e. (*muhakkikin girişi), s. 65.
[1403] Hâşimî, *a.g.e*., s. 14; İbn Hacer, *a.g.e. (*nâşirin girişi) I, 35.
[1404] Zâhid, *a.g.i.a.*
[1405] Zâhid, *a.g.i.a.*
[1406] Şeybânî, Kitâbü'l-kesb (muhakkikin girişi), s. 33 dn.; Reşîd, *a.g.e*, s. 160; Zâhid, *a.g.i.a.*
[1407] Ebû Gudde, *el-Ulemâu'l-Uzzâb*, s. 101.
[1408] Reşîd, *a.g.e*, s. 160; Zâhid, *a.g.i.a.*.
[1409] Reşîd, *a.g.e*., s. 160; Zâhid, *a.g.i.a.*

çalışmalar yapmış, bazı eserlerini burada tamamlamış[1410] ve kendisinde iz bırakan kimi ziyaretlerinden[1411] eserlerinde söz etmiştir. Son gelişinde Konya'da Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde konferans vermiş[1412] ve şehrin Yusuf Ağa gibi meşhur kütüphanelerinde çalışmıştır.

Ebû Gudde'nin ziyaret ettiği bilinen ülkeleri alfabetik olarak şöyle sıralamak mümkündür: 1. Afganistan. 2. Almanya. 3. Amerika. 4. Bahreyn. 5. Birleşik Arap Emirlikleri. 6. Brunay. 7. Cezayir. 8. Endonezya. 9. Fas. 10. Filistin. 11. Fransa. 12. Güney Afrika. 13. Hindistan. 14. Hollanda. 15. Irak. 16. İngiltere. 17. İran. 18. İsviçre. 19. İtalya. 20. Kanada. 21. Katar. 22. Kuveyt. 23. Lübnan. 24. Malezya. 25. Mısır. 26. Özbekistan. 27. Pakistan. 28. Somali. 29. Sudan. 30. Tunus. 31. Türkiye. 32. Vatikan. 33. Yemen[1413].

Ayrıca şunu belirtmekte fayda vardır ki, Ebû Gudde Mısır, Suudi Arabistan gibi ülkelerde yıllarca, Lübnan ve Pakistan gibi bazı ülkelerde aylarca kalmıştır. Diğer taraftan yukarıda ismi geçen ülkelerin çoğuna birden çok seyahat etmiş özellikle Fas, Pakistan, Türkiye, Birleşik Arap Emirlikleri gibi kimi ülkelere sıkça gitmiştir.

Diğer taraftan gittiği ülkelerde de tek bir şehirde sabit kalmamış, daha ziyade kütüphane ve âlimleriyle tanınan şehirleri ziyaret etmeye gayret etmiştir. Mesela Hindistan ve Pakistan'a 1382/1962 yılında gerçekleştirdiği ilk seyahatte büyük veya küçük çaplı hemen bütün kütüphanelerde araştırma yapmak amacıyla yaklaşık 30 şehre gitmiştir[1414]. Ziyaretlerini şehirler bazında değerlendirdiğimizde ise bunu yüzlü rakamlarla ifade etmemiz gerekecektir. Ayrıca bazı şehirlere de birçok defa gitmiştir. Meselâ 1399/1978 yılında gerçekleştirdiği Hindistan ziyaretinde Leknev şehrine dördüncü defa gittiğinden söz etmektedir[1415].

Görüldüğü üzere Ebû Gudde, aralarında Şâm, Mısır, Hind alt kıtası ve Kuzey Afrika'nın da bulunduğu hadis açısından önem arzeden ilim havzalarının hemen hepsine seyahatlerde bulunmuş, çoğunda uzun sayılabilecek bir süre kalmıştır.

[1410] Meselâ bkz. Zebîdî, *Bülgatu'l-erîb* (muhakkikin notu), s. 209. Hatta adı geçen eserin sonunda İstanbul'dan söz ederek şair Ali Ahmed Bakesir'in 1969 yılında İstanbul'u gezip cami ve minarelerini görünce "Müslüman İstanbul" başlıklı bir kaside kaleme aldığını anlatmakta ve ismi geçen kasideden nakil yapmaktadır. Bkz. s. 209.

[1411] Ebû Gudde, *a.g.e.*, s. 183.

[1412] Bu ziyaretinde Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde verdiği konferans Seyyit Bahçıvan tarafından banttan çözümlenerek yayınlanmıştır. Bkz. Bahçıvan, a.g.m., *SÜİFD*, Konya 2005, sayı: 20, s. 251-257.

[1413] Ebû Gudde'nin gerçekleştirdiği bu ilim yolculakları EK V'de harita üzerinde gösterilmiştir.

[1414] Leknevî, *er-Raf'u ve't-tekmîl* (muhakkikin girişi), s. 16; Keşmîrî, *a.g.e*., s. 16 dn.

[1415] Bkz. Leknevî, *a.g.e. (*muhakkikin girişi), s. 24 dn.

Gittiği ülkelerde ilk olarak oranın âlimleriyle irtibata geçerek onlarla görüşüp yararlanma fırsatı bulmuş[1416], böylelikle değişik coğrafyalardan birçok ülkedeki çok sayıda âlimden icâzet alarak döneminin en çok icâzet sahibi âlimleri arasına girmiştir[1417].

Yine gittiği bu yerlerde ilk fırsatta kütüphanelerini gezip özellikle yazma eserler bölümünü tarayarak meçhul veya nadide eserleri keşfetmeye gayret etmiştir[1418]. Daha önce de temas edildiği üzere özellikle Hindistan ve Pakistan kütüphanelerinde yaptığı araştırmaların kazandırdığı tecrübe ve meleke sebebiyle bölgenin âlimleri kendi ülke kütüphanelerindeki yazmalara dair Ebû Gudde'den bilgi aldıkları olmuştur.

Ayrıca gittiği ülkelerdeki ilim adamlarıyla kurduğu irtibatı koparmaması[1419], ilmî çalışmalarında ona önemli katkılar sağlamıştır. Zamanın iletişim araçlarını kullanarak çok defa ilim adamlarına sorular yöneltip cevaplarını alarak ilmî gelişmesini sürdürmüş[1420], akran ve sevdikleri aracılığıyla o ülkelerin kütüphanelerinden yazma eserlerin fotokopi ve mikro filmlerini elde etmiş ve yeni basılan eserleri temin etme fırsatı bulmuştur[1421].

Yine yukarıda görüldüğü gibi seyahatleri genelde ilmî amaçlı olmakla birlikte, irşad, tebliğ veya müslümanların karşılaştığı problemlerin aşılmasına katkıda bulunmak amacıyla gerçekleştirdiği seyahatleri de söz konusudur. Fakat Ebû Gudde, gittiği yerlerdeki ilim adamlarıyla görüşüp onlardan istifade etmek, ders ve konferanslar vermek, yazma eser bulunduran kütüphaneleri gezip araştırma yapmak ve dini kitap satan kitapçıları gezip kitaplar satın almak[1422] suretiyle her halükarda seyahatlerine ilmî bir boyut kazandırmıştır.

Gerçekleştirdiği bu ilmî yolculukların özellikle ikisi, Ebû Gudde'nin hayatında çok önemli bir yere sahiptir. Bunlardan birincisi Ezher Üniversitesi'nde okumak üzere gittiği ve Muhammed Zâhid el-Kevserî ile karşılaştığı Mısır seyahatidir. Daha önce de değinildiği üzere burada geçirdiği ilk aylarda aradığı ortamı bulamadığı için geri dönmeyi düşünmüş ancak bir arkadaşının tavsiyesiyle Kevserî ile tanışınca Mısır'da kalıp kendisinden istifade

[1416] Misaller için bkz. Ebû Gudde, *Safahât*, s. 15; Leknevî, *a.g.e. (*muhakkikin girişi), s. 14-15.
[1417] Daha geniş bilgi için bkz. bu tezin "İcâzetleri" başlığı
[1418] Misaller için bkz. Leknevî, *a.g.e. (*muhakkikin girişi) s. 14-16; Keşmîrî (muhakkikin girişi) *a.g.e*., s. 3-4; Hâşimî, *a.g.e*., s. 31.
[1419] Meselâ bkz. Reşîd, *a.g.e. (*Muhammed Takî el-Osmânî'nin yazısı), s. 66.
[1420] Misaller için bkz. Tânevî, *a.g.e.*, s. 7, 59 dn., 97-98 dn., 254 dn.
[1421] Misaller için bkz. Keşmîrî, *a.g.e. (*muhakkikin girişi), s. 3-4; Zehebî, *Zikru men yu'temed* (muhakkikin girişi), s. 162.
[1422] Reşîd, *a.g.e*., s. 159-160; Hâşimî, *a.g.e*., s. 31. Misaller için bkz. Keşmîrî, *a.g.e. (*muhakkikin girişi), s. 3-4; Şeybânî, *a.g.e. (*muhakkikin girişi), s. 33 dn.

etmeye karar vermiştir. Ebû Gudde bu anı, hayatının dönüm noktası olarak nitelendirmiştir[1423].

Diğeri ise Hindistan ve Pakistan'a gerçekleştirdiği ilk ziyaretidir. Zira Ebû Gudde'nin tahkik ve neşir dünyasında adının duyulması bu seyahat sonrasına rastlamaktadır[1424]. Bu seyahat sayesinde bölge âlimlerini yakından tanıma fırsatı bulan Ebû Gudde, oralardan birçok yazma eserle dönüp yayınlamaya başlamıştır. Böylece Hint alt kıtasının ilim ve özellikle hadis birikimini gerek Arap ve gerekse İslâm âlemine tanıtmış ve eserlerinin yayılmasını sağlamıştır[1425].

Ebû Gudde'nin bazı bilgilerin önemini vurgulamak amacıyla: "sadece bu bilgi için şu kadar süre ilim yolculuğuna çıkılsa değer"[1426] vb. ifadeler, ilim yolculuklarının onun hayatındaki yerini ve değerini göstermesi bakımından önemlidir.

Ebû Gudde'nin ilim yolculuklarındaki gayreti birçok ilim adamının dikkatini çekmiş ve kendisinden övgüyle söz etmelerine sebep olmuştur. Muhammed Receb el-Beyyûmî: "Ebû Gudde'nin beni en çok hayrete düşüren yönü, yolculuğun onca sıkıntılarına rağmen üstelik bir yol arkadaşı olmaksızın ısrarla, dünyanın bir ucundan diğer ucuna çok sayıda İslâm ülkesine ilim yolculuklarını sürdürmek konusundaki sabır ve metanetidir"[1427], Muhammed Avvâme: "İlim yolunda modern ulaşım araçlarından onun kadar istifade eden bir başka âlim bilmiyorum"[1428], Ebü'l-Hasen en-Nedvî: "Gerçekleştirdiği ilmi yolculukları ve değişik ülke ve şehirlerde ilim adamları ve hocalarla görüşüp onlardan istifade etmesi, bize Horasan'dan kalkıp Batının bir ucuna, oradan da Doğunun bir ucuna giden ilk dönem hadis âlimlerimizi hatırlatmaktadır"[1429] demişlerdir.

D. İcâzetleri

Abdülfettâh Ebû Gudde'nin hadisçi kimliği açısından önemli olan hususlardan biri de sahip olduğu icâzetlerdir. Onun icâzetlerine geçmeden önce icâzetin anlamı ve hadis ilmindeki önemine kısaca değinmek yerinde olacaktır.

İlk defa kullanıldığı hadis alanında, hadis rivâyetine sözlü ve yazılı izin vermek, rivâyet hakkını devretmek demek olan icâzet, önceleri "öğretimsiz olarak verilen izin belgesi" anlamında kullanılırken, medreselerin kuruluşundan sonra "belli bir öğretim disiplini içinde bilgi ve

[1423] Yıldırım, a.g.m. s. 199.
[1424] Avvâme, *a.g.e*., s. 128.
[1425] Reşîd, *a.g.e*., s. (Muhammed Receb el-Beyyûmî'nin yazısı), s. 104, (Muhammed Avvâme'nin yazısı) 127.
[1426] Misaller için bkz. Ebû Gudde, *Menhecü's-selef*, s. 29; Leknevî, *el-Ecvibetü'l-fâzıle*, s. 34 dn.; Keşmîrî, *a.g.e*., s. 212 dn.
[1427] Reşîd, *a.g.e. (*Muhammed Receb el-Beyyûmî'nin yazısı), s. 104.
[1428] Reşîd, *a.g.e. (*Muhammed Avvâme'nin yazısı), s. 123.
[1429] Reşîd, *a.g.e. (*Ebü'l-Hasen en-Nedvî'nin takrizi), s. 35.

rivâyet nakletme yetkisi tanıyan belge" anlamında kullanılmaya başlanmıştır. Bunun yanında öğretimsiz umûmî ve fahrî icâzetler vermeyi devam ettirenler de olmuştur[1430].

İcâzet, hocanın (mücîz) rivâyet hakkına sahip olduğu hadislerin ve kitapların rivâyet hakkını devretmesi yanında, öğrencisinin (mücâzun leh) ilimdeki yeterliliğini[1431] de ifade eden geleneksel bir diploma anlamı taşımaktadır. Dolayısıyla Ebû Gudde'nin aldığı icâzetler, bir taraftan ona Hz. Peygamber'e (s.a.) kadar ulaşan kendi isnadıyla hadis rivâyet etme imkânı sağlarken, diğer taraftan da icâzetleri sayısınca âlim tarafından kendisinin bu ilme ehil ve layık görüldüğünü vurgulamaktadır.

1. İcâzet Aldığı Âlimler

Abdülfettâh Ebû Gudde çoğu hocaları, bir kısmı da akranları olmak üzere çok sayıda âlimden icâzet almıştır. Akranların birbirine icâzet vermesi (tedbîc) şeklinde gerçekleşen 13 tanesi de eklendiğinde onun aldığı icâzetlerin sayısı 119'a ulaşmaktadır.

Ebû Gudde'nin icâzet aldığı âlimlerden öne çıkan bazıları şunlardır:

Halep:

Muhammed Râgıb et-Tabbâh, Muhammed Necîb b. Muhammed Siracuddîn, Ahmed b. Muhammed eş-Şemmâ', Ahmed b. Muhammed b. es-Sıddîk el-Gumârî (ö. 1380/1960).

Mısır:

Ahmed b. Abdurrahman el-Bennâ es-Sââtî (ö. 1378/1958), Muhammed Zâhid el-Kevserî, Ahmed b. Muhammed Şâkir (ö. 1377/1957), Muhammed el-Hâfız et-Ticânî (ö. 1398/1977), Abdullah b. Muhammed b. es-Sıddîk el-Gumârî (ö. 1413/1992).

Dımaşk:

Muhammed Ebü'l-Hayr el-Meydânî (ö. 1380/1960).

Hindistan-Pakistan:

Ebü'l-Mehâsin Abdullah b. Muzaffer Hüseyn el-Haydarâbâdî (ö. 1384/1964), Muhammed Yûsuf b. Muhammed İlyâs el-Kandehlevî (ö. 1384/1964), Muhammed Bedr Âlem el-Mirtehî el-Hindî (ö. 1385/1965), Zafer Ahmed el-Osmânî et-Tânevî (ö. 1394/1973), Ebü'l-Vefâ Mahmûd Şâh b. Mubarek Şâh el-Afgânî (ö. 1395/1974),

[1430] Akpınar, "İcâzet", *DİA*, XXI, 393-394.
[1431] Akpınar, *a.g.e.*, XXI, 393.

Muhammed Mehdî Hasan eş-Şâh Cihânpûrî (ö. 1396/1975), Muhammed Yûsuf el-Bennûrî (ö. 1397/1976), Fadlullah b. Ahmed Ali el-Geylânî (ö. 1399/1978), Muhammed Zekeriyyâ b. Muhammed Yahyâ el-Kandehlevî (ö. 1402/1981), Habîburrahmân b. Sâbir b. İnâyetullah el-A'zamî (ö. 1412/1991), Manzûr Ahmed en-Nu'mânî (ö. 1417/1996), Muhammed İdris el-Kandehlevî (ö. 1394/1974), Muhammed Mâlik el-Kandehlevî, Muhammed Abdürreşîd en-Nu'mânî.

Suudi Arabistan:

Muhammed İbrahim b. Sa'dullah el-Hutenî (ö. 1389/1968), Ümmü Tâhir Âişe bnt. Tâhir Sünbül el-Medeniyye (ö. 1407/1986), Muhammed Yâsîn b. Muhammed İsa el-Fâdânî el-Endünîsî (ö. 1410/19899).

Bahreyn:

Muhammed b. Ebû Bekr b. Abdullah b. Ebû Bekr el-Molla (ö. 1394/1973), Muhammed b. İbrahim Âlu'ş-Şeyh Mubârek (ö. 1404/1982), Ahmed b. Abdülaziz Âlu'ş-Şeyh Mubârek (ö. 1409/1988).

Yemen:

Sâbit b. Sa'düddîn Behrân ez-Zeydî (ö. 1400/1979); Ahmed Meşhûr b. Tâhâ b. Ali el-Haddâd el-Bâalevî (ö. 1416/1995), Abdülkâdir b. Ahmed es-Sekkâf el-Bâalevî, Abdurrahman b. Ahmed el-Kâf el-Bâalevî.

Tunus-Cezayir-Fas (el-Magribü'l-Arabî):

Ebü'l-İs'âd Muhammed Abdülhayy, b. Muhammed Abdülkebîr el-Kettânî (ö. 1382/1962), Muhammed b. Abdülhafîz b. Muhammed et-Tâhir el-Fihrî el-Fâsî (ö. 1383/1963), Muhammed el-Bâkır b. Muhammed b. Abdülkebîr el-Kettânî (ö. 1384/1964), Muhammed b. Muhammed es-Sâdık b. Muhammed et-Tâhir eş-Şâzilî en-Nîfer (ö. 1418/1997) [1432].

2. İcâzetini Aldığı Eserler

Ebû Gudde, başta *Kütüb-i sitte* olmak üzere çok sayıda eserin icâzetini almıştır. O, isnad ve icâzet aracı eserlerden 206'sı sebet[1433], 38'i mu'cem[1434], 59'u meşyaha[1435], 7'si

[1432] Ebû Gudde'nin icâzet aldığı âlimlerin tam listesi EK VI'de verilmiştir.

[1433] Daha önce geçtiği üzere sebet, bir kimsenin içinde, hocalarının isimlerini, senedlerini, semâ' ettiği hadisleri, hadis öğrenimi arkadaşlarının isimlerini yazdığı kayıt defteridir.

evâil[1436] ve 39'u müselsel hadisleri ihtiva eden eser olmak üzere toplam 349 adet eserin icâzetine sahip olmak suretiyle[1437] hadis kaynaklarının çoğunun rivâyet hakkını elde etmiştir.

3. Sahip Olduğu İsnadlar

Ebû Gudde aldığı icâzetler sayesinde çok sayıda hadisin ve hadis kitabının isnadlarına sahip olmuştur. Kendisine doğrudan hadis rivâyet etme imkânı sağlayan bu isnadlarından biri Peyamber'e (s.a.) ait müselsel hadisin diğeri de *Sahîhu'l-Buhârî*'nin olmak üzere 2 isnadı örnek olarak sunulacaktır.

Birinci örnek bütün râvîlerin icâzet aldıkları hocalardan dinledikleri ilk hadis olma özelliği bulunan (el-Müselsel bi'l-evveliyye) Abdullah b Amr b. el-Âs (r.a.) hadisidir[1438]. Abdülfettâh Ebû Gudde bu hadisi Muhammed Zâhid el-Kevserî, Muhammed Abdülhafîz el-Fâsî, Muhammed Râgıb et-Tabbâh, Ahmed b. Muhammed İbnü's-Sıddîk el-Gumârî ve Muhammed Yâsîn el-Fâdânî'nin de aralarında bulunduğu pek çok hocasından işitmiştir[1439].

Muhammed Abdülhafîz el-Fâsî'nin senedinin bir tariki şöyle devam etmektedir: Muhammed b. Ca'fer el-Kettânî > Hüseyn el-Habeşî > Ahmed b. Zeynî Dehlân el-Mekkî > Abdurrahman b. Muhammed el-Küzberî > babası Muhammed b. Abdurrahman el-Küzberî ve Muhammed b. Ahmed b. Büdeyr el-Makdisî (Muhammed el-Küzberî > babası Abdurrahman el-Küzberî; Muhammed el-Makdisî > Mustafa ed-Dimyâtî) (her ikisi de) > Muhammed b. Ahmed b. Akîle el-Mekkî > Ahmed b. Abdülganî b. el-Bennâ ed-Dimyâtî > Muhammed b. Abdülazîz ez-Zîyâdî > Ebü'l-Hayr Ömer b. Ammûs er-Reşîdî Zekeriyya b. Muhammed el-Ensârî ve Muhammed b. Abdurrahman es-Sehâvî > Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî > Abdurrahîm b. el-Hüseyn el-Irâkî ve Şihâb Ahmed b. Ebû Bekr el-Vâsitî > Sadruddîn Muhammed b. Muhammed b. İbrahim el-Meydûmî > Abdüllatîf b.

[1434] Bir kimsenin içinde, kendilerinden hadis almış olduğu hocalarını harf sırasında bir araya getirdiği kitabı. Aydınlı, *a.g.e.*, s. 198.

[1435] Bir müellifin kendisiyle karşılaşıp hadis almış olduğu veya karşılaşmadığı halde icâzet aldığı hocalarını kapsayan kitabı. Kettânî, *er-Risâletü'l-müstatrafe*, s. 140.

[1436] Birçok hadis kitabının ilk hadislerini bir araya toplayarak meydana getirilen kitaplar. Bu çeşit kitaplar, içlerindeki hadislerin kendilerinden çıkarılmış olduğu kitapların rivâyet hakkına sahip hoca veya hocalardan dinlenerek (semâ' edilerek), söz konusu kaynak kitapların ilk hadislerinin rivâyet hakkı elde edilmiş olurdu. Bu kitaplardaki diğer hadislerin rivâyeti için icâzet de alınınca bu kitapların rivâyet hakkına, kısmen semâ' (baş tarafları), kısmen de icâzet (geri kalan kısımları) yoluyla sahip olunmuş olurdu. Aydınlı, *a.g.e.*, s. 59.

[1437] Ebû Gudde'nin icâzetine sahip olduğu bu eserlerin listesi için bkz. Reşîd, *a.g.e.*, s. 409-591.

[1438] Bkz. Reşîd, *a.g.e.*, s. 271-279.

[1439] Yukarıda ifade edildiği üzere Ebû Gudde bu hadisin pek çok ayrı yoldan (tarik) rivâyet hakkına sahiptir. (Bkz. Reşîd, *a.g.e.*, s. 271-279). Bunların bir kısmını ihtiva eden isnad şeması için bkz. EK VII.

Abdülmün'im b. es-Saykal el-Harrânî > Ebü'l-Ferac Abdürrahman b. Ali b. el-Cevzî > Ebû Sa'd İsmail b. Ebû Sâlih el-Müezzin > Ebû Sâlih Ahmed b. Abdülmelik en-Nîsâbûrî > Ebû Hâmid Ahmed b. Muhammed b. Yahya b. Bilal el-Bezzâz > Abdurrahman b. Bişr b. el-Hakem el-Abdî en-Nîsâbûrî > Süfyân b. Uyeyne el-Hilâlî > Amr b. Dînâr > Ebû Kâbûs > Abdullah b. Amr b. el-Âs (r.a.) > Rasûlüllah (s.a)'in şöyle buyurduğunu rivâyet etmiştir:

"Merhamet edenlere Rahmân olan Allah da merhamet eder. Siz yeryüzündekilere merhamet edin ki, gökyüzündeki de size merhamet etsin"[1440].

Ebû Gudde'nin aynı zamanda meşhur muhaddislerle müselsel olma özelliği taşıyan *Sahîhu'l-Buhârî* isnadı şöyledir[1441]:

Abdülfettâh Ebû Gudde > Muhammed Abdülhayy el-Kettânî > babası Abdülkebîr el-Kettânî > Abdülganî ed-Dihlevî > Abdülazîz ed-Dihlevî > babası Veliyyullah ed-Dihlevî > Sâlim b. Abdullah b. Sâlim el-Basrî > babası > Muhammed b. Alâuddîn el-Hâfız el-Bâbilî > Muhammed Hicâzî eş-Şa'râvî el-Vâiz > Muhammed b. Urkimâz > Hâfız İbn Hacer > Ebû İshâk et-Tenûhî > Ebü'l-Abbâs el-Haccâr > el-Hüseyn b. el-Mübârek ez-Zebîdî > Ebü'l-Vakt es-Siczî > Ebü'l-Hasen Abdurrahman b. Muhammed ed-Dâvudî > Abdullah b. Hammûye es-Serahsî > Firebrî > Muhammed b. İsmail el-Buhârî[1442].

Ebû Gudde'nin hadisçi kimliğinin oluşumundan söz ettikten ve onun bu kimliğini oluşturan âmilleri ele aldıktan sonra, şimdi onun hadis ilmine katkılarına geçilebilir.

II. HADİS İLMİNE KATKILARI

Ebû Gudde'nin diğer ilimler yanında özellikle hadis ilmine şüphesiz önemli katkıları olmuştur. Bu katkılar dolayısıyla bazı uluslar arası ödüllere layık görülmüştür. Fas kralı II. Hasan tarafından kendisine kraliyet yüksek onur madalyası verilmiştir[1443]. Yine aralarında Mustafa ez-Zerkâ ve Yusuf el-Karadâvî gibi İslâm dünyasının ileri gelen ilim adamlarının bulunduğu bir heyetin tensibiyle 1416/1995 yılında Brunay Sultanı Hasan el-Bülkîhî tarafından Hadise Hizmet Ödülü takdim edilmiştir[1444].

[1440] *Tirmizî*, Birr, 16.

[1441] Ebû Gudde'nin *Kütüb-i sitte, Müsnedü Ebî Hanîfe, Muvattâ, Müsnedü'ş-Şâfiî ve Müsnedü Ahmed b. Hanbel*'i isnadları için bkz. Reşîd, *a.g.e*., s. 398-406.

[1442] Reşîd, *a.g.e.*, s. 396-397.

[1443] Zâhid, *y.g.i.a.*

[1444] Hâşimî, *a.g.e*., s. 86-87; Reşîd, *a.g.e*. (Muhammed Takî el-Osmânî'nin yazısı), s. 69; İbn Hacer, *a.g.e*. (nâşirin girişi), I, 86-87; Abaza ve Mâlih, *İtmâmu'l-vefâ*, 161.

Onun hadis ilmine katkıları öğretimi, eserleri ve görüşleri şeklinde incelenecektir.

A. Öğretimi

Abdülfettâh Ebû Gudde'nin hadis öğretimini öğretim hayatı ve öğrencileri şeklinde ele almak mümkündür.

1. Öğretim Hayatı

Ebû Gudde'nin öğretimini resmi ve özel öğretim şeklinde ikiye ayırmak mümkündür. Daha önce anlatıldığı üzere Ebû Gudde, 11 yılı Halep'te, 4 yılı Şam'da ve 25 yılı da Suudi Arabistan'da olmak üzere toplam 40 yıl süren resmi öğretim hayatının yaklaşık dörtte birini lise, dörtte üçünü ise üniversitede geçirmiştir.

Halep'in çeşitli liselerinde gerçekleştirdiği öğretim, din ve terbiye dersleri gibi hadise özel olmaktan ziyade hadisle birlikte başka ilimleri de içine alan genel bir öğretimdir. Şam'daki öğretimi fıkıh ağırlıklı olan Ebû Gudde'nin resmi hadis öğretimi büyük ölçüde Suudi Arabistan'da gerçekleşmiştir. Riyad'da bulunan İmam Muhammed b. Suûd İslâm Üniversitesinde görev yaptığı 23 yıllık süre zarfında değişik fakülte ve enstitülerde diğer dersler yanında hadis, ulûmü'l-hadis, hadis tahlili, cerh ve tadîl ile ahkâm hadisleri dersleri verdi. *Sahîhu Müslim*'in mukaddimesi, *Mukaddimetü İbnü's-Salâh*, *Tedribu'r-râvî*, *Şerhu Elfiyyeti'l-Irâkî*, *Buhârî* ve *Müslim*'in bazı şerhleri onun derslerinde takip ettiği kitaplardandır[1445]. Ardından iki yıl görev yaptığı Riyad'daki Kral Suûd Üniversitesi Eğitim Fakültesi'nde de hadis usûlü dersleri vermiştir[1446]. Yine daha önce ifade edildiği gibi yirmiden fazla teze danışmanlık yapan ve çok sayıda tezin jürisinde yer alan Ebû Gudde ayrıca öğretim üyeleri ve öğrencilerin katıldığı, gerek hadis ilmi ile ilgili ve gerekse de genel birçok konferanslar vermiştir[1447].

Misafir öğretim üyesi olarak bulunduğu çok sayıdaki ülkenin gerek üniversitelerinde ve gerekse de diğer ilmi mahfillerinde değişik hadis dersleri verdiği bilinmektedir. Mesela 1399/1978 yılında Hindistan Leknev'de Nedvetü'l-ulemâ Üniversitesi'nde yüksek lisans öğrencilerine verdiği ders ve konferanslar yanında Hâzimî'nin *Şurûtü'l-eimmeti'l-hamse*

[1445] Katırcî, a.g.m., I, 18; II, 18; Boyacılar, *a.g.i.a.*; Selmân, *y.g.k.g.*
[1446] Reşîd, *a.g.e.*, s. 160-162; İbn Hacer, *a.g.e.* (nâşirin girişi), I, 33-36; *İsneyniyye*, XI, 602-606; Boyacılar, *a.g.i.a.*
[1447] Misaller için bkz. Ebû Gudde, *Safha müşrika*, s. 83 dn.; a.mlf., *Kıymetü'z-zemen*, s. 13 dn.

isimli eserini okutmuştur[1448]. Yine Fas'a uzun yıllar her Ramazan ayında giderek burada diğer dersler yanında özellikle hadis dersleri vermiştir.

Ebû Gudde, resmî görevi dışında gerek Halep'te gerekse Suudi Arabistan'da özel hadis dersleri vermeye özen göstermiştir. Halep'te genellikle ilmî dersleri evinde, halka yönelik derslerini ise camilerde yapmıştır[1449]. Seyfüddevle camiinde perşembe günleri akşam namazından sonra hadis dersi verdiği bilinmektedir[1450]. *Sahîhu Müslim*, *er-Raf'u ve't-tekmîl* ile *Tedrîbu'r-râvî* onun ilmî derslerinde okuttuğu bilinen kitaplardandır[1451].

Suudi Arabistan'da bulunduğu ilk yıllar kısmen daha rahat özel ders verme imkânı bulan Ebû Gudde, daha sonra yöneticilerin kısıtlamaları nedeniyle ders vermekte zorlanmıştır. Bu dönemde ses kaydı yapılmasına engel olmak ve öğrencilerin dikkat çekmeden evine teker teker gelip gitmelerini sağlamak gibi tedbirler almak suretiyle[1452] olabildiğince ders vermeye gayret etmiştir.

Derslerine çeşitli ülkelerden öğrencilerin ilgi gösterdiği Ebû Gudde, bir ara Türk öğrencilere evinde ders vermeye başlamışsa da yöneticilerin yasaklaması üzerine bunu iptal etmek durumunda kalmıştır[1453].

Buhârî'nin *el-Edebü'l-müfred*'i, İbn Abdilberr'in *Temhid* mukaddimesi ve Zehebî'nin *Mûkiza*'sı onun Suudi Arabistan'daki özel derslerinde okuttuğu kitaplardandır[1454].

Verdiği derslerden başka aralarında üniversite hocaları ve öğrencileri olmak üzere hadis ilmiyle ilgili olarak kendisine danışmaya gelen birçok ilim ehline yardımcı olduğu da bilinmektedir[1455].

2. Öğrencileri

Öğretim hayatı süresince değişik ülkelerden çok sayıda öğrenci Abdülfettâh Ebû Gudde'den istifade etmiştir. Yusuf Mar'aşlî, ondan istifade eden öğrencilerin sayısını 20

[1448] Hâzimî, *a.g.e.* (muhakkikin girişi), s. 65.
[1449] Gaşîm, *y.g.k.g.*
[1450] Hâşimî, *a.g.e.* ; Zâhid, *a.g.i.a.*
[1451] Avvâme, *y.g.k.g.*; Gaşîm, *y.g.k.g.*
[1452] Şahin, *y.g.k.g.*
[1453] Boyacılar, *a.g.i.a.*
[1454] Avvâme, *y.g.k.g.*; Selmân, *y.g.k.g.*
[1455] Reşîd, *a.g.e.*, s. 103; *İsneyniyye*, XI, 616.

bin olarak vermektedir[1456]. Muhammed Âlu Reşîd de, öğrencileri ve ondan icâzet alanlarla ilgili geniş bir liste sunmuştur[1457].

Ebû Gudde'nin öğrencilerinden öne çıkan bazıları şunlardır:

Nureddîn Itr[1458], Adnân Gaşîm[1459], Muhammed Avvâme, Mahmûd Mîre, Nâcî Acem, Muhammed Ebü'l-Feth el-Beyânûnî, Salâhuddîn el-İdlibî, Adnân Sermînî, Abdüssettâr Ebû Gudde, Mecd Mekkî, Abdullah Azzâm, Temîm el-Adnânî, Muhammed Mücâhid Şa'bân onun Halep'li öğrencilerindendir[1460].

Salih el-Atram, Zâhir Avvâd el-Elma'î, Ebû Abdürrahmân b. Akîl ez-Zâhirî, Fehd b. Abdürrahmân er-Rûmî, Abdullah el-Hakemî, Abdülazîz es-Südeyrî, Abdülvehhâb et-Turayrî, İbrâhim es-Subeyhî ve Muhammed b. Abdullâh Âlü Reşîd Ebû Gudde'nin Suudi Arabistan'daki öğrencilerindendir[1461].

Ahmed b. Ma'bed el-Mısrî, Abdürrahîm el-Mollâ, İbrâhîm b el-Halîfe, Muhammed Rafî' el-Osmânî, Muhammed Takî el-Osmânî, Muhammed Abdülmâlik el-Benglâdîşî, Selmân en-Nedvî, Muhammed en-Nedvî, Muhammed Ekrem en-Nedvî, Hasan el-Katırcî, Kâsım b. Ali Sa'd, Cemâl ez-Zehebî, Abdürrahmân el-Hulv, Mâcid Dervîş, Mâlik el-Cüdeyde, el-Hüseyn Şevvâd, Muhammed Şükrî el-Lezzâm, Muhammed Talha el-Mekkî, Ahmed b. Abdülmelik el-Mekkî, İsâm el-Beşîr, Câsim el-Yâsîn, Muhammed el-Acemî, Nizâm Ya'kûbî de onun öğrencilerindendir[1462].

Ayrıca Nureddin Boyacılar, Seyyit Bahçıvan, H. İbrahim Kutlay, Hamdi Arslan, Nurettin Yıldız, Şamil Şahin, Ömer Boynukalın, Ertuğrul Boynukalın ve Muhammed Boynukalın gibi Türk ilim adamları kendisinden istifade etmiştir.

Onun öğrencileri içerisinde Muhammed Avvâme, Mahmûd Mîre, Hasan b. Râmiz el-Katırcî'nin ayrı bir yeri vardır.

Ayrıca Yusuf el-Karadavî, Vehbî Süleyman el-Gavcî, Muhammed Takî el-Osmânî gibi tanınmış bazı ilim adamları da kendisinden icâzet almışlardır[1463].

[1456] Bkz. *Nesrü'l-cevâhir*, II, 1949.
[1457] Bkz. Reşîd, a.g.e., s. 216-241, 642-647.
[1458] Bkz. *Kitâbü'l-asâle*, I, 306.
[1459] *y.g.k.g.*
[1460] Bkz. İbn Hacer, *a.g.e.* (nâşirin girişi), I, 28.
[1461] Bkz. İbn Hacer, *a.g.e.*, I, 29.
[1462] Bkz. İbn Hacer, *a.g.e.*, I, 29-30.
[1463] Bkz. Reşîd, *a.g.e.*, s. 217-219.

B. Eserleri

Abdülfettâh Ebû Gudde'nin hadis ilmine yaptığı katkıların en önemlisi kaleme aldığı eserleridir. Onun hadis ilmiyle doğrudan ya da dolaylı olarak alakalı şu ana kadar yayınlanmış 40 adet eseri bulunmaktadır. Bunların bir kısmı hadisle birlikte başka bir ilim dalıyla alakalı olsa da, hadisle olan alakalarını dikkate alınarak burada tanıtılmasının uygun olacağı düşünülmüştür.

Bu eserler hacim bakımından hayli farklılık arz etmektedir; risâle çapında olanı yanında, on cilt tutan çalışma da bulunmaktadır. Bazıları birlikte basılan bu eserleri, telifleri ve tahkikleri olmak üzere iki başlık altında incelemek mümkündür.

1. Telifleri

Hadis alanında 8 telif eseri bulunmaktadır. Bunları ilk baskılarındaki yayın tarihine göre sıralayarak şöylece tanıtabiliriz.

1. *Mes'eletü halki'l-Kur'ân ve eseruhâ fî sufûfi'r-ruvât ve'l-muhaddisîn ve kütübi'l-cerh ve't-ta'dîl.*

Risâle çapındaki bu çalışmada, Kur'ân'ın mahluk olup olmadığı (halku'l-Kur'ân) meselesinin[1464] hadis ilmine yansıyan olumsuz etkileri konu edilmektedir.

Eserde halku'l-Kur'ân meselesinin ortaya çıkışı ile konuyu siyâsî, itikâdî ve tarihî açılardan genişçe ele alan kaynaklardan kısaca söz edildikten sonra, bu meselenin râvî, muhaddis ile cerh ve ta'dîl eserlerindeki olumsuz etkileri çarpıcı örneklerle anlatılmaktadır.

Daha önce müellifin Zafer Ahmed et-Tânevî'nin (ö. 1394/1973) *Kavâid fî ulûmi'l-hadîs* isimli eserinin tahkiki içerisinde uzun bir dipnot olarak yer alan[1465] bu eser, Mücteba Uğur tarafından tercüme edilerek Halk-ı Kur'ân Meselesi başlığıyla yayınlanmıştır[1466]. Eserin ikinci ayrı basımı[1467], 1426/2005 tarihinde Beyrut'ta gerçekleştirilmiş olup 26 sayfadır[1468].

[1464] Bu meselenin kelamcılar ve hadisçiler açısından nasıl ele alındığı konusunda geniş bilgi için bkz. Koçyiğit, *Münakaşalar*, s. 184-223.

[1465] Bkz. Tânevî, *a.g.e.*, s. 361-380 dn.

[1466] *AÜİFD*, Ankara 1975, c. XX, s. 307 vd.

[1467] Muhammed Âlü Reşîd ile Selmân Ebû Gudde, bu çalışmanın önce müstakil olarak yayınlandığını sonra *Kavâid* isimli eserin içerisine eklendiğini söylemekte iseler de (bkz. *İmdâdü'l-fettâh*, s. 187; İbn Hacer, *a.g.e. (nâşirin girişi)*, I, 46), bizzat müellif Abdülfettâh Ebû Gudde'nin ifadelerinden, önce *Kavâid* isimli eserin içerisinde yayınlanıp sonra ayrı basımının yapıldığı anlaşılmaktadır. (Bkz. Ebû Gudde, *Halku'l-*

2. *Lemehât min târîhi's-sünne ve ulûmi'l-hadîs*

Eser, müellifin daha önce sunduğu "hadis uydurma faaliyeti: sebepleri ve sonuçları" konulu tebliğinin[1469] geliştirilmiş halidir.

Girişte sünnetin mahiyeti ve konumundan söz edilmekte, ardından sünnetin aktarılmasında ilk halka olan sahabe neslinin önemi ve hadis uydurma karşısındaki tavırları incelenerek onların bu faaliyete katıldıklarına dair haberler kritik edilmektedir. Sonra hadis uydurmanın başlangıcı, sebepleri, tarihî seyri ve bu çerçevede alınan tedbirler hakkında bilgi verilmekte ve bu uydurma faaliyetinin doğurduğu önemli sonuçlar, 8 ayrı başlık halinde geniş bir şekilde işlenmektedir.

Daha sonra mevcut duruma gelerek mevzû hadislerden kurtulma hususunda hadisle ilgilenen ilim adamları ile gerek yüksek öğretim ve gerekse diğer düzeylerdeki programlar için uygulanabilecek pratik bir çalışma planı sunulmakta, mevzû hadisleri tanımaya yardımcı olacak 11 alâmet yanında uzmanlarının bu konuda delil olarak kullanabilecekleri 25 prensip/kural (zâbıta) verilmektedir.

Müellifin ifadesiyle "daha önce başka bir eserde bir araya toplanmamış, faydalı ve güzel bilgileri" ihtiva eden[1470] bu çalışma, Enbiya Yıldırım tarafından *Mevzû Hadisler: Sened ve Metin Yönüyle* adıyla Türkçeye de çevrilmiştir[1471]. Ayrıca birçok kişi tarafından kaynak gösterilmeden içeriğinin alıntılanarak kullanıldığı belirtilmiştir[1472].

Eserin genişletilmiş Beyrut 1417 tarihli baskısı, 314 sayfadır[1473].

3. *Ümerâü'l-mü'minîn fi'l-hadîs*

Eser, hakkında "hadiste mü'minlerin emîri (emîru'l-mü'minîn fi'l-hadîs)" lakabı kullanılmış olan muhaddisleri konu edinmektedir.

Müellif, araştırmaları esnasında "emîru'l-mü'minîn" diye anıldığını tespit ettiği muhaddisleri bu esere almıştır. Girişte bu lakap hakkında bilgi verildikten sonra, tespit edilen 26 zat, doğum ve vefat tarihleri, memleketleri, kendilerine bu lakabı kullanan

---

Kur'ân, s. 3). Ayrıca müellifin yeni baskısına eklenmek üzere kaleme aldığı ilaveler, yayınlanmayı beklemektedir. Bkz. Reşîd, *a.g.e.*, s. 187.

[1468] Birinci baskı Beyrut 1391/1971.

[1469] Bu tebliğ, 1402/1982 yılında Cezayir'de düzenlenen XVI. İslâm Düşüncesi Sempozyumu'nda sunulmuştur. Bkz. Ebû Gudde, *Lemehât*, s. 6.

[1470] Bkz. s. 5.

[1471] İstanbul 1995.

[1472] İbn Hacer, *a.g.e. (*nâşirin girişi) I, 51.

[1473] Birinci baskı Beyrut 1404/1984, ikinci baskı Pakistan 1404.

kimselerin isimleri ile bu bilgilerin zikredildiği kaynakları kapsayan kısa malumatla birlikte kronolojik olarak verilmiştir.

Eserde konuyla ilgisi dolayısıyla hadis dışındaki diğer ilimlerde "emîrü'l-mü'minîn" diye anılan bazı âlimlerden de söz edilmiş, ardından hadis âlimleri hakkında kullanılan bu lakaba mesnet teşkil ettiği düşünülen hadisin[1474] gerçekte mevzû olduğu, delilleriyle birlikte ortaya konmuştur.

Çalışmanın sonunda hadis âlimleri hakkında kullanılan hâfız, hüccet ve hâkim gibi lakapların, belirli sayıda hadisi ezberinde bulunduran kimseler için kullanıldığı görüşünün doğru olmadığını konu edinen, müellifin bir araştırması da yer almaktadır.

Eserin 1411 tarihli Beyrut baskısı[1475], 56 sayfadır[1476].

4. *el-İsnâdü mine'd-din*

Hadis ilminin önemli konularından biri olan isnadı konu edinmektedir.

Eserde, isnadın anlamı üzerinde durulmuş, selef ve hadis âlimleri nezdindeki önemi, dindeki yeri, âlimlerin isnad sahibi olmak için sarf ettikleri gayretten söz edilmiştir. Ardından isnad sisteminin Müslümanlara özgü olduğu ortaya konarak isnadın faydalarından ve isnadın şart koşulduğu ilimlerle şart koşulmadığı halde tercihen kullanıldığı ilimlerden bahsedilmektedir.

Müellif daha sonra, isnadın önemi hakkında yaygın olarak zikredilen bir rivâyeti[1477] kritik etmektedir. Ardından yine isnadın öneminden söz eden bir nakilde gerçekleşen tahrifin serüvenini inceleyerek, bir kelimede meydana gelen tahrifin zincirleme şeklinde devam ederek aslından ne derece uzaklaşabileceğinin tipik bir örneğini sunmaktadır.

Bu eser üzerine Hasan Bal tarafından lisans tezi hazırlanmıştır[1478].

Eser, 1412/1992 tarihinde Beyrut'ta yayınlanmış olup[1479] fihristler dışında 68 sayfadır[1480].

[1474] Sözü geçen hadis şöyledir: Peygamber (s.a.): "Allahım, benim halifelerime merhamet et." diye dua etti. Kendisine, "Senin halifelerin kimdir?" diye sorulunca, "Onlar benden sonra gelip, hadislerimi ve sünnetimi aktaran ve insanlara öğretenlerdir" diye cevap verdi. Bkz. Ebû Gudde, *Ümerâü'l-mü'minîn*, s. 123.

[1475] Münzirî'nin *Cevâbü'l-es'ile*'si ve Ebû Gudde'nin *Kelimât*'ı ile birlikte.

[1476] Bkz. s. 101-156.

[1477] Merfu hadis olarak nakledilen bu rivâyet şöyledir: "Hadisi yazarken isnadıyla birlikte yazın. Yazdığınız hadis doğruysa, mükâfatına ortak olursunuz. Yanlışsa, vebali isnadının üzerine olur". Rivâyet ve kaynakları ile ilgili geniş bilgi için bkz. Ebû Gudde, *İsnâd*, s. 50.

[1478] Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1989.

5. *Safha müşrika min târîhi semâi'l-hadîs inde'l-muhaddisîn*

Müellifin daha önce sunduğu bir konferansın[1481] geliştirilmiş hali olan bu eserde, hadis imlâ meclislerinden biri esas alınarak incelenmektedir.

Girişte sünnetin önem ve mahiyeti, isnadın önemi, hadis ilmi dışında kullanıldığı alanlardan söz edilmekte ve İbn Cerîr et-Taberî (ö. 310/923) gibi ilmi senediyle ama tenkide tabi tutmadan nakleden âlimlerin yöntemi ele alınarak, onlara yöneltilen eleştiriler değerlendirilmektedir. Ardından hadis âlimlerinin hadis alma ve nakletme (tahammül ve edâ) konusundaki titizlikleri anlatılmakta ve Beyhakî'nin *es-Sünenü'l-kübrâ* isimli eseri ile İbnü's-Salâh'ın hayatı hakkında kısaca bilgi verilmektedir.

İbnü's-Salâh'ın 634/1236 yılında Dımaşk'taki Eşrefiyye Dârulhadis'inde gerçekleştirdiği ve imam Beyhakî'nin (ö. 458/1066) *es-Sünenü'l-kübrâ* isimli eserini imlâ ettiği hadis meclislerinden sadece sekizinci cilde ait olan ve bu cildin sonunda yer alan 90 meclisi kapsayan semââtın[1482] esas alındığı bu çalışmada, sözü geçen meclislerin tespiti ile ilgili örnekler verildikten sonra, semââtın orijinal hali sunulmaktadır. Gerekli görülen yerlerde açıklayıcı bilgiler yanında, semââtta ismi geçen bazı şahıslar hakkında kısa malumat verilmektedir. Çalışma, müellifin değişik açılardan getirdiği çarpıcı değerlendirmeleri ihtiva eden bir sonuç bölümü ile son bulmaktadır.

Kitabın sonunda, imam Şâtıbî'nin (ö. 790/1398) *Muvâfakât* isimli eserinde müşâfehe ve semâ'ın ilim tahammül yollarının en üstünü olduğu konusunu işlediği kısım[1483] ile eserde geçen bir şiire Ebû Gudde'nin getirdiği açıklamaları ihtiva eden iki ayrı ek yer almaktadır.

Müellif bu eserin telifi ile hadis ilmi uğruna atalarının harcadığı çabayı evlatların görüp, peygamber mirası olan sünnet ile gurur duymalarına ve sahip oldukları ilim mirasının değerini bilerek ona güvenmelerine vesile olmasını amaçlamıştır[1484].

Eser, 1412/1992 tarihinde Beyrut'ta yayınlanmış olup[1485] fihristler hariç 92 sayfadır.

[1479] *Safha müşrika*, Ebû Gudde. Ayrıca Selmân Ebû Gudde, bu eserin izinsiz olarak çok defa basıldığını belirtmiştir. Bkz. *a.g.e.,* s. 48.
[1480] Bkz. s. 7-74.
[1481] Bu konferans, müellifin görev yaptığı Riyâd'daki İmam Muhammed b. Suûd İslâm Üniversitesi Şerîat Fakültesi amfisinde 19.05.1399/16.04.1979 tarihinde sunulmuştur. Ebû Gudde, *Safha müşrika*, s. 83 dn.
[1482] Bir hadis kitabını yazarından veya rivâyet hakkına sahip herhangi bir hocadan dinlemiş olan kimselerin zikredildiği, kitabın başı veya sonundaki kayıtlar. Aydınlı, *Hadis Sözlüğü*, s. 279.
[1483] Bkz. I, 91-99. y.y., t.y. (el-Mektetebetü't-ticâriyyetü'l-kübrâ).
[1484] Bkz. s. 81.

6. *es-Sünnetü'n-nebeviyye ve beyânü medlûliha'ş-şer'î ve't-ta'rîf bi hâli Süneni'd-Dârekutnî*

Hadislerde geçen "sünnet" kelimesinin anlamını konu edinen bir incelemedir.

Hz. Peygamber'in hadislerinde, sahâbe ve tâbiîn sözlerinde geçen sünnet kelimesi ile bir fıkıh terimi olan sünnetin birbiriyle karıştırıldığını gören müellifin, bu yanlışı düzeltmek üzere kaleme aldığı bu risâlede, önce sünnet kelimesinin farklı ilim dallarındaki terim anlamları verilmekte, ardından bu kelimenin kullanıldığı 17 rivâyet zikredilerek buralarda geçen sünnet kelimesinin manası incelenmektedir. Konuyla bağlantısı dikkate alınarak, kitap isimlerinde kullanılan "sünen" tabiri hakkında da bilgi verilmektedir.

Daha sonra Darekutnî'nin *Sünen*'inin tanıtımı yapılmakta ve bazılarının zannettiğinin aksine bu eserin diğer dört sünenden farklı olarak illetli hadisleri toplayıp illetlerini açıklamak amacıyla telif edildiği ayrıntılı bir şekilde izah edilmektedir.

Eserin sonunda, aynı zamanda müellifin öğrencilerinden olan Abdullah b. Zayfullah er-Ruhaylî'nin *el-İmâmu'd-Darekutnî ve kitâbühü's-Sünen* isimli doktora tezinden[1486] konuyla ilgili bazı nakillere yer verilmiştir.

Ebû Gudde'nin neşrettiği *Tuhfetü'l-ahyâr* isimli tahkik çalışması içerisinde de yer alan[1487] bu risâle, 1412/1992 yılında Beyrut'ta müstakil olarak basılmış olup, 45 sayfadır.

7. *Tahkiku ismeyi's-Sahihayn ve'smi Câmi'i't-Tirmizî*

Buhârî ve Müslim'in *Sahîh*leri ile Tirmizî'nin *Câmi*'inin bizzat müellifleri tarafından verilen tam isimlerini konu edinen bir inceleme çalışmasıdır.

Girişte kitap isimlerinin önemine değinilmiş, bu üç önemli eserin meşhur olmaları ve isimlerinin bir miktar uzun olması sebebiyle ilim adamlarının kısaltmaya gittikleri ve bu nedenle zamanla tam isimlerinin neredeyse unutulduğunu belirtmiştir.

Önce Buhârî'nin *Sahîh*'ini ele almış, isminde oluşan karışıklık ortaya konduktan sonra, çok sayıda kaynaktan ve yazma nüshalardan hareketle tam ismi tespit edilmiştir. Ardından *Sahîh*'in râvîlerinden söz edilmiş, İbn Atıyye el-Endelüsî (ö. 541/1147) ile İbn Hayr el-İşbîlî'nin (ö. 575/1179) İmâm Buhârî'ye kadar olan isnadları zikredilmiştir.

[1485] Ebû Gudde'nin *Safha müşrika*'sı ile birlikte. Ayrıca bu eserin izinsiz olarak da çok defa basıldığı belirtilmiştir. İbn Hacer, *a.g.e. (*nâşirin girişi) I, 48.

[1486] Bu tez, 1402/1982 yılında İmam Muhammed b. Suûd İslâm Üniversitesi Şerîat Fakültesi'nde hazırlanmıştır.

[1487] Bkz. s. 9-16, 147-163.

İkinci olarak Müslim'in *Sahîh*'ine geçilmiş, eserin tam adının yazma nüshalarında ve mütedavil şerhlerinde yer almadığı ifade edilerek, başka kaynaklardan, sebetlerden ve fihristlerden hareketle bizzat müellifinin verdiği isim tespit edilmiştir.

Son olarak Tirmizî'nin *Câmi*'i ele alınarak, bu eserin tam adının tespit edilmesinin diğer ikisine göre daha fazla önem arz ettiği belirtilmiş, bu eserin Sahih adıyla anılmasının vahim bir hata olduğu ve aynı zamanda içeriğine ve yöntemine aykırı düştüğü vurgulanmıştır. Eski yazmalardan ve diğer kaynaklardan hareketle eserin tam adını tespit eden müellif, bu hususa gerekli özeni göstermeyen muasır âlimleri tenkit etmiştir. Eserin sonunda yazma nüshalardan konuyla ilgili bölümlerin bir sureti verilmiştir.

Eser, 1414/1993 tarihinde Beyrut'ta yayınlanmış olup, 96 sayfadır.

8. *Ahtâu'd-Doktor Takiyyüddîn en-Nedvî fî tahkîki kitâbi Zaferi'l-emânî*

Bir ulûmu'l-hadis kitabı üzerine kaleme alınmış olmasını dikkate alarak, hadisle ilgili eserleri içerisinde tanıtmayı uygun bulduğumuz bu çalışma, Takiyyüddîn en-Nedvî'nin tahkikiyle neşredilen Abdülhayy el-Leknevî'nin *Zaferu'l-Emânî* isimli eserinde[1488] muhakkikin yanlışlarını konu edinen bir reddiye çalışmasıdır.

Aynı zamanda Ebû Gudde'nin öğrencisi olan Takiyyüddîn en-Nedvî, hocasının uzun süredir Leknevî'nin bu eseri üzerinde çalıştığını ve bu çalışmasının yakında yayınlayacağını bildiği halde, eseri aceleyle tahkik edip yayınlayınca, Ebû Gudde kendi tahkikini yayınlamaktan vazgeçmiştir. Fakat Nedvî'nin neşrinin yanlışlarla dolu olduğunu görmesi üzerine, bu reddiyeyi kaleme almıştır[1489].

Sadece bir defa okunmak suretiyle, üstelik atıflar da kontrol edilmeksizin ve genelde teknik birçok yanlışlıklara da değinilmeksizin Nedvî'nin 574 sayfalık neşrinde 678 adet yanlış tespit edilerek ortaya konmuştur. Tekerrür eden ve iç içe verilen yanlışlar bu sayıya dâhil değildir.

Gramer, lügat, matbaa hataları, ilmî hatalar, doğru olan asıl nüshaya ters düşme, asıl nüsha doğru olduğu halde onu bırakıp yerine yanlış olanı koyma, asıl nüshadaki yanlışlıkları belirtmeksizin dipnotta olduğu gibi bırakma, manayı bozacak tarzda ibare düşüklükleri, hazif ve ilâveler ana başlıkları altında toplanabilecek hataların sebebini Ebû

[1488] Dubai 1415/1995,
[1489] Bkz. s. 713-714.

Gudde, muhakkikin Arapça ve hadis bilgisinin azlığına, çalışmaya gerekli özeni göstermemesine ve kitabın yayınlanması hususunda aceleci davranmasına bağlamaktadır.

Yanlışlar verilirken, önce sayfa sonra satır veya dipnot numarası belirtilmekte ardından yanlışın bulunduğu ifade çift parantez içerisinde sunulmakta, yanlışlığın nerede olduğuna işaret edilmekte ve son olarak doğrusu açıklanmaktadır.

Eser,1416 yılında Beyrut'ta yayınlanmış olup, 93 sayfadır[1490].

2. Tahkikleri

Ebû Gudde'nin hadis alanında şu ana kadar yayınlanmış 32 adet tahkik çalışması bulunmaktadır. İlk baskılarının yayın tarihlerine göre sıralayarak bu eserleri şöyle tanıtmak mümkündür:

1. *er-Raf'u ve't-tekmîl fi'l-cerhi ve't-ta'dîl*

Abdülhayy el-Leknevî'ye aittir. Eserin muhakkiki Ebû Gudde'nin "asırlar boyunca dağınık halde bulunan cerh ve ta'dîl ilminin kurallarını bir araya toplamak bu kitabıyla kendisine nasip olmuştur" dediği[1491] müellif, bu eserinde cerh ve ta'dîl ilminin bazı meselelerini ve kâidelerini konu edinmiştir[1492].

Biri müellifin hayatında[1493] diğeri de vefatından sonra[1494] olmak üzere daha önce gerçekleştirilmiş iki ayrı baskısından yola çıkarak eseri tahkik eden Ebû Gudde, kaynaklardan yapılan nakilleri kontrol ederek basılmış olanlarının yerlerini belirlemiş, tahrif ve önemli değişikliklerin bulunması durumunda bunlara işaret etmiştir. Eserin müellifi olan Leknevî'ye ait dipnotları, sonuna (منه رحمه الله) kaydı düşmek suretiyle kendisinin dipnotlarından ayırt etmiştir.

Eserin başında biri otobiyografi, diğeri de Abdülhayy el-Hasenî en-Nedvî'nin (ö. 1341/1922) kaleminden olmak üzere, Leknevî'yi tanıtan iki ayrı yazıya yer veren muhakkik, ayrıca müstakil bir araştırma-inceleme yazısı olabilecek hacimde çok sayıda dipnotla eseri zenginleştirmiştir. Yahya İbn Maîn'in râvî hakkında kullandığı "ليس بشيء" tabirinden tam olarak neyi kastettiği[1495], cerh ve tadîl âlimlerinin cerh edilmemiş ve de münker rivâyeti bulunmayan bir râvî hakkında kanaat belirtmemelerinin, gerçekte o râvîyi

[1490] Abdülhayy el-Leknevî'nin *Zaferü'l-emânî*'si ile birlikte. Bkz. *a.g.e*., s. 709-801.
[1491] Ebû Gudde, *Lemehât*, s. 188.
[1492] Eserin tanıtımı için bkz. Âşıkkutlu, *Hadiste Ricâl Tenkidi*, s. 21-22.
[1493] Leknev 1301.
[1494] Leknev 1309.
[1495] Bkz. s. 212-220 dn.

güvenilir kabul ettikleri anlamına geleceği[1496], aslında "ma'rûf" olduğu halde İbn Hazm'ın "mechûl" diye nitelendirdiği çok sayıdaki râvînin isimleri[1497], Zehebî'nin *Mîzânü'l-i'tidâl*'de[1498] ve Buhârî'nin *et-Târîhü'l-kebîr*'de[1499] takip ettikleri yönteme dair bilgiler ile çok sayıda cerh ve ta'dil teriminin tam anlamları üzerine düştüğü uzun dipnotlar bunlardan bazılarıdır.

Uzun ve yorucu bir çalışmanın mahsulü olduğu her halinden belli olan bu tahkik çalışması, bazı cerh ve ta'dîl lafızlarının delâletlerinin tam olarak tespit etmesi ve bu lafızlara âlimler tarafından yüklenen özel anlamların ortaya konması açısından oldukça önemlidir. Ayrıca cerh ve ta'dîl ilmine dair bazı meselelerinin işlenmesi bakımından da ayrı bir öneme sahip olan dipnotlarla birlikte, asıl metni yaklaşık 30 sayfa olan bu eser, hacminin birkaç katına ulaşmış bulunmaktadır[1500].

Yayınlanmış ilk çalışması[1501] olan bu eserini Ebû Gudde, Leknevî'nin kitaplarını okumasını kendisine tavsiye eden hocası Muhammed Zâhid el-Kevserî'ye ithaf etmiştir[1502]. O, bu eserin bir cerh ve tadîl ansiklopedisinin nüvesini oluşturabileceğini düşünmektedir[1503].

Selmân Ebû Gudde tarafından neşredilen 1425/2004 tarihli sekizinci baskı[1504], 564 sayfadır.

2. *el-Ecvibetü'l-fâzile li'l-es'ileti'l-aşereti'l-kâmile*

Eser, Abdülhayy el-Leknevî'ye aittir. İsnâdın hükmü, zayıf hadisle amel, hadisleri senetleriyle birlikte zikreden birinci el kaynakların durumu ve bu kaynaklarda geçen hadislerden hangilerinin delil olarak kullanılabileceği, hadis âlimlerinin sözlerinde görülen çelişkilerin nasıl ortadan kaldırılacağı, nesih, cem ve tercih konuları ile hadis ilimlerinin

[1496] Bkz. s. 230-248 dn.
[1497] Bkz. s. 296-305 dn.
[1498] Bkz. s. 342-347 dn.
[1499] Bkz. s. 388, vd.
[1500] Bkz. (muhakkikin girişi), s. 6.
[1501] Bkz. İbn Hacer, *a.g.e. (*naşirin girişi), I, 44.
[1502] Bk. s. 15.
[1503] Bkz. *a.g.e*., a.y.
[1504] Birinci baskı Halep 1383/1963, ilâveli ikinci baskı Beyrut 1388/1968, ilâveli üçüncü baskı Kahire 1393/1974 (Mektebetü İbn Teymiyye), dördüncü baskı Beyrut 1407/1987, beşinci baskı Kahire 1413/1993 (Dâru'l-aksâ), altıncı baskı Beyrut 1421/2000, yedinci baskı Mısır 1421/2000 (Dâru's-selâm). Ayrıca eserin izinsiz baskıları da yapıldığı belirtilmektedir. (bkz. İbn Hacer, *a.g.e. (*nâşirin girişi) I, 49). Diğer taraftan Ebû Gudde'nin yeni baskıda ilâve etmek üzere hazırladığı notların yakında yayınlanacağını haber verilmesine rağmen (İbn Hacer, *a.g.e. (*nâşirin girişi) I, 49; Reşîd, a.g.e., s. 180), haberin verildiği tarihten sonra eserin iki yeni baskısı yapıldığı halde bu ilâveler eklenmemiştir. Anlaşılan vefatından sonra Ebû Gudde'nin eserlerini neşreden oğlu Selman, fırsat bulup bu ilâveleri yeni baskılara ekleyememiştir.

bazı meselelerine dair müellife yöneltilen 10 soruya onun verdiği geniş cevapları ihtiva etmektedir.

Ebû Gudde, daha önce gerçekleştirilmiş baskıyı[1505] esas alarak, metnin anlaşılmasına yardımcı olacak katkılarda bulunmuş, geçen nakillerin kaynaklarını göstermiş ve bunları kaynaklardaki yerleriyle karşılaştırarak tahrif veya önemli değişiklikler varsa bunlara işaret etmiştir.

Girişte müellif Leknevî'nin hayatına kısaca yer veren muhakkik, esere düştüğü çok sayıda ve geniş dipnotlarla konuların anlaşılması ve zenginleşmesine katkıda bulunmuştur. Bu dipnotlar içerisinde, biri hadisleri senetsiz olarak derleyen bazı önemli kitapların hadis ilmi açısından durumunu değerlendiren[1506] diğeri de amele konu olmuş zayıf hadis ile amel etmenin gerekliliği ve bunun o hadis için tashih olduğunu vurgulayan[1507] müstakil risale çapındaki iki ek, özellikle dikkat çekmektedir. Eserin sonunda muhakkik tarafından hazırlanmış 4 ayrı fihrist yer almaktadır.

Diğer eserlerinden farklı olarak sadece bu esere yaptığı tahkik için *et-Ta'lîkâtü'l-hâfile ala'l-ecvibeti'l-fâzile* diye ayrı bir isim veren Ebû Gudde, bu eserini de Leknevî'nin kitaplarını okumasını tavsiye eden hocası Muhammed Zâhid el-Kevserî'ye ithaf etmiştir[1508].

Gerek ülkemizde gerek başka yerlerde birçok üniversite ve diğer ilim mahfillerinde ders kitabı olarak da okutulan bu eserin 1414/1994 tarihli üçüncü baskısı, Beyrut'ta yayınlanmış olup 302 sayfadır[1509].

3. *et-Tasrîh bimâ tevâtere fî nüzûli'l-Mesîh*

Muhammed Enver Şâh el-Keşmîrî'ye (ö. 1352/1933) aittir. Eser, daha önce müellifin talebesi Muhammed Şefî' tarafından tertibi yapılarak neşredilmiştir. Naşire ait hayli geniş bir giriş ihtiva etmektedir. Kâdiyânîlere reddiye olarak kaleme alınan bu eserde nuzûl-i Îsâ ile ilgili hadisler, herhangi bir yoruma tabi tutulmadan zikredilmiştir.

[1505] y.y. 1310 (Matbau Şevket İslâm).
[1506] Bkz. s. 117-139 dn.
[1507] Bkz. s. 228-238.
[1508] Bkz. s. 3, 7.
[1509] Birinci baskı Halep 1384/1964, ikinci baskı Kahire 1404/1994. Ayrıca, muhakkik tarafından kaleme alınan ve eserin hacmini yaklaşık yarısı kadar daha arttıracak ilâvelerin bulunduğu ve yakında yayınlanacağı haber verilmektedir. (Bkz. İbn Hacer, a.g.e. (nâşirin girişi) I, 47; Reşîd, *a.g.e*., s. 181). Bizzat Ebû Gudde'nin de sözünü ettiği bu ilâveli yeni baskı (bkz. *Risâle fî vasli'l-belâğât*, s. 193), takip edebildiğimiz kadarıyla henüz yayınlanmamıştır.

Eserin daha önce yapılmış baskısını[1510] esas alan Ebû Gudde, var olan yanlışlıkları düzeltmiş, eserden ilim ehli olmayan okuyucunun da istifadesini sağlamak amacıyla bol miktarda açıklayıcı ve konuyu tamamlayıcı dipnotlar düşmeye özen göstermiştir.

Girişte İsa'nın (a.s.) gelmesini bekleyerek İslâm uğruna çalışmayı terk edenleri tenkit eden, kıyamet alametlerini İslâm toplumuna belletmenin önemini anlatan bir yazı ile Keşmîrî'nin biyografisi yer almaktadır. Sonunda da Ebû Gudde tarafından hazırlanmış 5 ayrı fihrist bulunmaktadır.

Keşmîrî'nin zikrettiği 75 hadisten dördünün mevzû[1511], 26 sahabe ve tabiîn sözünden ikisinin konuyla ilgisinin bulunmadığını[1512] tespit eden Ebû Gudde, ayrıca müellifin ulaşamadığı 10 hadis[1513] ile 15 sahabe ve tabiîn rivâyetine[1514] ulaşarak esere eklemiştir. Böylece nüzûl-i İsâ ile ilgili olarak eserde yer alan sabit rivâyetlerin toplamı 120'ye ulaşmış bulunmaktadır.

Eserin 1412/1992 tarihli beşinci baskısı[1515], Beyrut'ta gerçekleştirilmiş olup, 373 sayfadır.

4. *Kâide fi'l-cerhi ve't-ta'dîl*

Tâceddin es-Sübkî'ye (ö. 771/1370) aittir. Müellifin *Tabakâtü'ş-Şâfiiyyeti'l-kübrâ* isimli eserinin içerisinde yer alan bir kâidenin ayrı basımıdır. Cerh ve ta'dîlin şartları ile kabul olunan ve olunmayan cerh ve ta'dîlleri işlemektedir.

Müellifin yukarıda ismi geçen *Tabakât* isimli eserinin daha önce yayınlanmış iki farklı baskısını[1516] esas alarak bu eseri yayınlayan Ebû Gudde, bu kâidelerin zikredildiği yazma ve matbu başka eserlerle de karşılaştırmalar yaparak var olan çok sayıda yanlışı düzeltmiştir. Müellifin konuyla ilgili diğer görüşlerini de eserlerinden derleyip ilâve eden muhakkik, gerekli gördüğü yerlerde bazı açıklamalarda bulunmuştur.

[1510] Dehli (Delhi) 1344.
[1511] Bkz. s. 272.
[1512] Bkz s. 229 dn.
[1513] Bkz. s. 272-278.
[1514] Bkz. s. 294-296, 372-373.
[1515] Birinci baskı Halep 1385/1965, ikinci baskı Pakistan 1395/1975, ilâveli üçüncü baskı Beyrut 1401/1981, dördüncü baskı Kahire 1402/1982.
[1516] y.y. 1324 (el-Matbaatü'l-Hüseyniyye), I, 186-199; Kahire 1383, thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî ve Abdülfettâh Muhammed el-Hulv, II, 6-25.

Aşağıda tanıtımını yapacağımız *Kâide fi'l-müerrihîn* isimli eserle bu eserine ortak bir giriş kaleme alan Ebû Gudde, eserin yazmaları ve kendinin tahkik yöntemi hakkında bilgi verdikten sonra her iki eserin de müellifi olan Sübkî'yi kısaca tanıtmıştır.

Ebû Gudde'nin *Erbau resâil fi ulûmi'l-hadîs* isimli derleme çalışması içerisinde yer alan[1517] Beyrut 1410/1990 tarihli ilâveli beşinci baskısı[1518], fihristler ve ortak giriş dışında 47 sayfadır.

5. *Kâide fi'l-müerrihîn*

Yine Tâceddin es-Sübkî'ye (ö. 771/1370) ait olup aynı şekilde *Tabakâtü'ş-Şâfiiyyeti'l-kübrâ'*ın içerisinde yer alan bir kâidenin ayrı basımıdır. Bir tarihçide bulunması gereken şartlardan ve tarihçinin dikkat etmesi gereken hususlardan söz etmektedir.

Müellifin *Tabakât* isimli eserinin yukarıda sözü geçen iki farklı baskısını esas alan Ebû Gudde, bu kâideye yer veren yazma ve matbu başka eserlerden de faydalanarak var olan yanlışları düzeltmiştir. Müellifin diğer kitaplarında konuyla ilgili olarak yer alan görüşlerini de ilâve eden muhakkik, gerekli gördüğü yerlerde bazı açıklamalarda bulunmuştur.

Ebû Gudde'nin yukarıda sözü geçen *Erbau resâil fi ulûmi'l-hadîs* isimli derleme çalışması içerisinde yer alan[1519] Beyrut 1410/1990 tarihli ilâveli beşinci baskısı[1520], fihristler ve ortak giriş dışında 15 sayfadır.

6. *el-Menâru'l-münîf fi's-sahîh ve'd-daîf*

İbn Kayyim el-Cevziyye'ye (ö. 751/1350) aittir. İbnü'l-Cevzî'nin *Mevzûât* isimli kitabının bir özeti mahiyetinde olan[1521] bu eserde müellif, ilgili konu başlıkları altında zikredilen mevzû hadislerden, bir takım prensipler (zâbıta), genellemeler (külliyât) ve işaretler (emârât) çıkartmaktadır.

Ebû Gudde, eserin yazma nüshasına ulaşamadığı için Muhammed Hâmid el-Fakî'nin neşrini[1522] esas almış, bunu Ali el-Kârî'nin *el-Mevzûâtü'l-kübrâ* isimli eserinde yer alan bu kitabın özeti ile karşılaştırmıştır. Mevcut baskıda var olan çok sayıda yanlışları

[1517] Bkz. s. 19-65.
[1518] Birinci baskı 1388/1968 (Abdülhayy el-Leknevî'nin *er-Raf'u ve't-tekmîl*'i ile birlikte), ilâveli ikinci baskı Kahire 1398/1978, üçüncü baskı Beyrut 1400/1980, dördüncü baskı Pakistan 1402/1983.
[1519] Bkz. s. 66-80.
[1520] Birinci baskı 1388/1968 (Leknevî'nin *er-Raf'u ve't-tekmîl*'i ile birlikte), ilâveli ikinci baskı Kahire 1398/1978, üçüncü baskı Beyrut 1400/1980, dördüncü baskı Pakistan 1402/1983.
[1521] Bkz. s. 11-12.
[1522] t.y., y.y.

düzeltebilmek için büyük gayret sarf eden Ebû Gudde, bir kısmını *el-Mevzûâtü'l-kübrâ*'ya diğerlerini de müellifin istifade ettiği tahmin ettiği kaynaklara müracaat ederek tashih etmeye çalışmıştır.

Daha sonra yazma nüshasına ulaşınca başkaca düzeltmelerde bulunmuş fakat bunu yayınlamaya fırsat bulamadan vefat etmiştir. Ebû Gudde'nin vefatından sonra bu eserin yeni baskısını neşreden Selmân Ebû Gudde, kendisi bir defa daha yazma nüsha ile karşılaştırmada bulunmuş ve babasının yaptığı düzeltmelere kendi düzeltmelerini de ekleyerek yayınlamıştır[1523].

Girişte müellifin hayatı ve eser hakkında bilgi veren muhakkik, eserdeki konu başlıklarını ve hadisleri numaralandırmış, ayet ve hadislerin kaynaklarını göstermiş, gerekli kelimelerin okunuşlarını vermiş, müellifin yanıldığını düşündüğü hususlarda kendisini tenkit etmiş, yine müellifin mevzû olduğunu belirttiği hadisler konusunda diğer âlimlerin farklı kanaatleri varsa bunları belirtmiştir. Ayrıca ilim ehli olmayan okuyucunun da istifadesini sağlamak amacıyla eserin anlaşılmasına yardımcı olacak bol miktarda notlar eklemiş ve 9 ayrı fihrist hazırlamıştır.

Uydurma Hadisleri Tanıma Yolları adıyla Hanifi Akın tarafından dilimize de tercüme edilen[1524] bu eserin gözden geçirilmiş on birinci baskısı[1525], Selmân Ebû Gudde tarafından 1425/2004 yılında Beyrut'ta neşredilmiş olup, 224 sayfadır.

7. *el-Masnû' fî ma'rifeti'l-hadîsi'l-mevdû'*

Ali el-Kârî'ye aittir. Hadis âlimlerinin mevzû olduğunda fikir birliği içerisinde bulunduğu söz ve rivâyetleri alfabetik sıraya göre derleyen özlü bir çalışmadır.

Ebû Gudde, birçok açıdan dine zarar veren bu uydurma hadislerin yaygınlaşması ve değişik eserlerde yer alması sebebiyle dine bulaşan lekeleri temizleme amacını güderek bu eseri tahkik etmiştir.

[1523] Selmân Ebû Gudde, kendi ismini yazarak veya ismine işaretle (س) harfini kullanarak yahut ilgili ilâveyi köşeli parantez içerisinde vermek suretiyle kendisine ait olan açıklamaları ayrıca belirtmiştir.

[1524] İstanbul 2004.

[1525] Birinci baskı Halep 1390/1970, ikinci baskı Beyrut 1402/1982, üçüncü baskı Riyad 1403/1983, dördüncü baskı Kahire 1408/1988, beşinci baskı y.y., t.y. (izinsiz), altıncı baskı y.y., t.y., nşr. Muhmûd Mehdî el-İstanbûlî (izinsiz), yedinci baskı Dımaşk 1411 (başka bir isimle ve izinsiz olarak), sekizinci baskı Beyrut 1414/1994, dokuzuncu baskı Mısır 1423 (Dâru'l-Âsâr, izinsiz), y.y., y.y., 1425 (Beytü'l-Efkâr ed-Devliyye, izinsiz).

Daha önce yapılmış bir baskıyı[1526] esas alan Ebû Gudde, buradaki hadisleri müellifin *el-Mevzûâtü'l-kübrâ* isimli eserinin biri yayınlanmış, diğer ikisi de yazma halinde bulunan 3 ayrı nüshası ile karşılaştırmıştır. Ayrıca bu eserin nakilde bulunduğu kaynaklar ile kendisinden nakilde bulunan kaynaklardan da istifadeyle var olan bol miktardaki yanlışı düzeltmiştir. İlmî ağırlıklı açıklamalar dışında ilim ehli olmayan okuyucuya yönelik açıklamalara da yer veren Ebû Gudde, müellifin yanıldığını düşündüğü konularda kendisini tenkit ederek düzeltmelerde ve ilâvelerde bulunmuştur. Hadislerin alfabetik sıralamasında görülen problemleri eseri yeni baştan tertip etmekle çözen muhakkik, ayrıca hadisleri ve eserin sonunda yer alan diğer bilgileri numaralandırmıştır.

42 sayfayı bulan girişte uydurma hadisleri konu alan eserlerin yayınlanması ve okunmasının önemine değinen muhakkik, müellifin hayatı ve eserleri hakkında kısaca bilgi vermiş, eserin tahkikinde takip ettiği yöntemi açıklamış ve çalışmanın tam adını ortaya koymuştur. Ardından mevzû hadisleri konu alan eserlerde kullanılan terim ve ifadelerin tam anlamlarını incelediği orijinal bir araştırmaya yer vermiştir. Hazırladığı 9 ayrı fihristi eserin sonuna eklemiştir.

Halil İbrahim Kutlay tarafından *Uydurma Olduğunda İttifak Edilen Hadisler* adıyla Türkçeye çevrilmiş[1527] olan bu eserin altıncı baskısı, 1415/2005 tarihinde Beyrut'ta gerçekleştirilmiş[1528] olup, 343 sayfadır.

8. *Fıkhu ehli'l-Irâk ve hadîsühüm*

Muhammed Zâhid el-Kevserî'ye aittir. Daha önce Zeylaî'nin *Nasbu'r-râye li tahrîci ahâdîsi'l-Hidâye* isimli eserinin girişi olarak yayınlanan bölümün ayrı basımıdır. Genel olarak Hanefî mezhebinin fıkıh ve hadis anlayışını konu edinen bu eserde, kıyas, istihsân, rey, haberlerin kabul şartları, Küfe şehrinin ilimler tarihindeki yeri, Hanefi mezhebine bağlı bazı büyük hafız ve muhaddislerin isimleri ile cerh ve ta'dil kitapları hakkında bilgi verilmektedir.

Daha önce yukarıda ismi geçen *Nasbu'r-râye* isimli eserin girişi olarak yayınlanmış halini[1529] esas alan Ebû Gudde, mevcut baskıda Muhammed Yûsuf el-Bennûrî'ye ait olan dipnotları korumuş ve ayrıca Kevserî'nin eser yayınlandıktan sonra kendi nüshasına

[1526] Lahor t.y. (Matbau Muhammedî).
[1527] İstanbul 2006 (İnkilap yayınları).
[1528] Birinci baskı Halep 1389/1969, ilâveli ikinci baskı Beyrut 1398/1978, üçüncü baskı Kahire 1404/1984, dördüncü baskı Beyrut 1414/1994, beşinci baskı Beyrut 1414/1994, altıncı baskı Beyrut 1426/2005.
[1529] Kahire 1938/1357, I, 17-64 (İbn Kutluboğa'nın *Münyetü'l-elmaî*'si ile birlikte).

yaptığı ilâveleri de eklemiştir. Onlara ait olan dipnotları ayrıca belirten muhakkikin kendisi de gerek konuyu tamamlayıcı ve gerekse de genel okuyucunun anlamasına yönelik açıklayıcı notlar düşmüştür.

Diğer tahkik ettiği eserlerin aksine, aslında arzu ettiği halde eserin hacmini arttırıp okuyucuyu maddi külfete sokmamak maksadıyla, hocası Kevserî'yi tanıtan ayrı bir yazı kaleme almayan Ebû Gudde, Kevserî hakkında yapılmış çalışmalara atıfta bulunmakla yetinmiştir.

Hanefi Fıkhının Esasları adıyla Abdülkadir Şener ve M. Cemal Sofuoğlu tarafından Türkçeye tercüme edilen bu eser[1530], 1390 yılında Beyrut'ta yayınlanmış olup, 107 sayfadır[1531].

9. *Hulâsatü Tezhîb-i Tehzîbi'l-Kemâl fî esmâi'r-ricâl*

Safiyyüddîn Ahmed b. Abdullah el-Hazrecî'ye (ö. 923/1517'den sonra) aittir. Zehebî'nin *Tezhîbü Tehzîbi'l-Kemâl* isimli eseri üzerine yapılmış bir özet çalışmasıdır[1532]. Ebû Gudde bu eseri, *kütüb-i sitte* ricâli üzerine yapılmış özet çalışmalarının en başarılısı olarak görmektedir.

Yaklaşık 100 yıl önce Ali b. Salâhüddîn el-Kevâkibî'nin (ö. 1191/1776) *İthâfü'l-hâssa bi tashîhi'l-Hulâsa* isimli hâşiyesiyle birlikte yayınlanan baskının[1533] tıpkı basımını yapan Ebû Gudde, okumaları esnasında dikkatini çeken yanlışlar ve bunların tashihi ile ilgili 14 sayfalık bir listeyi eserin başına eklemiştir.

Girişte, ricâl ilminin ve vefat tarihlerini bilmenin önemi, ricâl literatürü, eserin müellifi ve hâşiye sahibi Kevâkibî hakkında bilgi vermenin yanında *Hulâsa* ile bu alanda kaleme alınmış muhtasar eserlerin karşılaştırmasını yapmıştır.

1411 tarihinde Beyrut'ta gerçekleştirilen ilâveli üçüncü baskısı[1534], girişle birlikte toplam 542 sayfayı bulmaktadır.

10. *Kavâid fî ulûmi'l-hadîs*

[1530] Ankara 1991.

[1531] Ayrıca 1418'de Cidde'de de yayınlanmıştır. Bu eser birçok kereler daha yayınlanmış olup, bazı Pakistan baskılarında *Makâlâtü'l-Kevserî*'nin içerisinde de neşredilmiştir. Ayrıca muhakkikin ilavelerini ihtiva eden bir baskısı Nasbu'r-râye'nin Muhammed Avvâme tarafından gerçekleştirilen neşri (Mekke 1418/1997) ile birlikte yayınlanmıştır. Bkz. Reşîd, *a.g.e.*, s. 187.

[1532] Ebû Gudde'nin neşrettiği bu eserin ismi, yukarıda adı geçen internet adresinde yanlış olarak *Hulâsatü Tehzîbi'l-Kemâl* şeklinde verilmiştir.

[1533] Bulak 1301.

[1534] Ebû Gudde'nin neşriyle yayınlanan ilk baskı Beyrut 1390, ikinci baskı Beyrut 1399.

Zafer Ahmed et-Tânevî'ye (ö. 1394/1973) aittir. *İ'lâu's-Sünen* isimli eserinin iki mukaddimesinden biridir[1535]. Hindistan'da kendilerini ehli hadis olarak adlandıran kimilerinin bir süredir seslendirdikleri ve Hanefi mezhebinin birçok konuda hadislerle ters düştüğü iddiasına reddiye olarak kaleme alınmıştır. Hanefilerin hadise yaklaşımını anlamada önemli bir yeri olan[1536] bu çalışmanın birçok özelliğinden söz eden Ebû Gudde, bu eserin diğer ulûmu'l-hadis eserlerinde ihmal edilmiş birçok konuyu işlemesinin yanında *er-Raf'u ve't-tekmîl* isimli eseri tamamlayıcı mahiyette olduğunu vurgulamakta ve "Leknevî'nin cerh ve ta'dil ilminde bina ettiği muhteşem yapının son tuğlası" olarak tanımlamaktadır[1537].

Eserin asıl adı olan *İnhâu's-seken ilâ men yutâliu İ'lâe's-sünen* adını müellifinin izniyle *Kavâid fî ulûmi'l-hadîs* şeklinde değiştiren Ebû Gudde, daha önce yayınlanmış baskıyı[1538] esas alarak bu eseri tahkik etmiştir. Nakilleri kaynaklarıyla karşılaştırmış, yanlışları düzeltmiş, eksikleri tamamlamış, paragrafları yeniden düzenleyerek numaralandırmış ve pek başlık koyma alışkanlığı olmayan müellifin iznini de alarak başlıklar eklemiştir. Eserin aslında müellife ait olan dipnotlara (ش) harfi ile işaret eden muhakkik, birbiriyle bağlantılı olan konuları atıflarda bulunmak suretiyle irtibatlandırmış, eserde işlenen konuları açıklayıcı ve tamamlayıcı tarzda kimi hayli uzun olan çok sayıda dipnot düşmüştür.

Mukaddimede eserin önemi, özellikleri, telif sebebi ve baskılarından söz eden Ebû Gudde, ardından müellifin özel olarak kullandığı bazı kısaltmalara değinmiş, kendisini ziyaretinden ve icazet alışından bahsetmiş ve ayrıca tahkikte takip ettiği yöntem hakkında bilgi vermiştir. Daha sonra çoğunu müellifin bizzat kendisinden dinleyerek kaleme aldığı biyografisini eklemiştir.

İbrahim Canan tarafından *Yeni Usul-i Hadis* adıyla Türkçeye de çevrilen[1539] bu eser, 553 sayfa olup, ilk defa 1391/1971 tarihinde Lübnan'da yayınlanmıştır[1540].

11. *el-Mütekellimûn fi'r-ricâl*

Ebü'l-Hayr es-Sehâvî'ye (ö. 902/1497) aittir. Onun değişik eserlerinde yer alan bir risâlesinin ayrı basımıdır. Müellifin, Zehebî'nin *Zikru men yu'temed kavlühû fi'l-cerh ve't-*

[1535] Mukaddimelerden diğeri ise fıkıh ve fıkıh usulu konularından bahsetmektedir.
[1536] Boyacılar, *a.g.i.a.*
[1537] Bkz. s. 2-3.
[1538] Birinci baskı Hindistan 1348, ikinci baskı Pakistan 1383, I-XVIII. Eser ayrı rakamlarla yayınlanan iki ciltlik mukaddimeleriyle birlikte yirmi cilttir.
[1539] İzmir 1982.
[1540] İkinci baskı Karaçi 1401/1981, üçüncü baskı Riyad 1404/1984, dürdüncü baskı Kahire 1417/1996.

ta'dîl isimli eserinden büyük ölçüde istifade ederek hazırladığı anlaşılan[1541] bu çalışmada, sahâbe döneminden kendi dönemine kadar olan ricâl hakkında değerlendirmelerde bulunan âlimlerden 210 tanesinin isimlerini 26 tabaka halinde vermektedir.

Biri Sehâvî'nin *Fethü'l-mugîs bi-şerhi Elfiyyeti'l-hadîs*[1542] diğerleri *el-İ'lân bi't-tevbîh limen zemme ehle't-tevrîh* isimli çalışmalarının yayınlanmış iki ayrı baskısı[1543] olmak üzere 3 ayrı matbu nüshayı esas alan Ebû Gudde, yanlışları düzeltmiş ve ismi geçen âlimlerle ilgili olarak çok kısa bilgiler vermiştir.

Eserin baş tarafında müellifin kısa biyografisine yer veren muhakkik, ismi geçen ricâl âlimlerini tanıtan kaynakları her defasında tekrar etmek yerine, sonunda bu kaynakların isimlerini toplu halde vermekle yetinmiştir.

Eser, Ebû Gudde'nin *Erbau resâil fi ulûmi'l-hadîs* isimli derleme çalışmasının içinde yayınlanmış olup[1544], 1410/1990 tarihli Beyrut baskısı[1545] fihristler dışında 69 sayfadır.

12. *Zikru men yu'temed kavlühû fi'l-cerh ve't-ta'dîl*

Ebû Abdillah Şemsüddin Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî'ye (ö. 748/1348) ait bir risâledir. Sahabe asrının bitiminden başlayarak müellifin yaşadığı döneme kadar cerh ve ta'dîl ilminde sözü geçen âlimlerin tespitini konu edinmektedir. Sehâvî'nin yukarıda tanıtımı yapılan *el-Mütekellimûn fi'r-ricâl* isimli eserine göre daha kapsamlı olan bu çalışmada tespit edilen 715 cerh ve ta'dîl âliminin isimleri, 22 tabaka halinde verilmiştir.

Ayasofya Kütüphanesi'nde bulunan yazmayı[1546] esas alarak bu risâleyi tahkik eden Ebû Gudde, risâlede geçen isimlerin ve bazı kelimelerin okunuşlarını göstermiş, var olan az sayıdaki hataları tashih etmiştir.

Girişte Zehebî'nin hayatına kısaca yer veren muhakkik, eserin hacmini büyütmekten kaçınarak gerek gördüğü yerlerde açıklayıcı mahiyette çok kısa notlar düşmüş ve ismi geçen cerh ve ta'dil âlimlerinin hayatlarıyla ilgili bilgi vermeyi bir sonraki baskıya bırakmıştır.

[1541] Zehebî, *Zikru men yu'temed* (muhakkikin girişi), s. 166.
[1542] Leknev 1303, s. 479-483.
[1543] thk. Hüsâmüddîn el-Kudsî, Dımaşk 1349, s. 163 vd.; thk. Franz Rosenthal, trc. Salih Ahmed Ali, Bağdat 1382, s. 338 vd.
[1544] Bkz. s. 81-149.
[1545] Birinci baskı Beyrut 1400/1980, ikinci baskı Lâhor 1402/1982, üçüncü baskı Kahire 1403/1983.
[1546] 2953 sayılı mecmûa.

Ebû Gudde'nin *Erbau resâil fi ulûmi'l-hadîs* isimli derleme çalışmasının içinde yayınlanan bu risâlenin 1410/1990 tarihli Beyrut baskısı[1547], fihristler dışında 77 sayfadır[1548].

13. *el-Mûkiza fî ilmi mustalahi'l-hadîs*

Zehebî'ye aittir. İbn Dakîk el-Îd'in (ö. 702/1302) *el-Iktırâh fî beyâni'l-ıstılâh* isimli eserinin özetidir. Müellifin mustalahu'l-hadis ilmindeki yegâne çalışması olan bu özlü eserde yaklaşık 24 hadis ıstılahı ele alınmıştır. Bu eserin muhtemelen hadis ıstılahlarını öğrenmeye yeni başlayanlar için kaleme alındığını belirten Ebû Gudde, cerh-ta'dil vb. konularda kendisinden yapılan nakiller açısından "yitik halka" olarak nitelendirdiği bu çalışmanın neşrini, çok önemli ilmî bir hizmet olarak görmektedir[1549].

Dımaşk Zâhiriye Kütüphanesi[1550] ve Paris Milli Kütüphane'de[1551] bulunan iki ayrı yazma ile Suyûtî'nin *el-Hâvî li'l-fetâvâ* isimli eseri içerisinde yer alan kısmından[1552] bu eseri ilk defa neşreden Ebû Gudde, nüshalar arasındaki önemli farkları ayrıca belirtmiştir. Düştüğü notların özlü olmasına özen gösteren Ebû Gudde, gayretini metni sağlıklı bir şekilde ortaya koymaya yoğunlaştırmıştır. Gerekli gördüğü yerlerde kısa dipnotlar yazmış, uzun açıklama gerektiren hususları, eserin akışını bozmamak amacıyla kitabın sonunda eklemiştir.

Girişte, diğer tahkiklerinde pek rastlanmayan ölçüde, eserin tafsilatlı bir şekilde tanıtımını yaptıktan sonra yazma nüshaları hakkında bilgi veren muhakkik, eserin Zehebî'ye aidiyetini delilleriyle ortaya koymuş ve müellifi kısaca tanıtmıştır.

Eserin sonunda bir çoğu müstakil bir araştırma mahiyetinde olan 5 adet ek yer almaktadır: 1. Takrîrî sünnetin mahiyeti 2. Eserde sözü geçen dört adet müselsel hadis hakkında bilgi 3. Muan'an hadiste likânın aranıp aranmayacağı konusunda İmam Müslim'in görüşü ve bu hususstaki tenkitlerinin muhatabının kim olduğu. 4. Buhârî ve Müslim'in *Sahîhayn* hadislerinin tamamında sıhhatin en yüksek derecesini aramadıkları. 5. Bid'atçı râvîlerin küfre nispet edilmesi meselesi.

[1547] Birinci baskı Beyrut 1400/1980, ikinci baskı Lâhor 1402/1982, üçüncü baskı Kahire 1403/1983.
[1548] Bkz. s. 151-227.
[1549] Bkz. Zehebî, *Mûkıza* (muhakkin girişi), s. 5.
[1550] (yıl 1028, 88) numaralı mecmûa, vr. 69-79.
[1551] Arabiyât 4577 numaralı yazma.
[1552] Kahire 1387, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd, II, 208 vd.

Eserin birinci baskısı[1553], 1405 tarihinde Beyrut'ta gerçekleştirilmiş olup 225 sayfadır.

14. *Kafvü'l-eser fî safvi ulûmi'l-eser*

İbnü'l-Hanbelî diye bilinen Razıyyuddîn Muhammed b. İbrahim el-Halebî'ye (ö. 971/1511) aittir. Müellif bu kitabında İbn Hacer'in *Nuhbetu'l-fiker*'i ile onun şerhi *Nüzhetü'z-Nazar*'ı ve üzerine yapılan haşiyeleri özetlemiştir. Kendisi de Hanefî olan müellif[1554], ihtilaflı konularda Hanefî usulcülerinin de görüşlerine yer vermeye özen göstermiştir. Eseri, mustalahu'l-hadis alanında kaleme alınmış orta hacimli eserlerin en güzellerinden biri olarak nitelendiren Ebû Gudde, ayrıca üniversite eğitiminin ilk dönemlerinde ders kitabı olarak seçilmesinin uygun olacağı yönündeki kanaatini dile getirmiştir[1555].

Daha önce yapılmış bir baskıyı[1556] esas alan Ebû Gudde, eserde az miktarda yer alan hataları düzeltmiş, gerektiği yerde kelimelerin okunuşlarını göstermiş, ayrıntılı başlıklar eklemiş ve eserin hacmini büyütmeyecek tarzda kısa ta'likler yazmıştır. Ta'liklerin çoğunun, kitapta ismi geçip meşhur olmayan âlimlerin[1557] kısa biyografileri olması dikkati çekmektedir.

Girişte müellifin hayatı ve eserleri hakkında bilgi veren Ebû Gudde, eserin aslını teşkil eden *Mukaddimetü İbni's-Salâh* ile *Nuhbetü'l-fiker* isimli eserleri tanıtmış ve onların üzerine yapılan çalışmalar hakkında uzun bir liste sunmuştur. Eserin sonuna geniş konu fihristi eklemiştir.

Eserin 92 sayfa tutan ilk baskısı, 1407 tarihinde Beyrut'ta gerçekleştirilmiştir[1558].

15. *Bülgatü'l-erîb fî mustalahi âsâri'l-habîb*

Muhammed Murtezâ ez-Zebîdi'ye (ö. 1205/1790) aittir. Müellif bu eserini henüz 18 yaşında iken bir ahbabı için kaleme almıştır. Büyük ölçüde *Nuhbetü'l-fiker* ve şerhi *Nüzhetü'n-nazar*'dan yararlanılarak hazırlanmıştır. Ebû Gudde'nin mustalahu'l-hadis

[1553] İkinci baskı Beyrut 1412, üçüncü baskı 1418. Bu eserin izinsiz baskısının da yapıldığını belirten Selmân Ebû Gudde, ayrıca ilâveli baskısının yapılacağını da haber vermektedir. Bkz. İbn Hacer, *a.g.e. (*nâşirin girişi) I, 50.
[1554] Tabbâh, *İ'lâmu'n-Nübelâ*, VI, 62.
[1555] Bkz. s. 29.
[1556] Mısır 1326 (Muhammed Murtezâ ez-Zebîdî'nin *Bulgatü'l-Erîb*'i ile birlikte).
[1557] Kendisinin koyduğu bu prensibe (bkz. s. 6) bazen uymadığı da olmuştur. Misali için bkz. s. 95-96.
[1558] Zebîdî'nin *Bulgatü'l-Erîb*'i ile birlikte.

alanındaki en güzel muhtasarlardan biri olarak nitelendirdiği bu eserden kabiliyetli talebenin de güzide âlimin de istifade edebileceğini belirtmektedir.

Daha önce İsmâîl el-Hatîb el-İs'irdî'nin tashihiyle yayınlanan baskıyı[1559] esas alan Ebû Gudde, Leknev'de bulunan Dâru'l-ulûm - Nedvetü'l-ulemâ Kütüphanesindeki yazma nüsha[1560] ile karşılaştırarak, her ikisinde bulunan çok az sayıda hatayı düzeltmiştir. Eserin en güzel bir şekilde yayınlanmasına gayret etmiş, kelimelerin okunuşlarını göstermek, cümle ve paragraflarını düzenlemek gibi eserin anlaşılmasına yardımcı olacak katkılarda bulunmuştur.

Müellif Zebîdî'nin derli toplu bir biyografisine rastlamadığını ifade eden Ebû Gudde, girişte ayrı bir özen göstererek kaleme aldığı geniş ve kapsamlı bir Zebîdî biyografisine yer vermiştir. Olabildiğince az dipnot düşmeye dikkat eden Ebû Gudde, yukarıda tanıtımı yapılan *Kafvü'l-eser* isimli tahkik çalışmasının aksine ismi geçen şahıslar hakkında bilgi vermemiş[1561], biri eserin içerisinde dipnot[1562] diğeri de sonunda ek[1563] olmak üzere sadece iki uzun ta'lik kaleme almıştır.

Eserin 139 sayfa tutan[1564] ilk baskısı, 1407 tarihinde Beyrut'ta gerçekleştirilmiştir[1565].

16. *Cevâbu'l-hafız Ebû Muhammed Abdülazîm el-Münzirî el-Mısrî an es'ile fi'l-cerhi ve't-ta'dîl*

Ebû Muhammed Zekiyyüddîn Abdülazîm b. Abdülkavî el-Münzirî'ye (ö. 656/1258) aittir. Müellife yöneltilen bir soruya cevap olarak kaleme alınmıştır. Hadis ilmiyle meşgul olan kimselerin tahriç, cerh ve ta'dîl ile râvî tenkidinde bulunurken karşılaştığı problemlere çözümler sunmaktadır.

[1559] Mısır 1326, tashih: İsmâîl el-Hatîb el-İs'irdî (İbnü'l-Hanbelî'nin *Kafvü'l-eser*'i ile birlikte).
[1560] 449/870 ن numaralı yazma.
[1561] Bunun tek istisnası, Burhânüddîn İbrâhîm b. Ahmed et-Tenûhî (ö. 736/1355) ile ilgili üç sayfalık dipnottur. Hakkında pek bilgiye rastlanmayan bu zatın biyografisini bulmak için hayli zaman harcamak zorunda kalan muhakkik, bu zatı tanımaya can attığını düşündüğü meraklılarının istifade etmesi için bunu özellikle eklediğini belirtmiştir.. Bkz. s. 198-200 dn.
[1562] Bu uzun ta'likte muhakkik, Suyûtî'nin başını çektiği ve başka bazı âlimler tarafından da paylaşılan "imam Müslim'in hocası Buhârî'den aldığı hadislerden birine *Sahîh*'inde yer verdiği" yolundaki görüşe karşı çıkmıştır. Bkz. s. 204-207.
[1563] Bu ekte muhakkik, "Amr b. Şuayb an ebîhi an ceddihî" isnadının sahih olduğu görüşünü deliller getirerek savunmaktadır. Bkz. s. 210-217. Bu isnad konusunda yapılan tartışmalarla ilgili olarak bkz. Kuzudişli, *Aile İsnadları*, s. 211-220.
[1564] Bkz. 141-232.
[1565] Birlikte: *Kafvü'l-eser,* İbnü'l-Hanbelî.

Eserin Dımaşk Zâhiriyye Kütüphanesi'nde bulunan yazma nüshasını[1566] esas alan Ebû Gudde, gayretini metnin tam bir şekilde ortaya çıkmasına yoğunlaştırmıştır. Konuları açıklayıcı ve tamamlayıcı dipnotlar yanında konu başlıkları eklemek gibi metnin anlaşılmasını kolaylaştıracak bazı katkılarda bulunmuştur. Eserin daha önce Abdurrahmân Abdülcebbâr el-Füreyvâî'nin tahkikiyle yayınlanan baskısında[1567] yer alan bol miktarda yanlışlara da (ف) rumuzunu kullanarak dikkat çekmiştir.

Girişte, eserin yukarıda sözü geçen baskısındaki fahiş yanlışlardan bazı örnekler getiren Ebû Gudde, ardından müellifle ilgili olarak kaleme aldığı hayli geniş ve akıcı bir biyografiye yer vermiştir.

Eserin ek kısmında Ebû Hâtim er-Râzî'nin, râvînin zayıflığını ifade etmek için kullandığı "hadisi yazılır, fakat delil olarak kullanılmaz" değerlendirmesinin tam olarak ne anlama geldiğini konu edinen bir inceleme yazısı yer almaktadır.

Eser, 1411 yılında Beyrut'ta yayınlanmış olup[1568], 99 sayfadır.

17. *Tuhfetü'l-ahyâr fî ihyâi sünneti seyyidi'l-ebrâr*

Abdülhayy el-Leknevî'ye aittir. Sünnet'in tarifi ve kapsamı, sünnet-i müekkedenin tarifi ve hükmü ile terâvîh namazından bahsetmektedir. Adı geçen konuları çok sayıda rivâyet ve fakihlerin görüşleri çerçevesinde genişçe ele alan bu eser, müellifin 1279/1880 yılında Mescid-i Haram'da terâvîh namazının kargaşaya sebebiyet verecek ölçüde farklı cemaatler halinde kılındığına şahit olması üzerine kaleme alınmıştır. Beraberinde müellifin *Nuhbetü'l-enzâr alâ Tuhfeti'l-ahyâr* isimli ta'lik çalışması da yer almaktadır.

Daha önce gerçekleştirilmiş iki ayrı baskısından[1569] eseri neşreden Ebû Gudde, yapılan nakilleri kaynaklarıyla karşılaştırarak var olan yanlışları düzeltmiş, cümle ve paragrafları düzenlemiş ve gerekli gördüğü yerlere kısa dipnotlar düşmüştür. Bunlarla müellifin dipnotlarını ayırt etmek amacıyla da müellife ait olanların sonunda *Nuhbetü'l-enzâr*'dan alındığını ayrıca belirtmiştir.

Girişte sünnetin anlamı ile ferdî ve içtimaî hayattaki yerine değinen Ebû Gudde, ardından sünnetin rûhu[1570] ve önemini[1571] anlatan iki uzun nakil ile müellifin kısa

[1566] 9 (ق 128-137) numaralı mecmua.
[1567] Kuveyt 1406.
[1568] Ebû Gudde'nin *Ümerâü'l-mü'minîn* ve *Kelimât*'ı ile birlikte.
[1569] Her ikisi de Hindistan'da yayınlanan bu baskılardan biri 1288, diğeri 1292 tarihlidir.
[1570] Bu nakil, Muhammed Esed'in (ö. 1412/1992) *el-İslâm alâ müfteraki't-turuk* (Beyrut 1965) isimli eserinin 99-110 sayfalarından yapılmıştır. Eserin Orijinal adı *Islam on the crossroads* olup Arapçaya Ömer Ferrûh

biyografisine yer vermiştir. Eserin sonunda kitap isimlerinde geçen "sünen" ifadesinin anlamını inceleyen bir yazı yer almaktadır[1572].

Eser, ilk olarak 1412/1992 tarihinde Beyrut'ta yayınlanmış olup, 172 sayfadır.

18. *Keşfü'l-iltibâs ammâ evredehü'l-imamü'l-Buhârî alâ ba'zi'n-nâs*

Abdülganî el-Meydânî'ye aittir. Buhârî'nin *Sahih*'inde isim vermeden yönelttiği 25 adet tenkitte kimleri kastettiğinin kısaca incelendiği bu çalışma, sahasında yapılan ilk müstakil çalışma olma özelliğine sahiptir.

Müellifin torunu Yusuf b. Muhammed b. Abdülganî el-Meydânî'nin elinde bulunan yazmayı esas alarak bu eseri neşreden Ebû Gudde, var olan yanlışları düzeltmiş, nakillerin kaynaklarını göstermiş ve az sayıda notlar düşmüştür.

Ebû Gudde 56 sayfayı bulan girişinde, *Sahîhu'l-Buhârî*'nin bab başlıkları, Buhârî'nin ilk tahsili sırasında fıkıh ilmini Hanefi mezhebi üzere gördüğüne değinilmekte, ardından onun *Sahîh*'inde Hanefî mezhebine muvafakat ettiği konuların listesi verilmekte ve kendisinin "Bazı kimseler demiştir ki" (kâle ba'zu'n-nâs) ifadesi üzerine yapılan çalışmalardan söz edilmektedir. Daha sonra muasır ilim adamlarından Abdülmecîd Mahmûd Abdülmecîd'in *el-İtticâhâtü'l-fıkhıyye inde ashâbi'l-hadîs fi'l-karni's-sâlisi'l-hicrî* isimli eserinin konuyla ilgili olan bölümünün[1573] geniş bir özeti sunulmaktadır[1574]. Ebû Gudde eserin kapağında özellikle belirtmeye gerek duyduğu bu nakille, tahkik ettiği risâlede Meydânî'nin pek ayrıntıya girmeden işlediği bu konunun daha iyi anlaşılmasını amaçlamıştır[1575]. Girişin sonunda da eserin müellifi Meydânî'nin biyografisine yer vermiştir.

Eser, 1414/1993 yılında yayınlanmış olup, 106 sayfadır[1576].

19. *et-Tahrîrü'l-vecîz fîmâ yebtegîhi'l-müstecîz*

---

tarafından çevrilmiştir. Eser aynı zamanda *Yolların ayrılış noktasında İslâm* adıyla Hayreddin Karaman tarafından Türkçeye de çevrilerek birçok defa basılmıştır.

[1571] Bu nakil, Yahya b. Muhammed el-Magribî el-Mâlikî'nin *Davâbitü'l-ahâdîs* isimli eserinin (Süleymaniye Kütüphanesi bünyesindeki Lâlelî kütüphanesi, 622 numaralı yazma) mukaddimesinden yapılmıştır.

[1572] Kitap isimlerinde geçen sünen ifadesinin anlamı ile mukaddimede sözü edilen sünnetin anlamı kısımlarını birleştiren Ebû Gudde bunları daha sonra *es-Sünnetü'n-nebeviyye ve beyânü medlûliha'ş-şer'î ve't-a'rîf bi hâli Süneni'd-Dârekutnî* adıyla müstakil bir telif çalışması olarak yayınlamıştır.

[1573] Kahire 1979/1399, s. 577-640.

[1574] Bkz. s. 16-50.

[1575] Bkz. s. 13.

[1576] Ebû Gudde'nin diğer eserlerinden farklı olarak bu eserin üstünde nerede basıldığı belirtilmemiş olmakla birlikte Reşîd Beyrut'ta yayınlandığını belirtmektedir. Reşîd, a.g.e., s. 202.

Muhammed Zâhid el-Kevserî'ye aittir. Müellifin sebeti olup, kendisinden icâzet almak isteyen kimselerin ısrarlı talepleri üzerine kaleme alınmıştır. Kevserî, bu eserinde sahip olduğu bazı rivâyetleri kayda geçirmiş, hocalarından ve icâzet aldığı âlimlerden bir kısmı hakkında bilgi vermiştir.

1360 Kahire baskısından eseri neşreden Ebû Gudde, eserde geçen kelimelerin okunuşlarını göstermiş, bu kelimelerin çoğunluğunun Türkçe olmasından dolayı Türkiye'deki tanıdıklarından yardım almıştır[1577]. Eserin sonuna, icâzet verenler arasında Kevserî'nin de bulunduğu Süleymaniye Medresesinden 1338 tarihinde mezun olmuş bir öğrencinin icâzeti ile Kevserî'nin Mısır'da iken verdiği iki icâzet örneğini eklemiştir. Ayrıca esere ayrıntılı indeks de hazırlamıştır.

Eser, 1413/1993 yılında yayınlanmış[1578] olup, 160 sayfadır.

20. *Zaferü'l-emânî bi şerhi Muhtasari's-Seyyidi'ş-Şerîf el-Cürcânî fî mustalahi'l-hadîs*

Abdülhayy el-Leknevî'ye aittir. Seyyid Şerif Cürcânî'nin (ö. 816/1413) usûl-i hadis sahasındaki *Muhtasar* isimli eserinin şerhidir. Sahanın en geniş eserlerinden biri olan bu şerh, ihtilaflı meseleleri çözüme kavuşturmadaki ustalığı, aynı zamanda fıkıh ve usûl âlimlerinin görüşlerine de yer vermesi ve konuları işlerken bol miktarda misaller getirmek suretiyle hadis usûlü ve kurallarının bellenmesi ve uygulanması konusunda yetiştirici yönünün bulunması gibi özelliklere sahiptir.

Hâdim Hüseyin el-Azîmâbâdî ve Nâdir Hüseyin tarafından daha önce neşredilen baskıyı[1579] esas alan Ebû Gudde, eserin müellif nüshasını ancak basım aşamasına geldikten sonra temin edip karşılaştırma imkânı bulmuştur. Müellifin vefatından kısa süre önce tamamladığı ve artık hastalığı nedeniyle gözden geçirme imkânı bulamadığı bu eserde görülen bol miktarda hataları tashih eden Ebû Gudde, paragrafları düzenlemiş, problemli kelimeleri harekelemiş, kapalı yerleri açıklamış, eksiklikleri muhtemel kaynaklardan istifade ederek tamamlamaya gayret etmiş, nakillerin kaynaklarını göstermiş ve ayrıca gerekli gördüğü yerlere kimi zaman kısa kimi zaman da hayli geniş dipnotlar yazmıştır[1580].

[1577] Bu konuda kendisine, yakın dostu ve aynı zamanda Kevserî'nin talebesi olan Emin Saraç ve onun öğrencisi Hamdi Arslan yardımcı olmuştur. Bkz. s. ج .
[1578] y.y.
[1579] Leknev 1304.
[1580] Misalleri için bkz. s. 45-48, 182-186, 201-203, 271-277, 467-475, 569-572, 573-580.

Yazdığı kısa girişte eseri tanıtan Ebû Gudde, neşrine esas aldığı nüsha hakkında bilgi vermiş, tashih ettiği bol miktarda hatalardan bazı misaller getirmiş, ardından kimi büyük âlimlerde de bu yönlü hataların bulunabileceğine değinerek buna dair çarpıcı örnekler vermiştir. Daha sonra tahkikte kullandığı yönteme değinmiş, diğer eserlerinde müellifin biyografisine yer verdiğinden burada ayrıca kendisini tanıtmamıştır. Sonunda 8 ayrı fihristin yer aldığı bu eserin tahkiki için Ebû Gudde'nin çok emek harcadığı, düştüğü notlardan anlaşılmaktadır.

Eser, 1416 yılında Beyrut'ta yayınlanmış olup, 707 sayfadır[1581].

21. *Tevcîhü'n-nazar ilâ usûli'l-eser*

Tâhir el-Cezâirî'ye (ö. 1338/1920) aittir. İbn Hişâm'ın *es-Siretü'n-nebeviyye* vb. siyer eserlerini okuyan kimselerin oradaki haberleri daha bilinçli bir şekilde değerlendirebilmesini sağlamak amacıyla kaleme alınmıştır. Ebû Gudde bu eseri, son yüzyılda telif edilmiş en geniş mustalahu'l-hadis eseri olarak nitelendirmekte ve bu sahadaki diğer eserlerden farklı olarak müellifin fıkıh, tefsir, hadis, akâid, mezhepler tarihi, ricâl, tarih, lügat, nahiv ve özellikle usûl-i fıkıh kitaplarından da istifade ederek konuları doyurucu, kapsamlı ve yüksek seviyede ama mütevazı bir dil kullanarak ele aldığını ve ihtilaflı konuları ustalıkla çözüme kavuşturduğunu belirtmektedir.

Daha önce bizzat müellifin tashihi ile gerçekleştirilmiş baskısını[1582] esas alan Ebû Gudde, yaklaşık 80 yıl öncesinin imkânlarıyla, 416 sayfaya sıkıştırılarak imladan yoksun bir şekilde yayınlanmış olan eseri yeniden neşrederken gayretini, daha ziyade metnin yanlışsız bir şekilde ortaya çıkması, rahat okunması ve kolay anlaşılmasına yoğunlaştırmıştır. Bu amaçla ifadeleri netleştirmiş, cümle ve paragrafları düzenlemiş, var olan yanlışları tashih etmiş ve daha önceki baskının sayfa numaralarını da kenarlarda vermiştir. Müellifin kullandığı üslûbun açıklamaya pek ihtiyaç bırakmaması yanında zaten hayli geniş olan eserin hacmini daha da arttırmamak düşünceciyle az miktarda ve genelde kısa dipnotlar yazmıştır[1583].

Girişte kitabın üslûbu ve özelliklerinden söz eden Ebû Gudde, ardından kendisinin tahkik yöntemini anlatmış, daha sonra da müellifin biyografisine yer vermiştir. Eserde

[1581] Ebû Gudde'nin *Ahtâu'd-doktor en-Nedvî*'si ile birlikte.
[1582] Kahire 1328. Bu baskı daha sonra Muhammed Sultân en-Nemenkânî tarafından ofset yoluyla yeniden yayınlanmıştır. Beyrut t.y.
[1583] Eserde az miktarda uzun sayılabilecek ta'lika da rastlanmaktadır. Misaller için bkz. I, 290-297 dn., 332-337 dn., 337-339 dn.; II, 802-805.

müellifin kaynak belirtmeden yaptığı nakillerin yerlerini tespit etmek için özel bir gayret sarf ettiği görülen Ebû Gudde, çalışmanın sonunda diğer eserlerinden farklı olarak önce konuların kısa fihristini vermiş ardından hazırladığı 8 ayrı fihriste geçmiştir.

İlk defa 1416/1995 yılında Beyrut'ta iki cilt halinde yayınlanan bu eser[1584], 1088 sayfalık bir hacme sahiptir[1585].

22. *Risâle fî vasli'l-belâğâti'l-erbaa fi'l-Muvattâ.*

İbnü's-Salâh'a (ö. 643/1245) ait bir risâledir. İmâm Malik'in *Muvattâ*'da "bana ulaştı ki" ifadesiyle rivâyet ettiği hadislerden (belâgât) İbn Abdilber'in isnadlarını bulamadığı 4 tanesinin muttasıl senetlerini ortaya koymak amacıyla kaleme alınmıştır.

Hocası Abdullah b. Muhammed es-Sıddîk el-Gumârî'nin tahkikiyle yayınlanan[1586] baskıyı esas alan Ebû Gudde, az sayıda dipnot yazmış, bunları ayırt etmek amacıyla da ya tire içerisinde vermiş yahut başına veya sonuna (ع) harfi eklemiştir.

Bu çalışma ilk defa 1416/1995 yılında Beyrut'ta *Tevcîhü'n-Nazar'*ın sonunda[1587], daha sonra da 1423/2002'de Beyrut'ta yayınlanan Ebû Gudde'nin *Hamsü resâil fi ulûmi'l-hadîs* isimli derleme çalışması içerisinde[1588] neşredilmiş olup 37 sayfadır.

23. *Mekânetü'l-İmâm Ebû Hanîfe fi'l-Hadîs*

Muhammed Abdürreşîd en-Nu'mânî'ye aittir. Ebû Hanîfe aleyhtarlığı konusunda ileri giden bazılarının oluşturduğu zihin karışıklığını ortadan kaldırmak amacıyla kaleme alınmıştır. Ebû Hanîfe'nin özellikle hadis ilmindeki yerini konu edinmektedir.

Ebû Hanîfe'nin hadis yönünü küçümseme hastalığının kimi Arap ülkelerinde yaygınlık kazanması sebebiyle böyle bir çalışmaya ihtiyaç bulunduğunu düşünen Ebû Gudde, bu eseri neşretme yoluna gitmiştir.

Diğer eserlerinden farklı olarak bu eseri hangi yazma veya matbu nüshadan neşrettiğini belirtmeyen Ebû Gudde aynı zamanda tahkikte takip ettiği yöntem hakkında da bilgi vermemiştir. Kendi neşrinin bizzat müellifine okunarak onun daha önceki baskılarda bulunmayan çok sayıda önemli ilâve ve tashihlerini içermek gibi bir özelliğe sahip

[1584] İbnü's-Salâh'ın *Risâle fî vasli'l-belâğâti'l-erbaa fi'l-Muvattâ*, thk. Abdullah İbnü's-Sıddîk el-Gumârî ile birlikte.
[1585] Bu rakam eserin birlikte yayınlandığı yukarıda adı geçen risalenin sayfaları (II, 911-937) düşüldükten sonraki rakamdır.
[1586] Dârü'l-Beyzâ 1400.
[1587] Bkz. *a.g.e.*, II, 911-937.
[1588] Bkz. *a.g.e.*, s. 179-212.

olduğunu belirten Ebû Gudde, müellifin dipnotlarıyla kendisinin az miktardaki dipnotlarını beraberce vermiş, kendisine ait olanları ayrıca belirtmek suretiyle karıştırılma ihtimalinin önüne geçmeye çalışmıştır.

İmam-ı Azam Ebû Hanîfe' nin Hadis İlmindeki Yeri adıyla Enbiya Yıldırım tarafından Türkçeye tercüme edilen[1589] bu eser, 1416 yılında Beyrut'ta yayınlanmış olup, 163 sayfadır.

24. *Risâletü'l-İmâm Ebû Dâvûd es-Sicistânî ilâ ehli Mekke fî vasfi Sünenihî*

Ebû Dâvûd es-Sicistânî'ye (ö. 275/889) ait bir risaledir[1590]. Mekkelilerin *Sünen* isimli eseriyle ilgili olarak kendisine yönelttikleri sorulara cevap olarak kaleme alınmıştır. *Sünen*'in hadisleri ve özellikleri hakkında tanıtıcı bilgiler vermektedir.

Daha önce hocası Kevserî'nin esas alarak neşrettiği[1591] Dımaşk Zâhiriyye Kütüphanesi'nde bulunan ve Abdülganî el-Makdisî (ö. 600/1203) tarafından istinsah edilmiş olan yazma nüshayı[1592] esas alan Ebû Gudde, eseri 4 ayrı yazma yanında bu risaleye yer veren çok sayıda eserin matbu baskıları ile karşılaştırmıştır. Var olan az sayıdaki yanlışı düzeltmiş, Kevserî'nin dipnotlarını olduğu gibi naklederek bunları (ز) harfi ile belirtmiştir. Konunun anlaşılması ve zenginleşmesine katkıda bulunacak açıklamalar getirmiş, gerekli gördüğü yerlerde bu açıklamaları uzun tutmakta bir sakınca görmemiştir.

Mukaddimede Ebû Dâvûd'un *Sünen*'inin öneminden sözeden Ebû Gudde, ardından bu eserin bir başka neşrini gerçekleştiren Muhammed Lütfî es-Sabbâğ'ın[1593] Kevserî'ye yönelttiği tenkitlere cevap vermiş ve ayrıca kendisinin neşrine yönelik bazı tenkitlerde bulunmuştur. Daha sonra eserin yazmalarına değinerek tahkik yöntemi hakkında bilgi vermiştir.

Ebû Gudde'nin *Selâsü resâil fi ulûmi'l-hadîs* isimli derleme çalışmasının içinde yer alan[1594] 1417/1997 tarihli ilk baskısı, Beyrut'ta gerçekleştirilmiş olup konu fihristi dışında 47 sayfadır.

[1589] İstanbul 2004 (Rağbet yayınları).
[1590] Ebû Dâvûd'a ait olan bu risalenin *y.g..i.a.*'de Ebû Gudde'nin telif çalışması olarak sayılması, bir yanlışlık eseridir.
[1591] Kahire 1369.
[1592] Hadis 348 (188) numaralı yazma.
[1593] Beyrut 1394.
[1594] Bkz. s. 7-54.

25. *Şurûtu'l-eimmeti's-sitte*

Ebü'l-Fazl Muhammed İbn Tâhir el-Makdisî'ye (ö. 507/1113) ait bir risaledir. *Kütüb-i sitte* müelliflerinin eserlerine aldıkları hadislerde aradıkları prensipler (şart) ve yöntemlerini incelemektedir.

Daha önce yayınlanan iki ayrı baskı[1595] ile bir yazmadan[1596] bu risaleyi tahkik eden Ebû Gudde, Habîburrahmân el-A'zamî ile bu nüshaları karşılaştırarak yanlışlarını düzeltmiştir. Kevserî'nin neşrindeki dipnotları (ز) harfi ile göstermiş, ayrıca kendisi de gerekli gördüğü yerlerde kimi zaman uzun dipnotlar yazmıştır.

Aşağıda tanıtımını yapacağımız *Şurûtü'l-eimmeti'l-hamse* isimli eserle ortak bir giriş kaleme alan Ebû Gudde, önce bu hadis imamlarının eserlerine aldıkları hadislerde aradıkları şartlarla ilgili bilgi vermiş, ardından bu iki risalenin önemi ile yazma ve matbu nüshalarından söz etmiş ve son olarak da müelliflerin kısa biyografilerini vermiştir.

Selâsü resâil fi ulûmi'l-hadîs içinde yer alan 1417/1997 tarihli ilk baskısı, Beyrut'ta gerçekleştirilmiş olup ortak mukaddime ve konu fihristi dışında 23 sayfadır[1597].

26. *Şurûtu'l-eimmeti'l-hamse*

Ebû Bekr Zeynüddîn Muhammed b. Musa el-Hazimî'ye (ö. 584/1188) ait bir risâledir. İbn Mâce dışındaki *Kütüb-i sitte* müelliflerinin eserlerine alacakları hadislerde aradıkları prensipleri ve yöntemlerini incelemesinin yanında genel olarak sahih hadisin kısımları ve şartlarından da söz etmektedir.

Yukarıda sözü geçen iki ayrı baskıdan eseri tahkik eden Ebû Gudde, bu risaleyi de Habîburrahmân el-A'zamî ile mukabele ederek tashihlerde bulunmuş, Kevserî'nin dipnotlarını aynen nakletmiş ve gerekli gördüğü yerlerde kimi zaman uzun dipnotlar yazmıştır.

Selâsü resâil fi ulûmi'l-hadîs içinde üçüncü risale olarak yer alan bu çalışmanın 1417/1997 tarihli ilk baskısı, Beyrut'ta gerçekleştirilmiş olup ortak mukaddime ve konu fihristi dışında 83 sayfadır[1598].

27. *el-İmâm İbn Mâce ve kitâbuhu's-Sünen*

[1595] Haydarabat- Dekkan 1341; Kahire 1357, thk. Muhammed Zahid el-Kevserî.
[1596] Bağdat'taki Irak Müzesi Kütüphanesi (Mektebetü'l-Methafi'l-Irâkî).
[1597] Bkz. s. 83-105.
[1598] Bkz. s. 107-189.

Muhammed Abdurreşîd en-Nu'mânî'ye aittir. Müellifin yaklaşık 20 günde kaleme aldığı bu eser, İbn Mâce ve *Sünen*'ini tanıtmaktadır. Ayrıca hadis ilminin doğuşu, hicri ilk üç asırdaki tarihi, hadislerin yazıya geçirilişi ve tedvini, dört mezhep imamının hadisleri alma ve kullanmadaki usulleri, *Kütüb-i sitte* müelliflerinin eserlerine aldıkları hadislerde aradıkları prensipler ve eserlerinde takip ettikleri yöntem konusunda da bilgi vermektedir.

Daha önce *Mâ temessü ileyhi'l-hâce limen yutâliu Sünen İbn Mâce* adıyla yayınlanmış[1599] olan bu eserin ismini, müelliften izin alarak, içeriğini daha iyi yansıttığını düşündüğü *el-İmâm İbn Mâce ve kitâbuhü's-Sünen* şeklinde değiştiren Ebû Gudde, önceki baskıda kenarda yer alan başlıkları metnin içerisine katmış ve kimi başlıklarda bazı ifade değişikliğine gitmiştir. Müellifin daha sonra gerçekleştirdiği tashih ve ilâvelerini esere eklemiş, güncelliğini yitirdiğini düşündüğü bazı tanıtım bilgilerini de çıkarmıştır. Ele aldığı konuları geniş ve açık bir şekilde işlemesi sebebiyle eserin izaha pek ihtiyaç bırakmadığını belirten Ebû Gudde, düştüğü az miktardaki dipnotu müellifinkilerden ayırmak amacıyla kendisine ait olanların başına veya sonuna ismini yazmıştır[1600].

Girişte kitap hakkında bilgi veren Ebû Gudde, daha sonra İbn Mâce'nin *Sünen*'i ve bu eser üzerine yapılan bazı çalışmalarla ilgili değerlendirmelerde bulunmuş, ardından müellifin kısa biyografisini sunmuştur. Kitabın sonunda Muhammed Nasıruddîn el-Elbânî'nin bu kitapta geçen bir bilgi sebebiyle müellife yönelttiği tenkite cevap mahiyetinde müellifin talebesi Şemîm Muhammed el-Bangladîşî tarafından kaleme alınan bir reddiyeye yer vermiştir[1601]. Eser, Ebû Gudde tarafından hazırlanmış olan 5 ayrı fihristle son bulmaktadır.

1419 yılında Beyrut'ta yayınlanan bu eser, 384 sayfadır.

28. *Mukaddimetü't-Temhîd*

İbn Abdülberr'e (ö. 463/1071) aittir. Kendisinin *et-Temhîd limâ fi'l-Muvattâ mine'l-meânî ve'l-esânîd* isimli eserinin mukaddimesinde yer alan hadis ıstılahları ile ilgili bölümlerin ayrı basımıdır. Ebû Gudde'nin tespitine göre kendi dönemindeki hadis şarihleri içerisinde eserine mukaddime ile başlayan tek âlim olma özelliğine sahip olan İbn

[1599] Pakistan 1373.
[1600] Bkz. s. 6. Kimi zaman ismini yazmak yerine diğer bazı eserlerinde olduğu gibi isminin ilk harfi olan (ع) harfini kullandığı da görülmektedir. Meselâ bkz. s. 51 dn.
[1601] Bkz. s. 291-320.

Abdülberr'in[1602] bu mukaddimesi, esasen ihtiva ettiği mustalahu'l-hadis konuları itibariyle bu ilimdeki ilk önemli kaynaklardan sayılmayı hak edecek mahiyettedir[1603].

Temhîd'in I. cildininin Mustafa b. Ahmed el-Alevî ve Muhammed Abdülkebîr el-Bekrî'nin tahkikiyle gerçekleştirilen baskısını[1604] esas alan Ebû Gudde, var olan yanlışları düzeltmiş, konu başlıkları eklemiş, metni yukarıda adı geçen baskı ile irtibatlandırarak oraya tekabül eden sayfa numaralarını kenarda vermiştir. Ele alınan konuların diğer klasik kaynaklardaki yerlerini belirtmeye[1605] özen gösteren Ebû Gudde, gerekli gördüğü yerlerde konunun anlaşılmasını sağlayıcı ve tamamlayıcı mahiyette kimi zaman hayli uzun dipnotlar yazmıştır[1606].

Girişte eserin önemi ve ele aldığı konular hakkında bilgi veren Ebû Gudde, daha sonra müellifin biyografisini kaleme almıştır.

Eserin sonunda Abdullah el-Gumârî'nin *Tenbîhu'l-bâhisi'l-müstefîd ilâ ahtâi'l-aezâi's-selâseti'l-üveli mine't-Temhîd* isimli risalesi yer almaktadır. Gumârî bu risalede *et-Temhîd*'inin o güne kadar yayınlanmış olan ilk üç cildindeki yanlışlıkları konu edinmiştir. Ebû Gudde de birinci cildin yaklaşık ilk 100 sayfasını okurken dikkatini çeken yanlışlıklardan hocasının vermediklerini buraya eklemiş, ayrıca Gumârî'nin yanlış diye tespit ettiği bazı hususlara itirazlarda bulunmuştur.

Eserin neşrini gerçekleştiren Selmân Ebû Gudde, eseri yayınlamadan önce *Temhîd*'in yeni bir baskısı[1607] ile de karşılaştırarak önemli farklılıkları vermiş, kendisine ait olan bu katkıları ismini belirtmek suretiyle ayırt etmiş ve bibliyografya kısmını hazırlamıştır.

165 sayfayı bulan bu eser, Ebû Gudde'nin 1423/2002 yılında Beyrut'ta yayınlanan *Erbau resâil fi ulûmi'l-hadîs* isimli derleme çalışması içerisinde yer almaktadır[1608].

29. *Mâ lâ yeseu'l-muhaddise cehlühû*

Ebû Hafs Ömer el-Meyyânişî'nin (ö. 583/1187) eseridir. Ebû Gudde, pek ilmî bulmadığı ve esasen hak etmediği bir şöhrete erdiğini düşündüğü bu eseri, İbn Abdülberr'in *Temhîd* mukaddimesi ile arasındaki kalite farkının açıkça görülmesi amacıyla

[1602] Bkz. (muhakkikin girişi) , s. 16.
[1603] Bkz. (muhakkikin girişi), s. 17-18.
[1604] Tıtvan 1981.
[1605] Misaller için bkz. s. 27-28, 65, 77, 79, 82.
[1606] Misaller için bkz. s. 52-55, 59-64, 68-72, 88-92, 98-102, 113-116, 134-141.
[1607] Mısır 1420, thk. Üsâme b. İbrâhim ve Hâtim Ebû Zeyd, I-XVIII.
[1608] Bkz. s. 13-178.

bu mecmua içerisinde yayınlama yoluna gitmiştir[1609]. Risâle, büyük ölçüde Hâkim en-Neysâbûrî'nin *Ma'rife* isimli eserine dayanmaktadır.

Daha önce tek bir yazma nüshadan neşredilen[1610] bu eseri Ebû Gudde, elde ettiği 6 yazmadan[1611] herhangi birini esas kabul etmeksizin, hepsinden istifade ederek tahkik etmiştir. Var olan yanlışları düzelmiş, nüshalar arasındaki farkları göstermeye gerek görmemiş, gerekli gördüğü yerlerde notlar düşmüştür.

Ebû Gudde, kaleme aldığı girişin peşinde oğlu Selman'ın eserin müellifi Meyyânişî'nin hayatıyla ilgili bir çalışmasına yer vermiştir[1612]. Muhakkik çoğu müellife yönelik tenkit ve itirazlardan oluşan geniş dipnotlar yazmıştır.

Erbau resâil fi ulûmi'l-hadîs isimli derleme çalışması içerisinde yer alan[1613] bu eser, 1423/2002 yılında Beyrut'ta yayınlanmış olup toplam 62 sayfadır.

30. *et-Tesviye beyne haddesenâ ve ahberenâ ve zikri'l-hucceti fîhi*

Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed et-Tahâvî'ye (ö. 321/933) aittir. Hadis rivâyetinde kullanılan "haddesenâ" ve "ahberenâ" ifadelerinin anlamlarını konu edinmektedir. Öteden beri hadisçiler arasında bunların aynı anlama gelip gelmediği noktasındaki tartışmaya, her ikisinin de aynı anlama geldiğini belirterek bunu delilleriyle ortaya koymuştur. Ebû Gudde, bu eseri "hacmi küçük fakat ilmî derinliği büyük" diye nitelendirmekte ve konuyla ilgili nihâî hükmü verdiğini ifade etmektedir.

Dımaşk Zâhiriyye[1614] ile İrlanda Dublin Chester Beatty[1615] kütüphanelerindeki iki ayrı yazma nüshadan risaleyi neşreden Ebû Gudde, zikri geçen hadislerin çok kısa tahricini yapmış ve eserin açıklamaya pek ihtiyaç bırakmadığı gerekçesiyle az sayıda dipnot yazmıştır.

Girişte muhakkik, risalenin önemi, konusu ve bu hususta ihtilaflardan söz ederek İbn Abdilberr'den konuyla ilgili uzun bir nakilde bulunmuş ardından müellifin kısa bir biyografisine yer vermiştir.

[1609] Bkz. (muhakkikin girişi), s. 216.
[1610] Bağdad 1387, thk. Subhî es-Sâmerrâî; Ürdün t.y., thk Ali Hasan Ali Abdü'l-Mecîd (el-Vekâletü'l-Arabiyye).
[1611] Yazmaların tanıtımı için bkz. s. 220-224.
[1612] Bkz. s. 225-242.
[1613] Bkz. s. 213-275.
[1614] 92 numaralı mecmua.
[1615] 3495 numaralı mecmua.

Erbau resâil fi ulûmi'l-hadîs isimli derleme çalışması içerisinde yer alan[1616] bu risâle, 1423/2002 yılında Beyrut'ta yayınlanmış olup toplam 37 sayfadır.

31. *Risâle fî cevâzi hazfi kâle inde kavlihim haddesenâ*

Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed Binnîs el-Fâsî'ye (ö. 1213/?) aittir. Hadis okumalarında senedde geçen "haddesenâ" ifadesinden önce "kâle" lafzını söylememenin caiz olduğunu delilleriyle birlikte anlatmaktadır.

Mağrip'teki Tatvan kütüphanesinde bulunan yazmadan[1617] risâleyi neşreden Ebû Gudde, var olan yanlışları düzeltmiş, ismi geçen şahısları tanıtmış, açıklayıcı ve tamamlayıcı notlar eklemiştir.

Mukaddimede Arap dilindeki hazifli kullanım ile özelde "kâle" lafzının hazfine değinmiş, ardından müellifin hayatıyla ilgili çok kısa bilgi vermiştir.

24 sayfadan ibaret olan bu risâle, *Erbau resâil fi ulûmi'l-hadîs* isimli derleme çalışması içerisinde beşinci risale olarak yer almaktadır[1618].

32. *Lisânü'l-Mîzân*

İbn Hacer el-Askalânî'ye (ö. 852/1449) aittir. Zehebî'nin adı zayıf râvîler içerisinde geçen şahısları tanıttığı *Mîzânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl* isimli eseri üzerine yapılmış bir zeyl çalışmasıdır. Zehebî ve Irâkî başta olmak üzere önceki âlimlerin çalışmalarından yararlanılarak hazırlanan bu eserde şahıslar, isimler, künyeler ve müblemler ana bölümleri içerisinde 9156 şahıs alfabetik sıraya göre tanıtılmaktadır. Erkek ve kadınların bir arada verildiği bu eserin sonunda, müellifin bir başka ricâl çalışması olan *Tehzîbü'l-Kemâl* isimli eserinde de yer alan şahısların tanıtımı yapılmadan sadece isimleri zikredilmiştir.

Eserin tahkikinde hepsi İstanbul kütüphanelerinde bulunan 5 ayrı yazmadan[1619] istifade eden Ebû Gudde, bunlardan en sağlam gördüğü Rağıb Paşa Kütüphanesi'ndeki müellife okunmuş nüshayı[1620] esas almıştır. Var olan hataları tashih etmiş, metni ve paragrafları düzenlemiş, biyografileri numaralandırmış, atıfları irtibatlandırmış, eserin

[1616] Bkz. s. 213-275.
[1617] Diğer tahkik çalışmalarının girişlerinde, esas aldığı veya istifade ettiği yazmaların bulunduğu kütüphane ve kayıt numaraları hakkında bilgi veren Ebû Gudde, bu yazmanın numarası ile ilgili herhangi bir bilgi vermemiştir.
[1618] Bkz. s. 315-338.
[1619] Bu yazmaların geniş tanıtımı için bkz. (muhakkikin girişi) I, 125-134.
[1620] 347, 348, 349 numaralı yazma.

yaygın olarak kullanılan Haydarabat baskısının[1621] sayfa numaralarını kenarda belirtmiş ve tanıtımı yapılan şahısların başka kaynaklardaki yerlerini dipnotlarda göstermiştir. Gayretini eserin metnini yanlışsız bir şekilde ortaya koymaya yoğunlaştıran Ebû Gudde, metinde geçen hadisleri tahric etmek, önemli şahısları tanıtmak ve eserde eksik kalan noktaları tamamlamak yoluna gitmemiştir. Ayrıca eserin hacmini arttırmamak için yazmalardaki nüsha farklılıklarını vermemiştir.

Ebû Gudde, esere dört ayrı bölümden oluşan geniş bir mukaddime kaleme almıştır. Birinci Bölümde kitabın kısımları, biyografilerin sıralanmasında izlenen metot, eserde yer verilen şahıslarda aranan kriterler, kitapta kullanılan rumuzlar, *Mîzânü'l-i'tidâl*'de olmadığı halde burada ilâve edilen biyografiler, bu ilâvelerin kaynakları, bu kitapta bulunması gerektiği halde yer almayan biyografiler, müellife yöneltilen tenkitler, âlimlerin bu esere yönelik övgüleri, eserin telif süresi ile üzerine yapılan çalışmalardan söz edilmiştir. İkinci Bölümde bu eserin yazmaları ve baskıları hakkında değerlendirmelerde bulunulmuş, Üçüncü Bölümde eserin tahkikinde takip edilen yöntem hakkında bilgi verilmiş, son bölüm olan Dördüncü Bölümde ise kitapla ilgili bir takım yararlı bilgiler sunulmuştur. Müellifin şöhreti ve hakkında çok sayıda çalışma yapılmış olması dikkate alınarak biyografisine yer verilmemiştir.

Ebû Gudde'nin son derece önem verdiği bu eserin neşrini gerçekleştirme çalışması, kendisinin yaklaşık 10 yılını almıştır. Eserin müellif nüshasını elde etmek için büyük emek harcamış ve bu uğurda yüksek maddi külfeti göze almıştır. Hayatının son günlerini geçirdiği hastane odasında, üstelik şiddetli göz ağrısına rağmen çıktıların tashihini yapmıştır[1622]. Hastalığın ileri aşamasında bilinci sıkça kapanan Ebû Gudde, daha önce ifade edildiği gibi son defa kendine geldiğinde "Ne oldu, kitap basıldı mı?" diye *Lisânü'l-Mîzân*'ı sormuş ve bu kendisinden duyulan son söz olmuştur[1623].

Kendisinin vefatından sonra eserin son okumasını yapan Selmân Ebû Gudde, babasının hayatını konu olan uzun giriş ile hazırladığı ve bir cilt tutan fihristleri de ekleyerek eseri neşretmiştir.

1423/2002 yılında Beyrut'ta on cilt halinde yayınlanan bu eser, toplam 6266 sayfadır.

[1621] 1329-1331, I-VI.
[1622] İbn Hacer, *a.g.e.* (nâşirin girişi) I, 7-8.
[1623] Reşîd, a.g.e. (Muhammed Takî el-Osmânî'nin yazısı), s. 67.

Ebû Gudde'nin eserlerini tanıttıktan sonra şimdi de bu eserlerin değerlendirilmesine geçilecektir.

3. Eserlerinin Değerlendirilmesi

Abdülfettâh Ebû Gudde'nin eserleri, onun ilmî kişiliği özellikle de hadisçiliğini ortaya koyması bakımından fevkalade önem arzetmektedir. Bu sebeple onun eserleri üzerinde ayrıca durmak ve farklı açılardan değerlendirmek yerinde olacaktır.

Öncelikle eserlerinin sayısı ve hacmine bakıldığında Ebû Gudde'nin eser verme konusunda velûd bir kimse olduğu anlaşılmaktadır. O, sadece kitap yazmakla yetinmemiş, makale ve tebliğ gibi farklı tarzlarda eserler de kaleme almıştır. Bununla birlikte Ebû Gudde'nin eserlerini daha ziyade kitap tarzında vermeyi tercih ettiği, makale ve tebliğe kendisinden talep edilmiş olması vb. durumlarda başvurduğu dikkat çekmektedir.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla 15 makalesi ile 2 adet yayınlanmış tebliği bulunmaktadır. Bununla birlikte kendisinin başka makalelerinin de bulunduğunu düşünmekteyiz.

Kitaplarına gelince değişik çalışmalarda bunlarla ilgili olarak farklı rakamlar verildiği görülmektedir[1624]. Eserlerinin sayısında görülen bu farklılık, onun gün geçtikçe yeni eserlerinin yayınlanması yanında, birlikte yayınlanan eserlerinde zamanla meydana gelen değişikliklerden kaynaklanmaktadır.

İsabetli bulduğumuz sayıma göre, beraberce yayınlanmış olanlar müstakil eserler olarak kabul edildiğinde Ebû Gudde'nin şu ana kadar yayınlanmış 20'si telif, 51'i tahkik olmak üzere toplam 71 adet kitap çalışması bulunmaktadır

Bunlardan başka henüz yayınlanmamış hayli çalışması da bulunmaktadır. Bunların tamamlanmış olanlarından 5 tanesinin yayınlanacağı duyurulurken, tespit ettiğimiz 6 tanesinin yayınlanıp yayınlanmayacağı hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Kendisinin tek başına kaleme aldığı eserlerden başka yakın dostu Ahmed İzzüddîn el-Beyânûnî ile birlikte *Kabesât min nûri'n-nübüvve* ile 6 adet lise ders kitabı yazmıştır. Ayrıca başkaları tarafından başlanmış olan *Mu'cemü'l-fıkhi'z-Zâhirî* isimli bir ansiklopedi çalışmasını da tamamlamıştır.

[1624] Kitaplarının sayısını Selmân Ebû Gudde 67 olarak verirken (bkz. İbn Hacer, *a.g.e*. I, 44-45); Taki el-Osmânî 60 olarak vermiştir. (bkz. Reşîd, *a.g.e*., s. 68).

Ayrıca numaralandırma ve fihristlerini hazırlama, takdim ve takriz yazma, tez yönetme, jürisinde bulunma, neşrine yardımcı veya önayak olma gibi değişik şekillerde birçok esere katkıları da söz konusudur.

Bu girişten sonra şimdi eserlerinin muhtevası, dikkat çeken yönleri ve bazı özellikleriyle öne çıkan kimi eserleri gibi hususlara maddeler halinde değinilecektir.

1. Genel olarak eserlerinin muhtevasına bakıldığında hadis ağırlıklı olduğu dikkat çekmektedir. 40 adet eser verdiği hadisi, 12 adetle fıkıh takip etmektedir. Ardından sırasıyla 5 adetle eğitim ve öğretim, 4'er adetle ahlâk ve terbiye ile diğer çeşitli konular, 3 adetle tabakât ve terâcim ve nihayet 1'er adetle Kur'ân ilimleri ve akâid gelmektedir.

Burada dikkati çeken bir husus, Ebû Gudde'nin usûl-i fıkıh, fıkh-ı mukâren, ahkâm hadisleri ile Arap dili ve edebiyatı gibi yetkili olduğu alanlarda müstakil eser vermemiş olduğudur.

Hadis sahasındaki eserlerini kendi içerisinde hadis ilimleri ve ıstılahları, cerh ve ta'dîl, hadis ricâli, mevzû hadisler ve muhtelif konular diye tasnif etmek mümkündür.

Hadis ilimleri ve ıstılahları sahasında tamamı tahkik 7 adet çalışması bulunmaktadır: 1. *Kavâid fî ulûmi'l-hadîs*. 2. *Zaferü'l-emânî*. 3. *Tevcîhü'n-nazar*. 4. *el-Mûkiza fî ilmi mustalahi'l-hadîs*. 5. *Kafvü'l-eser*. 6. *Bulgatü'l-erîb*. 7. *Mâ lâ yeseu'l-muhaddise cehlühû.*

Cerh ve ta'dîl ile alakalı yine tamamı tahkik 6 adet çalışma yapmıştır: 1. *er-Raf'u ve't-tekmîl*. 2. *Zikru men yu'temed kavluhû fi'l-cerh ve't-ta'dil.* 3. *Cevâbu'l-hafız el-Münzirî an es'ile fi'l-cerhi ve't-ta'dîl.* 4. *el-Mütekellimûn fi'r-ricâl*. 5. *Kâide fi'l-cerh ve't-ta'dîl.* 6. *Kâide fi'l-müerrihîn*.

Hadis ricâli ile ilgili 3 eseri ise şunlardır: 1. *Ümerâü'l-mü'minîn fi'l-hadis* (telif). 2. *Lisânü'l-Mîzân*. 3. *Hulâsatü Tezhîbi Tehzîbi'l-Kemâl*.

Mevzû hadislerle ilgili 2 tahkik çalışması vardır: 1. *el-Menâru'l-münîf*. 2. *el-Masnû' fî ma'rifeti'l-hadîsi'l-mevdû'*.

Hadis tarihinde 2 telifi bulunmaktadır: 1. *Lemehât min târîhi's-sünne ve ulûmi'l-hadîs*. 2. *Safha müşrika*.

Diğer 20 tanesi hadis ilminin muhtelif konularıyla ilgili eserlerdir.

Bazı eserleri direkt veya dolaylı olarak kimi fırka, sınıf ve şahıslara karşı cevap olarak (reddiye) kaleme alınmış eserlerdir: Tahkiklerinden *et-Tasrîh bimâ tevâtere fî*

nüzûli'l-Mesîh, Kâdiyânîler'e; *Tashîhu'l-kütüb* ile *Fihristü Süneni'n-Nesâi*, Oryantalistler ve onların etkisi altında kalanlara; *Kavâid fî ulûmi'l-hadîs*, *Mekânetü'l-İmâm Ebû Hanîfe fi'l-hadîs* ile *el-İntikâ fî fedâili'l-eimmeti's-selâseti'l-fukahâ*', Ebû Hanîfe ve Hanefi mezhebinin hadislerle ters düştüğü vb. şeklinde haksız tenkitler yönelten ve kendilerini ehl-i hadis diye nitelendiren kimi gruplara; *Selâsü resâil fi'stihbâbi'd-duâ',* farz namazlardan sonra dua etmenin ve bu esnada elleri kaldırmanın bidat olduğunu iddia eden kimselere[1625]; *Menhecü's-selef fi's-süâli ani'l-ilmi,* Şah Veliyyuh ed-Dihlevî'nin bir görüşüne; *Kelimât fi keşfi ebâtîl ve iftirâât*, Elbânî, Züheyr eş-Şâvîş ve destekçilerine; *Hutbetü'l-hâce*, yine Elbânî'ye; *Ahtâu'd-doktor Takiyyuddîn* ise Takiyyuddîn en-Nedvî'nin *Zaferu'l-Emânî*'ye yaptığı tahkik çalışmasına reddiye mahiyetindedir.

2. Eserlerini önce telif sonra tahkik ardından da genel olarak ele alarak şu değerlendirmeleri yapmak mümkündür:

Öncelikle telif çalışmalarının modern akademik tarzdan çok klasik tarzda kaleme alınmış eserler oldukları ve genelde uzun süren okumalar sonucu meydana gelen birikimi yansıttıkları dikkati çekmektedir. Bununla bağlantılı olarak bazı eserlerini önce konferans olarak sunmuş veya makale şeklinde kaleme almış zaman içerisinde de bunları geliştirerek kitap halinde yayınlamıştır. *Kıymetü'z-zemen, Safahât min sabri'l-ulemâ* ile *er-Rasûlü'l-muallim* tamamlanması uzun süren ve önce makale olarak yayınlanmış ve/veya konferans olarak sunulmuş telif eserlerindendir.

Tahkik ettiği eserlerin müelliflerine bakıldığında 37 müellife ait 51 adet eseri tahkik ettiği görülmektedir. Leknevî, 6 adetle Ebû Gudde'nin en çok eserini tahkik ettiği âlimdir. İbn Abdilberr, İbn Teymiye, Zehebî, Tâceddin es-Sübkî, Ali el-Kârî, Abdülganî el-Meydânî, Tâhir el-Cezâirî, Muhammed Zâhid el-Kevserî ve Abdürreşîd en-Nu'mânî'nin 2'şer adet eserini tahkik etmiştir.

Müelliflerin kimliklerine bakıldığında farklı coğrafya, mezhep ve dönemin âlimleri oldukları görülmektedir. Endülüs'ten Maverâunnehir'e kadar değişik bölgelerden Hanefî, Mâlikî, Şâfiî, Hanbelî hatta Zâhirî mezhebine mensup, selef uleması yanında halef hatta son dönem âlimlerinin de yer aldığı çok renkli bir müellif listesi söz konusudur.

[1625] Ebû Gudde bu kimselerin ismini açıklamıyorsa da Mahmûd Saîd Memdûh, bu konuyu İbnü'l-Kayyim'in dillendirdiğini daha sonra körü körüne onun arkasından giden ve günümüzde kendilerini Selefî diye adlandıran kimselerin bunu gündemde tuttuğunu belirterek çalışmanın bu kimselere reddiye olduğunu ifade etmektedir. Bkz. Memdûh, *a.g.e.*, s. 129 vd.

Ebû Gudde'nin telif olsun tahkik olsun eserlerinde oldukça düzeyli ve meramını net bir şekilde ifade eden bir dil kullandığı görülmektedir. Onun bu yönü birçok ilim adamının dikkatini çekmiş ve takdirini kazanmıştır[1626].

Eserlerinde dikkati çeken hususlardan biri de kelimelerin zabtını yapma ve yanlış okunma ihtimali olan kelime ve cümleleri harekeleme konusunda gösterdiği özendir. O böylece eserlerinin doğru ve kolay anlaşılması yanında Arap dilinde yeterli olmayan okuyuculara yardımcı olmayı amaçlamıştır[1627]. *Safahât min sabri'l-ulemâ, Kıymetü'z-zemen, er-Rasülü'l-muallim* ve *Risâletü'l-müsterşidîn* gibi ilim ehli olmayan genel okuyucuya da hitap eden eserlerinde bunu çok daha yaygın bir şekilde uygulamıştır. Bununla yetinmeyen Ebû Gudde, ileride ayrıca temas edileceği üzere kelime zabtıyla ilgili olarak yeri geldikçe başka eserlerde yapıldığını tespit ettiği hatalara dikkat çekmeyi de ihmal etmemiştir.

Yaptığı nakillerde titiz davranan Ebû Gudde, bunların karışmaması için başlangıç ve bitişlerine özel olarak işaret etmeye özen göstermiştir. Bu husus Ebû Gudde gibi eserlerinde çok sık nakilde bulunan biri için takdir edileceği üzere gayet önemlidir.

Bazen kimi eserlerden uzun nakillerde bulunduğu veya ilgili bölümün özetine yer verdiği görülmektedir. Muhammed Avvâme'nin "İbn Teymiye ve İbnü'l-Kayyim'in Ahmed b. Hanbel'in ifadelerindeki zayıf hadis değerlendirmesinin hasen anlamına geldiği" görüşleri ile "İbn Teymiye'nin 'hasen hadis' teriminin ilk defa Tirmizî tarafından kullanıldığı" yönündeki görüşünün doğru olmadıkları yönündeki bir incelemesi[1628], Muhammed Esed'in Sünnetin ruhu ile ilgili bir değerlendirmesi[1629], İbn Teymiye'nin bid'atçıların tekfiri konusu ile ilgili görüşleri[1630], Abdullah b. Zayfullah er-Ruhaylî'nin İmâm Dârekutnî'nin Sünen'i ile ilgili bazı değerlendirmeleri[1631], Muhammed Nasıruddîn el-Elbânî'nin Abdürreşîd en-Nu'mânî'ye yönelttiği tenkite cevap mahiyetinde müellifin talebesi Şemîm Muhammed el-Bangladîşî tarafından kaleme alınan bir reddiye[1632], imam Şâtıbî'nin (ö. 790/1398) müşâfehe ve semâ'ın ilim tahammül yollarının en üstünü olduğuna dair değerlendirmesi[1633]

[1626] Mesela bkz. Reşîd, *a.g.e.* (Muhammed eş-Şâzilî en-Nîfer), s. 24, (Muhammed Avvâme'nin yazısı) 121.
[1627] Ebû Gudde, *Safahât*, s. 7.
[1628] Tânevî, *a.g.e.*, s. 100-108 dn.
[1629] Bkz. Leknevî, *Tuhfetü'l-ahyâr* (muhakkikin girişi), s. 17-26.
[1630] Bkz. Zehebî, *a.g.e.* (muhakkikin eki), s. 147-163
[1631] Bkz. Ebû Gudde, *es-Sünnetü'n-nebeviyye*, s. 31-40.
[1632] Bkz. Nu'mânî, *İbn Mâce,* s. 291-320.
[1633] Bkz. Ebû Gudde, *Safha müşrika*, s. 150-154.

eserlerindeki uzun nakillerden bazılarıdır[1634]. Yine tahkik ettiği eserlerin müelliflerini tanıtırken birçok defa başka kaynaklardan ya aynen veya özetleyen Ebû Gudde[1635], Abdülmecîd Mahmûd Abdülmecîd'in Buhari'nin *Sahîh*'inde Ebû Hanîfe'yi kastederek "Bazıları demiştir ki?" (kâle ba'zu'n-nâs) ifadeleriyle ilgili incelemesini[1636], İbnü'l-Kayyim'in ve İbn Arrâk'ın mevzû hadisleri tanımaya yönelik olarak tespit ettikleri emâre ve prensipleri[1637] özetlemiş ve eserlerinde yer vermiştir.

Gerek gördüğünde orijinal belgelerin[1638] ve yazmaların[1639] suretlerini verdiği, nadiren de olsa anlattığı konuyu tasvir için çizim kullandığı[1640] da görülmektedir.

Kimi eserlerinin değişik aşamalarında bazı ilim adamlarının katkıları olmuştur. Yeğeni Abdüssettâr Ebû Gudde, *Risâletü'l-müsterşidîn*'in tahkikinde[1641]; İbrahim el-Kettânî[1642] ile Nureddîn Itr, *el-İhkâm fî temyîzi'l-fetâvâ ani'l-ahkâm*'ın yazmalarının karşılaştırılmasında[1643]; Abdüllatif el-Hâşimî, Muhammed Hâzik el-Kevâkibî ile Abdullah Şeğğâle, *Tuhfetü'l-ahyâr*'ın metninin bir bölümünün yazıya geçirilmesinde[1644]; Nâcî Râşid el-Behrânî, *el-Minehu'l-matlûbe'*nin metninin yazıya geçirilip karşılaştırılmasında[1645], hocaları Mustafa ez-Zerkâ ile Muhammed Nâcî Ebû Sâlih (ö. 1411/1990), *el-İhkâm fî temyîzi'l-fetâvâ ani'l-ahkâm*'a yaptığı tahkikin son okumasında ve yazmalarda problemli bazı yerlerin çözümünde[1646]; Muhammed Avvâme, *Kavâid*'e yaptığı tahkikin son okumasında[1647] katkı sağlamışlardır. Ebû Gudde, bu ilim adamlarına ve tahkik ettiği

[1634] Diğer misalleri için bkz. Muhâsibî, *a.g.e.* (muhakkikin girişi), s. 30-36; Karâfî, *a.g.e.* (muhakkikin eki), s. 270-279, 280-289; Leknevî, *Tuhfetü'l-ahyâr* (muhakkikin girişi), s. 27-30; Tahâvî, *Tesviye* (muhakkikin girişi), s. 285-295.
[1635] Mesela bkz. Münzirî, *a.g.e.* (muhakkikin girişi), s. 20; Meydânî, *Tuhfetü'n-nüssâk* (muhakkikin girişi), s. 19-25; a.mlf., *Keşfü'l-iltibâs* (muhakkikin girişi), s. 52-56; Meyyânişî, *a.g.e.* (muhakkikin girişi), s. 225-242.
[1636] Meydânî, *a.g.e.*, s. 16-50.
[1637] Ebû Gudde, *Lemehât*, 235-251.
[1638] Mesela bkz. Ebû Gudde, *Safahât*, s. 16; a.mlf. *Kelimât*, s. 3, 49-50.
[1639] Mesela bkz. Ebû Gudde, *Safha müşrika*, s. 163-167; a.mlf., *Tahkiku ismeyi's-Sahihayn,* 74, 75, 85, 86, 88; Zehebî, *a.g.e*. (muhakkikin girişi), s. 22.
[1640] İbn Abdilberr, *a.g.e.*, s. 326 dn..
[1641] Muhâsibî, *a.g.e.* (muhakkikin girişi), s. 39.
[1642] Karâfî, *a.g.e.* (muhakkikin girişi), s. 8-9.
[1643] Karâfî, a.g.e., s. 14.
[1644] Leknevî, *Tuhfetü'l-ahyâr* (muhakkikin notu), s. 138.
[1645] Ebû Gudde, *Selâsü resâil fi'stihbâbi'd-duâ'*, s. 12.
[1646] Karâfî, *a.g.e.,* s. 6.
[1647] Tânevî, *a.g.e.* (muhakkikin girişi), s. 6.

eserlerin yazmalarını temin etme konusunda kendisine yardımcı olan pek çok kişiye teşekkürlerini sunmaya özen göstermiştir[1648].

Dikkat çeken hususlardan biri de eserlerinin ekler (tetimmât) bölümleridir. Ebû Gudde, konu bütünlüğünü bozmamak ve okuyucunun zihnini dağıtmamak amacıyla[1649] birkaç sayfa tutan uzun açıklamaları[1650] dipnotlarda vermek yerine genellikle eserlerinin sonunda ek olarak vermeyi tercih etmiştir. Bunların çoğu hadis cüzleri[1651] tarzında müstakil araştırmalardır. Takrîrî sünnet[1652], 4 adet müselsel hadis[1653], muan'an hadiste likânın aranıp aranmayacağı konusunda İmam Müslim'in görüşü ve bu hususstaki tenkitlerinin muhatabının kim olduğu[1654], Buhârî ve Müslim'in *Sahîhayn* hadislerinin tamamında sıhhatin en yüksek derecesini aramadıkları[1655], bid'atçı râvîlerin küfre nispet edilmesi meselesi[1656], "Amr b. Şuayb an ebîhi an ceddihî" isnadının sahih olduğu[1657], bir ta'dîl ibaresi olan "sadûk"un anlamı[1658], hadisleri senedsiz olarak derleyen bazı önemli kitapların hadis ilmi açısından değerlendirilmesi[1659], amele konu olmuş zayıf hadis ile amel etmenin gerekliliği ve bunun o hadis için tashih sayılacağı[1660] bunlardandır[1661].

Eserlerin kaynakça bölümünde sadece kitapta nakilde bulunduğu eserleri zikretmekle yetinmiş, istifade ettiği halde nakilde bulunmadıklarına yer vermemiştir[1662]. Bazen sadece önemli kaynaklara yer verdiği de görülmektedir[1663]. Buna rağmen hayli kabarık bir liste oluşturan[1664] kaynaklarının içerisinde yazma eserler ve makaleler de bulunmaktadır.

[1648] Mesela bkz. Ebû Gudde, *Selâsü resâil fî'stihbâbi'd-duâ'*, s. 11, 12; Tânevî, *a.g.e.* (muhakkikin girişi), s. 6; Leknevî, *Tuhfetü'l-ahyâr* (muhakkikin girişi), s. 138.

[1649] Muhâsibî, *a.g.e.* (muhakkikin girişi), s. 11; Zehebî, *a.g.e.* (muhakkikin girişi), s. 16;

[1650] Bazen kısa açıklamaları için de bu ifadeyi kullandığı görülmektedir. Mesela bkz. Muhâsibî, *a.g.e.*, s. 183 dn.; Ebû Gudde, *er-Rasûlü'l-muallim*, s. 182 dn., Karâfî, *a.g.e.*, s. 102, dn.; Alî el-Kârî, *a.g.e.,* s. 90 dn., 98 dn., 221 dn., 258 dn., 279 dn.

[1651] Memdûh, *a.g.e.,* s. 42.

[1652] Zehebî, *a.g.e*. (muhakkikin eki), s. 97-102.

[1653] Zehebî, *a.g.e*., s. 103-113.

[1654] Zehebî, *a.g.e*., s. 115-140.

[1655] Zehebî, *a.g.e*., s. 141-145.

[1656] Zehebî, *a.g.e*., s. 147-165.

[1657] Zebîdî, *a.g.e*., s. 210-217.

[1658] Tânevî, *a.g.e.*, s. 246-248.

[1659] Leknevî, *el-Ecvibetü'l-fâzile*, s. 117-139 dn.

[1660] Leknevî, *a.g.e*. (muhakkikin eki), s. 228-238.

[1661] Diğer misalleri için bkz. Ebû Gudde, *Safha müşrika*, s. 155-159; Leknevî, *er-Raf'u ve't-tekmîl*, s. 549-554; Muhâsibî, *a.g.e*. (muhakkikin eki), s. 249-257 (dört adet); Leknevî, *İkâmetü'l-hücce*, s. 96-100 dn.; Meydânî, *Tuhfetü'n-nüssâk* (muhakkikin eki), s. 73-92; Nu'mânî, *a.g.e*. (muhakkikin eki), s. 291-320; İbn Abdilberr, *a.g.e*. (muhakkikin eki), s. 341-350.

[1662] Mesela bkz. Leknevî, *er-Raf'u ve't-tekmîl*, s. 483; a.mlf., *Zaferü'l-emânî*, s. 667.

[1663] Mesela bkz. Muhâsibî, *a.g.e*., s. 296.

[1664] Mesela Leknevî'nin *er-Raf'u ve't-tekmîl*'ine yaptığı tahkik çalışmasının kaynaklar bölümünde 285, *Safahât min sabri'l-ulemâ*'da 252 adet kaynak ismi yer almaktadır.

Tekrardan kaçınma amacıyla olsa gerektir ki, önceden belirtmek kaydıyla Mısır'da basılan eserlerin yayın yerini her defasında belirtmemeyi tercih etmiştir[1665].

Ayrıntılı fihristler onun eserlerinin dikkat çeken bir başka yönüdür. O, eserlerinden kolay ve seri bir şekilde istifade edilmesini sağlamak amacıyla[1666] çeşitli indeksler hazırlamıştır. 1960'lı yılların dini yayın hayatında henüz alışılmadık bir husus olan bu uygulamasıyla Ebû Gudde dikkatleri üzerine çekmiş ve bu konuda çok sayıda ilim adamına örnek olmuştur[1667].

100 sayfayı geçen eserlerinde genellikle en az 5 ayrı indeks hazırlamayı prensip edinen[1668] Ebû Gudde, ihtiyaca göre bunların sayısını 8'e kadar çıkarmaktadır[1669]. Ayet, hadis, eser, şiir, kitap ve yazarları, isim, kaynak ve konu başlıklarından oluşan bu indekslerden özellikle konu indeksleri eserin adeta kısa bir özeti mahiyetindedir.

Geniş konu indeksinin faydası yanında kitabın ana konularını hemen görmeyi zorlaştırıcı bir yönü de bulunmaktadır. Bu sebeple olsa gerektir ki, Ebû Gudde'nin son eserlerinde kısa konu fihristi (el-muhteva'l-icmâlî li'l-mevzûât) eklendiği görülmektedir[1670].

Eserlerindeki matbaa yanlışlarının azlığı[1671] yanında dizgi, kâğıt, baskı kalitesi ve estetiği göze çarpmaktadır. Eserlerini kaleme aldıktan sonra çıktılarını en az iki kez bizzat okuyup tashih ettiği[1672] bilinen Ebû Gudde'nin, onların aynı zamanda fizîki açıdan da en güzel bir şekilde okuyucunun hizmetine sunulmasına özen gösterdiği anlaşılmaktadır[1673].

Ebû Gudde Halep'ten ayrılmadan önce eserleri kendisi tarafından kurulmuş olan Mektebü'l-Matbûâti'l-İslâmiyye tarafından, oradan ayrıldıktan sonra ise çoğu Beyrut'taki Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye tarafından yayınlanmıştır. Ayrıntıları eserlerinin tanıtımında verildiği üzere kimi baskıları Kahire, Riyad ve Hindistan'da gerçekleşen az sayıda eseri de bulunmaktadır.

[1665] Mesela bkz. Leknevî, *Zaferü'l-emânî*, s. 585; Cezayirî, *Tevcîhü'n-nazar*, II, 1044.
[1666] Tânevî, *a.g.e*. (muhakkikin girişi), s. 6.
[1667] Bkz. İbn Hacer, *a.g.e*. (nâşirin girişi), I, 43.
[1668] İbn Hacer, *a.g.e*. (nâşirin girişi), I, 43.
[1669] Mesela bkz. Leknevî, *a.g.e.,* s. 585; Cezayirî, *a.g.e.*, II, 939.
[1670] Mesela bkz. Ebû Gudde, Safahât, 396.
[1671] Bu konuda bir fikir vermesi bakımından şu tespitimizi belirtmeliyiz ki, tez çalışmamız münasebetiyle Ebû Gudde'nin eserlerini okurken gözümüze çarpan dizgi hatalarının sayısı elliyi geçmemiştir.
[1672] İbn Hacer, *a.g.e*. (nâşirin girişi), I, 9.
[1673] Ebû Gudde'nin eser neşrindeki tercihleri ile ilgili olarak bkz. Şâkir, *Tashîhü'l-kütüp* (muhakkikin eki), s. 96-102.

Birlikte basılan bazı eserlerinde zaman zaman değişiklikler olduğu görülmektedir. Mesela *Min edebi'l-İslâm* önce 7 kez *Risâletü'l-müsterşidîn* ile[1674] sonra *Kasîdetü unvâni'l-hikem* ile[1675] birlikte yayınlanmıştır. *Kâide fi'l-cerhi ve't-ta'dîl*'i ile *Kâide fi'l-müerrihîn*, önce *er-Raf'u ve't-tekmîl* ile birlikte basılmış, yeni ilavelerle birlikte hacmi genişleyince müstakil olarak yayınlanmıştır[1676]. Yine *Risâle fî vasli'l-belâğâti'l-erbaa fi'l-Muvattâ*, önce *Tevcîhü'n-Nazar'*ın sonunda yayınlanmış, daha sonra *Hamsü resâil fi ulûmi'l-hadîs* isimli derleme çalışması içerisinde neşredilmiştir[1677].

Diğer taraftan bazı eserleri, daha önce yayınlanmış eserlerinin kimi bölümlerinin aynen veya geliştirilerek ayrı basımından meydana gelmiştir. *Mes'eletü halki'l-Kur'ân* isimli kitapçığı, *Kavâid fî ulûmi'l-hadîs* isimli eserinin tahkiki içerisinde uzun bir dipnotun[1678] ayrı basımıdır. Yine *es-Sünnetü'n-nebeviyye ve beyânü medlûliha'ş-şer'î* isimli eseri *Tuhfetü'l-ahyâr bî ihyâi sünneti Seyyidi'l-ebrâr* isimli tahkikinin içresinde yer alan ilgili bölümlerin[1679] geniş halidir.

Eserlerinden bazıları izinsiz basılmıştır. *Fihristü Süneni'n-Nesâi*[1680]*, el-İsnâdü mine'd-dîn* ile *Safha müşrika*[1681], *el-Menâru'l-münîf*[1682], *er-Raf'u ve't-tekmîl*[1683], *el-Masnû' fî ma'rifeti'l-hadîsi'l-mevdû'*[1684]*, el-Mûkiza fî ilmi mustalahi'l-hadîs*[1685] ile *Risâletü'l-hudûd'*u[1686] bunlardandır.

Suriye'de Ebû Gudde'nin bazı çalışmalarının üzerinden ismi silinerek ofset yoluyla yayınlandığı görülmektedir. Mesela *er-Raf'u ve't-tekmîl* üzerine yaptığı tahkik çalışmasının 1421/2000 tarihli Beyrut baskısından gerçekleştirilen ofset baskı böyledir. Bu, kendisinin ve eserlerinin Suriye'ye girme yasağı olduğu dönemde, resmi takipten kaçmak amacıyla yayıncıların başvurdukları bir yol olmalıdır.

[1674] Bkz. Ebû Gudde, *Min edebi'l-İslâm,* s. 5 dn.
[1675] Büstî, *a.g.e.* (muhakkikin girişi), s. 55.
[1676] Leknevî, *er-Raf'u ve't-tekmîl* (muhakkikin girişi), s. 7.
[1677] Bkz. Ebû Gudde, *Hamsü resâil* (muhakkikin girişi), s. 10.
[1678] Bkz. Tânevî, *a.g.e.*, s. 361-380 dn.
[1679] Bkz. Leknevî, *Tuhfetü'l-ahyâr*, 9-14, 144-163.
[1680] Bkz. İbn Hacer, *a.g.e*., (nşr.'nin girişi) I, 45.
[1681] Bkz. İbn Hacer, *a.g.e.,* I, 48.
[1682] Bkz. İbnü'l-Kayyim, *a.g.e.* (nâşirin girişi), s. (؛).
[1683] Bkz. İbn Hacer, *a.g.e*. (nâşirin girişi), I, 49.
[1684] Bkz. Ali el-Kârî, *Masnû'*, s.y. (kitabın yayın tarih ve yerlerinin bulunduğu sayfa)
[1685] Bu eserin izinsiz baskısının yapıldığını belirten Selmân Ebû Gudde, ayrıca ilâveli baskısının yapılacağını da haber vermektedir. Bkz. İbn Hacer, *a.g.e.* (nâşirin girişi), I, 50.
[1686] Bkz. Bu tez, Makaleleri başlığı.

Ebû Gudde'nin kendi eserlerinin izinsiz olarak yayınlanmasına tepki gösterdiğine dair herhangi bir bilgiye rastlamadık. Ahmed Zeki Paşa'nın *et-Terkîm ve alâmâtühû fi'l-lüğati'l-Arabiyye* isimli kitapçığının kendisi tarafından gerçekleştirilen neşrinin başkaları tarafından basıldığından söz ederken olumsuz bir tepki göstermemesi hatta bu yolla eserin yayılmasından dolayı Allah'a hamd etmesi, bu durumdan şikayetçi olmak bir tarafa memnun olduğunu göstermektedir[1687].

Ebû Gudde'nin eserleri izinsiz baskılardan başka, isim ve kaynak belirtilmeden büyük çaplı iktibaslara da uğramıştır. Aynı zamanda Ebû Gudde'nin talebesi olan Haldun el-Ahdeb, *Teemmülât ve sevânih fî kıymeti'z-zemen*[1688] isimli eserini *Kıymetü'z-zemen* isimli kitabından yaptığı nakillerle meydana getirdiği halde kaynağından söz etmemesini Ebû Gudde, kendisine yakışır bir zarafet ve ima ile;

"Anlaşılan Haldun Bey, benim kitabımı o kadar sevmiş ki ondan aldığı içerik ve yaptığı nakillerle oluşturduğu esere kendisinden bir isim lütfetmiş… Beni seven bir evladımın kitabımdan yararlanıp hemen tamamını iktibas etmesi beni memnun eder, fakat ilmî emanet açısından kitabını oluşturan bilgileri nereden aldığını belirtmesini beklerdim"[1689] diye sitemde bulunmuştur.

Yine Câsim b. Muhammed b. Bedr el-Mutavvi', *el-Vaktü amârun ve demârun*[1690] isimli eserinde çok sayıda nassı Ebû Gudde'nin adı geçen eserinden nakletmiş, nasihatlerini de onun üzerine kurmuştur. Fakat eserde bir defa dahi Ebû Gudde'nin eserinin adını anmamıştır[1691].

Yine Hassân Abdülmennân, İbnü'l-Kayyim'in *el-Menâru'l-münîf* isimli eseri üzerine yaptığı ihtisar çalışmasında, Ebû Gudde'nin aynı esere yaptığı tahkiki muhakkikin ismini vermeden büyük ölçüde iktibas etmiştir[1692].

Ayrıca Selmân Ebû Gudde, *Lemehât min târîhi's-sünne ve ulûmi'l-hadîs* ile *er-Raf'u ve't-tekmîl*'in içeriğinin isim ve kaynak belirtmeden bir çok kişi tarafından iktibas edildiğini belirtmiştir[1693].

[1687] Cezayirî, *Tevcîhü'n-nazar*, II, 879 dn. Fakat kendisinin vefatından sonra eserlerini neşreden oğlu Selman Ebû Gudde, izinsiz baskıları çalıntı olarak nitelendirmiş ve bunu gerçekleştirenlerin hem bu dünyada hem de öbür dünyada sorumlu olacağı yolunda uyarılarda bulunarak oldukça sert tepki göstermiştir. (bkz. İbnü'l-Kayyim, *a.g.e.* (nâşirin girişi), s. أ.)

[1688] 1407.

[1689] Ebû Gudde, *Kıymetü'z-zemen*, s. 6.

[1690] 1407.

[1691] Ebû Gudde, *a.g.e.*, s. 7.

[1692] İbnü'l-Kayyim, *a.g.e.* (nâşirin girişi), s. (أ).

[1693] İbn Hacer, *a.g.e.* (nâşirin girişi), I, 49, 51.

Ebû Gudde'nin pek çok çalışması birden fazla baskı yapmıştır. Takip edebildiğimiz kadarıyla *el-Menâru'l-münîf* 11'le en çok baskı yapan eseri olurken, onu 8 baskıyla *er-Raf'u ve't-tekmîl* ve 7 baskıyla *Safahât min sabri'l-ulemâ* izlemektedir.

Eserlerinde belki de en çok dikkati çeken husus ilaveli yeni baskılarıdır. Ebû Gudde, kitaplarının yeni baskısını yayınlanacak yeni bir kitap olarak gördüğünden[1694], elden geldikçe ilavelerde bulunmaya gayret etmiştir. Bunun bir sonucu olarak *er-Raf'u ve't-tekmîl* üzerine yaptığı tahkik çalışmasının ilk baskısı 272 sayfa iken ikinci baskıda 394, üçüncü baskıda 564 sayfaya yani ilk baskısının iki katından geniş bir hacme ulaşmıştır[1695]. Yine *Safahât min sabri'l-ulemâ* ile *Risâletü'l-müsterşidîn* isimli eserlerin sonraki baskıları bir öncekilerden çok geniş bir şekilde yayınlanmıştır. Eserlerinin birçoğuna yeni ilaveleri bulunduğu halde, vefatından önce daha çok ilk defa yayınlayacağı eserlere ağırlık verdiğinden, baskısı tükenmiş eserlerine bu ilaveleri ekleyemeden yayınlamak durumunda kalmıştır. Eserlerinin neşrini üstlenen oğlu Selmân Ebû Gudde, yeni baskılarına bu ilaveleri ekleyeceğini haber vermektedir[1696].

Daha önce ifade edildiği gibi Ebû Gudde'nin vefatından sonra da çok sayıda eseri ilk defa yayınlanmıştır. Bunlardan vefat etmeden önce basılmak üzere yayınevine teslim edilmiş olanları yanında daha sonra oğlu Selmân Ebû Gudde tarafından neşredilenler de bulunmaktadır.

Terâcimu sitte min fukahâi'l-âlemi'l-İslâmî, Hutbetü'l-hâce isimli telifleri, *Selâsü resâil fî ulûmi'l-hadîs* ve *Selâsü resâil fî'stihbâbi'd-duâ'* isimli derleme çalışmaları ile *el-İmâm İbn Mâce ve kitâbuhu's-Sünen*, *Kitâbü'l-Kesb* ve *el-İntikâ fî fedâili'l-eimmeti's-selâseti'l-fukahâ* üzerine yaptığı tahkik çalışmaları vefatından sonra neşredildiğinden Ebû Gudde bunların yayınlanmış halini görememiştir.

Hamsü resâil fî ulûmi'l-hadîs ve *Lisânü'l-Mîzân*'ın ilk baskıları; *Safahât min sabri'l-ulemâ*', *Kıymetü'z-zemen, er-Raf'u ve't-tekmîl*, *Fethu bâbi'l-inâye*, *Risâletü'l-müsterşidîn*, *el-Menâru'l-münîf, el-Akîdetü'l-İslâmiyye*, *et-Tibyân li-ba'zi'l-mebâhisi'l-müteallika bi'l-Kur'ân* isimli tahkiklerinin yeni baskıları Selmân Ebû Gudde tarafından neşredilmiştir. Özellikle *Lisânü'l-Mîzân*'da naşirin önemli katkıları söz konusudur.

[1694] Reşîd, *a.g.e.* (Muhammed Avvâme'nin yazısı) s. 128.
[1695] Reşîd, *a.g.e.*, s. 180.
[1696] İbn Hacer, *a.g.e.* (nâşirin girişi), I, 42.

Diğer taraftan Ebû Gudde'nin bazı eserlerinde diğerlerinde olmayan bir takım uygulamalara gittiği dikkati çekmektedir. Mesela genelde eserlerinde geçen hadislerin kaynaklarını vermekle yetinen Ebû Gudde, *Sibâhatü'l-fikr* gibi bazı eserlerinde kaynaklarıyla birlikte hadislerin hükümlerini de açıklama yoluna gitmiştir. *Min edebi'l-İslâm* isimli eserinin girişinde bu eserdeki hadisler sahih veya hasendir[1697], diyerek eserine alacağı hadisleri sadece sahih ve hasen olanların içerisinden seçmiştir. *Kitâbü'l-kesb*'de geçen hadislerin ise önce tahriçlerini geniş bir şekilde vermiş fakat daha sonra bunların esasen fıkıh çalışması olan eseri fıkıhtan çok bir hadis çalışması hüviyetine sokacağını düşünerek, dizgisi tamamlandıktan sonra bu geniş tahriçleri çıkarmıştır[1698].

Daha önce ifade edildiği üzere *Kelimât fi keşfi ebâtîl ve iftirâât* isimli eserini önce sınırlı sayıda bastırarak dağıtımını elden yapmış fakat daha sonra yayınlayıp kamuoyuna sunmak durumunda kalmıştır. Yine başka hiçbir eserinde rastlanmayan bir şekilde bu eserinin kapağında kendi isminin altına görev yaptığı üniversiteleri ve unvanını yazmıştır.

Risâletü'l-müsterşidîn'de sayfa kenarlarına Ebû Gudde'ye ait dipnot konularının yazılması, *Kasîdetü unvâni'l-hikem*'de dipnot rakamları her sayfada yenilenmeden baştan sona devam eder halde verilmesi, *Safahât min sabri'l-ulemâ, Tevcîhü'n-nazar*, *Fethu bâbi'l-inâye* gibi bazı eserlerinin sonunda önce kısa konu fihristi verilip ardından geniş indekslere geçilmesi de diğer eserlerinde görülmeyen uygulamalardandır.

Bazı eserlerin tıpkıbasımını yaparak yayınlama yoluna gittiği görülmektedir. *Sünenü'n-Nesâî*'nin fihristleme ve numaralandırma çalışmasında mevcut baskılardan en sağlam bulduğu Kahire 1348/1930[1699] baskısının üzerine hadis ve bab numaraları ekleyerek tıpkıbasımı gerçekleştirmiş ve baskıda tespit ettiği yanlışlarla ilgili olarak girişte bir liste sunmuştur. Yine *Hulâsatü Tezhîbi Tehzîbi'l-Kemâl*'i tıpkıbasım yaparak eserde tespit ettiği yanlışlarla ilgili olarak girişe bir liste eklemiştir. *et-Terkîm ve alâmâtühû* isimli çalışmasında da tıpkı basım yapan Ebû Gudde, diğerlerinden farklı olarak az sayıdaki düzeltmelerini esere ayrıca ilave ettiği dipnotlarda vermiştir.

Tek ihtisar çalışması, Muhammed Hâşim es-Sindî'nin *et-Tuhfetü'l-merğube fî afdaliyyeti'd-duâ' ba'de'l-mektûbe* isimli eserine yaptığı ihtisar çalışmasıdır.

[1697] Bkz. s. 5 dn.
[1698] Şeybânî, *a.g.e.* (muhakkikin girişi), s. 25-26.
[1699] I-VIII (Suyûtî'nin *Şerhu Süneni'n-Nesâî*'si ve Sindî'nin *Hâşiyetu Süneni'n-Nesâî*'si ile birlikte).

Az sayıdaki eserinde takriz yazısına rastlanmaktadır. Kimi eserlerine Hindistan, Pakistan, Magrib, Suudi Arabistan, Mısır, Sudan ve Suriye'deki birçok ilim adamı tarafından çok sayıda takriz ve takdir yazısı gönderilmiş[1700] olmasına rağmen Ebû Gudde, *Safahât min sabri'l-ulemâ'*nın başında Ebü'l-Hasan en-Nedvî[1701] ve Ahmed Sahnûn'un[1702] takrizleri ile hocası Mustafa ez-Zerkâ'nın takdir yazısına[1703], Risâletü'l-müsterşidîn'de ise bir başka hocası Haseneyn Mahlûf'un takrizine[1704] yer vermiştir.

Eserlerinden sadece 3 tanesini ithaf etmiştir. *er-Raf'u ve't-tekmîl* ile *el-Ecvibetü'l-fâzile* isimli çalışmalarını "İmam Leknevî'nin eserlerini tavsiye ve teşvik eden" hocası Muhammed Zâhid el-Kevserî'ye[1705]; *Risâletü'l-müsterşidîn*'i de henüz genç yaşta vefat eden yeğeni Abdülhâdî Ebû Gudde'ye[1706] ithâf etmiştir.

5. Ebû Gudde'nin eserlerinden bazılarının kimi özellikleriyle öne çıktığı görülmektedir. *er-Raf'u ve't-tekmîl*'[1707], *Zaferü'l-emânî*[1708], *el-İhkâm fî temyîzi'l-fetâvâ ani'l-*ahkâm[1709], İbnü'l-Kayyim'in *el-Menârü'l-münîf*'i[1710], İbn Hacer'in *Lisânü'l-Mîzân*'ı[1711], Ali el-Kârî'nin *Fethu bâbi'l-inâye*'si [1712] üzerine yaptığı tahkik çalışmaları en çok emek sarf ettiği eserlerdendir.

Yukarıda değinildiği gibi bazı eserleri uzun yıllar süren emeğin ve birikimin mahsulü olarak ortaya çıkmıştır. Bir taraftan diğer işleriyle de ilgilenmek zorunda olan Ebû Gudde'nin *er-Rasûlü'l-muallim*'i tamamlaması 30[1713], *Kıymetü'z-zemen*'i 20[1714], *Lisânü'l-Mîzân*'ı da 10[1715] yılını almıştır. *Safahât min sabri'l-ulemâ*'nın ikinci baskısına yapacağı ilaveleri de 10 yılda toplamıştır[1716].

[1700] Bkz. s. 10.
[1701] Bkz. s. 12-14.
[1702] Bkz. s. 15-16.
[1703] Bkz. s. 11.
[1704] Bkz. s. 23-29.
[1705] Bkz. Leknevî, *er-Raf'u ve't-tekmîl* (muhakkikin girişi), s. 15; a.mlf., *el-Ecvibetü'l-fâzile* (muhakkikin girişi), s. 3.
[1706] Muhâsibî, *a.g.e.* (muhakkikin girişi), s. 39.
[1707] Leknevî, *er-Raf'u ve't-tekmîl* (muhakkikin girişi), s. 6.
[1708] Bkz. Leknevî, *Zaferü'l-emânî* (muhakkikin girişi), s. 18.
[1709] Karâfî, *a.g.e.* (muhakkikin girişi), s. 20.
[1710] İbnü'l-Kayyim, *a.g.e.* (nâşirin girişi), s. (ب).
[1711] İbn Hacer, *a.g.e.* (nâşirin girişi), I, 7-8.
[1712] Ali el-Kârî, *a.g.e.* (muhakkikin girişi), s. 10.
[1713] Ebû Gudde, *er-Rasûlü'l-muallim*, s. 6.
[1714] Ebû Gudde, *Kıymetü'z-zemen*, s. 7.
[1715] İbn Hacer, *a.g.e.* (nâşirin girişi), I, 77.
[1716] Ebû Gudde, *Safahât*, s. 6.

Kimi eserleri de tamamladığı halde yayınlanması değişik sebeplerle uzun süre gecikmiştir. *er-Raf'u ve't-tekmîl*[1717], *Tuhfetü'l-ahyâr*[1718], *el-Hass ale't-ticâre*[1719], *el-İntikâ fî fedâili'l-eimmeti's-selâseti'l-fukahâ*[1720], *Zaferü'l-emânî*[1721] ve üzerine yaptığı tahkik çalışmaları ile *Nemâzic min resâili'l-eimme*[1722] isimli telifi bunlardandır. Hatta bu gecikme süresince yeni ilave notlarının birikmesi üzerine bunları bazı eserlerinin sonuna ekleme yoluna gitmiştir[1723].

Telif eserlerinden en genişi, 508 sayfalık hacmiyle *Safahât min sabri'l-ulemâ*; tahkik eserlerinden ise, on cilt ve toplam 6266 sayfalık hacme sahip olan *Lisânü'l-Mîzân*'dır. Müstakil olarak yayınlanmış hacmi en küçük telifi, 26 sayfa tutan *Mes'eletü halki'l-Kur'ân*; tahkiki ise 14 sayfalık *Kasîdetü unvâni'l-hikem* isimli kitapçıklarıdır.

Karâfî'nin *el-İhkâm fî temyîzi'l-fetâvâ* ani'l-ahkâm'ı[1724], Ali el-Kârî'nin *Fethu bâbi'l-inâye*'si[1725] ile İbn Hacer'in *Lisânü'l-Mîzân*'ı[1726] tahkik edip yayınlamayı çok arzu ettiği ve yıllarca gönlünde taşıdığı eserler olmuştur.

Daha önce temas edildiği üzere *et-Tasrîh bimâ tevâtere fî nüzûli'l-Mesîh* ile özellikle *Fethu bâbi'l-inâye*'nin nüshalarını elde etmek için çok uzun süre uğraşmak zorunda kalmıştır.

Ebû Gudde'nin en çok sevdiği çalışması, Muhâsibî'nin *Risâletü'l-müsterşidîn*'i üzerine yaptığı tahkik çalışması olmalıdır. Babasının, bu çalışmayı göz yaşları içerisinde yaptığını ifade eden Selmân Ebû Gudde, "bu eser, 'babamın ruhudur' desem, doğru söylemiş olurum" değerlendirmesini yapmaktadır[1727].

[1717] Matbaaya teslim ettikten sonra Beyrut'taki siyasi karışıklık nedeniyle 8 yıl matbaada bekledikten sonra yayınlanabilmiştir. Ebû Gudde, *Erbau resâil*, s. 7.
[1718] Eser üzerinde çalışmaya başladıktan sonra başka işlerle uğraşmak durumunda kalmış, ancak 25 yıl sonra tamamlayıp yayınlayabilmiştir. Leknevî, *Tuhfetü'l-ahyâr* (muhakkikin notu), s. 138.
[1719] Tamamladıktan sonra matbaaya teslim etmeyi unutmuş, ancak on yıl sonra matbaaya gönderebilmiştir. Hallâl, *a.g.e.* (muhakkikin girişi), s. 10.
[1720] Tamamladığı halde yeni yazma nüshaları temin edip mukabele etme gereği duyması üzerine yayınlanması yaklaşık on yıl gecikmiştir. İbn Abdilberr, *a.g.e.* (muhakkikin girişi), s. 22.
[1721] Tamamlamış fakat üniversitedeki görevi ve yolculukları sebebiyle son değişiklikleri yapıp matbaaya teslimi 11 yıl gecikmiştir. Leknevî, *Zaferü'l-emânî* (muhakkikin girişi), s. 9.
[1722] Böyle bir eseri kaleme almaya niyetlenmiş fakat diğer ilmi çalışmalarıyla üniversitedeki görevi sebebiyle ancak 30 yıl sonra bu eseri tamamlayabilmiştir. Hallâl, *a.g.e.* (muhakkikin girişi), s. 10.
[1723] Mesela bkz. Leknevî, *er-Raf'u ve't-tekmîl*, s. 549-564.
[1724] Karâfî, *a.g.e.* (muhakkikin girişi), s. 12.
[1725] Ali el-Kârî, *a.g.e*. (nâşirin önsözü), s.y.
[1726] İbn Hacer, *a.g.e.* (nâşirin girişi), I, 7.
[1727] Muhâsibî, *a.g.e*. (naşirin önsözü), s. İ

Hadis dışındaki eserleri içerisinde *Safahât min sabri'l-ulemâ, Kıymetü'z-zemen inde'l-ulemâ, er-Rasûlü'l-muallim, Risâletü'l-müsterşidîn*, *Fethu bâbi'l-inâye*, *Kitâbü'l-kesb*, *el-İntikâ fî fedâili'l-eimmeti's-selâseti'l-fukahâ,* adlı tahkik çalışmaları öne çıkan çalışmalarıdır.

Hadis alanında ise *Lemehât min târîhi's-sünne* ve *el-İsnâdü mine'd-dîn* adlı telifler ile *er-Raf'u ve't-tekmîl*, *el-Ecvibetü'l-fâzile*, *et-Tasrîh bimâ tevâtere fî nüzûli'l-Mesîh*, *el-Menâru'l-münîf*, *el-Masnû' fî ma'rifeti'l-hadîsi'l-mevdû'*, *Kavâid fi ulûmi'l-hadîs*, *el-Mûkiza fî ilmi mustalahi'l-hadîs*, *Zaferü'l-emânî*, *Tevcîhü'n-nazar* ve *Lisânü'l-Mîzân* üzerine yaptığı tahkik çalışmaları dikkat çekmektedir.

Ebû Gudde'nin hadis dışındaki çalışmaları içerisinde en önemlisi ve en çok iz bırakanı kanaatimizce telif olarak *Safahât min sabri'l-ulemâ*, tahkik olarak da *Risâletü'l-müsterşidîn*'dir. Hadiste ise telif olarak *Lemehât min târîhi's-sünne*, tahkik olarak da *er-Raf'u ve't-tekmîl*'dir.

Bütün eserleri içerisinde ise *er-Raf'u ve't-tekmîl* mutlak olarak en önemli eseridir. O, çok büyük bir araştırma ve emeğin mahsulü olduğu gibi aynı zamanda hadis ilminde cerh ve ta'dîl ibarelerinin anlamlarının tam olarak netleşmesi bakımından ilme önemli bir hizmet sunmuştur.

Kimi eserlerinin kendisini yansıttığı ile ilgili değerlendirmeler de bulunmaktadır. Mesela *Safahât min sabri'l-ulemâ* ile *Kıymetü'z-zemen*'in onun ilim ve âlimlere karşı beslediği duyguları[1728], *Risâletü'l-müsterşidîn*'in onun ahlâk, ibadet ve iç dünyasını[1729], *Min edebi'l-İslâm*'ın onun edep ve nezaketini[1730] yansıttığı söylenmektedir.

Birçok eseri gerek değişik dillere tercüme edilmek, gerekse değişik ilmî mahfillerde ders kitabı olarak okutulmak veya üzerinde ilmî çalışmalar yapılmak suretiyle uluslar arası üne kavuşmuştur.

Urduca'ya tercüme edilen bazı eserleri yanında[1731] 5'i telif, 6'sı tahkik olmak üzere toplam 11 eseri Türkçeye çevrilmiştir. Eserlerinin tanıtımında ayrıntıları verildiği üzere teliflerinden *Lemehât min târîhi's-sünne*, *Safahât min sabri'l-ulemâ. Kıymetüz-zemen inde'l-ulemâ*, *er-Rasûlü'l-muallim* ve *Min edebi'l-İslâm*; tahkik çalışmalarından *el-*

[1728] Reşîd, *a.g.e.* (Muhammed Avvâme'nin yazısı) s. 129.
[1729] Reşîd, *a.g.e.* (Muhammed Avvâme'nin yazısı) s. 129.
[1730] Avvâme, *y.g.k.g.*
[1731] Mesela bkz. Reşîd, a.g.e., s. 196.

Menâru'l-münîf, *el-Masnû' fî ma'rifeti'l-hadîsi'l-mevdû'*, *Fıkhu elhi'l-Irâk ve hadîsühüm*, *Kavâid fi ulûmi'l-hadîs*, *Mekânetü'l-İmâm Ebû Hanîfe fi'l-hadîs* ve *Risâletü'l-müsterşidîn* isimli eserleri şu ana kadar dilimize çevrilmiş olanlardır.

Değişik ülkelerde ve özellikle ülkemizde şu eserleri ders kitabı olarak takip edilmiştir: *Safha müşrika min semâi'l-hadîs* ile *el-Ecvibetü'l-fâzile* Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Hadis anabilim dalında[1732]; yine *el-Ecvibetü'l-fâzile* Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Hadis anabilim dalında ders kitabı olarak okutulmuş[1733]; *el-İsnâdü mine'd-dîn* isimli telifi ile *el-Ecvibetü'l-fâzile* ve *el-Menâru'l-münîf*'e yaptığı tahkik çalışmaları, Diyanet İşleri başkanlığı'na bağlı Eğitim Merkezlerlerinde halen uygulanmakta olan İhtisas Eğitimi Programı'nda hadis tahlil ve tenkidi dersinde kaynak kitap olarak[1734], *Kavâid fî ulûmi'l-hadîs* üzerine yaptığı tahkik çalışması da hadis usûlü ve tarihi dersinin yardımcı kitap olarak yer almaktadır[1735]. *Risâletü'l-müsterşidîn* isimli tahkik çalışması ise değişik ülkelerdeki birçok üniversitede ders kitabı olarak okutulmuştur[1736]. Ayrıca *el-İsnâdü mine'd-dîn* isimli telif eseri üzerine Hasan Bal tarafından lisans tezi hazırlanmıştır[1737].

C. Görüşleri

Abdülfettâh Ebû Gudde'nin hadis ilmine yaptığı önemli katkılardan biri de bu alanda ortaya koyduğu görüş ve kanaatleridir. Onun görüşlerinden dikkat çeken bazıları sünnet kavramı, hadis usûlü, hadis tarihi, hadis problemleri, hadis ilmi açısından bazı âlimler ve eserler, önemli bulduğu çalışma konuları ve sonradan vazgeçtiği görüşleri başlıkları altında özetlenerek sunulacaktır.

1. Sünnet Kavramı

Sünnet kavramıyla ilgili olarak Ebû Gudde'nin hadislerde geçen sünnet kelimesinin anlamı ile takrîrî sünnetin kapsamı konusundaki görüşleri dikkat çekmektedir.

İlim dallarına göre değişik tarifleri yapılan sünnetin Hz. Peygamber, sahâbe ve tâbiînin sözlerindeki anlamı ile fıkıh ilmindeki anlamının farklı olduğunu ifade eden Ebû Gudde, bazı ilim adamları tarafından bunun karıştırıldığını ifade etmektedir. Ona göre,

---

[1732] Güler, *y.g.k.g.*
[1733] Bkz. Görmez, "Abdülfettâh Ebû Gudde ile…", *İAD*, c. X, sy. 1-2-3, s. 140.
[1734] Bkz. *DİB. İhtisas Eğitimi Programı*, s. 31.
[1735] Bkz. *DİB. İhtisas Eğitimi Programı*, s. 30..
[1736] Bkz. Ebû Gudde, *a.g.e.*, s. 5, Reşîd, *a.g.e.*, s. 181.
[1737] Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1989.

merfû, mevkûf ve maktû hadislerde geçen sünnet kelimesi, "Dinde devamlı surette izlenen yol, peygamberî yöntem" anlamına gelmekte ve inanç, ibâdet, muâmelât, ahlâk, âdâb gibi esasları ihtiva etmektedir. Dolayısıyla farz ve vâcibin karşıtı anlamında[1738] bir fıkıh terimi olan sünnetten daha geniş anlamlı olup farz, vacip, müstehab ve yapılması teşvik edilmiş her türlü meşrû söz ve fiilleri içine almaktadır. Ebû Gudde, bu görüşünü sünnet kelimesinin bu anlamda kullanıldığı 17 rivâyet yanında pek çok âlimin bu yöndeki kanaatini zikrederek desteklemiştir[1739].

Diğer taraftan Ebû Gudde'ye göre takrîrî sünnet, sadece Hz. Peygamber'in susmak suretiyle dolaylı onay verdiği hususlarla sınırlı değildir. Allah Rasûlü'nün, onayını söz veya fiille desteklemesi durumunda bu da takrîrî sünnet kapsamı içerisine girmektedir. Bu durumda âlimler arasında takrîrî sünnet olmaktan çıkıp kavlî veya fiilî sünnet olarak adlandırılacağı şeklinde yaygın olan kanaatin yanlış olduğuna dikkat çeken Ebû Gudde, sünnetten getirdiği deliller yanında hadis, usûl ve fıkıh âlimlerinden yaptığı çok sayıda nakille de bu görüşünü desteklemektedir[1740].

2. Hadis Usûlü

Müslümanların özellikle hadis naklinde gösterdikleri dikkat, güven, samimiyet ve dürüstlüğe insanlık tarihinde hiçbir ümmetin ulaşamadığını[1741] belirten Ebû Gudde'ye göre hadis usûlü, dini ilimleri tahsil eden herkes tarafından bilinmesi zorunlu olan bir ilimdir[1742].

Usûl-i hadis ilmini esas ve prensipleri itibariyle hem olgunlaşmış hem de pişmiş bir ilimdir. Mütekaddim âlimlerin bu sahada yaptığı araştırma ve incelemelerin çokluğu bunu göstermektedir. Ayrıca Irâkî, İbn Hacer ve Sehâvî gibi müteahhir âlimler de bu ilmin hakkını vermişlerdir[1743].

Hadisçilerin sahih hadis ile zayıf ve uydurma hadisleri ayırmak için ortaya koydukları şart ve kaidelere ilaveten yeni şartlara ve kaidelere ihtiyaç olup olmadığı yönündeki bir soruya Ebû Gudde: "usûlün kendisi ile ilgili değil de, bazı cüz'î ve fer'î meseleleri hakkında bir takım şeyler söylemek mümkündür. Fakat hadis ilminin asıl ve prensipleri kemal derecede olmasa

[1738] Bkz. Cürcânî, *Ta'rîfât*, s. 161; Bilmen, *Kamus*, I, 16.
[1739] Bkz. Ebû Gudde, *es-Sünnetü'n-nebeviyye*, s. 5-20.
[1740] Bkz. Zehebî, *Mûkiza* (muhakkikin eki), 97-102.
[1741] Bkz. Ebû Gudde, *Safha müşrika*, s. 145-146.
[1742] İbnü'l-Hanbelî, *a.g.e*. (muhakkikin girişi), s. 5.
[1743] Bkz. Görmez, a.g.s., s. 138.

da, kemale yakın derecede belirlenmiştir. Bunlara yeni esas ve kaideler ilave etmek gibi bir ihtiyacımız yoktur!" cevabını vermiştir[1744].

Hadis usûlünün sadece Şafiî mezhebi doğrultusunda kaleme alındığı yolundaki görüşlere katılmayan Ebû Gudde, bu yönlü iddiaların kendisine hatırlatılması üzerine, "hadis usûlü ile ilgili kaynakların ekseriyetinin Şafiîler tarafından kaleme alındığı doğrudur. Ben yayınladığım eserlerde Hanefîlerin bu ilme katkısını dile getiriyorum. Ayrıca *İlmâ'* isimli eserin sahibi Kâdî İyâz, Mâlikî mezhebindendir. Her âlim kendi mezhebi ve kendi medresesine göre hareket etmiştir. Sırf mezhepçilik yaptıklarını söylemek yanlış olur. Hatîb el-Bağdâdî'nin Hanefîlere karşı olduğunu biliyoruz. Ancak Hâkim, Irâkî, İbn Hacer ve Sehâvî gibi hadisçilerde bu yoktur. Usûl-i hadisin büyük kısmı usûl-i fıkıhtan alınmadır. Usûl-i fıkıh hem Şâfiî hem de Hanefî âlimler tarafından kaleme alınmıştır" karşılığını vermiştir[1745].

3. Hadis Tarihi

İslâmî ilimler içerisinde hadis ilminin, diğer ilimlerle kıyas edilemeyecek derecede fazla ilgi gördüğüne ve üzerinde çalışıldığına[1746] dikkat çeken Ebû Gudde'nin hadis ilminin tarihiyle ilgili olarak öne çıkan bazı kanaatleri şöyledir:

Hadislerde isnad uygulaması, hadis uydurma faaliyetiyle eş zamanlı olarak hicrî birinci asrın ilk yarısının sonlarında başlamıştır[1747].

Uydurma faaliyetinin olumsuz sonuçları yanında bazı olumlu sonuçları da olmuştur. Bu faaliyet karşısında hadisi ve sünneti korumak amacıyla İslâm âlimleri, bir takım tedbirler alma yoluna gitmişlerdir. İsnâda başvurma, râvîlerin vefat tarihlerini sorma, râvî ve metin tenkidinde bulunma yanında cerh ve ta'dil, ilelü'l-hadis ve mustalahu'l-hadis ilimlerinin esaslarını ortaya koymuşlar, ayrıca mevzû hadislere ait eserler telif ettikleri gibi, zayıf ve hadis uyduran râvîlerle ilgili kitaplar da kaleme almışlardır[1748].

Hicrî yedi, sekiz ve dokuzuncu asırlar, müteahhir âlimlere döneminin en verimli asırlarıdır. Özellikle sekiz ve dokuzuncu asırlarda, Mısır ve Şam bölgelerinde çok sayıda büyük hadis âlimi yetişmiştir[1749].

İbn Hacer el-Askalânî ile onun Sehâvî ve Suyûtî gibi talebelerinden sonra Mısır'da hadis rivâyeti ile birlikte, tahric ve ricâl bilgisi gibi teknik anlamdaki hadis çalışmaları da zayıflamıştır[1750].

[1744] Bkz. Görmez, a.g.s., s. 138.
[1745] Görmez, a.g.s., s. 139.
[1746] Hazrecî, *a.g.e*. (muhakkikin girişi), s. 3.
[1747] Bkz. Ebû Gudde, *Lemehât*, s. 94, 96.
[1748] Bkz. Ebû Gudde, *a.g.e*., s. 138 vd.
[1749] Hazrecî, *a.g.e*. (muhakkikin girişi), s. 11-12; İbn Hacer, *a.g.e*. (muhakkikin girişi), I, 75.

Adları geçen âlimlerden sonra kesintiye uğrayan imlâ meclisleri geleneği, Muhammed Murtazâ ez-Zebîdî ile yeniden canlanmıştır[1751].

Son dönemde Hindistan ve Pakistan'da gerçekleştirilen hadis çalışmalarından övgü ile söz eden Ebû Gudde, buralarda önemli kitapların kaleme alındığını ve yayınlandığını vurgulamıştır[1752].

Çağımız İslâm dünyasında hadis ve sünnet ile ilgili çalışmaların seviyesini ve bunları sünnet ve hadis konusundaki problemlerin halli için yeterli bulup bulmadığı şeklindeki bir soruya Ebû Gudde şu cevabı vermiştir:

"Çağımızda ilk dönem hadis âlimleri gibi, ayaklarını sağlam basarak hareket eden araştırmacıların sayısı oldukça azdır. Mesela bir Hattâbî, bir Sehâvî gibi âlimler göremiyoruz. Çok azı müstesna, ilmî emanete kimse riâyet etmiyor. *Sünen-i Ebî Dâvud*'un şerhi *Avnu'l-Ma'bûd*'u ele alalım. Tek başına değerlendirdiğimiz zaman iyi bir çalışmadır. Ancak Hattâbî ve İbn Hacer'le mukayese ettiğimiz zaman çok zayıf olduğu ortaya çıkmaktadır… Eski âlimlerin okuma, inceleme ve araştırmadaki titizlikleri ve bizim araştırmalarımız arasında çok fark var… Önceki âlimler, hadisleri defalarca ele almış ve incelemişlerdir. Fakat biz hangi hadis kitabını üzerinde tartışarak incelemeye tabi tuttuk. Öyle sadece Buhâri'de neler varmış, hatırımızda kalsın diye, göz ucuyla mütalaa etmek yetmez…"[1753].

4. Hadis Problemleri

Ebû Gudde'nin hadis problemleriyle ilgili görüşlerinden daha çok güncel boyutu ile de öne çıkan bazılarını sahâbenin adâleti, mana ile rivâyet, hadisin sübutu, metin tenkidi, hadisleri anlama ve yorumlama, *Sahîhayn* hadislerinin ilmî değeri, mevzû hadis ve hadislerin sayımı başlıkları altında toplamak mümkündür:

a. Sahâbenin Adaleti

Sahâbîliğin sabit olması için uzun süre Allah Rasûlü'nün (s.a.) yanında bulunmanın gerekmediği, dolayısıyla kısa bir süre ile de bu vasfın gerçekleşebileceği görüşüne katılan Ebû Gudde, bunun "صُحْبَة" ve "صَاحِب" kelimelerinin lügat anlamlarının bir gereği olduğunu, ayrıca konuyla ilgili rivâyetlerde geçen lafızların da bunu desteklediğini ifade etmektedir[1754].

[1750] Zebîdî, *Bülgatü'l-erîb*, s. 160 dn.
[1751] Zebîdî, *a.g.e.,* s. 158.
[1752] Tânevî, *a.g.e.,* s. 2-3.
[1753] Bkz. Görmez, a.g.s., s. 142.
[1754] Geniş bilgi için bkz. Ebû Gudde, *Lemehât*, s. 49-51 dn.

Ashabdan, Peygamber'in (s.a.) söylemediği bir sözü ona isnat etmiş birinin varlığına rastlanmadığını[1755] ifade eden Ebû Gudde, bu konudaki aksi rivâyetleri inceleme konusu yapmıştır. Allah Rasûlü'nün (s.a.) henüz hayatta olduğu bir sırada, birinin Medine civarındaki bir kabile halkını, Rasûlüllah (s.a.) tarafından tayin edilmiş bir memur olduğunu söyleyerek aldatma girişimini konu edinen bir rivâyetin de aralarında bulunduğu 4 adet rivâyeti ele alan Ebû Gudde, isnad ve metin tenkidinde bulunmak suretiyle bunların asılsız olduğunu ortaya koymuştur[1756].

Ashabın bir diğerinin rivâyetlerine itiraz ederken gösterdikleri tepkinin kesinlikle karşı tarafı yalancılıkla itham anlamına gelmediğini ifade eden Ebû Gudde, bu meyanda kullanılan "كَذَبَ" kelimesinin yanılma ve unutma manasına alındığını belirterek bunu destekleyen çok sayıda delil getirmiştir[1757].

Ebû Gudde'ye göre sahabenin adaletini, onların sadece Hz. Peygamber'e bilerek yalan isnat etmekten sakınmış olmalarıyla sınırlamak doğru değildir. O aynı zamanda dinin hükümlerine uygun yaşamayı da kapsamaktadır. Bu konudaki deliller gayet açıktır. Sahabenin adaletini sınırlandıran ilim adamları büyük bir yanlışa düşmüşlerdir. Hadis ve fıkıh âlimlerinin tamamı haber kabulünde şart koşulan adaleti, "kişiyi büyük günahları işlemekten, küçük günahlarda ısrar etmekten ve insanlar nazarında şahsiyetini zedeleyecek davranışlarda bulunmaktan alıkoyan bir meleke" diye tarif etmişlerdir. Bu tarifte de görüldüğü üzere adalet, dinin hükümlerine göre yaşamayı da içine almaktadır[1758].

Bazı sahabîlerin büyük günah işlemiş olmaları, onların adalet vasfına zarar vermemektedir. Zira bunlar, pek âla sonradan tövbe etmiş olabilirler. Yahut daha önce işledikleri hayır ve hasenat onların günahlarını silmiştir. Ashabın bir kısmının fitne olaylarına karışması ise, bir içtihat (veya yanıldıkları bir yorum) meselesidir. Bu da adaleti ihlal edici bir davranış değildir[1759].

Diğer taraftan sahabenin ta'dîl mertebelerinin en üstünde yer alıyor olması, adaletle ilgilidir. Dolayısıyla zabt konusunun sahabîlikle her hangi bir ilişkisi yoktur. Sahip oldukları zeka ve yetenekler itibariyle birbirinden farklı ve bazılarının unuttukları da

[1755] Ebû Gudde, *a.g.e*., s. 42.
[1756] Konuyla ilgili araştırması için bkz. Ebû Gudde, *a.g.e*., s. 56-65.
[1757] Bkz. Ebû Gudde, *a.g.e*., s. 65-73.
[1758] Leknevî, *Zaferü'l-emânî* (muhakkikin eki), s. 582.
[1759] Leknevî, *a.g.e.,* s. 582.

bilinmektedir. Ayrıca sahabî olmayan bazı kimselerin hafızası, pek âla onlardan güçlü olabilir. Buna dair pek çok örnek bulunmaktadır[1760].

b. Mana ile Rivâyet

Bazı hadislerin mana ile rivâyet edildiği bir gerçektir. Sahâbenin bir kısmının zaman zaman Hz. Peygamber'in fiillerini sözlü ifadeye dönüştürdükleri, yine tedvin döneminden önce bazı râvîlerin manayı esas alarak hadisleri naklettikleri de bilinmektedir.

Hz. Peygamber'in sözleri sadece râvîler tarafından farklı rivâyet edilmiş değildir. Bazen Allah Rasûlü aynı hakikati değişik meclislerde farklı kelimelerle telaffuz etmiştir. Ayrıca ashaptan sonraki hadis âlimlerinin bir kısmı, hadisin lafzını aynen rivâyet etmede titiz davranmışlardır. Kaldı ki, tedvinle birlikte hadislerin lafızları zapt edilmiş olduğundan o haliyle zaten elimizde bulunmaktadır[1761].

Diğer taraftan gerek ashab gerekse sonraki râvîlerden kaynaklanan lafız değişikliklerini tespit etmek çoğunlukla mümkündür. Esasen bu mesele âlimler tarafından çözüme kavuşturulmuş olup, usûl-i hadis kaynaklarında geniş bir şekilde ele alınmıştır. Ashaptan gelen rivâyetlerin farklı olması durumunda ashabın cumhuruna bakmak, onların tutum ve davranışlarını dikkate almak ve sürekli Hz. Peygamber'le beraber yaşayan eşlerine itibar etmek bunlardan bazılarıdır. Yine sonraki râvîlerden kaynaklanan değişikliklerde, mesela on sika râvîden rivâyet edilen bir hadiste, râvîlerin dokuzu aynı şeyi söylerken bir tanesi farklı bir şey söylüyorsa, dokuzunun söylediği alınır. Fakat o bir kişi hadisi aldığı hocanın yanında 30 sene kalmış, öbürleri sadece bir defa görmüşlerse bu sefer, o tek kişinin rivâyeti dikkate alınır[1762].

Hadislerin çoğunun mana ile rivâyet edildiği iddialarını doğru bulmayan Ebû Gudde, bunu sadece ihtimallere dayanan bir faraziye olarak nitelendirmiştir. Sahâbenin hadis rivâyetindeki ihtilaflarının mana ile rivâyete delil gösterilmesi ve Hz. Aişe'nin Ebû Hüreyre'ye itirazının buna örnek olarak getirilmesi üzerine, Hz. Aişe'nin bir itirazını ele alan Ebû Gudde: "Hz Aişe, Ebû Hüreyre'nin rivâyet ettiği, 'üç şey uğursuzdur, kadın, ev, at' haberini duyduğu zaman hemen buna karşı çıkmış ve onun hata ettiğini söylemiştir. Hz. Aişe'ye göre Hz. Peygamber, sözün başında Yahudilerin böyle dediğini söylemiş, ancak Ebû Hüreyre bu kısmı işitmediği için böylesi bir sözü

[1760] LeknevÎ, *er-Raf'u ve't-tekmîl*, s. 184-185 dn; Tânevî, *a.g.e.,* s. 242, dn.
[1761] Görmez, a.g.s., s. 141.
[1762] Görmez, a.g.s., s. 141.

Hz. Peygamber'e izafe etmiştir. Bu, o hadisi eksik işittiğini gösterir"[1763] diye cevap vermiştir. O, böylece sözü geçen örnekte, Ebû Hüreyre'nin mana ile rivâyetinin değil, eksik duyduğu hadisi olduğu gibi rivâyette bulunmasının söz konusu olduğunu açıklamıştır.

c. Hadisin Sübutu

Hadisin sübutu için naklin yani isnadın yegâne yol olduğunu belirten[1764] Ebû Gudde, bundan başka yollarla hadisin sübutunu savunanlara kesin bir dille karşı çıkmıştır.

Bununla bağlantılı olarak rüyanın bir hadis ispat yolu olamayacağını ifade eden Ebû Gudde, Abdülhayy el-Leknevî'nin *Zaferü'l-emânî* isimli eserinde Muhyiddîn İbnü'l-Arabî'nin rüyada Peygamber'den (s.a.) işittiğini söylediği bir hadise yer vermesi üzerine şu notu düşmüştür: "Böyle bir sözün, Rasûlüllah'tan (s.a.) rivâyet edilen hadisler içerisinde değerlendirilmesi doğru değildir. Zira burada bir rüya söz konusudur. Rüyayı gören ister önemli, ister sıradan biri olsun, rüyalar sünnet-i seniyyenin alınacağı kaynaklardan değildir. Sünnet, Allah Rasûlü (s.a.) ile beraber bulunmuş, onun önünde diz çökmüş ve uyanık bir halde kendisini dinlemiş olan ashâb-ı kirâmdan alınır. Ayrıca hafız, hadis alma ve nakletme şartlarını kendisinde bulunduran, güvenilir, salih, dikkatli ve uyanık kimseler yoluyla da ashaptan nakledilmiş olmalıdır"[1765]. Rüya ile sabit olduğu söylenen başka bir hadisle ilgili olarak "bereket ummakta bir sakınca yoktur" değerlendirmesini yapan Leknevî'ye itiraz eden Ebû Gudde, okuyucuya hitaben "rüyalarla birlikte sen de uyuma!" diyerek, dikkatli davranması konusunda onu uyarmıştır[1766].

Yine rüyada Peygamber'den (s.a.) vasiyet olarak alındığı söylenen bir hadis hakkında, "sahibi kim olursa olsun, rüya ile dinî bir hükmün bile sabit olmayacağı âlimler tarafından kabul edilmiş iken, Peygamber hadisinin bu yolla sabit olmayacağı haydi haydi bellidir"[1767] demiştir. Ayrıca kimi terâcim eserlerinde rastlanan ve bazı ilmî konularda sıkça rüyaya yer verildiği veya bu yolla mezhebî tercihlerde bulunulduğu yahut asılsız rivâyetlerle ve hizipçi fikirlerle dolu bir takım kitapları Hz. Peygamber'in övdüğü şeklindeki anlatımların kesinlikle delil olarak kullanılamayacağını[1768] açıkça ifade etmiştir.

Sufîlerin keşif yoluyla hadisleri tashih etmelerine de karşı çıkan Ebû Gudde, "salih kimselerin hallerine saygı duymakla birlikte şunu derim ki, bu tashîhin ilmî açıdan bir değeri yoktur ve bunun üzerine dinî hüküm bina etmek de doğru değildir. Alanlarında bilgi sahibi olduğuna şahitlik edilen işin erbâbı

[1763] Görmez, a.g.s., s. 141.
[1764] Ali el-Kârî, *Masnû'* (muhakkikin eki), s. 273; Leknevî, *Zaferü'l-emânî*, s. 257 dn., (muhakkikin eki), 567; Görmez, a.g.s., s. 138.
[1765] Bkz. s. 298 dn.
[1766] Leknevî, *a.g.e*., s. 279 dn.
[1767] Ali el-Kârî, *a.g.e.*, s. 174 dn.
[1768] İbn Abdilberr, *a.g.e.,* s. 76 dn.

büyük muhaddisler nezdinde bilinen ispat yollarıyla sabît olmadıkça, hiçbir sözün hadis olduğu söylenemez!" değerlendirmesini yapmıştır[1769].

Keşfi bir tashih ve taz'îf yolu olarak gören bazı hadis âlimlerini sert dille tenkit eden[1770] Ebû Gudde, bunu kabul etmenin hadis ilimlerini ve din prensiplerini geçersiz saymak manasına geleceğine ve bu durumda hadis âlimlerinin yaptığı tashih ve taz'îflerin anlamsız bir hale bürüneceğine dikkat çekmiştir[1771].

Tecrübeye ve vakıaya uygunluğun da bir sözün hadis olduğunu ispata yetmeyeceğini belirten Ebû Gudde, "Kurban bayramınız, oruç (a başladığınız) gündür"[1772] rivâyetiyle ilgili olarak Leknevî'nin "Ben tecrübe ettim, çoğunlukla uyduğunu gördüm" sözü üzerine "her zaman uysa bile, bunun üzerine hüküm bina edilemez! Zira Rasûlüllah'tan (s.a.) bir hadisin sabit olmasının şartı, onun kendisinden söz, fiil veya takrir olarak sadır olmasıdır. Vâkıaya uyan her sözün peygamber hadisi olarak kabul edilmesi doğru değildir. Allah Rasûlü'nün (s.a.) söylediği her şey doğrudur; fakat doğruların hepsini Allah Rasûlü (s.a.) söylememiştir"[1773] diye tepki göstermiştir.

Salt aklın da hadisin sübutunda söz sahibi olamayacağını belirten Ebû Gudde, nakli dikkate almadan sadece akılla hadisleri değerlendirmenin yanlışlığına dikkat çekmiştir[1774]. Bu sebeple anlamlı ve mantıklı bulunan sözlere hadis açısından değer atfeden kimselere karşı çıkarak "Mana açısından anlamlı ve doğru olmakla birlikte naklen sabit olmayan bir söz, kesinlikle Hz. Peygamber'e nispet edilemez! Nispet edildiği takdirde, son derece doğru ve güçlü bir söz bile olsa, mevzû hadis olarak değerlendirilir"[1775] demiştir.

d. Metin Tenkidi

Arapça'da metin tenkidi anlamında kullanılan "nakdü metni'l-hadîs" yerine "sebru metni'l-hadis ve ma'nâhu" (hadisin metnini ve manasını süzgeçten geçirme) ifadesinin kullanılmasını daha uygun bulan[1776] Ebû Gudde, hadis metninin şaz ve muallel olmaması anlamında bunun, daha ilk dönemden itibaren İslam âlimleri tarafından uygulandığına dikkat çekmektedir.

Hz. Ömer'in (r.a.) ve İbn Abbâs'ın (r.a.) uygulamalarını misal getirerek hadisin Kur'ân-ı Kerim ile sahih ve mahfûz sünnete arzedilmek suretiyle ashab döneminde metin

[1769] Leknevî, *Tuhfetü'l-ahyâr*, s. 53 dn.
[1770] Meselâ İsmail el-Aclûnî'ye yönelik tenkidi için bkz. Ali el-Kârî, *a.g.e*., s. 273.
[1771] Ali el-Kârî, *a.g.e.* (muhakkikin eki), s. 273.
[1772] Bu rivâyetin asılsız olduğuna dair bkz. Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, I, 558.
[1773] Leknevî, *Zaferü'l-emânî*, s. 257 dn. Benzer değerlendirmeler için bkz. *Kitâbü'l-asâle*, III, 268.
[1774] Leknevî, *a.g.e*., s. 280 dn.
[1775] Leknevî, *a.g.e*., s. 466 dn.
[1776] Ebû Gudde, *Lemehât,* s. 165.

tenkidinin yapıldığını belirten Ebû Gudde, daha sonra hadis âlimlerinin buna tam bir şekilde bağlı kaldıklarını ifade etmektedir. Sahih hadisin tarifinde metninin şazlık ve illetten uzak olmasını şart koşmaları yanında, hadisin uydurma olup olmadığını tespit ederken manasında bozukluk bulunması, Kur'ân ve sünnetteki delaleti kat'î hükümlere muhalif olması veya icmâ, akıl, his, müşahede ve tarihî gerçeklere aykırı olması gibi metinle alakalı olan prensipleri esas almaları, onların metin tenkidinde bulunduklarını göstermektedir[1777].

Bu anlamda metin tenkidinin öneminin sened tenkidinden az olmadığını dile getiren Ebû Gudde, hatta kimi zaman ancak metin tenkidiyle sonuca gidilebildiğine dikkat çekmektedir. Nitekim kendisi de eserlerinde çok defa metin tenkidinde bulunmuştur[1778].

Bununla birlikte hadis tenkidine metin tenkidi yaparak başlamayı doğru bulmayan Ebû Gudde'ye göre hadiste aslolan, önce isnadına bakmaktır. Bazı hadislerin mevzû olduğunu anlamak için sadece metnine bakmak yeterli olmayacağı gibi özellikle dine muhalif olmayan sözlerin uydurma olup olmadığının tespiti de ancak isnad araştırmasıyla mümkündür. Bu konuda isnat araştırmasına gitmeden sadece metne bakmanın yeterli olacağını savunan İbnü'l-Kayyim'e itiraz eden[1779] Muhammed el-Hût el-Beyrûtî'yi haklı görmekte ve getirdiği delille kendisini desteklemektedir[1780].

Hadis metinlerini, elde edilen yeni bir kültürle, akılcı süzgeçten geçirmek anlamındaki metin tenkidinin Oryantalizm kaynaklı olduğunu ifade eden Ebû Gudde, bu noktada önce yeni akılcılığın tenkit edilmesi gerektiğini düşünmektedir[1781].

Ebû Gudde, bunu bir misalle şöyle açıklamaktadır: Allah bize oruç tutmayı emretmiştir. Orucun vaktini de fecirden Güneşin batışına kadar olan süreyle belirlemiştir. Bir adam oruç tutmaya fecirden iki saat önce başlayıp, Güneş batmadan birkaç dakika önce iftar etse, orucu bozulur. Akılcılık gereği, iki saate karşılık birkaç dakika bir şey ifade etmemelidir. Ancak İslam, kendi içinde sistemi olan bir dindir[1782].

[1777] Ebû Gudde, *a.g.e.,* s. 165-168.
[1778] Ebû Gudde'nin metin tenkidinde bulunduğunun misalleri için bkz. Ebû Gudde, *a.g.e.,* s. 58, Leknevî, *Zaferü'l-emânî* (muhakkikin eki), s. 569-572; 575-577 Şeybânî, *a.g.e.*, s. 172 dn.
[1779] Beyrûtî, *Esne'l-metâlib*, s. 271.
[1780] Ebû Gudde, *a.g.e.,* s. 246-247, dn.
[1781] Bkz. Görmez, a.g.s., s. 139.
[1782] Şeybânî, *a.g.e*., s. 97-98; Görmez, a.g.s., s. 139.

Dini akılcılığa boyun eğdirecek olursak, Allah'ın dinini Allah'ın kulunun aklıyla hükmetmeye zorlamış oluruz[1783]. Diğer taraftan akılcılık egemen kılınırsa, akıl sayısı kadar bakış açısı ortaya çıkacaktır ki, bu da oldukça tehlikelidir[1784].

Esasen din akla ters düşen, akla muhalif olarak gelen bir sistem değildir. Ancak dinde akla ters olmadığı halde, aklın alamadığı, ihata edemediği şeyler olabilir. Zira aklın da bir sınırı vardır[1785].

Dolayısıyla aklı tamamen yok saymak mümkün olmadığı gibi, hadis karşısında tek hakem olarak kabul etmek de mümkün değildir.

Bu bağlamda hadis metinlerine tenkitçi bir zihniyet ile yönelmek doğru değildir. Önce hadisin sahih olup olmadığı araştırılır. Hadisin senedindeki râvîlerin tamamı hem tahammül hem de edâ bakımından zabt sahibi ve güvenilir iseler, onları itham altında bırakmanın bir anlamı yoktur. Dolayısıyla aslolan, isnadı sahih olan hadisin metnini de kabul etmektir.

İsnadın sahih olması durumunda metin tenkidine ancak çok şiddetli bir nekâretin (aklın ve dinin kabul edemeyeceği bir şey) bulunması durumunda başvurulabilir. Ancak bu nekâreti kimin takdir edeceği önemlidir. Bunu ancak hadis ile fıkıh ilmini birleştirmiş, sağlam bilgi ve geniş ufuk sahibi âlimler yapabilir[1786].

Metnin anlaşılamaması durumunda "bu hadis batıldır" deyip onu ilgâ etmek yerine, "belki bilemediğim bir cevabı vardır" diye düşünerek tevakkuf edilmelidir. İnsanın her meselede son sözü söyleyemeyeceği açıktır. Ebû Hanîfe ve Mâlik gibi âlimlerin bile, nice meselelerin üstesinden gelemeyip tevakkuf ettikleri bilinmektedir. Hadis anlaşılamadığı zaman, "Allah bilir, siz bilemezsiniz"[1787] buyruğu hatırlanmalıdır[1788].

[1783] Şeybânî, *a.g.e.*, s. 98.
[1784] Görmez, a.g.s., 139.
[1785] Görmez, a.g.s., 141.
[1786] Görmez, a.g.s., s. 139.
[1787] Âl-i İmrân (3), 66.
[1788] Görmez, a.g.s., s. 139.

e. Hadisleri Anlama ve Yorumlama

Hadislerin anlaşılmasında rivâyet ve dirâyet bütünlüğünün önemine[1789] dikkat çeken Ebû Gudde, bunu şahsında toplayan âlim sayısının pek az olduğunu söyleyerek onların faziletinden söz etmiştir[1790].

Ona göre hadislerin anlaşılması için her şeyden önce mecâzı, hakikati, kinâyesi ve istiâresiyle Arap dilini çok iyi bilmek gerekir. Ayrıca hazif, itnâb[1791], i'câz gibi dil ve üslubu yani Arap selikasını iyice bilmek de çok önemlidir. Arapçayı bu yönleriyle iyi derecede bilmeden hadisleri doğru anlamak mümkün değildir[1792].

Hadisleri sadece lafızlarına bakarak, zahirî bir yaklaşımla anlamaya çalışmak doğru değildir. Aslında gayet akıllı ve zeki bir âlim olan İbn Hazm'ın "sizden biriniz suya bevl edip sonra onunla yıkanmasın"[1793] hadisini "eğer suyun dışına yapılan idrar suya akarsa bir şey olmaz" diye yorumlaması ve "bekar kızların beyanı susmaktır"[1794] hadisinden, "bekar bir kız kime varacağını açıkça beyan ederse, bu ondan kabul olunmaz" gibi tuhaf bir sonuç çıkarması, onun hadislerin gayelerini dikkate almadan sadece lafızlarına bakarak anlamaya ve yorumlamaya kalkmasından kaynaklanmaktadır[1795]. Yine birçok büyük hadis hafızı, dirayeti ihmal ettikleri veya bu alandaki yetersizlikleri dolayısıyla hadisleri anlamada hataya düşmüşlerdir[1796].

Diğer taraftan hadislerin anlaşılmasıyla onlardan hüküm çıkarma işleminin birbiriyle karıştırıldığına dikkat çeken Ebû Gudde, hadislerin anlaşılmasında usûl-i fıkhın ve onun delâlet yollarının tek yöntem olarak kabul edildiği yolundaki iddiaya "Usûl-i fıkıh, hadislerin anlaşılmasında değil, hadislerden hüküm çıkarmada kullanılmıştır. Anlamak (fehm) başka, hüküm çıkarmak başka şeydir"[1797] diye cevap vermiştir.

Hadisleri anlama veya onlardan hüküm çıkarmada hadisin bütün tariklerini bir araya getirmenin gereğine işaret eden Ebû Gudde, bazı muasır hadis yorumcularının birkaç hadis şerhini mütalaa edip, yeni bir üslup ile bir şeyler yazmalarını yetersiz bulmuştur. Ona göre bu tarz bir çalışmayı kaleme almadan önce şerhlere bakmak yazarı şartlandıracak, bu da yeni bir şey üretmesine engel olacaktır. Dolayısıyla aslolan, rivâyetleri bir araya getirip

[1789] Leknevî, *er-Raf'u ve't-tekmîl*, s. 421-423 dn.; Tânevî, *a.g.e.*, s. 311 dn.
[1790] Ebû Gudde, *Lemehât*, s. 34; a.mlf., *İsnâd*, s. 67-68 dn; Leknevî, *er-Raf'u ve't-tekmîl*, s. 323 dn.; Tânevî, *a.g.e.,* s. 311 dn.
[1791] Görmez, a.g.s., s. 139'da bu kelime hatalı olarak "ıtran" şeklinde yazılmıştır.
[1792] Görmez, a.g.s., s. 140.
[1793] *Buhârî*, Vudû', 65; *Müslim*, Tahâret, 95.
[1794] *İbn Mâce*, Nikâh, 11; *Müsned*, II, 229, 250.
[1795] Görmez, a.g.s., s. 140.
[1796] Leknevî, *er-Raf'u ve't-tekmîl*, s. 321-324 dn.
[1797] Görmez, a.g.s., s. 140.

onları bizzat tetkik ettikten sonra hadisleri yorumlamak, ardından diğer şerhlerle mukayese etmektir[1798].

f. Mevzû Hadis

Hadis uydurma faaliyetinin ilk olarak yaklaşık hicrî 40 (miladî 660) yılında ve Hz. Ali taraftarlarınca başlatıldığı[1799] görüşünde olan Ebû Gudde'ye göre daha önce temas edildiği üzere bu faaliyetin olumsuz sonuçları yanında bazı olumlu sonuçları da olmuştur[1800].

Mevzû hadisler konusunda çalışma yapan âlimlerin çoğunun bu alanda kullandıkları ifadelerden tam olarak neyi kastettiklerine dair eserlerinde pek açıklama yapmamış olmalarının, daha sonra problem oluşturduğunu düşünen Ebû Gudde, mevzû hadislerin değerlendirilmesinde kullanılan ifadeler üzerine yaptığı özel araştırmada[1801] şu sonuca varmıştır: Zayıf ve mevzû hadisleri inceleyen eserlerde kullanılan "لم يصح", "لايصح", " لم يثبت", "لايثبت" gibi ifadeler, "bu hadis uydurma ve batıldır" anlamına gelirken, ahkâm hadisleriyle ilgili eserlerdeki "لم يصح" ifadesi, "bu hadis sahih hadis değildir" (sahih değildir ama, pek âla, hasen veya zayıf olabilir) demektir. O, bu araştırmasında aralarında sahanın ileri gelen isimlerinin de bulunduğu pek çok âlimin bu konuda hataya düştüklerini tespit etmiştir.

Mevzû hadislerin inanç, ibadet, düşünce ve sosyal hayata pek çok açıdan zararlı etkilerinin bulunduğunu ve İslâm'ın saflığını bozduğunu ifade eden Ebû Gudde, İslâmî ilimlerin bir çok alanındaki eserlerde bol miktarda karşılaşılan mevzû hadislerin farkında olmadan ilim ehlinin zihninde yer ettiğine dikkat çekmiştir.

Bunlardan kurtulmanın zorluğundan söz eden Ebû Gudde, bu konuda gerek ilim ehline gerekse üniversite ve değişik düzeylerde öğretim yapan okullara önemli görevler düştüğü kanaatindedir. Mevzûât kitaplarının insanların elinde yaygınlık kazanmasını mevzû hadisle mücadelede önemli bir adım olarak gören Ebû Gudde, bu kitapları çokça okumanın kişiyi bu tür rivâyetlere karşı bilinçlendireceğini düşünmektedir. Bir taraftan sahih hadislerle iç içe olurken diğer taraftan mevzûât kitaplarına sık sık göz atmayı, bunlardan kurtulmanın en güzel yolu olarak görmektedir[1802].

[1798] Görmez, a.g.s., s. 142.
[1799] Bkz. Ebû Gudde, *Lemehât,* s. 94, 96.
[1800] Bkz. Ebû Gudde, *a.g.e.,* s. 138 vd.
[1801] Bkz. Alî el-Kârî, *Masnû*' (muhakkikin girişi), s. 17-42.
[1802] Bkz. Ebû Gudde, *a.g.e*., s. 9, 232, Alî el-Kârî, *a.g.e.* (muhakkikin girişi), s. 6-9.

g. *Sahîhayn* Hadislerinin İlmî Değeri

Ebû Gudde, sıhhat bakımından *Sahîhu'l-Buhârî*, *Sahîhu Müslim*'den daha üstün olsa da, her ikisinin ihtiva ettiği hadislerin sahih olduğu konusunda âlimlerin fikir birliği içerisinde olduğunu belirtmiştir[1803]. Tahkik ettiği bazı eserlerde geçen hadislerin kaynaklarını gösterdikten sonra hükümlerini belirtirken bu iki eserde geçenlerle ilgili olarak her hangi bir değerlendirme yapmaya gerek duymaması[1804], genel olarak kendisinin de aynı kanaatte olduğunu göstermektedir.

Esasen daha önce temas edildiği üzere, Muhammed Nâsıruddîn el-Elbânî ile Ebû Gudde arasındaki problem, Elbânî'nin *Sahîhayn*'da geçen hadislerin sıhhatiyle ilgili ayrıca değerlendirmeye gitmesi üzerine başlamıştır. Ebû Gudde, onun *Sahîhayn* hadislerini hadis âlimlerinin uygulamasına aykırı bir şekilde değerlendirmeye tabi tutmasını doğru bulmamış, özellikle ilme yeni başlayan öğrencilerde bu eserlerde sahih olmayan hadisler varmış gibi bir zihin karışıklığına sebebiyet vereceğini ve müslümanların bu iki kaynağa olan güvenini sarsacağını ifade ederek eleştirmiştir[1805].

Bununla birlikte Ebû Gudde'ye göre, Buhârî ve Müslim Sahihlerine alacakları hadislerin hepsinin sıhhatin en üst derecesinde olmasını şart koşmamışlardır. Bu iki eserdeki hadislerin çoğu sıhhatin en üst derecesinde olmakla birlikte, bazı hadisler İbn Hacer el-Askalânî ve İbn Receb el-Hanbelî'nin de ifade ettikleri gibi, hasen hadis mertebesinden aşağı düşmemek kaydıyla sıhhatin en alt derecesi olarak isimlendirilen bir seviyede yer almaktadır[1806].

Ebû Gudde bundan bir adım daha ileriye giderek Buhârî'nin fezâil ile tergîb ve terhîb konularında müsamahalı davrandığını ve sayıları az da olsa senedlerindeki kimi râvîler sebebiyle *Sahîh*'inde bazı zayıf rivâyetlere yer verdiğini de kabul etmektedir[1807].

h. Hadislerin Sayımı

Hadislerin sayısı konusunda görülen ihtilafın aslında lafzî bir ihtilaf olduğuna dikkat çeken Ebû Gudde, bu ihtilafın bazı sebeplerinden söz etmiştir[1808].

[1803] Zehebî, *Mûkiza* (muhakkikin eki), s. 133 dn.
[1804] Buna bir misal olmak üzere Ebû Gudde'nin Leknevî'nin *Sibâhatü'l-fikr* isimli eserine yaptığı tahkik çalışmasına bakılabilir.
[1805] Bkz. Ebû Gudde, *Kelimât* (önsöz), s.y.; Tahâvî, *Akîde* (Züheyr eş-Şâvîş'in açıklaması), s. 8-10.
[1806] Bkz. Zehebî, *Mûkiza*, s. 89-90 dn., (muhakkikin eki) 141-145.
[1807] Bkz. Leknevî, *Zaferü'l-emânî*, s. 185 dn.
[1808] Ebû Dâvûd, *a.g.e*., s. 36-37 dn.

En önemli sebep olarak sayım usûlünün farklılığına işaret eden Ebû Gudde, muhaddislerin Hz. Peygamber'in (s.a.) her türlü haber, kelime ve kelâmını veya sahâbe, tabiîn sözünü yahut garîb bir kelimenin, kapalı bir lafzın açıklaması gibi senediyle rivâyet edilen bütün nakilleri farklı hadis olarak değerlendirdiklerini ifade etmiştir. Ayrıca metin aynı bile olsa isnadın her hangi bir aşamasında meydana gelen değişikliklerin de ayrı hadis olarak sayıldığı düşünüldüğünde muhaddislere göre hadislerin sayısı büyük rakamlara hatta milyona ulaşmaktadır[1809].

Sahih olmayan hadisleri dikkate almayıp sadece sahih hadisleri kabul eden âlimlerin bazı rivâyetlerin sıhhat ve kabul şartlarını taşıyıp taşımadıkları konusundaki değişik kanaatlere sahip olmaları da bu ihtilafın bir sebebidir. Bir başka sebep de âlimlerin hadis bilgilerinin düzeyi olup, her âlim bildiği hadis sayısını esas almıştır[1810].

Bazı hadis kaynaklarında hadislerin sayısı ile ilgili olarak ortaya çıkan farklı rakamlar da yine hadisleri saymada benimsedikleri metottan kaynaklanmaktadır. Bazıları metni esas alarak metin aynı ise, seneddeki değişikliği dikkate almazken, diğerleri metin aynı bile olsa seneddeki her değişikliği ayrı bir hadis olarak değerlendirmişlerdir. Bir başka sebep de hadis kaynağının nüshaları arasındaki farklılıktır. Zira zaman zaman nüshalara göre hadislerin sıralaması değişebildiği gibi, sayıları da artıp eksilmektedir[1811].

Diğer taraftan hadis külliyatında sadece 500 ahkâm hadisinin bulunduğu görüşüne itiraz eden Ebû Gudde, bunun kabaca bir taksim olduğunu, nice terğîb ve terhîb, kıssa, menâkib ve melâhim hadislerinden müstakil hükümler çıkarılabileceği kanaatini taşımaktadır. Meselâ Deccal kıssasını anlatan hadislerden bir fakih pek çok hüküm çıkarabilir. Aynı durum Kur'ân ayetleri için de söz konusudur. Sadece 200 ahkâm ayetinin olduğu bir iddiadan ibarettir. Kur'ân'dan hüküm çıkarılabilecek ayetlerin sayısı bunun kat kat üstündedir[1812].

5. Bazı Âlimler ve Eserler

Abdülfettâh Ebû Gudde, eserlerinde yeri geldikçe bazı âlimler ve eserler hakkında değerlendirmelerde bulunmuştur. Bunlardan bazıları toplu değerlendirmeler iken bazıları

[1809] Bkz. Ebû Gudde, *Kıymetü'z-zemen*, s. 35 dn.; Leknevî, *Zaferü'l-emânî*, s. 75 dn.; Ebû Dâvûd, *a.g.e.,* s. 36-37; *Kitâbü'l-asâle*, I, 308.
[1810] Ebû Dâvûd, *a.g.e*., s. 37.
[1811] Ebû Dâvûd, *a.g.e*., s. 52 dn.
[1812] Ebû Dâvûd, *a.g.e*., s. 37; Görmez, a.g.s., 142-143.

âlime veya esere özel değerlendirmelerdir. Yine kimi zaman bir âlimi genel olarak değerlendirirken kimi zaman da sadece belli eserlerini veya eserini değerlendirmiştir.

Onun hadis ilmiyle ilgili olan değerlendirmelerinden dikkat çeken bazılarını, önce toplu ardından âlim ve/veya eserlere özel olmak üzere özetle şöylece vermek mümkündür:

Cârullah ez-Zemahşerî (ö. 538/1144), Ebü'l-Berekât en-Nesefî (ö. 710/1310), Ebu's-Suûd (ö. 982/1574), Şihâbuddîn el-Âlusî (ö. 1270/1874) ve İsmail Hakkı el-Bursevî (ö. 1137/1725) gibi hadisleri senedsiz olarak zikreden müfessirler, hadis ilmiyle yeteri kadar ilgilenmedikleri için eserlerinde bir kısmı sahih, bir kısmı zayıf, münker veya mevzû hadislere yer vermişlerdir. Bursevî'nin gerek kendi tefsirinde, gerekse adı geçen tefsirlerde yer alan mevzû hadisleri Peygamber'in (s.a.) aleyhinde değil, lehinde uydurulmuş hadisler olarak savunması, gerçekten vahîm bir yanlış ve bâtıl bir delil getirmedir. Fakîh ve usulcü olduğu söylenen İsmail Hakkı gibi biri tarafından böyle bir laf nasıl oldu da söylendi, anlayabilmiş değilim. Tasavvufa aşırı eğilimi ona bunu basit göstermiş olmalıdır. Allah'tan (c.c.) selamet ve korunma dileriz[1813].

Yine bu tefsirlerde surelerin faziletine dair yer alan hadislerin sadece bir kaçı hariç diğerlerinin mevzû olduğu hususunda âlimler ittifak etmişlerdir. Zemahşerî bu konuda Vâhidî (ö. 468/1076) ile Sa'lebî'ye (ö. 427/1035), Beyzâvî de Zemahşerî'ye uymuştur. Ardından sırasıyla Ebu's-Suûd ve İsmail Hakkı, Zemahşerî ile Beyzâvî'ye uymuşlardır. Sonuç olarak bu eserler üzerine yapılmış tahric çalışmaları vb. eserlere başvurmadan, bu gibi tefsirlerde nakledilen hadislere güvenmek doğru olmaz[1814].

Ebû Cafer et-Taberî'nin (ö. 310/923) *Târih*'i, Ebû Nuaym el-İsfahânî'nin (ö. 430/1038) *Delâilü'n-nübüvve*'si, Beyhakî'nin (ö. 458/1066) aynı isimli eseri, Kastallânî'nin *el-Mevâhibü'l-ledünniyye*'si, Zürkânî'nin *Şerhu'l-Mevâhibi'l-ledünniyye*'si, Suyûtî'nin *el-Hasâisü'l-kübrâ*'sı, Şâmî es-Sâlihî'nin *Sübülü'l-hüdâ ve'r-reşâd*'ı vb. siyer ve tarih kitaplarında sahih olsun olmasın konuyla ilgili bütün rivâyetler zikredilmektedir. Bunda amaç, rivâyetlerin doğruluğunu vurgulamak değil, mevcut rivâyetlerin kaydedilip bilinmesini sağlamak, böylece araştırılıp elenmesine zemin hazırlamaktır[1815].

Garîbu'l-hadis kitaplarındaki hadislere güvenmek de doğru değildir. Zira bu kitaplarda kelimeleri açıklanacak hadisler, sahih olup olmadığına bakılmaksızın

[1813] Bkz. Leknevî, *el-Ecvibetü'l-fâzile*, s. 132-134 dn.
[1814] Leknevî, *a.g.e.*, s. 132-135 dn.; Ali el-Kârî, *a.g.e.*, s. 93-94 dn.
[1815] Ali el-Kârî, *a.g.e*. (muhakkikin girişi), s. 18-19.

zikredilmektedir. Diğer taraftan merfû, mevkûf ve maktû' kaydı konulmaksızın Peygamber'in (s.a.) sözü de sahabe ve tabiîn sözü de "hadis" diye verildiğinden merfû hadislerle diğerleri karışmış durumdadır[1816].

Ricâl kitaplarında çok sayıda haddi aşan ağır değerlendirme ve ithamların bulunduğu bir gerçektir[1817].

İzzüddîn b. Abdüsselâm'ın (ö.660/1262) "İslâmî eserler içerisinde ilmî açıdan İbn Hazm'ın *Muhallâ*'sı ile İbn Kudâme'nin *Muğnî*'si gibisini görmedim" sözünü Zehebî'nin isabetli bulduğunu ve bunlara Beyhakî'nin *es-Sünenü'l-kübrâ*'sı ile İbn Abdilberr'in *Temhîd*'ini ekleyerek "zeki fetvâ ehli kimselerden olup bu eserleri iyice mütâlaa eden kimse, hakkıyla âlim olur" dediğini nakleden Ebû Gudde, kendisi de Tahâvî'nin *Müşkilü'l-âsâr*'ını beşinci eser olarak ilave etmiştir[1818].

Buhârî zannedilenin aksine fezâil ile tergîb ve terhîb konularında zayıf hadisle amel edilebileceği görüşündedir. Bununla bağlantılı olarak *el-Edebü'l-müfred* isimli eserinde çok sayıda zayıf hadise yer vermiştir. Onun *Sahîhu'l-Buhârî* diye anılan eserinin tam adı pek çok eserde yanlış olarak verilmekte olup doğrusu, *el-Câmiu'l-müsnedü's-sahîhu'l-muhtasar min umûri Rasûlillah sallallahu aleyhi ve selem ve sünenihî ve eyyâmihî* şeklindedir[1819]. Sözü geçen konularda bu eserinde bile az sayıda benzer hadisler söz konusudur[1820].

Müslim'in *Sahîh*'inin tam adı aynı şekilde pek çok eserde yanlış olarak verilmekte olup doğrusu, *el-Müsnedü's-Sahîhu'l-muhtasar mine's-sünen bi nakli'l-adl ani'l-adl an Rasûlillah sallallâhu aleyhi ve selem* şeklindedir[1821]. Âlimler bu eserin mukaddimesinde geçen hadislerle, eserin içindekileri birbirinden ayrı tutarak mukaddime'deki hadislerin diğerleri gibi sıhhat şartlarını taşımadığını ifade etmişlerdir. Dolayısıyla mukaddimede geçen hadisleri ayrıca belirtmeden Müslim'in *Sahîh*'inde geçtiğini söylemek gevşek davranmak demektir[1822].

Hadisleri farklı rivâyetleriyle birlikte veriyor olması bakımından Müslim'in *Sahîh*'ini Buhârî'nin *Sahîh*'ine daima tercih etmişimdir. Buhârî bazen sahih bir hadisi 34 ayrı parçaya ayırmış ve her parçasını bir yerde zikretmiştir. Bu hadisin anlaşılmasını

[1816] Bkz. Ebû Gudde, *Safahât*, s. 283-284 dn.
[1817] Münzirî, *a.g.e.*, s. 77 dn.
[1818] Bkz. İbn Abdilberr, *Mukaddimetü't-Temhîd* (muhakkikin girişi), 31.
[1819] Bkz. Ebû Gudde, *Tahkiku ismeyi's-sahihayn*, s. 9 vd.
[1820] Bkz. Leknevî, *Zaferü'l-emânî*, s. 182-185.
[1821] Bkz. Ebû Gudde, *a.g.e.,* s. 33 vd.
[1822] Leknevî, *el-Ecvibetü'l-fâzile,* s. 28 dn., (muhakkikin eki) 300.

zorlaştırmaktadır. Ancak Müslim, önce hadisin tamamını zikretmekte sonra tek tek diğer rivâyetlerini sıralamaktadır. Böylece yer verdiği bir kıssanın kim tarafından, ne zaman, nerede ve ne sebeple söylendiği kolayca anlaşılmaktadır[1823].

Ebû Dâvûd'un *Sünen*'ini "sünenlerin efendisi" olarak nitelendiren Ebû Gudde'ye göre bu eser, sünenlerin en kapsamlısı ve en faydalısıdır[1824]. Bununla birlikte Ebû Dâvûd'un herhangi bir değerlendirme yapmadığı hadislerde mütesahil davranmış olma ihtimalini dikkate alarak ihtiyatlı davranmak esastır. Bu durumda Münzirî'nin *Muhtasaru Süneni Ebî Dâvûd* veya *et-Tergîb ve't-terhîb*'ine ve İbnü'l-Kayyim'in *Tehzîbü Muhtasarı Süneni Ebî Dâvûd li'l-Münzirî* isimli eserine başvurulmalıdır. Ebû Dâvûd'un değerlendirme yapmadığı bir hadisi Münzirî ile İbnü'l-Kayyim de değerlendirmemişse, bu hadis pek muhtemeldir ki, delil olarak kullanılma derecesinden aşağı değildir[1825].

Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'iyle ilgili olarak İbn Teymiyye ve Kevserî'den onaylayarak verdiği nakillerden ve kendisinin yorumlarından Ebû Gudde'nin de, *Müsned*'de bol miktarda zayıf hadis yanında, kimi batıl rivâyetlerin bulunduğu görüşünde olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte ona göre *Müsned*'in hadislerinin çoğu delil olarak kullanılmaya elverişli olup, *Sünenü Ebî Dâvûd*'un hadislerinden daha iyi durumdadır[1826].

İbn Huzeyme (ö. 311/924) ve İbn Hibbân'ın *Sahih*'leri ile Hâkim'in el-*Müstedrek alâ Kitâbi's-Sahîhayn*'ı gibi sahih adıyla yazılmış eserlerdeki hadislerin hepsini sahih olarak kabul etmek mümkün değildir. Müelliflerinin kitaplarına aldıkları hadislerde sıhhat şartını aramış olmaları, bu durumu değiştirmemektedir. Zira bu kitaplar *Kütüb-i sitte* gibi yaygınlık kazanmadığı için, münekkit âlimlerin süzgecinden geçip sahih olanı ile olmayanı tam olarak ortaya konmamıştır[1827].

Darekutnî'nin *Sünen*'i diğer sünenlerden farklı olarak amele konu edilmiş ahkâm hadislerinin illetli olanlarını derlemek ve illetlerini açıklamak amacıyla kaleme alınmıştır. Bu sebeple bol miktarda zayıf ve mevzû hadis içermektedir. İçeriği dikkate alındığında "es-Sünenü'l-ma'lûle" diye adlandırılmayı hak eden bir hali vardır[1828].

[1823] Görmez, a.g.s., s. 141.
[1824] Ebû Dâvûd, *a.g.e.* (muhakkikin girişi), s. 9.
[1825] Ebû Dâvûd, *a.g.e.*, s. 44-45 dn.
[1826] Bkz. Leknevî, *a.g.e.*, s. 95-100 dn.; İbnü'l-Kayyim, *a.g.e.*, s. 135-136; Tânevî, *a.g.e.*, s. 356-357 dn.
[1827] Leknevî, *a.g.e.*, s. 144-145 dn. Ebû Gudde'nin bu görüşünü desteklemek üzere *Sahîhu İbn Huzeyme*'de tespit ettiği üç adet zayıf hadis örneği için bkz. Leknevî, *a.g.e.*, s. 145-149 dn.
[1828] Ebû Gudde, *es-Sünnetü'n-nebeviyye*, s. 23-24.

Hâkim en-Nîsâbûrî'nin hadislere hüküm vermede gevşek davrandığı bilinmektedir[1829]. Onun bu konudaki aşırılığı, Hâfız Zehebî'yi çok defa kızdırmış, hatta *Müstedrek*'indeki bazı hadislerin mevzû olduğuna dair yeminler etmeye ve kendisine karşı sert bir dil kullanmaya itmiştir[1830]. Hâkim'in *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âsar* ve *el-Medhal ila's-Süneni'l-kübrâ* isimli eserlerinde ehli tarafından bilinen hataları ve tuhaf dikkatsizlikleri söz konusudur[1831]. *Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs* isimli eseri pek düzensizdir[1832] ve başlıklarında kullanılan ifadelerde gerekli dikkat ve özen gösterilmemiştir[1833].

Beyhakî, mevzû olduğunu bildiği hiçbir sözü eserlerinde nakletmeme prensibine bağlı kalmayıp bunu ihlal ettiğinden eserlerinde çok sayıda mevzû hadis bulunmaktadır. Ayrıca hadisin aslını kastetmek suretiyle, arada lafız ve mana itibariyle büyük farklılık bulunmasına rağmen, naklettiği hadisleri *Sahîhayn*'a nisbet etme konusunda gevşek davrandığı da bilinmelidir[1834].

Batının hadis hâfızı İbn Abdilberr, İslâmî ilimlerin değişik alanlarındaki dirâyeti, ilmî konulardaki mutedil tavrı yanında fıkhu'l-hadisteki mahareti ile de bilinmektedir. Eserlerinde hadisleri senetleriyle birlikte vermesine rağmen zayıf ve mevzû rivâyetlerin durumunu açıklamadan geçmemesi, onun hadis rivâyetindeki hassasiyetini göstermektedir[1835]. Çok kıymetli bir çalışma olan *et-Temhîd li mâ fi'l-Muvattâ mine'l-meânî ve'l-esânîd* isimli eseri için kaleme aldığı mukaddime, teknik anlamda kendi döneminde bir hadis şarihi tarafından kaleme alınmış ilk mukaddimedir. Hadis ilimleri açısından bazı önemli konuları da ele almış olması bakımından ilk hadis usûlü eserleri içerisinde sayılmayı hak etmektedir[1836].

Ebû Abdillah el-Cûzekânî (ö. 543/1148), müteahhir ricâl hakkında pek bilgiye sahip değildir. *el-Ebatil ve'l-menakir ve's-sıhah ve'l-meşahir* isimli eserinde[1837] İbn Hibbân'ın dönemine kadar olan ricâl hakkında sahip olduğu bilgiye dayanmış, sonraki râvîlerle ilgili

[1829] Leknevî, *Tuhfetü'l-ahyâr*, s. 64, dn.
[1830] Leknevî, *el-Ecvibetü'l-fâzile*, s. 84-85 dn. Ebû Gudde'nin, Hakim'in hadislere hüküm verirken gevşek davrandığı ve eserlerinde çok sayıda mevzû hadise yer verdiğine dair âlimlerin görüşlerini ihtiva eden geniş dipnotları için bkz. *a.g.e*., s. 80-85 dn.
[1831] Meyyânişî, *a.g.e*. (muhakkikin girişi), 219.
[1832] Meyyânişî, *a.g.e*. (muhakkikin girişi), 219.
[1833] Cezayirî, *Tevcîhü'n-nazar*, I, 393 dn.
[1834] Tânevî, *a.g.e*., s. 113 dn.; Leknevî, el-Ecvibetü'l-fâzile, s. 78-79 dn.; a.mlf., *Zaferü'l-emânî,* s. 478-482 dn.
[1835] İbn Abdilberr, *a.g.e.* (muhakkikin girişi), s. 27-28.
[1836] İbn Abdilberr, *a.g.e.* (muhakkikin girişi), s. 15-18.
[1837] Bu eser *el-Mevzûât mine'l-ahâdisi'l-merfûât* adıyla da anılmaktadır. Bkz. Leknevî, *a.g.e*., s. 176 dn.

pek bilgisi olmadığı için birçoğu meşhur oldukları halde, onları mechûl kabul ederek hadislerini illetli saymıştır[1838].

Ebû Hafs Ömer el-Meyyânişî, aslında hadis ilimlerinde pek uzmanlığı olmayan biridir. Onun *Mâ lâ yeseu'l-muhaddise cehlühû* isimli kitabı ilmî açıdan pek zayıf bir kitaptır. Aynı zamanda içerisinde mevzû hadis de barındıran bu kitap, İbn Hacer el-Askalânî'nin onu ilk hadis usûlü eserleri içerisinde sayması sebebiyle, gerçekte hak etmediği bir şöhret kazanmıştır[1839].

İbnü'l-Esîr'in *Câmiu'l-usûl* isimli eseri, tertibi bakımından dikkat çekmektedir. Hadisleri konularına göre bölümler (kitâb) halinde tasnif etmiş, bölümleri de alfabetik olarak sıralamıştır. Bu durum, hadislerin kendi içindeki konu bütünlüğünü bozduğu için yanlış ve faydasız bir uygulama olup, tenkide son derece açıktır. Diğer taraftan müellif, konusu itibarıyla müşterek veya münferid konulu gözükmesine rağmen, alfabetik sistemde her hangi bir bölüme yerleştiremediği hadisleri en sonda "Kitâbü'l-levâhik" adıyla müstakil bir bölümde toplamış ve bu sefer en çok bilinen kelimelerine göre alfabetik olarak sıralamıştır. Gerçekleştirdiği bu uygulama ile Oryantalistler tarafından geliştirildiği söylenen ve *el-Mu'cemü'l-müfehres*'te kullanılan kelime fihristi uygulamasını, onlardan yaklaşık sekiz asır önce ilk defa kullanan ilim adamı olmuştur[1840]. *Câmiu'l-usûl*'da Tirmizî ve Ebû Dâvûd'un hadislerle ilgili değerlendirmelerine yer vermemiş olması ise önemli bir eksikliktir[1841].

Kurtubî (ö. 671/1273), mevzû hadislere karşı bilinçli olunması gerektiği konusunda uyarılarda bulunmakla birlikte, gerek *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân* gerekse *Tezkâr* isimli eserinde münker ve mevzû hadise yer verme konusunda gevşek davranmıştır[1842]. Tefsirindeki genel uygulamasına aykırı olarak bazen zikrettiği hadislerin kaynaklarını vermediği görülmektedir. İncelemelerim sonucunda Kurtubî'nin sahih hadislerin kaynaklarını verdiği, ama sıhhatine güvenemediği hadislerin kaynaklarını vermediği kanaatine vardım. *Tezkâr* ve *Tezkire* isimli eserlerinde sahih, zayıf ve az sayıda mevzû hadis bulunmaktadır. Bu eserlerinin fezâil alanıyla ilgili olması, onun mazereti olmalıdır. Netice olarak Kurtubî'nin tefsirinde kaynak vermeden naklettiği hadislerin muhtemel

[1838] Leknevî, *a.g.e*., s. 176 dn.
[1839] Bkz. Meyyânişî, *a.g.e*. (muhakkikin girişi), s. 216-219.
[1840] Şâkir, *a.g.e*., s. 77-85 dn.
[1841] Cezayirî, *Tevcîhü'n-nazar*, I, 230 dn.
[1842] Misaller için bkz. Leknevî, *a.g.e.,* s. 136-138 dn.

kaynaklarından araştırılıp durumlarının tespiti gerekmektedir. Dolayısıyla sadece Kurtubî naklettiği için bu hadislere güvenilemez[1843].

Büyük âlim olmalarına rağmen İbn Teymiyye ile İbnü'l-Kayyim'in bazen yaptıklarına şaşmamak mümkün değildir. Kendi meşreplerine uygun bir hadis söz konusu olduğunda onu savunmak ve sağlam olduğunu göstermek için, büyük çaba harcayarak okuyucuya o hadisin mütevatir olduğu izlenimini verirler. Oysa o hadis, zayıf veya garib yahut münkerdir. Onların bu davranışları, eserlerinde yer verdikleri hadislere dikkat ve ihtiyatla yaklaşmayı gerekli kılmaktadır[1844].

Diğer taraftan İbnü'l-Kayyim'in *el-Menâru'l-münîf, Zâdü'l-meâd* vb. eserlerinde "şu konudaki hadislerin tamamı batıldır" veya "falanca hadislerin dışındakiler batıldır" gibi genellemeleri, sağlıklı değildir. Zira çok defa o konularda sahih veya zayıf hadis olduğu görülmektedir. Onun bu genellemelerinde yanlışa düşmesinin iki sebebi vardır. Biri, hafızasına güvenip hadislere hüküm vermede aceleci davranmasıdır. Oysa hafızanın en büyük hadis hafızlarını bile yanılttığı bir gerçektir. Diğeri ise, Ukaylî gibi kendisinden önceki âlimlerin görüşlerine güvenip onların hadisler hakkında verdiği hükümlere uymasıdır[1845]. Ayrıca onun *el-Menâru'l-münîf* isimli eseri, büyük ölçüde İbnü'l-Cevzî'nin *Mevzûât*'ının özetidir[1846].

Ziyâuddîn el-Makdisî (ö. 643/1245), *Muhtâre* diye bilinen *el-Ehâdîsü'l-ciyâd el-muhtâre mimmâ leyse fi's-Sahîhayn* isimli eserine sahih olmayan hadisleri almama prensibine bağlı kalamamıştır. Çünkü o, eseri tamamlayamadığı için gözden geçirme imkânı bulamamıştır. Şu haliyle eserinde bir miktar zayıf ve münker hadis bulunmaktadır[1847].

Ebû Hamid el-Gazzâlî (ö. 505/1111) fıkıh, usûl, tasavvuf, kelam, felsefe, mantık vb. ilimlerde döneminin zirve âlimi olmakla birlikte, hadis ilminde böyle değildir. Zira o, hadisle yeteri kadar ilgilenememiştir. Yaptığı değerlendirmelerden bu ilimde pek bilgisinin olmadığı zaten görülmektedir. Bu sebeple eserleri zayıf ve mevzû hadisle doludur. Özellikle *İhyâu ulûmi'd-dîn*'in çoğu bablarında bu tür hadisler yer almaktadır. Kitabına aldığı hadislerde Ebû Tâlib el-Mekkî'nin (ö. 386/996) *Kûtü'l-kulûb* isimli eserini esas

[1843] Leknevî, *a.g.e.,* s. 136-139 dn.
[1844] Konuyla ilgili daha geniş bilgi ve İbnü'l-Kayyim'in bu kabilden olmak üzere kitaplarında yer verdiği hadislerden bazı örnekler için bkz. Görmez, a.g.s., s. 139-140; Leknevî, *a.g.e.*, s. 130-132 dn.
[1845] İbnü'l-Kayyim, *a.g.e*. (muhakkikin girişi), s. 12-13.
[1846] İbnü'l-Kayyim, *a.g.e.,* s. 12.
[1847] Sözü geçen eserde yer alan zayıf veya münker hadislerle ilgili Ebû Gudde'nin yer verdiği bazı misaller için bkz. Leknevî, *a.g.e.*, s. 153-155 dn.

almış olması, kendisini ma'zûr gösterebilir. Münekkid hadis âlimleri, Gazzâlî'nin konumuna güvenerek insanların zayıf ve mevzû hadislere kapılmaması için *İhyâ*'nın hadisleri üzerine tahric çalışmaları yapmışlardır[1848].

Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201), ilim ve irşâd ile meşgul olan kimseleri sakındırmak amacıyla mevzû hadisler konusunda oldukça geniş bir eser kaleme almış olmasına rağmen kendisi, vaaz ve nasihat alanındaki eserlerinde, hiç çekinmeden ve aldırış da etmeden mevzû hadislere, asılsız haberlere ve batıl kıssalara yer vermektedir. Yine mevzû hadislerin bu durumunu açıklamadan nakletmenin dini katletmek anlamına geleceğini söylerken, bunu kendisi yapmaktan geri durmamıştır. Sanki iki ayrı İbnü'l-Cevzî söz konusudur. Hatta daha ileriye giderek, bu tür rivâyetleri sahihin veya hasenin en yüksek derecesindenmiş gibi delil olarak kullanmaktadır. Bu durum *Zemmü'l-hevâ*, *Telbîsü İblîs*, *Ruûsü'l-kavârîr* ve *Tebsire* gibi eserlerinde yaygın olarak görülmektedir[1849]. Hadislerin mütâbî ve şâhidlerine vakıf olmadığı için, öyle olmadığı halde birçok hadisi mevzû saymak durumunda kaldığı şeklinde öne sürülen mazereti kabul etmek mümkün değildir. Zira Peygamber'in (s.a.) hadisleri gibi son derece mesuliyetli bir alanda söz söyleyen kimsenin gerekli özeni gösterip hadislerin değişik rivâyetlerini toplamış olması beklenir[1850].

Münzirî'nin eserlerinde mevzû hadise rastlanmamakla birlikte, bol miktarda zayıf hadisin bulunduğu bir gerçektir. Ancak o, bu tür hadislerin zayıflığını açıklamış veya işaret etmiştir. Bununla birlikte onun zayıf olarak kabul ettiği hadislerden bazıları mevzû hadise yakın bir haldedir. O, bu tür hadisleri tergîb ve terhîb alanına girdiği için eserlerinde nakletmekte bir sakınca görmemiştir. Onun *et-Tergîb ve't-terhîb* isimli eserinde takip ettiği metodu bilmek çok önemlidir. Vaaz ve irşâd ehlinden pek çoğunun bu eserden hadis naklederken, onun metodunu göz ardı ederek senedinde yalancı veya hadis uyduran râvîlerin bulunduğu bir hadisi Sahîhayn hadisiymiş gibi gönül huzuru içerisinde nakletmeleri son derece üzücüdür. Eserin başında metodunu açıkladığı için Münzirî açısından bir sıkıntı yoktur. Bu konuda bilinçli davranmak istifade edenlere düşmektedir[1851].

[1848] Leknevî, *a.g.e*., s 118 dn.; Alî el-Kârî, *Fethu bâbi'l-inâye*, s. 60 dn.
[1849] Leknevî, *er-Raf'u ve't-tekmîl*, s. 420 dn.; a.mlf., *el-Ecvibetü'l-fâzile*, s. 120 dn.
[1850] Leknevî, *Er-Raf'u ve't-tekmîl*, s. 327 dn.
[1851] Leknevî, *el-Ecvibetü'l-fâzile*, s. 121 dn.

Nevevî'nin eserlerinde mevzû hadis bulunmamaktadır. Yine eserlerinin çoğunda zayıf hadise de rastlanmaz. *Ezkâr* isimli eserinde ise çok sayıda zayıf hadis vardır. O bunun sebebini, fezâil ile tergîb ve terhîb konularında mevzû olmadıkça zayıf hadisle amel etmeyi âlimlerin câiz ve müstehab görmesiyle açıklamıştır. *Riyâzu's-sâlihîn*'de ise sadece sahih hadislere yer verme prensibine genellikle uyduğu söylenebilir. Bununla birlikte ben, 3 tane zayıf hadise rastlamış durumdayım. Araştırılırsa başka zayıf hadisler de bulunabilir[1852].

Zehebî, hadis ilminde hâfız, münekkid, basîret sahibi, imâm ve gerçekten dinin güneşidir. Bununla birlikte *Kebâir* isimli eserinde çok gevşek davrandığı görülmektedir. Bu eserinde çok fazla zayıf ve tâlif hadis[1853] bulunmaktadır. Hatta bir miktar mevzû rivâyetler de söz konusudur. O da İbnü'l-Cevzî gibi, vaaz ve irşad konusunda böyle davranmakta bir sakınca olmadığını düşünmüş olmalıdır. Yine *el-Ulüvvü li'l-Aliyyi'l-Gaffâr* isimli eserinde de gevşek davranmıştır. Fakat bu kitabındaki hadisleri isnadlarıyla birlikte verdiği için problem o derece büyük değildir.

Diğer taraftan Zehebî, ricâl konusunda hakkında söylenen övgüleri hak etmekle birlikte, bazı büyük yanlışlar yapmıştır. Sahabe biyografilerinin hemen hepsinde yer alan Midlâc b. Amr es-Sülemî (ö. 50/670) hakkında "kim olduğu bilinmemektedir" demesi, buna bir örnektir[1854]. Geniş hacimli bir eser olan *Tezhîbü't-Tehzîb*'ini okuyucunun istifadesini kolaylaştırmak amacıyla *Kâşif* adıyla özetlemiş, fakat özetinde takip ettiği yöntem itibariyle eser okuyucuyu tatmin etmekten uzak bir hale geldiğinden, bu amacında pek başarılı olamamıştır[1855]. *Mîzânü'l-i'tidâl* isimli eseri, onun zayıf râvîler hakkında kaleme aldığı en kapsamlı eseri olmakla birlikte, zannedildiğinin aksine zayıf râvîlerin tamamını kapsamamaktadır[1856].

İbn Hacer el-Askalânî, hadis ilminde genel olarak "hâfız" unvanı kullanıldığında kastedilen, Şeyhülislâm, müteahhir dönem hâfızlarının sonuncusu, muhaddislerin ve hadis araştırmacılarının umdesidir. Eserlerinde tâlif ve mevzû hadislere yer verdiği bilinmemektedir. Ancak açıklamak ve uyarmak amacıyla bazen bu tür rivâyetlere yer verdiği olmuştur. *Fethu'l-Bârî* isimli eserine aldığı hadislerin sahih veya hasen derecesinde

---

[1852] Ebû Gudde'nin bu eserde tespit ettiği zayıf hadislerle ilgili geniş bilgi için bkz. Leknevî, *a.g.e.,* s. 123-124 dn.

[1853] Talif hadis, içinde Hz. Peygamber'e iftira etmekle veya rafızî olmakla suçlanan bir râvî bulunan, dolayısıyla çok zayıf olan hadis demektir. Aydınlı, *a.g.e*., s. 309

[1854] Leknevî, *Er-Raf'u ve't-tekmîl*, s. 286 dn. Konuyla ilgili daha geniş bilgi ve başka bir örnek için bkz. *a.g.e*., a.y.

[1855] Bkz. Hazrecî, *a.g.e*. (muhakkikin girişi), s. 19.

[1856] İbn Hacer, *a.g.e*. (muhakkikin girişi), I, 81.

olmasını prensip edinmiştir. Mevzû hadisler hakkında hüküm verirken biraz gevşek davrandığı da bir gerçektir[1857].

İbn Hacer'in Buhârî üzerine kaleme aldığı *Fethu'l-Bârî* isimli şerhi pek kıymetli bir eser olup, Aynî'nin *Umdetü'l-kârî*'sinden daha başarılıdır[1858]. *Lisânü'l-Mîzân*, onun hadis ricâli konusunda kaleme aldığı eserler içerisinde öne çıkan, pek değerli ve kapsamlı bir çalışmadır. Bu eser, Zehebî'nin *Mîzân*'ında yer almayan zayıf râvîleri tespit edip tanıtmayı amaçlamış olup zannedilenin aksine bütün zayıf râvîleri kapsamamaktadır[1859]. *Takrîbü't-Tehzîb*, râvîlerin dereceleri, tabakaları ve tam isimlerini vermek gibi bazı özelliklere sahip olmakla birlikte, çok muhtasar olmak gibi bir kusuru da bulunmaktadır. Öyle ki, râvî biyografilerinin pek çoğu, râvînin rivâyetlerinin kabul veya reddedileceğini belirtmekten öte söz konusu şahsı tanıtma konusunda yetersiz kalmaktadır[1860]. Onun *Fethu'l-bâri*, *Hedyü's-sârî*, *Tehzîbü't-Tehzîb*, *Lisânü'l-Mîzân* vb. eserlerinde yerverdiği nakillerde lafza çok bağlı kalmayıp manayı esas almak gibi bir yola başvurduğu da bilinmelidir[1861].

Suyûtî, hadis ilminde hâfız, geniş bilgi sahibi ve bilgileri derleme ve toplama konusunda benzeri olmayan bir âlimdir. Gazzâlî, İbnü'l-Cevzî, Münzirî, Nevevî, Zehebî ve İbn Hacer gibi sözü geçen büyük âlimler içerisinde eserlerinde zayıf, tâlif ve mevzû hadise yer verme hususunda en gevşek davranandır[1862]. Hadislerin tashih, tahsin ve taz'ifinde de aynı şekilde gevşek davranmaktadır[1863]. Pek yararlı bir kitap olan *el-Câmiu's-sağîr* isimli eserine mevzû hadis almamaya kesin bir şekilde karar vermişse de, bu kararında duramamıştır. Gerek bizzat adı geçen *el-Câmiu's-sağîr*'de gerekse diğer eserlerinde çok sayıda mevzû hadis bulunmaktadır. Dolayısıyla Suyûtî'nin eserlerinde zikredilen hadislerden kaynakları -ki Suyûtî bunları adı geçen eserinin başında vermekle çok isabetli davranmıştır- itibariyle zayıf olduğu anlaşılanlar hakkında âlimlerin görüşüne başvurmadan onlara güvenilemez[1864]. *ed-Dürrü'l-mensûr fi't-tefsîr bi'l-me'sûr* isimli eseri, buradaki her rivâyete kanan kimse için çok kaygan ve tehlikeli bir zemindir. Dolayısıyla bu

[1857] Leknevî, *el-Ecvibetü'l-fâzile*, s. 125-126 dn.
[1858] Görmez, a.g.s., s. 141.
[1859] İbn Hacer, *a.g.e*. (muhakkikin girişi), I, 76.
[1860] Hazrecî, *a.g.e*. (muhakkikin girişi), s. 19.
[1861] İbn Hacer, *a.g.e*. (muhakkikin girişi), I, 104; Mûkıza, s. 16.
[1862] Leknevî, *el-Ecvibetü'l-fâzile*, s. 126 dn.
[1863] Leknevî, *Zaferü'l-emânî*, s. 427 dn.
[1864] Leknevî, *el-Ecvibetü'l-fâzile*, s. 126, 130 dn.

kitapta geçen rivâyetlerin sıhhati tespit edilmedikçe ve kabulünü sağlayacak güçlü deliller bulunmadıkça onlara güvenmek doğru olmaz[1865].

Hazrecî'nin (ö. 923/1517'den sonra) *Hulâsatü Tezhîbi Tehzîbi'l-Kemâl* isimli eseri, ricâl alanında çok başarılı bir özet çalışması olup, bu sahada kaleme alınmış olan İbn Hacer'in *Takrîbü't-Tehzîb*'inin özelliklerine ilaveten pek çok özelliğe daha sahiptir. Bu haliyle benzerlerinden üstün durumdadır[1866].

Ali el-Kârî'nin *el-Masnû' fî ma'rifeti'l-hadîsi'l-mevdû'* isimli eseri mevzû hadisler alanında yazılmış en güzel eserlerden biridir. Müellifin sadece mevzû olduğunda ittifak edilen hadisleri topladığını[1867] söylemesine rağmen, kitapta mevzû olduğu tartışmalı hadisler yanında zayıf, hasen hatta sahih hadislere de rastlanmaktadır[1868].

Abdülhayy el-Leknevî, diğer İslâmî ilimlerdeki derinliği yanında hadis ilminde muhakkik ve kudretli bir münekkiddir. O da İbn Hacer gibi eserlerinde yer verdiği nakillerde lafza pek bağlı kalmayıp manayı esas almıştır[1869]. Asırlar boyunca dağınık halde bulunan cerh ve ta'dîl ilminin kurallarını *er-Raf'u ve't-tekmîl* isimli eserinde bir araya toplama başarısını göstermiştir[1870]. Onun *Zaferü'l-emânî* isimli eseri bir çok meziyetlere sahip olmakla[1871] birlikte, müselsel hadis konusunda bazı mevzû hadisleri ihtiva ettiği de bir gerçektir[1872].

6. Önemli Bulduğu Çalışma Konuları

Abdülfettâh Ebû Gudde, eserlerinde yeri geldikçe yapılabilecek telif ve tahkik çalışmalarına işaret etmekten geri durmamıştır. O, hadis ilmiyle doğrudan veya dolaylı ilgisi bulunan bazı konuların çalışılmaya ihtiyacı olduğunu belirtirken, bir kısmının çalışmayı hak ettiğini belirtmiş, bazılarını ise hararetle tavsiye etmiş, hatta bu çalışmayı yapacak kimse için dua etmekten kendini alamamıştır.

Onun çalışılmasını teklif ettiği konular şunlardır[1873]:

[1865] Ali el-Kârî, *Masnû',* s. 226 dn.
[1866] Hazrecî, *a.g.e.* (muhakkikin girişi), 19-20.
[1867] Ali el-Kârî, *a.g.e.*, s. 43-44.
[1868] Bkz. Ali el-Kârî, *a.g.e* (muhakkikin girişi), 42 dn.
[1869] Cezayirî, *Tibyân* (muhakkikin girişi), s. 7.
[1870] Ebû Gudde, *Lemehât*, s. 188.
[1871] Eserin meziyetleriyle ilgili olarak bkz. Leknevî, *Zaferü'l-emânî* (muhakkikin girişi), s. 7-8.
[1872] Leknevî, *a.g.e.* (muhakkikin girişi), s. 8.
[1873] Bunlardan bazıları daha sonra çalışılmıştır. Meselâ Leknevî'nin *et-Ta'lîku'l-mümecced'i* geride geçtiği üzere Takiyyuddîn en-Nedvî tarafından tahkik edilerek neşredilmiştir.

Telif Çalışmaları:

Cerh ve ta'dîl ilmi ansiklopedisi[1874], ricâl münekkidleri ansiklopedisi[1875], siyer kitaplarında nakledilen haberlerin zayıf sözlerden ve asılsız rivâyetlerden ayıklanması[1876], bilgisayar ortamından yararlanarak değişik kaynaklarda geçen hadislerin farklı rivâyetlerini bir araya getirip hükme varma gibi yeni çalışmalar ve insanların çağdaş problemlerini göz önünde bulundurarak hadis külliyatının yeniden konu tasnifine tabi tutulması[1877], sünnetin tek başına ortaya koyduğu hükümler[1878], Râmehurmuzî'nin *el-Muhaddisü'l-fâsıl* isimli eserinin Muhammed Acâc el-Hatîb'in tahkikli neşrinde esas aldığı 4 yazmasının semââtı[1879], İbn Mâce'nin *Sünen*'inin İbn Kudâme el-Makdisî (ö. 620/1223) tarafından kaleme alınmış nüshası[1880], ma'ruf oldukları halde İbn Hazm'ın mechûl saydığı kimseler[1881], Buharî'nin "فيه نظر" , "في حديثه نظر" , "في اسناده نظر" , "في اسناد حديثه نظر" ifadeleri arasındaki fark[1882], Irak bölgesinde hadis ilminin tarihi[1883], Ebû Hâtim ile oğlu İbn Ebî Hâtim'in kullandığı cerh ve ta'dîl ifadelerinin tam anlamları[1884], *Sahîhu'l-Buhârî*'deki kitabların sayısı[1885], kendisinden sadece tek bir kişi rivâyette bulunduğu halde sika kabul edilen râvîler[1886], hicri VIII ve IX. asırlarda hadis ilmindeki yükseliş ve bu dönemde yetişen âlimler[1887], İbnü's-Salâh hayatı, eserleri, hadis ilmine katkıları[1888], İbnü Kayyimi'l-Cevziyye'nin hayatı, ilmî kişiliği, eserleri, fikirleri ve etkisi[1889], Sehâvî'nin hayatı, ilmî kişiliği, eserleri[1890], Keşmîrî'nin hadisle ilgili risale, ta'lik ve haşiyeleri[1891], Abdürreşîd en-Nu'mânî'nin makaleleri[1892].

[1874] Ebû Gudde Leknevî'nin *er-Raf'u ve't-tekmîl*'i ile Tânevî'nin *Kavâid fî ulûmi'l-hadîs* isimli eserlerinin (kendisin bu eserleri tahkik ederken düştüğü notlarla birlikte), böyle bir ansiklopedi çalışması için ön hazırlık olarak kabul edilebileceğini ifade etmiştir. Bkz. Leknevî, *a.g.e (muhakkikin girişi),* s. 6.

[1875] Bu ansiklopedi ile ilgili bir proje teklifi için bkz. Sehâvî*, el-Mütekellimûn fi'r-ricâl* (muhakkikin girişi), s. 85-86.

[1876] Cezayirî, *Tevcîhü'n-nazar* (muhakkikin girişi), I, 7.

[1877] Görmez, a.g.s., s. 143.

[1878] Ebû Gudde, *Lemehât*, s. 24; a.mlf. *Safha müşrika*, s. 86 dn.

[1879] Ebû Gudde, *a.g.e*., s. 105 dn., 106 dn.

[1880] Bu yazma, Kahire Dârü'l-kütübi'l-Mısrıyye'de bulunmakta olup 522 numarada kayıtlıdır. Ebû Gudde bunun üniversitelerde yüksek lisans düzeyinde ders olarak okutulmayı ve tez olarak çalışılmayı hak eden çok önemli semââta sahip olduğunu bildirmektedir. Bkz. Ebû Gudde, *a.g.e*., s. 160-161.

[1881] Leknevî, *er-Raf'u ve't-tekmîl*, s. 305, dn.

[1882] Leknevî, *a.g.e.*, s. 391, dn.; Tânevî, *a.g.e.*, s. 257, dn.

[1883] Kevserî, *Fıkhu elhi'l-Irâk* (muhakkikin girişi), s. 3-4.

[1884] Münzirî*, a.g.e.* (muhakkikin eki), s. 99.

[1885] Meydânî, *Keşfü'l-iltibâs* (muhakkikin girişi), s. 7, dn.

[1886] Tânevî, *a.g.e.*, s. 388, dn.

[1887] Hazrecî, *a.g.e.* (muhakkikin girişi), s. 11-12.

[1888] Ebû Gudde, *Safha müşrika*, s. 112.

[1889] İbnü'l-Kayyim, *a.g.e.* (muhakkikin girişi), s. 8.

[1890] Ebû Gudde ayrıca bunun tez olarak çalışılmaya çok uygun bir konu olduğunu da belirtmektedir. Bkz. Sehâvî, *a.g.e*., s. 92.

Tahkik Çalışmaları:

İbn Hacer el-Askalânî'nin *Muammerûn*'u[1893]; Hatîb el-Bağdâdî'nin *el-faslü li'l-vasl el-müdrecü fi'n-nakl*'i[1894] (ilk defa); yine İbn Hacer'in *et-Telhîsu'l-habîr fî tahrici ehâdîsi'r-Râfii'l-kebir*'i[1895]; Zehebî'nin *Mîzânü'l-i'tidâl*'i[1896], Müslim'in *Sahîh*'inin İbn Hayr el-İşbîlî nüshası[1897], İbn Mâce'nin *Sünen*'i[1898]; Kütüb-i sitte'nin tamamı[1899], İbn Abdilberr'in *Câmiu beyâni'l-ilmi ve fazlihî*'si[1900]; Hazrecî'nin *Hulâsatü Tezhîbi Tehzîbi'l-Kemâl*'i[1901], Leknevî'nin *et-Ta'lîku'l-mümecced*'i[1902]. Tâhir el-Cezâirî'nin *Tevcîhü'n-nazar* isimli eserindeki mütevatir haber bahsi[1903].

7. Sonradan Vazgeçtiği Görüşleri

Abdülfettâh Ebû Gudde'nin daha önce dile getirdiği bazı görüşlerinden vazgeçtiği ve bunları eserlerinin yeni baskılarında açıkça ifade ettiği görülmektedir. Onun hadis ilmiyle ilgili olarak sonradan vazgeçtiğini tespit ettiğimiz görüşleri şunlardır:

Hadislerin Kur'ân'a arzını emreden hadisin hükmü konusunda önceki görüşünden vazgeçmiştir. Sözü geçen hadisi İmâm Ebû Yusuf, İbn Ebî Kerîme el-İsbahânî'den, o da Ebû Ca'fer'den rivâyet etmiştir. Ebû Gudde, önce senedde adı geçen Ebû Ca'fer'in, yalancılığıyla bilinen Ebû Ca'fer Abdullah b. el-Misver el-Medâyinî olduğunu düşünmüş ve *Lemehât min târîhi's-sünne ve ulûmi'l-hadîs* isimli eserinin ilk ve ikinci baskısında bu hadisin mevzû olduğunu söylemiştir. Fakat daha sonra İbn Ebî Kerîme'nin bu hadisi bir başka hocası olan büyük tâbiî Ebû Ca'fer el-Bâkır'dan aldığını tespit edince bu görüşünden

---

[1891] Keşmîrî, *Tasrîh* (muhakkikin girişi), s. 28, 31.
[1892] Nu'mânî, *İbn Mâce*, s. 19.
[1893] Ali el-Kârî, *Masnû'*, s. 274.
[1894] Zehebî, *Mûkıza*, s. 55, dn.
[1895] Leknevî, *el-Ecvibetü'l-fâzıle*, s. 30, dn.
[1896] Leknevî, *er-Raf'u ve't-tekmîl*, s. 124, dn.
[1897] Fas Câmiu'l-Karâvîyyîn Kütüphanesi'nde bulunan bu nüshayı *Sahîhu Müslim*'in tartışmasız en önemli asıl yazma nüshası olduğunu söyleyen Ebû Gudde, hatta böyle bir çalışmayı yaptırıp bastırmasını Fas kralı II. Hasan'a da teklif etmiştir. Bkz. Ebû Gudde, *Tahkîku ismeyi's-Sâhîhayn*, 45.
[1898] Nu'mânî, *İbn Mâce* (muhakkikin girişi), s. 14.
[1899] Ebû Gudde *Kütüb-i sitte*'nin baskı imkânlarının gelişmesine uygun olarak ve daha fazla özen gösterilmek suretiyle tekrar yayınlanmaya ihtiyacı olduğunu ifade etmektedir. Bkz. Ebû Gudde, *a.g.e.*, s. 55-56.
[1900] İbn Abdilberr, *a.g.e.*, s. 34-35.
[1901] Hazrecî, *a.g.e.*, s. 40.
[1902] Leknevî, *er-Raf'u ve't-tekmîl*, s. 128 dn.
[1903] s. 107 vd. Ebû Gudde, bu bahsin çok güzel müstakil bir risale konusu olabileceğini ifade etmektedir. Bkz. Cezayirî, *Tevcîhü'n-nazar*, I, 107 dn.

dönmüş ve başka tariklerle geldiğini de dikkate alarak bu hadisin bir aslının bulunduğu kanaatine varmıştır[1904].

Ebû Gudde'nin daha sonra vazgeçtiği görüşlerinden biri de Ebû Isme Nûh b. Ebî Meryem'in sûrelerin faziletiyle ilgili olarak hadis uydurduğu görüşüdür. O, önce adı geçen zatın böyle bir hadis uydurduğunu kabul etmiş fakat daha sonra bu düşüncesinden vazgeçmiştir[1905]. Zira yaptığı araştırma sonunda Nuh b. Ebî Meryem'in hadis uydurduğuna dair Hâkim en-Nîsâbûrî'nin *el-Medhal ile'l-İklîl* eserinde nakledilen ve bu hadisi nereden bulduğu sorusuna Nuh'un, "İnsanların Kurân'dan yüz çevirip Ebû Hanîfe'nin fıkhı ve Muhammed b. İshâk'ın Megâzîsi ile meşgul olduklarını gördüm. Bunun üzerine ben de Allah rızası için bu hadisi uydurdum" şeklinde cevap verdiğinden söz eden yegâne rivâyeti ele alarak onun sened açısından illetli, metin açısından da münker olduğunu delilleriyle birlikte ortaya koymuştur. Nuh b. Ebî Meryem aleyhinde ricâl kitaplarında geçen bilgileri de değerlendiren Ebû Gudde, bunların doğru olmadığını sebepleriyle birlikte açıklamıştır. Ayrıca hemen her sûrenin faziletine dair kitaplarda yer alan mevzû rivâyetin zaten sözü edildiği şekilde İbn Abbas (r.a.) değil, Übeyy (r.a.) hadisi olduğunu özellikle belirtmiştir. Daha önce Türkçe'de Kamil Miras tarafından da kısaca ele alınmış[1906] olan bu meseleyi müstakil bir araştırma konusu yapan[1907] Ebû Gudde, Nuh b. Ebî Meryem hakkında en doyurucu tahkiki yapan kimse olarak[1908] dikkat çekmektedir.

Ebû Gudde, "Allah, bir ümmete hayır murat ettiğinde peygamberlerinin ruhunu onlardan önce alır" hadisini bazı fihrist ve etraf kitaplarından araştırmış, bulamayınca bunun *Sahîh-i Müslim*'de bulunmadığını ifade etmiş, fakat daha sonra öğrencilerinden birinin uyarması üzerine bu hatasından dönerek hadisin *Müslim*'de geçtiğini belirtmiştir[1909].

Yine önce Zehebî'ye göre tevsik lafızlarının mertebelerini beş olarak veren Ebû Gudde, İrâkî'nin konuyla ilgili nakilleri ile *Mîzânu'l-i'tidâl*'in üçü İstanbul, biri Leknev, diğeri Halep'teki 5 ayrı güvenilir el yazmasını inceledikten sonra mertebelerin dört olduğu kanaatine varmıştır[1910].

[1904] Ebû Gudde, *Lemehât*, s. 29-30 dn.
[1905] Ebû Gudde, a.g.e., s. 117 dn.
[1906] Bkz. Naim, *Tecrîd-i Sarih*, I, 496-498.
[1907] Bkz. Leknevî, *Zaferü'l-emânî* (muhakkikin eki), s. 573-580.
[1908] Bkz. Sifil, *İslâm ve Modern Çağ*, II, 80.
[1909] Bkz. Leknevî, *er-Raf'u ve't-tekmîl*, s. 206-207, dn.
[1910] Bkz. Leknevî, *a.g.e.,* s. 139, dn.; Tânevî, *a.g.e.*, s. 244 dn.

Abdülfettâh Ebû Gudde, önce İbn Maîn'in "ليس بشيْ" lafzını genelde rivâyeti az, bazen de zayıf olan râvîler hakkında kullandığını belirtmiş, fakat daha sonra araştırması sonucu elde ettiği 26 ayrı örneğe dayanarak zannedilenin aksine, İbn Maîn'in de münekkitlerin çoğu gibi bu lafzı genellikle zayıf râvîler, bazen de rivâyeti az olan râvîler hakkında kullandığı hususunda kesin kanaate ulaşmıştır[1911].

Râvînin güvenilirliğini ifade için kullanılan "رضا" lafzını bazı muhakkiklerin zabtına uyarak önce "رضيا" (radiyyen) diye yazmış[1912] fakat daha sonra yaptığı araştırma neticesinde doğrusunun (رضا) (ridan) olduğunu tespit etmiştir[1913].

III. DEĞERLENDİRME

Abdülfettâh Ebû Gudde hakkında aşağıdaki sonuç bölümünde yapılacak genel değerlendirme dışında tezimizin üçüncü bölümü olan Hadisçiliği başlığı altında işlenen konularla ilgili bazı hususları ayrıca ele almak yerinde olacaktır. Bu amaçla onun hadisçi kimliğinin oluşumu ve tezahürü, telif ve tahkik anlayışı ile tahkik üslubu hakkında şunları söylemek mümkündür:

1. Ebû Gudde'nin hadisçi kimliğinin oluşumunda Halep, Mısır, Hind alt kıtası ve Suudi Arabistan'ın önemli bir yeri olduğu görülmektedir.

Öncelikle onun hadisçi kimliğinin temellerinin Halep'te atıldığını söylemek mümkündür[1914]. O, son yüzyılda Halep'in ilmî birikiminin toplandığı en önemli merkez konumundaki Hüsreviyye medresesinin en verimli dönemlerinde ve hadis ilmi açısından önde gelen ilim adamlarının gözetiminde eğitim görmesinin yanında, Muhammed Necîb Sirâcuddîn ve Muhammed Rağıb et-Tabbâh'ın özel hadis derslerine de katılmıştır.

Mısır'da öğrenci olarak bulunduğu dönem, kendisi için birçok açıdan yetiştirici olmuştur. Özellikle Ezher dışında katıldığı dersler onun hadis yönünün gelişmesini ve kökleşmesini sağlamıştır[1915]. Muhammed Zâhid el-Kevserî, Ahmed Muhammed Şâkir ve Ahmed İbnü's-Sıddîk el-Gumârî'nin de aralarında bulunduğu değişik hadis âlimlerinden

---

[1911] Leknevî, *a.g.e.,* s. 213-221 dn.

[1912] Aralarında Muhammed Hâmid el-Fakî, Muhammed Ali el-Bicâvî ve Aişe Abdurrahman gibi tanınmış muhakkiklerin yayınladıkları eserlerde bu kelimenin zabtını yanlış şekliyle, (رضيا) diye verdiklerine dair geniş bilgi için bkz. Leknevî, *a.g.e.,* s. 137-138, dn.

[1913] Leknevî, *a.g.e.,* s. 137-138, dn.

[1914] Avvâme, *y.g.k.g*.; Hâşimî, *a.g.e*., s. 112.

[1915] Reşîd, *a.g.e. (*Mustafâ ez-Zerkâ'nın yazısı) 18, 20; Avvâme, *y.g.k.g*.; Memdûh, *a.g.e*., s. 6; Haşimî, *a.g.e*., s. 112.

istifade etmesi dışında onların yakınında bulunmak suretiyle sadece ilim değil aynı zamanda usûl ve âdâp da öğrenmiştir.

Onun hadisçi kimliğinin pekişmesinde Hindistan ve Pakistan'a yaptığı ilmî seyahatlerin de önemli rolü olmuştur. Son asırlarda hadis ilminde önemli bir merkez konumuna gelen[1916] bu bölgeyi, âlimleri, eserleri ve müesseseleriyle yakından görmesi kendisine önemli faydalar sağlamıştır. Nitekim tahkik çalışmalarıyla ilim çevrelerinde isminin duyulması 1382/1962 yılında bu bölgeye yaptığı ilk seyahatinin sonrasına rastlamaktadır[1917].

Suudi Arabistan onun hadisçiliğinin meyvelerini vermesi açısından önemli bir konumdadır. O, uzun yıllar üniversitede hadis dersleri okutmuş, akademik çalışmalara danışmanlık yapmış, emekli olunca da kitap çalışmalarına ağırlık vermiştir. Hayatının son dönemi, hadis ilmine en çok yoğunlaştığı dönemdir[1918].

2. Ebû Gudde'nin hadisçi kimliğini, yukarıda anlatılan hadis öğretimi ve eserlerine ilaveten özellikle ilmî konularda takındığı tavırlarda gözlemlemek mümkündür. Hadisin sübutu ve sünneti koruma konusundaki titizliği bunların başında gelmektedir.

Öncelikle hadisin sübutu konusunda tam bir hadisçi tavrı sergilediği görülmektedir. Hadisin sâbit olabilmesi için naklin yani isnadın yegâne yol olduğunun altını çizmiş ve bundan başka yollarla hadisin sübut bulacağını savunanlara kesin bir dille karşı çıkmıştır.

Bu bağlamda, rüya, keşif, tecrübe, vakıa ve akla uygunluk gibi yolların hadisin sübutu için ölçü olamayacağını açıkça ifade etmiştir. Diğer taraftan hadisin ashaptan güvenilir kimseler yoluyla gelmesi gerektiğini, cin vb. metafizik varlıklar yoluyla geldiği söylenen rivâyetlerin hadis ilmi açısından bir değer ifade etmediğini belirtmiştir.

Onun hadisçiliğini, en açık şekilde mevzû rivâyetlere karşı gösterdiği tavırda görmek mümkündür. Hadis uyduranlara veya uydurma hadislerin yayılmasında katkısı bulunanlara karşı bilinen mülayim tavrının aksine son derece sert bir dil kullanması, hatta beddua etmekten kendisini alamaması, onun bu konuda ne derece hassas olduğunu göstermektedir.

Eserlerinde mevzû hadislerin zararlarından söz eden Ebû Gudde, bu tür hadislerin İslâmî kaynaklarda yer alıyor olması vb. sebeplerle yaygınlık kazandığına dikkat çekmiş,

[1916] Bu konu ile ilgili geniş bilgi için Zaferullah Daudî'nin *Pakistan ve Hindistan'da Hadis Çalışmaları* isimli eserine bakılabilir.
[1917] Reşîd, *a.g.e. (*Muhammed Avvâme'nin yazısı), s. 128.
[1918] Avvâme, *y.g.k.g.*

bunlardan kurtulmanın zorluğuna işaret ederek mevzû hadislere karşı uzun soluklu bir mücadelenin gereğine vurgu yapmıştır. Bu konuda ilim ehline önemli görevler düştüğü kanaatinde olan Ebû Gudde, onların öncelikle kendi bilgi dağarcıklarını sonra da içerisinde yaşadıkları toplumu arındırmaları için önerilerde bulunmuştur.

Bununla yetinmeyen Ebû Gudde, bizzat bu alanın önemli kaynaklarından İbnü'l-Kayyim'in *el-Menâru'l-münîf'i* ile Ali el-Kârî'nin *el-Masnû' fî ma'rifeti'l-hadîsi'l-mevzû'* isimli eserlerini geniş notlarla zenginleştirmek suretiyle yayınlamıştır. Ayrıca diğer eserlerinde mevzû hadis konusuna sık sık yer vermiş ve tahkik ettiği veya nakilde bulunduğu eserlerde geçen mevzû hadislere özellikle dikkat çekmiştir. Yine kitaplarında mevzû hadislere yer veren ilim adamlarını tenkit etmiş ve bu hususta gevşek davrananlardan tespit ettiklerini özellikle açıklamak suretiyle okuyucularını onların bu yönlerine karşı bilinçlendirme yoluna gitmiştir.

Onun hadisçi kimliğini ortaya koyan hususlardan biri de, ricâl ve kitap isimleri konusunda gösterdiği titizliktir. O, özellikle tahkik ettiği eserlerde gerek râvîler gerekse genel olarak şahıs isimlerini dikkatle inceleyerek onlarda oluşan ve sayıları binleri bulan yanlışları tespit ederek tashih yoluna gitmiştir. Diğer taraftan zamanla adları değişikliğe uğramış olan bazı eserlerin müellif tarafından verilmiş adlarını ilk defa o ortaya çıkarmıştır.

Netice olarak Ebû Gudde'nin yaptığı çalışmalarda mevcut sünnet malzemesinin en sağlam şekilde muhafazası ve bu malzemeye eklenmek istenen sözlere (mevzû) karşı onu koruma konusunda gösterdiği özenle, hadisçilerin "zabtu kitâb" prensibini, en geniş anlamıyla, "ümmetin sahip olduğu sünnet malzemesini koruma" şeklinde uygulama gayreti içerisinde olduğu görülmektedir.

3. Ebû Gudde'nin telif ve tahkik anlayışına bakıldığında onun teliften çok tahkik tarzını tercih ettiği görülmektedir. O, bir çalışma yapacağı zaman önceki âlimler tarafından bu sahada yapılmış uygun bir eser olup olmadığına bakıp, bulursa onu tahkik etmiş, kendi düşüncelerini de bu eserin dipnotlarında vermiştir. Ancak o sahada yapılmış uygun bir eser bulamadığında telif yoluna gitmiştir[1919].

Aşağıda görüleceği üzere Ebû Gudde'nin anlayışına göre tahkik, eserin metnini sağlıklı bir şekilde ortaya çıkarmaktan ibaret değildir. Eserde temas edilen konuların aynı

[1919] İbn Hacer, *a.g.e*. (nâşirin girişi), I, 44.

zamanda bir de muhakkik tarafından ele alınıp işlenmesini de kapsamaktadır. Bu iki ayrı çalışmayı bir arada yürütmek anlamına geldiğinden esasen tek başına teliften daha zahmetli bir çalışma tarzıdır[1920].

Ebû Gudde'nin ölçülerine göre daha zahmetli olan tahkik tarzını tercih etmesi, onun ilim anlayışı ve ilim ahlâkıyla ilgilidir. İslâm ilim geleneğini ve birikimini ciddiye almanın ve ona bağlanmanın gereği yanında günümüz araştırmacılarının bu birikimi oluşturan geçmiş âlimlere karşı saygılı ve vefalı olmalarının lüzumuna inanmaktadır. O, kendisini bağımsız kabul etmemiş, aksine geçmişe bağlı kalmayı en büyük mutluluk saymış, büyük bir âlimin kitabına hizmette bereket olduğunu düşünmüştür. Leknevî'nin *er-Raf'u ve't-tekmîl*'ine yaptığı tahkikin eserin aslının birkaç katına ulaşması üzerine, kendisine ait notları düzenleyerek müstakil bir eser olarak yayınlaması teklifini;

"Ecdadın kurduğu binayı tamamlamak, çocukların yeniden bina yapmalarından yüz defa daha hayırlıdır. Üstelik bu binayı tamamlamak, onların bizim üzerimizdeki haklarından biridir ve bu bir vefa borcudur. Onlar, özün özü ve yol gösteren ışıklardır. Onlar, dosdoğru anlayış ve sağlam bilgi kaynaklarıdır. Eserlerindeki bir takım küçük kusurlar, onların harika eserlerini göz ardı etmemizi ve onlardan vazgeçmemizi gerektirmez!"[1921]

diyerek kabul etmemiştir.

Bundan dolayıdır ki, tahkik eserlerinin sayısı, teliflerin iki buçuk katından fazladır. Yine telif eserleri *Mes'eletü halki'l-Kur'ân ve eseruhâ fî sufûfi'r-ruvât ve'l-muhaddisîn ve kütübi'l-cerh ve't-ta'dîl*, *el-Ulemâu'l-uzzâb, Ümerâu'l-mü'minîn fi'l-hadîs* ve *er-Rasûlü'l-muallim* gibi genellikle daha önce yapılmış müstakil bir çalışmaya vakıf olmadığı[1922] konulardadır.

Ebû Gudde, başka eserler üzerine yaptığı çalışmaları "tahkik" ve "inâye/i'tinâ" diye genellikle iki şekilde nitelendirmiştir. Bazen bunlara "ta'lîk", "tahrîc", "hizmet", "zabt", "izâfe" vb. ifadeleri eklediği de olmuştur. Bu ayrı nitelendirmeler, onun esere yaptığı katkının mahiyetini daha hassas bir şekilde anlatmaya yöneliktir.

Kanaatimize göre Ebû Gudde, üzerinde çalıştığı eserin metninin sağlam bir şekilde ortaya çıkması ve bu metnin anlaşılmasına yardımcı olacak bir dizi uygulama ile birlikte eksik kalan yönlerini tamamlamaya yönelik geniş notlar düştüğü, aynı zamanda konuyu ele alıp tartıştığı, yani deyim yerinde ise "hakkını verdiği"ni düşündüğü ve "içine sinen"

[1920] Bu konuda bizzat kendisinin değerlendirmesi için bkz. Leknevî, *er-Raf'u ve't-tekmîl* (muhakkikin girişi), s. 6.
[1921] Leknevî, *a.g.e*. (muhakkikin girişi), s. 6.
[1922] Ebû Gudde'nin bu hususstaki ifadeleri için bkz. Ebû Gudde, *el-Ulemâu'l-uzzâb*, s. 14; a.mlf., *er-Rasûlü'l-muallim*, s. 6.

çalışmalarını "tahkik" diye nitelendirmiştir. Değişik sebeplerle bu yönlerini tam olarak gerçekleştiremediği çalışmaları da "inâye/i'tinâ" diye tavsif etmiştir[1923].

Bundan dolayı olsa gerektir ki, tahkik nitelendirmesini kullanırken gayet hassas davranmıştır. Başka eserler üzerine yaptığı 51 çalışmadan sadece 9'unu tahkik diye nitelendirmiştir[1924].

Diğer taraftan Ebû Gudde'nin tahkik diye nitelendirdiği çalışmaların yazarlık hayatının ilk döneminde yaptığı çalışmalar olduğu dikkati çekmektedir. Bu durum, onun önceleri böyle bir nitelendirmeye gittiği halde daha sonra bundan vazgeçtiğini de akla getirmektedir.

Ayrıca "inâye/i'tinâ" diye nitelendirdiği çalışmaların tamamında Ebû Gudde'nin katkısının aynı düzeyde olmadığı da bir gerçektir. Daha ziyade hayatının son döneminde üzerinde çalıştığı bazı eserlerde düştüğü notların azaldığı, diğerlerine nazaran daha fazla dizgi hatasına rastlandığı[1925], zaman zaman atıfların sayfa yerine kitap ismi ve konu şeklinde genelleştiği[1926] görülmektedir. Bu artık gözlerinin iyice zayıfladığı ve hanımının yardımıyla çalışmalarını sürdürebildiği bir dönemde iyice yaşlandığını gören Ebû Gudde'nin vefat etmeden önce daha çok sayıda eserini tamamlayabilme gayretinden kaynaklanmaktadır[1927].

Şunu da ifade etmek gerekir ki, az sayıda esere katkısı esere mukaddime yazıp neşretmekten öteye pek geçmemiştir. *et-Tibyân li ba'zi'l-mebâhisi'l-müteallika bi'l-Kur'ân alâ tarîki'l-itkân* ile *et-Terkîm ve alâmâtühû fi'l-lüğati'l-Arabiyye* üzerine yaptığı çalışmalar bu kabildendir.

4. Ebû Gudde'nin tahkik yöntemine gelince, onun bir eseri tahkik etme süreci önce tahkik edeceği eserin mümkünse yazmalarını temin etmek, ardından yazıya geçirmek (nesih), sonra karşılaştırmasını yapmak (mukâbele), son olarak da gerekli notları eklemek (ta'lîk) şeklinde gerçekleşmektedir[1928].

[1923] Bu değerlendirmemize mesnet teşkil etmesi bakımından bkz. Leknevî, *Tuhfetü'l-ahyâr* (muhakkikin girişi), s. 7; Nu'mânî, *Mekânetü'l-İmâm* (muhakkikin notu), s. 156. Benzer bir değerlendirme için bkz. İbn Hacer, *a.g.e*. (nâşirin girişi), I, 10.

[1924] Bunlar: 1. *er-Raf'u ve't-tekmîl*. 2. *İkâmetü'l-hucce*. 3. *Risâletü'l-müsterşidîn*. 4. *et-Tasrîh bimâ tevâtere fi nüzûli'l-Mesîh*. 5. *Fethu bâbi'l-inâye*. 6. *el-Menâru'l-münîf*. 7. *el-Masnû' fî ma'rifeti'l-hadîsi'l-mevdû'*. 8. *Fıkhu elhi'l-Irâk ve hadîsühüm*. 9. *Kavâid fî ulûmi'l-hadîs* isimli eserler üzerine yaptığı çalışmalardır.

[1925] Mesela bkz. Ebû Gudde, *Lemehât*, s. 139, 155.

[1926] Mesela bkz. *Lemehât*, s. 117 dn., 191.

[1927] Reşîd, *a.g.e*. (Muhammed Avvâme'nin yazısı), s. 132; İbn Hacer, *a.g.e*. (nâşirin girişi), I, 24.

[1928] Mesela bkz. Zehebî, *Mûkiza* (muhakkikin notu), s. 93.

Tahkik edeceği eserin yazmalarını temin etmeye gayret eden Ebû Gudde, birden çok yazmaya ulaştığında, bunların içerisinden en sağlam nüshayı (asl) esas alarak bunu yazıya geçirir ardından diğer yazmalarla karşılaştırma yoluna giderdi. İçlerinden birini daha sağlam görmezse, herhangi birini esas almadan hepsinden istifade etmek suretiyle mümkün olduğunca sağlam bir metin inşa etmeye çalışırdı[1929]. Tek bir yazmaya ulaşabildiğinde, eseri bu yazmadan neşreder, varsa matbu nüsha ile karşılaştırırdı.

Ulaşabildiği yazmalardan eseri yayına hazırladıktan sonra başka yazmalarla da karşılaştırma gereği duyması üzerine onların temini için eserin neşrini uzun süre geciktirdiği[1930] veya yazmalarını temin edemediği yahut matbu nüshasını sağlam gördüğü için matbu nüshadan tahkik etme yoluna gittiği halde daha sonra bundan vazgeçip yazmalarını temin ettikten sonra eseri tahkik ettiği de olmuştur[1931].

Eserin yazmalarını araştırırken sadece müstakil yazmaları taramakla yetinmez, aynı zamanda bu esere içerisinde yer verme ihtimali olan kitapları da dikkate alırdı. Böylece eski âlimlerin zaman zaman uyguladıkları, çalışmalarının içerisinde nispeten daha kısa hacimli eserlerin tamamını veya bir özetini nakletme alışkanlıklarından istifade etmiş olurdu[1932].

Eserlerin yazmalarını temin etme hususunda iyi ilişkiler içerisinde olduğu değişik ülkelerdeki ilim adamlarından yararlanırdı. Böylece dünyanın birçok kütüphanesinden istifade etme imkânı bulmuş olurdu.

Eserlerin yazmalarına ulaşamadığı nadir durumlarda veya yayınlandığı tarihin üzerinden uzun zaman geçip artık bulunmaz hale geldiklerinde[1933] yahut mevcut neşrinde ortaya konan metnin yazmalarına ihtiyaç duyurmayacak derecede sağlam olması[1934] gibi durumlarda matbu nüshayı esas alarak eseri tahkik yoluna gitmiştir.

Problemli kelime ve cümlelerin tahlili ve gerektiğinde tashihinde önce farklı nüshalardan yararlanırdı. Bunun yeterli olmadığı durumlarda, benzer konuları işleyen kaynaklardan istifade ederdi. Bunun da yeterli olmaması durumunda, bu eserin nakilde bulunduğu kaynakları yahut bu eserden nakiller yapan kitapları tarayarak problemli

[1929] Bkz. Karâfî, *İhkâm* (muhakkikin girişi), s. 15; Şeybânî, *Kitâbü'l-kesb* (muhakkikin girişi), s. 24-25.
[1930] İbn Abdilberr, *İntikâ* (muhakkikin girişi), s. 22.
[1931] İbn Abdilberr, a.g.e. (muhakkikin girişi), s. 20-21.
[1932] Meselâ bkz. *Erbau resâil*, s. 5-6.
[1933] Meselâ bkz. Alî el-Kârî, *Fethu bâbi'l-inâye* (muhakkikin girişi), s. 5-10.
[1934] Meselâ bkz. Cezayirî, *Tibyân* (muhakkikin girişi), 8.

gördüğü ilgili ibarelerin izini sürerdi[1935]. İşte hayli zahmetli olan bu süreç sonunda dinî ilimlere ve Arap diline vukûfu ile sahip olduğu Arap selikasının da yardımıyla problemleri halletmeye, varsa yanlışları tashih etmeye muvaffak olmuştur.

Tahkik ettiği eserin yazma veya matbu nüshalarında var olup kendisinin tashih ettiği yanlışları önce dipnotlarda vermeyi düşünmüşse de, büyük bir çoğunluğunun nâsih veya nâşirden kaynaklandığı göz önüne alındığında kendisinin harcadığı çabayı göstermek dışında ilmi açıdan pek bir değer ifade etmeyeceğini, üstelik eserin hacmini büyüteceğini dikkate alarak genelde önemli olanların dışındaki yanlışları vermemeyi uygun görmüştür[1936]. Bazı tahkik çalışmalarında önce bunları vermiş, fakat eserin dizgisi tamamlanıp basılma aşamasına geldikten sonra bunları çıkarmış[1937], bazılarında ise eserin belirli bir bölümüne kadar verdiği halde geri kalan kısmında bu uygulamadan vazgeçmiştir[1938].

Bütün gayretine rağmen kimi tahkik çalışmalarında hala bazı yanlışların kalmış olabileceğini kabul etmektedir[1939]. Nitekim eserin yayınlanmasından sonra daha önce temin edemediği yazmalara ulaşması durumunda bunların yardımıyla kimi yanlışları yeni baskılarında düzeltme yoluna gitmiştir[1940].

Bazen tahkik ettiği eserlerin müellifleri tarafından verilmiş isimlerini değiştirdiği görülmektedir. Kitabın isminin muhtevasını tam olarak yansıtmadığı durumlarda bu değişikliğe giden Ebû Gudde, yaptığı değişikliği özellikle belirtmiştir. İbn Teymiyye'nin asıl adı *Hilâfü'l-ümme fi'l-ibâdât ve mezhebü ehli's-sünne ve'l-cemâa* olan risalesini *Risâletü'l-ülfe beyne'l-müslimîn* şeklinde[1941], Tânevî'nin *İnhâu's-seken ilâ men yutâliu İ'lâe's-sünen* isimli eserini müellifin izniyle *Kavâid fî ulûmi'l-hadîs* şeklinde[1942] ve Abdürreşîd en-Nu'mânî'nin Mâ temessü ileyhi'l-hâce li men yutâliu Sünene İbn Mâce isimli esirini yine müellifin izniyle *el-İmâm İbn Mâce ve kitâbuhu's-Sünen*[1943] şeklinde değiştirmiştir.

[1935] Meselâ bkz. *İbnü'l-Kayyim* (muhakkikin girişi), 16.
[1936] Bkz. Şeybânî, *a.g.e*. (muhakkikin girişi), s. 25; İbn Abdilberr, *a.g.e*. (muhakkikin girişi), s. 21.
[1937] Mesela bkz. Şeybânî, *a.g.e.* (muhakkikin girişi), s. 25.
[1938] Mesela bkz. Alî el-Kârî, *a.g.e.* (muhakkikin girişi), s. 10.
[1939] İbn Abdilberr, *a.g.e.* (muhakkikin girişi), s. 21.
[1940] Mesela bkz. Karâfî, *a.g.e.* (muhakkikin girişi), s. 5-6, 16; İbnü'l-Kayyim, *a.g.e*. (nâşirin girişi), s. (ب)
[1941] İbn Teymiyye, *Risâletü'l-ülfe*, s. 23 dn.
[1942] Tânevî, *Kavâid* (muhakkikin girişi), s. 5.
[1943] Nu'mânî, *İbn Mâce* (muhakkikin girişi), s. 6.

Tahkik çalışmalarının başına eklediği girişte, eserin kendisi, yazmaları, müellifi ve bu sahada yapılmış diğer çalışmalar hakkında bilgi vermektedir. Eser daha önce neşredilmişse bu neşirleri değerlendirmekte ve kendi çalışmasının farkını ortaya koymaktadır.

Tahkik ettiği eserlerde konu başlıkları eklemek, paragraf düzenlemesi yapmak gibi bilinen uygulamalar yanında, ayrıca belirtmek kaydıyla kimi konuların öne alınması gibi müdahalelerde bulunduğu da görülmektedir[1944].

Eserin metnini mümkün oldukça yanlışsız bir şekilde ortaya çıkarmaktan başka Ebû Gudde'nin tahkikte önem verdiği bir diğer husus da, esere düştüğü notlardır. Bu notlarda muhakkik, önemli nüsha farklılıklarına ve yanlışlara dikkat çekmek, kelimelerin zabtını yapmak, zikri geçen hadisleri tahriç etmek, hükümlerini açıklamak, ismi geçen şahıs ve yerler hakkında bilgi vermek gibi metnin anlaşılmasına yardımcı olacak katkılar yanında, kapalı kalmış hususları açığa kavuşturmak, eksik kalan yönlerini tamamlamak ve meseleleri tartışmak suretiyle aynı zamanda konuyu bir de kendi zaviyesinden ele alarak işlemektedir.

Ebû Gudde'nin bu şekilde gerçekleştirdiği çalışmaların apayrı bir mahiyet kazandığı dikkate alındığında, onun tahkiklerinin adeta birer telif hüviyeti kazandığı söylenebilir.

[1944] Mesela bkz. Tânevî, *a.g.e.*, s. 198 dn.

SONUÇ

Dünyanın en eski şehirlerinden biri olan Halep, coğrafî konumu dolayısıyla, güçlü devletler için daima elde edilmek istenen bir "kızıl elma" olmuştur. Bunun sonucunda bir taraftan ticaret yoluyla ilerleme kaydederken, diğer taraftan sık sık tahribat ve yağmalamalara da maruz kalmıştır.

İlk defa Asur kralı Belkurs ve onun valisi Haleb b. Mehr tarafından kurulduğu söylenen Halep, m.ö. XVIII. yüzyılda Yamhad Krallığı'nın başşehri olmuştur. Ardından sırasıyla Hititler, Aramiler, Asurlular, İranlılar ve Romalıların eline geçmiştir. Bizans hâkimiyeti altında iken Hz. Ömer döneminde Ebû Ubeyde b. Cerrâh komutasındaki İslâm ordusu tarafından fethedilmiştir.

Emevî ve Abbâsîler'in ardından sırasıyla İhşîdîler, Hamdânîler, Fâtımîler, Mirdâsîler, Selçuklular, Eyyûbîler ve Memlûklülerin hâkimiyeti altına giren Halep, uzun süre Haçlı ve Moğol tehdidi altında kalmış, bu seferlere karşı Suriye'nin direnişini temsil etmiştir.

Yaklaşık dört asır süren Osmanlı hâkimiyeti altında, m. XVIII. asır istisna edilecek olursa, parlak bir dönem geçiren Halep, Osmanlı mülkünün en önemli parçalarından biri haline gelmiştir.

I. Dünya savaşı sonrasında Osmanlı'nın Suriye'den çekilmesinden bir müddet sonra, Fransızların işgaline uğramış ve yaklaşık 15 yıl böyle kalmıştır. Daha sonra bağımsızlığını kazanan Suriye, yaklaşık 25 yıl birbirini takip eden askeri darbeler dönemine girmiştir. Son olarak Hafız Esed'in darbesiyle iktidarı ele geçiren Ba's Partisi, hala yönetimi elinde bulundurmaktadır.

XX. asrın öncesinde hayli canlı olan Halep'in ilmî hayatı, I. Dünya savaşı ve ardından Osmanlı Devleti'nin dağılmasıyla kısmen zayıflamışsa da, özellikle dini eğitimin Hüsreviyye Medresesinde toplanmasından sonra yeniden hareketlenmiştir. Fakat bir taraftan yaklaşık yarım asır süren siyasi istikrarsızlık ve sonrasında gelen katı Ba's rejimi, diğer taraftan bu şartlarda girişilen medreseleri ıslah çalışmaları, ilmî hareketliliğin sürdürülmesini engellemiştir.

XX. asır Halep'inde hadis eğitimi almış ve tedris veya telif düzeyinde bu ilimle ilgilenmiş 29 ilim adamı tespit edilmiştir. Bunlardan Muhammed Kâmil el-Muvakkit, Ahmed el-Mektebî, Mustafa ez-Zerkâ, Muhammed Râgıb et-Tabbâh, Muhammed Necîb Sirâcüddîn, Abdülfettâh Ebû Gudde ve Abdullah Sirâcüddîn olmak üzere yedisinin hadis ilmiyle ilgilerinin kendilerini muhaddis olarak tanımlamamıza imkân verecek düzeyde olduğu görülmüştür.

Abdülfettâh Ebû Gudde dışındaki 6 muhaddis içerisinde hadisçi kişiliği en belirgin olanlar, Muhammed Râgıb et-Tabbâh ile Abdullâh Sirâcüddîn'dir. Tabbâh, sahip olduğu değerli icâzetler yanında tedris, telif ve neşir çalışmaları ile, Sirâcüddîn ise daha ziyade çok sayıda hadisi ezberlemesiyle dikkati çekmektedir.

Yine Ebû Gudde istisna edilecek olursa, Halep'in hadis ilmi açısından asrın en önemli şahsiyeti tartışmasız, Muhammed Râgıb et-Tabbâh'tır. O, hadis alanındaki çalışmalarıyla XX. asır Halep'ine damgasını vurmuştur.

Sözü geçen ilim adamlarından hemen hepsi tedris faaliyetinde bulunurken sadece 16'sının eser verdiği görülmüştür. Kaleme aldıkları toplam 156 adet eserden 15'nin, yani yaklaşık yüzde onunun hadisle doğrudan veya dolaylı ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Hadisle doğrudan ilgili eserlerden ikisi hadis usûlü, dördü şerh, biri şerhiyle birlikte ikisi kırk hadis ve ikisi de ihtisar çalışmasıdır.

Bu tablodan XX. asır Halep'inde genel olarak hadis telifâtının, özel olarak da teknik anlamdaki hadis çalışmalarının azlığı dikkat çekmektedir. Buna bağlı olarak dikkat çeken bir başka husus da, hadis ilminin kitabî olmaktan çok şifahî kültüre dayandığıdır.

XX. asrın ilk çeyreğinde Halep'te doğan Abdülfettâh Ebû Gudde, ilköğreniminin ardından çalışma hayatına atılmıştır. Ticarî hayattaki başarısına rağmen 19 yaşına geldiğinde gönlüne ilim sevgisi düşen Ebû Gudde, önündeki engelleri aşarak Hüsreviyye Medresesi'ne kaydolmuştur. Buradan mezun olduktan sonra Mısır'a giderek Ezher Üniversitesi İslam Hukuku Fakültesi'nde okumuş, ardından pedegoji ihtisası yapmıştır.

Öğrenciliğinin gerek Halep gerekse Mısır'daki döneminde üstün başarı gösteren Ebû Gudde, okullardaki resmi öğrenimle yetinmeyerek döneminin önde gelen ilim adamlarından özel dersler almak suretiyle kendisini en iyi bir şekilde yetiştirmeye gayret etmiştir.

Öğrenimini tamamladıktan sonra Halep'te 11 yıl süreyle müderrislik yapan Ebû Gudde, ardından siyasete girmiş ve Halep'ten milletvekili seçilmiştir. Bir yıldan kısa süren

milletvekilliğinden sonra Şam'daki Dımaşk Üniversitesine atanmıştır. Burada toplam 4 yıl değişik görevlerde bulunduktan sonra, Suudi Arabistan'a giderek İmam Muhammed Üniversitesi'nde dersler vermeye başlamıştır.

Yaz tatili için geldiği Halep'te birçok ilim ve fikir adamıyla birlikte tutuklanarak hapishaneye konulan Ebû Gudde, yaklaşık bir yıl sonra salıverilince Suudi Arabistan'a geri dönerek Riyad'a yerleşmiştir. Adı geçen üniversitenin muhtelif birimlerinde 23 yıl görev yapmış, ardından Kral Suûd Üniversitesi'ne geçerek burada da 2 yıl görev yaptıktan sonra emekli olunca, toplam olarak yaklaşık 40 yıl süren resmi öğretim hayatını noktalamıştır.

Gerek Halep, gerekse Suudi Arabistan'da bulunduğu ilk yıllarda özel dersler vermeye özen gösteren Ebû Gudde, emeklilik sonrasında kendisini telif ve tahkik çalışmalarına vermiştir. Çok okumaya bağlı olarak sağ gözündeki retina yırtılmasıyla başlayan hastalık süreci sonunda 80 yaşında iken Riyad'da vefat etmiş ve vasiyeti üzere Medine-i Münevvere'ye nakledilerek Cennetü'l-bakî' kabristanlığına defnedilmiştir.

Sağlam bir ilim anlayışı yanında tutku derecesine varan ilim sevgisi, onun ilmî kişiliğinin oluşmasında önemli rol oynamıştır. Araştırmacılığı ile çalışmalarındaki titizliği, ilmî kişiliğini güçlendirmiştir.

Diğer İslâmî ilimlerdeki güçlü alt yapısı yanında özellikle Arap dili ve fıkıh ilimlerini iyi bilmesi, kendisinin genel olarak tahkik çalışmalarında ve özellikle de fıkhu'l-hadis alanında derinleşmesine yardımcı olmuştur.

Diğer taraftan Ebû Gudde, faaliyetlerini sadece ilmî çalışmalarla sınırlamamıştır. O, yukarıda temas edildiği üzere siyaset yanında irşad ve tebliğ faaliyetinde de bulunmuştur. Özellikle irşad ve tebliğe hayatı boyunca özel önem vermiştir.

Ebû Gudde'nin kişiliği açısından en çok dikkat çeken hususlardan biri de onun ahlâkıdır. İbadetine olan düşkünlüğü yanında, ilim ahlâkı, insanlarla ilişkileri ve özellikle hocalarına olan saygısı kendisini tanıyanların dikkatini çekmiş, takdirini kazanmış ve örnek âlim olarak temayüz etmiştir.

Eserlerine bakıldığında kendisinin bu konuda gayet velûd olduğu görülmektedir. Eserlerini daha ziyade kitap tarzında vermeyi tercih eden Ebû Gudde'nin şu ana kadar yayınlanmış 20'si telif, 51'i tahkik olmak üzere toplam 71 adet kitabı bulunmaktadır. Ayrıca tamamladığı halde henüz yayınlanmamış 11 eseri yanında, tamamlayamadığı çok sayıda çalışması da söz konusudur.

Eserlerinden 40'ı hadis, 12'si fıkıh, 5'i eğitim ve öğretim, 4'ü ahlâk ve terbiye, 4'ü muhtelif konular, 3'ü tabakât ve terâcim, 1'i Kur'ân ilimleri ve 1'i de akâid ilmiyle ilgilidir

Ebû Gudde'nin usûl-i fıkıh, fıkh-ı mukâren, ahkâm hadisleri ile Arap dili ve edebiyatı gibi yetkili olduğu alanlarda eser vermediği dikkat çekmektedir. Ayrıca kendisinin yarım kalan çalışmaları arasında, tamamlandığı takdirde büyük hizmet görmesi beklenen eserler bulunmaktadır. Bunun farkına vardığından olsa gerektir ki, bütün sağlık sorunlarına rağmen son dönemlerinde kitap çalışmalarına daha da ağırlık vermiştir. Kendisini bekleyen onca önemli çalışmalar dururken, bunlara kıyasla daha az önemi haiz bazı eserlere vakit ayırmasını, en azından "ehem yerine mühimle meşgul olmak" şeklinde değerlendirmek mümkündür.

Ebû Gudde'nin hadis dışındaki çalışmaları içerisinde en önemlisi, kanaatimizce telif olarak *Safahât min sabri'l-ulemâ*, tahkik olarak da *Risâletü'l-müsterşidîn*'dir. Hadiste ise telif olarak *Lemehât min târîhi's-sünne*, tahkik olarak da *er-Raf'u ve't-tekmîl*'dir.

er-Raf'u ve't-tekmîl onun mutlak olarak en önemli eseridir. Büyük bir araştırma ve emek mahsulü olan bu eser, cerh ve ta'dîl ifadelerinin anlamlarını tam olarak ortaya koyması bakımından ayrı bir önem arz etmektedir.

Eserlerinin büyük çoğunluğu tahkik çalışmalarıdır. O, bir çalışma yapacağı zaman önceki âlimler tarafından bu sahada yapılmış uygun bir eser bulup, onu tahkik ederek kendi düşüncelerini dipnotlarda vermiştir. Ancak o sahada yapılmış uygun bir eser bulamadığında telif yoluna gitmiştir. Bunu, İslâm ilim geleneğine ve bu geleneği oluşturan âlimlere karşı saygı ve vefanın gereği olarak görmektedir.

Takip ettiği bu yöntem sebebiyle tahkik ettiği kitaba düştüğü zengin notlar sayesinde eserin hacmi bazen birkaç kat artmış ve apayrı bir mahiyet kazanmıştır. Telif çalışmalarının ise, genelde derleme veya inceleme tarzı eserler olduğu düşünüldüğünde, Ebû Gudde'nin tahkik türünde teliften daha başarılı ve etkili olduğu söylenebilir.

Yayınladığı çalışmalarda özellikle geniş indeksler, problemli kelimelerin zabtı, matbaa yanlışlarının azlığı yanında dizgi, kâğıt, baskı kalitesi ve estetiği göze çarpmaktadır.

Eserlerinde öne çıkan üç husus, onun münekkit, mutedil ve muhakkik kimliğidir. O, "ilmin hakkını vermek" amacıyla, aralarında sahasının zirve isimleri ve çok sevdiği hocalarının da bulunduğu pek çok âlimi saygılı bir dille tenkit etmekten çekinmemiş, hatta bunu ilmî bir görev bilmiştir.

İtidal, onun en çok önem verdiği hususlardandır. O, hasımlarını yererken de, sevdiklerini överken de ölçülü davranmaya gayret etmiş; ilmî konularda tarafsız davranmayı ilim ahlâkının bir gereği olarak görmüştür.

Muhakkiklik, Ebû Gudde'nin en bariz vasfıdır. Değişik ilimlere vukûfu, araştırmacı ve titiz yapısı yanında insaflı ve dengeli tavrı, kendisinin tartışmalı ve problemli pek çok meseleyi tahkik etmesine imkan sağlamıştır.

Buradan hareketle Ebû Gudde'nin inşadan çok, tahkik yönüyle ön plana çıktığı söylenebilir. Zira kendisinin de ifade ettiği gibi o, "baştan bina yapmak yerine, yapılmış binaları tamamlamayı" tercih etmektedir. Zaten teliften çok tahkike yönelmesi de bunu göstermektedir.

İslâm ilim geleneğine ve onu oluşturan âlimlere karşı beslediği büyük saygı, kendisinin bu ilim geleneğindeki kimi hususları ve bazı âlimleri sorgulamasına ve tenkit etmesine engel olmamıştır. O, sahip olduğu alt yapıyla önce geleneği derinlemesine anlamaya çalışmış, ardından onunla yüzleşme cesareti göstermiştir. Bu noktadan sonra da geleneğin oluşturduğu ilim binasını yıkmak veya ona zarar vermek yerine, eksik bulduğu yönlerini tamamlamaya ve elinden geldiğince onu daha muhkem hale getirmeye gayret etmiştir. Kısacası o, geleneği son derece ciddiye almakla birlikte onu kutsama yoluna gitmemiştir. Modern bir dille ifade edilecek olursa o, "statik değil, dinamik bir gelenek" anlayışına sahip olmuştur.

Ebû Gudde'nin hadisçi kimliğinin oluşumu açısından Halep, Mısır, Hind alt kıtası ve Suudi Arabistan'ın önemli bir yeri olduğu görülmüştür. Onun hadisçi kimliğinin temelleri Halep'te Muhammed Rağıb et-Tabbâh tarafından atılmış, Mısır'da Muhammed Zâhid el-Kevserî'nin yanında gelişmiş, Hind alt kıtasının hadis birikimiyle yakın teması sonucu zenginleşmiş, Suudi Arabistan'da ise, gerek tedris gerekse telif yoğunluğu bakımından meyvelerini vermiştir.

Ebû Gudde, hadis açısından önem arzeden ilim havzalarının hemen hepsine giderek oralardaki ilmî birikimden istifade etmiştir. İlim yolculuklarına olan düşkünlüğü sebebiyle o, döneminin "ilim seyyâhı" olarak anılmıştır.

Aldığı icâzetlerin sayısı 119'u bulmuştur. Abdülhayy el-Kettânî'den sonra döneminin en çok icazet alan âlimi olarak bilinmektedir.

11 yılı Halep'te, 4 yılı Şam'da, 25 yılı da Suudi Arabistan'da olmak üzere 40 yıl öğretim görevinde bulunan Ebû Gudde, bu sürenin yaklaşık dörtte birini lise (orta öğretim),

dörtte üçünü ise üniversitede (yüksek öğretim) geçirmiştir. Üniversitedeki öğretim üyeliği sırasında 20'den fazla teze danışmanlık yapmış ve çok sayıda tezin jürisinde yer almıştır.

Hadis sahasındaki 40 adet eserin yedi tanesi hadis ilimleri ve ıstılahları, altısı cerh ve ta'dîl, üçü hadis ricâli, ikisi mevzû hadisler, ikisi hadis tarihi, diğer yirmisi ise yine hadisin muhtelif konuları ile ilgilidir.

Eserlerine bakıldığında Ebû Gudde'nin daha çok hadis ıstılahları, cerh ve ta'dîl ile ricâl alanında yoğunlaştığı görülmektedir.

Ebû Gudde tahkik ettiği eserlerle aynı zamanda Hind alt kıtasındaki hadis birikiminin Arap ve İslâm dünyasına tanıtılması ve aktarılmasında önemli rol oynamıştır.

Hadis ilmininde tartışmalı ve porblemli pek çok konuda gerçekleştirdiği uzun soluklu ve titiz araştırmaları sayesinde bulduğu cevaplar ve getirdiği doyurucu açıklamalarla, bu ilme önemli hizmetleri olmuştur.

Ebû Gudde'nin özellikle hadisin sübutu ve sünneti koruma konusundaki tavrı onun hadisçi kimliğini ortaya koyması bakımından önemlidir. O, hadisin sübutu için naklin yegâne yol olduğu, rüya, keşif, tecrübe, vakıa ve akla uygunluk gibi yollarla hadisin sabit olamayacağı konusunda net bir tutum takınmıştır. Mevzû hadislere karşı olan hassasiyeti ve mücadelesi ayrıca dikkati şâyândır.

Ebû Gudde'nin hadisin özellikle oryantalizm kaynaklı güncel problemleriyle ciddi bir şekilde ilgilenmediği görülmüştür. O bu gibi problemlere, kendisine sorulması durumunda kanaatini ifade etmekle veya eserlerinde yeri geldiğinde değinmekle yetinmiştir. Bunda, yabancı dil bilmemesi yanında ilim hayatının büyük bir bölümünü geçirdiği Suudi Arabistan ilim çevrelerinde bu problemlerin yeteri kadar gündem oluşturmamasının etkisi olduğu düşünülebilir. Ancak kanaatimizce asıl sebep, Ebû Gudde'nin oryantalistler tarafından kötü niyetle oluşturulduğunu düşündüğü geçici gündemleri, kendisini bu alana vermiş araştırmacılara bırakarak hadis ilminin kendi temel meseleleriyle ilgilenmeyi bilinçli bir şekilde tercih etmesidir.

Abdülfettâh Ebû Gudde, hadis ilmine yaptığı katkılar dolayısıyla bazı uluslararası ödüllere layık görülmüştür. Fas kralı II. Hasan ve Brunay Sultanı Hasan el-Bülkîhî tarafından kendisine ödül takdim edilmiştir.

Ebû Gudde'nin XX. asır Halep hadis âlimleri içerisindeki yerine gelince onun birçok açıdan öne çıktığı görülmektedir. Öncelikle eser verme konusunda hepsinden daha

velûddür. Sözü geçen 28 âlimin kaleme aldığı toplam eser sayısı 156, hadisle ilgili olanlar 15 iken; Ebû Gudde'nin üzerinde çalışıp yayınladığı eser sayısı 71, hadisle ilgili olanlar ise 40'tır. Ebû Gudde'nin eserleri onların eserlerinin toplamının neredeyse yarısına denk gelirken, hadis alanında ise tamamının üç katından fazla eseri bulunmaktadır.

Hadis ezberinde ise, asrın en önde geleni tartışmasız Abdullah Sirâcüddîn'dir. O, ezberinde bulunduğu belirtilen 80 bin kadar hadisle sadece Halep'in değil İslâm dünyasının sayılı muhaddisleri arasında yer almaktadır.

Uluslararası şöhret açısından bakıldığında ise Ebû Gudde'nin bir hayli önde olduğu görülmektedir. Aldığı uluslar arası ödüller yanında, değişik ülkelerdeki üniversitelerde misafir öğretim üyeliğinde bulunması, yine birçok ülkedeki ilmî/sosyal kuruluşun konsey üyeliği yapması, kitaplarının aralarında Türkiye'nin de bulunduğu birçok ülkede ders kitabı olarak okutulması ve değişik İslam ülkelerinde düzenlenen uluslar arası kongre/sempozyumlara davet edilmesi, onun İslâm dünyasında belli bir şöhreti olduğunu göstermektedir. Vefatının duyulması üzerine pek çok ülkede gıyâbî cenâze namazlarının kılınması ve ardından anma merasimlerinin düzenlenmesi ile vefatının üzerinden henüz 10 yıl geçmemişken hakkında çok sayıda çalışma yapılmış olması da bunun başka göstergeleridir.

Tez konumuzun genişliği sebebiyle, aslında arzu ettiğimiz halde, bazı hususları yeterince ele alma imkânı bulamadığımızı da belirtmeliyiz. Mesela sözü geçen Halep'li hadis âlimlerinin zaten az sayıdaki yayınlanmış, fakat baskıları tükendiği için elde edemediğimiz bazı eserleri ile yayınlanmamış eserlerinin peşine düşerek onları temin edip, bizzat üzerlerinde çalışma imkânı bulamadık. Yine Ebû Gudde'nin tenkitleri ve tashihlerine konu olarak değindimiz halde, tezimizin hacmi ve yoğunluğu gereği ayrıntılı bir şekilde işleyemedik. Sözünü ettiğimiz bu hususların ayrıca çalışılabileceğini düşünmekteyiz.

Ayrıca Halep ulemasının henüz neşredilmemiş eserlerinden önemli olanların ve Ebû Gudde'nin yayınlanmayı bekleyen çalışmalarının yayınlanıp ilim çevrelerinin hizmetine sunulması yararlı olacaktır.

Yine Ebû Gudde'nin eserlerindeki tahkik, ta'lik ve tashihlerinin alfabetik dizininin yapılması önem arzetmektedir. Bu, onun çalışmalarından daha iyi ve hızlı bir şekilde istifade fırsatı verecektir.

Diğer taraftan biyografi çalışmalarının çabuk eskimek gibi bir yönünün bulunduğu, bundan dolayı da sürekli güncellenmeye ihtiyaç duydukları bilinmektedir. Biyografi ağırlıklı bu tezimizle ilgili yeni bilgilere ulaşılması durumunda yeniden gözden geçirilmesi, konunun zenginleşmesine imkân sağlayacaktır.

Ebû Gudde gibi son dönem hadis âlimlerinin hayatları ve hadisçi kişiliklerini konu edinen çalışmaların yapılması faydalı olacaktır. Onlar, büyük ölçüde bizim karşılaştığımız problemlerle karşılaşmış olan ilim adamlarının bunlara ne gibi çözümler üretebildiklerini görme imkânı ve günümüz hadis çalışmalarına onların bıraktıkları yerden devam etme fırsatı sunacaktır.

Çalışmamızı tamamlarken tezimize konu olan Abdülfettâh Ebû Gudde ve XX. asır Halep hadis âlimlerini rahmetle anıyoruz.

BİBLİYOGRAFYA

Abaza ve Mâlih, *İtmâmu'l-vefâ*,

Nizâr Abaza ve Muhammed Riyâz Mâlih, *İtmâmu'l-vefâ: Zeyl li-kitâbi'l-A'lâm li Hayreddîn ez-Ziriklî*, Beyrut 1999.

Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*,

Ebü'l-Fida İsmail b. Muhammed el-Aclûnî (ö. 1162/1749), *Keşfü'l-hafâ ve müzîlü'l-ilbâs amma iştehere mine'l-ehâdîs alâ elsineti'n-nâs*, thk. Ahmed el-Kallâş, t.y., Halep (Mektebetü't-türâsi'l-İslâmî) – Kahire (Dârü't-türâs), I-II.

Ahmed b. Hanbel, *Müsned*,

Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî (ö. 241/855) *Müsnedü Ahmed b. Hanbel*, İstanbul 1413/1992, I-VI.

Ahmed Bek, *el-Muâmelâtü'ş-şer'iyye*,

Ahmed İbrahim Bek, *"el-Muâmelâtü'ş-şer'iyyetü'l-mâliyye*, nşr. Es'ad Seyyid Ahmed, Karaçi t.y., (İdaretü'l-Kur'ân ve'l-ulumi'l-İslâmiyye).

Ahmed Zekî Paşa, *Terkîm*,

Ahmed Zekî Paşa (ö. 1353/1934), *et-Terkîm ve alâmâtühû fi'l-lüğati'l-Arabiyye*, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde, Beyrut 1416/1995.

Akpınar, "İcâzet", *DİA*,

Cemil Akpınar, "İcâzet", *DİA*, XXI, 393-400.

Alî el-Kârî, *Fethu bâbi'l-inâye*,

Ebü'l-Hasan Nûreddîn Ali b. Sultân Muhammed Alî el-Kârî (ö. 1014/1606), *Fethu bâbi'l-inâye bi şerhi kitâbi'n-Nukâye*, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde, nşr. Selmân Ebû Gudde, Beyrut 1426/2005, I. c.

_____, ***Masnû,***

el-Masnû' fî ma'rifeti'l-hadîsi'l-mevdû', thk. Abdülfettâh Ebû Gudde, Beyrut 14015/2005.

Ana Britannica,

Ana Britannica: Genel Kültür Ansiklopedisi, İstanbul 2004, I-XXIV.

Âşıkkutlu, *Hadiste Ricâl Tenkidi,*

Emin Aşıkkutlu, *Hadiste Ricâl Tenkidi*, İstanbul 1997.

Avvâme, *Eseru'l-hadîsi'ş-şerîf*,

Muhammed Avvâme, *Eseru'l-hadisi'ş-şerîf fi'htilâfi'l-eimmeti'l-fukahâ' radiyallahu anhum*, Kahire 1407/1987.

Aydınlı, *Hadis Sözlüğü*,

Abdullah Aydınlı, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, İstanbul 2006.

Ayntâbî ve Osmân, *Haleb fî mieti âm,*

Muhammed Fuâd Ayntâbî ve Necvâ Osmân, *Haleb fî mieti âm: 1800-1950*, Halep 1993/1414. I-III.

Ayverdi, *Misalli Sözlük*,

İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe sözlük = Kubbealtı lugatı*, redaksiyon Ahmet Topaloğlu; haz. Kerim Can Bayar, İstanbul 2005, I-III.

Ayyâş, *Mu'cemu'l-müellifîne's-sûriyyîn,*

Abdulkadir Ayyâş (ö. 1394/1974), *Mu'cemu'l-müellifîne's-sûriyyîn fi'l-karni'l-'işrîn*, Dımaşk 1985.

Bahçıvan, "Ebû Gudde'den İlim Yolcularına", *SÜİFD*,

Seyit Bahçıvan, "Abdülfettâh Ebû Gudde (ö. 17 Şubat 1997)'den İlim Yolcularına…", *SÜİFD*, Konya 2005, sayı: 20, s. 251-257.

Bekrû, *et-Ta'lîmü'ş-şer'î fî Haleb*,

Kemâlüddîn Bekrû, *et-Ta'lîmü'ş-şer'î fî Haleb münzü âm 1918 ilâ âm 1958*, Halep 1418-1998.

Belâzûrî, *Fütûhu'l-Büldân*,

Ebü'l-Abbas Ahmed b. Yahyâ b. Cabir el-Belâzûrî (ö. 279/892), *Fütûhu'l-Büldân*, Kahire 1901.

Benkuvî, *Şerhu Hayâti's-sahâbe,*

Muhammed İlyâs el-Bâre Benkuvî, Dımaşk-Beyrut 1421/2000.

Beyânûnî, *Fethü'l-mücîb*,

Îsâ el-Beyânûnî (ö. 1362/1943), *Fethü'l-mücîb fî medhi'l-habîb*, Beyrut 1419/1998.

Beyler, "Abdülfettâh Ebû Gudde", *HTD*,

Muhammet Beyler, *HTD*, "Abdülfettâh Ebû Gudde (9 Şevval 1917/17 Şubat 1997)", *HTD*, İstanbul 2003, sy. 1, s. 217-221.

Beyrûtî, *Esne'l-metâlib*,

Ebû Abdurrahman Muhammed b. Dervîş el-Hut el-Beyrûtî, (ö. 1276/1859), *Esne'l-metalib fî ehâdîsi muhtelifi'l-meratib*, Kahire 1355.

Beyyûmî, *en-Nahdatü'l-İslâmiyye*,

Muhammed Receb el-Beyyûmî, *en-Nahdatü'l-İslâmiyye fî siyeri a'lâmiha'l-muâsırîn*, Dımaş-Beyrut 1415/1995, I-II.

Bilmen, *Kamus*,

Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye ve Istılahât-ı Fıkhiyye Kamusu*, İstanbul 1985, I-VIII.

Buhârî, *Sahîh*,

Ebû Abdillah Muhammed b. İsmail (ö. 256/870), *Sahîhu'l-Buhârî,* İstanbul 1413/1992, I-VIII.

Büstî, *Kasîde*,

Ebü'l-Feth Ali b. Muhammed b. el-Hüseyin el-Büsti (ö.400/1010), *Kasîdetü unvâni'l-hikem*, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde, Beyrut 1412/1992.

Büyük Larousse,

Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi, İstanbul 1986, I-XVIII.

Cevherî, *Sıhâh*,

Ebû Nasr İsmail b. Hammâd el-Farabî, (ö. 400/1009), *Tâcü'l-luga ve sıhâhi'l-Arabiyye*, Beyrut 1974.

Cezâirî, *Tevcîhü'n-nazar*,

Tâhir b. Sâlih b. Ahmed es-Sem'ânî el-Cezâirî (ö. 1338/1920), *Tevcîhü'n-nazar ilâ usûli'l-eser*, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde, Beyrut 1416/1995, I-II.

_____, *Tibyân*,

et-Tibyân li ba'zi'l-mebâhisi'l-müteallika bi'l-Kur'ân alâ tarîki'l-itkân, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde, Beyrut 1412.

Cuhâ, "el-Medârisü'l-eseriyye fî medîneti Haleb", *Evrâk*,

Ferîd Cuhâ, "el-Medârisü'l-eseriyye fî medîneti Haleb", *Evrâk,* Madrid 1982-1983, sy. 5-6, s. 65-78.

Cürcânî, *Ta'rîfât*,

Ebü'l-Hasan Seyyid Şerif Ali b. Muhammed b. Ali Cürcânî (ö. 816/1413), *Ta'rîfât*, thk. Abdurrahman Umeyra, Beyrut 1407/1987,

Çakar, *Haleb Sancağı*,

Enver Çakar, *XVI. Yüzyılda Haleb Sancağı (1516-1566)*, Elazığ 2003.

Daudî, *Pakistan ve Hindistan'da Hadis Çalışmaları,*

Zaferullah Daudî, *Şah Veliyullah Dehlevî'den Günümüze Pakistan ve Hindistan'da Hadis Çalışmaları*, İstanbul 1995.

Dervîş, *el-Fevâidü'l-müstemedde*,

Mâcid ed-Dervîş, *el-Fevâidü'l-müstemedde min tahkîkâti'l-allâme e'ş-şeyh Abdülfettâh Ebû Gudde rahimehullâh fi ulûmi mustalahi'l-hadîs*. Trablus 1426/2005.

DİA,

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1988-2006, I-XXXII.

DİB İhtisas Eğitimi Programı,

Diyanet İşleri Başkanlığı İhtisas Eğitimi Programı, Ankara 2007.

Dihlevî, *Büstânü'l-muhaddisîn,*

Abdülazîz b. Şâh Veliyullâh ed-Dihlevî (1239/1824), *Büstânü'l-muhaddisîn*, trc. Ali Osman Koçkuzu, Ankara 1997.

Dihlevî, *İnsaf,*

Ebû Abdülazîz Şah Veliyyullah Ahmed b. Abdürrahîm ed-Dihlevî (ö. 1176/1762), *el-İnsaf fî beyâni esbâbi'l-ihtilâf*, gözden geçiren ve ta'likte bulunan: Abdülfettâh Ebû Gudde, nşr. Ahmed Râtib Armûş, y.y. 1398/1978.

Dursun, "İslâm", *DİA*,

Davut Dursun, "İslâm", *DİA,* XXIII, 34.

Ebû Dâvûd, *Risâle*,

Ebû Davud Süleymân b. Eş'as b. İshâk el-Ezdî es-Sicistânî (ö. 275/889), *Risâletü'l-İmâm Ebû Dâvûd es-Sicistânî ilâ ehli Mekke fî vasfi Sünenihî*, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde, Beyrut 1417/1997 (*Selâsü resâil fî ulûmi'l-hadîs* içinde).

_____, *Sünen*

Sünenü Ebî Dâvûd, İstanbul 1413/1992, I-V.

Ebû Gudde, "Ebû Gudde ile", *İslâm,*

Abdülfettâh Ebû Gudde, "Üstad Abdülfettâh Ebû Gudde ile" *İslâm*, Ankara-İstanbul 1984, sy. 10, s. 16-17.

_____, "Risâletü'l-hudûd", *Advâu'ş-şerîa*,

"Risâletü'l-hudûd", *Advâu'ş-şerîa*, Riyad 1404, sy. 15, s. 9- 23.

_____, *Ahtâu'd-doktor Takiyyuddîn,*

Ahtâu'd-doktor Takiyyuddîn en-Nedvî fî tahkîki kitâbi Zaferu'l-emânî, Beyrut 1416 (Abdülhayy el-Leknevî'nin *Zaferü'l-emânî bi-şerhi muhtasari's-Seyyidi'ş-Şerîf el-Cürcânî fî mustalahi'l-hadîs*'i ile birlikte).

_____, *el-Ulemâu'l-uzzâb*,

el-Ulemâu'l-uzzâb ellezîne âserü'l-ilme ale'z-zevâc, Beyrut 1416/1996.

_____, *er-Rasûlü'l-muallim*,

er-Rasûlü'l-muallim sallallâhu aleyhi ve sellem ve esâlîbuhû fi't-ta'lîm, Beyrut 1417/1996.

_____, ***es-Sünnetü'n-nebeviyye*,**

es-Sünnetü'n-nebeviyye ve beyânü medlûliha'ş-şer'î ve't-ta'rîf bi-hâli Süneni'd-Dârekutnî, Beyrut 1412/1992.

_____, *Halku'l-Kurân*,

Mes'eletü halki'l-Kur'ân ve eseruhâ fî sufûfi'r-ruvât ve'l-muhaddisîn ve kütübi'l-cerh ve't-ta'dîl, Beyrut 2005.

_____, *Hutbetü'l-hâce*,

Hutbetü'l-hâce leyset sünne fî müstehelli'l-kütüb ve'l-müellefât, Beyrut 1420/1999.

_____, ***İlim Uğrunda***,

İlim Uğrunda, trc. Faruk Beşer, İstanbul 1985.

_____, *İsnâd*,

el-İsnâdü mine'd-dîn, Beyrut 1412/1992 (Abdülfettâh Ebû Gudde'nin *Safhâ müşrika min târîhi semâi'l-hadîs inde'l-muhaddisîn*'i ile birlikte)

_____, *Kelimât*,

Kelimât fi keşfi ebâtîl ve iftirâât, Beyrut 1411/1991.

_____, *Kıymetü'z-zemen*,

Kıymetüz-zemen inde'l-ulemâ, Beyrut 1417/1996.

_____, *Lemehât*,

Lemehât min târîhi's-sünne ve ulûmi'l-hadîs, Beyrut 1417.

_____, *Menhecü's-selef*,

Menhecü's-selef fi's-süâli ani'l-ilmi ve teallümi mâ yekau ve mâ lem yeka', Beyrut 1412/1992.

_____, *Min edebi'l-İslâm*,

Min edebi'l-İslâm, Beyrut 1412/1992.

_____, *Nemâzic*,

Nemâzic min resâili'l-eimmeti's-selef ve edebihimi'l-ilmî, Beyrut 1417/1996.

_____, *Safahât*,

Safahât min sabri'l-ulemâ alâ şedâidi'l-ilm ve't-tahsîl, nşr. Selmân Ebû Gudde, Beyrut 1424/2003.

_____, *Safha müşrika*,

Safhâ müşrika min târîhi semâi'l-hadîs inde'l-muhaddisîn, Beyrut 1412/1992 (Abdülfettâh Ebû Gudde'nin *el-İsnâdü mine'd-dîn*'i ile birlikte).

_____, *Tahkîku ismeyi's-Sahihayn*,

Tahkiku ismeyi's-Sahihayn ve'smi Câmi'i't-Tirmizî, Beyrut 1414/1993.

_____, *Terâcim*,

Terâcimu sitte min fukahâi'l-âlemi'l-İslâmî fi'l-karni'r-râbi' aşer ve âsâruhumu'l-fıkhiyye, Beyrut 1417/1997.

_____, *Ümerâü'l-mü'minîn*,

Ümerâu'l-mü'minîn fi'l-hadîs, y.y. 1411. (Abdülazîm el-Münzirî'nin *Cevâbu'l-hafız Ebû Muhammed Abdülazîm el-Münzirî el-Mısrî an es'ileh fi'l-cerh ve't-ta'dîl*'i ve Abdülfettâh Ebû Gudde'nin *Kelimât fi keşfi ebâtîl ve iftirâât*'i ile birlikte).

Ebû Gudde ve Beyânûnî, *Kabesât*,

Abdülfettâh Ebû Gudde ve Ahmed İzzüddîn el-Beyânûnî, *Kabesât min nûri'r-nübüvve*, tkd. Muhammed Ebü'l-Feth el-Beyânûnî, nşr. Abdülmecîd el-Beyânûnî, Beyrut 1420/1999.

Ebû Zehre, "İmâm Kevserî", *İHAD*,

Muhammed Ebû Zehre (ö. 1394/1974), "İmâm Kevserî", *İHAD,* trc. Nizameddin İbrahimoğlu, Konya 2005, sy. 5, s. 335-340,

Ebû Zeyd, *Berâtü ehli's-sünne*,

Bekr b. Abdullah Ebû Zeyd, *Berâetü ehli's-sünne mine'l-vekîati fî ulemâi'l-ümme*, Kahire 1410/1989.

_____, *Nezâir*,

En-Nezâir, Riyat 1423.

Ebu'l-Fidâ, *el-Yevâkît ve'd-darab,*

İmadüddin el-Melikü'l-Müeyyed İsmail b. Ali Ebü'l-Fida (ö. 732/1331), *el-Yevâkît ve'd-darab fî târîhi Halep*, thk. Muhammed Kemâl ve Fâlih el-Bekûr, Halep 1410/1989.

Ehdel, *Sünniyyetü raf'i'l-yedeyn*,

Muhammed b. Abdurrahmân el-Ehdel ez-Zebîdî el-Yemânî (ö. 1258/1841), *Sünniyyetü raf'i'l-yedeyn ba'de's-salavâti'l-mektûbe*, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde, Beyrut 1417/1997 (*Selâsü sesâil fi'stihbâbi'd-duâ' ve raf'i'l-yedeyn ba'de's-salevâti'l-mektûbe* içinde)

Erbau resâil,

Erbau resâil fi ulûmi'l-hadîs, der. Abdülfettâh Ebû Gudde, Beyrut 1410/1990 (içinde: Sübkî, *Kâide fi'l-cerhi ve'ta'dîl*; a.mlf., *Kâide fi'l-müerrihîn*; Sehâvî, *el-Mütekellimun fi'r-rical*; Zehebî, *Zikru men yu'temed kavluhû fi'l-cerh ve't-ta'dil*).

Eren, "Muhaddislerin Hadis İlmindeki dereceleri", *Marife Dergisi,*

Mehmet Eren, "Muhaddislerin Hadis İlmindeki Dereceleri ve Meşhur Hadis Âlimlerine Dair İki Önemli Kaynak", *Marife Dergisi*, Konya 2004, sy. 2, s. 279-288.

Fâsî, *Risâle*,

Ebû Abdullâh Muhammed b. Ahmed Binnîs el-Fâsî (ö. 1213/1798), *Risâle fî cevâzi hazfi kâle inde kavlihim heddesenâ*, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde, Beyrut 1423/2002 (*Hamsü resâil fî ulûmi'l-hadîs* içinde).

Filimyânî, *Bulûğu emânî,*

Muhammed Muhtâruddîn Zeynelâbidîn, *Bulûğu emânî'l-ebrâr fi't-ta'rîfi bi şuyûhi ve esânîdi müsnidi'l-'asr eş-şeyh Muhammed Yâsîn b. Muhammed 'Îsâ el-Fâdânî el-Mekkî,* Mekke 1988.

Gazâlî, ***Kur'ân'ı Anlamada Yöntem*,**

Muhammed Gazâlî, *Kur'ân'ı Anlamada Yöntem*, trc. Emrullah İşler, İstanbul 2002.

Gazzî, *Nehru'z-zeheb,*

Kâmil el-Bâbî el-Halebî el-Gazzî (ö. 1351/1933), *Nehru'z-zeheb fî târîhi Haleb*, thk. Şevkî Şa's ve Mahmûd Fahûrî, Dımaşk 1991, I-III.

Görmez, "Abdülfettâh Ebû Gudde ile...", *İAD,*

Mehmet Görmez, "Abdülfettâh Ebû Gudde ile Sünnet ve Hadis Üzerine Bir Söyleşi", *İAD*, Ankara 1997, c. X, sy. 1-2-3, s. 138-144.

Grolier Encyclopedia,

Grolier International Americana Encyclopedia, İstanbul 1993, I-XII.

Güler, "Abdülfettâh Ebû Gudde ile", *İLAD*.

Zekeriya Güler, "Büyük Hadis Âlimi Abdülfettâh Ebû Gudde ile..", *Altınoluk*, İstanbul 1996, sy. 130, s. 9-11.

Hâfız ve Abaza, *Târîhu ulemâi Dımaşk*,

Muhammed Mutî' Hâfız ve Nizâr Abaza, *Târîhu ulemâi Dımaşk fî karni'r-râbi' aşr el-hicrî,* Dımaşk 1406/1986, I-III.

Hâkim, *Müstedrek,*

Ebû Abdillah Muhammed b. Abdullah Hâkim en-Nîsâbûrî (ö. 405/1014), *el-Müstedrek ale's-Sahihayn*, Haydarabad 1915, I-IV (Zehebî'nin *Telhîsu'l-Müstedrek*'i ile birlikte).

Hallâl, *el-Hass ale't-ticâre*,

Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed el-Hallâl (ö. 311/923), *el-Hass ale't-ticâre ve's-sınâa ve'l-amel*, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde, Beyrut 1415/1995.

Hamîde, "Haleb", *Faysal*,

Abdurrahman Hamîde, "Haleb: el-Medînetü'l-letî lem tukhar", *Mecelletü'l-Faysal*, Riyad 1978, sy. 9, s. 35-51.

Hamsü resâil,

Hamsü resâil fî ulûmi'l-hadîs, der. Abdülfettâh Ebû Gudde, nşr. Selmân Ebû Gudde, Beyrut 1423/2002 (içinde: İbn Abdilberr, *Mukaddimetü't-Temhîd*; İbnü's-Salâh, *Risâle fî vasli'l-belâğâti'l-erbaa fi'l-Muvattâ*; Meyyânişî, *Mâ lâ yeseu'l-muhaddise cehlühû*; Tahâvî, *et-Tesviye beyne haddesenâ ve ahberenâ ve zikri'l-hucceti fîhî*; Fâsî, *Risâle fî cevâzi hazfi kâle inde kavlihim heddesenâ*).

Harîtânî, "Halep", *DİA*,

Mahmûd Hârîtânî, "Halep", *DİA*, XI, 247-248.

Hâşimî, *Abdulfettâh Ebû Gudde*,

Muhammed Ali el-Hâşimî, *eş-Şeyh Abdulfettâh Ebû Gudde kemâ araftuhu*, Beyrut 1425/2004.

Hatiboğlu, "Abdullah Sirâcuddîn", *HTD*,

İbrahim Hatiboğlu, "Abdullah Sirâcuddîn el-Hüseynî", *HTD*, cilt: IV, sy. 1, İstanbul 2006, s. 225-229.

_____, "Leknevî", *DİA*,

"Leknevî", DİA, XXVII, 133-136.

Hayrî, *el-İmâmü'l-Kevserî*,

Ahmed Hayrî, *el-İmâmü'l-Kevserî*, Kahire 1420/1999.

Hâzimî, *Şurût*,

Ebû Bekr Zeynüddîn Muhammed b. Musa el-Hazimî (ö. 584/1188), *Şurûtü'l-eeimmeti'l-hamse*, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde, Beyrut 1417/1997 (*Selâsü resâil fî ulûmi'l-hadîs* içinde).

Hazrecî, *Hulâsa*,

Safiyyüddîn Ahmed b. Abdullâh el-Hazrecî (ö. 923/1517'den sonra), *Hulâsatü Tezhîbi Tehzîbi'l-Kemâl fî esmâi'r-ricâl*, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde, Beyrut 1411. (Ali b. Salâhuddîn el-Kevkebânî'nin *İthâfü'l-hâssa bi tashîhi'l-Hulâsa*'sı ile birlikte).

Işıltan, "Seyfüddevle", *İA*,

Fikret Işıltan, "Seyfüddevle", *İA*, X, 536-539.

Itr, *Safahât*,

Nûreddîn Itr, *Safahât min hayâti'l-imâm şeyhi'l-İslâm eş-şeyh Abdullah Sirâcüddîn el-Hüseynî radiyallahu anh*, Halep 2003.

İbn Abdilberr, *İntikâ*,

Ebû Ömer Cemâleddin Yusuf b. Abdullah b. Muhammed el-Kurtubî en-Nemerî (ö. 463/1071), *el-İntikâ fî fedâili'l-eimmeti's-selâseti'l-fukahâ: Mâlik b. Enes el-Asbahî el-Medenî ve Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî el-Muttalibî ve Ebî Hanîfe en-Nu'mân b. Sâbit*

el-Kûfî ve uyûni ahbârihim eş-şâhide bi imâmetihim ve fazlihim fî âdâbihim ve ilmihim, Beyrut 1417/1997.

_____, *Mukaddimetü't-Temhîd*,

Mukaddimetü't-Temhîd, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde, Beyrut 1423/2002 (*Hamsü resâil fî ulûmi'l-hadîs* içinde).

İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*,

Ebü'l-Fazl Şehâbüddîn Ahmed İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449), *Lisânü'l-Mîzân*, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde, nşr. Selmân Ebû Gudde, Beyrut 1423/2002, I-X.

İbn Hazm, *Risâle*,

Ebû Muhammed b. Ali b. Ahmed ez-Zâhirî İbn Hazm (ö. 456/1064), *Risâle fi'l-imâme fî cevâzi'l-iktidâi bi'l-muhâlifi fi'l-furû'*, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde, Beyrut 1419/1999 (İbn Teymiyye'nin *Risâletü'l-ülfe*'si ile birlikte).

İbn Mâce, *Sünen*,

Ebu Abdillah Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî (ö. 273/886), *Sünenü İbn Mâce,* nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, İstanbul 1413/1992, I-II.

İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*,

Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrem b. Ali el-Ensârî, (ö. 711/1311), Beyrut t.y. (Dâru Sadır), I-XV.

İbn Teymiyye, *el-Halâl ve'l-harâm*,

Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdülhalîm İbn Teymiyye (ö. 728/1328), *el-Halâl ve'l-harâm ve ba'zu kavâidihimâ fi'l-muâmelâti'l-mâliyye*, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde, Beyrut 1416/1995.

_____, *Risâletü'l-ülfe*,

Risâletü'l-ülfe beyne'l-müslimîn, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde, Beyrut 1419-1999 (İbn Hazm'ın *Risâle fi'l-imâme*'si ile birlikte).

İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-haleb*,

Ebü'l-Kâsım Kemâleddin Ömer b. Ahmed İbnü'l-Adim (ö. 660/1262), *Zübdetü'l-haleb min tarihi Haleb*, thk. Sâmî ed-Dehhân, Dımaşk 1370/1951, I-II.

İbnü'l-Hanbelî, *Kafvü'l-eser*,

Razıyyuddîn Muhammed b. İbrahim el-Halebî (ö. 971/1563), *Kafvü'l-eser fî safvi ulûmi'l-eser*, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde, Beyrut 1407 (Muhammed Murtezâ ez-Zebîdî'nin *Bulgatü'l-Erîb*'i ile birlikte).

İbnü'l-Kayyim, *el-Menâru'l-münîf*,

Ebû Abdullah Şemsüddîn Muhammed İbn Kayyim el-Cevziyye (ö. 751/1350), *el-Menâru'l-münîf fi's-sahîh ve'd-daîf*, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde, nşr. Selmân Ebû Gudde, Beyrut 1425/20004.

İbnü's-Salâh, *Risâle*,

Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Abdurrahmân İbnü's-Salâh (ö. 643/1245), *Risâle fî vasli'l-belâğâti'l-erbaa fi'l-Muvattâ,* thk. Abdullah b. Muhammed es-Sıddîk el-Gumârî, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde, Beyrut 1423/2002 (*Hamsü resâil fî ulûmi'l-hadîs* içinde).

İbnü's-Sıddîk, *el-Minehu'l-matlûbe*,

Ebü'l-Feyz Ahmed b. Muhammed İbnü's-Sıddik el-Gumârî (ö. 1380/1960), *el-Minehu'l-matlûbe fi'stihbâbi raf'i'l-yedeyn fi'd-duâ' ba'de's-salavâti'l-mektûbe*, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde, Beyrut 1417/1997 (*Selâsü sesâil fî'stihbâbi'd-duâ' ve raf'i'l-yedeyn ba'de's-salevâti'l-mektûbe* içinde).

İbnü's-Sıddîk, *Tenbihü'l-bâhis*,

Ebü'l-Fazl Abdullah b. Muhammed İbnü's-Sıddîk el-Gumârî, (ö. 1413/1993), *Tenbîhü'l-bâhisi'l-müstefîd ilâ ahtâi'l-eczâi's-selâseti'l-üvel mine't-Temhîd*, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde, Beyrut 1423/2002, (*Hamsü resâil fî ulûmi'l-hadîs* içinde).

İbnü'ş-Şıhne, *ed-Dürrü'l-müntehab*,

Ebü'l-Fazl Muhibüddin Muhammed b. Muhammed İbnü'ş-Şıhne (ö. 890/1485), *ed-Dürrü'l-müntehab fî târîhi memleketi Haleb*, takdim Abdullah Muhammed ed-Dervîş, Suriye 1404/1984.

İbrahimoğlu, "Kendi Kaleminden İmam Leknevî", *İHAD*,

Nizameddin İbrahimoğlu, "Kendi Kaleminden İmâm Leknevî (1264-1304/1848-1887); Hayatı ve Eserleri", *İHAD*, Konya 2005, sy. 6, s. 41-54.

İpşirli, "Osmanlı Asırlarında Ramazan", *Tarihte Ramazan*,

Mehmet İpşirli, "Osmanlı Asırlarında Ramazanda İlmî Faaliyetler", *Tarihte Ramazan*, editör Ertuğrul Tarık Kara, İzmir 2006.

İslâm Ticaret Hukuku Kongresi,

I. Uluslararası İslâm Ticaret Hukukunun Günümüzdeki Meseleleri Kongeresi, editör Mehmet Bayyiğit, Konya 1997.

***İsneyniyye*,**

İsneyniyye, nşr. Abdülmaksud Muhammed Saîd Hoca, XI, 595-676, y.y.

Karâfî, *İhkâm*,

Ebu'l-Abbâs Şihâbuddîn Ahmed el-Karâfî (ö. 684/1285), *el-İhkâm fî temyîzi'l-fetâvâ ani'l-ahkâm ve tasarrufâti'l-kâdî ve'l-imâm*, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde, Beyrut 1416/1967.

Katırcî, "Abdülfettâh Ebû Gudde-I", *Minberu'd-dâiyât,*

Hasan Katırcî, "el-Allâmetü'ş-Şeyh Abdülfettâh Ebû Gudde kalle nazîruhû fî ilmihî ve edebihî I", *Minberu'd-dâiyât*, Beyrut 1417, sy. 21-22, s. 17-23.

_____, "Abdülfettâh Ebû Gudde-II", *Minberu'd-dâiyât,*

"el-Allâmetü'ş-Şeyh Abdülfettâh Ebû Gudde kalle nazîruhû fî ilmihî ve edebihî II", *Minberu'd-dâiyât*, Beyrut 1417, sy. 23, s. 17-22.

Kâtibî, *Dîvân*,

Muhammed Adnân Kâtibî, *Dîvânü'l-allâme eş-şeyh Muhammed Cemîl Akkâd maa dirâse an hayâtihi ve şi'rihi*, Halep 1424/2003.

_____, *Târihu'l-iftâ,*

Târihu'l-iftâ fî Halebi'ş-Şehbâ, Halep 1424/2003.

Kayravânî, *Akîde*,

Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Ebî Zeyd en-Neferî el-Kayravânî el-Mâlikî (ö. 382/ 996), *el-Akîdetü'l-İslâmiyye elletî yüneşşeu aleyha's-sığâr*, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde, Beyrut 1425/2004.

Keşmîrî, *Tasrîh,*

Muhammed Enver Şâh b. Muazzam Şâh el-Keşmîrî (ö. 1352/1933), *et-Tasrîh bimâ tevâtere fî nüzûli'l-Mesîh*, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde, Beyrut 1412/1992.

Kettânî, *er-Risâletü'l-müstatrafe,*

Ebû Abdullah Muhammed b. Ca'fer b. İdris el-Kettânî (ö. 1345/1927), *er-Risâletü'l-müstatrefe li beyâni meşhûri kütübi's-sünneti'l-müşerrafe*, İstanbul 1986.

Kevserî, *Fıkhu elhi'l-Irâk*,

Muhammed Zâhid b. el-Hasan b. Ali el-Kevserî (1371/1952), *Fıkhu elhi'l-Irâk ve hadîsühüm*, thk. Ebû Gudde, Beyrut t.y., (Dâru'l-kalem) → .

_____, *Makâlât*,

Makâlâtü'l-Kevserî, y.y., t.y.

_____, *Mukaddimât*,

Mukaddimâtü'l-İmâmi'l-Kevserî, Dımaşk-Beyrut 1418/1997.

_____, *et-Tahrîrü'l-vecîz,*

et-Tahrîrü'l-vecîz fîmâ yebtegîhi'l-müstecîz, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde, y.y. 1413/1993 (Mektebetü'l-Matbuati'l-İslâmiyye).

Keylânî, *Emâli,*

Hüsâmuddîn b. Selîm el-Keylânî, *el-Emâli fî a'lâ esânîdi'l-avâlî*, Halep 1997.

Kitâbü'l-asâle,

Muhâdarât ve münâkaşât mülteka'l-fikri'l-İslâmî el-hâmis aşer: Kitâbü'l-a'sâle mülteka'l-Kur'âni'l-Kerîm : min 2 ilâ 8 Zilkade 1401 h. / 1-7 Sebtember 1981 m. Cezayir 1983, I-IV.

Koçyiğit, *Münakaşalar*,

Talat Koçyiğit, *Hadisçilerle Kelamcılar Arasındaki Münakaşalar*, Ankara 1988.

Kutlay, "Üstat Abdülfettâh Ebû Gudde", *Yeni Şafak,*

Halil İbrahim Kutlay, "Vefatının 2. Yıldönümünde Üstat Abdülfettâh Ebû Gudde ve Örnek İlmi Şahsiyeti", *Yeni Şafak*, 17 Şubat 1999.

Kuzudişli, *Aile İsnadları*,

Bekir Kuzudişli, *Hadis Rivâyetinde Aile İsnadları*, İstanbul 2007.

Lehhâm, "Ulemâu Dımaşk", *Mecelletü Mahberi't-dirâsâti'ş-şer'iyye*,

Bedî' es-Seyyid el-Lehhâm, "Cuhûdü ulemâi Dımaşk fi'l-hadîs fi'l-karni'r-râbi' aşer el-hicrî", *Mecelletü Mahberi't-dirâsâti'ş-şer'iyye*, Cezayir, Şaban 1426/Eylül 2005, sy. 5, s. 91-144.

Leknevî, *el-Ecvibetü'l-fâzıle*,

Ebü'l-hasenât Muhammed Abdülhayy b. Muhammed el-Leknevî (ö. 1304/1886), *el-Ecvibetü'l-fâzıle li'l-es'ileti'l-aşereti'l-kâmile*, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde, Beyrut 1414/1994.

_____, *İkâmetü'l-hücce*,

İkâmetü'l-hücce alâ enne'l-iksâre fi't-teabbudi leyse bi bid'a' , thk. Abdülfettâh Ebû Gudde, Kahire 1410/1990 → .

_____, ***er-Raf'u ve't-tekmîl*,**

er-Raf'u ve't-tekmîl fi'l-cerhi ve't-ta'dîl, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde, Beyrut 1421/2000 → .

_____, *Sibâhatü'l-fikr*,

Sibâhatü'l-fikr fi'l-cehri bi'z-zikr, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde, Beyrut 1415/1994.

_____, ***et-Ta'lîku'l-mümecced*,**

et-Ta'lîku'l-mümecced alâ Muvatta-i Muhammed, thk. Takiyyuddîn en-Nedvî, Beyrut 1412/1991. (Mâlik b. Enes'in *Muvattaü'l-imam Mâlik : rivâyetu Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybânî*'si ile birlikte).

_____, *Tuhfetü'l-ahyâr,* *Tuhfetü'l-ahyâr bî ihyâi sünneti Seyyidi'l-ebrâr,* thk. Abdülfettâh Ebû Gudde, Beyrut 1412/1992. (Abdülhayy el-Leknevî'nin *Nuhbetü'l-enzâr alâ tuhfeti'l-ahyâr*'ı ile birlikte).

_____, ***Zaferü'l-emânî,***

Zaferü'l-emânî bi-şerhi muhtasari's-Seyyidi'ş-Şerîf el-Cürcânî fî mustalahi'l-hadîs, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde, Beyrut 1416. (Abdülfettâh Ebû Gudde'nin *Ahtâu'd-doktor en-Nedvî*'si ile birlikte).

Makdisî, *Şurût*,

Ebü'l-Fazl Muhammed İbn Tâhir el-Makdisî (ö. 507/1113), *Şurûtü'l-eeimmeti's-sitte*, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde, Beyrut 1417/1997 (*Selâsü resâil fî ulûmi'l-hadîs* içinde).

Mâlik, *Muvattâ*,

Malik b. Enes, *Muvatta,* nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, İstanbul 1413/1992, I-II.

Mar'aşlî, *Nesrü'l-cevâhir*,

Yusuf Mar'aşlî, *Nesrü'l-cevâhir ve'd-dürer fi ulemai'l-karni'r-rabi' aşer,* Beyrut 2006/1427, I-II. (Yusuf Mar'aşlî'nin *Ikdü'l-cevher fi ulemai'r-rub'i'l-evvel mine'l-karni'l-hamis aşer*'i ile birlikte).

Masters, "Halep", *DİA*.,

Bruce Masters, "Halep", *DİA*, XV, 244-247.

Memdûh, *eş-Şeza'l-fevvâh,*

Mahmûd Saîd Mumdûh, *eş-Şeza'l-fevvâh fî ahbâri seyyidî eş-şeyh Abdulfettah Ebu Gudde*, y.y. 1998/1419.

Mevsuatü'l-âlemi'l-İslâmî,

Mevsuatü'l-âlemi'l-İslâmî, t.y., Kuveyt (Zatü's-Selâsil).

el-Mevsûatü'l-Arabiyye el-müyessera,

el-Mevsûatü'l-Arabiyyetü'll-müyessere, Kahire 1964, I-II.

el-Mevsuatü'l-Arabiyyeti'l-âlemiyye,

el-Mevsuatü'l-Arabiyyeti'l-âlemiyye, Riyad 1999/1419, I-XXX.

el-Mevsûatü't-tâhîyyeti'l-cogrâfiyye,

el-Mevsûatü't-târîhiyyeti'l-cogrâfiyye, Beyrut 1994-2003, I-XIX.

Meydânî, *Keşfü'l-iltibâs*,

Abdülganî b. Tâlib b. Hammâde ed-Dımaşkî el-Hanefî el-Meydânî (ö. 1298/1881), *Keşfü'l-iltibâs ammâ evredehü'l-imamü'l-Buhârî alâ ba'zi'n-nâs*, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde, y.y. 1414/1993, (Mektebetü'l-Matbuati'l-İslâmiyye)

_____, *Tuhfetü'n-nüssâk*,

Tuhfetü'n-nüssâk fî fadli's-sivâk, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde, y.y. 1414/1993.

Meyyânişî, *Mâ lâ yeseu'l-muhaddise cehlühû,*

Ebû Hafs Takiyyüddîn Ömer b. Abdülmecîd b. Ömer et-Tûnisî el-Meyyânişî (ö. 583/1187), *Mâ lâ yeseu'l-muhaddise cehlühû*, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde, Beyrut 1423/2002 (*Hamsü resâil fî ulûmi'l-hadîs* içinde).

Minberu'd-dâiyât,

Minberu'd-dâiyât, Beyrut 1417, sy. 23, s. 23-25.

Muhammed Zâhid el-Kevserî,

Muhammed Zâhid el-Kevserî Hayatı-Eserleri-Tesirleri, haz. Necdet Yılmaz, İstanbul 1996.

Muhâsibî, *Risâletü'l-müsterşidîn*,

Ebû Abdullah el-Hâris b. Esed el-Muhâsibi (ö. 243/857), *Risâletü'l-müsterşidîn*, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde, nşr. Selmân Ebû Gudde, Beyrut 1426/2005.

Mücâhid, *el-A'lâmü'ş-Şarkiyye*,

Zekî Muhammed Mücâhid, *el-A'lâmü'ş-şarkiyye fi'l-mieti'r-rabi' aşr el-hicrî*, Beyrut 1994, I-III.

***Müctema*',**

Müctema', "eş-Şeyh Abdülfettâh Ebû Gudde", *Müctema'*, Kuveyt 1417, s. 1239, s. 34-37.

Münzirî, *Cevâbü'l-es'ile*,

Ebû Muhammed Zekiyyüddîn Abdülazîm b. Abdülkavî el-Münzirî (ö. 656/1258), *Cevâbu'l-hafız Ebû Muhammed Abdülazîm el-Münzirî el-Mısrî an es'ile fi'l-cerhi ve't-ta'dîl*, y.y. 1411 (Abdülfettâh Ebû Gudde'nin *Ümerâü'l-mü'minîn fi'l-hadis, Kelimât fî keşfi ebatîl ve iftirâât*'ı ile birlikte).

Müslim, *Sahîh,*

Ebü'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî (ö. 261/875), *Sahîhu Müslim*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, İstanbul 1413/1992, I-V.

Naîm, *Tecrîd-i Sarîh,*

Ahmed Naîm, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi*, 1984 Ankara, I. c.

Nâsır, *Ulemâu'ş-Şâm,*

Muhammed Hâmid Nâsır, *Ulemâu'ş-Şâm fi'l-karni'l-işrîn ve cuhûduhum fî îkâzi'l-ümme ve't-tesaddî li't-teyyârâti'l-vâfide*, Ammân 1424/2003.

Nedvî, *Abdülhayy el-Leknevî*,

Veliyyüddîn en-Nedvî, *el-İmâm Abdülhayy el-Leknevî allâmetü'l-Hind ve imâmü'l-muhaddisîn ve'-l-fukahâ (h. 1264-1304),* Dımaşk-Beyrut 1415/1995.

Nesâî, *Sünenü'n-Nesâî,*

Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Ali b. Şuayb en-Nesâî (ö. 303/915), haz. Abdülfettâh Ebû Gudde, Beyrut 1406, I-IX. (Celâleddin es-Suyûtî'nin *Şerhu Süneni'n-Nesâî*'si ve Ebü'l-Hasan es-Sindî, *Hâşiyetu Süneni'n-Nesâî*'si ile birlikte).

Nu'mânî, *Ebû Hanîfe,*

Mekânetü'l-İmâm Ebû Hanîfe fi'l-hadîs, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde, Beyrut 1416.

_____, *İbn Mâce,*

el-İmâm İbn Mâce ve kitâbuhu's-Sünen, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde, Beyrut 1919.

Ortaylı, *Seyahatname*,

İlber Ortaylı, *Eski Dünya Seyahatnamesi*, Ankara 2007, (3. baskı).

Özafşar, "Kevserî'nin Hayatı", *Muhammed Zâhid el-Kevserî*,

Mehmet Emin Özafşar, "Muhammed Zâhid el-Kevserî: Hayatı", *Muhammed Zâhid el-Kevserî*, İstanbul 1996, s. 29-54.

_____, *Muhammed Zâhid el-Kevserî,*

Muhammed Zâhid el-Kevseri: Hayatı Eserleri Fikirleri ve Hadisçiliği (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1989, AÜSBE.

Pakalın, *Tarih Deyimleri*,

Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I-III, İstanbul 2004.

Pekcan, "Abdülfettâh Ebû Gudde", İHAD,

Ali Pekcan, "Abdülfettâh Ebû Gudde (1917-1997)", İHAD, Konya 2005, sy. 6, s. 575-584.

Reşîd, *İmdâdu'l-fettâh*,

Muhammed Âlu Reşîd, *İmdâdu'l-fettâh bi esânîdi ve merviyyâti'ş-şeyh Abdulfettah*, Riyâd 1419/1999.

Risâle,

Risâle, Kahire 1365/1946, sy. 658, s. 171.

Sabri, Mevkıfü'l-akl,

Mustafa Sabri Efendi (ö. 1373/1954), *Mevkıfü'l-akl ve'l-ilm ve'l-âlem*, Beyrut t.y. (Dâru ihyâü't-turâsi'l-Arabî), I-IV.

Salnâme,

Salnâme-i vilayet-i Haleb: 1320, def'a 30, Halep 1318.

Sehâvî, el-*Mütekellimûn fi'r-ricâl*,

Ebü'l-Hayr Şemseddin Muhammed b. Abdurrahmân es-Sehâvî (ö. 902/1497), *el-Mütekellimûn fi'r-ricâl*, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde, Beyrut 1410/1990 (*Erbau resâîl fî ulûmi'l-hadîs* içinde)

Selâsü resâil fi'stihbâbi'd-duâ',

Selâsü resâil fi'stihbâbi'd-duâ' ve raf'i'l-yedeyn ba'de's-salevâti'l-mektûbe, der. Abdülfettâh Ebû Gudde, Beyrut 1417/1997. (İçinde: Abdülfettâh Ebû Gudde, *Muhtasaru't-Tuhfeti'l-merğube fî afdaliyyeti'd-duâ' ba'de'l-mektûbe*; İbnü's-Sıddîk, *el-Minehu'l-matlûbe fi'stihbâbi raf'i'l-yedeyn fi'd-duâ' ba'de's-salavâti'l-mektûbe*; Muhammed b. Abdurrahman el-Ehdel, *Sünniyyetü raf'i'l-yedeyn ba'de's-salavâti'l-mektûbe*).

Selâsü resâil fî ulûmi'l-hadîs,

Selâsü resâil fî ulûmi'l-hadîs, der. Abdülfettâh Ebû Gudde, Beyrut 1417/1997 (içinde: Ebû Dâvûd, *Risâletü'l-İmâm Ebû Dâvûd es-Sicistânî ilâ ehli Mekke fî vasfi Sünenihî*; Makdisî, *Şurûtü'l-eeimmeti's-sitte*; Hâzimî, *Şurûtü'l-eeimmeti'l-hamse*).

Serdâr, *Bulûğu emânî,*

Bulûğu emânî'l-ebrâr fi't-ta'rîfi bi şuyûhi ve esânîdi'd-diyâri'l-Halebiyye, Halep 1998.

_____, *İ'lâmu't-talebe,*

İ'lâmu't-talebeti'n-nâcihîn fî mâ alâ min esânîdi'ş-şeyh Abdullah Sirâcuddîn, Halep 1994.

_____, *İânetü'l-müciddîn,*

İânetü'l-müciddîn fî terâcimi a'lâmi'l-muhaddisîn mine'ş-şuyûhi'l-Halebiyyîn, (yayınlanmamış eser).

Sevim ve Yücel, *Türkiye Tarihi*,

Ali Sevim ve Yaşar Yücel, *Türkiye Tarihi*, Ankara 1990-92, I-IV.

Sifil, "Makâlâtü'l-Kevserî'nin değerlendirilmesi", *Muhammed Zâhid el-Kevserî*,

Ebubekir Sifil, "Makâlâtü'l-Kevserî'nin değerlendirilmesi", *Muhammed Zâhid el-Kevserî*, s. 147-171

_____, *İslam ve Modern Çağ,*

İslâm ve Modern Çağ, İstanbul 2004, I-III.

Sindî, *Nakzu Kavâid,*

Ebû Muhammed Bedîuddîn er-Râşidî es-Sindî (ö. 1342/1416), *Nakzu Kavâid fî ulûmi'l-hadîs li'ş-şeyh Zafer Ahmed et-Tânevî bi tahkîki'ş-şeyh Abdülfettâh Ebû Gudde*, takdim ve ta'lik: Selâhuddîn Makbûl Ahmed, Kuveyt 1424/2003.

Sindî, *et-Tuhfeti'l-mergûbe,*

Muhammed Hâşim et-Tetevî es-Sindî (ö. 1174/1760), *et-Tuhfeti'l-mergûbe fî afdaliyyeti'd-duâ' ba'de'l-mektûbe*, ihts: Abdülfettâh Ebû Gudde, Beyrut 1417/1997 (*Selâsü resâil fî'stihbâbi'd-duâ' ve raf'i'l-yedeyn ba'de's-salevâti'l-mektûbe* içinde).

Sirâcüddîn, *Terceme*,

Abdullah Sirâcüddîn, *Havle tercemeti'l-merhûm el-imâm el-allâmeti'ş-şehîr ve'l-ârifi'l-kebîr fadîletü seyidî el-vâlid eş-şeyh Muhammed Necîb Sirâcüddîn el-Hüseynî radiyallahu teâlâ anh,* Halep 1422/2002.

Sübkî, *Kâide fi'l-cerhi ve't-ta'dîl*,

Ebu Nasr Taceddin Abdülvehhab b. Ali b. Abdülkâfî es-Sübkî (ö. 771/1370), *Kâide fi'l-cerhi ve'ta'dîl*, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde, Beyrut 1410/1990 (*Erbau resâîl fî ulûmi'l-hadîs* içinde).

_____, *Kâide fi'l-müerrihîn*,

Kâide fi'l-müerrihîn, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde, Beyrut 1410/1990 (*Erbau resâîl fî ulûmi'l-hadîs* içinde).

Şa's, *Haleb,*

Şevkî Şa's, *Haleb târîhuhâ ve meâliuha't-târîhiy*ye, Halep 1411/1991.

Şa's ve Bekkûr, *Haleb,*

Şevki Şa's ve Fâlih Bekkûr, *Haleb fî kütübi'l-büldâniyyiti'l-Arab*, Dımaşk 1995.

Şâkir, *Tashîhu'l-kütüb*,

Ahmed Muhammed Şâkir (ö. 1377/1957), *Tashîhu'l-kütüb ve sun'u'l-fehârisi'l-mu'ceme ve keyfiyyetü zabti'l-kitâb ve sebku'l-müslimîn el-ifrenc fî zâlik*, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde, Beyrut 1414/1993.

Şâmî, *Mevsuatü'l-muduni'l-Arabiyye,*

Yahya Şâmî, *Mevsuatü'l-muduni'l-Arabiyye ve'l-İslâmiyye* Beyrut 1993.

Şentürk, "Çağımızda Hadis Çalışmaları",

Recep Şentürk, "Çağımızda Hadis Çalışmaları ve Mustafa Azami, Yeri", (Yayınlanmamış makale).

Şeybânî, *Kitâbü'l-kesb*,

Ebû Abdullah Muhammed b. Hasan b. Ferkad el-Hanefî eş-Şeybânî (ö. 189/805), *Kitâbü'l-kesb*, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde, Beyrut 1417/1997 (Ebû Bekr Şemsüleimme es-Serahsî'nin (ö. 483/1090) *Şerhu kitâbi'l-kesb*'i ile birlikte).

Tabbâh, *el-Envâru'l-celiyye*,

Muhammed Rağıb et-Tabbâh (ö. 1370/1951), *el-Envâru'l-celiyye fî Muhtasarâti'l-esbâti'l-Halebiyye*, Halep 1351/1932.

_____, *İ'lâmü'n-nübelâ,*

İ'lâmü'n-nübelâ bi-târîhi Halebi'ş-şehbâ', nşr. Muhammed Kemâl, Halep 1408/1988, I-VII.

_____, *Misbâh,*

el-Misbâh ala Mukaddimeti İbni's-Salâh, Halep 1931/1350 → t.y., y.y., (Müessesetü'l-kütübi's-sekâfiyye), (Takıyyüddîn İbnü's-Salâh'ın, (ö. 643/1245) *Ulûmü'l-hadîs = Mukaddimetu İbni's-Salah*'ı ve Zeynüddîn el-Irâkî'nin (ö. 806/1404) *et-Takyîd ve'l-izah*'ı ile birlikte).

Tahâvî, *Akîde*,

Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed b. Selâmet el-Ezdî et-Tahâvî (ö. 321/933), *el-Akîdetü't-Tahâviyye,* şerh ve thk. Muhammed Nâsıruddîn el-Elbânî v.dğr. Beyrut 1391.

_____, *Tesviye,*

et-Tesviye beyne haddesenâ ve ahberenâ, *et-Tesviye beyne haddesenâ ve ahberenâ ve zikri'l-hucceti fîhî*, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde, Beyrut 1423/2002 (*Hamsü resâil fî ulûmi'l-hadîs* içinde).

Tânevi, *Kavâid*,

Zafer Ahmed et-Tânevî, *Kavâid fi ulûmi'l-hadîs*, thk. Abdulfettâh Ebu Gudde, Lübnân 1391/1971.

_____, *Yeni Usul-i Hadis*,

Yeni Usul-i Hadis, thk. Abdülfettah Ebu Gudde, trc. İbrahim Canan, İzmir 1982.

Tarihte Ramazan,

Tarihte Ramazan, editör Ertuğrul Tarık Kara, İzmir 2006.

Tirmizî, *Sünen*,

Ebu İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevra et-Tirmizî (ö. 279/892), *Sünenü't-Tirmizî,* İstanbul 1413/1992, I-V.

***Türk Ansiklopedisi*,**

Türk Ansiklopedisi, Ankara 1970 1968-1980, I- XXIX.

Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi,*

İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi: İstanbul'un Fethinden Kanuni Sultan Süleyman, Ölümüne Kadar,* Ankara 1949, c. 2.

Üveysî, *Nühbe,*

Abdurrahmân Hüseyin el-Üveysî, *Nühbe min a'lâmi Halebi'ş-şehbâ' min enbiyâ ve ulemâ ve evliyâ*, Halep 2003.

Yâgî ve Şâkir, *Târîhü'l-âlemi'l-İslâmî*,

İsmâîl Ahmed Yâgî ve Mahmûd Şâkir, *Târîhü'l-âlemi'l-İslâmiyyi'l-hadîs ve'l-muâsır*, Riyad 1984, I-II.

Yahya, *Muhammed Rağıb et-Tabbâh,*

Muhammed Yahya et-Tabbâh, *Muhammed Rağıb et-Tabbâh hayâtühü-êsârühü*, Dımaşk 1372/1957, Suriye Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü (Yayınlanmamış tez).

Yargı, "Muhammed Zâhid el-Kevserî", *İHAD*,

Mehmet Ali Yargı, Muhammed Zâhid el-Kevserî (1863-1952) (Hayatı, Eserleri ve Fıkhî Görüşleri), *İHAD*, Konya 2005, sy. 6, s. 313-330.

Yâzîcî, "Halep", *DİA*,

Tâlib Yâzîcî, "Halep", *DİA*, XV, 239-244.

Yıldırım, "Abdülfettah Ebû Gudde", *İLAD*,

Ahmed Hamdi Yıldırım, "Abdülfettah Ebû Gudde", *İLAD*, İstanbul 1997, c. II, sy. 1, s. 199-202.

Yûsuf, *Mu'cemu'l-müellifîn el-muâsırîn*,

Muhammed Hayr Ramazan Yûsuf, *Mu'cemü'l-müellifîne'l-muîsırîn fî asârihimi'l-mahtûta ve'l-mefkûde ve ma tubia minhâ ev hukkika ba'de vefâtihim*, Riyad 2004/1425, I-II.

Yûsuf, *Tetimmetü'l-A'lâm*,

Muhammed Hayr Ramazan Yûsuf, *Tetimmetü'l-A'lâm li'z-Ziriklî : vefeyât 1397-1415 h. 1977-1995 m,* Beyrut 1998/1418, I-II.

Yusuf el-Karadâvî,

Yusuf el-Karadâvî kelimât fî tekrîmih ve buhûs fî fikrih ve fıkhih muhdâten ileyh bimünâsebeti bulûğihi es-seb'în, y,y. 1424/2004 (Dâru's-selâm) I, 37-40.

Zebîdî, *Bülgatü'l-erîb,*

Ebü'l-Feyz Murtazâ Muhammed b. Muhammed ez-Zebîdî (ö. 1205/1790), *Bülgatü'l-erîb fî mustalahi âsâri'l-habîb*, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde, Beyrut 1407 (İbnü'l-Hanbelî'nin *Kafvü'l-eser*'i ile birlikte).

_____, *Tâcü'l-arûs*,

Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs, thk. Ali Hilâlî, Kuveyt 1407/1987 →.

Zehebî, ***Mûkıza,***

Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî (ö. 748/1348), *el-Mûkıza fî ilmi mustalahi'l-hadîs*, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde, Beyrut 1405.

_____, *Zikru men yu'temed*,

Zikru men yu'temed kavlühû fi'l-cerh ve't-ta'dîl, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde, Beyrut 1410/1990 (*Erbau resâîl fî ulûmi'l-hadîs* içinde).

Zerkâ, *Fetâvâ*,

Mustafâ ez-Zerkâ, *Fetâvâ Mustafâ ez-Zerkâ*, nşr. Mecd Mekkî, Dımaşk 1422/2001.

Zerkâ, *Şerhu'l-kavâidi'l-fıkhiyye*,

Ahmed b. Muhammed ez-Zerkâ, *Şerhu'l-kavâidi'l-fıkhiyye*, nşr. Mustafa Ahmed ez-Zerkâ, Dımaşk 1419/1998,

Ziriklî, *A'lâm,*

Hayreddîn Ziriklî (ö, 1396/1976), *A'lâm: kamusu terâcim li eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ' mine'l-Arab ve'l-müsta'rabîn ve'm-müsteşrikîn*, Beyrut 1989, I-IIX.

İnternet Adresleri:

"el-Mevkiu ve'l-cografya", *www.aleppo-sy.com,* (26 Ekim 2004)

"et-Tekvînü's-sükkânî fî Haleb", *www.aleppo-sy.com,* (26 Ekim 2004)

"Ruesâü'd-devle fî Sûriyâ", t.y., *http://www.asharqalarabi.org.uk/paper/s-shaamiat.htm.*, (11 Ağustos 2007)

Boyacılar, Nureddin, t.y., "Nureddin Boyacılar" *http://www.darulhikme.org/soylesi/nureddin_boyacilar.htm,* (16 Ekim 2006)

Boyacılar, Nureddin, "Hocam Abdulfettâh Ebû Gudde ile", http://www.davetci.com/, (17 Aralık 2005)

Zâhid, Muhammed, "Abdülfettâh Ebû Gudde", t.y., *http://www.aboghodda.com/Biography-AR.htm* (12 Kasım 2005).

http://www.duzce.bel.tr/index.php?option=com_content&task=view&id=597&Itemid=1, 26.11.2007. (05 Mart 2008)

A'zamî, Mes'ûd Ahmed el-A'zamî, "Beyne'l-muhaddisi'l-A'zamî ve'l-muhaddisi'l-Halebî", 12.03.2007, *www.İslâmsyria.net* (21 Mayıs 2007).

Kişisel Görüşmeler:

Avvâme, Muhammed, "*20. Asır Halep Muhaddisleri ve Abdülfettâh Ebû Gudde, Hadisçiliği" konulu kişisel görüşme*, Medine-i Münevvere: 28-29 Ocak, 2007.

Bahçıvan, "Ebû Gudde" konulu görüşme Bahçıvan, Seyit, "*Abdülfettâh Ebû Gudde ve Hadisçiliği" konulu kişisel görüşme*, Konya: 30 Mayıs 2007.

Bektâş, Saîd, "*20. Asır Halep Muhaddisleri ve Abdülfettâh Ebû Gudde, Hadisçiliği" konulu kişisel görüşme*, Medine-i Münevvere: 26 Ocak 2007.

Dervîş, Adnân, *"20. Asır Halep Muhaddisleri ve Abdülfettâh Ebû Gudde, Hadisçiliği" konulu kişisel görüşme,* Halep: 25 Ağustos 2004.

Feyzullah, Muhammed Fevzî, "*20. Asır Halep Muhaddisleri ve Abdülfettâh Ebû Gudde, Hadisçiliği" konulu kişisel görüşme*, Halep: 29 Ağustos 2004.

Gaşîm, Adnân, "*20. Asır Halep ve Abdülfettâh Ebû Gudde, Hadisçiliği" konulu kişisel görüşme,* Halep: ?, İstanbul: 21 Kasım 2007.

Günenç, Halil, *"20. Asır Halep Muhaddisleri ve Abdülfettâh Ebû Gudde, Hadisçiliği" konulu kişisel görüşme*, İstanbul: değişik tarihlerde birçok defa.

Hassûn, Ahmed Berdruddîn, "*20. Asır Halep Muhaddisleri" konulu kişisel görüşme,* Halep: 28 Ağustos 2004.

Hatîb, Muhammed Dervîş*, "20. Asır Halep Muhaddisleri" konulu kişisel görüşme*, Halep: 27 Ağustos 2004.

Itr, Nureddin, "*20. Asır Halep Muhaddisleri ve Abdülfettâh Ebû Gudde, Hadisçiliği" konulu kişisel görüşme,* Halep: 27 Ağustos 2004.

Kâtibî, Adnân, "*20. Asır Halep Muhaddisleri" konulu kişisel görüşme,* Halep: 28 Ağustos 2004.

Kırbaşoğlu, M. Hayri, "*Abdülfettâh Ebû Gudde, Hadisçiliği" konulu kişisel görüşme*, İstanbul: 25 Ocak 2004.

Kutlay, Halil İbrahim, "*20. Asır Halep Muhaddisleri ve Abdülfettâh Ebû Gudde, Hadisçiliği" konulu kişisel görüşme,* İstanbul: 27 Şubat 2008.

Mekkî, Mecd, *"20. Asır Halep Muhaddisleri ve Abdülfettâh Ebû Gudde, Hadisçiliği" konulu kişisel görüşme*, Cidde: 13 Ocak 2007.

Na'sân, Muhammed Hişâm en-Na'sân, , "*20. Asır Halep Muhaddisleri" konulu kişisel görüşme,* Halep: 27-29 Ocak 2004.

Nâsır, Züheyr, "*20. Asır Halep Muhaddisleri ve Abdülfettâh Ebû Gudde, Hadisçiliği" konulu kişisel görüşme*, Medine-i Münevvere: 25 Ocak 2007.

Nâşid, Abdülkâdir , "*Muhammed en-Nâşid ile Abdülfettâh Ebû Gudde, hayatları ve ilmi kişilikleri" konulu kişisel görüşme*, Medine-i Münevvere: 25 Ocak 2007.

Saraç, Emin, "*20. Asır Halep Muhaddisleri ve Abdülfettâh Ebû Gudde, Hadisçiliği" konulu kişisel görüşme*, İstanbul: değişik tarihlerde birçok defa

Savaş, Mehmet, "*20. Asır Halep Muhaddisleri ve Abdülfettâh Ebû Gudde, Hadisçiliği" konulu kişisel görüşme*, İstanbul: değişik tarihlerde birçok defa

Selmân, Ebû Gudde, *"20. Asır Halep Muhaddisleri ve Abdülfettâh Ebû Gudde, Hadisçiliği" konulu kişisel görüşme,* Cidde: 13 Ocak 2007.

Şahin, Şamil, "*Abdülfettâh Ebû Gudde ve Hadisçiliği" konulu kişisel görüşme*, İstanbul: 21 Kasım 2007.

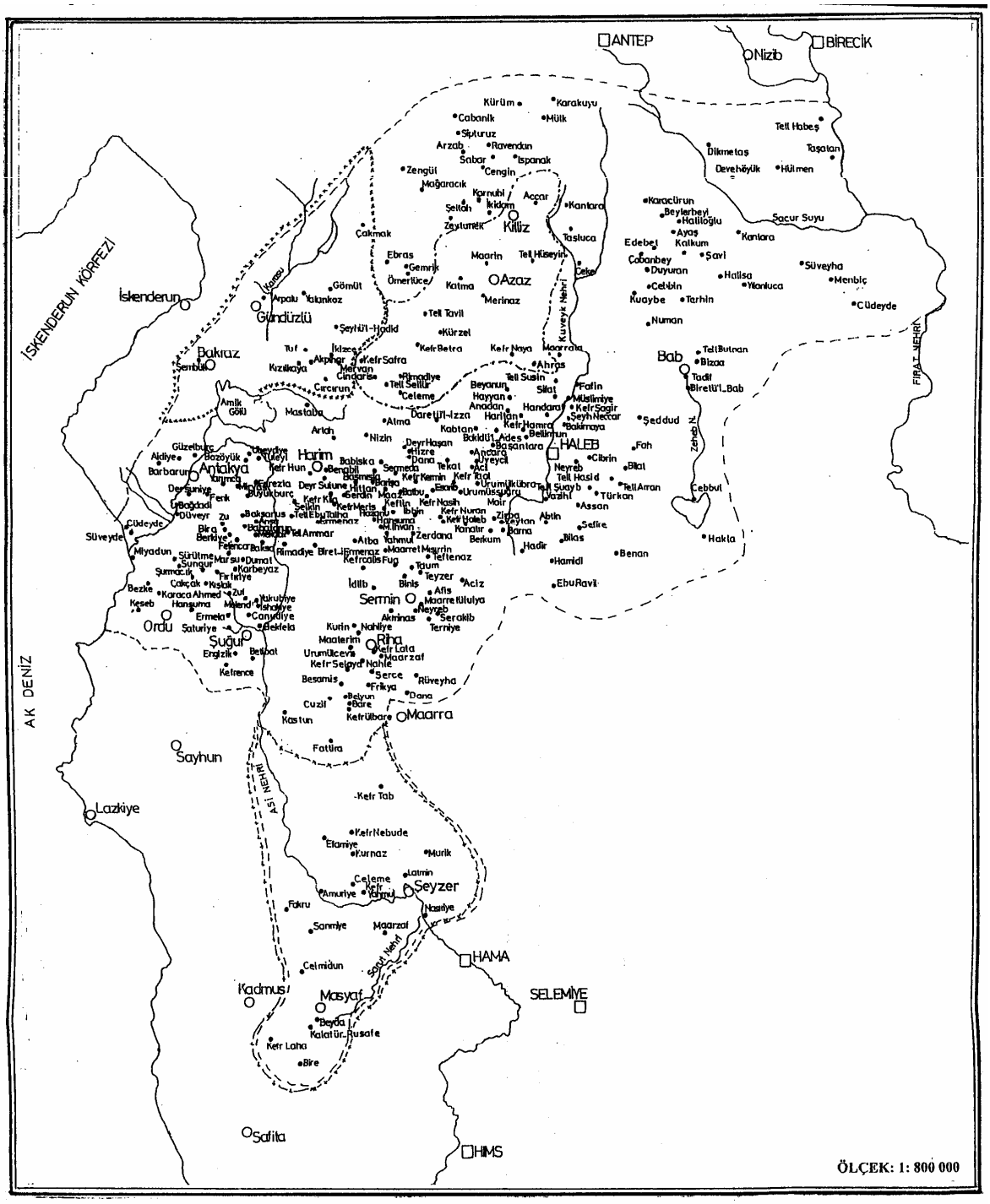
Şâmî, Muhammed Suhayb, "*20. Asır Halep Muhaddisleri" konulu kişisel görüşme,* Halep: 28 Ağustos 2004.

Ûde, Selmân b. Fehd el-Ûde, "Ebû Gudde fî hâcetin li men yunsıfuhû", *www.islamsyria.net/Details.php?QType=1* (01 Nisan 2008)

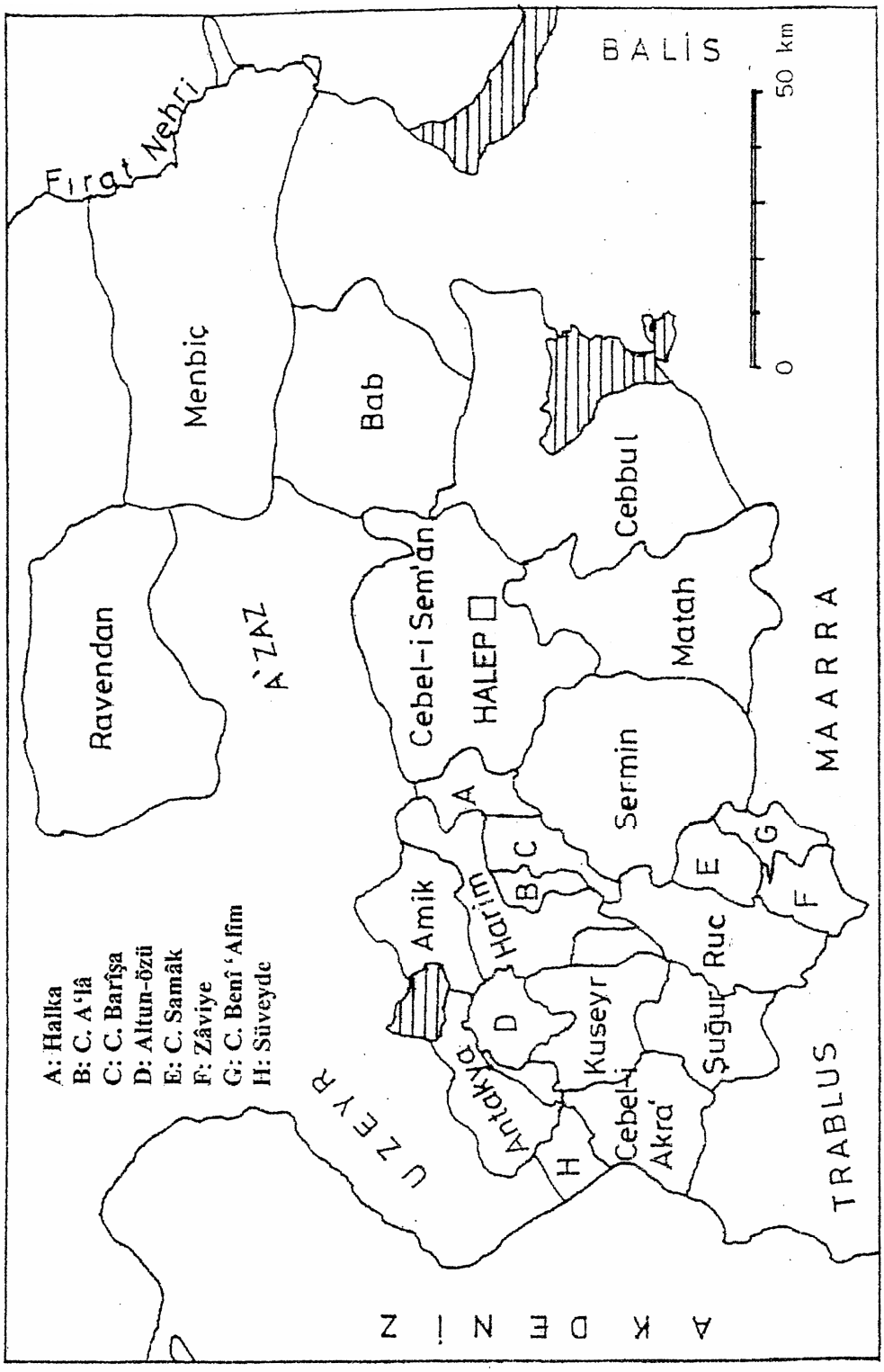
EKLER

EK I: HALEP HARİTASI

Harita 1: Ayrıntılı harita (Kaynak: Çakar, Halep Sancağı)

Harita 1: Nahiyeleri ile Birlikte Halep Haritası (Kaynak: Çakar, Halep Sancağı)

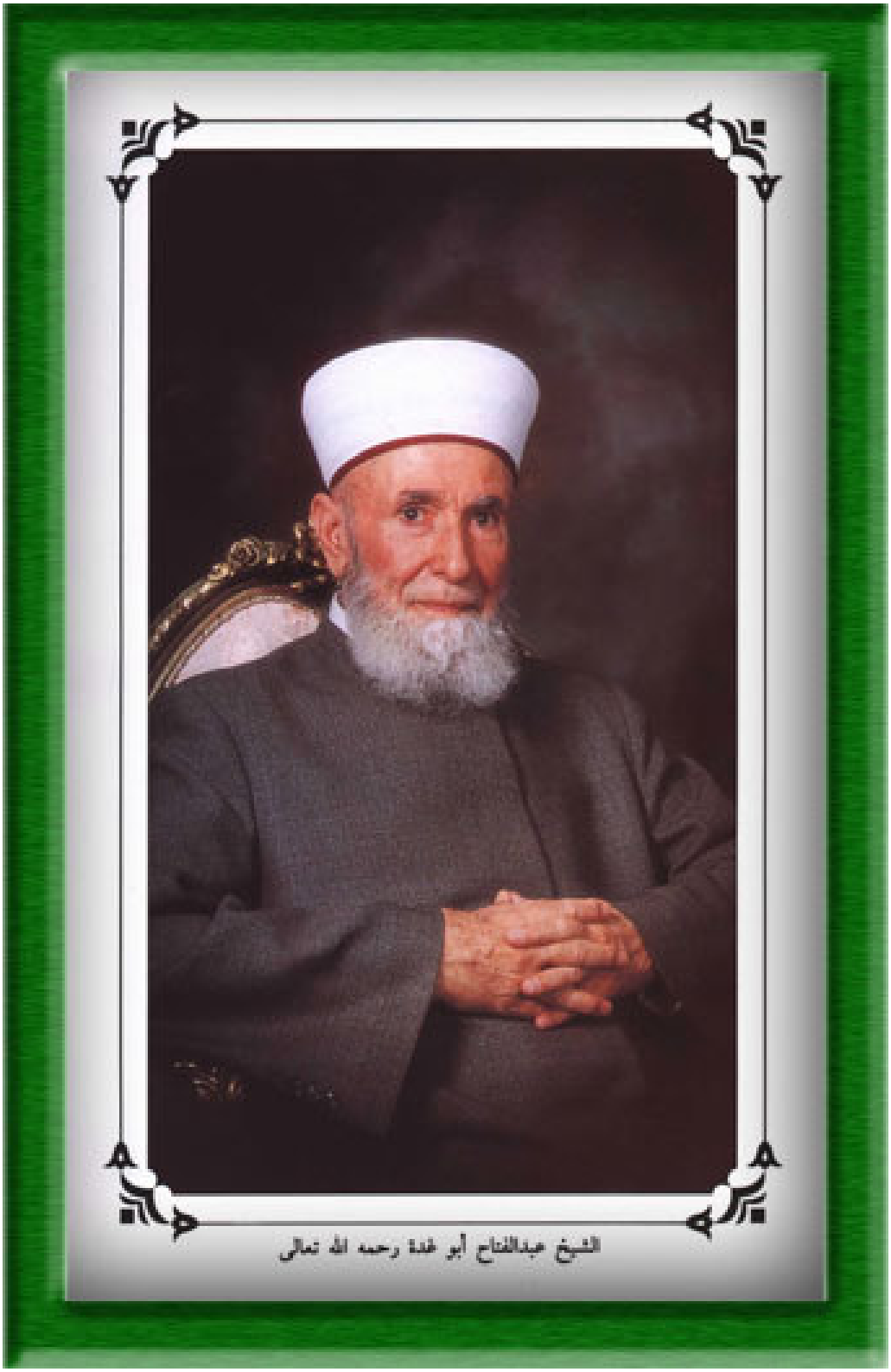

EK II: HALEP MUHADDİSLERİ İLE İLGİLİ TABLO

	İsmi	İlmi seyahatleri	Eser Sayısı	Mezhebi	Tasavvuf İlişkisi	Yabancı Dili	Hadis ilmindeki Unvan ve şöhreti
1	Muhammed Kâmil el-Muvakkit	–	1	Hanbelî	–	–	Muhaddis
2	Ahmed el-Mektebî	Mısır, Şam	13	Şâfiî	–	–	Muhaddis
3	Muhammed ez-Zerkâ	İstanbul	–	Hanefî	–	–	Muhaddis
4	Muhammed et-Tabbâh	Hicaz	22	Hanefî	var	Türkçe, Farsça, Fransızca	Muhaddis, Haleb Muhaddisi
5	Muhammed Necîb Sirâcüddîn	–	–	Hanefî	var	–	Muhaddis, Muhyi's-sünne
6	Abdullah Sirâcüddîn	Medine	25	Hanefî	–	–	Muhaddis
7	Muhammed el-Âlim	Halep	6	Şâfiî	Kâdirî	–	–
8	Abdullah Sultân	Mısır	19	Hanefî	–	Türkçe, Fransızca	–
9	Muhammed el-Cezmâti	Mısır	–	Hanefî	–	–	–
10	Muhammed Rızâ ez-Zaîm	Mısır, Dımaşk, İstanbul, Trablusgarp	–	–	–	–	–
11	Abdürrahmân el-Haccâr	Mısır, Hindistan	4	Hanefî	Rufâî	–	–
12	Muhammed el-Gazzî	İstanbul	8	Hanefî	–	Türkçe	–
13	Ahmed b. es-Sıddîk	Dımaşk, Mısır, Basra Medine	8	Hanefî	Nakşibendî	–	–
14	Muhammed Kâmil el-Hebrâvî	Mekke	4	Şafiî	–	–	–
15	Îsâ el-Beyânûnî	Mekke, Medine	14	Şafiî	Kadirî, Rufâî, Nakşibendî	–	–
16	İbrahim es-Selkînî	–	–	Hanefî	–	–	–
17	Muhammed Saîd el-İdlibî	–	–	Şafiî	Rufâî	–	–
18	Muhammed Zeynelâbidîn el-Antâkî	Mısır, Antakya, Dımaşk	–	Şafiî	–	–	–
19	Mahmûd el-Ulebî	–	–	Şafiî	Var	–	–
20	Ahmed eş-Şemmâ'	–	1	Hanefî	Rufâî	–	–
21	Muhammed Necîb Hayâta	–	18	Hanefî	Var	–	–
22	Muhammed Cemîl el-Akkâd	Mısır	1	Hanefî	–	–	–
23	Es'ad el-Abacî	–	5	Şafiî	–	–	–
24	Abdullah Hayrullah	–	–	Hanefî	–	–	–
25	Muhammed el-Hakîm	Mısır	–	Hanefî	–	Fransızca	–
26	Ömer Hayyâta	Dımaşk	–	Hanefî	–	–	–
27	Tâhir el-Hüseynî	Mısır, Medine	–	–	–	–	–
28	Safiyyüddîn Ahmed Serdâr	Hindistan, Pakistan, Fas, Medine, Mısır, Yemen, Ürdün	7	Şafiî	–	–	Halep Bölgesinin Müsnidi

EK III: EBÛ GUDDE RESİMLERİ

Resim 1: Ebû Gudde

Resim 2: Hocası Muhammed Zâhid el-Kevserî ile

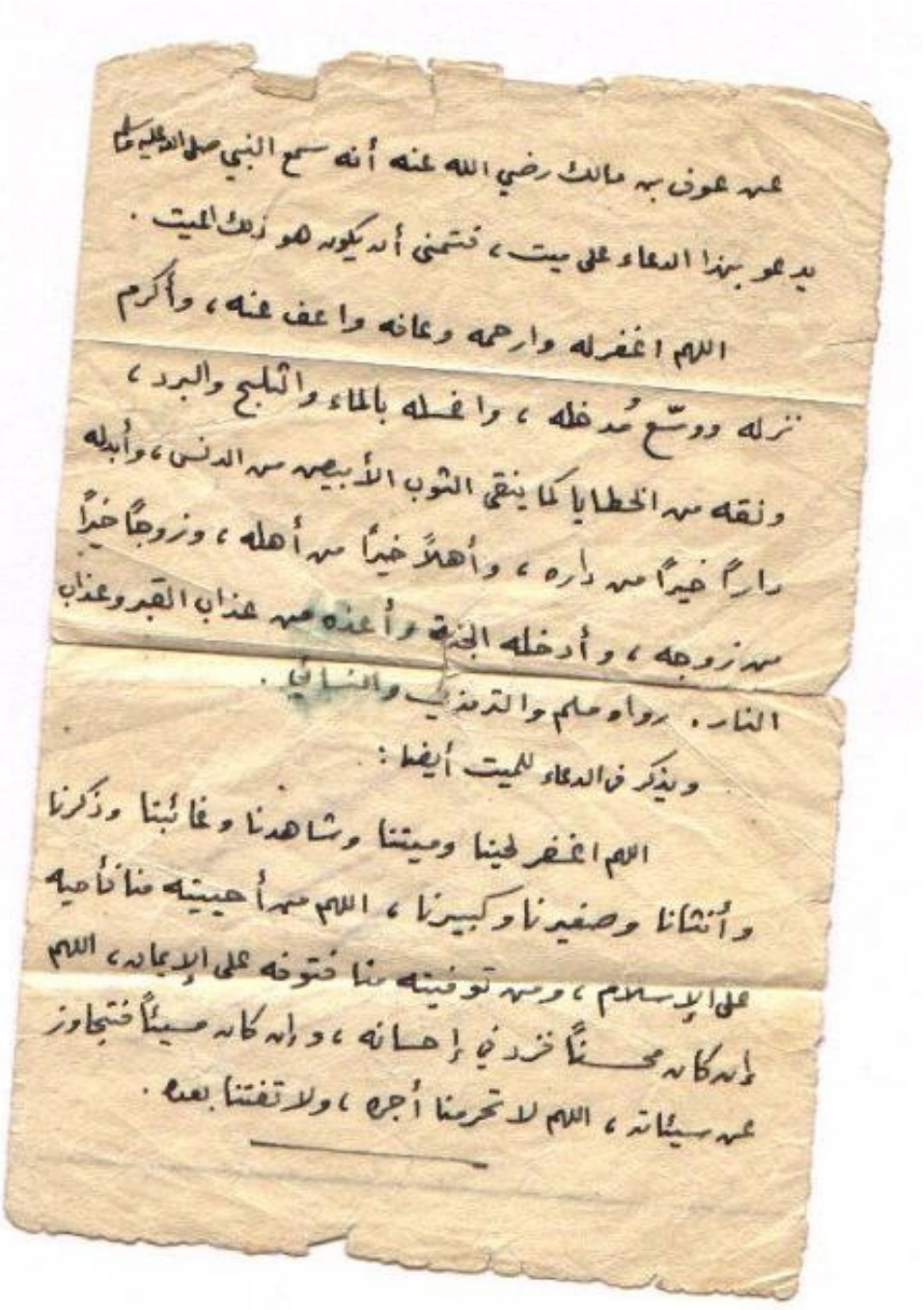

Resim 3: Medine-i Münevvere Cennetü'l-bakî' Kabristanlığındaki Mezarı[1945]

[1945] Bu resim 28 Ocak 2007 tarihinde tarafımızdan çekilmiştir.

EK IV: EBÛ GUDDE'NİN EL YAZISI ÖRNEĞİ

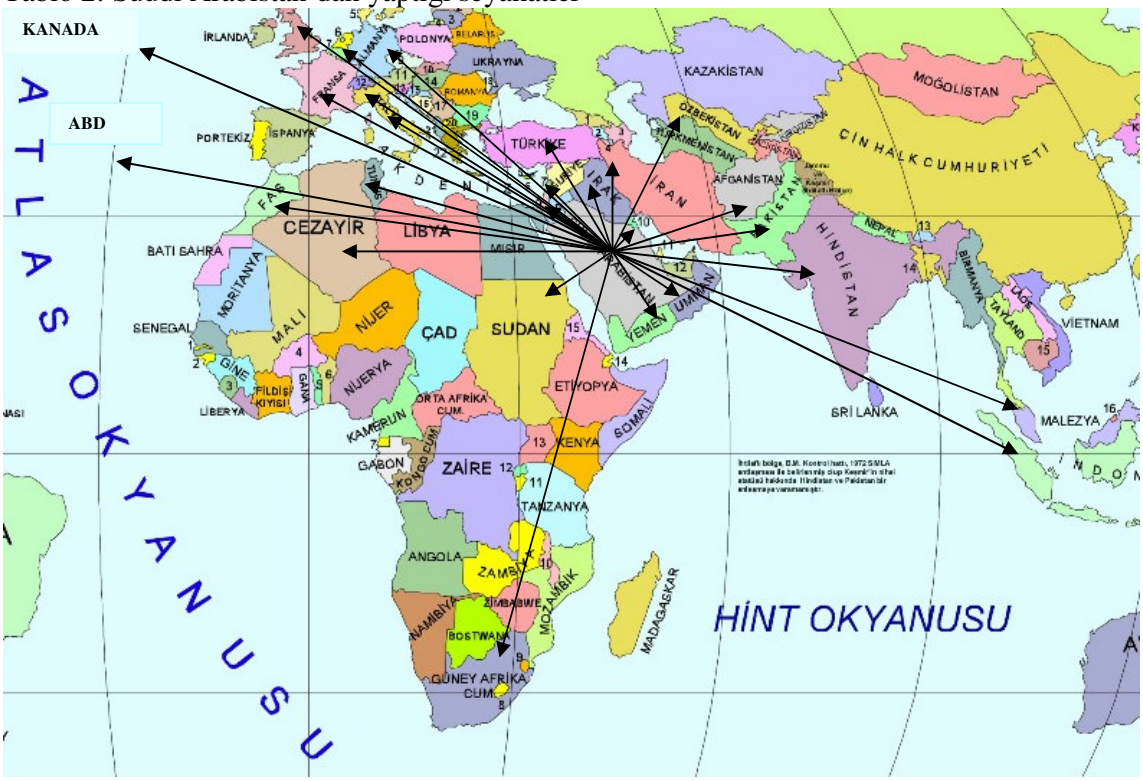

عنه عوف بن مالك رضي الله عنه أنه سمع النبي صلى الله عليه وسلم
يدعو بهذا الدعاء على ميت، فتمنى أن يكون هو ذلك الميت.
اللهم اغفر له وارحمه وعافه واعف عنه، وأكرم
نزله ووسع مدخله، واغسله بالماء والثلج والبرد،
ونقه من الخطايا كما ينقى الثوب الأبيض من الدنس، وأبدله
دارًا خيرًا من داره، وأهلًا خيرًا من أهله، وزوجًا خيرًا
من زوجه، وأدخله الجنة وأعذه من عذاب القبر وعذاب
النار. رواه مسلم والترمذي والنسائي.
ويذكر في الدعاء للميت أيضا:
اللهم اغفر لحينا وميتنا وشاهدنا وغائبنا وذكرنا
وأنثانا وصغيرنا وكبيرنا، اللهم من أحييته منا فأحيه
على الإسلام، ومن توفيته منا فتوفه على الإيمان، اللهم
وإن كان محسنًا فزد في إحسانه، وإن كان مسيئًا فتجاوز
عن سيئاته، اللهم لا تحرمنا أجره، ولا تفتنا بعده.

EK V: EBÛ GUDDE'NİN İLİM YOLCULUKLARINI GÖSTEREN TABLO

Tablo 1: Suriye'den yaptığı seyahatler

Tablo 2: Suudi Arabistan'dan yaptığı seyahatler

EK VI: EBÛ GUDDE'NİN İCÂZET ALDIĞI ÂLİMLERİN TAM LİSTESİ

I. Suriye Bölgesi

A. Halep

1. İsa b. Hasan el-Beyânûnî (ö. 1357/1942).
2. İbrahim b. Muhammed es-Selkînî (ö. 1367/1947)
3. Muhammed Ragıb et-Tabbâh (ö. 1370/1950)
4. Muhammed Saîd b. Ahmed el-İdlibî (ö. 1370/1950)
5. Ahmed b. Muhammed eş-Şemmâ' (ö. 1373/1953)
6. Ahmed b. Muhammed Assâf el-Kürdî (ö. 1373/1953)
7. Muhammed Necîb Hayyâta (ö. 1387/1968)
8. Muhammed Cemîl b. Yâsîn el-Akkâd (ö. 1387/1968)
9. Muhammed Es'ad el-Abacî (ö. 1392/1971)
10. Muhammed er-Reşîd

B. Dımaşk

11. Ali b. Muhammed et-Tekrîtî (ö. 1361/1941)
12. Mahmûd b. Muhammed el-Attâr (ö. 1362/1942)
13. İbrahim b. Muhammed Hayr el-Galâyînî (ö. 1377/1957).
14. Muhammed Cemîl b. Ömer b. Muhammed eş-Şattî (ö. 1378/1958)
15. Muhammed Yahya el-Mektebî (ö. 1378/1958)
16. Muhammed b. Yûsuf b. Muhammed el-Kâfî (ö. 1380/1960)
17. Muhammed Ebü'l-Hayr el-Meydânî (ö. 1380/1960)
18. Muhammed b. Ahmed el-Hâşimî (ö. 1381/1961)
19. Muhammed Saîd el-Burhânî (ö. 1386/1966)
20. Abdülvehhâb el-Hâfız (ö. 1389/1968)
21. Muhammed el-Mekkî b. Muhammed b. Ca'fer el-Kettânî (ö. 1393/1972)

22. Muhammed Ebü'l-Yüsr b. Muhammed Ebü'l-Hayr Âbidîn (ö. 1401/1980)
23. Muhammed Rafîk b. Muhammed Abdülfettâh es-Sibâî (ö. 1403/1982)
24. Ahmed Nasîb el-Mehâmîd eş-Şâfiî.

C. Hama

25. Ahmed b. Muhammed Selîm el-Murâd (ö. 1379/1959)
26. Muhammed Saîd en-Na'sân (ö. 1386/1966)
27. Muhammed Tevfîk b. Abbâs b. Abdullah es-Sabbâğ (ö. 1391/1970)
28. Muhmûd b. Abdürrahmân eş-Şukfe (ö. 1399/1978)

D. Humus

29. Muhammed Ebu'n-Nasr b. Selîm Halef (ö. 1368/1948)
30. Tevfîk b. Abdüllatîf el-Etâsî (ö. 1385/1965)
31. Muhammed Tâhir b. Osmân er-Raîs (ö. 1395/1974)
32. Abdülazîz b. Mahmûd Uyûnü's-Sûd (ö. 1399/1978)
33. Ahmed b. Ahmed b. İsmâîl b. İsmâîl Ka'ka' (ö. 1418/1997)

E. Deyr ez-Zûr

34. Hüseyn Ramazân el-Kürdî (ö. 1379/1959)

F. Trablusşam

35. Abdülkerîm b. Muhammed Uveyda (ö. 1377/1957)

II. Kuzey Afrika

A. Mısır:

36. A. MısırYûsuf b. Ahmed b. Nasr ed-Dicvî (ö. 1365/1945)
37. Muhammed Zâhid el-Kevserî (ö. 1371/ 1952)
38. Ahmed b. Muhammed Şâkir (ö. 1377/1957)
39. Muhammed el-Hâfız et-Ticânî (ö. 1398/1977)

40. Haseneyn Muhammed Mahlûf (ö. 1410/1989)
41. Mahmûd Abdüddâyim eş-Şâfiî (ö. 1412/1991)
42. Abdullah b. Muhammed b. es-Sıddîk el-Gumârî (ö. 1413/1992)
43. Ahmed Fehmî Ebû Süne (ö. 1424/2003)

B. Sudan:

44. Meczûb el-Müddessir el-Haccâz (ö. 1405/1984)
45. Muhammed el-Basîr.
46. Muhammed b. İbrahim en-Nûr

C. Tunus-Cezair-Fas (el-Magribü'l-Arabî)

47. Muhammed el-Hıdır Hüseyn (ö. 1377/1957)
48. Ahmed b. Muhammed İbnü's-Sıddîk el- Gumârî (ö. 1380/1960)
49. Muhammed Abdülhayy b. Muhammed Abdülkebîr el-Kettânî (ö. 1382/1962)
50. Muhammed Abdülhafîz b. Muhammed et-Tâhir el-Fihrî (ö. 1383/1963)
51. Muhammed el-Bâkır b. Muhammed b. Abdülkebîr el-Kettânî (ö. 1384/1964)
52. Muhammed b. Beşîr b. Ömer el-İbrâhîmî (ö. 1385/1965)
53. el-Cevâd es-Sıkıllî (ö. 1391/1970)
54. Muhammed et-Tâhir b. Âşûr (ö. 1393/1972)
55. Muhammed b. Ebî Bekr et-Titvânî (ö. 1410/1989)
56. Ahmed b. Muhammed Benânî
57. Ahmed Sihnûn
58. Muhammed eş-Şâzelî b. Muhammed es-Sâdık b. Muhammed et-Tâhir en-Nîfer (ö. 1418/1997)
59. Muhammed el-Habîb el-Hoca

III. Arap Yarımadası:

A. Mekke

60. Muhammed Yahya b. Eman b. Abdullah el-Kütübî (ö. 1387/1966).
61. Muhammed el-Arabî et-Tebbânî el-Cezâîrî (ö. 1390/1969).
62. Alevî b. Abbâs el-Hasenî (ö. 1391/1970)
63. Hasan b. Muhammed el-Meşşâd (ö. 1399/1978)
64. Muhammed Nûr Seyf (ö. 1403/1982)
65. Muhammed Emîn b. Muhammed b. Hüseyn el-Kütübî (ö. 1404/1983).
66. Muhammed Yâsîn b. Muhammed İsa el-Fâdânî (ö. 1410/1989)
67. İshâk b. Ukayl b. Hâşim Azzûz (ö. 1415/1994)
68. Muhammed b. İbrahim b. Şemsuddîn el-Fâsî (ö. 1418/1997)
69. Abdülfettah b. Hüseyn b. İsmail Râve
70. Abdülkadir b. Abdüşşehid es-Sâ'âtî

B. Medine

71. Abdülkadir b. Tevfîk Şelebî (ö. 1369/1949)
72. Salih b. el-Fudayl et-Tûnusî (ö. 1376/1956)
73. Muhammed İbrahim b. Sa'dullah el-Hutenî (ö. 1389/1968)
74. Abbas Kârî el-Buhârî (ö. 1407/1986)
75. Fahrunnisâ Ümmü Tâhir Aişe bnt. Tâhir Sünbül (ö. 1415/1994)
76. Muhammed Abdullah Âdû eş-Şınkîtî

C. Rabiğ

77. Abdülkâdir b. Kerâmetullah b. Ni'metullah el-Buhârî

E. Bahreyn

78. Muhammed b. Ebû Bekr b. Abdullah el-Molla (ö. 1394/1973)
79. Muhammed b. İbrahim Âlü's-şeyh Mubarek (ö. 1404/1983)

80. Ahmed b. Abdülazîz Âlü's-şeyh Mubarek (ö. 1409/1988)

F. Yemen

81. Sâbit b. Sa'düddîn Behrân ez-Zeydî (ö. 1400/1979).
82. Yahyâ b. Muhammed b. Ahmed el-Kibsî (ö. 1410/1989)

D. Hadramût

83. Ahmed Meşhûr b. Tâhâ b. Ali el-Haddâd (ö. 1416/1995)
84. Ebû Bekr el-Attâs b. Abdullah b. Alevî el-Habeşî (ö. 1416/1995)
85. Abdülkâdir b. Ahmed es-Sekkâf
86. Abdürrahman b. Ahmed el-Kâf el-Bâalevî
87. Muhammed b. Ahmed b. Ömer eş-Şâtirî
88. Abdullah b. Ahmed en-Nâhibî

IV. Irak Bölgesi

89. Fuâd b. Şâkir b. Ebu's-Senâ Mahmud el-Âlusî (ö. 1382/1962)
90. Emced b. Muhammed b. Saîd ez-Zehâvî (ö. 1387/1966)
91. Abdülkâdir b. Abdürrezzâk el-Hatîb (ö. 1389/1968)
92. Muhammed Behcet b. Mahmûd el-Eserî (ö. 1417/1996)
93. Abdülkerîm b. Muhammed el-Müderris

V. Hind Altkıtası:

94. Ebü'l-Mehâsin Abdullah b. Muzaffer Hüseyn el-Haydarâbâdî (ö. 1384/1964)
95. Muhammed Yûsuf b. Muhammed İlyâs el-Kandehlevî (ö. 1384/1964)
96. Muhammed Bedr Âlem el-Mirtehî (ö. 1385/1965)
97. Hayr Muhammed el-Câlendehrî (ö. 1390/1969)
98. Amîmulihsân ed-Dakevî el-Bengladîşî (ö. 1394/1973)

99. Zafer Ahmed el-Osmânî et-Tânevî (ö. 1394/1973)
100. Ebü'l-Vefâ Mahmûd Şâh b. Mubarek Şâh el-Kâdirî (ö. 1395/1974)
101. Muhammed Şefî' ed-Düyûbendî (ö. 1396/1975)
102. Mehdî Hasan eş-Şâh Cihânpûrî (ö. 1396/1975)
103. Muhammed Yûsuf el-Bennûrî (ö. 1397/1976)
104. Fazlullah b. Ahmed Ali el-Geylânî (ö. 1399/1978)
105. İhtişâmulhak et-Tânevî (ö. 1400/1979)
106. Muhammed Zekeriyyâ b. Muhammed Yahyâ el-Kandehlevî (ö. 1402/1981)
107. Muhammed Tayyib b. Muhammed Ahmed en-Nânûtevî (ö. 1403/1982).
108. Atîkurrahmân ed-Düyûbendî (ö. 1404/1983).
109. Abdülhakk Kuheyk (ö. 1411/1990)
110. Habîburrahmân b. Sâbır b. İnâyetullah el-A'zamî (ö. 1412/1991)
111. Mesîhullah Hân (ö. 1413/1992)
112. Manzûr Ahmed en-Nu'mânî (ö. 1417/1996)
113. Muhtâr el-Haydarâbâdî.
114. Lutfullah el-Peşâvirî.
115. Abdüssettâr el-A'zamî.
116. Muhammed İdris el-Kandehlevî.
117. Muhammed Mâlik el-Kandehlevî.
118. Ebü'l-Hasan Ali b. Abdülhayy en-Nedvî
119. Muhammed Abdürreşîd en-Nu'mânî[1946]

[1946] Bkz. Reşîd, a.g.e., s. 247-268.

EK VII: EBU GUDDE'NİN RİVÂYET ETTİĞİ EL-MÜSELSEL Bİ'L-EVVELİYYE HADİSİNİN İSNAD ŞEMASI